

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથની પાંચ વરસે બીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો પ્રયત્ન આવે છે. મુરોખી મહાન વિગ્રહ વખતે કાચળોની અસાધારણ મોઢવારી હતી તેમજ છપામણી વજેરની પણ સખત મોઢવારી હતી. એવા કારણે કદીના પ્રયત્ને બીજા મોટા છાપખાનાં પુસ્તકો છપતાં ન હતાં તે વખતે સાંપ્રદાયિક પ્રયત્ને છપાવવાની ભવવત્પ્રાપ્તિ મેં કમર કસી હતી. મારાં વરસથી આત્માર મુખી ૪૬ મ થયા છપાયા છે તેમાંથી ૪૦ ગ્રંથ તે બીજી સંસ્કૃત મોઢવારીમાં છપાવેલા છે. જેથી તે પુસ્તકો કીમતમાં મોખાં પડે છે. કેટલાક મારી પાસે રૂ. ૨૫૦૦૦) જેટલાં પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો પડેલો છે. બાળ મહાનભાઈ, મોહીસખર્ગવજેર ખરબથી પહેાંચી સહાનું નથી તેથી આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ કઢાવવાનો વિચાર નહોતો. પરંતુ ધણાં વેપ્પુવોની સલાહથી તેમજ ગાય મિત્રોની ફરમાસથી આ દિક્ષાપત્ર જેવો ગ્રંથ તમારે નફાની બીજી-કુલ આશા સિવાય છપાવી પ્રગટ કરવો" એમ વારંવાર દબાણ થયું તેથી તે ભવવત્પ્રાપ્તિને આધીન થઈ બીજી આવૃત્તિ છપાવી ફી રૂ. ૧૫) રાખી છે તેમાં કઈ પણ નફાની આશા રાખી જ નથી. (પરંતુ પાંચ વરસે મોઢીની કીમત રાખી છે) વિનંતિ છે કે જલદીમાંક કસો તે સત્વર ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થાય એમ વિનંતિ,

મીના કચ્છનો ખારોત્સવ, સ ૧૯૮૩ ગ્રામ પૂજ્ય ડ. સંસ્કૃતભાઈ હમનસાનના જયમીડુખ્ય.

ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથ પુષ્ટિમાર્ગના સમગ્ર સિદ્ધાન્તથી ભરેલો છે તેથી તે એટલા બધા લોકપ્રિય થઈ ગયો છે કે તેની બે દબાર નામ એક વરસમાં જ બીજી ગ્રંથ છે ને ત્રીજી આવૃત્તિ તત્કાલમાં જ કાઢવી પડી છે.

આ પુસ્તક પાંચ વરસે કરતાં પણ મોટી કીમતે વેચવામાં આવે છે જેનું કન-મદક નથી સદસ્ય વાંચો. કદી ગ્રંથો એ તે નિર્દિવાર છે અને તેથી અમારી વિનંતિ ખાનગી લેખ નીચેના ચૂદસીએ પુસ્તકને બદલો દેવાનો થાય તેટલા માટે કીમતી મદદ કરી છે.

૧ અમદાવાદની ઓપિધિમાર્ગી વેપ્પુવજાડાસભાના મનોમો પ્રે. મોહાલાલ ઔપર્ધનદાસ સાહેબ એમ. એ. તથા પ્રે. સાંજીવદ મોહાલાલ સાહેબ એમ. એ. એમનો આભારી છું કે જેઓએ મારી વિનંતિ લઘુમાં લેઈ કદીક નકલો આપી કીમતે વેચાવી નાખી છે.

૨ સ્વ. દરજીબનદાસ / પુરોહિતદાસ ૧૨૨૬ અને દરડીઓ શિવાનદાસદુર દરિયાલ દેસાઈજી તથા શેઠ મેહીલાલ મોહિલાલે પણ એમ પ્રમાણે આપી કીમતે કદીક નકલો વેપ્પુવોમાં વેચાવી છે તેમજ આ વખતે પણ તેમણે અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો છે.

૩ મુંબઈના ભવવત્પ્રાપ્ત શેઠ લક્ષ્મીદાસ ભીમજી (દાદાભાઈ)એ પણ કમર કસી વેપ્પુવોને મોખાં કર્યો કે " આ એટલો ગ્રંથ અમલ છે તમે વાંચીશો તે તમામ સાક્ષીઓ ફર થઈ જશે અને તમે આપની વેપ્પુવ જાતી જશે. જરૂર વાંચવા જેનું છે " એમ સમગ્રની દરજેક નકલો વેપ્પુવોમાં દેવાવી રાખી આ વખતે પણ તેમણે અમને આતી રીતે મદદ કરવાનું ઉપરના ચૂદસીએ જવન આપ્યું છે.

આ પ્રકારે અમને મદદ કરી ગ્રંથપ્રસારનદારા સમગ્રણની મદાસેવા જાળવી છે એમાં જરાય લાગ નથી તેથી તેઓને ઉપકાર માનું છું.

આનું અનુકરણ બીજા વેપ્પુવો કરે તે આ ગ્રંથની એક લાખ નકલો વેપ્પુવોમાં વચાવી થાય આ દિક્ષા વરસે આવોનાનું ખાન એવવા મારી નામ જાળવે છે.

આપના યુગ ૧૧
[ઘન મોહાલાલ]
મ ૧૯૮૪
અમદાવાદ.

શ્રી દાસાનુદાસ

સંસ્કૃતભાઈ હમનસાન દેસાઈના

જયમીડુખ્ય

પ્રસ્તાવના.

શ્રીહરિરાયજીકૃત બૃહત્ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ બૃહત્ શિક્ષાપત્ર નામનો ગ્રન્થ સર્વ વૈષ્ણવોની જાણપર લાખા સમયથી આવેલો છે એ ગ્રન્થ ભગવદ્વાર્તામાં અતિશય ઉપયોગી છે. કારણ કે એ ગ્રન્થમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, વગેરેનાં પ્રમાણ સહિત દર્શાવવામાં આવ્યા છે, એ સિદ્ધાન્ત પણ એવી સરલ ભાષામાં તેમજ સચોટ દૃષ્ટાન્તથી સમજાવવામાં આવ્યા છે કે તેથી વિદ્વજ્ઞો તેમજ સામાન્ય જુદિના વૈષ્ણવવર્ગને રસ પડ્યા વિના રહે નહિ શ્રીહરિરાયજી શિક્ષાપત્રમાં સરલ, મૃદુ તથા રસિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત પ્રમેયની દૃષ્ટિથી પ્રકટ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી જાણે પોતાના ઘરમાં આવતા અન્તરંગ ભગવદ્દયોને બોધ ન કરતા હોય એવું પ્રત્યેક પત્રના શ્લોકો વાચતા માલમ પડી આવે છે આ શિક્ષાપત્રના ૪૧ પત્રમાંથી ગમે તે કોઇ પત્ર વાંચો તો પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવાત્મક માર્ગની છાપ વાંચકના મન પર પડ્યા વિના રહેશે નહિ, અને તેથીજ ગ્રન્થનું નામ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ 'શિક્ષણ આપે એવા પત્રો' એમ સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે જે કે શ્રી હરિરાયજીનો ઉદ્દેશ પ્રચલિત દ્વન્તકથા પ્રમાણે પોતાના નાના ભાઇ શ્રીગોપેશ્વરજીના ગૃહ-ભગના તીવ્ર દુઃખમાં શિક્ષાપત્ર મોકલી આપી આશ્વાસન આપવાનો હતો અને ખરેખર, શ્રીગોપેશ્વર-જીએ ગૃહભગના દુઃખમાં જ્યારે એ પત્રોમાના પ્રથમ પત્રનું મનન કર્યું, અર્થાત્ પોતે પ્રપત્યનું વિસ્મરણ કરી ભગવત્સેવામાં આસક્ત થયા. એજ પ્રકારે આધુનિક જીવોપર સાસારિક-પ્રાપચિક દુઃખો ધારવાર આવી પડે છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી તેવા સમયમાં પણ વૈષ્ણવો પણ જે શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રોનું મનન કરે તો નિશ્ચય પોતાનું દુઃખ ભૂલે અને પ્રભુસેવામાં તત્પર થઇ રહે, એમાં સંશય નથી. શ્રીગોપેશ્વરજીને આ પત્રોથી આશ્વાસન મળ્યું એટલુંજ નહિ પણ પોતે એ શિક્ષાપત્રોના સસ્કૃત શ્લોક પર વ્રજભાષામાં વિવેચન કરી સર્વ વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને લાલ આપ્યો છે. લાખા સમયથી શ્રી હરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્તા, ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા સાથે ભગવદ્વાર્તા તરીકે, વૈષ્ણવ મંડલી-ઓમાં વંચાય છે. વૈષ્ણવસમાજમાં શિક્ષાપત્રની લિખિત પ્રત માલમ પડ્યા વિના રહેતી નથી એજ આ ગ્રન્થ એવો અમૂલ્ય અને પ્રિય થઇ પડ્યો છે તેનો પુરાવો છે. શ્રીહરિરાયજીના ૪૧ શિક્ષાપત્રો છે, તેમાં ૪૧૪ સસ્કૃત શ્લોક છે પ્રત્યેક શ્લોકના ભાવાર્થ તથા એનાં રહસ્ય ઉપર લખાણથી વિવેચન શ્રીગોપેશ્વરજીએ વ્રજ ભાષામાં કર્યું છે મૂળ સસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષા ટીકાની આવૃત્તિનું મુદ્રણ શ્રીમદ્ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજે શ્રીસુબોધિનીસમાદરા કરાવ્યું છે આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણવ-વૃન્દો ધણો ભાગ સસ્કૃત તથા વ્રજભાષા સમજી શકતો નથી, એવા વૈષ્ણવો મૂલ સસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષાનું વિવેચન સમજી શકે એના ઉદ્દેશથી ગુર્જરી ભાષામાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય સમજવામાં શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોનું નિયમપૂર્વક પર્યાલોચન થવું જોઇએ એટલુંજ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થથી જિજ્ઞાસુઓએ પ્રારમ્ભ કરવો જોઇએ એ સરલ માર્ગ છે. આવો પ્રચલિત મત મ્હને તો સત્ય લાગે છે

ગ્રન્થના કર્તા શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર તથા વિવેચન કરનાર શ્રીગોપેશ્વરનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના સાધનો પ્રાપ્ત થતા નથી શ્રીહરિરાયજી જેવા પવિત્ર મહાત્માની ગોસ્વામિશ્રીનું સંપૂર્ણ જીવન-ચરિત્ર લખાય તો આપણને અલભ્ય લાલ થાય આ સ્થિતિમાં વે શા સ શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપ-ત્તરામ એમ એ, ડેક્કન કોલેજના મસ્કૃતના પ્રોફેસર સાહેબ તરફથી મ્હને શ્રીહરિરાયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખાના સમ્બન્ધમાં જે કંઈ હકીકત પ્રાપ્ત થઇ તે માટે હું તેમનો સર્વથા આભારી છું.

આ અનુવાદના ઉત્તેજક રા રા મુલ્યન્દ પુલસીદાસ તેલીવાળા બી એ એલ્ એલ બી, વકીલ તથા પ્રકાશક રા રા લક્ષ્મીલાલ દેસાઈને ધન્યવાદ ઘટે છે

નાગાયણુ દહેરાની ખડકી

ભરૂચ

ચૈત્ર કૃષ્ણ એકાદશી, સવત ૧૮૭૧

લી દાસાનુદાસ,

સુન્દરલાલ માણુલાલ.

બી એ એલ એલ. બી. વકીલના
અગેની દાસાનુદાસ

ઉપોદ્ધાત

(૧) આ શિક્ષાપત્રો કેમ લખાયા ?

એક સમય શ્રીહરિરાયજી પરદેશ પધાર્યા હતા. ત્યારે એમના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજી ધરમાં વહુજીસહિત ભગવત્સેવા કરવામાં નિમગ્ન હતા. એની આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વહુજી શોધાક સમયમાં લીલામાં પધારતા એમ શ્રીહરિરાયજીએ પ્રથમથી જાણ્યું. શ્રીગોપેશ્વરજી ચૂકકાનતી ટીક વેળાપણી લૌકિક દુઃખથી ભગવત્સેવાથી નહિમુખ થઈ જાને તેમ યાવ તે યોગ્ય નહિ એમ સમજી શ્રીહરિરાયજીએ એક પછી એક શિક્ષાના પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજી ઉપર પરદેશથી મોકલવા માંડ્યા. શ્રીગોપેશ્વરજી તો એ પત્ર વાંચતાજ નહિ. ભગવત્સેવા કર્યા કરતા જેના પત્રો આવે કે દુરતજ માખમાં નાખી મૂકતા. આખરે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વહુજી લીલામાં પધાર્યા જાને શ્રીહરિરાયજી ધારતા હતા તેમ શ્રીગોપેશ્વરજીનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં ન રહ્યું ત્યારે એક સેવક વૈષ્ણવ દરજ્જાવનઘસને શ્રીગોપેશ્વરજીએ દુરત પૂછ્યું કે શ્રીહરિરાયજીના પત્રો આવે છે કે કેમ ? ત્યારે દરજ્જાવનઘસે જાખમાં રાખેલા પત્રો કઢાકમાં તેમાંથી શ્રીગોપેશ્વરજીએ એક પત્ર કઢાકમાં તે પ્રથમ પત્ર નીકળે. એ પ્રથમ શિક્ષાપત્ર લખતાં / શ્રીગોપેશ્વરજીના ચિત્તને આશ્વાસન મળ્યું, લૌકિક દુઃખ ભૂલ્યા જાને પ્રભુની સેવામાં તત્પર થયા એમ પોતે જા પત્રો શ્રીહરિરાયજીના આખ્યા હતા તે વાંચ્યા, તેનું ગનન કર્યું વજ્રભાષામાં પ્રત્યેક પત્રના પ્રત્યેક શ્લોક ઉપર વિવેચન કર્યું. શ્રીહરિરાયજી પ્રત્યેક પત્રના પ્રારંભમાં યુધિમાર્ગીય સમ્પ્રદાયનું ચૂક રહસ્ય સમજાવે છે જાન જાનતાં શ્લોકમાં કવચિત્ પોતાના ધર સમજ થી જાવત જાખતો લખે છે. શ્રીહરિરાયજીએ જા શિક્ષાપત્રો પરદેશથી શ્રીગોપેશ્વરજીને મોકલ્યા પછી જ્યારે એમને માલમ પડ્યું કે શ્રીગોપેશ્વરજીએ એક પછી પત્ર વાંચતા નથી ત્યારે જા પત્રો લખી વધુ પત્રો લખવાનું નાંધ કર્યું જો વધુ પત્રો લખ્યા હોત તો તેમાંથી આપજાને પછી વધુ જાલુચાનું ગળત જા આખ્યાયિકા કેટલેક જાઈ સ્તવ હશે પછી ખરી. જાં એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના નાશો પરદેશથી સરકત જાખના કાસકાજના પ્રસંગમાં પત્રો મોકલતા જાને તેમાં શિક્ષા-એકપદાપક વચનાયકો લખતા.

(૨) શિક્ષાપત્રમાંથી પ્રાપ્ત થતાં સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ—

જા પ્રત્યેક શ્લોકે દૈન્યસાવ, નિ સાધનતા શીવલક્ષણોની ચરણકમળો હા જામવ હરણુ જાખના તથા નિવેદનનું જાનુસન્ધાન-વારવાર ઉપદેશો છે શ્રીહરિરાયજી જા શિક્ષાપત્રો લખતાં લખતાં જામવદિપ્રયોગપણી જાખિમાં જિવા તો નિમગ્ન થઈ જાવ છે કે પોતે વિપ્રયોજનાજી ઉચ્ચારો કઢાકમાં જાવ છે જાખીજના શિક્ષાપત્ર લખતાં લખતાં પોતે કહે છે કે જાં છે તે વજ્રભૂમિ ! જાં છે તે જુલુદાસવર્ગ જાખર્ષન પર્વત ! જાં છે તે શીવમુનાજીના નિકુળે ! વજ્રભૂમિતોને જાક-વર્તા તે વેલુરો જાં છે ! જાં છે તે લીલાધર કુમા ! જાં છે તે વેલુરવનું જાવજી કરનારા થઈ જા ! જાં છે તે શીવમુનાજીની રમણરેતી ! છતાંદિ વચનો પ્રશુનિજનને જાઈ શ્રીહરિરાયજીની કેવી ટીક જાઈ હતી તે સિદ્ધ કરે છે શ્રીહરિરાયજી પોતે વિપ્રયોજનો-તાપશ્વેસનો જાનુભવ કરતા પ્રશુનો વિપ્રયોજ એ પરમ ક્ષત્ર જે એમ પછી પોતે જાહેર કરે છે કલિકાલમાં શીવલક્ષણોના જાનન્ય તરીકો કુર્તક છે સર્વત્ર કુસંગ તથા જાખ્યામય જાખક થઈ પડે છે જાનેતો નધી સમજ કેવલ ઉદરપોષણ કરવામાં જા જાખો જાવ છે એ જાંછને પોતે જાખન જાં ઉપદેશ કરે છે કે— જાખર્ષિ—તાપોજી કેવલ ઉદરપોષણમાં જા તત્પર થઈ રહે છે તે યોગ્ય નથી જાં જાખનિધિ પ્રશુ નિજ સેવોનું ઉદરપોષણ નહિ કરશે ! જા શ્લોકમાં પોને ઉપદેશ કરે છે કે જે જાંછો તમારા ઉદર પોષણ સમજાંથી જાખના થા કરો પ્રશુ નિજસેવોનું ઉદરપોષણ તો કરશે / કરશે ! જામ પ્રશુમાં જાતિ વિશ્વાસ રાખવાનું કહે છે વળી પોતે કહે છે કે જા કરામ કાજ જાખી પહોંચો છે કે જેલું સજ્જનોની

સર્વે મતિ પણ હરી લીધી છે, આ સ્થિતિમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રિત જીવોએ કાલના પણ કાલ એવા શ્રીમદ્ગદીશને શરણુ જવું' આ પ્રકારે પોતે કલિકાલમાં શક્ય એવા શરણુમાર્ગનો ઉપદેશ કરે છે. વળી પોતે કહે છે કે 'ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુકૃપા એજ પરમ કારણ છે.' સ્વકીયોનું-સ્વકીય-નિજ ભક્તોનું ઐહિક તેમજ પારલૌકિક પ્રભુજ કરતા આવ્યા છે, કરે છે તથા કરશે એમાં સશય નથી, છતાં પણ જીવ નિજદોષથી પ્રયત્ન કરે છે એ અજ્ઞાનની પણ પ્રભુ ક્ષમા આપે છે (જીઓ શિક્ષા-પત્ર ૨૬-૧) આમાં ભક્તતાના લૌકિક તથા પારલૌકિક કાર્યો પણ પ્રભુ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પોતે ઉપદેશ છે વિપયાદિકનો અનાદર કરવો ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વેનો નિગ્રહ કરવો, સમર્પણુનું અનુસન્ધાન કરવું, દુઃસગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવો, તથા સત્સંગ કરવો એમ સ્થલે સ્થલે પ્રતિપાદન કરે છે. ભગવદ્ભાવરૂપી નિધિનું સરક્ષણુ કરવા લૌકિક દુઃસગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને લૌકિક દુઃસગરૂપ વા અન્યાશ્રયરૂપ જલનો સમ્પન્ન થાય તો તે અગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે-અર્થાત્ તે ભગવદીય બહિર્મુખ થાય છે. તેથી દુઃસગથી બચવા કેવા પ્રકારના ભગવદીયનો સત્સગ કરવો. તેના ગુણુ તથા દોષનું વિવેચન પોતે કરે છે એવા તદીયો જો દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનું સેવન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. તેમજ શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસામજી તથા શ્રીગોકુલનાથજીના ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરવાનું કહે છે. પ્રભુ રસરૂપ છે, એ રસ દ્વિવિધ છે સયોગરસ તથા વિપ્રયોગરસ સેવાસમય સયોગરસનો અનુભવ કરવો તથા અનોસરમાં વિપ્રયોગનો અનુભવ કરવો. જેમ મજ્જિમાનિ ગોચારણુમય પ્રચુના તીવ્ર વિપ્રયોગનો અનુભવ થતો તેમ વિરહભાવના કરવાનું પોતે ખિન્ન પામે છે લૌકિક કાર્યોમાં અતિશય વ્યાવૃત્ત ન થવું એવી વ્યાવૃત્તિમાં પણ ચિત્ત શ્રીહરિને વિષે રાખવાનું કહે છે અર્થાત્ ભગવાનથી બહિર્મુખ ન થવાય કાર્ષ્ણ્ય પણ પ્રકારે ભગવત્સમ્પન્ન સાચવી રખાય તેને માટે સાવધાન થવાનો ઉપદેશ કરે છે વળી પોતે કહે છે કે પ્રભુની પાસે લૌકિક કાર્યની સિદ્ધિને માટે પ્રાર્થના ન કરવી કારણ કે પ્રભુ તો સસારના વૈરી હોય લૌકિકમાં નિજ ભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત થવા દેશે નહિ. નિજસક્તોને સસારમાંથી નિવૃત્ત કરવા એમનું લૌકિક કાર્ય તો પ્રભુ સિદ્ધ કરશે નહિ આથી અતિશય લૌકિકાસક્તિ પ્રભુને રુચતી નથી એમ સમજી વૈષ્ણવે લૌકિકમાં આસક્ત થવું નહિ અશક્ય કાર્યમાં વા સુશક્ય કાર્યમાં સુખમાં વા દુઃખમાં, ભગવદ્વિચ્છાનું અવલમ્બન કરવું. પ્રભુને વિષે શુદ્ધ ભાવ રાખવો અજ્ઞાનમનના જપ કરવો વૈષ્ણવોનું પાધાન કરવું પ્રભુપ્રતિ તથા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણુકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ ઉપદેશ આપ્યું શિક્ષાપત્ર તેમજ એમના અન્ય ગ્રન્થો વાચતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર:—

સંવત્ ૧૬૪૭-૧૭૬૭ શ્રીહરિરાયજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીથી પાંચમી પેઢીએ પ્રકટ થયા. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના દ્વિતીયકુમાર શ્રીવલ્લભનાથજી થયા. તેમના તૃતીય લાલજી શ્રીગોવિન્દરાયજી થયા, તેમને ત્યાં શ્રીકલ્યાણજી થયા અને શ્રીકલ્યાણજીના સુત્ર-પુત્ર શ્રીહરિરાયજી થયા, આ પ્રકારે વશપર પરાથી સેવારસ તથા કથારસનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ શ્રીહરિરાયજીને વિષે સિદ્ધ થયો હતો, એટલું જ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીને ષ્ણસમ્પન્ન પણ શ્રીગુસામજીના ચતુર્થલાલજી વયોવૃદ્ધ તથા મહાનુભાવી શ્રીગોકુલનાથજીદ્વારા થયું હતું શ્રીગોવિન્દરાયજીનો વશ અન્ય લાલજીના વંશ કરતાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો હતો અને તેથી શ્રીહરિરાયજીને સમ્પ્રદાયાના ધુરંધર વિદ્વાન વયોવૃદ્ધ તેમજ ભાવનિમગ્ન એવા ચતુર્થ રાજકુમાર શ્રીગોકુલનાથજી દ્વારા ષ્ણસમ્પન્ન પામવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો શ્રીગોકુલનાથજી એક વિરલ મહાનુભાવી, ભગવદ્ભાવનિમગ્ન તેમજ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસામજીના ગ્રન્થોનું નિરન્તર પરિશીલન કરતા એવા ગોસ્વામીશ્રી હતા (જીઓ, શ્રીગોકુલેશજીનું જીવનચરિત્ર) અને એમના સમ્પન્નમાં આવેલા તત્કાલીન શ્રીહરિરાયજીપર એમની છાયા હોય એ સંભવિત છે. શ્રીહરિ-

नवीन वधाभङ्गी

वसत कीर्तन

पंचाङ्ग

ते शिवान् दुर भयं मरि कमेऽममिऽम पुनः
 भलां श्री लक्ष्म्य भये कन्ती देवि ' जरीती रवा ।
 न. ६७। श्री कर्मा भाग शयः इपीक्याभाज
 श्री से

[॥ ॥ ॥]

શ્રીમાદ્ એસ્ત્રામી શ્રીમોક્ષનાથજી (માગ્યાપ્રસન્ન
વાલા) વિસ્મૃત.

આ મધ્યમાં શ્રીમદાખ્યુષ્ઠ તથા શ્રીમુસાઈઅબ
નિજ અતરંગ કૃપાપાત્ર ભવવાંઓ ૮૪ અને
૨૫૨ વૈષ્ણવો પંદી મહાનુભાવી એવા માત્ર ૨૨
વૈષ્ણવોની વાર્તાના કાવ્ય શ્રીગોપુલનાથજીએ વધુ
નિક કાવ્ય ઉપર કૃપા કરી જણાવ્યા છે દાક ૮૪
અને ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા આપણે વાંચીએ છીં
તે વાર્તાઓ ખુબ આ શ્રીગોપુલેજીએ પ્રકટ મ
છે આ મધી વાર્તાઓમાં મુખ્ય અને જેના કા
અતિ મુદ છે જેના રતેકની પરિશીખા નથી જે
પ્રાદિમાં નિગદા ગણાવા છે એવા ભવવતીએ
વાર્તાના કાવ્ય શ્રીગોપુલેજીએ જણાવ્યા છે
ઉપરાંત ૭૮૯થી ૮૦૫ થી ૮૧૧ વધુ માદિતી જ
આપી હયાતુ છે હી ૧-૪- સવા કૃપીએ

આ જોડાવાન વખતની વાતો જાણે
જાણવા ઉપરથી મુશ્કેલી આવ્યાં [અર્થ]
આ કાંઈને જેવે જોડા] અપરથી જણ
એ તેમ / તેમાં થવા પ્રત્યેક મનો જેવા કે
શ્રીવશભરિત કાવિમિત્ર પચાસત ચત્વરતાં
નાર પચાસ અનુભવ શ્રીવશભરિત
વાદ્યમનો, વિદ્યાવત, શ્રીવશભરિત અનુભવ
વશે મ જોડાથી યોગ્યતા કરી ફેરવી, એટલા
માં દહીન કપડિ તેમ / તે વખતે, એટલે
વધુ દહીન સામલ કરી એ જોડા અપર સુધી
આવી વાતોનું પુસ્તક ૩૬૫ પૃષ્ઠો જેવા
આખું નથી તેનું મ જાનમ ૪૦ ૧૪ પૃષ્ઠ
મજાન સુધી મીન પાકે પૂરું તેમજ શ્રી ગુસ્તાફદે
જાનમ ૩૬૫ પૃષ્ઠો આપે મ જોડા ૧૪
૩૦-૦૦ એ રૂપિયા ૪૦ થાય છે

[भाषा ३८] पञ्चाङ्गानां चतुर्णां भाषा-
सूत्राणां, गणितसूत्राणां भाषाभाषितानां विवेचन-
पुस्तकं १९९९ गुरु भाषा-सूत्राणां

[illegible]

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
ન-દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાન-દના રસિક ભકતો બ્રાહ્મણ વા અન્ય
ત્રૈવિધ્યથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના ગ્રંથની ઇતિશ્રીમા 'હૃત્તિશ્રીહરિદાસાવિરોચિતમ્' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણાધજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ગ્રંથોનું પદ્યોલોચન કર્યું અને
એ ગ્રંથો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતંત્ર ગ્રંથો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં 'નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવજ્રાધીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુણિજીવનું કર્તવ્ય. ૧ થી ૧૭
૨	સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭—૨૮
૩	કુસંગનું સ્વરૂપ ૨૮—૩૭
૪	ભગવત્સ્વરૂપમાન. ૩૭—૫૫
૫	શરણુ, કૃપા, કૈન્ય. ૫૫—૬૦
૬	ધૈર્ય રક્ષણુ. ૬૦—૬૯
૭	લોકવેદત્યાગ ૬૯—૭૩
૮	દૃઢ વિશ્વાસ. ૭૩—૭૯
૯	પ્રેમાસક્તિવ્યસનસ્વરૂપ. ૭૯—૯૪
૧૦	ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૯૪—૯૮
૧૧	ચાર કર્તવ્ય ૯૮—૧૦૧
૧૨	સ્વામિનીભાવના. ૧૦૧—૧૦૮
૧૩	દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮—૧૧૫
૧૪	ચાર લક્ષણુ ૧૧૫—૧૧૮
૧૫	સ્મરણુ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮—૧૨૩
૧૬	ચિંતાત્યાગ ૧૨૩—૧૨૭
૧૭	ત્યાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭—૧૩૩
૧૮	વિરહભાવના, ૧૩૩—૧૪૨
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણુ, ૧૪૨—૧૪૬
૨૦	સત્સંગ, કુસંગત્યાગ ૧૪૭—૧૫૫
૨૧	ભાવસરક્ષણુ ૧૫૫—૧૫૯

પૃષ્ઠ

૨૨	સત્સંગથી ભાવ પોષણુ. ૧૫૯—૧૬૧
૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧—૧૬૭
૨૪	કૃપાજ્ઞ કારણુ છે. ૧૬૭—૧૭૭
૨૫	શ્રીમદાચાર્યચરણનિષ્ઠા. ૧૭૧—૧૮૩
૨૬	ભાવગોપન. ૧૮૩—૧૮૬
૨૭	ચાલીસ આધેક્ષા ૧૮૬—૧૯૩
૨૮	વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩—૨૦૨
૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણુહેતુ ૨૦૨—૨૦૫
૩૦	જ સાધનોનો વિચાર ૨૦૫—૨૧૧
૩૧	વરણુવિચાર. ૨૧૧—૨૨૧
૩૨	કેવા હૃદયમાં પ્રભુ પધારે ૨૨૧—૨૨૭
૩૩	નિ સાધનતા ૨૨૭—૨૩૧
૩૪	એ ભકિતનું નિરૂપણુ ૨૩૧—૨૪૦
૩૫	વિજ્ઞાતીયસંગત્યાગ ૨૪૦—૨૪૫
૩૬	જલકમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫—૨૫૨
૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨—૨૫૭
૩૮	વ્યાપિવૈકુંઠવિચાર. ૨૫૭—૨૬૪
૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા ૨૬૪—૨૬૭
૪૦	સ્વદુઃખનિવેદન, ૨૬૭—૨૮૦
૪૧	સર્વસિદ્ધાંતસંગ્રહ. ૨૮૦—૨૮૫
૪૨	ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫—૨૮૮

રામજીના મન્નમાં જે અતિલગ્ન પ્રમેદનથી માલમ પડે છે તેનું આ પશુ એક કારણ હોઈ શકે. શીકરિયાવજીનો પ્રાદુર્ભાવાસવત્ ૧૬૪૭ ના શાકવદ માસના કૃષ્ણપક્ષની પચમીને દિવસે થયો હતો, જેએથી લગભગ ૧૨ વર્ષ સુલભપર વિરાજ્યા એવો મત પ્રચલિત છે. આ મત પ્રાચલ સત્ય હોવો જોઈએ કારણ કે શીકરિયાવજીનું જીવન અતિલગ્ન સરસ હતું. ઉચ્ચ ભગવદ્ભાવના, ભગવદ્વિપ્રેરણા-અભિષેકો પોતે નિમજ્જન હતા. એમની મોઢાં જણુ નગર તથા મામની બહાર લોકિક વાતાવરણ જામન કરે એવા સ્થાન પર જન્માશય પાસે જાણેલી છે. હાલ એમની સાત મોઢાં પ્રગટ થાય છે (જુઓ નિવિધ ધિજ તથા પદ્મચક્ર ભાગ ૧ શ્લો ૪) ૧ મીચાકુસમાં, ૨ શીનાચદારમાં, ૩ જ્યેષ્ઠભેરમાં જાણેલી છે. ૪ યુજ્જરાતમાં સાવલી યામમાં ૫ કારીમાં અને ૬ જલસરમાં છે. ૭ શ્રી મેવામાં શીનાચદારથી થોડેક દૂર ખીચનોર નામના ગ્રામ નજીક જાણી છે. શીકરિયાવજીના સમયમાં જ મીચે-વર્ધનનાથજીને જન્મ્યાથી શીનાચદારમાં-મેવામાં થયેલાના ઉપદ્રવને લીધે પધરાવંશ જન્માય છે. પોતે એક મન્નમાં થવનના ઉપદ્રવનો નિરંતર કરે છે, તે ઉપદ્રવ મોતમ નાદશાહનો મન્નમાં થયો હોય એમ માલુમ પડે છે. વળી પોતે મન્નમાં વિરાજતા શ્રી યોગવર્ધનપર એવા ફલ નામનો ઉપયોગ વારવાર કરે છે તથા એમની પૂર્વ વર્તમાં શ્રીયોગવર્ધનનાથજી મન્નમાં વિરાજતા અને એમની ઉત્તરાવરમાં શ્રીનાથદારમાં વિરાજતા.

(૪) મીપુરોત્તમજી શીકરિયાવજીના સંકલ્પસીન હતા.

શીકરિયાવજીની ઉત્તરાવસ્થા તે મીપુરોત્તમજીની પૂર્વ અવસ્થા હતી. શીકરિયાવજીમાં ભગવદ્વિરહન જાતના એવી તો તીવ્ર થઈ રહેલી હતી કે એમનું દર્શન થતાં જ જીવને સાચાત્ શ્રીયોગવર્ધનપરજીનું દર્શનનો જીવસાર થઈ જતો. એમ કહેવાય છે કે શ્રીયોગવર્ધનનાથજી-શીનાથજી જે પોતાને સ્વસ્થ પણ મન્ન થયો હોય તે શીકરિયાવજીને જીવાવતા (નિર્વેશિત કરતા) શીકરિયાવજી વહાવસ્થામાં જિજ્ઞાસા વિરાજતા. તેસમય દરદિનનિવિધી જણુ તરફ એવા શ્રીચેતરમાં મીપુરોત્તમજી શીનાચદાર પધમ ભારે ઉજ્જ્વલતાના સમય હોય તેથી શીનાથજીને શ્રીમન્નજીના નિવમાનુસાર મોજડીએ ધરી લેવાય એ નહતું. પરંતુ મીપુરોત્તમજી જે પ્રથમ જ જોઈને સેવા સિચાર કરવા પધાર્યા હતા તેમણે જણુ બાવળ મળ્યોલીથી બચાવેલી મોજડીએ શ્રીજીને ધરવા દેવા તે સમયના તિલકાવિવશીને આગ્રહ કર્યો. તિલકાવિવશીને મોજડીએ રાજમોજવન્ત ધરવા દેવાની જાણ આપી. પરંતુ મીપુરોત્તમજીએ જાજમોલીન હાથી મોજડીએ રાજમોજ પછી જણુ ઉત્તરાવત પવન્ત ધરી રામવા મુખ્ય પરિચારને સમજાવ્યા અને તેમ જણુ સુચાર શીનાથજીને જાણા લાંબા સમયસુધી મોજડી ધરાવવાની પરિચય પાડે એવો વિચાર જાણવિધિત શ્રીચેતરમાંથી ન આપ્યો. તેથી શીનાથજીએ થોડેક દૂર ખિમનેરમાં વિરાજતા અને ખાંતસં સેવકાયા પ્રમુખો સાધાશાન-શાનભવ કરતા શીકરિયાવજીને આ વાત જણાવી. શીકરિયાવજી પોં પ્રમુખે પરિચય ન પડે તેને માટે સ્વારી સદા તૈયાર રાખ્યા. શીકરિયાવજીએ જાણાઈ થઈ સત્વર તે પધારી મોજડીએ વિજય કરી. મીપુરોત્તમજીમાં જન્માય પાવિત્ર્ય હતું, છતાં શીનાથજી એમ શીકરિયાવજીના જેવી સાતુજીવતા જન્માવતા ન હતા બીજા જાણ્યાવિદ્યા એવી છે કે શીકરિયાવજી ૧૬૨૫ સમજતા તેમજ મન્ન તવતા એક સમય મીપુરોત્તમજીને મીસુનોપિનીજી ઉપર પ્રહાર બખત સરેક પડ્યો અને તેથી પોતે જિન્ન થયા. એમને જિન્ન થયેલા ગ્રેઈ એક ૧૬ નાઇએ પૂછ્યું 'શાલ આજ જિન્ન કેમ છે?' મીપુરોત્તમજી એવું કારણ જણાવ્યું એટલે તે ૧૬નાઇએ કહ્યું 'જે જાણની મદદ હોય તે શીકરિયાવજી પાસે મેં ૭ અવજી કરું છું તે કું આપને નિર્જીક કરું' તે નિર્જીકથી મીપુરોત્તમજીનો સરેક નિરજ થયો અને પોતે એ જાણને ૫ વચાદ આપેલ શીકરિયાવજીને ૧૨ ૧૨ જેવા લોપામુખ પવન્ત સુલભપર વિરાજી શુદ્ધ પ્રકૃતિનું ઘન રસદરજાન જીવેને ૩૩ શીકરિયાવજીની કૃપાથી અનેક વૈષ્ણવોને મધુકાપાનું ફલ મળ્યું. મીચાકુસનાથજી તથા ૬

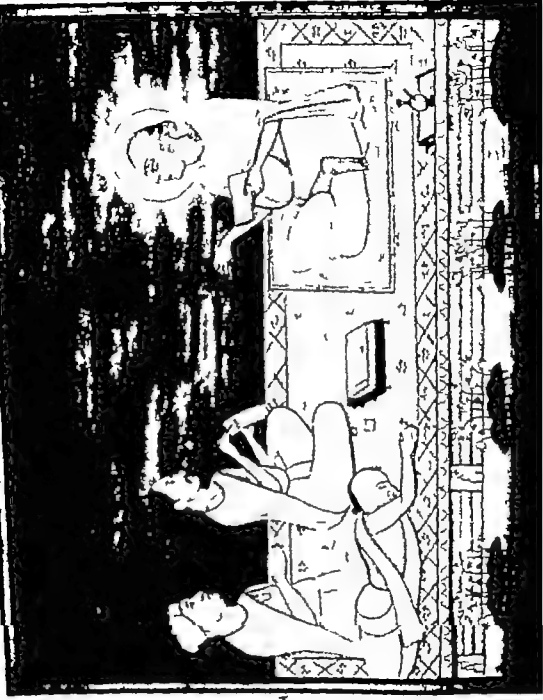
હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભક્તો સાક્ષણ વા અન્ય
ત્રૈવિધ્યથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના અન્યની ધતિશ્રીમા કૃતિશ્રીહરિદાસાવિરાચિત્તમ' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે. એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ગ્રંથોનું પર્યાલોચન કર્યું અને
એ ગ્રંથો પર ટીકા કરી કેટલાકે સ્વતંત્ર ગ્રંથો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીમદ્ગદીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજીવનું કર્તવ્ય ૧ શ્રી ૧૭	૨૨	સત્સંગથી ભાવ પોષણ. ૧૫૯-૧૬૧
૨	સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭-૨૮	૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧-૧૬૭
૩	કુસંગનું સ્વરૂપ ૨૮-૩૭	૨૪	કૃપાજ કારણ છે ૧૬૭-૧૭૭
૪	ભગવતસ્વરૂપજ્ઞાન ૩૭-૫૫	૨૫	શ્રીમદ્દાચાર્યચરણનિષ્ઠા ૧૭૧-૧૮૩
૫	શરણ, કૃપા, દૈન્ય. ૫૫-૬૦	૨૬	ભાવગોપન. ૧૮૩-૧૮૬
૬	ધૈર્ય રક્ષણ. ૬૦-૬૯	૨૭	ચાલીસ આધકા ૧૮૬-૧૯૩
૭	લોકવેદત્યાગ ૬૯-૭૩	૨૮	વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩-૨૦૨
૮	દંઠ વિશ્વાસ. ૭૩-૭૯	૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણહેતુ ૨૦૨-૨૦૫
૯	પ્રેમાસક્તિવ્યસનસ્વરૂપ ૭૯-૮૪	૩૦	છ સાધનોના વિચાર ૨૦૫-૨૧૧
૧૦	ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૮૪-૮૮	૩૧	વરણવિચાર. ૨૧૧-૨૨૧
૧૧	ચાર કર્તવ્ય ૮૮-૧૦૧	૩૨	કેવા હૃદયમાં પ્રભુ પ્રધારે ૨૨૧-૨૨૭
૧૨	સ્વામિનીભાવના. ૧૦૧-૧૦૮	૩૩	નિ સાધનના ૨૨૭-૨૩૧
૧૩	દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮-૧૧૫	૩૪	બે ભક્તિનું નિરૂપણ ૨૩૧-૨૪૦
૧૪	ચાર લક્ષણ ૧૧૫-૧૧૮	૩૫	વિગ્નતીયસંગત્યાગ ૨૪૦-૨૪૫
૧૫	સ્મરણ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮-૧૨૩	૩૬	જલકમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫-૨૫૨
૧૬	ચિતાત્યાગ ૧૨૩-૧૨૭	૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨-૨૫૭
૧૭	સાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭-૧૩૩	૩૮	વ્યાપિવૈકુંઠવિચાર. ૨૫૭-૨૬૪
૧૮	વિરહભાવના, ૧૩૩-૧૪૨	૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા, ૨૬૪-૨૬૭
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણ, ૧૪૨-૧૪૬	૪૦	સ્વકુખતિવેદન, ૨૬૭-૨૮૦
૨૦	સત્સંગ, કુસંગત્યાગ ૧૪૭-૧૫૫	૪૧	સર્વસિદ્ધાંતસંગ્રહ, ૨૮૦-૨૮૫
૨૧	ભાવસ રક્ષણ ૧૫૫-૧૫૯	૪૨	ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫-૨૮૮

श्रीमद्भगवद्गीता
 अष्टाध्यायी
 द्वादशोऽध्यायः
 श्रीकृष्णार्जुनसंवा
 दः
 द्वादशोऽध्यायः

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय નમઃ ॥

॥ શ્રીમદાચાર્યચરણકમલેભ્યો નમઃ ॥ શ્રીગુસાંજી પરમદયાલવે નમઃ ॥

અથ શ્રીહરિરાયજીવિરચિત

॥ बृहत् शिक्षापत्र ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ ભુ.

મૂલમ્:—સદોદ્વિગ્નમનાઃ કૃષ્ણદર્શને ક્ષિપ્તમાનસઃ ।

લૌકિકં વૈદિકં ચાપિ કાર્યં કુર્વન્નનાસ્થયા ॥૧॥

નિરુદ્ધવચનો વાક્યસાવચ્ચક્રમુદાહરન્ ।

મનસા ભાવયોન્નિત્યં લીલાઃ સર્વાઃ ક્રમાગતાઃ ॥૨॥

શબ્દાર્થઃ—જેનું મન નિરન્તર (અહનંતા મમતાના અસદ્ (દુષ્ટ) આશ્રુથી) ઉદ્વેગ યુક્ત-ગ્લાનિ યુક્ત છે, જેનું મન શ્રીકૃષ્ણના દર્શન નિમિત્ત કલેશ યુક્ત (ક્યારે મને પ્રભુનાં દર્શન થશે એમ આર્તિવાળુ) હોય છે, જે લૌકિક તથા વૈદિક કાર્ય પણ અનાસ્થાથી-કોઈ પેણુ જાતની આસ્થા રાખ્યા વિના (કેવલ લોકમાં દેખાડવાને માટે જ, લૌકિક અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ)-કરે છે, તથા જે વચનને નિયમમા રાખે છે, અને જે આવશ્યક (જરૂર હોય એટલા જ) વાક્યોનો ઉચ્ચાર કરે છે એવા વૈષ્ણવે ક્રમપ્રાપ્ત પ્રભુની સર્વ લીલાની નિત્ય ભાવના કરવી. (૧-૨)

અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો લોકમા દેખાડવાને જ કરવા એમાં ચિત્તની અતિઆસક્તિ વૈષ્ણવે થવા ન દેવી. શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિભક્તોતુ લક્ષણુ આપતા કહે છે કે-“ વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટયાક્ષેષુ નાન્યથા । વૈષ્ણવત્વં હિ સહજં તત્તોડન્યથ વિપર્યય ” અર્થ- તે પુષ્ટ ભક્તોમા લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ (વૈદિકત્વ કાર્યો કરવાપણુ) કપટથી લોકમાં બતાવવાને અર્થેજ હોય છે કેવલ વૈષ્ણવપણુ એમનામાં સહજ (કુદરતી) હોય છે એ વૈષ્ણવત્વ વિના અન્ય સર્વનોવિપર્યય છે ’ અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો ક્ષણશા ત્યજ કરવા એમઅર્થે ‘ શબ્દાર્થમા ’ (કવચિત થાય છે પણ ઉપરનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે

વિવેચન.—અહંતા—હું કંઈક છું એવું અભિમાન—અને મમતા—મા હોઈએ વસ્તુઓ મારી છે એવું અભિમાન—આ બન્ને આશય, દુષ્ટ છે એ અહંતા મમતાનો આશય, મનને લૌકિક વૈદિક કાર્યમાં આસક્ત કરી પ્રભુનું વિરમણ કરાવે છે. આમ લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તને આસક્ત થવા દઈએ તથા એ કાર્યોની અસિદ્ધિમાં કલેશ ઝુકત ચિત્તથી શ્રી કૃષ્ણના દર્શનાર્થે જઈએ તો આપણું (હવેના) ક્ષિણ મુખ ભેંધ, જ્ઞાનન્દરૂપ પ્રભુ ઉદ્ભવ્યો ન ચર્ચ જાય છે તેથી સાસ્યારિક કાર્યો સિદ્ધ ન થાય વા ભગદી જાય તો પણ મનમાં કલેશ ન કરવો. લૌકિક વૈદિક કાર્યોને મનમાં તુલ્ય ગણવા પ્રભુની સેવા સમજાવી માર્યો સિદ્ધ થાય તેમાં જ પ્રસન્ન રહેવું એ કદાપિ સેવા ન થાય તો મનમાં કલેશ રાખવો કે હું કેવો દુષ્ટ છું કે આરાધી બાકે પ્રભુની સેવા ન થઈ શકી ? પુષ્ટિમાર્ગની જોવી રીત છે કે, મજાકતો જે રીતે શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરતા તે પ્રમાણે પ્રભુની સેવા પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવે કરવો. મજાકતો શ્રી ઠાકોરજીના સમોત્રમા સેવા કરતા તથા શ્રી ઠાકોરજીના વિપ્રયોગમાં (જ્યારે શ્રી ઠાકોરજી બોજાણુને અર્ચે વનમાં પધારતા ત્યારે) ને લગીત, યુગલગીતમાં વર્ણવેલી પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરતા, ચિન્તન કરતા, તથા શ્રી ઠાકોરજી જ્યારે સન્ધ્યાસમય વનમાંથી મજાક પાછા ફરતા ત્યારે જ્ઞાનન્દથી ઓમનું (પ્રભુની) દર્શન કરતા હતા. તેજ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવાના સમયમાં સમીક્ષા રસનો અનુભવ કરવો તથા અનોદરમાં શ્રી ઠાકોરજી સમજાવી કલેશ કરવો—વિરોધાર્થે કરવી, શ્રી ઠાકોરજીના મુખારવિન્નનું ધ્યાન કરવું, તથા પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરવું એવા સમય કલ્યાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણનું દશન અતિ આતુરતાથી કરવું. પછી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો—લૌકિક ધર્મો—કોઈકમાં અપકીર્તિ દૂર કરવા આવરવા, અને વૈદિક કાર્યો વૈદિક મર્ચા પાલવા કરવા પરનું લૌકિક વૈદિકમાં મન આસક્ત ન થવા હેતુ મન જોઈ શ્રી કૃષ્ણમાં જ રાખવું. સુતકાદિ સૌજ સમય મંદિરની સેવા ન થઈ શકે ત્યારે ભાવથી માનસી સેવા કરવી—એમ મર્ચાદા છે, કારણકે સૂતકીથી મંદિર ઇવાય જાય છે. (૧)

સાર એ છે કે જ્યારે જ્યારે સેવા હસનાદિક ન જને ત્યારે પ્રભુના વિરોધમાં જાતી રહેવું પ્રભુનું ચિન્તન, સ્મરણાર્થક કરવા જોઈ નહિ. લૌકિક વૈદિક મર્ચામાં મનને એવું જાત ન થવા હેતુ જેવી શ્રીકૃષ્ણનું વિરમણ થાય શ્રીકૃષ્ણસેવા સર્વથી પ્રધાન છે અને જન સુર—શ્રી મુન મુક પિત, જાણ, લૌકિક વૈદિક કાર્યો—શ્રીકૃષ્ણસેવાના જાત છે શ્રીકૃષ્ણસેવા મુખ્ય છે. લૌકિક વૈદિક મર્ચા શેષ છે.

આપણા વચનનો નિરોધ કરવો એટલે આપરણક વચનનો જ ઉત્તર કરવો. વિના કાર્ય અતિથય બોલવું નહિ. મુખ્ય સિદ્ધાન્ત તો એ છે કે ભગવદ્-સમજના વિના સર્વથી ન બોલવું, પરનું લૌકિક વૈદિક કાર્યો શ્રીકૃષ્ણસમયમાં બોલ્યા વિના બાલી શકે નહિ તેથી આપરણક વચનો જ બોલવાં એ વાણીનો નિબદ્ધ હોય તો અનુરતા રોવ ન થાય. જહું બોલવાથી ભગવદ્-કાવ્ય દુષ્ટમાં સ્થિર રહેતો નથી, વાણીદારા જહું જતો રહે છે ભગવદ્-મર્ચાની આવી સુમંગલિ છે, તેથી ભગવદ્-સમજ વિનાના જ પ સર્વપ્રસંગોમાં વાણીનો નિરોધ કરવો.

અનેક રમણે ભટકવું એ મનનો ધર્મ છે ભગવાન વિના અન્ય સર્વ સ્થાને જામવું કરતાં મનને શ્રી ઠાકોરજીની અનેક પ્રકારની અપાર લીલામાં કમાનુસાર આસક્ત કરવું, મનનો વેગ વાયુના વેગ કરતાં અધિક છે કોઈ ઈલાકથી પગ પાકવું શકાતું નથી.

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીનાં સ્ત્રી સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે -“ પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતઃકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે-એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે, તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે, એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો, પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય હૃદ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ, પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય હૃદ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિને

આપણા દેહથી જને તેટલી તો અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે. સેવામાં આલસ્ય ન કરતાં જો આપણે આપણી કામગીરી કાઠોરણની સેવા કરીએ તો તો શરીર, મનિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી કાઠોરણની સન્નિધિમાં ભગવત્સમ્બન્ધથી જડિતરૂપ થતાં જાડે છે તેથી અવરજ આપણા શરીરથી નિશ્ચય સ્થિત ભગવત્સેવા કરવી 'જાડેલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિશ્ચય રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિશ્ચય છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના જાડેલું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'મહાશય ધર્મ' કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મહાશય ગુણ ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમજાવે ?'

પ્રલસન્નમનનો મન ભેટી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ મન્દિર, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો જી પુત્ર મુદ્, આય. વિષ્ણુ. આયોગ તથા પરચોક તથા પોતાનો આત્મા-એ સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જીવ પ્રભુમીક્રમણનો હાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાએ વિનિયોજ્યો. જે પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વકરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જણાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજ્ય મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે,

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્મર્યે જાડેલાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. એ મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તો સેવામાં સદ્દા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમય પી કાર્ય વિના બોલવું જ નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી ગુપ્તતા ટોચ ઉઠાવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું વિશાળાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે ચિન્મયાવાણી તથા ક્ષિપ્રાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથી ન કરવું એ પ્રકારે મન, વાણી તથા કિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક ધર્મ જાડે છે એ આ સંસારમાં રહીએ અને એ કર્મો ન આવશ્યકે તો સંસારમાં અપસીર્તિ થાય છે સંસારમાં એમ અપસીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ અપસીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાઠોરણની સેવામાં પહોંચીને જનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરનાં. જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જોમાં તહીન થઈને કરવાનાં નથી, કેવલ લૌકિકમાં જતાવવાને માટે જ જનોસરમાં (સેવા થઈ રહ્ય પછી) કરવાનાં છે (જનોસરમાં) પ્રભુને જાણીકાર ચોખ્ખ વચ્ચ સામથી તેવાર કરનાં. પાકારિક સામગ્રીની રક્ષાર્થે અને શ્રી કાઠોરણની સેવા કરવાને જર્દે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે જો પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૩)

અન્ય ભગવત્સરમાં-જનોસરમાં-સેવા રહીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કાર્ય વધારે જ કરનાં એમ કહ્યું પછી જી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો ? તે જતાને છે જો ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદ્દાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો શ્રી ભગવત્સેવાએ અનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિષયલક્ષિ સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથી શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીનાં શ્રી સતી પાર્વતીએ મહા-
દેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ
કર્યું. લગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી
પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં
તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોર-
જીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહા-
દેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા
દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા. " આ' દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ
હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે શ્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં શ્રી અનુકૂળ
થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, કુટુંબિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુ-
કૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તેજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો
શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે-“ પુત્રે કૃપ્તામિયે રતિ. ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રપ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે
શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભ્વસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ
ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં
ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે-એમ સેવામાં ધન
ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે.
તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ
શ્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગ-
વદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી
આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોર-
જીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની)
સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ
ધનની રક્ષા કરવી જો હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે
પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ
સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ
કરાલ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતુ રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને
એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં
ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો. ભગવા-
નના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વહ્નિલકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ
પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ

આપણા દેહથી બને તેટલી તો જન્ય પાસે નહીં કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આજ્ઞા કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે. સેવામાં આજ્ઞા ન કરતાં જો આપણે આપણી કામથી શ્રીકૃષ્ણજીની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણજીની સન્મુખ મર્મ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં જાડાઈ છે. તેથી જન્ય આપણા શરીરથી નિષ્કમ સંહિત ભગવત્સેવા કરવી. 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય જાનપાનાદિ કું કરશે' એવો નિષ્કમ રાખવો. જેમ જાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે. એટલે કે જાનપાન કર્યા વિના આહાર નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિષ્કમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'શ્રીકૃષ્ણ ધર્મ' કેવલ જાનપાનાદિ કરવાનો નથી. શ્રીકૃષ્ણ સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ્ય હેતુ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમજાવે ?

બ્રહ્મસમ્બન્ધનો જન્ય થેલી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ વેદના ધર્મો, શ્રી પુત્ર મુક, જ્ઞાત વિદ્ય આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો જ્ઞાતમાત્રે સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે. અને જીવ પ્રભુમુક્તિપ્રભુનો હાસ્ય મર્મ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાથી વિનિયોજવો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને જન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. તેથી નિષ્કમપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જવાબી. હવે એ સેવામાં જનને વિનિયોજવા બનતો નિરોધ કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક રચેલી શટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. એ મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તો સેવામાં પ્રદાન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના જોડાવું નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી સુખરતા કોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવણી રસનું વિરોધાન થાય છે. તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમયે લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું. એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક ધર્મ બધું છે. એ જા સંસારમાં રહીએ અને એ ધર્મો ન આશરીએ તો સંસારમાં અપકીર્તિ થાય છે. સંસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિજ્ઞાનુસાર અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રીકૃષ્ણજીની સેવામાં પહેંચીને જ્ઞાનોસરમાં આશ્રયિત રાખ્યા વિના કરવા. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તકીન મૂકને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને મટી જ્ઞાનોસરમાં (સેવા મર્મ રચા પછી) કરવાનાં છે. (જ્ઞાનોસરમાં) પ્રભુને જગીકાર યોગ્ય બધા સામગ્રી તૈયાર કરવા. પાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને શ્રીકૃષ્ણજીની સેવા કરવાને અર્થે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ જનુભવ કરાવે છે. (૩)

જન્ય ભગવત્સેવા-જ્ઞાનોસરમાં-સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક, વૈદિક કાર્ય વ્યથાગ્રામ કરવાં એમ કહ્યા પછી શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તો શ્રીકૃષ્ણ કરવો ? તે જવાબ છે. એ ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો શ્રી ભગવત્સેવામાં જનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર જનુશાસ્ત્ર-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિવશાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને જનુકૂલ

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દુષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીના ત્રી સ્ત્રી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઈ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થઈ. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દુષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, ઇત્યાદિક સર્વ દૈનિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે-“ પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રપ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઝિગ્રિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતઃકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે.) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે છે-એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુત્વ છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો નના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વૃક્ષભક્ષુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવાને તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભ

આપણા દેહથી અને તેટલી તેા જન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે. સેવામાં આલસ્ય ન કરતાં જો આપણે આપણી ઠાઠાથી શ્રીકાંઠારજીની સેવા કરીએ તો તેા યશીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકાંઠારજીની સન્નિપત્તિ થઈ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં જાય છે. તેથી જનવશ આપણા યશીરથી નિયમ સંહિત ભગવત્સેવા કરવી. 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ કું કરીશ' એવો નિયમ રાખવેલ જોખ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે. જોટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના આલસ્ય નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે જોટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'શ્વારો ધર્મ કેવલ જ્ઞાનપાનાદિ કરવાનો નથી. શ્વારો ગુણ્ય ધર્મ તેા ભગવત્સેવા છે, કારણ કે કું ભગવાનનો હાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના શું જો કેમ સમજવે ?'

જનસમ્બન્ધનો ત્રણ થેલી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. કે કન્દિય, પ્રાણ જનન્દરણ તેમના ધર્મો, શ્રી, પુત્ર, મૃદ, આદિ વિગત જાણીક તથા પરણીક તથા પોતાનો જ્ઞાતમા-જો સર્વ ભગવાનને સમર્પનામાં આવે છે. જોને જીવ પ્રભુશીશ્રુષ્ટનો હાસ જઈ રહેવાની પ્રીતિ કરે છે. જો પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પેલાનો દેહ ભગવત્સેવાઈ વિનિયોજ્યો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે જોને જન્ય પાસે કરાવે તેા પ્રતિજ્ઞાનો ભગવાન છે. તેથી નિયમપૂર્વક સ્વકરીયથી ભગવત્સેવા કરવી જોમ જતામ્, હવે જો સેવામાં જનને વિનિયોજ્ય થનનો નિરોધ કરવો જોમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક જોનેક સ્વેલી જાટકતાં થનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં જોમ થાય તેા સેવામાં શ્રદ્ધા-ન્યૂન થાય છે, તેથી થનનો નિરોધ કરવેલ સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના જોલવું જ નહિ. લૌકિક વાણી જોલવાથી ગુપ્તરતા ઢોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવત્સેવાવરૂપી રસનું વિરોધાન થાય છે. તે ભગવત્સેવા સમયે મિત્રવાણી તથા દ્વિયાનો નિરોધ કરવેલ. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તેા પણ તે સર્વથા ન કરવું જો પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા જોમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક કર્મ જાદુ છે. જો જ્ઞા સસારમાં રહીએ જોને જો કરી. આલસ્યીએ તેા સસારમાં અપકીર્તિ થાય છે. સસારમાં જોમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાંઠારજીની સેવામાં પડેલથીને જ્ઞાનોસરમાં આસક્તિ રાખ્ય વિના કરવાં. જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જોમાં તક્તીન થઇને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ જ્ઞાનોસરમાં (સેવા થઈ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે. (જ્ઞાનોસરમાં પ્રભુને જાગીકાર ચોખ્ય વજ્ર સામગ્રી વૈકાર કરવાં. પાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને શ્રી કાંઠારજીની સેવા કરવાને જાગીક સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. જો પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ જનુભવ કરાવે છે. (૩)

જન્ય જનસરમાં-જ્ઞાનોસરમાં-સેવા પછીના સત્તવર્ત લૌકિક વૈદિક કર્મ વધાયેલ કરવાં જોમ કયા પછી જો પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તેા શ્વ જાટે કરવો ? તે જતાવે છે. જો ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદાશ દોષ તેા સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો શ્રી ભગવત્સેવાઈ જનુદ્ધ દોષ તેા જ તેનાપર જનુશત્ર-સ્નેહ રાખવેલ. પોતાના વિપત્તિદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવેલ. આ સિદ્ધાન્તને જનુદ્ધ

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ?' એમ વિચાર કરવો. 'હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી' એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુસાંઇજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:-
 “ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાયેન દુષ્ટઃ ક્રિયયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ કતિષા વિચાર્યઃ” —અર્થ:-હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો !' એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજાલકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજાલકતોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજાલકતોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમઃ--સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સમ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન—પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો જે શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજાલકતોની ભાવના કરવી. મજાલકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જે શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજ સમાન ભય રાખવો. ‘શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજાના પણ રાજા છે, તેથી જે મ્હારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અગ અતિ કૌમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે. આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈનિક ક્રિયા ભાવસંહિત કરવી સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક બાળુવી આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે (૮)

મૂલમઃ--હૃદયસ્યાત્યશુદ્ધત્વાન્ન તત્રાવેશસન્મવઃ ।

સ્વમૂર્ત્તિવતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૯॥

અર્થે ધનનો વિનિયોગ ન કરતાં લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય થાય તો મનમાં આસુર વેશ થાય છે આ પ્રકારે વૈષ્ણવે વિવેક રાખી ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી.

વિવેકપ્રકાશન-અર્થમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે— ‘માઈ સેક્ષ નિર્મમ’ ગ્રામ ધનને નિરપેક્ષ થઈ રહ્યું તેથી સિદ્ધ થયું કે વૈષ્ણવની પાસે જે ધન છે તે જોનું પોતાનું નથી પણ ભગવાનનું છે અને તેથી જે પ્રકારે જોનો વિશ્વેષ વ્યય ભગવાનને થાય તેમ કરવું. જે દ્રવ્ય ભગવાનનું છે તેનો લૌકિકમાં વ્યય થતો અટકાવવો. દુરે જે કાંઈ જોગ થકા કરે કે લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ તાલી શકે? તો તેનું સમાધાન અમ શ્લોકમાં કરે છે

મૂલમ્—વિવાહાદિપુ કાર્યેષુ વધ્વા સેવાર્થમાનસ’.

ભગવત્સક્તિસદ્ગોષ્ઠિ સ્વપ્રાણપ્રેષ્ઠવાર્ત્તયા ॥ ૬ ॥

શાકદાર્થ—શ્રીના વિવાહાદિક કાર્યમાં સેવાનિમિત્ત બિંદુ રાખવું આપણા પ્રાણ પ્રેષ્ઠ શ્રી કાંકોરજીની વાર્તા (ભગવત્કથા) ને નિમિત્ત ભગવત્સેવાનો સંગ કરવો. [૧]
વિવેચન—વિવાહાદિક લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ તાલી? જોનો ઉત્તર આપે છે વૈષ્ણવે પોતાના વિવાહ તથા પુત્રાદિકના વિવાહના પ્રસંગે ભગવત્સેવાનો જ વિચાર કરવો. ભગવત્સેવામાં જો અધિક સેવકો હોય તો સેવામાર્ગ સાચી રીતે સેવી શકાય છે ‘શ્રી, પુત્ર, પૌત્રાદિક જો ભગવત્સેવામાં સદાચ આપે તો પ્રભુને શ્રમ થતો નથી, પ્રભુનું મુખ વધે છે,’ જોમ વિવાહાદિક કાર્યો પણ ભગવત્સેવાના પોષક છે તેથી જો કાર્યો કરવાં જો કાર્યોમાં જે કાંઈ ધનનો વ્યય કરવો યોગ્ય હોય તે પણ શ્રી કાંકોર જીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરવો. શ્રી કાંકોરજી જેટલું દ્રવ્ય ખર્ચવાની આજ્ઞા કરે જેટલું (આવશ્યક) જ દ્રવ્ય વૈષ્ણવે પ્રભુ પ્રતિ દાસભાવ વિચારી ખર્ચવું (લૌકિક પ્રતિજ્ઞાના થી ભયી અધિર-અધટિત દ્રવ્યનો વ્યય વિવાહાદિક કાર્યોમાં જો વૈષ્ણવ કરે તો પોતાના પ્રાણપ્રેષ્ઠ સ્વામી શ્રી કાંકોરજીનો અપરાધ થાય છે.)

ભગવત્સેવાનો સંગ પણ લૌકિક વરિદ પ્રતિકાને લીધે નહિ પણ પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રી કાંકોર જીની વાર્તા કરવાને માટે જ કરવો. પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપવા કોઈપણ ભગવદર્મ ન આચરવો. ભગવદર્મ જ સ્વધર્મ છે જોમ વિચારી દેન્યયુક્ત ધર્મ ભગવદર્મ પાલવો. (૨)

મૂલમ્—વિયોગાનુભવ કુર્વન્સેવાઝનવસરે પુન ।

મૂર્ત્તિ ભગવતો દૃષ્ટિર્માત્ર્યા તત્ત્વસ્ય દર્શનમ્ ॥ ૭ ॥

શાકદાર્થ—સેવાના અનવસરમાં (અનોસરમાં) વિયોગાનુભવથી નિર્બાદ કરવો. ‘આ સામ્પાત્ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર છે જોવી ભાવના શ્રી કાંકોરજીના સ્વરૂપમાં કરનારને સાચાત્ શ્રીપૂર્ણપુરૂષો તત્ત્વનાં દર્શન થાય છે (જ્યાં મુખી સાનુભવ ન થાય ત્યાં મુખી જેવા ભાવ અને મર્મોદા શ્રીકૃષ્ણની સતિધિમાં રાખીએ તેવા જ ભાવ અને મર્મોદા શ્રી ભગવત્સ્વરૂપની સતિધિમાં રાખવા.) (૩)

વિવેચન—ભગવત્સ મુખ સેવામાં યયોગાત્મક લીંગારસનો અનુભવ કરવો. સામશ્રી તથા વચ્ચદિક શ્રી પ્રભુને ધરી તેનો ભાવ વિચારવો. સેવામાં પડેલી અનોસરમાં વિયોગાનુભવ કરવો જેવી રીતે જાલકાકોતને વંણીત ગુરુભોતમાં વિયોગાનુભવ થયો છે, વૈષ્ણવે પણ અનોસરમાં પ્રભુનો વિયોગ વિચારવો. પ્રભુ કાંઈ કુળમાં પધાર્યા હશે?

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ? ' એમ વિચાર કરવો. ' હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી ' એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુસાઈજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:—
 “ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાયેન દુષ્ટઃ ક્રિયયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ કતિઘા વિચાર્યઃ ”—અર્થ:—હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો ! ' એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અંગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજલકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજલકતોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજલકતોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સન્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો. એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન.—પ્રથમ મગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો. જે શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજલકતોની ભાવના કરવી. મજલકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જે શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજ સમાન ભવ રાખવો. ‘ શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજના પણ રાજ છે, તેથી જે મ્હારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે ’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અંગ અતિ કોમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અંગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે આ પ્રમાણે મગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈનિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી. સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક બાળવી. આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાન્નદનો અનુભવ થાય છે. (૮)

મૂલમ્:—હૃદયસ્યાલશુદ્ધત્વાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્તિવતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૯॥

યાવત્સાધનસમ્પત્તિ^૧ કારયત્સલિલાન્નિજાન્ ।

શુદ્ધ વિધાય હૃદય પશ્ચાત્તપ્રાવિશેત્સયમ્ ॥૧૦॥

ગાઠદાર્થ — હૃદય અતિ અશુદ્ધ છે તેથી તેમાં પ્રભુના આવેશનો સંભવ નથી. હરિ પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતાની અતિશુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી, તેટલી સાધન સમ્પત્તિ હોય તેટલો અનુભવ કરાવે છે, એમ ભક્તોનું હૃદય શુદ્ધ કરી (એમાં) (ભક્તના હૃદયમાં) પોતે પ્રવેશ કરે છે. (૧૦)

વિવેચના—ભગવત્સેવામાં આપણાં હૃદય તથા ઇન્દ્રિયોને અતિ શુદ્ધ રાખવાં હૈકિ-કાવેશથી વિષયની ભાવના ન કરવી. હૈકિકે દેહ સમ્બન્ધિ સુખ દુઃખ મનમાં ન રાખવાં, કારણ કે હૈકિક વૈકિક સુખ દુઃખ આ દેહ સમ્બન્ધિ છે અને ભગવત્સેવા સમ્બન્ધિ સુખ દુઃખ આત્માના સમ્બન્ધિ—જ મ જન્મના છે, શ્રીકાકેરણું સ્વરૂપ અતિ શુદ્ધ છે તેથી હૈકિક કાપાના સુખ પ્રભુને વિશે કરાવિ ન વિચારવા પ્રભુનું શ્રી ભજ, કર, પાઠ, સુખ, ઉદારાદિ સર્વ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેથી શુદ્ધ મનથી કોના અનુભવ થવો જોઈએ, પ્રભુ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિથી રહિત છે સર્વ દુઃખદંતા છે, તથા પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરનાર છે એવાં શ્રીકાકેરણના જ્યૈષ્ઠિક સુખ સમુદય સ્વરૂપની મનમાં ભાવના કરી, જન્ય સર્વ સ્થલેથી મનને એથી હમ્ એક શ્રી કાકેરણના ભરણુકમલમાં આસક્ત કરી, ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી ત્યારે પ્રભુ સ્વાનુભવ કરાવે છે

આ સ સારમાં કેટલાક આશુરી પદાર્થ છે અને કેટલાક દેવી પદાર્થ છે દેવી પદાર્થના એ પ્રકાર છે—એક મર્ષાદા અને એક પુત્રિ—એમ દેવીના એ પ્રકાર સહિત ત્રણ ભિન્ન પદાર્થો

૧ યાવત્સાધનસમ્પત્તિ કારણકિ અર્થિજાં જગત્ એવો પામો પુસ્તકાન્તરમાં માલમ પો છે એ પાઠાનુસાર અર્થ—હૃદય અતિ અશુદ્ધ છે તેથી એમાં પ્રભુના આવેશ સંભવનો નથી જ્યાં સુધી પ્રભુ પોતાના ભક્તોને સર્વ સાધનસમ્પત્તિ સિદ્ધ કરાવે છે ત્યાં સુધી પોતાની અતિ શુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી અનુભવ કરાવે છે અને સાધનસમ્પત્તિથી ભક્તોનું હૃદય શુદ્ધ કરી પછી તેમાં પોતે પ્રવેશે છે

૨ શ્રીકાકેરણું શ્રીભજ જ્ઞાન-દષ્ટી પૂણ છે એ શ્રી ભજમાં માંસ, લોહી મળ્યાદિ ભરેલું નથી એમનું શ્રીભજ હૈકિક જ્ઞાનના ચરીર સંચાન પ્રાપ્ત જેવ પદાર્થોનું જાણેલું નથી પરન્તુ સર્વન કર, પાઠ, સુખ ઉદારાદિ સર્વ ભજ જ્ઞાન-દષ્ટી-રસથી પરિપૂર્ણ છે પ્રભુનું શ્રીભજ તે પ્રાપ્ત છે. તેથી એમાં પ્રાપ્ત કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ મદ મત્સરાદિ રોષ સંભવવા નથી શ્રી ગદાપ્રભુજ નિજન્મમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ તીવેની કારિકામાં ઉપપાદન કરે છે —

તિર્થિવર્યૈરુગ્ધાવિમલ માલત્યૌ વિજેતવાત્કક્ષતીરુગ્ધૈરમ્બીઃ ।

આભવમાત્મકપાવસુજ્જોદરાવિ સર્વેષ જ કિચિદ ઇવધિવર્જિતાપ્તા ॥

અર્થ—પદ્માપુષ્પોમાં તપ અન્તિ, યાગાદિ સુખ રોષરહિત જોવામાં આવે છે પણ પ્રભુનું સ્વરૂપમાં તેમ નથી પ્રભુ તે નિર્દોષ-સર્વ રોષરહિત અને પૂર્ણ સુખ છે પ્રભુ યજ્ઞને આધીન નથી પણ સર્વ તનુપોતાને આધીન રાખનાર છે શેઠાના સચાન પ્રભુનો દેહ તથા ઇન્દ્રિયો નથી પ્રભુ તે જગત્ નિર્જેતન ચરીરના સુધી રહિત છે પ્રભુની કર પાઠ સુખ ઉદારાદિ કેવલ જ્ઞાન-દષ્ટી પૂર્ણ છે એમ પ્રભુનું શ્રીભજ જ્ઞાન-દષ્ટીરૂપ છે તેથી જ આશરુજ્ઞા છે કારણકે જ્ઞાન-દષ્ટી બ્રહ્માપદમાં પદ છે પ્રભુ ત્રિવિધ ભેદ સમ્યક્તિવ, વિભાવીય અને સ્વચ્છ-એવો રહિત છે (ક)

થયા છે. એ લેદ હૃદયમાં વિચારી અજ્ઞાન જન્ય સુખ દુઃખ દૂર કરવા. જે દેહ ભગવત્સેવામાં તક્ષીન થઈ રહે છે તેને દૈવી જાણવો. જે દેહ ભગવત્સેવામાં આલસ્ય કરે, કદાચિત્ કોઈ વૈષ્ણવના સંગે સેવા કરે, અને જેને રોગાદિ પીડા આપે તેને આસુરી જાણવો. જે મન દૈવી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ લે છે, જે આસુરી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પણ અનેક લૌકિકમાં જમણુ કરે છે. એવા આસુરી મનને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી પુત્રાદિક જે દૈવી હોય તો ભગવત્સેવામાં સહાય વા અનુકૂલતા આપે છે, જે આસુરી હોય તો ભગવત્સેવામાં વિરોધ-પ્રતિબન્ધ કરે છે. એ જ પ્રકારે દ્રવ્ય પણ જે દૈવી હોય છે તો ભગવત્સેવામાં એનો વિનિયોગ થાય છે, અને જે તે આસુરી હોય છે તો તે લૌકિકમાં વપરાય છે, ચોરાઈ જાય છે, વા દણ્ડમાં જતું રહે છે. જે જીવની રૂચિ કર્મમાર્ગમાં એટલે દાન, હોમ શ્રાદ્ધાદિક પ્રતિ પ્રવર્તે છે તે જીવને મર્યાદા માર્ગીય જાણવો. એ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં વિનિયોજતા સર્વ કોઈ પદાર્થને શુદ્ધ જાણવા, અને એમજ સમજવું કે મ્હારા ખરા ઉપયોગના તો આ જ પદાર્થ છે, અન્ય સકલ વસ્તુ મને બાધક છે. ત્યારેજ સ્વયં ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં પ્રવેશ કરી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, એ પ્રકારે સેવાસમ્બન્ધી પદાર્થનો ત્યાગ ન કરવો તથા અન્ય સર્વ પદાર્થોને આસુરી જાણવા. [૧૦]

પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની પાસે સમગ્ર સાધનસમ્પત્તિ કરાવે છે, અને તેનું અશુદ્ધ હૃદય શુદ્ધ કરી પોતે તેમાં વિરાજે છે. પુષ્ટિમાર્ગના જીવો ભગવદ્ગુણી સેવાર્થે જ સુખી થાય છે તેમને રોગ પીડા વા ઉપદ્રવાદિ બાધ કરતા નથી તેમના દેહ, ક્રિયા અને સ્વરૂપમાં ભગવાનથી કોઈ પણ પ્રકારનું તારતમ્ય નથી, છતાં જે સમયે જેટલી આવશ્યકતા તે પ્રમાણે તેમની પાસે તે તે કાર્યો સ્મરણાર્થે કરાવે છે. તે પુષ્ટિભક્તોમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે, અને લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ કાપટ્યથી (લોકમાં બહારથી દેખાડવાને જ) હોય છે તેઓ પાપપુટી થતા નથી (૨) લૌકિક-પ્રવાહી સૃષ્ટિની રૂચિ કોઈ પણ સ્થળે સ્થિર થતી નથી, એ સૃષ્ટિ સદા ભગવદ્ગુણ રહે છે, લૌકિક કાર્યોમાં અષ્ટપ્રકાર તક્ષીન થઈ રહે છે. (૩) મર્યાદા માર્ગની સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મકાણ્ડ-યજ્ઞ જપ, શ્રાદ્ધાદિક કાર્યો કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે (જુઓ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા)

મૂલમ્—દત્તવા દન્યેન સન્તુષ્ટો નિત્યં દેહમલૌકિકમ્ ।

સ્વયં પ્રવિદ્ય ભાવાત્માનુભવં કારયેત્સ્વયમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—દીનતાથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ નિત્ય અલૌકિક (સેવાપયોગી) દેહનું દાન કરી ભાવાત્મક આપ [પ્રભુ] એમાં પ્રવેશ કરી પોતાનો અનુભવ કરાવે છે. (૧૧)

વિવેચન—ઉપર કહેલા પ્રકારે સેવા કરે પણ દૈન્ય મનમાં ન હોય તો શ્રીઠાકોરજી સન્તુષ્ટ થતા નથી તેથી દીનતાથી સેવા કરી શ્રીઠાકોરજીને પ્રસન્ન કરવા. ભગવાન ષડ્ગુણ પૂર્ણ, ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે એમને કશાની અપેક્ષા નથી, એ પ્રભુ તો એક એમનામાં પ્રીતિ રાખવાથી અને દીનતા બતાવવાથી પ્રસન્ન થાય છે એક ભગવદ્ગીયે ગાયું છે કે—પ્રીતમ પ્રીતહીતં પૈવ । યદ્યપિ રૂપ ગુણ શીલ સુધરતા જન વાતન ન રીઝ્યૈ ॥૧॥ સત્કુલ જન્મ કર્મ, શુભ લક્ષણ વેદ પુરાણ પઢ્યે । ગોવિન્દપ્રભુ વિનસેહ સુખાલૌ રસના કહાનચૈય” એ પ્રકારે ભક્ત દીનતાથી તથા પ્રીતિથી જે કંઈ પ્રભુને સમર્પે છે તેનો પ્રભુ અગીકાર કરે છે. પદ્મનાભહાસે એક સમય પ્રભુને પ્રીતિથી એવા અગત્યના ને ગાન કર્યું હતું.

કાર ક્ષેપી છવના અત્યત દેન્યથી પ્રભુ સતુષ્ઠ થઈ કૃપા કરે છે ત્યારે પોતે ભક્તને જ-
લોહિષ્ઠ, નિત્ય, સેવાયોગ્ય દેહનું જ્ઞાન કરેછે, અને જોના હૃદયમાં આપ પધારેછે, ત્યારે
જે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે, ત્યારે જ સમજ જગત્ હીલામય દેખાય છે.
પ્રાણીમાત્રમાં ધર્મ્યા ન થાય ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થાય છે [૧૧]

મૂલમ્—एव विध फल नित्य चिन्तयन् चेतसा सदा ।

क्यादत्यादर कृष्णसेवायामेव सर्वथा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —ઉપર કહેલા ભગવત્સેવામાં નિત્ય અવિનાશિ ફલનો ચિન્તથી નિરન્તર
વિચાર કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જ સર્વથા અત્યાદર કરવે [૧૨]

વિવેચન —આપા ફલાત્મક પુરુષોત્તમનું જિ તન સર્વથા કર્મથી કદાપિ અન્ય સ-
મજ ધ યતો નથી જોતું નિત્ય ચિન્તન તથા સ્મરણ ન કરવાથી જ્ઞાતુરી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન
કરનાર અન્ય સમજ ધ યાય છે તેથી ઉપર જવાવેલા પ્રકારે જીનતાથી આતુરતા—સમુકત
ચિન્તન કરવું અતિ આદરપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી લૌકિક પ્રતિષ્ઠાર્થે ભગવત્સેવા ન કરતાં,
નિત્ય નિયમપૂર્વક દેહને અનિત્ય સમજી દેહ તથા ધન્વિયોના સર્વ મુખનો ત્યાગ કરી
ભગવત્સેવા કરવી જો જ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, (૧૨)

मूलम्—साक्षात्परोक्षरूपत्वात्सेवा पूर्वविलक्षणा ।

यथा गायन्त्य इत्यत्र भाव शयलितो मत ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ મજબકતોને પ્રથમ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ (સયોગરસનો અનુ-
ભવ) થયો અને (પછીથી શ્રી કાંદોરજીના અન્તર્ધાન સમય રાસપદ્યાધ્વાનીના ત્રીસમાં
અધ્યાયના અતુર્થ) 'લોકે 'યથા ગાયન્ત્ય' માં કથાવેલા પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો
તેમ સેવા સાક્ષાત્ (સયોગાત્મક) તથા પરાક્ષ રૂપ) વિપ્રયોગાત્મક) હોઈ અપૂર્વ છે (૧૩)

વિવેચન —સેવાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ [સયોગ] તથા પરાક્ષ (વિપ્રયોગી) થી સ-
વલિત (મિશ્ર) થવું જોઈએ. પ્રથમ સેવા સમય સાક્ષાત્સ્વરૂપ સેવાથી સયોગરસનો અનુભવ
કરવે, પછી જનોસરમાં [સેવા સંપૂર્ણ થયા પછીના ભવસરમાં] કુશળી હીલા વિચારી
વિયોગરસસ્વરૂપનો અનુભવ કરવે. રાસ પદ્યાધ્વાનીમાં મજબકતો પોતાના જુદાથી શ્રીકા
કાંદોરજી નિકટમાં જાવી સયોગરસનો અનુભવ કરે છે—સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે, પછી
ગોપીઅન્તે પ્રદ થવાથી પ્રભુ અન્તર્ધાન થઈ બધા ત્યારે જો વજબકતોને અત્યન્ત વિપ્ર-
યોગરસનો અનુભવ થયો જો તોમ વિપ્રયોગ અવસ્થામાં મજબકતો પ્રભુના વિયોગરૂપ
તાપથી આકુલ બધાકુલ થઈ પ્રભુના જુલુ જાન કરે છે ઉ મત્તવત્ [ભાવશાની માફક]
પ્રભુને જોક વનથી લીલા વનમાં ખોળે છે આમ કપો છતાં પણ પ્રભુ પ્રકટ થતા
નથી ત્યારે પોતે મુખ્યની હીલા કરી જતાવેછે, અને અન્તે શ્રીમયુનાજીના તા પર જોક
જિત થઈ, નિઃસાધન થઈ રૂઢન કરે છે ત્યારે જ પ્રભુ પ્રકટ થઈ જલ—સ્થગ ક્રોડા કરી
પુનઃ સ્વરૂપાનન્દનું ચર્ષિત જ્ઞાન કરે છે આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા સાક્ષાત્ તથા
પરાક્ષ રૂપ છે જેણે ભગવત્સેવા સમય સાક્ષાત્ સયોગ રસ અનુભવવો અને
સયોગરસના પ્રીતન કરવા તેમજ વિપ્રયોગમાં (જનોસરમાં) પરાક્ષ કથા
જાતી વિપ્રયોગના પ્રીતન કરવા—વેલુગીત મુજલગીત ગોપિકાગીતનું અતિ આતુર

તાથી ગાન કરવું [એ ગીતોનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણોદિનીજના આધારે સમજવો] એમ સંયોગ વિપ્રયોગના વિચારપૂર્વક સેવા કરે તો ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૩)

મૂલમ્-તદુત્તરં યથા ભાવઃ કેવલો વિરહાત્મકઃ ।

ફલં તથૈવ ચાત્રાપિ ફલતા કેવલસ્ય હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વ શ્લોકમાં જે ભાવ નિરૂપણ કર્યો તે પ્રાપ્ત થયા પછી કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થાય છે, આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવ અત્ર (પુષ્ટિમાર્ગમાં) ફલ છે. નિશ્ચય કેવલ વિરહાત્મક ભાવની ફલતા છે (૧૪)

વિવેચનઃ—ઉપર દર્શાવેલા ભગવત્સેવા તથા શુભગાનમાં સંયોગ તથા વિપ્રયોગ મિશ્રિત છે ત્યારપછી એક કેવલ વિરહાત્મક ભાવ પ્રકટે છે. જો પ્રભુ આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનું દાન કરે તો એ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ શુદ્ધ ફલ છે અન્ય કોઈ ફલ નથી જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી આ અન્તિમ [ઉત્તરદલ] વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું દાન કરે છે ત્યાં સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે આ વિપ્રયોગ-ફલરૂપ કેવલ વિરહાત્મક ભાવમાં સર્વ પદાર્થ પ્રભુ રૂપ જ દીસે છે. આ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થયે, ભગવત્સેવા સમયે એટલે સંયોગમાં પણ વિપ્રયોગ દીસે છે. પ્રભુના દર્શનમાં એક પલક પણ આડી પડતાં વિકલતા-વિરહતા આવે છે. પ્રેમ લહરીમાં પણ એવું ભાન થાય છે કે “પ્રભુ મહારે ત્યાગ કરી કયા ચાલ્યા ગયા ? અત્યારે પ્રભુ વનમાં ઉઘાટે પગે કેવી રીતે ગાયો ચરાવવા જશે ? કદાચ દારિકાં તો નહિ ચાલ્યા જાય ? હું પ્રભુ વિના કેવી રીતે કાળ વ્યતીત કરીશ ?” આ પ્રકારે કોટયાન્ કોટિ વિપ્રયોગની લહરીઓ સંયોગ સમય પણ મનમાં આવે છે. ત્યારે (કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થયે) લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્વલોગ છૂટી જાય છે, ત્યારે જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સુખ્ય રસની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મૂલમ્-ફલાશાયાં ફલં કૃષ્ણવદનં હૃદિ ચિન્ત્યતામ્ ।

ફલં કૃષ્ણઃ સદાનન્દો ભક્તભાવાત્મકત્વતઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—[કદાચિત્] જો કૃષ્ણની આશા થાય તો ‘શ્રીકૃષ્ણનું સુખારવિન્દ ફલરૂપ છે’ એમ ચિન્તન હૃદયમાં કરવું સદા આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તોના ભાવાત્મક છે તેથી ફલરૂપ છે.

વિવેચન—પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું કે સેવા અને શુભગાન શુદ્ધ ભાવથી કરતાં કરતાં એટલે સંયોગ અને વિપ્રયોગ અનુભવતાં અનુભવતાં એક કેવલ સર્વોપરિ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, જે ફલરૂપ છે અત્ર કોઈ એમ શકા કરે કે ‘જો સદા વિપ્રયોગરૂપ હૃદય જ રહે તો તેથી ફલ શુ સિદ્ધ થયું ? કઈ ફલની આશા કરવી કે ન કરવી ?’ તો ત્યાં સમાધાન કરે છે કે ‘એ વિપ્રયોગજ પરમ ફલ છે કોટયાન્ કોટિ સુખ પણ એ કેવળ વિપ્રયોગની સમાન નથી એ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનો અનુભવ મજલકતો જ કરે છે. બ્રહ્મા, શિવાદિકને પણ એ ભાવ અગમ્ય છે શુભગાન કરવામાં, તથા સેવા કરવામાં, લૌકિક, વૈદિક ફલની આશા રાખનારને તેમજ પોતાનો ઉદ્ધાર ઈચ્છનારને પુષ્ટિમાર્ગીય સુખ્ય ફલ સિદ્ધ થતું નથી, તેથી ‘શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના વદનકમલનું દર્શન મને ક્યારે

કશે !' એ જ ફલની આદના કરવી. શ્રીકાકોરણનું સુખારવિન્દ શ્રીઆચાર્યજી છે તેથી શ્રી આચાર્યજીના દર્શનની અભિલાષ રાખવી. ભગવત્સેવામાં સાક્ષાત્ શ્રીજીના સુખારવિન્દનું દર્શન વારવાર કરવું અને એને જ સર્વોપરિ ફલ સમજવું તેમ જ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણના વહનક્રમણનું ચિન્તન કરવું ત્યારે કેવલ ફલરૂપ વિપ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણનું વહનક્રમણ સર્વત્ર હીસે છે તેથી સિદ્ધાન્ત એ નીકળે છે કે વિશદ ફલરૂપ છે અને ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણ મલ્લભક્તોના ભાવાત્મક પરમતત્ત્વ છે એમ સમજી સેવા સ્મરણ વૈષ્ણવે કરવાં (૧૫)

મૂલમ્ - ન તત્ર જ્ઞાનસમ્બન્ધો યતોઽપ્રાપિ ન વૈ ચિત્તિ ।

સાધિદાનન્દરૂપસ્તુ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—ત્યાં જ્ઞાનસમ્બન્ધ નથી કરવું કે ત્યાં ચિત્તિ-વૈતન્યજ્ઞાન નથી પૂર્ણ પ્રરૂપોત્તમ સમ્બિદાનન્દ સ્વરૂપ [શ્રીકૃષ્ણ] મુતિ સ્મૃત્યાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે (૧૬)

વિવેચન—આવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ જનન્ય ભક્તોના અનુભવ મોઝ છે ઠાક એમ થકા કરે કે 'પુરાણ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનમાર્ગની પણ અધિકતા દર્શાવી છે છતાં તમે ભક્તિથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ કેમ બતાવો છો ?' તો ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે—'શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞાની તેભોમય સ્વરૂપની ભાવના કરે છે એ જ્ઞાનીને સ્વરૂપાનન્દનો સમ્બન્ધ [એટલે ભગવત્સ્વરૂપ એ આનન્દથી પ્રભુર છે તે આનન્દનો આસ્વાદ] ઠાક કાઠે યતો નથી. જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ તો અક્ષરબ્રહ્મથી અધિક એવા પૂર્ણ પ્રરૂપોત્તમ રસાત્મક મલ્લધીય શ્રીકૃષ્ણની સાથે જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ નથી. અગ્નિની પ્રાક્ટ બ્યાપક એવા અક્ષરબ્રહ્મમાં જ્ઞાનીનો લય થાય છે [એટલે બ્રહ્મમાં જોતુ સ્વરૂપ એકથીકે ઘર્ષ બદલ છે, તેથી જેમ પુષ્ટિભગવદીયોને બ્રહ્માનન્દથી પણ અધિક ભજન્યાનન્દનો આસ્વાદ કરવા અલૌકિક દેહ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ્ઞાનીને અલૌકિક દેહાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી. એ જ્ઞાનીને અલૌકિક દેહ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભક્તિતરસનો અનુભવ કરે પણ જ્ઞાની તો બ્રહ્મમાં લય પામે છે એટલે ભજન્યાનન્દનો અધિકારી એ કદાપિ થતો નથી] એવા શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનીને કદાપિ આ સ્વરૂપનો ભાવ ન કરેવેલ. શ્રીકૃષ્ણ સમ્બિદાનન્દ સ્વરૂપ રસાત્મક છે એટલે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સત, ચિત્ તથા આનન્દથી પૂર્ણ છે રસાત્મક છે—રસપૂર્ણ છે. જીવમાં સત્ તથા ચિત્ [જ્ઞાન] એમ બન્ને ધર્મ છે પણ આનન્દ તિરોદિત (કઠામલો) છે શ્રીકાકોરણમાં આનન્દ પરિપૂર્ણ છે શ્રી કાકોરણ પરમાનન્દરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ સદા આનન્દરૂપ પૂર્ણ પ્રરૂપોત્તમ છે શ્રીભાગવત, ગીતા તથા ઉપનિષદમાં શ્રીકૃષ્ણને સર્વથી પર અધિક વર્ણવેલા છે શ્રીકૃષ્ણ મુતિસ્મૃત્યાદિમાં જ્ઞાનીઓના ગૃહ્યત્ત પ્રકારથી પણ અધિક છે

ગૃહ્ય બ્રહ્મમાં સત્ ચિત્—જ્ઞાન પૂર્ણ છે પણ આનન્દ સ્વરૂપ છે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ સદાનન્દ છે—આનન્દપ્રભુર છે તેથી જ તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં બ્રહ્મે પ્રરૂપોત્તમનું પુરુષ તથા પ્રતિભાસે વર્ણવ્યું છે. જ્ઞાનીનું અક્ષરબ્રહ્મ અનિતાનન્દ છે પ્રરૂપોત્તમ મલ્લધીય શ્રીકૃષ્ણનું ધામ પ્રતિપાદન છે

અગ્રજ્ઞ પ્રવિદ્ધા અમરારવિ જોષમ્ બસીઽગ્નિ કોકે કરે જ મચિતા પુરુષોત્તમ એમ ઉપનિષદ તથા ગીતામાં કહ્યું છે અર્થ—બ્રહ્મ પ્રરૂપોત્તમનું પુરુષ—પ્રતિ જાણું કું બ્રહ્મર [બ્રહ્મ] પણ ઉત્તમ પુરુષો કું [શ્રીકૃષ્ણ] ધ્યાનમાં તથા વેત્તા પ્રરૂપોત્તમને નામે પ્રસિદ્ધ પુરુષ એ પ્રમાણાનુસાર શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણાનન્દ મલ્લધી કહે છે કે—

પ્રાકૃતા સકલોદેવા ગણિતાનન્દક વૃહત્ । પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માકૃષ્ણ ઇવ ગતિર્મમ ॥
અર્થ:—સકલ દેવો પ્રાકૃત છે. બૃહત્ બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત છે [પણ] શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી કૃષ્ણ જ મહાર આશ્રયસ્થાન હશે ' એ પ્રકારે રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણને અન્ય સર્વ દેવથી સ્વતન્ત્ર તથા પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ બાણવા (૧૬)

મૂલમ્:—પૂવાઽવસ્થાફલં કૃષ્ણઃ કેવલશ્રોત્તરો મતઃ ।

તસ્યૈવાઽસ્યં કૃપાપૂર્ણઃ પ્રમુઃ શ્રીવલ્લભાભિધઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂર્વાવસ્થા [સયોગાત્મક પૂર્વદલ] ના ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને વિપ્ર-યોગાત્મક ઉત્તર દલ કેવલ ફલરૂપ છે, [સાધન અને ફલ બંને એક શ્રીકૃષ્ણ છે, તેનું જ [શ્રીકૃષ્ણત્વ જ] સુખારવિન્દ કૃપાપૂર્ણ શ્રીવલ્લભાધીશ શ્રીઆચાર્યજી છે.] (૧૭)

વિવેચન.—હવે જો કોઈ એમ શકા કરે કે ' શ્રીકૃષ્ણજીની સેવા કરી કંઈ ફલની પણ વાસના રાખતા નથી એ કેમ સમ્ભવે ? વેદમાં જેટલી ક્રિયા બતાવી છે તે સર્વનું ફલ દર્શાવ્યું છે. ફલ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. વેદશાસ્ત્રની એવી મર્યાદા છે. ' આમ સન્દેહ થાય તો કહે છે કે ' શ્રી આચાર્યજીદ્વારા જે જીવ બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગની રીત્ય-નુસાર ભગવત્સેવા કરવામાં લીન થઈ જાય છે તેને સેવા કરવામાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે થઈ જાય છે અને સેવા સિદ્ધ થયા પછી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ થઈ રહે છે. તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનમાં જ ફલની પ્રાપ્તિ આવી જાય છે. વેદ-મર્યાદામાં સાધન રૂપ ક્રિયા ન્યાયી છે અને ફલ પણ ન્યાય છે, ફલ સિદ્ધ થાય ત્યારે ક્રિયાનો નાશ થાય છે. પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા છે, શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણજીના સુખારવિન્દરૂપ છે. એમની પૂર્ણ કૃપા થાય તો જીવ શરણે આવી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવામાં રૂચિ રાખતો થાય છે શ્રી આચાર્યજીની કૃપા વિના જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી એ સિદ્ધાન્ત નિશ્ચય સમજવો. (૧૭)

હવે શ્રી આચાર્યજી શી રીતે કૃપા કરે છે તે દર્શાવે છે

મૂલમ્—તદાશ્રયઃ સદા કાર્યો મનોવાક્ષાયવૃત્તિભિઃ ।

સ્વકીયતા તદીયેષુ તદ્વિન્નેષુ ભિન્નતા મતા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—મન, વાણી, અને કાયાની વૃત્તિથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય સદા કર્તવ્ય છે જે તદીય (શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો) છે તેઓમાં સ્વકીય-તાનો ભાવ (એટલે એ ભગવદીઓ આપણા છે એવું મમત્વ) રાખવો; તેમજ જે જીવ એમને શરણુ આવતા નથી તેઓમાં ભેદબુદ્ધિ-એ આપણા નથી એવો ભય રાખવો. (૧૮)

વિવેચન—મન; વચન, અને કર્મથી જો એક શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય સદા કરીએ તો શ્રીઆચાર્યજી અનન્યસેવકનો ભાવ જોઈ પ્રસન્ન થાય ' છે શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય હૃદયમાં દૃઢ થયા વિના કોટયાન્ કોટિ સાધનથી રંચક પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી શ્રીગુણજી વિજ્ઞાપિતમાં કહે છે કે—' અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિકન્ધરામેવ વાષતે ' ' અન્યસમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મહારી ગરદન કાપે છે ' સમ્ભરવાળા શ્રીદામોદર-દાસજીની વાર્તામાં કહ્યું છે કે—એમની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી ૫૦ ૨૦૨૦ ૫૦.

લક્ષિતમાર્ગમા જનમાત્રમ મહાજાધક છે પરંતુ જો શ્રીજ્ઞાચાર્યજીનો આદય દૃઢ હોય તો સ્વયં સાધનથી સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે શ્રીજ્ઞાચાર્યજીનો દૃઢ આશય ત્યારે જ સિદ્ધ થયો બાળીજી કે; ત્યારે જોમના જનન્ય કોરાશી વૈષ્ણવો; અષ્ટસખા ધત્વાદિ કે જેઓ મન; વચન અને કાયાથી એક શ્રીજ્ઞાચાર્યજીને જ જાણે છે; અને જેમને શ્રીજ્ઞાચાર્યજી કૃપા કરી સ્વાતુભવ કરાવે છે; એવા ભગવદીયનો સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય એવા જનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય પર કૃપા કરી એના હૃદયમાં પોતે અહર્નિશ બિરાજે છે આ દૃષ્ટિએ શ્રીજ્ઞાચાર્યજી તથા ભગવદીયમાં ભિન્નતા નથી. જેમ અગ્નિ અને તેના સ્ફુટિત અગ્નિરૂપ છે તેમ ભગવદીય પણ ભગવદ્રૂપ છે એવા જનન્ય ભગવદીયો પર ભિન્નતા રાખનારને શ્રીજ્ઞાચાર્યજી કૃપા કરતા નથી દૃષ્ટાન્તમાં સમઘાસણીએ એક પ્રસંગે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “છાણા ચઢેલી લે નહિ તો વૈષ્ણવો લઈ જશે ?” આ અવજ્ઞ કરતાં જ શ્રીજ્ઞાચાર્યજીએ જોમનો ક્રોધથી ત્યાગ કર્યો અને તેથી જોમને કેટલાક જ મનો જ તરાય થયો [૧૮]

જે પ્રકારે શ્રી જ્ઞાચાર્યજીના જનન્ય ભગવદીયોમાં સ્વકીયપણાની (જે ભગવદીયો આપણા છે જેમ) છુદ્ધિ રાખી એમનું સંમાન કરવું

મૂલમ્—તદીયેપુ ચ તદ્વુદ્ધયા મર સ્યાપ્યો વિશેષત્ ।

યથા દૂતિપુ ભવતિ વિપયિણા મતિ સ્તથા ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ—જેમ વિષયીજનો પરસ્પરી અર્થ પોતાની ઇચ્છા પૂર્વક કરનારી દૂતિ (જે સકેત વગેરેમાં ઉપયોગી છે તેના) વિષે વિશેષ ભાવ તથા સન્માન બતાવે છે તેમ વૈષ્ણવે (શ્રીજ્ઞાચાર્યજી માર્ગનું રહસ્ય બાણનાર, તથા ભગવદ્કથા વાચ્યોદ્ધિથી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરનાર) જનન્ય તરીકે ભગવદીયનું વિશેષ સંમાન કરવું (૧૯)

હિત પ્રેમપાત્ર પરસ્પરી કામીનીને સનેદા પદોચારે છે તેથી કામી પુરુષ દૂતિને વિશેષ આદરે છે તે જ પ્રકારે શ્રીજ્ઞાચાર્યજી તથા શ્રીકૃષ્ણ જનન્ય-તરીકે-ભગવદીયતા હાવમાં બિરાજે છે એવા ભગવદીયો-જેનું લક્ષણ દરે પછીના શ્લોકમાં આપવામાં આવ્યું-પોતાના સંભાગ આવતા જીવને શ્રી જ્ઞાચાર્યજીનો માર્ગ વધારે સ્પષ્ટ કરે છે તથા ભગવદીયોનો જે આસ્વાદ પોતે જાનુભવે છે તે જ વિદ્ય જતાથી પોતાના સમાચારમાં આવતા વૈષ્ણવોમાં ભગવદ્ભાવ વધારે છે તેથી જો તરીકે ભગવદીયો શ્રીજ્ઞાચાર્યજીને તથા ભગવાનને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર દૂતિ સંમાન છે અને તેથી જ તેઓનો સન્માન જનન્ય પ્રાપ્ત કરવો અને એમનું સંમાન વિશેષ કરવું

વિવેચન—તરીકેમાં લૌકિક છુદ્ધિ ન રાખવી. જેમસમજવું કે જો તરીકે ભગવદીય પ્રસન્ન થયે તો શ્રીજ્ઞાચાર્યજી પ્રસન્ન થઈ ફેલદાન કરશે. આ વાત લૌકિક દૃષ્ટાન્તથી સ્પષ્ટ કરે છે વિષયી જનોનો કામ પરસ્પરીવાચીથી સિદ્ધ થાય છે પરંતુ જો કામ સિદ્ધ થવામાં પોતાના સમાચાર પરસ્પરીને પદોચારનાર તથા પરસ્પરીના સમાચાર લાખનાર દૂતિની અગ્નિ આવશ્યકતા દોષ છે, અને તેથી જ વિષયીજનો પોતાનો કામ સિદ્ધ કરનાર દૂતિને વિષ વિશેષ એક-સંમાનથી બતાવે છે તે જ પ્રકારે વૈષ્ણવે પોતાનું કાર્ય-ભગ

દર મુખ્ય ખૂબ મરજા બના મિનનમાત્ર હો ન જ રેખો

કામપત્ર વડનું મદને રો નન મન પન વિશેષ છે (અન્યાદિ શ્રી વાચ્યમભાર્ગ)

વાનું મિલન સિદ્ધ કરાવી આપનાર અનન્ય ભગવદીયોનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. એ ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્કથા, ગુણગાન, ભગવત્સેવાદિક કરવા ત્યારે આપોઆપ ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. ભગવાન ભગવદીયના હૃદયમાં વિરાજે છે તેથી ભગવદીય દ્વારા ભગવાન કૃપા કરે છે. તેથી ભગવદીયમાં ભગવત્સમાન ભાવ રાખી, એમનું સન્માન કરવું. (૧૯)

મૂલમ્:—ધનં ગૃહં યથા કૃષ્ણે તથા ભક્તિસ્થિતેઽપિ ચ ।

વિનયોક્તવ્યમેવં હિ પ્રભોર્ભાવો ભવિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

ભગવદીયમાં ભાવ થયો ક્યારે જાણાય છે તે સમજાવે છે:—

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રીકૃષ્ણને વિષે ધન, ગૃહાદિકનો વિનયોગ ભાવસહિત કરીએ છીએ તેમ ભક્તિમાં સ્થિતિ કરીને રહેલા અનન્ય ભગવદીયને અર્થે ધન તથા ગૃહાદિકનો વિનયોગ કરવો, એ પ્રકારે નિશ્ચય પ્રભુનો ભાવ (પ્રસન્નતા) સિદ્ધ થાય છે, (અથવા ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિંગત થાય છે) (૨૦)

વિવેચન:—જેમ શ્રીકૃષ્ણને ધન, ગૃહાદિક ભાવસહિત સમર્પી ભગવત્સેવા કરીએ છીએ તેમ સ્નેહસંયુક્ત થઈ ધન, ગૃહાદિક, મન, વચન, તથા કર્મથી ભગવદીયને અર્થે વિનયોજવા અને એમનું સન્માન કરવું. ત્યારે ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. (૨૦)

મૂલમ્:—તદીયાશ્ચેત્સ્વતસ્તુષ્ટાસ્તુષ્ટઃ કૃષ્ણો ન સંશયઃ ।

તદીયાસ્તુ નિજાચાર્યચરણૈક પરાયણાઃ ॥૨૧॥

અનન્યભજનાસ્તુષ્ટાઃ કામલોભવિવર્જિતાઃ ।

નિરપેક્ષા વિરક્તાશ્ચ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૨॥

નિર્મત્સરાઃ કૃષ્ણસેવાકથાદિવિહિતાદરાઃ ।

ઘર્વવિધાસ્તદીયાશ્ચેત્સજ્ઞાદપિ વિશેષતઃ ॥૨૩॥

હવે સન્માનને પાત્ર ભગવદીયના લક્ષણ બતાવે છે.

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો તેનાથી (વૈષ્ણવથી) પ્રસન્ન થયા તો પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થયા એમાં સંશય નથી જેમને એક શ્રી આચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય છે. જે (શ્રીકૃષ્ણનું) અન્ય દેવના આશ્રય રહિત) અનન્ય ભજન કરતા હોય છે, જે કામ તથા લાભથી મુક્ત હોય છે જે કશાની અભિલાષા વિનાના હોય છે, જે વિરક્ત હોય છે (ભગવચ્ચરણ વિના અન્ય સર્વની આસક્તિરહિત હોય છે), જે સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિ રાખતા હોય, જે ઇર્ષ્યારહિત હોય, પ્રભુસેવા-કથામાં આદર રાખતા હોય—એવા ભગવદીયો જે મલી આવે તો તેના સગથી જ વિશેષ લાભ છે **વિવેચન:—**હવે જે કોઈ શકા કરે કે “ ભગવાનની સેવા આવશ્યક છે તેથી તે કર્તવ્ય છે પણ ભગવદીયની સેવા શું કરવા થવી જોઈએ ? ” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે “ જે આપણે ભગવદીયને સેવા સન્માનાદિકથી સન્તુષ્ટ કરીએ તો શ્રીકૃષ્ણ પણ સન્તુષ્ટ થાય છે જે ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો ભગવાન પણ અસન્તુષ્ટ થાય છે ”

હવે જો કોઈ બીજી ચક્ર કરે કે “આપણાથી યથાશક્તિ સ માનાદિક કાર્ય છતાં પણ જો ભગવદીય અસંતુષ્ટ તથા કઠિન આજ્ઞા કરે અને આપણે તે ન પાળીએ અને તેથી જો ભગવદીય અસંતુષ્ટ થાય તો શું કરવું ?” ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે-કોઈ લોકિક યજ્ઞના બાલકની સેવા આપણે કરતા હોઈએ, અને તેની સર્વ શક્ય આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનું પાલન કર્યા છતાં પણ જો બાલક અસંતુષ્ટ થાય તો તેથી રાજ્ય આપણા પર અસંતુષ્ટ થતા નથી રાજ્ય તો પ્રસન્ન જ રહે છે કે આ સેવકે મહાશ બાળકને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સન્તોષ આપ્યો, તેજ પ્રકારે જો ભગવદીય આપણી સર્વ શક્ય સેવા (સ માનાદિક) થી સન્તુષ્ટ ન થાય, અને જોમની કઠિન આજ્ઞા આપણાથી પૂર્વ ન થાય તો ચિન્તા ન કરવી. શ્રીકૃષ્ણજી તો અવશ્ય પ્રસન્ન થશે જ થશે.

હવે તેના બહુસુવાચા વૈષ્ણવની સેવા (સ માન) કરવી તે કહે છે

(૧) માત્ર શ્રીમાધ્વાર્જીના અસ્તુકમલની ભક્તિમાં પરાયણ હોય, અદર્શિત શ્રીમાધ્વાર્જીના ચરણની જ કામના રાખતો હોય; (૨) શ્રીકૃષ્ણજીની સેવાથી જ સન્તુષ્ટ રહેતો, હોય, જાય તેવું ભજન સ્વપ્નમાં પણ ન બાંધતો હોય, (૩) જે અન્ય ઠંથાની અપેક્ષા રાખતો ન હોય, ત્રણ લોક પર્યન્ત પ્રસન્ન નહ તથા મોક્ષને પણ તુચ્છ ગણતો હોય, (૪) લોકિક કામ, લોભ, મદ્ય, મત્સરતા, તથા વિષયવાસનાનો ગ્રહ પણ જોનામાં ન હોય; દ્રવ્યથી સંકલ્પ લોકિક કાર્ય કરે છે તે દ્રવ્યને અર્થ પણ ધર્મ વેચતો ન હોય, તે દ્રવ્યનો પણ લોભી ન હોય; (૫) નિરપેક્ષભાવથી જે ભગવત્સેવા કરતો હોય; મનમાં કોઈ પણ લોકિક વૈકલ્પિક કામના ન રાખતો હોય તથા કોઈ પણ રાજદ્રવ્યવાનની મનમાં અપેક્ષા ન રાખતો હોય; (૬) મનથી વિરક્ત રહે, સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ, ગૃહાદિ જેલ સંબંધી સર્વ જન્મમાં દુઃખનૈરાગ્ય રાખતો હોય, કોઈની પાસે પોતાના સ્વાર્થને લીધે કંઈ પણ કામના કરતો ન હોય, શ્રીકૃષ્ણ મહાર્ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે; મહારા ધર્મ તો ભગવત્સેવા જ છે’ જોમ જે સમજે છે; (૭) સર્વ પ્રાણીમાત્રના દિવસમાં-કોઈના અનિદ્રમાં નહિ-પ્રસન્ન થતો હોય (૮) મત્સર એટલે અન્યનો ઉર્ધ્વ સદન કરી ન શકવો-તેથી રહિત હોય, બીજો વૈષ્ણવ પોતા કરતાં સ્વદય ધર્મ પાળતો હોય તો તેને પણ અન્નવાદ આપતો હોય અને પોતે બહુ ધર્મીયશયુ કરે છતાં જોમ સમજે કે ‘હું શું ધર્મ પાળુ છું ?’ (૯) જે સર્વ પ્રિદ્વિયોને ભગવત્પરાયણ કરવા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવા આદરપૂર્વક કરતો હોય તથા ભગવત્સેવામાં રૂચિ વૈપ્લવ કરવા જે શ્રીકૃષ્ણની કથા પણ આદરપૂર્વક અભ્યસ કરતો હોય તથા પ્રકારના નવ લક્ષણથી જે ભગવદીય પૂર્વ હોય તેનો સત્ત્વ અવસ્થા કરવો, જોનું શુદ્ધ મનથી સન્માન કરવું જોની સેવાટહેલ કરવી અને જોના વચનમાં થતા રાખી સ્નેહપૂર્વક સર્વ કાર્ય કરવું આ પ્રકારનું આચરણ જો વૈષ્ણવ કરે તો શ્રીમાધ્વાર્જી પ્રસન્ન થઈ આનન્દનું દાન કરે (૨૪)

મૂલમ્—સર્વથા શુદ્ધમાધ્વાનાં સ્વીકૃતાના કૃપાલુના ।

સર્વ શ્રીવલ્લભાચાર્યપ્રસાદેન મવિવ્યતિ ॥૨૪॥

ગાંધાર્થ —દ્વાલુ શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીમાધ્વાર્જી, અને ભગવદીયોએ જેમને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા છે તેવા શુદ્ધભાવવાળા શક્તિના સર્વકાર્યો સર્વ પ્રકારે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રસાદથી

સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન:—અત્યાર સુધી જે જે પ્રકાર જતાવ્યા તે શુદ્ધ ભાવથી કરવાના છે, શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવું; વૈષ્ણવની સેવા પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવી ગુરુસેવામાં, સર્વ લગવદ્વીલામાં તથા લગવત્સામગ્રીમાં શુદ્ધ ભાવ રાખવો, લગવદ્વીય ત્યારે પ્રસન્ન થાય અને કૃપા કરે એટલે પ્રભુ પણ કૃપાકરે છે, અત્ર કોઈ શંકા કરે કે ‘એટલો ધર્મ મહા કઠિન છે. આ કલિકાલમાં જીવથી એ કેમ જની આવે? જીવથી તો એક પણ ધર્મ મહા કઠિનતાથી સિદ્ધ થાય છે.’ ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે ‘શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ કલિયુગના જીવોપર કૃપા કરવા પ્રગટ થયા છે. અને એમણે સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી તેવો ધર્મ એક ક્ષણમાં આવશે. જો કે જીવને તો સર્વ કઠિન છે કારણકે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે. ‘જીવા સ્વભાવતો દુષ્ટા:’ પણ શ્રીઆચાર્યજી તો જેને કૃપા કરે તેને સર્વ સુગમ છે. તેથી મનમાં એક શ્રીઆચાર્ય-ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય રાખવો, સર્વ કાર્ય આશ્રયથી નિશ્ચય સિદ્ધ થશે, અને શ્રીમહા-પ્રભુજી નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગનું ફલદાન કરશે. (૨૪)

અત્ર પ્રથમ શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ થાય છે એમાં અંગીકૃત જીવોની કર્તવ્યતા નિરૂપણ કરી છે અંગીકૃત જીવોએ કૃષ્ણદર્શનને અર્થે આર્તિ રાખવી, નિરૂદ્ધ ચિત્તથી; તથા વચનથી તતુજ તથા વિત્તજ સેવા કરવી, અનોસરમાં લગવત્કથા, લગવદ્વીલારૂપ અમૃતનો અનુભવ કરવો, સેવામાં ઉપયુક્ત હોય એવા ધન તથા પદાર્થોની રક્ષા કરવી, સ્ત્રીપુત્રાદિક સેવામાં અનુકૂલ હોય તો એમની સાથે અનુરાગ રાખવો; નિર્મત્સર, કામ, ક્રોધ તથા લોભથી રહિત એવા લગવત્પરાયણ અને અનન્યપુષ્ટિમાર્ગીય લગવદ્વીયોનું સન્માન કરવું અને દૈન્યસહિત એક શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢઆશ્રય કરવો.

॥इति श्रीहरिरायजीकृत प्रथम शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨ ભું.

ઉદ્દેશ:—આ દ્વિતીય શિક્ષાપત્રમાં નિરોધની સિદ્ધિનો પ્રકાર નિરૂપણ છે. ઉપર કહી તે રીતે પ્રથમ શિક્ષાપત્રનો ભાવ હૃદયમાં ધારણ કરે તો તે જીવપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં રસરૂપ ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું દાન કરેજ એવું દાન પ્રાપ્ત થાય તેને શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયું હોવુંજ જોઈએ. તેથી આ શિક્ષાપત્રમાં એ સ્વરૂપના અનુભવનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે

આ પ્રથમ શ્લોકથી આરંભીને અષ્ટાદશ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપનું જ વર્ણન કર્યું છે શિષ્યાથી આરંભીને તે નખ પર્યંતની સ્વરૂપ શોધા એમાં વર્ણવી છે એ સ્વરૂપ શોધામાં જે જે વસ્તુનું વર્ણન કર્યું છે તે તે વસ્તુ સમ્પન્નથી હૃદયમાં અતેજાતેજ ભાવ ઉપજાવી શકાય છે. આવા ભાવની સમ્પૂર્ણ વૃદ્ધિ થઈ એટલે સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયુંજ જાણવું, પરંતુ કેવા કેવા ભાવ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરવા યોગ્ય હોવાથી તેવા ભાવનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

મૂલમ્:—यशोदोत्सङ्गललितः कचग्रथितवेणिकः ।

मुक्ताफललसद्भाल श्रलत्कटिलकुन्तलः ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સગમાં (શ્રીઠાકોરજી) શોભી રહ્યા છે. જેમના કેશ વેણીના રૂપમાં ગુથેલા છે જેમનું કપાલ મોતીથી સુશોભીત થઈ રહ્યું છે, ફરિયા કરતા (વાકડીઆલા) વઠકેશ સહિત જે શોભે છે. (૧)

વિવેચન.—શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત—એ કેવલ બાવાત્મક સ્વરૂપ છે, વસુદેવ
 છને ત્યાં મધુરામાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે કેવલ રસાત્મક નથી. તે સ્વરૂપ
 તો ભૂમિભાર હરણાર્થ તથા મોક્ષદાનાદિક અનેક કાર્ય કરણાર્થ પ્રકટયું છે
 પરન્તુ શ્રી યશોદાછને ત્યાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે તો કેવલ વજ્રભક્તોના આ-
 નન્દાર્થેજ પ્રકટયું છે તેથી શ્રીઆબામ છના પુષ્ટિમાર્ગમાં તો એજ શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત
 (શ્રીયશોદાછના ઉત્સવમાં લાલન કરતું) રસાત્મક સ્વરૂપજ સેવનીય છે અને એ શ્રી
 યશોદોત્સ જલાલિતમા પણ બે પ્રકાર છે પ્રત્યેક કલ્પમાં દ્વાપરયુગ આવે છે ત્યારે શ્રીન-
 ન યશોદા તથા શ્રી ઠાકોરજી પ્રકટે છે એ (પ્રત્યેક કલ્પના) દ્વાપરયુગના શ્રીયશોદોત્સ
 જલાલિત પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય નથી; પરન્તુ સારસ્વતકલ્પમાં જે સ્વયં પ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણ
 પોતે પદાર્થ છે અને જેમણે વેદની ઝગને વરદાન આપ્યું છે, તે જ (સારસ્વત કલ્પના
 શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત શ્રીકૃષ્ણ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, જન્ય કલ્પના સ્વરૂપો અથાવતાર
 છે શ્રીયુગાંધજીજી એવું વચન છે કે જ્ઞાતીત પરમં તત્ત્વં યશોદોત્સં જ્ઞાલિતમ્ । તદ્વચ-
 વિતિ યે માદુરાસુરાંસ્તાનહો યુષા ॥ અર્થઃ—શ્રીયશોદોત્સ જ—લાલિત (શ્રીકૃષ્ણને) પરમ
 તત્ત્વ બાણુવા અને પરમ તત્ત્વ જન્ય ઠાક છે એમ કહેનારને અમુર બાણુવા, કે પુદ્ધિ-
 ન્તો સર્વ લીલા અને સર્વ વસ્તુના કારણરૂપ શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત છે તેમને શ્રીયશો-
 દાજી ઉત્સવમાં લઈ લાઈ કરાવી મમ ઘણ છે તેમને શ્રીયુગાંધજી મનસ જન્યમાં કહે છે કે
 “ મદ્ગલમિદ્ધ શીતમ્દ યશોદા નામ સુહૃત્સંતમેતદુષિરોત્સવ્સુજ્ઞાલિતપાલિતરૂપમ ”
 આવા મનસ રૂપને પ્રાપ્ત કરી બોદમાં લઈ શ્રીયશોદાજી પોતેજ મનસરૂપ થયા છે અને
 એવા મનસ સ્વરૂપનું સ્થાન કરે છે શ્રીયશોદાજી એમના સુ હર વાળ બોગીને વેણી શ્રુમે
 છે અથવા તેમને બોદમાં લઈ મેવા મીઠાઈ આદેશાવે છે, અથવા અનેક રમકડાંથી રમાડે
 છે અથવા ઘરમાં જે ભજ્જ કુમારિકા છે તે એમની (શ્રીઠાકોરજીની) વેણી શ્રુમે છે, અથવા
 મતિરૂપા શ્રીચન્દ્રાવલીજી પધારી બાલભાવથી વેણી શ્રુમે છે; અથવા શ્રીઠાકોરજીની બાલ
 હાંનેલીધે શ્રીયશોદાજી વૃષભાનુકુમારિકાને પોતાની પાસે બેસાડીબને શ્રીઠાકોરજીનીવેણી શ્રુમે છે

આ પ્રકારના અનેક ભાવનો અનુભવ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે આમ વેણી
 શ્રુયાઈ રહ્યા પછી મુન્દર બાલપર માતીની લોટો ચોખી રદી છે, તે બાજે નીલ (બુરા)
 કમલ પર સ્વેત જલ બિ દુલો આવી રહ્યાં દોષ એમ કીપે છે, અથવા સ્વામ આકાશમાં
 ચન્દ્રમા અને તે ચન્દ્રમાપર તારાચલની પક્ષિએ આવી રદી દોષ એમ શ્રીઠાકોરજીના
 સ્વામ સુહર ચરીરમાં સુખચન્દ્ર અને સુખચન્દ્ર ઉપર માતીની લોટો ચોખી રદી છે
 શીતલ, મ દ, સુખચ વાણી કુન્તલ એમને નાના વાકીઆલા કેથ રોલાયમાન્ મર્ધ
 રહ્યા છે આ સ્વામ કેથ, બાજે સુખ કમલના મકરન્દ (રસ) નું પાન કરવાને નાના
 જમરની પાંખિએજ આવીને બેઠી ન દોષ એમ ચોલે છે । અથવા સુખરૂપી ચન્દ્રમાપર
 સ્વામોચની વંજી કાગાનાજના નાના બપ્પા જની ચોખી રદી છે આ પ્રકારે શિખાથી
 નખપર્વત યશગના ભાવ દૃઢમાં વિચારવા (૧)

મૂલમ—મુક્તાફલાયલ્ભિાલપ્રાન્તવર્ણયમૃપિત ।

વસ્તુરિકાતિલ્લયયુગમાલમૃપાતિમુન્દર ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભાલના મધ્યભાગથી તે કર્ણુ પર્યન્તનો ભાગ સુક્રાદ્ધ (મોતી) ની માલાથી શોભી રહ્યો છે. કસ્તૂરિકાના તિલકવાળા ભાલની શોભા તો અતિ સુંદર છે. (૨)

વિવેચન:—ભાલથી બન્ને કર્ણુ સુધી મોતીની લટો ખાંધી છે, તે બંને સ્થામ મેઘમાં બગલાની બે પક્ષિઓ આવી શોભા ન આપતી હોય એમ દીપે છે. સુંદર કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ ઉપર વિરાળ રહ્યું છે. શંગાર રસાત્મક શ્રીઠાકોરજના ભાલ ઉપર સર્વકાલ સ્વતઃસિદ્ધ એવું કસ્તૂરિનું તિલક છે. શ્રીચન્દ્રાવલીજીએ શ્રીઠાકોરજને પોતે પોતાના સમ્બન્ધથી કસ્તૂરિનું તિલક કર્ણુ છે સુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીએ શ્રીસ્વરૂપના ભાલ પ્રદેશપર પોતાના ભાવરૂપ સુવર્ણનું ભૂષણ ધારણ કરાવ્યું છે. આમ સર્વ આભૂષણ ભાવાત્મક છે. (૨)

મૂલમ્-કાશ્મીરરાગવિલસત્કપોલદ્વયચિત્રિતઃ ।

સ્ફુરચ્છુતિયુગપ્રાત્કુણ્ડલચુતિમણિડતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—બન્ને ગાલ કેસરના વર્ણુથી ચિત્રેલા હોઈ શોભે છે. અને બન્ને કર્ણુમાં ધારણ કરેલા કુણ્ડલની કાન્તિથી શોભા વધેલી છે. (૩)

વિવેચન:—કાશ્મીર એટલે કુમકુમાદિ કેસરથી બન્ને ગાલપર ચિત્રેલા કમલ પત્રો પરમ શોભાયમાન છે એ કમલપત્રો શ્રીસ્વામિનીજીનો મનોરથ છે, કેમકે જ્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારેજ ગાલ પર એવાં કમલપત્રો ચિતરવામાં આવે છે. શ્રીસ્વામિનીજી આ કમલપત્રો ચિત્રી એમ બતાવે છે કે અમારી સાથેજ એમનો વિવાહ થશે. અથવા જ્યારે શ્રીયશોદાજી શ્રીઠાકોરજને શ્રીસ્વામિનીજીના ઉત્સવમાં પધરાવી, પોતે ગૃહકાર્યમાં વ્યથ થાય છે ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજી શ્રીઠાકોરજને એકાન્તમાં લઈ જઈ એમ પ્રાર્થના કરે છે કે ‘તમે અમારો ચિરકાલનો વિરહ દૂર કરો.’ ત્યારે શ્રીઠાકોરજ કિશોર વયનો અગી-કાર કરી, શ્રીસ્વામિનીજીના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે અને તે સમય શ્રીસ્વામિનીજી બન્ને ગાલપર સ્વહસ્તથી કમલપત્રો ચિત્રી વિવાહનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ‘નિત્ય આ પ્રકારે મને સુખ આપો’ એમ પ્રાર્થના કરે છે, ‘દિનદુલ્હે મેરો કુચર કન્હૈયા’ આ પદાનુસાર અનેક ગોખ્ય લીલા કરી શ્રી સ્વામિનીજી શ્રીયશોદાજીની પાસે આવી કહે છે કે ‘આ તમારો પુત્ર અતિ ચચલ છે ! કેમે કર્યો રહેતોજ નથી ! જેમ તેમ કરી અત્યાર સુધી તો એને રાખ્યો છે ! એનું મન એક સ્થળે સ્થિર થતું નથી, તેથી રમણી આણ્યો છે !’ આવા વાક્યોથી શ્રીયશોદાજી પ્રસન્ન થઈને પુત્રને ઉત્સવમાં લઈ ખોળો પાથરી એમ પ્રાર્થના કરે છે કે મહારા પુત્રનો વિવાહ વૃષભાનુકુમારિકા સાથે થાઓ.’ પછી શ્રી યશોદાજી શ્રીસ્વામિનીજીનો ખોળો મેવા મીઠાઈથી ભરી દે છે, આ ભાવથી શ્રીઠાકોરજના ગાલ ચિત્રેલા છે શ્રુતિ એટલે કર્ણુ ઉપર કુણ્ડલ અતિ ચચલ હોઈ શોભી રહ્યાં છે, તે કદાચિત્ મકરાકૃતિના એટલે મગરના આકારના અને કવચિત્ મયૂરકૃતિના મોરના, આકારના છે. મકરાકૃતિમાં સ્વકીય ભક્તના મનોરથ છે અને મયૂરકૃતિમાં પર-કીયભક્તો ઉભા રહ્યા છે. તેમની કાન્તિ ગણ્યસ્થલપર જલકે છે તે કાન્તિ કોટિ કન્દર્પની છબીને દૂર બેસાડે એવી છે, તેમજ નીલમણીની કાન્તિને પણ લબ્ધ પમાડે છે

મૂલમ્-ચિત્રુકાન્તલસદ્ગજભૂષઃ સાક્ષનલોચનઃ ।

નયનપ્રાન્તવિલસન્મપીવિન્દુસુશોમન ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — વિષુક્તના સંધર્માં દીશનું આશૂષણ ચોલે છે નેત્ર બળન મુકત છે અને નયન [પ્રાન્ત] ના યુક્તા મધીના બિન્દુથી સુશોભિત છે [૪]

વિષુક એટલે નીચલા દોઢ અને ઘડીના વચ્ચેનો ખામ જેવો ભાગ આખું જાળન અને નયન પ્રાન્ત એટલે બે આંખની બમર વચ્ચેનો ભાગ-આ બે સ્થળના અલકાર તથા ત્યાં કરવાની ભાવ જતાં છે

વિવેચન:—સુન્દર વિષુક પર દીશનું ભૂષણ ચોલે છે તે પરમ ઉન્નતવલ શ્રી અન્નાવલીના ભાવ જતાં છે તેનું ધીમધુશબ્દની ટીકામાં સનિસ્તર વર્ણન છે કે 'શ્રી શ્વામિનીજીએ શ્રીકાકોરજીના અધરામૃતનું પાન કર્યું ત્યારે રસાધિક્ય થવાથી મુખકમ્ભમાંથી જે અધરસ સ્ખલ્યો તે વિષુક પર આબો છે અને તેનો આસ્વાદ શ્રી અન્નાવલી કરે છે આ ભાવથી વિષુકનું ભૂષણ વિરાળે છે નયનકમ્ભમાં જાળન અધાર રસશીલ થાય છે. નયનના કટાક્ષ દશદિશામાં ભકતોપર પડે છે તેથી જલ્મકતો મોહિત થઈ વૃદ્ધકાર્થ સ્વી બલ છે કારણ કે નેત્ર અતિ અપદ છે, અતિ અદ્ભુ છે, અને અનેક ભાવથી પૂર્ણ છે શ્રીયુસાધિજી લલિતત્રિભાવજ્ઞ થમાં તેનું વલ્લુન પણ કરે છે દશ દિશાના ભકતોને રસપાન કરાવે છે. શ્રીચોદાજીએ ભુટ્ટિ પર મેશનું ટપકું કર્યું છે કે મહાત્મ પુત્રને કોઈની નજર ન લાગે. જો મશીનિન્દુની ચોલા સર્વનું મન ઢરી લે છે (૪)

મૂલમ્ — લાલમિપાધરરસસ્રાવણજ્ઞાનધોષક ।

યાલ્યમાવાડતિસુલમરસધોધનતસ્પર ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—લાળના મિષથી અધરસ સચાવીને (લાળ દહાવી) જ્ઞાન ઉત્પત્ત કરવાના છે અને બાહ્યભાવથી અતિસુલભ રસ જતાવવામાં વત્પર છે (૫)

હવે અધરશબ્દની શોધા અને તેના ભાવ વર્ણવે છે —

વિવેચન.—આરજત અધરશબ્દથી રસ સ્ખલે છે આ રસથી શ્રી ચોદાજી જેમ સમજે છે કે જાણકને લાળ મળે છે પણ શ્રીચોદાજી મુખમુગ્ધન કરે છે ત્યારે જાલ લીલાના અધરસને આસ્વાદ થાય છે, કેમકે પુષ્ટિલીલામાં અધરસપાન વિના અઝીકાર ક્ષતો નથી અને શ્રીકાકોરજી તેા નિત્યશ્રીલામાં સર્વનો અઝીકાર કથાવવા પધાર્થ છે નન્દરાજજીને તથા વૃદ્ધ ગોપીજીનોને કેવી રીતે અધરામૃત પ્રાપ્ત થાય જેમ વિચારી જાલ ભાવથી લાળ દહાવે છે સખાઓને જાલમ ઢલીમાં બેઠું (બુકું) ખવરાવે છે જલ્મ ભકતોનું જીવન સમૃદ્ધિ સમૃદ્ધ અધરામૃત વહેજ છે જેમને જાલ સમજ થ જતા નથી બાહ્યભાવમાં શ્રીશ્વામિનીજીને અધરામૃતપાન બહુ સુલભ છે, કેમકે તે શ્રીચોદાજી પાસે જઈ જેમ કહે છે કે 'લાલે તમારા જાલકને, જામે રમાડી લાવીએ સર્વે કોઈ જેમ સમજે છે કે 'પુત્રને જેલાવવા લઈ બલ છે,' અને તેથી નિયમ પુદ્ધિ કરતું નથી. પરંતુ શ્રીશ્વામિનીજી તેા જોક્ષાન્તમાં પુત્રને લઈ જઈ શ્રીકાકોરજી પાસે ભુતરસની પ્રાર્થના કરે છે શ્રીકાકોરજી રસજાનમાં સદા વત્પરજ છે એટલે સર્વભક્તોના મનોરથ સિદ્ધ કરે છે.

મૂલમ્ — મુલામ્બુજનિજાદુષ્ટપ્રવેશનપરાયણ ।

મક્તિપ્રવિષ્ટસ્ય ગતિક્રિયાશક્તિવિવોધકઃ ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—આપના મુખારવિન્દમાં આપનો અંગુષ્ઠ પ્રવિષ્ટ કરવામાં તત્પર છે. લક્ષિતમાં પ્રવિષ્ટ એવા જીવની ગતિ તથા ક્રિયાશક્તિ (એ અંગુષ્ઠ) બતાવે છે. (૬)

વિવેચનઃ—શ્રીકાકોરજી સુન્દર પાલનામાં પોઠતાં સ્વાંગુષ્ઠને વારંવાર મુખમાં મૂકે છે. ચરણકમલના અંગુષ્ઠને બન્ને શ્રી હસ્તથી પ્રવિષ્ટ કરાવે છે, તેથી એમ બતાવે છે કે “ચરણારવિન્દમાં કોટયાનકોટિ લક્ષિતોનાં મન લાગી રહ્યાં છે. તે લક્ષ્મીના મનમાં ચિરકાલથી એવો તાપ રહે છે કે ‘અમને અધરામૃતનું પાન કદાપિ થયું નથી ! એ અધરામૃતનો રસ કેવા પ્રકારનો હશે !’ લક્ષ્મીની આવી આર્તિ-આતુરતા-તાપ પ્રભુ સહન કરી શકતા નથી, અને તેથી બાલભાવથી કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે ચરણારવિન્દમાં જેનું મન આસક્ત છે એવા લક્ષ્મીને અધરામૃત રસનું પાન કરાવે છે.”

(અંગુષ્ઠને મુખમાં મુકી રસ અંગુષ્ઠ પર લાવે છે. લક્ષ્મી અંગુષ્ઠને નમન કરે ત્યારે એ રસની પ્રાપ્તિ તેમને થાય છે) અથવા પ્રભુ એમ વિચાર કરે છે કે “મહારા ચરણારવિન્દમાં એવો શુ રસ છે કે સર્વ લક્ષ્મી મહારા ચરણકમલને સેવે છે ! તેનું ધ્યાન કરે છે ! એ રસનો આસ્વાદ હું તો કરૂં !” તેથી બાલભાવથી આપજ પોતાના ચરણારવિન્દનો રસાસ્વાદ કરે છે, અને ચારે દિશાએ જે મળલક્ષ્મી વીંટલાઈ રહ્યા છે તેમની આગતા સ્વાગતા પ્રભુ પોતાના નેત્ર કટાક્ષથી કરે છે, અને એવી રીતે તેમને રસ સંકેત બતાવે છે અથવા કોઈ સમય શ્રીહસ્તનો અંગુષ્ઠ મુખમાં રાખી. જે અન્તર્ગૃહ-ગતા દેહ છોડી શ્રીકાકોરજીની પાસે આવે છે તેનું પોતે શ્રીહસ્તથી ઘ્રુણુ કરી પોતાના મુખારવિન્દમાં તેને પધરાવે છે એટલે કે કોઈ સમયે એકાન્તમાં એવા લક્ષ્મીને શ્રીમુખમાંથી બહાર કહાડી તેમની સાથે રમણુ કરી પુનઃ તેમને મુખારવિન્દમાં પધરાવી દે છે. લોકોને દેખાડવા બાલક અંગુષ્ઠ ચુસે છે, પરંતુ શ્રીસ્વામિનીજી આદિને અનેક રમણુ બન્ધાદિક ક્રિયાનું બોધન કરે છે. આ પ્રકારે શ્રીકાકોરજી જેનો જેવો અધિકાર તેને તેવુંજ રસપાન કરાવે છે. (૬)

મૂલમઃ—ગ્રીવાલગ્નલસન્મુક્તાફલમાલવિમૂષણઃ ।

તદુત્તરલસત્સ્વર્ણમણિમાલાતિમોહનઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ —કઠમા આવેલી ચળકતી મોતીની માલાથી શોભિત છે અને તેની ઉપર સોનાના મણુકાની માલા છે, તેથી અતિ મોહ ઉત્પન્ન કરે છે (૭)

વિવેચનઃ—કઠથી એટલે કઠ પર આવી રહેલી મોતીની માલા પરમ શોભા આપે છે, તેની પાસે સુવર્ણના મણુકાથી શુધાયેલી મણિમાલા છે તેથી પ્રભુ નિજ લક્ષ્મીને એમ બતાવે છે કે ‘હું તમને અહર્નિશ કઠમા રાખુ છું.’ મોતીની અને સુવર્ણની મણિમયમાલા અનેક લક્ષ્મીની ભાવાત્મક છે તેથી પ્રભુએ પ્રેમથી તેને ધારણુ કરી છે.

મૂલમઃ—ઉરઃસ્થલલસત્સ્વચ્છવક્રવૈયાઘ્રમૂષણઃ

મુક્તાફલસ્વર્ણમાલાયુતતુન્દિલિતોદરઃ॥૮॥

શબ્દાર્થ — જેમના ઉર સ્થલ વિષે શોભાવમાન સ્વચ્છ (શ્વેત-સફેદ) અને લાંમ (નાહાર) વામન નખનાં બ્રૂવણુ દીપી રહ્યાં છે અને જેમનું કુદ-ચુકત ઉદર મુવર્ણમાલ તથા સુક્રતાક્ષ માલાધી શોભિત છે (૮) (કુન્દલનાભિ)

વિવેચન — ઉર સ્થલ ઉપર કેશરીનો નખ પરમ શોભા આપે છે શ્રીધયોદાલ તો તે પોતાના પુત્રની રક્ષાર્થે ધરાવે છે રાધાદિલીલા વિહારમાં નખદાન યાવ છે વાર નખ વાંકો છે, તેનો ભાવ જોવો છે કે કેટલાક ભક્તોનાં હૃદય વાંકાં છે તેને વશ કરવા ભજવાન વાંકો વાવનખ પોતાના હૃદયપર જળીકાર કરે છે અને જોમ બતાવે છે કે “હું પવ્વ ત્રિભંગી વાંકો છું” આ પ્રકારે ભક્તોના મન સીધાં કરી નિજ ભક્તોને હૃદયમાં રાખે છે ને અનેક ભક્તોને ઘેર શ્રીકૌરવ પધારે ત્યાં દાર પર રક્ષણ (રખેવાળ) જોમજો, ત્યારે નખથી લીલા સમજાની અધિરેવિક નૃસિંહજી પ્રકટ કરી, તેમને દારપર રક્ષણનો અધિકાર આપી, નિર્ભયતાથી પોતે લીલાવિહાર કરે છે તેથી પોરીપર ને સિંહ છે તે પુષ્ટિલીલા સમજાની છે, જો ભાવથી જ શ્રીકૌરવજીએ હૃદયપર નખબ્રૂવણુ ધર્મ છે આ પ્રકારે સર્વ આશુવણુ મલભક્તોની લીલાને જનુકૂળ છે તેથી પ્રભુ તેમને સદા પ્રેમથી પાસે રાખે છે ને કંઈ મલભક્તોની લીલાથી પ્રતિકૂલ (વિરૂદ્ધ) હોય તેનો તત્કાલ શ્રીકૌરવજી ત્યાગ કરે છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં જળીકાર મલભક્તોની કૃપાથી યાવ છે, જન્ય પ્રકારે નહિ. આ વાવનખ શુભણી પાસે જેક સુક્રતાક્ષમાલા તથા જેક મુવર્ણના અલિકાની માલા છે મુવર્ણઅલિકાની માલા શ્રીસ્વામિનીજીનેભાવ બતાવે છે તથા સુક્રતાક્ષમાલા શ્રીઅન્નાવલીજીને ભાવ બતાવે છે તેથી શ્રીકૌરવજીએ નિજહૃદયપર તેનો જળીકાર કર્યો છે

મૂલમ્ — વાહુમખ્યલસદ્રનજટિતાગદસુન્દર ।

પટગુચ્છલસત્સ્વલ્પકરકકળ મૂષળ ॥૧॥

શબ્દાર્થ — જેમની બન્ને જુબનામધ્વજાગમાં જળકેતા રત્નજટિત બાહુજ ધ શોભી રહ્યાં છે. રેશમીગાંઠથી શોભાવમાન નાના શીઠસ્ત્રમાંક કણનુ આશુવણુ જેમણે ધારણ કર્યું છે

વિવેચન — મુન્દર બાદુપર રત્નજટિત બાહુજ ધ નવરત્નચુકત હોય જુમને શોભાવે છે વામજુલમાં શ્રીસ્વામિનીજીનો બાવાતમક બાહુજ ધ પોતે ધારણ કર્યો છે અને દક્ષિણ જુલમાં શ્રીઅન્નાવલીજીનો બાવાતમક બાહુજ ધ છે રત્ના મુખમાં પરોવેલા નાના કકળ પળ બન્ને કરમાં શોભા આપે છે (૬)

મૂલમ્ — દશાક્કુલિલસદ્રનજટિતોત્તમમુદ્રિક

કિદ્દિકનીપટગુ ડાતિવિરાજિતકટિસ્થલ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ — જેમની દબે જ મુલિયોમાં રત્નજટિત ઉત્તમ મુદ્રિકાઓ (બોટીઓ) વિરાજ રહી છે અને જેમનું કટિસ્થલ કિદ્દિકી-મુદ્ધવર્ણકા-નાની ૧૧તરીઓ-મુકત પ/મુન્દરથી જનિ શોભાવમાન છે વિવેચન — બન્ને શીઠસ્ત્રની દશજ મુલિયોમાં રત્નજટિત પામડિનમ મુદ્રિકા (બોટીઓ) શોભી રહી છે દશ મુદ્રિકાનો ભાવ એવો છે કે તે દશ પ્રકારના ભક્તોની બાવાતમક છે / જ રક્ષા ને ને ભક્તો હાય તેમને તે તે રક્ષ

અગુલિના નખથી દાન કરે છે. કટિસ્થલ વિષે રેશમી ગુમ્છામાં પરોવેલી એવી જે ઘુઘરીઓ—રાસાદિક અનેક લીલામાં સુંદર મધુર શબ્દ કરનારી ઘટડીઓ—ખાંધી છે. લકતોને એ કિકિણીના નાદથી અનેક લીલાનું સ્મરણ થાય છે. (૧૦)

મૂલમ્:--સનૂપુરપદન્યાસધ્વનિમોહિતગોપિકઃ ।

દિગમ્વરો નલ્લવિદ્યુજ્જ્યોત્સ્નાજિતનિશાપતિઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નૂપુરચુકત ચરણારવિન્દના ડગલા ભરતાં જે નૂપુરનો ધ્વનિ થાય છે તેથી જેમણે મજલકતોને મોહિત કર્યા છે. પોતે (શ્રીઠાકોરજી) ખાલભાવથી વસ્ત્રરહિત છે જેમણે પોતાના દશ નખરૂપ ચન્દ્રમાના કિરણથી ચન્દ્રમાને જીત્યા છે. (૧૧)

વિવેચન:—ચરણક્રમલમા પરમસુંદર નૂપુર ધારણ કર્યા છે એ નૂપુરનો ધ્વનિ સાંભળતાજ અનેક ગોપીજનો મોહપામે છે. જે ખાલલીલાનું સ્વરૂપ નિરાવરણ સર્વાંગનું દર્શન કરાવે છે તેનું શ્રીનવનીતપ્રિયજી-શ્રીખાલકૃષ્ણજીના સ્વરૂપમાં પ્રકટ દર્શન થાય છે.

ચરણારવિન્દમા દશ નખચન્દ્ર ધારણ કર્યા છે તે નખચન્દ્ર પાસે ચન્દ્રમા લજ્જા પામે છે, ચન્દ્રમાને જીતનાર આ નખચન્દ્ર લકતના હૃદયનો અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર દૂર કરે છે જો શ્રીઠાકોરજીનો આ એક પણ નખચન્દ્ર કોટ્યાનકોટિ અન્ધકારનો નાશ કરવા સમર્થ છે તો જે લકતના હૃદયમા દશ નખચન્દ્ર વિરાજે છે ત્યા પ્રકાશ હોય એમાં શું કહેવું ? નખચન્દ્ર સ્વજ્યોતિથી સૂર્ય, ચન્દ્રમા, દર્પણ, મણિ, આદિ સર્વના પ્રકાશને જીતે છે. દશનખચન્દ્રમામાં વામ ચરણારવિન્દના નખ (ચન્દ્ર) પુષ્ટિલકતોના તિમિર દૂર કરે છે, અને દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નખચન્દ્ર મર્યાદા લકતોના તિમિર દૂર કરે છે. આ પ્રકારે શિખાથી નખપર્યાન્ત સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે (૧૧)

મૂલમ્:--સ્વરૂપપ્રતિવિમ્બૈકદૃષ્ટિહાસ્યમુશ્વામ્બુજઃ ।

પદ્મજ્જરાગરુચિરઃ સદા મુગ્ધશિરોમણિઃ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વરૂપના પ્રતિબિમ્બમાં એક દૃષ્ટિ લાગવાથી જેનું મુખકમલ હાસ્ય-ચુકત થઈ રહ્યું છે જે શ્રીઅંગે ક્રીચડ (પક) ના રગથી શોભિત છે. (પ્રતિબિમ્બમાં હાસ્ય તથા શ્રીઅંગમાં પક (કાદવ) નો રગ કરવાનો અર્થ એ છે કે પોતે સદા મુગ્ધ શિરોમણિ છે (અર્થાત મુગ્ધખાલકતું નાટ્ય છે.) (૧૨)

વિવેચન—ઉપર કહેલા સુંદર ખાલસ્વરૂપની લીલા શ્રીઠાકોરજી કરે છે નિજ પ્રતિ-બિમ્બ કદાચિત્ રત્નજડિત ખાલુખન્ધમા પડેલું જોઈ પકડવા દોડે છે પણ પ્રતિબિમ્બ શ્રીહસ્તમાં આવતું નથી ત્યારે મુખારવિન્દમાં હાસ્ય આવે છે, કદાચિત્ મણિજડિત સ્તમ્ભમા નિજ પ્રતિબિમ્બ પડેલું જોઈ વારંવાર કીકીઆરી કરી હાસ્ય કરે છે. સર્વાંગમાં મજની રજ ચોંટી રહી છે તે પરમશોભા આપે છે મુગ્ધ લૌકિક ખાલકસમાન લીલા કરે છે, પરન્તુ મુગ્ધ શિરોમણી છે, જાણે કે કશું જાણતાજ ન હોય,

મૂલમ્:--લીલાન્યજ્ઞાનરહિતઃ સર્વલીલાવિચક્ષણઃ ।

કંદર્પકોટિલાવણ્યો માનિનીમાનદર્પહા ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — લીલા વટે અન્ય જ્ઞાનરહિત દેખાય છે; અને પોતે તો સર્વ લીલામાં વિશ્વક્ષુ છે ? કોટિ કન્ધર્પ કહેતા કરીયો કામદેવ-તેથી પણ અધિક શીખવતું લાવવું છે માનવતીના માનનો ગવ હરી લેનારા છે (૧૩)

વિવેચન:—સર્વ લોકોને એમ દેખાય છે કે આતો કેવલ બાહ્ય છે બાહ્યલીલા વિના અન્ય લીલા સમજતો નથી પરમ સુખ છે માતૃચરણ શ્રીયશોદાલ, શ્રીનન્દરાવલ, શ્રીશાહિલીલ આદિ વૃદ્ધ લોપ પ્રાપી સર્વ કોઈ કેવલ બાહ્ય જ લાગે છે, અને જે અન્તરજ મજબૂતો છે તે તો એમ લાગે છે કે “એતો સ્વ લીલામાં અતુર છે, માતૃચરણ આજગ સુધતા બતાવે તેમાં શું થયું ? આવું અન્તરજ ભક્તો લાગે છે કોટિકોટિ કન્ધર્પ જેની શોભાથી લલિત વચા છે, એવું પ્રધુના શીખવતું સૌ કર્પ છે, માનિની એટલે શીસ્વામિનીજી-તેનું માન હરિ લે છે વિશ્વક્ષુ રીત એ છે કે પ્રધુ એક કાલાવશિષ્ટ દેખા છતાં, સર્વ કાલની લીલાનો અનુભવ કરાવે છે

શ્રીગુરુમંડલ એ પાલનામા કહ્યું છે કે ‘માનિનીમાનહરણમ્ ?’ પ્રધુ જ્યારે શ્રી-શોદાલ આજગ પાલણમાં જૂલે છે તેજ સમયે માનિની (શ્રીસ્વામિનીજી) તું માન હરે છે એવા એવા વિરૂદ્ધ ધર્મો એક સાથે જેનામાં વહી ચકે છે એવા એ અલૌકિક બાહ્ય છે (૧૩)

વિરુદ્ધપ્રમાણ પ્રધુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશય છે એટલે કે એક કાલથી અવશિષ્ટ દોષ છતાં અન્ય કાલમાં જતી લીલાઓ સુચવત (એક સાથે) બતાવી દો છે દર્શન તરીકે પ્રધુ પારણમાં જૂલો વખતે બાહ્યલીલા કેટલાક ભક્તોને બતાવે છે તેજ સમયે શ્રી સ્વામિનીજીની સાથે મુવક-લલિત માન લીલા પણ કરે છે પ્રધુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશય છે તેને માટે વૃદ્ધ શીખ્ત બાજવત, મીટા અશિષ્ટ અનેક પ્રમાણો છે જુઓ બીતાનો અપાય ૧૩ એ ભગવાન સર્વેન્દ્રિય રહિત છે છતાં સર્વત્ર પાણી (દસ્ત) તથા જાણના છે સર્વત્ર અધિ શિર તથા મુખ સહિત છે ભગવાન આસક્ત છે નિર્લેષ છે છતાં મુલ્કોક્તા છે ભગવાન બહિરૂ છે છતાં અન્ત છે અચર છે દૂર છે છતાં પાસે છે અર્ચન ભક્ત છે છતાં વિભક્ત છે ઇત્યાદિ.

મૂલમ — સ્વગોપિકાગૂઢ ચૌર કૃતસકેતગોપન ।

પરમાનન્દસન્દોહ સદા દુઃખ વિવર્જિત ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ — જે પોતાની બેપિકાના બાવને શુદ્ધ રાખનાર તથા ચૌરનાર છે જે કહેલા સકેતને શુદ્ધ રાખે છે ઉત્તમ આનંદના સમૃદ્ધરૂપ છે અને નિરન્તર દુઃખથી રહિત છે.

વિવેચન:—નિજ ગોપિકા (શ્રી સ્વામિનીજી) નો શુદ્ધ ભાવ છે તેને ઘેર ચારી કરી સકેત કરે છે પત્રી અન્ય ગોપીજનોથી શ્રી સ્વામિનીજી સાથે કહેલા સકેત છુપાવે છે કે એ ન જણાય તો કીક ? અથવા સમસ્ત ગોપીજનોને ઘેર શુદ્ધ બાવથી છુપાવેને પધારે છે દૂધ, દહીં, માખણ, વગેરે સર્વ સામગ્રીઓ આરોગે છે પત્રી તે બોપી આવે છે ત્યારે તેની સાથે એકાન્તમાં સકેત કરે છે એટલામા કાંઈ લોપ અથવા માતૃચરણ શ્રીયશોદાલ એ આવે છે તો તેમની પાસે તે સકેત શુદ્ધ રાખે છે અથવા સમસ્ત ભક્તોની સાથે સકેત કરે છે પણ એક એક ભક્ત સાથેના સકેત, એક એકની એક રાખે છે એટલે તે ભક્તો એમજ સમજે છે કે શ્રી કાકારજી માત્ર અમનેજ મળ્યા છે અન્તરે નહિ. આ પ્રમાણે રમણ કરે છે, અથવા સમસ્ત ભક્ત મધ્યે શ્રી સ્વામિનીજી બેઠા છે ત્યાં શ્રી

ઠાકોરજી સેનમાં શ્રી સ્વામિનીજીને શુદ્ધ ભાવથી અન્ય ન જાણે એવી રીતથી—સાન કરી ખતાવે છે કે “ફલાણે સ્થલે આવો!” એટલે શ્રી સ્વામિનીજી કંઈ ખહાનું કહાડી શ્રીઠાકોરજીની પાસે પધારે છે. ત્યાં અનેક રીતની લીલા કરે છે, અને એ રસલીલા અન્ય સખી-ઓથી શુભ રાખે છે—પરમ આનન્દ રૂપ છે તેથી સમસ્ત ભક્તોને પરમાનન્દનું દાન કરે છે સર્વકાલ વિષે દુઃખથી રહિત છે. (૧૪)

મૂલમ્:—અસમક્ષો દુઃખિતાનાંપ્રપંચસુખિનામપિ ।

દયાનિધિર્મુગ્ધભાવઃ સ્વીયવાક્યૈકકારકઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—દુઃખ સુકતને તથા પ્રપંચથી જેઓ સુખી છે તેમને એ સમક્ષ થતા નથી. દયાનિધિ છે. મુગ્ધ ભગવાન છે અને નિજ ભક્તોના વાક્ય કરવાવાળા છે (૧૫)

વિવેચન:—લૌકિક પ્રપંચના અનેક પ્રકારના ક્રોધ, મોહ, મદ, માત્સર્યાદિ માયા સમ્બન્ધી સર્વ દુઃખનું હરણ કરે છે. અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી શ્રી ઠાકોરજી એ સમસ્ત ભક્તની અવિદ્યા દુર કરી, કારણ કે ભક્તનું સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું હતું નહિ. તેથી શ્રી ઠાકોરજીએ નિજ ભક્તોને અર્થે મજામાં અવતાર ધરી. સર્વની અવિદ્યા દૂર કરી. અનેક લીલા રસનો અનુભવ કરાવ્યો, પરમ સુખનું દાન કર્યું દુઃખનો નાશ કર્યો, કારણકે પ્રભુ દયાનિધિ છે—ભક્ત દુઃખ પામે—તે એ સહન કરી શકતા નથી. જો મુગ્ધભાવ ધારણ કરે નહિ તો ભક્તને ઇશ્વરભાવ પ્રકટ થાય, વાત્સલ્ય સ્નેહભાવ—છુટી જાય. ઇશ્વરભાવ થાય તો ભક્ત એમ સમજે કે જે સકલ જગતના પોષણ કર્તા છે તેને હું શું લોગ ધરું ? આલુષણ, વસ્ત્ર, રમકડાં શું આપું ? એ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીનું છે. એ પ્રકારે સ્નેહ છુટી જાય તો પુષ્ટિભક્તિ પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી શ્રી ઠાકોરજી મુગ્ધ, લાકિક બાલકની માફક લીલા કરે છે, બુખ્યા હોય ત્યારે રૂદન કરે છે, જો પ્રભુ ઇશ્વરતા સહિત માગે તો ભક્તો થી માગેલી વસ્તુ અપાઇ શકાયજ નહિ, જેમ બલિરાજથી પ્રભુએ માગેલી ત્રણ પગલાં ભૂમિ પણ આપી શકાઈ નહિ, તેથી મુગ્ધભાવ ધરી, મજા ભક્તોને સુખ અર્પી અગીકૃત મજા ભક્તોના વાક્યો પૂર્ણ કરે છે. શ્રીભાગવતમા કહ્યા પ્રમાણે કોઈ મજાભક્તો કહે કે “પીઠા ઉઠાવી લાવો ” કોઈ કહે છે કે “ઉન્માન (પાલીપ્રભૃતિ) લાવો, ” કોઈ કહે છે કે “પાહુકા લાવો” તમને માખણ આપીશ; “કોઈ કહે કે નાચો તો શ્રી ઠાકોરજી આ સર્વ ભક્તોનું કહ્યું કરે છે. જે પ્રકારે ભક્તો સુખ પામે તે પ્રકારે શ્રી ઠાકોરજી કરે છે, (૧૫)

મૂલમ્:—પ્રપંચનાશનસ્વીયનિરોધકૃતિતત્પરઃ ।

બાલભાવગ્રહપરઃ ક્ષણક્ષણવિલક્ષણઃ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ:—નિજ ભક્તોના પ્રપંચ નાશપૂર્વક નિરોધ કરવામાં તત્પર છે બાલભાવ ગ્રહણ કરે છે ક્ષણે ક્ષણે વિલક્ષણ થાય છે, (૧૬)

વિવેચન:—પ્રપંચ—પર—નિજ ભક્તોના મન લૌકિક ગૃહાદિમાં આસક્ત (લીન થયલા) છે. પ્રભુ ત્યાંથી એ મનને છોડાવી, પોતાનામા આસક્ત કરે છે, આ કારણથી (પ્રપંચમાં આસક્તિ છોડાવી ભગવદાસક્તિ સિદ્ધ કરવા (શ્રીઠાકોરજી મજાભક્તોને ઘેર ચોરી કરવા પધારે છે. જ્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ મજાભક્તોના દ્વેષ, દહિ અને માખણની

મારી કદી ત્યારે મજબકતોના મનમાં શ્રી ઠાકોરજીનું ધ્યાન થયું કે હવે પ્રભુ મારી કરવાને જાવતા હશે। વેણુનાદ કરી સર્વ ભક્તોનું મન હરી દે છે તેથી હેઠ સમજાવી પતિ, પુત્ર, ગૃહાધિ-સર્વ કોઇને ભૂલી બસ છે, અવિચાર્ય પૂતળાને મારી સર્વ ભક્તોની અવિચાર કરી, નિજ ભક્તોને નિરોધ સિદ્ધ કરવામાં તત્પર છે ઇન્દ્ર પણ મજબાસી કરતા હતા તે ઇન્દ્ર પણ જોડાવી શ્રીનિરિશાબની પૂજા કરાવી જાપેજ સર્વ સામગ્રીને અગ્નિકાર કર્યો, સયોજાતમક સર્વ લીલા કરી જહાસની સર્વ ઇન્દ્રિયોના નિરોધ કર્યો અને વન્ય-તર, કેશા તર લીલા કરી મન તથા ઇન્દ્રિયોના નિરોધ કર્યો જેમકે રાસપથના આયીમાં પ્રથમ સુરલી વગાડી મજબકતોને ઘેરથી જોડાવ્યા, પછી રમણ કરી સવાચ વિકાર કરી-સર્વ જહિરિન્દ્રિયોને શુદ્ધ કરી અતર્જન થયા, પછી તેમના અન્તાકરણમાં રમણ કરી તેને પચ્ચ શુદ્ધ કરી, પ્રભુ તેમના હૃદયમાં નિરાબ્યા. આ પ્રકારે ભક્તોને સંયોજ તથા વિપ્રયોગને અનુભવ કરાવી શ્રીઠાકોરજીને તેમના નિરોધ સિદ્ધ કરી જાપે.

જાણાવાવના મિસથી મજબકતોને ઘેર પ્રભુ પધારે છે તેનું કારણ એ છે કે જે ગોપ-હિંક મખાદા અને પ્રવાહમાં રહ્યા છે તેમને મજબકતો સાથે જે રહસ્ય લીલા થાય છે તેનું જ્ઞાન ન થાય પ્રભુને જાણક ભેદ કોઈની વિષમ છુદિ ન થાય.

શ્રી ઠાકોરજી મજબકતોની પાસે જાવી સહે સહે અનેક નવીન લીલા કરે છે, જે ભક્તોને જેવો મનોરથ તે પ્રકારે તેવી અનેક ઘેષ્ટા-લીલા-કરી, સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરી પ્રભુ પુન જાણવાવના અગ્નિકાર કરી ગૃહ પધારે છે (૧૬)

નિરોધ-અપચ વિસ્તિતિપૂર્વક અવલસંહિત અપચનું વિરમરણ પ્રથમ જનું પછી ભગવાનનાં જા સંહિત થવી-તેને નિરોધ કહે છે

મૂલમ્-ક્ષણ ક્રુક્ષ' ક્ષણ ક્ષુદ્ર સ્વરૂપવસ્તુષુ તોપિત ।

સ્વકીયહૃદયામિહસ્તદન્યજ્ઞાનવર્જિત ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:-સહુમાં કોષમુક્ત થાય છે, અને સહુમાં હર્ષમુક્ત થાય છે નિજભક્તો સ્વરૂપ વસ્તુઓ અર્થે તે તેથી પચ્ચ સંતોષ પોષે છે નિજભક્તોના હૃદયના મનોરથ જાણવાવાળા છે, ભક્તોના મનોરથ વિના અન્ય જ્ઞાનરહિત છે

વિવેચના:-શ્રીઠાકોરજી જાણલીલા વડે એક સહુમાં કોષી થાય છે, શ્રી ઘેષ્ટોદાલ જરા ગૃહકાર્મમાં લાગે એટલામાં કહિનાં માટ ફોડી નાખે છે માખણ વાંકરાઓને છુટાવી દે છે, ભૂમિપર લેખે છે શ્રીઘેષ્ટોદાલ કોટિ કોટિ ઉપાચથી મનાવે છે તેપણુ માનતા નથી કવચિત્ અન્નમાં ભેદ તેને લાવી જાપવાની હક કરે છે એ માખણ જાપવામાં જલ દીલ થાય, તો તે સહી શકતા નથી કોષવન્ત થાય છે કહામિત હાસ્ય કરે છે સ્વરૂપ વસ્તુથી-ફલ, ફલ, રમકડાં જે મીનન્દરાણજી આપ્તી આપે છે તેથી સન્તુષ્ટ થાય છે, જે મજબકતો કંઈ નૂતન સામગ્રી, કે નવનીત (માખણ) કે કંઈ નવી વસ્તુ, થોડીક પચ્ચ આપ્તી આપે તો શ્રી ઠાકોરજી જલુ પ્રસન્ન થાય છે

સ્વકીય મજબકતોના હૃદયના મનોરથ પૂર્ણ કરવામાંજ તત્પર છે નિજભક્તના અભિપ્રાય વિના અન્ય કંઈ પચ્ચ જ્ઞાન મનમાં રાજતા નથી, કારણ કે મજમાં શ્રીઘેષ્ટોદાલને ઘેર પ્રભુ પધાર્યા છે તે કેવલ મજબકતોના સુખદાન અર્થેજ છે તેથી પુષ્ટિમાં ર્જમાં પ્રભુ ભક્ત્યાપીન છે ભક્ત્યાખિનતા વિના અન્ય જ્ઞાન રહિત છે (૧૭)

મૂલમ્:--ગુઢલીલાપરો ભક્તગુઢભાવરસાત્મક ।

સેવનીયઃ સાવધાનૈર્વિપરીતગતિક્રિયઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થઃ—ગુઢ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ભક્તોના ગુઢ ભાવના રસાત્મક છે. વિપરીત ગતિ અને વિપરીત ક્રિયાવાળા એવા જે શ્રીઠાકોરજી. તે સાવધાનોએ સેવવા યોગ્ય છે. (૧૮)
(આ અરાઠ શ્લોકમાં જે શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તેમની સેવામાં સાવધાન રહેવું જોઈએ).

વિવેચન.—ભક્તના સંગમાં ગુઢ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ગુઢલીલા તે રાસલીલા. તેમાં અનેક પ્રકારના રાસ, જેવા કે ‘દો દો ગોપી વીંચ વીંચ માધો’ જે જે ગોપીઓની મધ્યમાં માધવ’ તથા ‘સોળ ગોપીઓની મધ્યમાં અષ્ટ કૃષ્ણ,’ તથા ‘પ્રતિ ભક્ત સાથે એક એક શ્રીકૃષ્ણ, એ રીતે અનેક પ્રકારની રાસલીલા, માનલીલા, અનેક વિહાર તથા અનેક પ્રકારની જલક્રીડા કરે છે. વળી શ્રીવૃન્દાવનમાં અનેક નિકુળ કરે છે. અને (તેજ સમય) તથા ગોઠોહન સમય અનેક લીલા કરે છે. શ્રીઠાકોરજીના એવી લીલાને સમુદ્ર અપાર છે એમની ગુઢ લીલાના ભાવની દોષને ખખર નથી, રસાત્મક શ્રીઠાકોરજી રસાત્મક ભક્તો સાથે અનેક પ્રકારની રાસલીલા કરે છે, આવા રસાત્મક શ્રીયશોદોતસંગલાલિત છે. તો એવા પ્રભુની સેવા શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજી ને પત્રમાં લખે છે કે, અત્યંત સાવધાનતાથી કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે પ્રભુની વિપરીત ગતિ છે તેમજ વિપરીત ક્રિયા છે; એક ક્ષણમાં પ્રસન્ન થાય, એક ક્ષણમાં ક્રોધ કરે; તેથી લૌકિકમાં મન ન રાખતાં પ્રભુમાંજ મન રાખવું “પ્રભુ કદાચ અપ્રસન્ન તો નહિ થાય !” એ પ્રકારથી ભયસંયુક્ત સેવા કરવી. (૧૮)

મૂલમ્:શ્રીમદાચાર્યકૃપયાતિષ્ઠતિ સ્વયંહેહરિઃ ।

एवंविधः सदा हस्ते योगीनः पारदो यथा ॥१९॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપાથી પૂર્વોક્તગુણવિશિષ્ટ હરિ આપણા ગૃહમાં બિરાજે છે. જેમ યોગીજનના હસ્તમાં પારો સાવધાનતાથી રહે (તો કદપતર સમાન ફલ આપે, પણ અવસાધનતાથી જો તે હસ્તથી જતો રહે તો નિષ્ફલતાજ રહે છે) તેમ આપણા હસ્તે સદા શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે, તો તેની સેવાસાવધાનતાથી કરવી.

વિવેચન.—આવા વ્રજભક્તોનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. તે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપાથીજ વિરાજે છે. એવું ન સમજવું કે આપણા પ્રેમ, સ્નેહ, ભક્તિ અથવા અન્ય કોઈ સાધન બળથી તે વિરાજે છે

“ એવા રસાત્મક, ભાવાત્મક પ્રભુની સેવા કરવાની આપણી શી યોગ્યતા (અધિકાર) છે ? શ્રી આચાર્યજીની કાનીથી પ્રભુ ગૃહમાં વિરાજે છે. ” એવોજ ભાવ સદા મનમાં રાખવો. જે પ્રભુ યોગીજનના ધ્યાન-ગમ્ય નથી, જે પ્રભુ અનેક જન્મ પર્યંત અનેક સાધન કર્યા છતાં સ્વપ્નમાં પણ દર્શન આપતા નથી, એવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. ” એમ આપણા મનમાં નિરંતર વિચારી તેની સેવા એવી સાવધાનતાથી કર્યા જવી કે

મૂલમ્—ચિન્તનીયોઽનવસરે સેવાયા સર્વથા ધિયા ।

યતો નિરોધસસિદ્ધિ સેવયા હાર્દયા ભવેત્ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—સેવાના અનોસરમાં શ્રીકાકોરણ પુદ્ગિર્વર્તક સર્વથા ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે એમની એવી માનસી સેવાથી નિરોધસિદ્ધિ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન—આવા ધીમયોદોત્સગદાસિત ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા મન લગાવી કરવા યોગ્ય છે. સેવા પછીના—અનોસરના—સમયે ઉપર કશું તેમ હૃદયમાં તેનું સતત ચિન્તન કરવું સેવા સદા અતિ સ્નેહથી ધર્મ બાંધી કરવી; તેજ પ્રકારે અનોસરમાં સતત ચિન્તન કરવું એમ કહે તોજ નિરોધ સિદ્ધ થયો.

શ્રીઆત્માર્ણવે વીસ શ્લોકોનો નિરાવલકષણ નામનો અન્ય કથો છે તે બાકો અનુસરીને શ્રીહરિશયલ જે પ્રકારે પુદ્ગિર્માર્ગ લખને નિરોધ સિદ્ધ થાય, તે પ્રકારે વિસ શ્લોકમાં આ શિક્ષાપત્રમાં નિરૂપણ કરે છે એમ શ્રીભગવત હશમસ્કન્ધમાં વર્ણવેલી નિરોધલીલા સુવોપરિ છે તેમજ શ્રીહરિશયલકથિત નિરોધ—પ્રકાર સુવોપરિ છે (૨૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचिते द्वितीये शिक्षापत्रे धामसम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૩ લું

કહેય—હવે આ તુલીય શિક્ષાપત્રમાં ભગવદ્ભાવમાં સાધક શું છે ? અને ભગવદ્ભાવમાં બાધક શું છે ? તેનું નિરૂપણ કરે છે ઉપરજીત રીતિએ સેવા પણ કરે અને અનવસરમાં ચિન્તન પણ કરે; પણ એટલું બધું કરવા છતાં જો હું સજ પ્રાપ્ત થાય તો જો શુભમાં મને મળે નાથ મધ બચ જ મ જ મથી વૃદ્ધિ પામેલા ભગવદ્ભાવ હું સમજી જો શુભમાં જતો રહે છે. તેથી આ કરાલ કલિકાલમાં હમ્સજથી ભગવત્ત્વે જો શુભ પુરુષાર્થ છે સ્થલે સ્થલે અને જાણે જાણે હું સજ ભગવદ્ભાવ પ્રેર કરવા ઉત્તર છે તેથી આ તુલીય શિક્ષાપત્રમાં હું સજ, જે ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે, તેનાથી યમા કષ્ટચિત્ વરવાનો માર્ગ બતાવે છે.

મૂલમ્—નિષિ પ્રાપ્ત સુસંરક્ષ્યો દુઃસગાદિકત સદા ।

ત્યક્ત્વાઽપિલોકસકોચ યયા યદ્વિર્જલાદિમિ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ અગ્નિની જલાદિકથી રક્ષા કરીએ, તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ જે નિષિ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું લોકલોકાલ ત્યજીને પણ હું સગાદિકથી નિરન્તર સારી રીતે રક્ષણ કરવું. (૧)

વિવેચન—કોઈ કૃપણને મન નિષિ પ્રાપ્ત થાય અને તે જેમ જો કન્યની ગ્રીષ્ઠ દિક્ષી સાવધાનતાથી રક્ષા કરે તેમ આપણને પણ ભગવદ્ભાવરૂપ નિષિની પ્રાપ્તિ શ્રી-આત્માર્ણવની કૃપાથી મળે છે, લૌકિક વિષયદિક્ષો હું સજ; અન્ય માર્ગથી વરજનો હું સજ સમજાની—શીટુમ્બિક, લીકિક વૈદિક કાર્યથી મતો હું સજ—જો સર્વમાંથી મનનો નિષર્ગ કરી—મન ઉઠાવી લઈ—જેક શ્રીમદ્ભુમાંજ ચોખવું જો કોઈ એમ ચક્ષુ કરે કે “ચુદસ્વામમમાં રહેવું અને લૌકિક વૈદિક ન કરવા જો કેમ સભવે ?” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે, ભગવત્સેવા—પુદ્ગિર્માર્ગ ધર્મ તો પાતાના મનથી સ્નેહપૂર્વક કરવાની છે, અને લૌકિક, વૈદિક કાર્ય તો લોકમાં બહારથી રેખાદાવાને કરવાનાં છે; એટલે જો કાર્યો હમ્સજારદિત થઈ કરવાનાં છે જો કાર્યો સેવા સમય સેવાનો ત્યાગ કરી ન કરનાં સેવામાં લૌકિક સંઠાવને

ગણુકારવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ થવા દેવોજ નહિ, અથવા લૌકિક સંકોચ કરવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ ન કરવો એ દામોદરદાસ સભરવાલાના દૃષ્ટાન્તથી ખહુ સારું સમજાય છે, “એક સમય દામોદરદાસ શ્રીદ્વારિકાધીશની સેવા અર્થે પોતાને હાથે જલ ભરી લાવતા ત્યાં તેમના સસરાએ તેમને કહ્યું કે “મને ખહુ શરમ લાગે છે કે તમે હાથે જલ ભરો છો. આમ જલ ન લાવતાં નોકર પાસે જલ ભરાવો,” આ સાંભળી દામોદરદાસે કહ્યું “સારું, કાલથી તેમ કરીશું. “ ત્યાર પછી બીજે દિવસે દામોદરદાસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “ચાલો, આપણે જલ ભરી લાવીએ.” સ્ત્રી ભગવદ્વીય હતી. તેથી તે તત્કાલ તેમની સાથે જલ ભરવા નીકળી પડી, ખન્ને જણ સસરાના ઘર આગળ થઈ જતા હતા. આ જોઈ સસરા દામોદરદાસને પગે પડ્યો અને કહ્યું કે “ મારી ભૂલ થઈ કે મેં તમને કહ્યું પણ હવે તો તમે એકલાજ જલ ભરો, સ્ત્રી જન પાસે જલ ન ભરાવશો, “ત્યારે દામોદરદાસે કહ્યું. “કાલથી સ્ત્રીજન પાસે જલ નહિ ભરાવીશ.” આ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં લૌક સંકોચ (લૌકલગ્ન-ભગવત્સેવાના કાર્ય કરવામાં લોકો આપણું હાસ્ય કરે છે-નિન્દા કરે છે એવું ભાન) સર્વથા કર્તવ્ય નથી, નાની યા મોટી જેવી સેવા ખની આવે તેવી ભાવથી પ્રેમપૂર્વક કરવી. ૧

“ ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે, અને દુઃસંગ જલવત્ એ ભાવનો નાશ કર્તા છે ” એમ બાળુવુ.

મૂલમ્:-વહ્નિવદ્ભગવદ્ભાવઃ સત્સંગવ્યવધાનતઃ ।

નાશયેત્સંસૃતિં યદ્વત્પાત્રવ્યવહિતં જલમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:-જેમ અગ્નિ પાત્રરૂપ વ્યવધાનવાલા જલનો નાશ કરે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ, (અહુન્તામમતાત્મક) સસાર (રૂપદુઃસંગ)નો નાશ સત્સંગના વ્યવધાનથી કરે છે. (સાર એ છે કે જેમ પાત્રના જલનો નાશ અગ્નિ કરે છે, તેમ સત્સંગના વ્યવધાનમાં રહેલા સસારનો નાશ, ભગવદ્ભાવ કરે છે,) (૨)

વિવેચન:-ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે સત્સંગ કાષ્ટ રૂપ છે, જેમ અગ્નિમાં કાષ્ટ પડવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે-તેજઃ પુંજ થાય છે-તેમ જો ભગવદ્ભાવને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભાવ દૃઢ થાય છે. સ્વલ્પ અગ્નિમાં ખહુ જલ સિચવાથી અગ્નિનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રકારે ભગવદ્ભાવમાં દુઃસંગનું મિશ્રણ (સિચન) થવાથી તે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થાય છે. “લૌકિકમાં રહ્યા વિના તો ચાલે નહિ, અને તેથી દુઃસંગ તો સદા ચાલ્યો આવશે,—ત્યારે શું કરવું ?” એમ જો કોઈ શંકા કરે તો તેવું સમાધાન કરે છે કે “જો એ દુઃસંગરૂપી જલને સત્સંગ રૂપી પાત્રમાં રાખે તો એ દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરી શકશે નહિ; જેમ અગ્નિને જલનો સાક્ષાત્ સંપર્ક થાય તો અગ્નિનો નાશ થાય, પણ જો તે અગ્નિ ઉપર એક પાત્રમા ભરીને જલ મૂકવામાં આવે તો અગ્નિનો નાશ થતો નથી, (પણ જલનોજ નાશ થાય છે) તેમ ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને સત્સંગરૂપી કાષ્ટથી વધારે તેજોમય કરી તેનાથી દુઃસંગરૂપી જલને પાત્રમાં ભરી (પોતાના હૃદયમાં અષ્ટ પ્રહર વિચાર કરી) ખાળી દે તોજ ભગવદ્ભાવ વધેલો રહે, આગળ મોટા મોટા ભગવદ્ધીઓનો દુઃસંગથી અધઃ પાત થયો છે તેથી દુઃસંગથી સદા ડરતાજ રહેવું. (૨)

મૂલમ્:-જલવલૌકિકં પ્રોક્તં સાક્ષાત્તન્મેલનેન તુ ।

મૂલતો નાશયેન્નાવ યથા વૈશ્વાનર જલમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—લૌકિકને જલ જેવું કહ્યું છે. જેમ જ્વલિનો સાક્ષાત્ સમ્મ પદ્મી જલ નાશ કરે છે તેમ લૌકિકનો સાક્ષાત્ સમ્મન્થ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે (૩)

વિવેચન.—આ સારમાં, લૌકિક દુઃસજ જલવત્ છે આ લૌકિક દુઃસજ પદ્મી જલને વિના પાત્ર ભગવદ્ભાવરૂપ જ્વલિમાં સાક્ષાત્સમ્મન્થથી સિધ્ધવું નહિ. તેમ યથા દેવાથી ભગવદ્ભાવ રૂપ જ્વલિનો નાશ થાય છે દુઃસજ કેવો બાધક છે તેમાં જઠભરતવું કષ્ટાન્ત મન નીચ છે. સર્વ લૌકિકનો ત્યાગ કરી જઠભરત ભગવદ્ભાવન કરવા વનમાં ગયા ત્યાં જોઈ હરણી જલપાન કરવા વનમાં આવી જોટલામાં સિંહનાક જવાથી તે હરિણી જલમાં ફેંચી પડી અને ગર્ભમાંથી બચ્યું જલમાં તૂટી પડ્યું, ભરતે ઇયાર્ક મર્ધ તે હરણીની રક્ષા કરી, લાલન પાલન કરી તેની સાથે દિન નિર્જમન કર્યા. આ દુઃસજથી ભરતને ત્રણ જન્મનો અન્તરાય થયો દુઃસજ જેવો બાધક છે. શ્રીનન્દરાયજી પોતાના પુત્રની સેવા કરતા હતા, તે જોઈ સમય અનિકાપૂજન કર્યું ગયા, શ્રીકોટારજી તે સહન થયું નહિ. સુદર્શન સર્વે આવીને શ્રીનન્દરાયજીને ક્ષત્રી લીધા પણ શ્રીકોટારજીને તેમને છોડાવ્યા. આ પ્રમાણે અન્ય સમ્મન્થ (શ્રીકોટારજીનો આશ્રય-સેવાદિક વિરમરી, અન્યદેવ-અનિકાકારિનું પૂજન) તથા દુઃસજ જે સિદ્ધ ભક્તોને પણ વિશેષ બાધકરૂપ થઈ પડે છે તે પછી સાધન ઇશાના ભક્તોને અવરૂપ બાધક રૂપ થઈ પડે જોમાં શું આશ્રય? આ પ્રકારે દુઃસજ આપણા સર્વ ભાગ નાશ કરશે જોમ સમજી સત્સજ વડે ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી.

દુઃસજ—ભગવદ્ભાવન રૂપ સત્સજનો ત્યાગ કરી, લૌકિક હરણુ હરિણીનું લાલન પાલન કરવું, તેજ સમર્થ રહેવું તે.

મૂલમ્—અતઃ સદૈવ મેષ્વન્ય લૌકિકાસક્ષિતો જને ।

સત્સગમગ્રતઃ કૃત્વા નાશનીયો ન ચાન્યથા ॥૪॥

શબ્દાર્થ—ઉપર કહ્યું તે રીતિએ ભગવદ્ભાવન રક્ષણ કરવું મરણ કે દુઃસજ બાધક છે તેથી ભગવદ્મી જનોએ સદા સર્વદાજ લૌકિક આસક્તિથી અજાણવેલ. પ્રથમ સત્સજ કરી, લૌકિક આસક્તિનો નાશ કરવેલ ક્ષિપ્ત છે સત્સજ ન કરે તો લૌકિક આસક્તિનો નાશ શક્ય નથી.

વિવેચન—લૌકિક આસક્તિરૂપ દુઃસજથી ભય થાયવેલ જોમ ન બાળવું બૃહ લૌકિક આસક્તિ રૂપ દુઃસજ પ્રથમ થાય ત્યાર પછી દુઃસત્સજ કરીશ અને દુઃસજ નષ્ટ થશે ને સમયે દુઃસજ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે વત્કાલ તેજ ક્ષણે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થશે, તેથી દુઃસજ પ્રાપ્ત થાય તે પ્રથમથીજ સત્સજ કર્યા કરવો, ત્યારેજ દુઃસજ બાધ ન કરે. હજાન્ત વરીકે જુઓ કે, કાલ જીવની પાછળ ભગવા કરે છે, તેથી જો જીવ પ્રથમથીજ સ્મરણ ભજનાદીક કર્યા કરે તો પાછળથી અન્તઃકલ્મસમ કાલ બાધ કરતો નથી. પરન્તુ જોમ ન કરતાં, જે જે જેવો વિચાર કરે કે “હાલતો લૌકિક કરી લઇએ. પછી (પુરુષારથમાં) ભગવત્સ્મરણ કરી લઈશું !” જેવા મનુષ્યને કાલ જોઈ ક્ષણમાં બસે ત્યારે સ્વરૂપ પણ ભગવદ્ભાવ જાણી શકતો નથી તેથી પ્રથમથીજ સત્સજ અને ભગવત્સેવા સ્મરણાદિ કર્યા કરવા કે ને સમય લૌકિક દુઃસજ આવે ત્યારે સત્સજના પ્રતાપથી તે જળી શકે સત્સજ વિના અન્ય ઉપાય દુઃસજથી રક્ષણ કરી શકતો નથી જો નિર્મલ છે (૪)

મૂલમ્:—સતાં પરોક્ષે સત્સંગજાતભાવો વિભાવ્યતામ્ ।

તદ્વિરુદ્ધવચો નૈવ માનનીયં સતાં ક્વચિત્ ॥૫॥

(હુ.સગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ છે, તે કેવા પ્રકારનો હોય શકે તે બતાવે છે.)

શબ્દાર્થ:—સત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવનું વિશેષ અવધારણુ (ભાવના) સત્પુરુષોની પરોક્ષમાં કરવું અને સત્પુરુષના વચનથી જે વિરુદ્ધ હોય તે સન્તોષે (વૈષ્ણવોએ) કદાપિ માન્ય કરવું નહિ. (૫)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે સત્સંગથી હુ:સંગ બાધ કરતો નથી ત્યાં કોઈ કહે કે “સત્સંગ તો બે ઘટિકા, ચાર ઘટિકા બની શકે. પછી સેવાસ્મરણુ લાકિક વૈદિકાદિ કાર્ય પશુ કર્યા વિના ચાલી શકે નહિ. અને એ લૌકિકાદિ કાર્ય કરીએ એટલે હુ:સંગ તો આવશેજ તેથી ઘટિકા બે ઘટિકાનો સત્સંગ, બહુ સમયના હુ:સંગનું નિવારણુ કરી શકે નહિ.” આમ બે શકા કરે તો તેનું સમાધાન આપે છે:—

નિત્ય નિયમપૂર્વક જેમ ભગવત્સેવા સ્મરણુ કરીએ છીએ, તેમ ઘડી બે ઘડી ચાં-વચ્છકય (જેટલો બને એટલો) સત્સંગ કરવો. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં જે જે વાર્તા સત્સંગમાં થઈ હોય તેનું નિરન્તર સ્મરણુ કરવું; સ્વધર્મનો વિચાર કરવો, “શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી તો આ પ્રકારે કહે છે અને હું શું કરું છું?” એમ વિચારી આપણા આચરણુમાં જે જે વિરુદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરી, તેમનો કથેલો પ્રકાર આચરવો, આ પ્રકારે જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં મનને લગાડી રાખે છે તે હુ:સગથી બચે છે. ભગવદ્દીયના મુખથી સાંભળેલી વાર્તામાં ઠઠ વિશ્વાસ રાખી એ વાર્તાની ભાવના કરવાથી મન ઠેકાણે આવે છે.

જેમ ગાય વનમાં ચારો ચરી પાછી ઘેર આવી ચરેલા ચારાનું પુન:ચર્ચણુ (વાગોળવું) બેઠા બેઠા કરે છે તેનો સ્વાદ લે છે તેમ વૈષ્ણવના સંગમાં ભગવદ્ધર્મનું શ્રવણુ કરવું. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં—શ્રવણુ—વસ્તુનું મનન કરવું અને ભાવનાથી રસનો આસ્વાદ કરવો. સત્સંગથી ચાવત્ વિરુદ્ધ વસ્તુનો વિચાર કરી ધર્મ—અધર્મનો ભેદ સમજવો, સત્સંગવિરુદ્ધ વચન ન કહેવાં, જેમાં સત્સંગ છુટી જાય એવું કાર્ય ન કરવું,

હુ સગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ બતાવ્યું, હવે બીજું સાધન મૌન, અને તે મૌન રાખવાનું કારણ બતાવે છે

મૂલમ્:—મરતસ્યાપિ હુ:સંગે જાતા હરિજાતિતા ।

કેવલં કલિદોષાભિમુક્તા^{મૌન} અપિ જનાઃ સ્વતઃ ॥૬॥

તત્સંગનિરતૈર્નૈવ ભવિતવ્યં વિશેષતઃ ।

અથવા સર્વતો મૌનં તદભાવે વિધીયતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જડભરતને પણ હુ:સગથી હરિજાતિની પ્રાપ્તિ થઈ. સર્વ જનો સ્વતઃજ કલિકાલના દોષથી વશ થઈ જાય છે (૬) તેથી એમના સંગમાં પ્રીતિયુક્ત થઈને રહેવું અથવા એમ ન બને તો સર્વત મૌન રાખવું. (૭)

વિવેચન:—હુ સગને મનમાં કાલ જેવો બાધકારણુ કે હુ:સંગ દોષથી ભગવાન

દ્રવ્યતા રહે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસનિર્જય નામની પોતાના બ્રહ્મમાં કહે છે કે, વિષયાશ્રાન્તવેદાનાં નાવેશ-સર્વથા દરે” “એ દુઃસ્થ ગતી દોષથી રહિત વિષયાશ્રાન્ત થાય છે તો તે દેહમાં ભગવાન સર્વથા આવેશ કરતા નથી ” તેથી દુઃસ્થ જ દોષ 'મહા ભાષા છે, આ જગત્માં ભૂત-પ્રાણી માત્ર જન્મથી દોષથી ભરેલા છે; કારણ કે કલિકાલ મહા કલિન છે, આપણા મનનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો કે “હું બહુ સમજુ છું મને જ્ઞાન, વૈશમ્ય હલ થયા છે । મારું મન અને વશ છે આમ નજ સમજવું વૈરાગ્ય, વિવેક, ધૈર્ય સર્વ એક ક્ષણમાં દુઃસગથી નાશ પામે છે, તેથી આપણા મન, ઇન્દ્રિય, દેહને કલિકાલના દોષથી પૂર્ણ સમજી, એમ વિચારવું કે હું સત્સજના પ્રતાપથીજ બધું છું ત્યારે દુઃસગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે મારો પાત થશે” કલિગુણે સર્વ પ્રાણી માત્રની ભુદ્ધિ કરી લીધી છે. કલિદોષ સર્વને લાગ્યા છે, (૬) આ પ્રકારનો જે દુઃસ્થ ગ તેનાથી જો લવ સિદ્ધ (ત્યારે) - દ્રવ્ય રહે ત્યારેજ ભગવદ્દશાવ વિશેષ જ્ઞાન, અન્ય ઉપાય નથી, “જો દુઃસગ પ્રવલ હોય, આપણાથી નિવર્તિત ન હોય, આપણા બરમાં પડોશમાં હોય, જે સ્થલે નિર્વાહને જારી-આલોકિને જારી જવું પડતું હોય અને ત્યાંજ દુઃસગ સ્થાય, તો આપણાથી જો દુઃસગનું નિવારણ ન સંભવે લવને બરમાં તો અવરજ રહેવુંજ પડે. આમ જો દુઃસગ પ્રવલ થાય તો શું કરવું ?” આવી યજ્ઞ થાય તો સમાધાન શીઠરિશાવલ કહે છે “તત્સંગ=સર્વથોમીનમ્ ” તેમને (દુઃસ્થ બીજાને) સમજાવીને આપણા ઉપાયથી જો તેમનો દુઃસગ ઇકલવી યજ્ઞ થાય તો ઇકલવેલા નહિ તો તેમનો ત્યાગ કરીને, પોતે અન્ય ત્યારે સ્થલે નિર્વાહ કરી દેવેલ પરતું તેમ કરવાથી પણ પોતાનો નિર્વાહ ન બર્ધ થઈ એમ હોય, સર્વત્ર દુઃસગનાજ પ્રસંગે જુદાવા હોય, તો મૈત્ર ધારણ કરવું જ્યાં આપણું જગત માન્ય ન હોય, ત્યાં આપણા મનનો ભાવ, ભગવદ્દર્મ, નાર્તી ઇત્યાદિક કોઈને ન કહેવી તવા જનોથી ત્યાગ રહેવું જેને ભગવદ્દર્મ યવલુ કરવાની યજ્ઞ ન હોય તેને ભગવદ્દર્મ સર્વથા ન કહેવો કારણ કે ભગવાન અને ભગવદ્દર્મમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી; અને એકજ પદાર્થ છે; તેથી ભગવદ્દર્મને અતિક્રમ તે ભગવાનના અતિક્રમ સમાન છે. આમ સમજી જ્યા દુઃસ્થગનું પ્રાણસ્થ હોય ત્યાં વાદ ન કરવો, મૈત્ર રાજીરૂ મનમાં હરિશરણની ભાવના કરવી તેથીજ શ્રીમંદ્વાપ્રભુજી વિવેકચૈયાંચર્ય નામના નિજ બ્રહ્મમાં કહે છે —

“ બુદ્ધિહીની તથા પાપે મયે કામાણુપૂરણે । મક્ષત્રોદે મક્ષ્યમાન મર્કજાતિ ક્ષમે ક્રુતે । અશક્ત્યે વા સુશક્ત્યે વા સર્વથા શરણં દદિ ॥ ”

(દુઃસ્થની હાનિમાં પાપમાં, બજમાં કામાદિની અપ્રાપ્તિમાં, ભકતના દ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં જો ભકતોએ કદા અતિક્રમ કર્યા હોય તેમાં, અશક્ત્યમાં તેમજ સુશક્ત્યમાં સર્વથા નિશ્ચય હરિ જોજ આપણુ શરણુ છે,) આ પ્રકારે હરિ શરણની ભાવના પૂર્વક મૈત્ર રાજીરૂ (૬-૭)

મૂલમ્ —યો વદત્યન્યથાવાક્યમાચાર્યવચનાઞ્જન ।

સદ્વૃત્તિપ્રેરકો વાપિ તત્સક્તો દુષ્ટસક્લમ, ॥૮॥

શબ્દાર્થ —જે જન શ્રીઆચાર્યજીના વચનથી અન્યથા વાક્ય કહે અથવા અહંતા

મમતાત્મક સંસારમાં આસક્તિ કરવાની પ્રેરણા કરે તેનો સગ હુ:સંગ જાણવો (૮)

વિવેચન:—‘હુ સંગ વા ભગવદ્ધર્મમાં વિરોધ કેને કહેવો? એમ શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે. શ્રીઆચાર્યજીના મિદ્ધાન્તથી અન્યથા વચન કહેનારને અસત્-જૂઠો સમજવો. એવા જનનો ઉપદેશ પણ અન્યથા-વિપરીત સમજવો, શ્રી આચાર્યજીના માર્ગથી વિરુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ વા માર્ગનો બોધ કરનારનો સગ સર્વથા ત્યજવો. વિરુદ્ધમાર્ગીયનો સંગ સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યમાર્ગીયનો સમ્બન્ધ સર્વથા દૂર કરવો. અન્યમાર્ગીયધર્મનું શ્રવણ ન કરવું, તથા અન્યમાર્ગીય કોઇ પણ ક્રિયા ન કરવી. ગોવિન્દદુબેની વાતો પ્રસિદ્ધ છે કે ‘એક સમય ગોવિન્દદુબે મિરાંબાઈને ઘેર ગયા. ત્યાં મિરાંબાઈએ એમનો સારો સત્કાર કર્યો મિરાંબાઈ ભગવદ્ભક્ત હતાં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં હતાં નહિ મિરાં મયાદાંમાર્ગના ભક્ત હતા ગોવિન્દદુબેએ મિરાંબાઈનો અન્યમાર્ગીયનો આદર સત્કાર કર્યો એમ શ્રીગુસાંઈજીના જાણવામાં આવ્યું કે તરતજ પોતે ગોવિન્દદુબેને એક શ્લોક લખ્યો:—

ભગવત્પદપદ્મપરાગજુવો ન હિ યુક્તિતર મરણેડપિતરામ્ ।

ઇતરાશ્રયણ ગજરાજધૃતો ન હિ રાસમમ્પુરરીકુરતે ॥

અર્થ:—પ્રભુના ચરણારવિન્દની રજતુ’ મેવન કરનારને મરણથી પણ અધિક કષ્ટ આવી પડે તો પણ અન્યાશ્રય કરવો યોગ્ય નથી. હસ્તિપર સવાર થનાર કદાપિ ગધેડાનો અગીકાર કરતો નથી’ તે પ્રમાણે ગોવિન્દદુબેએ પણ ભગવચરણારવિન્દતુ સેવન કરી અન્યમાર્ગીયના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ત્યજવો એ પત્ર મલતાજી ગોવિન્દ દુબે મિરાંબાઈને ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા ! પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે જ્યાં કોઈ પણ અન્યમાર્ગનો આશ્રય વા આશ્રયનો ગન્ધ પણ સહી શકાતો નથી ! પછી શ્રીગુસાંઈજીએ ગોવિન્દદુબેને જોઈ કહ્યું કે “મિરાંબાઈને ત્યાં ગયા તેથી એમ સૂચવાય છે કે તમે હસ્તિપર સવારી કરી હવે ગધાની સવારી કરવાનું ઇચ્છો છો ! તેથી સિદ્ધાન્ત એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય ભાવ રાખવો, પુષ્ટિમાર્ગથી અન્ય માર્ગનો તત્કાલ ત્યાગ કરવો.

મૂલમ્:—યશ્ચ કૃષ્ણે રતિં નિત્યં વોધયત્યપ્રયોજનામ્ ।

નિરપેક્ષ: સાત્વિકશ્ચ તત્સંગ: સાધુસંગમ: ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જે સદા શ્રીકૃષ્ણમાં નિષ્કામ (નિષ્પ્રયોજન) પ્રીતિનો બોધ કરે છે, અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્વિક હોય તેવા પુરૂષનો સગ તે સાધુ-સત્ સગ જાણવો. (૯)

વિવેચન—ઉપર્યુક્ત અન્યમાર્ગીયનો સગ ન કરીએ તો કેનો સગ કરવો ? તો શ્રીહરિચાજી કહે છે કે અન્ય અવતારાદિકમાં ભાવ ન રાખતાં એક શ્રીકૃષ્ણાત્મક; ભાવાત્મક; મજાપતિ છે, તેનામા નિત્ય નૂતન પ્રીતિ રાખતો હોય, અને એક શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની ભક્તિદૃઢ કરવાનો બોધ કરતો હોય, અને સ્વ હૃદયમાં પ્રયોજન વિના એજ ચરણ કમલની પ્રીતિની વાસના રાખતો હોય, જે કશાની અપેક્ષા મનમાં ન રાખે.—એમજ મનમાં જાણે કે એકજ શ્રીકૃષ્ણજ કર્તા છે, અન્ય કોઈ નહિ જે સ્વ પ્રતિષ્ઠાર્થ ભગવદ્ધર્મ ન કરે—અને જે સાત્વિક હોય—છલ, કપટ, ક્રોધ, મત્સરાદિકથી રહિત હોય, એવા ભગવદ્વીયનો સગ કરવો. (૮)

મૂલમ્—एवं निश्चित्य सर्वेषु स्वीयेष्वन्येषु वा पुन ।

મહાકુલપ્રસૂતેષુ કર્તવ્ય સગનિર્ણયઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રમાણે આપણા (સ્વીય ભક્તજનનો) તથા અન્ય (લોકિક પુરો) નો નિશ્ચય કરી ઉત્તમ કૃત્યમાં જન્મેલા વિશે સજ નિર્ણય કરવો, (૧૦)

વિવેચન.—અન્ય સર્વથી, લોકિક વૈદિક અને દેહ સંબંધી અનેક ઉપાધિથી મનમાં નિશ્ચિન્ત થવું ભગવત્પરાયણ જીવનમાર્ગીય પુરિમાર્ગીય વૈષ્ણવને આપણા-સ્વીય પોતાના બધા, આ વૈષ્ણવ છે, પણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ આવેલા છે, અને હું પણ તેમનેજ શરણ ગયો છું, તેથી આ વૈષ્ણવો મારા સંબંધી છે-આવો સ્નેહ વૈષ્ણવપર રાખવો અને તેમનો સજ કરવો. જેઓને અન્ય માર્ગીય છવ સાથે પ્રયોજન નથી, જેઓનો જન્મ મહાકૃત્યમાં થયો હોય, જેઓ જેમ સમજે છે કે સાક્ષાત્ સર્વ કાર્યો એક શ્રી વાલકૃત્યમાં છે, એજ કૃત્યમાં એક શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા, અને એક શ્રીકૃષ્ણ નોજ આશ્રય છે એવા મહાકૃત્યમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભક્તો સાથે મન, વચન અને ક્રિયાથી અવશ્ય સત્સંગ કરવો અથવા શ્રીઆચાર્યજીની અગ્રીકૃત પુરિમાર્ગીય છવો જેમનું નિવેદન, નામ, મર્ચાદા સેવા તથા પ્રીતિ શ્રીકૃષ્ણમાં થઈ હોય તેમનો સત્સંગ કરવો છે. સત્સંગનો નિર્ણય આ પ્રકારે કરવાનો છે.

મૂલમ્—श्रीमदाचार्यचरणे मति स्थाप्या सदा स्वत ।

तत एव स्वकीयानां सिद्धि कार्यस्य सर्वथा ॥११॥

શબ્દાર્થઃ—સદાસ્વત. (પોતાની મેળેજ) શ્રીમદ્ આચાર્યજીના ચરણારવિન્દમાં મતિ સ્થિર કરવી તેથીજ ભગવદીયના કાર્યની નિશ્ચય સિદ્ધિ થાય છે.

વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલમાં જેની મતિ હશે, એકરસ, કમ છે, એવા છવનો સત્સંગ કરવો. શ્રીજીકૃતનાજીની ક્રીતકૌતમગી અન્વયે દીક્ષા રજતાં હોય છે, પદનાભદ્રાસ સરખા ભગવદીય વિશ્વ છે, એવા ભગવદીયોના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિત્ય બિરાજે છે તેમના સંગથી સકલ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. જેમ ભીજેલા કપડાના સંગથી સુંક કપડું ભીજે છે તેમ ભગવદીયના સંગથી છવ ભગવદીય થાય છે. આવા સ્વકીય ભગવદીય અતિ દુલભ છે. જ્યાં સુધી એવા સ્વકીય ભગવદીયોના સંગ ભવ નહિ ત્યાં સુધી કાર્યો પણ સિદ્ધ થાય નહિ. તેથી એવા ભગવદીયને મલનાની તીવ્ર આ ક્રીડા (તાજ) ડાખવી, અને ભગવત્સેવા સમરજુદિક કરવા. તે શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરી તેમનો સંગમાસ કરી આપે તે સમય મદાપૂર્વક દીનતાથી બિન્દ લગાવી જેમનો સંગ કરવો.

ત્યારે જો ભગવદીય પ્રસન્ન થઈ, કૃપા કરી પુરિમાર્ગીયનો પ્રકાર, લીલાલાવ જતાવે ત્યારે કાર્ય નિશ્ચય સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી પોતાના નવરત્ન નામના અન્વયમાં નિરૂપણ કરે છે કે “નિવેદનં તુ સ્મત્ત્વ્યં સર્વવાતાદયોર્મયઃ” “નિશ્ચય તાદૃશીય (વૈષ્ણવ જનના) સંગમાં નિવેદનનું સમરજુ કરવું” આમ તાદૃશીય વૈષ્ણવોના સંગમાં નિવેદન સમરજુ થાય તો હૃદયમાં માર્ગશુદ્ધિ થાય તેથી યત્સંગ જો અવશ્ય કરવો છે.

હવે અન્વય અન્વયના ચિન્હ હશે છે.

મૂલમ્:—અવૈષ્ણવત્વં મન્તવ્યં તદ્વિરુદ્ધજનેષ્વપિ ।

જીવેષુ દોષવત્સ્વેવં તથા તત્સામ્યવસ્તુષુ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જનોમાં, તથા ભગવદીયોમાં દોષ બુદ્ધિમાન જીવો વિષે, તથા તેવીજ પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ વસ્તુઓમાં અવૈષ્ણવત્વ માનવું, (૧૨)

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે; તેથી તેમનું નામ નામાવલિમાં કહ્યું છે કે પુષ્ટિપ્રવર્તકાય નમઃ. અને શ્રીશુસાંઈજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે. તેથી તેમનું નામ પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશકાય નમઃ છે. તેથી જો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિ વિરુદ્ધ આચરણ કરે તેને અવૈષ્ણવ જાણવો અને જો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે આચરણ રાખે તેને વૈષ્ણવ જાણવો, કારણ કે શુદ્ધ જીવોથી શુદ્ધ કાર્યજ બનશે. જીવોના ત્રણ પ્રકાર છે તે શ્રી મહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા નામના ગ્રંથમાં દર્શાવ્યા છે

“ઈચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહં સૃષ્ટવાન્ હરિઃ । વચસા વેદમાર્ગં હિ પુષ્ટિં કાયેન નિશ્ચયઃ ॥

એટલે કે પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીએ (૧) ઇચ્છામાત્રથી મનથી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તેને પ્રવાહી સૃષ્ટિ જાણવી. આ સૃષ્ટિનું મન કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં લાગે નહિ. સદા દુષ્ટ આચરણ કરે; (૨) શ્રી ઠાકોરજીએ વચનથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે વેદમાર્ગીય—મર્યાદા સૃષ્ટિ થઈ. આ સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મોદ્ધિમાં વ્યય રહે છે, અને (૩) શ્રીઠાકોરજીએ નિજકાયાથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ જાણવી. આ પુષ્ટિ સૃષ્ટિના જીવો ભગવાનની સેવાને અર્થેજ પ્રકટ થયા છે. તેથી તેને વૈષ્ણવ જાણવા અને પ્રવાહીજીવો દોષ પૂર્ણ દુષ્ટાચરણ કરે છે તેથી તેને અવૈષ્ણવ જાણવા, (૧૨)

હવે શ્રીહરિરાયજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને બોધ આપે છે કે, આવો ભાવ મનમાં અહર્નિશ રાખજો અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક શુદ્ધિ થાય તો સર્વ ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અલૌકિક શુદ્ધિ શેમાં રાખવી તે ઉપદેશ છે—

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ શ્રીમદાચાર્યસ્તથા શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરઃ ।

તથા લીલાસ્થસામગ્રીનૈતત્સામ્યં કદાચન ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદાચાર્યજી, શ્રીશુસાંઈજી, અને તેમની લીલા સામગ્રી આ સર્વની સમાન કોઈ પણ લૌકિક વસ્તુ કદાપિ થઈ શકતી નથી, (૧૩)

વિવેચન:—એક શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીઆચાર્યજી, શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી, લીલાસામગ્રીમાં પ્રજલકતાદિ અને શ્રીઆચાર્યજીના, પુષ્ટિમાર્ગની સેવાસામગ્રી—એ સર્વમાં અલૌકિક બુદ્ધિ રાખવી શ્રીકૃષ્ણ જે સાક્ષાત્ ક્ષલાત્મક, રસાત્મક, શ્રીયશોદોત્સ ગલાલિતૂ, સર્વાંગસુન્દર તથા પ્રજલકતાનું સર્વસ્વ જીવન—ધનછે—તેજ શ્રીકૃષ્ણનિજ દેવીજીવોના ઉદ્ધારાર્થે અલૌકિક અગ્નિ રૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી રૂપે પ્રકટયા અને અલૌકિક અગ્નિ રૂપ માર્ગ પ્રકટ કર્યો. અને તેજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતે શ્રીશુસાંઈજીરૂપે બીજા રૂપ ધારણ કરી એ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો.

જેમ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પ્રજમાં સર્વ લીલાસામગ્રી (શ્રીકૃષ્ણ) શ્રીનન્દરાયજી, શ્રીયશોદાજી આદિ સર્વ અલૌકિક બાલલીલા રસમાં મગ્ન છે;—સખા, ગ્વાલ આદિ સર્વ અલૌ-

કે સ્વયં ભાવમાં મગ્ન છે, બોલીજાતીમાં અનેક ભાવ છે—સુખ્ય શ્રીસ્વામિનીય—શ્રીવ-
ભાતુલા, મૃતિરૂપા, પ્રમારિકા, અને ધીરસુનાય, અને તેમના અનેક યુગ (સખીયજી)એ
સર્વ જલોદ્ધિક છે—શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય, શૃંગમલતા, જોષધિ, નિ-
કુળ જાદિ સર્વ લીલા સામગ્રી, તેમજ આશુપણ, વસ્ત્રાદિક સામગ્રી—જે સર્વ જલોદ્ધિક
છે, તેમજ આ શ્રીઆચાર્યજીના, અને શ્રીશુસાર્થજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા પ્રકાર વર્ણવેલ
ઉત્સવો, નિત્ય સેવા પ્રકાર, સામગ્રી, આશુપણ, વસ્ત્ર સિદ્ધાસન, ખડપાટ, પિંચવાઈ,
નિજ મંદિર, મણિકોઠા, વિભારી, ઠોલવિભારી રસોઇમંદર, કુલમંદર, શાકમંદર, લઠાર, શાક
સેવક, કોર્ટનીઆ, પરિવારક જાદિ સર્વ સેવા સમ્મતી પદાર્થ જલોદ્ધિક બધુવા જેમને
ભાવાત્મક બધુવા જેમાં લોકિક ભુદિ કરે તેો મહા અપરાધ થાય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે
જેવા જલોદ્ધિક ભાવથી સેવા કરવી અને જે ભાવ મનમાં શુભ રાખવેલ તે હવે આ
ગળના સ્થોત્રમાં કહે છે (૧૩)

મૂલમ્—યદસ્મામિ પુરા પ્રોક્ત તથિચ્છે સ્થાપ્યતામ્ સદા ।

ન કુત્રાપિ ચ વક્તવ્યં સામ્પ્રત વિમુક્ષાજના ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—જે પૂર્વના સ્થોત્રમાં જમે કહ્યું છે તે ચિત્તમાં સદા સ્થાપન કરો, અને
તે કોઈના આજ્ઞા કરેલો નહિ, કેમકે સામ્પ્રતકાલમાં કોઈ જાદિમુખ મધ્યમ થાય છે

વિવેચન.—હવે જે કોઈ પૂર્વપક્ષ કરે કે તમે જે સેવાસામગ્રી જલોદ્ધિક બતાવી
તે તમારી સુકૃતિથી કહે છે કે કોઈ અન્યમાં છે કે કોઈ પાસેથી જોવું મવણું કર્યું છે
તો આ શકના સમાધાનાર્થે શ્રીહરિરાયજી પોતાના નાનાભાઈ તથા અગ્રીકૃત સેવકોને
કહે છે કે જે જમે મહાપુરૂષ પાસેથી શ્રીજોગુલનાયજી, શ્રીસ્વામીરાયજી જાદિ સર્વ
ભાવરસના અનુભવ કર્તાઓના શ્રીમુખથી મવણું કર્યું છે તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીમુખ-
ધિનીયમાં સર્વ ભાવ કર્યા છે, તથા શુભ અન્યમાં શ્રીશુસાર્થજીએ સર્વ લીલા સામગ્રી
જલોદ્ધિક વર્ણવી છે તેથી જમે તમને અતિરેકથી કહીએ છીએ આ વાર્તા તમારા
ચિત્તમાં સ્થાપન કરો, અને જૂલથી લોકિક ન બધુયેલ તેમજ તમારા મનનો જે જલો-
દ્ધિક ભાવ કોઈને પણ કહેલો નહિ, તમારા જે અગ્રીકૃત સેવકો હોય, જેને હૃદય શુદ્ધ
હોય, જેને શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીશુસાર્થજીના વચ્ચકમલનો દંડ વિશ્વાસ હોય તેની સાથે
મહીનેજ આ જલોદ્ધિક પદાર્થનો વિચાર કરવો છે બીજા લોકિક ભુદિવાત્ વિમુખજનો
પાસે જલોદ્ધિક પદાર્થનો ભાવ ન કહેવો,

મૂલમ્—સામુરવ્ય ઘોષન નૈવ જાયતે ઘાણધર્મત ॥

एकोऽपिदोष सुदृढ सर्व नाशयति ध्रुवम् ॥१५॥

શબ્દાર્થ—આણધર્મત અનુગ્રહમાં ઘોષન થઈ શકતું નથી જે જોયે પણ દોષ સુદૃઢ
હોય તે તે નહીં સર્વસ્વનો નાશ કરે છે (૧૫)

વિવેચન—જલોદ્ધિક પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય વિના અન્ય આજ્ઞા કહેવાથી
પોતાનો ધર્મ ભણે છે, અને જે કદાચ કહેવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમને જ્ઞાન, વૈશાખનો
પ્રકાર કહી દેવો, પણ જલોદ્ધિક ભાવપ્રકાર ન કહેવો. આપણા હૃદયના ધર્મનો જે બહાર

પ્રકાશ કરીએ તો ધર્મરસ બહાર જતો રહે—અર્થાત્ પ્રભુ હૃદયમાંથી જતા રહે, તેથી મુખ્ય ધર્મનો બહિઃપ્રકાશ સર્વથા ન કરવો; કારણ કે અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ એક દોષ જીવમાં એવો દૃઢ છે કે તે સર્વ ધર્મનો નિશ્ચય નાશ કરે આ અલૌકિક પ્રકારમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ દોષ પ્રાયશઃસર્વમાં છે. કોટયાનકોટિમાં કદાચ એકજ એવો ભાગ્યવાન હોય કે જેની અલૌકિક પદાર્થમાં અલૌકિક બુદ્ધિ થાય છે, અને તેવો જીવ સર્વ વસ્તુ લીલામય દેખે છે એટલે તેનાથી લૌકિક ક્રિયા કદાપિ બનતી નથી. અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિવાનને અલૌકિક વસ્તુનો અનુભવ થતો નથી.

આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં રહે તો શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય.

મૂલમ્—અસ્માભિરેવં લિખિતં નિરપેક્ષૈઃ સ્વભાવતઃ ।

સ્નેહેન સર્વથા ચિત્તે ધીયતાં યદિ રોચતે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ.—અમે સ્વભાવથી, નિરપેક્ષ થઈ, ઉપર્યુક્ત લખ્યું છે. જો તમને રૂચે તો સર્વથા ચિત્તમાં સ્નેહથી ધારણ કરો. (૧૬)

વિવેચન.—હવે શ્રીહરિરાયજી આ તૃતીય શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ કરતાં પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીને લખે છે કે “આ જે તમને લખ્યું છે તે તમે અમારા નાનાભાઈ થાઓ છો તે કારણથી નથી લખ્યું, તેમજ કોઈ લૌકિક સ્વાર્થભાવથી આ પત્ર લખ્યો નથી. પરંતુ નિરપેક્ષભાવથી શ્રીમહાપ્રભુજીની નિધિ ગૃહમાં બિરાજે છે. તે સેવાસામગ્રીમાં જો અલૌકિક ભાવ થાય તો આનન્દનો અનુભવ થાય તે ભાવથી લખ્યું છે, તેથી જો તમારા ચિત્તને રૂચે તો ઉપર્યુક્ત પ્રકાર નિશ્ચય ધારણ કરશો. કોઈની આગળ એ પ્રકાશ નથી.

શ્રીઆચાર્યજીનો આ માર્ગ ભાવાત્મક, ગોપ્ય છે તેથી સ્નેહપૂર્વક ચિત્તમાં સર્વ ભાવ ધારણીય છે, (૧૬)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचित तृतीय शिक्षापत्रं सटीक समाप्तम् ॥३॥

શિક્ષાપત્ર ૪ થું

ઉદ્દેશ.—આ ચતુર્થ શિક્ષાપત્રમાં ભાવનાનું નિરૂપણ કરે છે. ઉપર કહ્યું કે જે સત્સંગથી હ.સંગનો ત્યાગ કરે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે, આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિરૂદ્ધધર્માશ્રય છે. તેમના સ્વરૂપના જ્ઞાનનું સિદ્ધાન્તપૂર્વક આ પત્રથી નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—પ્રમોર્ધર્મઃ શ્રુતૌ પ્રોક્તાસ્તથા ભાગવતેઽપિ ચ ।

અપ્રાકૃતાઃસ્વરૂપૈકાનિષ્ઠાં મિત્ત્રા ન રૂપતઃ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ.—શ્રુતિમાં તથા ભાગવતમાં પ્રભુના ધર્મો અપ્રાકૃત (માયાના સમ્બન્ધથી રહિત) અને એક સ્વરૂપમાં સ્થિત (સ્વરૂપથી સિન્નનહિ એવા) કથ્યા છે

વિવેચન.—શ્રુતિ તથા શ્રીમદ્ ભાગવત બન્નેના વચનને પ્રમાણ બાજુવા, જેના હૃદયમાં શ્રુતિ તથા શ્રી ભાગવતના વચન પ્રમાણ તરીકે રૂઢ થતા નથી. તેને આસુરી પ્રકૃતિનો બાજુવો, અને હૃદયમાં એ વચનો પ્રમાણ રીતે સ્ફુરે છે. તેને શુદ્ધ દેવી જીવ બાજુવો, હવે શ્રુતિમાં તથા શ્રી ભાગવતમાં પ્રભુના સર્વધર્મ સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. હવે શ્રુતિઓ તથા શ્રીમદ્ભાગવત પણ ભગવાનના—શ્રીકોટીરજીના—સ્વરૂપને અપ્રાકૃત કહે છે.

પ્રાકૃત અને અપ્રાકૃતમાં આ, એક છે કે “અપ્રાકૃત (વસ્તુ) સદા જોડાયેલ, કેવલ જ્ઞાન ન્દમય છે, લૌકિક માયાના બુલુના પ્રવેશવદિત છે; અને પ્રાકૃત (વસ્તુ) માયાજન્ય છે, માયાકૃત બુલુ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, મુખ, દુઃખ સર્વ તેમાં લાગી રહ્યા છે આ બુલુ કાલાનુસાર પ્રકટ થાય છે અને પ્રાકૃત સમજવું

પ્રભુનું સ્વરૂપ અપ્રાકૃત બાણવું, એ અપ્રાકૃત સ્વરૂપ જણાવવું ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે જીવની નિષ્ઠા પ્રભુના સ્વરૂપ અને નામમાં દૃઢ થાય, જ્યારે જીવ શ્રીકાકોરણી લીલાસમન્ધી કીર્તન વિના રહેજ નહિ જ્યારે શ્રીકાકોરણ સમન્ધી ધર્મમાં સદૃઢ રહે ધનિય તથા મન લાગી રહે, ત્યારે બાણવું કે પ્રભુએ કૃપા કરી છે (૧)

મૂલમ્—કર્તૃત્વસર્વરૂપત્વસર્વાધારત્વમુરવ્યકા ।

વ્યાપકત્વવિરુદ્ધાત્મધર્મોઽથા શ્રુતિરુપિતાઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—કર્તૃત્વ (કરવાપણું), સર્વરૂપપણું, સર્વાધારપણું આ મુખ્ય ધર્મો છે અને વ્યાપકત્વ અને વિરુદ્ધધર્માશયત્વ આદિ સર્વ ધર્મો મુતિમાં નિરૂપણ કર્યા છે

વિવેચન—શ્રુતિ અને શ્રીભાગવત પ્રભુને અપ્રાકૃત ક્રિયારૂપ કહે છે પોતાના બાકોના મુજબનાર્ય પ્રભુ કીંચિત્ રૂપ ધરી લે છે જેવું વર્ણન શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે જ્યારે દ્વિરુદ્ધકશિપુએ પ્રહલાદજીને જહુ દુઃખ આપ્યું ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહરૂપ ધરી દ્વિરુદ્ધકશિપુને માર્યો અને પ્રહલાદજીની રક્ષા કરી શ્રીચૌદાહજીને મુખ્ય લાલચાવ પ્રભુ વિષે છે તે પ્રભુ તેમના જાણક ધર્મ પારણામાં કહે છે

મજ્જાકાંતોને પ્રભુ વિષે પ્રપત્તિભાવ છે, તેથી તેમને રતિદાન, માનમોહનાદિકથી સન્તોષ આપે છે પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળથી અવચ્છિન્ન વિશેષિત થઈને પણું) સર્વ લીલા (સર્વ કાળની લીલા) કરે છે કારણકે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ને સર્વના આધારરૂપ છે તે સર્વ સામર્થ્યબુદ્ધ છે એમનું સામર્થ્ય કર્તૃમ્ (કરવાનું), અર્તૃમ્ [ન કરવાનું], અવ્યથા કર્તૃમ્ કરેલાને કંઈટી રીતે કરવાનું—આવું વિચિત્ર સામર્થ્ય પ્રભુનું છે. પ્રભુ સર્વવ્યાપક પણું છે સર્વ સ્થલે શ્રીકૃષ્ણની સત્તા (અસ્તિત્વ) છે—જને સર્વથી ત્યારા ભિન્ન થયું છે આનું નામજ “સર્વમાં હોવું અને સર્વથી ભિન્ન હોવું એજ વિરુદ્ધ ધર્માશયત્વ—વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય હોવાપણું કહેવાય છે આ પ્રકારે વેદ, પુરાણ અને શ્રીભાગવત ભગવાનનું જ્ઞાતીકરૂપ નિરૂપે છે (વર્ણવે છે.)

મૂલમ્—યેશ્વર્યાયા અન્તરક્ષધર્મી માગષતે તથા ।

તેઽપિ સ્વરૂપમેદેન મર્યાદાપુટિમેદતઃ ॥ ૩ ॥

સર્વેપ્રપિચ વિમિચન્તેતિ શ્રીમત્પ્રભોર્વચઃ ।

અતોઽપ્રપુટિમાર્ગીયમન્તરગં વિશેષતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તથા ભાગવતમાં એશ્વર્ય વગેરે અન્તરગ ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને તે પણું મર્યાદા અને પુટિના સ્વરૂપ કોહાનુસારજ કર્યું છે સર્વ ધર્મો મર્યાદા અને પુટિના સ્વરૂપના એકને લીધે ભિન્ન થયા છે તેથી અત્ર પુટિમાર્ગીય (ધર્મો) વિશેષતઃ અન્તરગ (નિકટના) છે. (૮-૪)

દ્વિતીય શ્લોકમાં શ્રુતિનિર્ણયિત ધર્મો દર્શાવ્યા. હવે ભાગવતનિર્ણયિત ધર્મો બતાવે છે અને તે ધર્મોમાં પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્માચાર એજ વિશેષ અન્તરંગ ધર્મ છે એમ દર્શાવે છે

વિવેચન:—શ્રુતિ અને ભાગવત (મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ) બન્ને ભાવનું સ્વરૂપ કહે છે સર્વાધારરૂપ, સર્વ વ્યાપક, ઐશ્વર્યવાન પ્રભુ છે એમ સમજી એમનું ભજન કરવું એ મર્યાદા ભક્તિ કહેવાય છે. શ્રુતિ પ્રભુને નેતિ નેતિ કહે છે; બ્રહ્મા, શિવ, શેષાદિક ઐશ્વર્ય ભાવથી ભગવાનનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ મર્યાદા ભક્ત કહેવાય છે. પ્રભુના અન્તરંગ ભક્તો નન્દ, યશોદા, વ્રજભક્તાદિક સ્નેહભાવથી પ્રભુનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ પુષ્ટિભક્ત કહેવાય છે શ્રીકૃષ્ણે એક છતાં ભક્તોના ભાવાનુસાર સિદ્ધ સિદ્ધ રૂપે ભાસે છે જ્યારે અકુરળ શ્રીકૃષ્ણે મથુરા પધરાવી ગયા ત્યારે જેને જેવો ભાવ, તે પ્રમાણે તેને તેવા દર્શન થયાં. કસને પ્રભુ વિષે વેરભાવ હતો તેથી તેને પ્રભુનું કાલરૂપે દર્શન થયું યોગિજનને પ્રભુનું પરમતત્ત્વરૂપે દર્શન થયું, મથુરાવાસી ભક્તશ્રીજનોને પ્રભુ પરમકૌમલ સુકુમાર રૂપે દેખાયા, એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે. સાર એ છે કે, જ્યાં ભક્તોને જેવો ભાવ ત્યાં પ્રભુ તેને તેવાં દર્શન આપે છે. મર્યાદા ભક્તો ઐશ્વર્યભાવથી પ્રભુનું આરાધન કરે છે તેઓ એમ સમજે છે કે પ્રભુ કોટિ બ્રહ્માણ્ડના કર્તા છે પાલન કરનારા છે, સંહાર કરનારા છે તેથી એમને ભૂખ પ્યાસ ન હોય. એવા ઐશ્વર્યયુક્ત પ્રભુને અમે શું આપવાના હતા ? પ્રભુ તો અમારી રક્ષા કરે છે. એવા ભક્તો પાસે પ્રભુ કંઈ માગતા નથી. પરંતુ જે પુષ્ટિભક્તો નન્દ, યશોદા, વ્રજભક્તાદિક છે તેઓ તો સ્નેહભાવયુક્ત છે, તેઓ સ્નેહભાવથી એક ક્ષણમા એમ ભાવના કરે છે કે; “પ્રભુ ભુજ્યા તો નહિ હશે ?” વલી ખીજી ક્ષણમાં એમ ધારે છે કે “પ્રભુને શીત અથવા ઉષ્ણતા તો નહિ લાગે ?” એવા પુષ્ટિભક્તો પાસે શ્રીકૃષ્ણે ઇચ્છા દર-શાવીને પણ સામગ્રીનો અંગીકાર કરે છે. શ્રીભાગવતમાં એવું પ્રસિદ્ધ નિરૂપણ છે. ઐશ્વર્યભાવમાં મર્યાદા રીતિ છે, સ્નેહભાવમાં પુષ્ટિ રીતિ છે. આ બે માર્ગના સ્વરૂપ લેદાનુસાર રસાનુભવ પણ સિદ્ધ સિદ્ધ છે. (૩)

શાસ્ત્ર, પુરાણ, અને શ્રીભાગવતાદિ ગ્રંથોમાં પ્રભુને સર્વવ્યાપી કહ્યા છે, શ્રીસુખો-ધિનીજી આદિ ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજીએ પણ પ્રભુને સર્વવ્યાપક કહ્યા છે, પરંતુ અન્તરંગ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોનો ભાવ સર્વોપરિ છે, કારણ કે જ્ઞાની, તથા મર્યાદા ભક્ત ભગવાનને સર્વવ્યાપક સમજી ભજન કરે છે, તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી, તેઓ કેવલ મોક્ષના અધિકારી છે, અને જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો છે તેઓ શ્રીકૃષ્ણના અન્તરંગ છે તેઓ સદા સેવા, શૃંગાર, લોભાદિ કરી સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે. એટલે શ્રીકૃષ્ણે એમનાથી એક ક્ષણ ન્યારા રહેતા નથી. આ પ્રકારે પુષ્ટિભક્તિ વિશેષ કરીને સર્વોપરિ છે

મૂલમઃ--વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વં સ્વસુખાય વિચારયેત્ ।

પ્રમુઃ કુમાર ઇવાસ્તિ વ્રજે માતૃપદાહુગઃ ॥ ૫ ॥

શ્રીભાગવતવાક્યેન કૌમારં જહતુર્વ્રજે ।

વ્યાખ્યાતં ચ તથૈવાસ્મદાચાર્યૈર્વિવૃતાવપિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — આપણા સુખાર્થે પ્રભુના વિરૂદ્ધધર્માશયત્વનો (પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશય છે એમ) વિચાર કરવો, શ્રીભાગવતનું વાક્ય છે કે “ક્રીમારઃ જઙ્ગુર્મે” જન્મે ભાઈઓએ પોતાની કુમારવસ્થા તજ્જમાં પસાર કરી.” એ વાક્ય પ્રમાણે ને પ્રભુ છે તેજ તજ્જમાં માતૃપદાદે કમ-શ્રીમયોદા માતાના જોળામાં વિરાજેલા બાળક કુમાર છે; અને આપણા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પણ એમજ નિરૂપણ કર્યું છે.

વિરૂદ્ધધર્માશયત્વવિરૂદ્ધ ધર્મોના આશય હોવું તે પ્રભુ એવા જ્યોત્સિષ છે કે વિરૂદ્ધ ધર્મો ને જન્ય (છવોચી) મુગધત-એકા વખતે રહી શકતા નથી તે પ્રભુમાં એકા વખતે રહી શકે છે એવો અવાગિપાતો અવગો પ્રવિણ અર્થ-એને હાથ નથી પણ નથી (છતાં) નેત્રથી ડોડે છે અને ને નેત્રથી વસ્ત્રનું ઘટણ કરે છે પ્રભુ જન્તા પણ છે અને જહ્દાર પણ છે પ્રભુ જાણમાં જાય છે અને મહાનરમાં મહાનુ છે પ્રભુ છે છતાં કુમાર છે પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પણ લોહના-સર્વ જ્ઞાપના પ્રભુ છે છતાં પ્રેમમાં એક નાના સરખા કુમાર છે એમ એકા વખતે પ્રભુ કુમાર-આનાથ પણ છે અને તજ્જ ભુવનના નાથ પણ છે પ્રભુમાં વિશ્વ ધર્મો એકા વખતે રહી શકે છે એમ એમનું જ્યોત્સિષપણું સિદ્ધ કરી આપે છે આ વિરૂદ્ધધર્માશયત્વનું હવે વિશેષ નિરૂપણ અગ્ર મ્હેક્કમાં કરશે.

વિવેચન.—વૈષ્ણવોના મુખ્ય ધર્મ એક છે કે પોતાના હૃદયમાં ‘પ્રભુનું સ્વરૂપ વિરૂદ્ધધર્મોના આશય કુદ્ધ છે એમ વિચાર કરવો. અર્થાં મુખી ભક્તને પ્રભુના વિરૂદ્ધ ધર્માશયત્વનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં મુખી પ્રભુની લીલામાં ભક્તિબીજનો નાશ કરનારની અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવના થાય છે પ્રભુનું વિરૂદ્ધ ધર્માશયત્વ (પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશય છે એ વાત) ન સમજવાથી ‘પ્રભુમાં આ તો ન સમજાવે’ એવી ભુદિ ઉદ્ભવે છે હજાન્તમાં પ્રભુની હામોદરલીલાના પ્રસંગમાં શ્રીમયોદાજીએ પ્રભુને બાંધવા હામણા (ઢોરડાં) ને ઢોરડાંથી સાંધ્યા તો પણ તે ઢોરડાં પ્રભુને બાંધવા પૂરતા અર્થ નહિ. પ્રત્યેક સમય ઢોરડું એ અણુલિ સમાન ઘટતું ને ઘટતુંજ રહ્યું; ત્યાં ઢોરડુંને એમ શકા થાય કે પ્રભુની કટિ (કેક) તો નાની સરખી છે છતાં એમ ઢોરડાંથી ન બન્ધાય એ કેમ સમજાવે?’ એ પ્રકારની સકાને અસમ્ભાવના રોપ કહે છે વળી ‘પ્રભુ તે માખણ અર્થે કેમ રૂદ્ધ કરે? માનાદિક લીલામાં પ્રભુ એવું કેન્દ્ર કેમ રજાવે છે? આ પ્રકારની રોપ ભુદિને વિપરીત ભાવના કહે છે આ રીતની રોપભુદિ ત્યારેજ બાધ કે અમારે વૈષ્ણવ શ્રીહાકારજી વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશય છે એમ સમજે ત્યારે. [શ્રીહાકારજી કુમારરૂપે તજ્જમાં નાના બાલક સમાન પરિમિત છે છતાં તેજ સમયે પોતે ત્રણ ભુવનમાં બ્યાપી રહ્યા છે.] શ્રીહાકારજી પાંચ વર્ષના પરમ સુંદર બાલક થઈ શ્રીમયોદાજીના અગ્રમાં વિરાજે છે છતાં ભક્તોને સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે, ને બાલક હોય તે તો કેવળ બાલલીલાજ કરી શકે છે તેનાથી પોતપોત તથા ઉચ્ચ વયના પુરૂષને યોગ્ય લીલા થઈ શકતી નથી છતાં પ્રભુ એવા જ્યોત્સિષ છે કે તજ્જમાં પોતે બાલક છે છતાં બાલલીલા કરવા ઉપરાંત અન્ય સર્વ લીલા-રાસાદિક લીલા, ગોવર્ધનપદારણ લીલા ઇત્યાદિક ઉચ્ચ વયને યોગ્ય લીલા કરે છે,) પ્રભુની સર્વ લીલા નિત્ય છે; જ્ઞાન રૂપ છે એમ પ્રભુજ્ઞાનરૂપ છે નિત્ય છે તેમ એમની લીલા પણ જ્ઞાનરૂપ તથા નિત્ય છે એમ એ વૈષ્ણવ સમજે તોજ એની રોપભુદિનો નાશ થાય છે (૫)

એ નિત્યલીલા શ્રીભાગવતમાં ‘ક્રીમારઃ જઙ્ગુર્મે’ એ વાક્યમાં સિદ્ધ કરી છે,

‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ એ વાક્યનો અર્થ ‘કુમાર અવસ્થાને રાખી રહેતા હતા એવા’ એવો થાય છે. ‘મનુષ્યનું’ બાલપણ એક વખત ગયા પછી પાછું આવતું નથી, (પણ શ્રીઠાકોરજીને સર્વ સિદ્ધ છે. એમની સર્વ અવસ્થાની સર્વ લીલા સિદ્ધ છે, નિત્ય છે,) શ્રીઠાકોરજી બાલ્યાવસ્થામાં પણ કિશોરાવસ્થાની લીલા કરી બતાવે છે, અને કિશોરાવસ્થામાં પણ બાલ્યાવસ્થાની ક્રીડા કરી શકે છે (અન્ય પ્રાકૃત જીવ તે તે અવસ્થાનાંજ કાર્યો કરી શકે છે. અન્યાવસ્થામાં અન્ય કોઈ અવસ્થાના કાર્યો કરી શકતો નથી. પણ પ્રભુ એવા અલૌકિક છે, એવા અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાન છે કે ગમે તે અવસ્થાના કાર્યો કરી શકે છે.)

શ્રીભાગવતમાં ‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ ‘કુમારાવસ્થા ઇજમાં રાખી રહેતા એવા’ એમ શુકે કહેલા ૧લોકના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિબન્ધ તથા શ્રીસુબોધિનીજી નામના ગ્રંથમાં સમાર્થ^૧ વિવેચન કરી, સ્થલે સ્થલે નિત્ય લીલા પ્રતિપાદિત કરે છે. વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે સેવા પ્રકટ કરી છે તેમાં પણ વર્ષોવર્ષ જન્માષ્ટમી, દાન, રાસ, હોલી, કુલમણ્ડલી, હિડોળાદિમાં સર્વ નિત્યલીલાનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. તેથી વૈષ્ણવે નિત્યલીલાનો અભિપ્રાય સમજી સદા સ્મરણ ભજન કરવું. (પ. ૬.)

૧ શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીભાગવતના અર્થની એકતા સાત રીતિએ કરી છે શ્રીસુબોધિનીજીમાં વાક્યાર્થ, પદાર્થ અને અક્ષરાર્થ કયો છે, અને નિબન્ધમાં શાસ્ત્રાર્થ, સ્કન્ધાર્થ, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થ કયો છે એમ સાત પ્રકારે અર્થની એકતાને સમર્થ વિવેચન કહે છે. “શાસ્ત્રે સ્કન્ધે પ્રકરણેધ્યાયે વાક્યે પદેડક્ષરે । એકાર્થ સત્ત્વા જાતનૂ ” શાસ્ત્ર, સ્કન્ધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ, અને અક્ષરમાં એમ સાત પ્રકારે એકાર્થતા શ્રીભાગવતની શ્રીઆચાર્યજીએ કરી છે

મૂલમ્--વ્રજ એવ કુમારશ્ચ કુમારીભાવવિદ્ધરિઃ ।

एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोऽवसत् ॥७॥

एतद्वाक्यं मिश्ररूपं कुमारःकेवलोहरिः ।

‘સામગ્ર્યપિ તથૈવાસ્તિ યતો ગોપ્યઃ કુમારિકાઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—કુમારિકાઓના ભાવને બહુવાવાળા હરિ ઇજમાંજ કુમાર છે. અને (શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કન્ધના દ્વિતીય અધ્યાયના છત્રીસમા ૧લોકમાં લખ્યું છે કે ‘एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोऽवसत्’ અર્થ ‘ત્યાં એટલે ઇજમાં શ્રીબલદેવજી સહિત શુઠ પ્રતાપવાન શ્રીહરિ અગીયાર વર્ષ રક્ષા,’ (૭) એ વાક્ય મિશ્રરૂપ છે. હરિ તો કેવળ કુમાર રૂપજ છે. સામગ્રી પણ તેવીજ છે. તેથી ગોપીઓ પણ કુમારિકાઓ છે.

પ્રભુ ભાવાત્મક અથવા રસાત્મક છે અસમ્ભાવતા અને વિપરીત ભાવનારૂપ દોષથી રહિત—એવા હૃદયથીજ ભગવદ્ભાવ સ્થિતિ કરી શકે તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. નહિ તો ભગવદ્વિમુખ થઇ જવાય છે—એમ પ્રતિપાદન હવે કરે છે

વિવેચનઃ—વાક્ય મિશ્રરૂપ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે. શ્રુતિમાં વ્યાપકરૂપ તથા ઐશ્વર્ય જ્ઞાનાદિ ધર્મસહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે. ૬૧મ સ્કન્ધમાં ‘કુમારં જહતુર્વ્રજે’ એવાક્ય પ્રમાણે કુમારાવસ્થા ઇજમાં રાખી એમ નિરૂપણ કર્યું છે. તેમજ તૃતીય સ્કન્ધના एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोऽवसत् વાક્યાનુસાર ‘અગિઆર વર્ષ

ગુરુ પ્રતાપવાન પ્રભુ જળદેવછ સહિત જળમા વસ્યા જ્યા રોતે એક વાક્યમા બ્યાપક તથા બીજા વાક્યમા દોમાર તથા ત્રીજામાં પોગણુક વા કિચોર અવસ્થારૂપ મિશ્ર પ્રતિ-
પાદન છે પણ વસ્તુતઃ હરિ દેવલ કુમાર રૂપજ છે કારણકે જળમાકતો (ઋષિદેવ)
કુમારિકા છે અને સામગ્રી પણ તેવીજ છે, પ્રજામાં પ્રભુ કુમાર છે કારણ કે કુમારી સેત્ર
હવાર અગ્નિ કુમારિકાઓ પાંચ પાંચ વર્ષની છે અને એમની ભાવનીય ભાવનામાં પ્રભુ
પાંચ વર્ષના છે કારણ કે રસથાત્રમાં એમ છબુ છે કે 'જેવો ભાવ સ્ત્રીના કોમ તેવોજ
પતિ થાય, તો રસ વિશેષ થાય' તેથી પ્રભુ કુમારરૂપ ખાસ કરી કુમારિકાના ભાવની
વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રજામાં નિરન્તર અગ્નિવાર વર્ષની હીલા છે, તેમાં બાલલીલાથીજ પોગણ
કિચોરશરિ સર્વ અવસ્થાની હીલાઓ બાલલીલાથીજ કરે છે ગુરુભાવ પ્રકટ થાય તો રસ
જતો રહે 'તેથી કુમારિકાઓએ, પ્રજામાં સીનનક યથોદાહ્ય આદિ કોઈ ન બાણે એમ
ગુરુ ભાવથી કાલ્યાણની દેવીનું અર્ચન કર્યું છે, એ પ્રમાણે એમણે શ્રીકૃષ્ણજીને વરદ
કર્ષા, કુમારિકાનો ગુરુ ભાવ બાણી, પ્રભુએ એમના ચીરહરણથી સર્વોગ દર્શન કરી, એમને
અલૌકિક દેહ સંપ્રાદન કરી આપી, એમના વશોપણ અલૌકિક કરી આપ્યાં અને
વરદાન આપ્યું કે, "તમારો મનોરથ સરદ સત્તુમાં રાસ કરી પૂર્વ કરીશું" તે રાસમાં
પ્રભુએ કુમારની અગ્નિજ્વાલ વર્ષની કિચોર વધ ખાસ કરી કુમારિકાઓના જેવા જેવા
મનોરથ હતા તેવા તેવા સર્વ પરિપૂર્ણ કર્યા. કુમારિકાઓએ જા પ્રકારે ગુરુ ભાવથી
પ્રભુને વરદ કર્યા (૭) જા પ્રકારે એ વાક્યથી બે પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય છે ક્રુતિ
વાક્યથી કૃતિવર્ચસ્વભાવ તથા શ્રીગણમવતના વાક્યથી કુમારભાવ—એ બન્ને ભાવ મિશ્રિત
રૂપે પ્રભુમાં છે કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુ દેવલ કુમારરૂપ છે યદ્યપિ પ્રભુની સ્થિતિ સર્વત્ર
છે—પ્રભુના બ્યાપક મર્મ એકદમ જ્ઞાનાદિકાવચારણા મર્માદા માર્ગોક્ત પ્રભુ સર્વત્ર છે—
તથાપિ રસરૂપ પ્રભુ એવ કુમારિકાની પાસેજ છે કુમારિકાના ભાવ વિના રસરૂપ
પ્રભુ ત્યાં (મર્મોદામાર્ગમાં) નથી કારણ કે ભાવાત્મક રસરૂપ પ્રભુ પાત્ર વિના અન્ય
સ્થળે સ્થિતિ કરતા નથી, ભાવરૂપ પાત્ર કુમારિકાજ છે તેથી કુમારિકાની પાસેજ ભાવા
ત્મક પ્રભુ—સ્થિતિ કરે છે (૮)

અગ્નિ કુમારિકા મગ્ધરિ " એવો પાઠ પણ ઉપરબંધ થાય છે ત્યાં અર્થ કુમારીરૂપ અને
કુમારરૂપ પણ હરિજન થયા છે સર્વ કંઈ ભગવાન છે એવા ભાવથી થાય છે

મૂલમ્ —યવ સતીદ્વયરૂપે રાસલીલાદિકરૂપણમ્ ।

વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વયોધાયિવ હિ યુજ્યસે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — અર્થ એવા મિશ્રરૂપમાં—એ/ઠે બ્યાપક, કુમાર, કિચોર, પોગણાદિ
રૂપમાં—રાસલીલાદિકનું વર્ણન કર્યું છે તે વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો બોધમવાને અર્થજ યોગ્ય છે,

પ્રભુમાં વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ ને સિદ્ધ કર્યું છે તે સપ્રમાણ છે એમ દબે નતાવે છે

કુમારધર્મામાં રાસલીલા ૭૩ કામ અન્ય કાળથી થઈ શકે નહિ હતાં પ્રભુએ તેમ કર્યું એમ
જોવામાં એવો સાર નીકળે છે કે પ્રભુની લીલા અગ્રાપ છે—વિરુદ્ધધર્માશ્રય ક્રુતિ છે પ્રભુ કુમાર છે
જ્યાં પુરુષ મોન લીલા કરે છે

નિવેચન — રાસલીલામાં એવું વર્ણન છે કે 'રસાત્મક પ્રભુ કુમારિકાઓની પાસેજ

છે. પ્રભુએ વેણુ બજાવી, સર્વ મજબૂતોને બોલાવ્યા, પછી શ્રીકાકોરણએ સર્વ મજબૂતો સહિત રમણ કર્યું તેથી તે સર્વને સૌભાગ્યમદ ઉત્પન્ન થયો, પણ એક ગુણાતીત અગ્નિ કુમારિકાને એ મદ ન થયો. તેા શ્રીકાકોરણ અન્ય સર્વથી અન્તર્હિત થઈ એ ગુણાતીત કુમારિકાને લઈ પધાર્યા, પછી જ્યારે એ કુમારિકાને પણ સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ ત્યાંથી પણ અન્તર્ધાન થઈ એ ગુણાતીત ભક્તના હૃદયમાં પધાર્યા, કેમકે જે પ્રભુ એ ભક્તના હૃદયમાં પણ ન પધારે તેા એક ક્ષણમાં ભક્તને દશમી અવસ્થા (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય. જ્યારે એ ગુણાતીત કુમારિકાને પ્રભુનું બહિર પ્રકટ દર્શન ન થયું તેજ ક્ષણે તે મૂર્છિત થઈ પડી પ્રભુએ બન્ને ભુજથી તેને પકડી ઉઠાવી ત્રીધી ત્યારે તે ગોપીજને ઉચ્ચાર કર્યો કે:—

‘ હા નાથ ! રમણપ્રેષ્ટ ક્ષાડસિ ક્ષાડસિ મહામુજ ।

દાસ્યાસ્તે કૃપણાયા મે સર્વેદર્શયે સન્નિધિમ્ ॥

હે નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રિય ! તમે ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજવાળા ! હે સખા ! આ તમારી દીનદાસીને—મને આપની સન્નિધિ બતાવો ! આમ ઉચ્ચાર કરી જેવી તે ભૂમિ ઉપર પડતી હતી કે તરતજ પ્રભુએ તેને પોતાની મહાભુજથી ઉઠાવીને રક્ષા કરી આમ પ્રભુ ભક્તોને દશથી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરતાં—કરત મૃત્યુ શરણુ થતાં—અટકાવે છે. અને તેથીજ ભગવાન સદા ભક્તની પાસેજ રહે છે. જ્યારે પ્રભુ પાસેજ છે તેા ભક્તો એમ ઇચ્છે છે કે ‘તમે દર્શન શા માટે આપતા નથી ?’ આમ પ્રત્યેક મજબૂતને અનુભવ થવાથી—પ્રભુ દર્શન આપતા નથી એવું ભાન થવાથી—તેઓએ એકત્ર થઈ પુનઃ શ્રી યમુનાજીના પુલિનપર જઈ પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું, ત્યાર પછી પોતાના સર્વ પ્રયાસો પ્રભુ દર્શનાર્થે નિષ્ફળ થયા એમ વિચારી નિઃસાધન થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું ત્યારેજ પ્રભુ ભી-તરમાંથી—તેમના હૃદયમાંથી બહિર પ્રકટયા. આ પ્રકારનું જે વર્ણન રાસલીલામાં છે તેના સાર એવો છે કે, રસાત્મક પ્રભુ મજ કુમારિકાની પાસે છે છતાં તેજ સમયે પોતાના ઐશ્વર્ય ધર્મથી સર્વત્ર વ્યાપક પણ છેજ પ્રભુમાં વિરૂદ્ધ સર્વધર્મત્રયત્વનું સ્થાપન કરવાને આ પ્રકારનું વર્ણન કરેલું છે તેથી વૈષ્ણવે પ્રભુ વિરૂદ્ધ સર્વધર્મના આશ્રય છે એવું જ્ઞાન સદા પ્રાપ્ત કરવું (૯)

મૂલમ્—इदं हि पुष्टिमार्गीयं तदेव ज्ञायते बुधैः ॥

ગીતગોવિન્દાઽઽષ્ટપદ્યેઽપ્યેતદેવ નિરૂપ્યતે ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય છે એ તત્ત્વજ્ઞ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે અને પશ્ચિંતો એનું જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. આ તત્ત્વનુંજ ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યના પ્રથમપદ્યમાં નિરૂપણ કર્યું છે (૧૦)

વિવેચન.—‘કુમારિકાની પાસેજ પ્રભુ શા માટે વિરાજે છે?’ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તેા ત્યાં કહે છે કે ‘કુમારિકાએ પુષ્ટિમાર્ગીય છે, જ્યારે કુમારિકાના સમાન ધર્મો આપણામાં આવે ત્યારે સમજવું કે ‘પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ’ આપણામાં આવ્યો.’ આ ધર્મો અતિ હર્લભ છે તેથી અહર્નિશ કુમારિકાના ભાવથી સેવા કરવાની છે શ્રીઆચાર્યજી અને શ્રીગુણાંધ-જીના ચરણ કમલનો આશ્રય કરી એમનો અને પોતાનો સમ્બન્ધ પિતા પુત્ર ભાવે સમજી.

એમના દર્શાવેલા કુમારિકાના બાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. ગીતગોવિન્દ નામના કાન્ધર્વ
જયદેવ દ્વિતી માનાદિક વિદ્યારાદિ સર્વ લીલા કુમારિકાના શાવથી વર્ણવી છે એ કાન્ધર્વ
અન્ટપરીલોમાં પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન પ્રભુની કુમારાવસ્થા સૂચવે છે
અને તેજ શ્લોકમાં શ્રીસ્વામિનીજીના સગમાં પ્રભુએ કરેલી ફીકા પણ સૂચવાય છે આ પ્ર
કારે જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે-તેજ શ્રીકૃષ્ણ મજાજીવ કુમારિકાઓને પરવડ છે રસચાસના
અનેક ધન્યોમાં-ગીતગોવિ હાદિમા આ પ્રકાર સૂચવ્યો છે

મેપેમેંદુરમમ્પરં યનમુવં રવામાસ્તમાલકુદૈર્મતં મીન્દરય ત્વમેય તદિમે રાષેયુદં પ્રાપય ।
દમ્પ નન્દનિદરાતદ્વચિત્તયોઃ પ્રત્યક્ષકુદુર્ગમ રાધાપ્રાપવોજગમિત યમુનાકરે રહઃ કેલય ॥
(ગીતગોવિન્દ પ્રથમ શ્લોક.)

અર્થ:-હિ રાધે ! આકાશ મેઘથી વ્યાપ્ત છે તમાલ વૃક્ષોથી વનભૂમિઓ રવામ જયુવ
છે, રાત્રે આ કૃષ્ણ (જાલક ઢોણ) બધ પામે છે. તેથી તુંજ કોને ગૃહ પાછે મૂકીજશે ! આ
પ્રકારે શ્રીનન્દરાયજી વચનાનુસાર જન્મે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીસ્વામિનીજી મોર્જની પ્રત્યેક નિરુજ
વરફ આપ્યા. શ્રીચતુનાજીના વીરપર શ્રીરાધા માધવની શુભ લીલાઓ સર્વોત્કૃષ્ટ છે !

આ શ્લોકમાં જે શ્રીકૃષ્ણ જાલક છે, રાત્રે બધ પામે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરાધા સાથે
શ્રીસ્વામિનીજી સાથે શુભ રસકોડા નિરુજમાં કરે છે એમ વિદ્વદ ધર્મો-જાલક ઢોણ છતાં
શુભ રસલીલા કરવી-શ્રીકૃષ્ણમાં વર્ણવ્યા છે

મૂલમ્ -અન્યયા નન્દવચન તાદૃશો યુજ્યતે કયમ્ ।

અતસ્તુ પુષ્ટિમાર્ગીયવિરુદ્ધયુગસથય ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ -જે આમ ન દોલ તો [નિદેલે જે પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આશયમુજા ન દોલ
તો-મર્ષાદા માર્જ પ્રમાણે પ્રભુ શ્રીધર્માદિ ધર્મયુક્ત છે અને પુષ્ટિમાર્જ પ્રમાણે પ્રભુ કુમા
રરૂપ છે-આવા વિરુદ્ધધર્માધ્યક યુક્ત પ્રભુ ન દોલ તો] [ગીતગોવિ હમી] શ્રીનન્દરાયજી
જે વચન છે તે ધ્રી શકે ક્યાંથી ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મધ્યકયુક્ત છે

વિવેચન-શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન સત્ય સમજવા. તેમણે કહ્યું જે આપવા
માકરેશથી સોગદબ્દર કુમારિકાઓ આપી દતી આ કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય દત્તા તેથી
પ્રભુની સેવામાં તત્પર રહેના. શ્રીન દર્શાવજીએ તેમને કહ્યું જે ન આપતાં પોતાના
પુત્રની સેવર્થે તેમને પરમાં રાખી, તેમની નદુ સરાદના કરી. તેથી પ્રભુ પ્રતિ શ્રીન ।
રાયજીનાં રોદધી પણ અધિક રોદ આ કુમારિકાઓ રાજતા ખતા આ પ્રકારે જે પ્રભુ
જર્જરથી-સર્વને વચ કરનારા-જે, તે કુમારિકાઓને વચ છે પ્રભુ સ્વતન્ત્ર છે છતાં બાળા
પીન છે [મર્ષાદામાર્જમાં] / પ્રભુ શ્રીધર્માદિધર્મયુક્ત છે-તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ સર્વોપરિ
પુષ્ટિમાર્જમાં જાવાનમકરવા મકરજાવરય થઇ વિરાજે છે પ્રભુભગવાન્ છે, શ્રીધર્માદિ ધર્મયુક્ત
છે છતાં કુમારરૂપ છે એમ પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આશય થઇ પુષ્ટિમાર્જમાં વિરાજે છે

મૂલમ્ -અન્યમાર્ગીયપમાસ્તુ ને પાલુવ્યા નિચમ્પણે ।

પાલો રમિવ મુહન્ય અયનોન્યરશ મત્તા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:-વિષલ્પ પુરુષાને રકમાત્રના ધર્મો જલ્પના એવંજે ગોઝોતલ જાલક
છે છતાં રમિવ દિરોમ્પિ છે સદા રજય છે તેમ રજય પણ છે અર્થાન્ વિરુદ્ધધર્મોમ્પી છે

હવે પચદશ 'લોક' પર્યન્ત પ્રભુમાં જે વિરૂદ્ધ ધર્મો એકી વખત રહી શકે છે તે ખતાવે છે. દષ્ટાન્તમાં પ્રભુ ભગવાન્ છે છતાં કુમાર છે, બાલ્યાવસ્થામાં પણ (અન્ય અવસ્થાની) કીશોર અવસ્થાની લીલા કરી ખતાવે છે પ્રભુ (મુગ્ધ) બાલક છે છતાં રસિક શિરોમણી યુવક છે, સ્વવશ છે છતાં પરવશ—ભક્તાધીન છે ભયરહિત છે છતાં ભયયુક્ત છે; સાપેક્ષ છે છતાં નિરપેક્ષ છે, ચતુર છે છતાં મહામુગ્ધ છે, સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞ છે, આત્મારામ છે છતાં ગોપીરતિવર્દ્ધન છે, પૂર્ણકામ છે છતાં કામાર્ત છે, અદીન છે છતાં દીનભાષણ કરનાર છે, સ્વપ્રકાશ છે છતાં અપ્રકાશ છે, બહિષ્ક છે છતાં અન્તઃસ્થિત છે, અસ્તતન્ત્ર છે, છતાં સ્વતન્ત્ર છે સમર્થ છે છતાં અસમર્થ છે આવા અનેક વિરૂદ્ધ ધર્મો એકી વખતે લૌકિક પદાર્થમાં હોઈ શકતા નથી; પરન્તુ પ્રભુ એવા અલૌકિક સામર્થ્યવાન છે કે આવા અનેક વિરૂદ્ધધર્મો એમનામાં યુગપત્ત (એક સમયે) સ્થિત કરી રહ્યા છે. વિવેચન.—રસમાર્ગની રીતિ મર્યાદામાર્ગીય પ્રકારથી વિરૂદ્ધ છે, પણ રસમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ સાથે વિરોધ ધરાવતો નથી હવે પુષ્ટિમાર્ગની વિલક્ષણ રીતિ ખતાવે છે

શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારમાં ધર્મ સ્થાપનની રીતિ છે. તેથી પોતે એક પત્નીવ્રત છે. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં સમસ્ત વ્રજભક્ત-ગોપભાર્યા સહિત રમણ એજ ધર્મ સ્થાપન છે લોક વેદમાં જ્યાં રસમાર્ગ તથા રસ શાસ્ત્રનું વર્ણન છે ત્યાં ધર્મમાર્ગ સાથે વિરોધ આવે છે. રસશાસ્ત્રમાં 'પરકીયારમણુ-અધિક રસ પ્રકટ કરે છે અને સ્વકીયારમણુ ન્યૂનરસ પ્રકટ કરે છે.' એમ વર્ણન કર્યું છે. તેથી જ્યાં પરકીયારમણુ થયું ત્યાં ધર્મસ્થાપન નથી. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં ધર્મ સ્થાપન વર્ણન હોય છે ત્યાં ત્યાં પરકીયારમણુની માનસિક કલ્પના પણ-દોષપૂર્ણ-પાપમય છે આવી મર્યાદા માર્ગની રીતિ છે ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠકોરજી સર્વ ધર્મનું સ્થાપન કરવા વિરાજે છે, અને સમસ્ત વ્રજ ભક્તો સહિત રસશાસ્ત્રોક્ત રમણુ પણ કરે છે આ વિલક્ષણતા છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠકોરજી બાલકરૂપે પારણામાં પણ ઝુલે છે અને (એક કાલાવગ્ચિન્ન)-તેજસ્વિ-અગીઆરવર્ષ વા સોળવર્ષના પરમ રસિક શિરોમણિ થઈ રાસકીઠામાં પણ મગ્ન છે !

પ્રભુ સ્વવશપોતાને વશ છે, સ્વતન્ત્ર છે-સ્વેચ્છાવિહારી છે કોટયાનકોટિ પ્રકારના સાધન કરનાર બ્રહ્મા શિવાદિકને કોટયાનકોટિ વર્ષે કદાચિત્ દર્શન આપે છે. વેદ જેના સ્વરૂપને અગમ્ય-અનિર્વચનીય-નેતિનેતિ-વર્ણવે છે. એવા સ્વતન્ત્ર સ્વવશ-સ્વેચ્છન્દ વિહારી પ્રભુ ભક્તને વશ છે. શ્રાવ્યશોદાજી ભક્તિથી પ્રભુનું બન્ધન કરે છે. ભક્તાધીન પ્રભુ ભક્તના વચનો સિદ્ધ કરવા ઉપરાન્ત અન્ય કંઈ બાણુતા નથી- કેવો રમણીય વિરૂદ્ધધર્માશ્રય ! ભક્તાહિત, ભક્તાધીનતા, ધર્મ સ્થાપન, અધર્મોચ્છેદરસાનુભવદાતૃત્વ અને 'લોકવત્તુલીલાકૈવલ્ય' એ સૂત્રાનુસાર નિર્દોષભાવ ઇત્યાદિકને સ્પષ્ટ કરતું શ્રીપ્રભુનું સ્વરૂપ તેવુંજ રમણીય, આદહાદક, રસમય અને કલ્યાણુદાતા છે

લોકવત્તુલીલાકૈવલ્યમ્-(પ્રભુની લીલા લોકવત્ત છે-પ્રયોજન રહિત છે, અને એ લીલા સ્વતલે (પોતેજ પ્રયોજન છે અથવા મોક્ષરૂપ છે) કેવલ છે.

મૂલમ્:-અમીતઃ સર્વથા મીતઃ સાપેક્ષો નિરપેક્ષકઃ ।

ચતુરોઽપિ મહામુગ્ધઃ સર્વજ્ઞોઽપ્યજ્ઞ एवच ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — સર્વ પ્રકારે (પ્રભુ) ભવચરિત છે છતાં ભયમુક્ત છે; સાપેક્ષ (ધૃત્વાશુભ) છતાં નિરપેક્ષ (ધૃત્વા રહિત) છે, ચતુર છે છતાં મહાસુગ્રહ(નિર્દોષ) છે સર્વજ છે છતાં અજપણે.

વિવેચન.—પ્રભુ ભવચરિત છે—કાલના પશુ કાલ છે પ્રભુ પોતાના અદ્ય જુદા વિલાસ માત્રથી કોટવાનકોટિ પ્રસાદ રચે છે અને તેનો નાશ પણ કરે છે, તેથી દેવતા જોને ભય લક્ષ્યે છે એ ભયનો દેશ પણ ભય પ્રભુને કોતો નથી. પ્રભુ આમ નિર્ભય છે છતાં પણ જોકે પ્રકારે ભયમુક્ત છે જ્યારે ક્રીડાકારણને માટી ખાખી ત્યારે ધીર્યે-કાલને લાકડી લઈ પ્રભુને ધમકાવવા માંડ્યા ત્યારે નેત્રમાં અમુલાવી પ્રભુ ભવમુક્ત થઈ કહે છે “હું માતા મહે માટી નથી ખાખી ! આ પ્રકારે પ્રભુને ભક્તથી ભય રહે છે કે ‘રજેને લક્ષ્ય અપ્રસન્ન થાય’ અને તેથી માન કરતા નથી,

પ્રભુને શિશિત વસ્તુની અપેક્ષા નથી અક્ષર પ્રલસમાન જેટું ધામ—ગુહ—છે, જેની લક્ષિત જેવી રાણી છે, જેને કોસ્તુભમણિનું આભૂષણ છે; જોકે ક્ષણમાં સર્વ સિદ્ધ મનાર માયા જેવી જેની કાચી છે, તેવા પ્રભુને શું અપેક્ષા હોઈ શકે ? પ્રભુ આવા નિરપેક્ષ છે છતાં ભક્તની સ્વરૂપ વસ્તુ પણ અધીકાર કરવાની અપેક્ષાવાળા છે મનમાં ક્રીડાકારણ તથા અન્ય મલજાતો પાસે આપણ, રમકડાં, ઇત્યાદિ નિમિત્તે આમલમુક્ત સાપેક્ષ—છે પ્રભુ ચતુર ચિરંમણી છે, કોટિ પ્રલસકમાં એ કોઈ પણ અમર્શા અમણ કરે તો તેને હું આપે છે ક્ષણકલ્પની ક્રિયા અને સર્વના મનનો ભાવ બાહ્યવાણ છે—છતાં ભક્તો પાસે મહાસુગ્રહ જાણે જેવા છે, ભક્તો જે વસ્તુ સમર્પિત કરે છે તે આશરે છે પ્રભુ સર્વજ છે સર્વ વ્યાપક છે સર્વ શક્તિમાન છે, ત્રણ લોકમાં તેમનાથી કશું ફર નથી છતાં ભક્તો પાસે અજાની જેવા છે રમવામાં કારી ભય છે, રમવાને અન્દમાની ધૃત્વા કરે છે, તે ધૃત્વા પાર નથી પકવી તો રૂઢન કરે છે, આવા વિરૂદ્ધધર્મથી પ્રભુ છે. (૧૩)

મૂલમ્—આસ્મારામોઽપિ ગોપીનાં સર્વદા રતિવર્દનઃ ।

પૂર્ણકામોઽપિ કામાર્તો દ્યતીનો દીનમાયણ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મામા રમણ કરવાવાળા છે છતાં સર્વદા ક્રીડાધીજનની રતિવર્ધન કરનારા છે પૂર્ણકામ છે છતાં કામથી આર્ત છે, દીન નથી છતાં દીન જેવું બાળક કરે છે

વિવેચન.—પ્રભુ સદા આત્મારામ છે, પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરી રહ્યા છે; છતાં નિરતર ગોપીજનના સજમાં રમણ કરી નિત્ય નૂતન કામની વૃદ્ધિ કરે છે પ્રભુ પૂર્ણકામ છે સાક્ષાત્ મ મય (કામદેવ)ના મ મય છે તો જોમને કામ વસ્તુ શું જણનામાં હોઈ શકે ? છતાં પોતે કામથી આર્ત છે, સ્વરૂપ ભૂજતરસ હોય તો પણ તેની નિવૃત્તિના પદાર્થો માગે છે ગોપીજન માનાદિક ખાણુ કરશે, જોવા ભવથી વિરહ આપણ મહ સખીનો વેશ ધારણ કરી પોતે તેમને મનાવે છે પ્રભુ દીનતારહિત છે ને ધૃત્યરતા ધૃત્ય છે અને જોમને ત્રિલોક નમન કરે છે તે પ્રભુ દીનતા યા અર્થે ખાણુ કરે છે ? છતાં પ્રભુ ભક્તો સાથે દીનતા રાજે છે કે હું તમારોજ છું, તમારા વિના અન્યને લાગતો નથી” આના અનેક પ્રકારના રે મયુક્ત વચ્ચન કહે છે આ પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્મીના આશ્રમ હોવાપણુ છે

મૂલમ્:—સ્વપ્રકાશોઽપ્યપ્રકાશો વહિષ્ઠોન્તઃ સ્થિતઃ સદા ।

અસ્વતન્ત્રઃ સ્વતન્ત્રોઽપિ સમર્થો ન તથાઽપિચ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—પોતાના તેજથી પ્રકાશાયુક્ત છે તોપણ (લક્ષ્મીની પાસે) પ્રકાશરહિત છે. બહિર વિરાજે છે, તો પણ સદા (લક્ષ્મીના) અંતઃકરણમાં સ્થિતિ (વિરાજે છે) કરે છે. સ્વતંત્ર છે છતાં લક્ષ્મી પાસે પરત્ર છે, સર્વ સામર્થ્યયુક્ત (પ્રભુ) છે તો પણ (લક્ષ્મીની પાસે) અસમર્થ છે. **વિવેચન—**પ્રભુ સમસ્ત ત્રિલોકમાં નિજ પ્રકાશ કરી રહ્યા છે એમનું તેજ અભિમાનનો તત્કાલ નાશ કરે છે, અને પોતાના પ્રકાશનો વિજય કરે છે, તો પણ લક્ષ્મી પાસે પોતાના આવા વિજયી પ્રકાશને બાણતા પણ નથી, જે લક્ષ્મી કહે છે તે થાય છે જે લક્ષ્મી કહે છે તેજ પોતે કરે છે. પ્રભુ બહિઃસ્થિતિ કરે છે. સદા સર્વ વ્રજલક્ષ્મી સહિત અનેક લીલા કરે છે છતાં સર્વ પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં સદા સ્થિતિ કરે છે. પ્રભુ સદા સ્વતંત્ર લીલા કરે છે. સ્વેચ્છાથી એક ક્ષણમાં પ્રહ્લાંડની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા તેનો નાશ પણ કરે છે છતાં લક્ષ્મીને વશ પોતે થઈ રહ્યા છે. વ્રજલક્ષ્મી કહે છે કે “અહીં બેસો” તો ત્યાજ બેસે છે, લક્ષ્મી પાસે સ્વસ્વાતંત્ર્યની વાત કરતા નથી લક્ષ્મીના મનોરથ અનુસાર કાર્ય કરે છે. પ્રભુ “કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્ “કરવાનું, ન કરવાનું અને કરેલું અન્યથા કરવાનું” આમ સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય ધરાવે છે છતાં લક્ષ્મી પાસે આપ અસમર્થ છે, વ્રજલક્ષ્મી એમને ધ્યાનમાં આવે ત્યાં ગોઠમાં લેઈ જાય છે, ને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ત્યાં પ્રભુ સામર્થ્ય—રહિત થઈ રહ્યા છે. આ પ્રકારે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયી છે. (૧૫)

મૂલમ્:—एवं हि पुष्टिमार्गीयं विरुद्धस्वगुणालयम् ।

કૃષ્ણં કૃપાલું સતતં શરણં ભાવયેદ્દિ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રકારે સ્વગુણ (આપના ગુણ) અને તદ્દ વિરૂદ્ધતા ગુણના ઘર-આશ્રય, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ કૃપાલુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના હૃદયમાં સતત રાખવી.

આ શ્લોક પર્યંત પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વ સ્થાપન કર્યું હવે એવા ફલરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની નિરંતર ભાવના કરવી એમ કહે છે

વિવેચનઃ—આ પ્રકાર વિરૂદ્ધ ગુણના ઘર- (આશ્રયસ્થાન) જે અન્યથી અગમ્ય છે—એવા રસાત્મક પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગીમાં વિરાજે છે ઉપર્યુક્ત લક્ષ્મીપર કૃપા કરે છે. એવા પરમ કૃપાલુ, ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણને શરણે, નિરંતર મન, કર્મ અને વચનથી રહેલું જે વૈષ્ણવ પોતાના હૃદયમાં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણ મમ” એવી ભાવના નિરંતર રાખે તો શ્રી કૃષ્ણ જે પરમ કૃપાળુ છે, તે કૃપા કરશેજ શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે:— “તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ” અર્થાત્ “તેથી મારું શરણ—મારું આશ્ર-યસ્થાન—સર્વાત્મભાવે શ્રીકૃષ્ણ છે” તેમજ પોતે વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે.— “અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ ।

અર્થાત્—અશક્યમાં—ના બની શકે એવા કાર્યમાં—અથવા સુશક્યમાં—સહેજમાં બની શકે તેવા કાર્યમાં—સર્વ પ્રકારે હરિ શરણનોજ નિશ્ચય—એજ આશ્રય સ્થાન !” આમ શ્રીમુળથી શ્રીઆચાર્યજીએ શરણ ભાવનાનો મહિમા ગાયો છે. અષ્ટાક્ષરમંત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ

શરણુ મમ ” તું અષ્ટપદ્ધત સ્મરણુ કરતું, જો મહામત્ર સર્વસિદ્ધિઓને આપનારી છે
શ્રીગુણાધિપતિ જોઈ વાત “ વિશ્વસિ ” માં કહે છે —

યતુર્કં તાત ચરણી શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ । તત્ત યવાઽસ્તિ મૈત્રિમિત્ર્યમૈરિકે પારહીરિકે
અર્થાત્ — ‘ તાત ચરણે—શ્રીઆચાર્યજીએ—‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણુ મમ, જેમ જે વ્યક્તિ
કર્તુ છે તેનાથી જ આલોક તથા પરલોકમાં નિર્મિતવતા છે ” તેથી પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ
શરણે મન, વચન અને કર્મથી જતું જોઈ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—અસાધન સાધનવાનસાધુ સાધુરેવવા ।

શરણાદેવ નિશ્ચિલ ફલ પ્રાપ્ત્યસશયમ્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—સાધન રહિત હોય અથવા સાધનવાન હોય, સાધુ હોય કે અસાધુ હોય
પણ જે શરણે ભય છે તે નિઃસશય—જરૂર સમગ્ર ફલ પ્રાપ્ત કરે છે

વિવેચન.—કોઈ જીવે જોકે પણ સાધન કર્યું ન હોય, અને કોઈ જીવે અનેક પ્રકાર
સાધન કર્યા હોય, કોઈ જીવ સાધુ હોય—પરમ સુચીક હોય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, ૨
ત્સરથી રહિત હોય—અને કોઈ જીવ અસાધુ હોય, કામ, ક્રોધાદિક રોપથી ભરેલા હોય
તોપણ આ જીવે જે હરિ શરણુ ભય તો ફલ પ્રાપ્ત કરે છે—દેવતા, મનુષ્ય, પ્રાણી
ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, આવકાલ, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિક બધે તે ચોની ઉપ્પત્તિ થા ની
માં જ મેલે કોઈ પણ જીવે શ્રીકૃષ્ણજીને શરણે આવે છે તો તેને નિશ્ચય ફલની પ્રાપ્તિ
થાય છે આમાં સંદેહ નથી પ્રભુનું શરણુ જે સર્વોપરિ સાધન છે જે જીવને પ્રભુનું ૨
શરણુ થતું છે, તે જીવ સર્વ સાધન કરી બુદ્ધિ છે પરંતુ જે જીવ અનેક સાધન કરે
છતાં પ્રભુ શરણુ ગયો નથી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી આમ પ્રભુ શરણુથી સર્વ કે
સિદ્ધ થાય છે, જેમ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—મક્તિમાર્ગે સાધનં ચ ફલ શરણ મેવ હિ ।

સર્વધર્મપરિત્યાગ સ્વતન્ત્ર ચેત્ફલ હિ તત્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ—અક્રિતમાર્ગમાં સાધનપણુ શરણુ છે અને ફલપણુ શરણુ છે તેથી સર્વધર્મો
પરિત્યાગ (અન ય અક્રિત હોય) હોય તો આ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ શરણુ પ્રાપ્ત થાય છે

વિવેચન.—અક્રિતમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ શરણુ છે, તેમ ફલ પણ શ્રી કૃ
શરણુ છે સાધન અને ફલ ભિન્ન નથી સાધન પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી શરણુજ ઇ
ફલ છે આ વાત શ્રીભગવાન સ્વમુખે શ્રી ગીતાજીમાં કહે છે

“ સર્વધર્મોપરિત્યજ્ય મામેકં શરણવજ્ઞ । અહ ત્થા સર્વં પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યમિ માશુર

“ સર્વ ધર્મોના પરિત્યાગ કરી તું મને જોઈશોનેજ શરણે આવે તું તને સર્વ
પાપોથી મુક્ત કરીશ । શોક મા કર આ શ્લોકપર શ્રીગુણાધિપતિ નિન્નટીકા છે. તે
શરણુભાવનાનું મુખ્ય નિરૂપણ કર્યું છે તેથી જે જીવને જોકે શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ થાય
તે જીવમાં સર્વ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે તેથી સર્વમાં મુખ્ય ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય
જેવો ભાવ રાખી શરણુ આવશ્ય કર્તવ્ય છે

સર્વ ધર્મેના પરિત્યાગ સર્વ ધર્મ એ બહુવચન છે તે એ બતાવે છે કે એ સર્વ ધર્મો આયાસસાધ્ય છે એટલે કષ્ટસાધ્ય છે તેમજ તે ધર્મો બે સાંગાતુષ્ઠ્ય-સર્વ અગ સહિત બે તેમનું અનુષ્ઠાન થાય તોજ તેઓ ફલ આપે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના શરણુમા તેમ નથી. મામ્-એમ એક શ્રીકૃષ્ણના આશ્રય-શરણુ કરવામાં અતિશય આયાસ અને સાંગાતુષ્ઠાન આવતા નથી. મામ્-એમ એકવચનથી એમ બતાવાય છે કે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સુખસેવ્ય છે-આયાસ સાધ્ય નથી તેમજ એ આશ્રય એકલોજ સર્વ ફલનું દાન કરવામાં સમર્થ છે. (અમૃત તરંગીણી ટીકા)

મૂલમ્:--પરોક્ષે શરણં તાદૃહ્ મહાપુરુષયોગતઃ ।

કૃપાચેત્તાદૃશાનાં હિ તદા તદ્દ્વારકં ભવેત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:--અનવતાર દશામાં તાદૃશ મહા પુરુષના યોગથી શરણુ થાય છે, અને બે તેવા મહાપુરુષોની કૃપા થાય તો તે દ્વાર રૂપ બને છે. (૧૯)

વિવેચન:--શ્રીકૃષ્ણની અવતાર દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણુ સિદ્ધ થાય છે. અને શ્રીકૃષ્ણની પરોક્ષમાં-અનવતાર દશામાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષમાં શ્રીઆચાર્યજીના અન્ય વચનામૃતદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પુષ્ટિ-માર્ગની એવી રીતિ છે કે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાકટ્ય દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણુ થાય અને પરોક્ષ દશામાં મહાપુરુષ ભગવદીયોએ મલીને શરણુનો વિચાર કરવો. સેવા સમય સાક્ષાત્ શરણુ થાય છે અને અનોસરમાં ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ શરણુ ભાવના કરવી. તેવા ભગવદીયોની કૃપાથી ભગવદીયદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, આમ સયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનું શરણુ સિદ્ધ થઈ શકે છે સેવામાં ચરણુસ્પર્શ કરીએ છીએ અને નિત્ય તુલસી સમર્પીએ છીએ આ પ્રકારે સેવામાં સાક્ષાત્ શરણુ થાય છે, ભગવદીય ભક્તોદ્વારા અન્તઃકરણમાં શરણુ થાય એ વિપ્રયોગ શરણુ. (૧૯)

મૂલમ્:--તેષામપિતુ પારોક્ષ્યે તદુક્તૈર્વચનૈઃ સ્વતઃ ।

તત્પ્રકાશતમાર્ગૈકસ્થિતૌ ભવતિ સર્વથાઃ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:--ઉપરના શ્લોકમાં બે તાદૃશ પુરુષો કહ્યા તેમની પણ પરોક્ષ દશામાં જ્યારે તેઓ આપણાથી બહુ દૂર હોય ત્યારે-તેમના પોતાના કહેલા વચનથી તેમણે પ્રકાશિત કરેલા માર્ગમાજ એક સ્થિતિ કરવી તો તેથી સર્વથા શરણુ સિદ્ધ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન:--ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે સયોગમાં સાક્ષાત્ શરણુ અને પરોક્ષમાં ભગવદીયોને એકત્ર થઈ શરણુ ભાવના કરવી એમાં ભગવદીય મહાપુરુષ શ્રીઆચાર્યજી છે એમના દ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષ (અનવતાર) દશામાં ભગવદીયોને શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત અન્યદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્યજી પ્રકટિત પુષ્ટિમાર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી અને શ્રીવલ્લભકુલની પરોક્ષ દશામાં એમના વચનની ભાવના કરવી, એમના સર્વ અન્યનું શ્રવણ કરવું અને ભાવપૂર્વક મનન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. આ સમગ્ર પ્રકારથી શરણુ સિદ્ધ થાય છે. [૨૦]

મૂલમ્:--સંસારિણાં સદા દુષ્ટસંગિનામન્નદોષતઃ ।

વહિર્મુખાનાં મત્તાનાં કુતો માર્ગસ્થિતિભવેત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—સદા દુષ્ટ સગ કરનાર, જન દોષથી બહિર્મુખ, તેથી ઉન્નત એવા સસારી મનુષ્યોની પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાંથી દોષ શકે ? (૨૧)

વિવેચન—ઉપર ક્રમ જતાઓ કે પ્રથમ સાક્ષાત્ શરણુ, પરાક્ષ કથામાં ઓનાર્થ દ્વારા શરણુ, એમની પરાક્ષમાં એમના અન્ય, વચનાચૂત દ્વારા એકત્રિત ભગવદ્ગીતે શરણુ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ દુષ્ટ સગ થાય તો શરણુ માત્રમાં જ છુટું કરાવું એક કષ્ટાર્થ અર્થ થઈ જાય છે દુષ્ટતા સગથી નિઃશય દુષ્ટતાજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સસારાસક્ત દુષ્ટ જીવનો કદાપિ સગ કરવો નહિ હવે સંસારી બહિર્મુખ જીવના કું લક્ષણ દોષ શકે તે જતાવે છે, એ જીવ લૌકિક વિવેચકમાં તન, મના અને મનથી ઉન્નત રહે છે અપ્રદર લૌકિકવેદથી પૂર્ણ દોષ છે, ભગવદ્ગર્ભમાં એનું ચિત્ત આસક્ત થતું નથી, અભિમાન, અહંકારાદિ મનમા બહુ રાખે છે આવા સસારી જીવના હૃદયમાં પુષ્ટિમાર્ગ કદાપિ સ્થિર થતો નથી, આવા બહિર્મુખના સગથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી અથ પાવ થાય છે, તેથી સસારી બહિર્મુખ જીવનો ત્યાગ કરી, ભગવદ્ગીતા સગમાં શરણુ ભાવના કરવી. (૨૧)

મૂલમ્—તદર્થ શ્રીમદાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રય ।

સદા વિધેય સ્તેનૈવ સકલ સિદ્ધિમેષ્યતિ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ—દુષ્ટ સગી સસારીજીના સગથી માર્ગસ્થિતિ થતી નથી, તેથી શ્રીમા આપણ મહાપ્રભુજીના ચરણુમહત્તેના આશ્રય સદા કરવો કેમકે તેથી સકલ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે વિવેચન—એ શ્રીવક્ષ્ય જીવનો કે તાદશીય વેષ્ણુવેદનો સગ કદાચિત્ત ન થઈ શકે તેમજ અન્ય વાર્તાદિમા પણ કંઈ અભિનિવેચન ન હોય તો કું કરવું ? આનું સમાધાન કરે છે બહિર્મુખનો સગ ત્વજી આપણે વાચ્યકથા એવા કરવી અને આપણા પુરુષાર્થ શ્રીમાઆર્થજી મહાપ્રભુજીના હૃદ આશ્રય રાખવો. શ્રીમાઆર્થજીના ચરણુમહત્તેની ભાવના અપ્રદર ચિત્ત લગાડી કરાંથી સકલ મનોરથ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, શ્રીમાઆર્થજી અહો કિં અભિરૂપ છે તેથી સ્વચરણુમહત્તેચિત્ત વેષ્ણુવેદના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશેજ (૨૨)

મૂલમ્—તદાશ્રયોપિ મનસ સગાભાવેન વેત્સતામ્ ।

તોપાભાવેન શિથિલોપદિ દેવાન્નવિષ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

તદાસ્માક ગતિ કા વૈત્પ્લેષ ચિન્તાઽસ્તિ મહદિ ।

લૌકિકક્લેશસયધો હયંગીકૃતલક્ષણમ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રકૃતિજનના સગના જ્ઞાપે ચિત્ત સતોષ (પ્રસન્નતા) ન રહેવાથી એ કદાપિ રેવયોગે એમનો (શ્રીમદાચાર્યચરણુમહત્તેના) આશ્રય શિથિલ થાય તો અમારી કું મતિ થયે ? એ ચિન્તા મારા હૃદયમાં છે લૌકિક કલેશનો સગથી એજ દરિ (મનુષ્ય) જીવીકૃતિનું લક્ષણ છે (લૌકિકમાં કલેશ થાય ત્યારે વેશમ્ થાય હતાન્ત તરીકે અર્થ થિતોત્ત પિતૃવા, કલેશદિને લૌકિકમા કલેશ વચાથીજ લૌકિકમાથી આસક્તિ છુટી). (૨૩-૨૪)

વિવેચન—પ્રકૃતિજનો અજ્ઞાપ દોષ ભગવદ્ગીતા સગ ન થાય, તો પણ મનમાં શ્રીમાઆર્થજીના ચરણુમહત્તેના આશ્રય ન ત્વજીવે. અન્ય સર્વ કલેશથી અભિત ચિત્તને

એંચી લઈ એક શ્રી આચાર્ય ચરણકમલમાં આસઠત કરવું. મનમાં એવું ન વિચારવું કે “ભગવદીયના સગથી આશ્રય સત્વર સિદ્ધ થાય છે તેથી જ્યાં સુધી ભગવદીયનો સંગ ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી શું બનશે? જે થવાનું હશે તે થશે, મને દૈવ સત્સગહીન રાખ્યો તો હું શું કરું? જ્યારે ભગવદીયોનો સંગ થશે ત્યારેજ આશ્રય કરીશ!” આવા વિચારથી મનમાં સિથિલ ભાવ ન કરવો. મનથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય દઢ રાખવો. આશ્રય કર્યાવિના દુર્બલિ થઈ જાય છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રય નામના સ્વગ્રન્થમાં કહે છે.

અશૂરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્યાસામર્થ્યભાવનાત્ ।

“જે શૂરવીર નથી તેણે પણ પોતાના અસામર્થ્યની ભાવનાથી ધૈર્ય રાખવું” ઇન્દ્રિયદેહાદિ, લૌકિક સુખની વાંચના કર્યા કરે છે ભગવત્ સંબન્ધમાં તો તેઓ પ્રથમથી શિથિલ છે. આપણી ઇન્દ્રિયો અને દેહ આપણા મનને ભગવદ્ધર્મથી શિથિલ કરવા ઇચ્છે છે આપણા ઇન્દ્રિય અને દેહ અસુર છે તેથી તેમના આસુરત્વનો લેપ મનમાં ન થવા દેવો, ઇન્દ્રિય અને દેહને લૌકિક કાર્યાદિમાંથી એંચી લઈ એમને ભગવત્સેવામાં યોજવા, એમજ સમજવું કે નેત્રનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુના દર્શન કરવા એજ છે; હસ્તનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુની સેવા કરવી એજ છે, શ્રવણ (કર્ણ)નો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરવું એજ છે, મુખનો મુખ્ય ધર્મ ભગવન્નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો છે, અને દેહનો ધર્મ આલસ્ય કરવાનો નથી, પણ તટકાલ ઊઠી પ્રભુની સેવા કરવાનો છે. ભગવદ્ધર્મને માટે એમ સમજવું કે ‘જે આજે શક્ય હોય તે કરી લેવું, કાલે શું થશે? માટે ભગવદ્ધર્મ, પ્રભુશરણ તથા શ્રી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય એજ પરમ કર્તવ્ય છે. (૨૩)

હવે વૈષ્ણવના લક્ષણ કહે છે.

“એક શ્રીકૃષ્ણજ પરમ ગતિ છે.” એમ સમજી અન્યાશ્રય ન કરે. આજ વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ છે. તે સિદ્ધ થયો ત્યારેજ જાણવો કે જ્યારે લૌકિક કલેશના સમ્બન્ધમાં મન ચિન્તાથી પીડીત ન થાય (ત્યારે) શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને અનેક પ્રકારના લૌકિક કલેશ આપે છે, તો પણ જીવે નિજ ધર્મ ન છોડવો, હરિ શરણની ભાવના કરી, મનમાં ચિન્તા ન રાખવી એજ અગીકૃત વૈષ્ણવનું લક્ષણ છે. શ્રી ગુસાંઈજીના સેવક વિકૃલદાસ, નારાયણદાસના પાસે આજીવિકાને અર્થે ગયા હતા નારાયણદાસે તેમને પરગણે મોકલ્યા. ત્યાં કેટલાક પૈસાની ખોટ આવી. ત્યારે નારાયણદાસે તેમને બદિખાને રોજ માર મારવાનો આરંભ કર્યો. વિકૃલદાસની પીઠની છોલ ઉતરી ગઈ, તો પણ વિકૃલદાસે એમ ન કહ્યું કે “હું વૈષ્ણવ છું એટલો તો વિચાર કરો!” ત્યાર પછી શ્રીગુસાંઈજી ત્યાં પધાર્યા. વિકૃલદાસ એમના દર્શનાર્થે ગયા ત્યારે શ્રીગુસાંઈજીએ એમની હુદ્દશા જોઈ પ્રશ્ન કર્યો “તારી આવી દશા ક્યમ થઈ?” વિકૃલદાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “દેહના દણ્ડ તો ભોગવ્યેજ છુટકો.” શ્રીગુસાંઈજીએ નારાયણદાસને કહ્યું કે ‘આ પ્રકારે માર મારે છે તો તને જીવ પર દયા પણ નથી?’ આ દૃષ્ટાન્તથી સાર એ નીકળે છે કે, વૈષ્ણવની પરીક્ષા કરવા હરિ કલેશ આપે છે. એ કલેશ ધૈર્યથી સહન કરવા શ્રીઆચાર્યજી વિવેક ધૈર્યાશ્રય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં આશ્રયનું લક્ષણ આપતાં કહે છે કે આટલા દુઃખમાં હરિ શરણ રાખવુંજ.

“પહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણ હરિ । દુઃખહાનૌ તથા પાપે મયે કામાદ્યપૂરણે ॥
મક્તદ્રોહે મક્ત્યમાવે મક્તૈશ્વાતિક્રમે કૃતે । અશક્યે વા શુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ. ”

આ લોક અને પરલોકની બાબતોમાં સર્વથા હરિશરણ કરવું, દુઃખની કાનિમાં તથા પાપમાં, ભયમાં, કામાદિની અપૂર્તિમાં, ભક્તવૃત્તદોષમાં, ભક્તિના અભાવમાં, ભક્ત અતિ કમણ કરે તેમાં, અશક્યમાં, સુશક્યમાં સર્વ અર્થમાં હરિશરણ કર્તવ્ય છે” આજ વચનનો વિચાર કરી ચાલત લોકિક વૈદિક દેહ સબધી દુઃખોમાં ચિન્તાતુર ન થતાં એ આપણા પ્રભુનેજ શરણે રહેવું આ અગીકૃત વૈષ્ણવ લક્ષણ છે (૨૪)

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્યમિતિ શ્રીમદાચાર્યવચનામૃતાત્

તદીયે સ્વામિહાર્દસૈ સ્તોપ કાર્યસ્તુ તેન હિ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રી આચાર્યજી નવરત્ન નામના પોતાના ગ્રન્થમાં વચનામૃત છે કે, “લોકમાં તથા વેદમાં હરિ સ્વસ્થતા કરશે નહિ” તેથી સ્વામિજી હાર્દ સમજનાર તદીયેએ સતોપ નિશ્ચય કરવો. વિવેચન—શ્રી નવરત્ન મમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે “કાલે સ્વાસ્થ્ય વપા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ” “હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિરતા (ભક્તોની) નહિ કરે. આ વચન પ્રમાણે પ્રભુ ભક્તોની આશક્તિ લોકમાં અને વૈદિક વસ્તુઓમાં કરાવતા નથી એ લોકિક વૈદિક કાર્યની સિદ્ધિ થવા કરે તો લોકિક કાર્ય તેમજ વૈદિક કાર્યના આવેશમાં પ્રભુનું વિશ્વરણ થાય, તેથીજ પ્રભુ લોકિક વૈદિક કાર્યોમાં સ્થિતિ કરાવતા નથી પરન્તુ એ લોકિક વૈદિક કાર્યમાંથી તદીયેને છાકાવી પોતાનોજ (પ્રભુનોજ) આશ્રય સિદ્ધ કરાવે છે, ત્યારેજ ભગવદીયો સ્વામિના હૃદયના અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરે છે કે “આમરૂં કશ્ચાણ થયું કે પ્રભુએ અમને લોકિક વૈદિકથી સંકટ કર્યા! હવે લોકિક વૈદિકમાં આવેશ થશે નહિ અને પ્રભુનું વિશ્વરણ થતું અટકશે!” આમ સ્વામીના હૃદયના અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરી મનને સન્તુષ્ટ રાખવું.

મૂલમ્—અતોહિ લૌકિકઃ ક્લેશો નાન્તર કિયતાં ક્યચિત્ ॥

યાદ્યતસ્તુ પ્રકર્ત્તવ્યો દ્યોદાસીન્યપ્રસાધનાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી અન્ત કરણમાં લોકિક ક્લેશ કશાપિ ન કરવો, પણ તેવો ક્લેશ બહારથી કરવો, કારણ કે તેથી બ્રહ્મસીનતા સિદ્ધ થાય છે (૨૬)

લોકિક વૈદિક કાર્ય પ્રભુ સિદ્ધ ન કરે તોપણ ભગવદીયે સતોપ અને ચિત્તપ્રસન્નતા રાખવી; કલેશ કરવો નહિ. પણ લોકિક વૈદિક કાર્ય કર્યા વિના બૃહસ્પાત્રમ કેવી રીતે બ્રહ્મો? આ શકાનું સમાધાન કહે છે “એ લોકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો ભગવદીયે એમજ સમજવું કે બ્રહ્મો સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા, સમરણ અને ભગવદ્દાસનજ છે. જતાં મેં લોકિક વૈદિક કાર્યમાં ચિત્ત લગાડ્યું તેથી પ્રભુએ કાર્ય સિદ્ધ ન કર્યું એ પણ મારા કશ્ચાણ અર્થેજ છે હવે લોકિક વૈદિકમાં મન નહિ રાખીશ!”

પરન્તુ બહાર લોકને દેખાડવાને અર્થે તો કર્ષક (લોકિક વૈદિક આદિ) કાર્યો કરવા તેમાં હૃદયની બ્રહ્મસીનતા (તટસ્થપણ) રાખવી. ચિત્ત તો ભગવત્સેવામાંજ રાખવું. લોકિક વૈદિક કાર્યમાંથી પોતાના મનને એવી રીતે પોતાનો ધર્મ લોકને બતાવવો નહિ. લોકને તો લોકિક વૈદિક ક્રિયા બતાવવી.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય બહારથી લોકોને બતાવવા માટેજ કરવાં. તેમાં ચિત્તની આસક્તિ ન થાય, શ્રી આચાર્યજી પુ પ્ર મ ગ્રન્થમાં પુષ્ટિ ભક્તોના વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે.—

વૈદિકત્વ લૌકિકત્વ કાપટયાત્તેષૂ નાન્યથા । વૈષ્ણવત્વ હિ સદ્ગત્ તતોડન્યત્ર વિપર્યયઃ ।
તે ભક્તોમાં લૌકિકત્વ અને વૈદિકત્વ હોય પણ તે સદ્ગત નથી, પરંતુ કપટને (લોક સંગ્રહને) કીધે છે, તેઓમાં વૈષ્ણવત્વ સદ્ગત છે. તે વિના અન્ય સર્વ ઉલટી રીતે (કપટથી લોકને બતાવવા માટે) છે.

મૂલમ્--દુઃખં દુઃસદ્ગત્ ચાન્યલૌકિકાભિનિવેશનમ્ ।

સત્સદ્ગતભાવજં ચાપિ તથા માર્ગસ્થિતેરપિ ॥ ૨૭ ॥

તત્તુમત્રમુપાદાન્નકૃપયા સર્વથા મમ ।

તદીયાનાં ચ સદ્ગતેન ક્ષણાદરીભવિષ્યતિ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ.—એક તો દુઃસગળન્ય દુઃખ, બીજુ લૌકિકાવેશન્ય દુઃખ, સત્સંગના અભાવથી થતું દુઃખ, તથા માર્ગસ્થિતિનું પણ દુઃખ છે (પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્થિતિ કરવી તેનું પણ દુઃખ છે) આ સર્વ દુઃખો શ્રીમદ્વાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી અને તદ્દીયજનના સગથી એક ક્ષણમાં દૂર થઈ જશે. વિવેચન—દુઃસગથી લૌકિકાવેશ થાય છે તેથી એને દુઃખ રૂપ સમજી એનું કહું કરવું નહિ. દેહાન્તમાં પ્રવહાદળ ભગવદ્ભક્ત હતા. એમના પિતાએ એમને બહુ પ્રતિબંધ કર્યો. પિતાએ પ્રવહાદળને ભગવત્સ્મરણ તથા ભજનાદિકનો ત્યાગ કરવા બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા પણ મૃત્યુસમાન દુઃખ સહન કર્યું અને ભગવત્ સ્મરણાદિકનો ત્યાગ પોતે કર્યો નહિ. ત્યારે પ્રભુએ કૃપા કરી પ્રવહાદળની રક્ષા કરી અને હિરણ્યકશ્યપુને માર્યો. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે લૌકિકાવેશકારક દુઃસગનો ત્યાગ કરવો અને ભગવદ્ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવાનાર સત્સગનું સેવન કરવું. સત્સગના અભાવમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા, સ્મરણનો ત્યાગ ન કરવો, દુઃસગથી દૂર થઈ શ્રીઆચાર્યજી, તથા શ્રીગુણાંકજીના દૃઢ આશ્રય સહિત નિત્ય નિયમથી સેવા સ્મરણ કરવા. શરણે આવેલા જીવ માત્રના પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજી છે, તેમના ચરણકમલની કૃપાથી તદ્દીય જનોના સગ, ભગવત્સેવા તથા સ્મરણાદિ સર્વ સિદ્ધ થાય છે; અને પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત હૃદયારૂઢ થાય છે. તાદૃશીય ભગવદીયોનો સગ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે. (એવા તાદૃશીય વૈષ્ણવથી શ્રીમહાપ્રભુજી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી.) ચોરાશી વૈષ્ણવની એક વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીએ કાશીમાં આસુર-વ્યામોહલીલા દેખાડી ત્યારે તેના સમાચાર કાશીમાંથી એક વૈષ્ણવે ભગવાનદાસને કહ્યા તે શ્રવણ થતાજ ભગવાનદાસે કહું કે ‘તમને ભ્રમ થયો છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એમ કરે જ નહિ !’ પેલા વૈષ્ણવે કહું કે ‘હું પ્રત્યક્ષ જોઈને આવું છું, છતાં તમે માનતા નથી !’ ત્યારે ભગવાનદાસે મંદિરના દ્વાર ઉઘાડ્યા કે તરતજ સમસ્ત વૈષ્ણવને શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી આસન પર બિરાજી પોથી વાંચતા હોય એવાં દર્શન થયા. આ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોના હૃદયમાં સદા વિરાજે છે તેવા વૈષ્ણવો કવચિત્ શ્રીઆચાર્યજીનાં દર્શન કરાવી શકે છે, અને સર્વ સન્દેહ દૂર કરે છે એ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજી તાદૃશીય વૈષ્ણવથી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી, તેથી તેવાઓનો સગ કરવો. (૨૭-૨૮)

આ વિવેચન મૂલ્ય સ્થોત્રને અનુસરવું નથી જતાં નહીં પ્રતોભાં માલમ પડે છે તેથી બન્ને બંધુ
મૂલમ્—તે દુર્લભા इति मन खिन्नं भवति नित्यदा ।

यदा प्रभु कृपापूर्णं कृपयिष्यति दैन्यतः ॥ २९ ॥

तदाचार्यपदासकौस्तानुपस्थापयिष्यति ।

अस्माकं तु गतिनान्या श्रीकृष्ण शरणं मम ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ —એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે, તેથી મન નિરન્તર ખેડુકત રહે
જ્યારે દૈન્યથી કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારે પોતે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલમાં
સહત એવા ભગવદીયોને મેલણ કરાવી આપશે, તેથી અમારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી
શરણ છે, અન્ય કોઈ બધી અમારી નથી

દેહીક પ્રતોભાં દિલીપ સ્થોત્રના પૂવાલમાં નીચેના પાઠોપલખન્ય થાય છે—તદાચાર્યપદાસકો
નુપરણાયિષ્યતિ । ત્યારે અર્થ—શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલમાં આસક્તિ થશે અને એ જાતિ
એવા ભગવદીયોને મેલણ કરાવશે,

વિવેચન.—એવા ભગવદીયોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે- હું સર્વ સ્થલે એમને (હું
ખોજુ છું, પણ મને મલતા નથી! તેથી મનમાં બળતિ દુઃખ થાય છે; છતાં મન
દૈન્ય આવે તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃપા કરે મારું દુઃખ તો એ છે કે મને
વદીયોનો સજ થતો નથી તેમજ દૈન્યપણ વૃદ્ધવતું નથી. શરણ ભાવના, ભગવદીયોના સત્
અને કૃપણવત્ અત્યન્ત દૈન્ય આ ત્રણથી પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયારૂઢ થાય છે.એ વાત શ્રીઆ
ચાર્યજીએ શ્રીસુભાષિનીજીમાં કહી છે કે ‘પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું દૈન્યરૂપ એકજ’ પરમ શા
છે; ત્રિવિધનાભાવલિમાં શસપચાષ્ઠાશીના પ્રસન્ન વિષે ‘લીનકૃપામકટિસ ક્યાય નમ
એવું નામ આપ્યું છે એ નામનો અર્થ—લીન પર કૃપા કરી જેમણે પોતાનું રૂપ
કર્તું છે તેમને નમસ્કાર હશે! થાય છે મલકાતોએ સર્વ સાધન કર્યાં, શીઠાકોર
લીલા કરી, શુભચાન કર્યું પરન્તુ પ્રભુ પ્રકટ થયા નહિ. અન્તે કર્યું ન જાહેરું ત્યારેજ
કોરોજી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે દૈન્ય એ મહા પદાર્થ છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ
પૂર્ણ કૃપા થાય ત્યારેજ દૈન્ય આવે છે (૨૬)

હવે દ્વિતીયાં દીનતા વિષે સવ ધર્મ શી રીતે સ્થાપન થઈ શકે તે જતાવે છે

છવ જ્યારે શ્રી આચાર્યજીના ચરણકમલમાં મન, કર્મ અને વચનથી શરણે
ત્યારે દીનતાકિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સ્થાપિત થાય છે આજ સર્વોપરિ ઉપાય છે
કોઈ નહિ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તો કૃપાનિધિ દેવી છવપર કૃપા કરી તે
ઉદ્ધાર અર્થે પ્રકટયા છે તે કાંતોની સર્વ આર્તિ દૂર કરશેજ આ પ્રમાણે શ્રીસર્વો
સ્તોત્રમાં શ્રીયુગાંજી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું નામ આપે છે—‘‘કૃપાનિધયે નમઃ સ્મૃતિ માત્રા
માનનાય નમઃ’’ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાનિધિ છે, એમનું સ્મરણ થાય એટલામાંજ પોતે
જાની સર્વ આર્તિ દૂર કરે છે આવા શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી દૈન્યાકિ સર્વ ધર્મ હૃદ
આવશેજ મદારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણનું શરણજ છે શ્રીયુગાંજીએ વિશ્વસિમાં કર્યું
પરુષં તાતપરયેઃ શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ । તત ંવાસિ મૈદિત્વયદિકે પારસીવિકે ।

અર્થ:—અમારા તાતચરણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે ‘શ્રીકૃષ્ણ:શરણ મમ’ એમ કહ્યું છે તેથી જ અમને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે. આમ શ્રી ગુસાંઈજીના વચનને અનુસરી શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રજ અમારી ગતિ છે અને એનીજ ભાવના અષ્ટ પ્રહર કરીએ છીએ’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલના દઢ આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો (૩૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्थ शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥ ४ ॥

શિક્ષાપત્ર પ મુ.

ઉદ્દેશ.—આ પંચમ શિક્ષાપત્રમાં વિરહ ભાવથી ભગવદ્ભાવના દર્શાવી છે તેનું સાધન દૈન્યનું સાધન તાપભાવ છે. ઉપર કહ્યું કે તન, મન, અને ધનથી શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલના આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રની શરણ ભાવના એજ પરમગતિ છે, એમ સમ જનારપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે છે. એ કૃપાથી દૈન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સિદ્ધ થાય છે. એ વાત પંચમ શિક્ષાપત્રમાં સવિસ્તર વર્ણવે છે.

मूलम्:—सदा विरहभावेन भावात्मा भाव्यतां हरिः ।

कृष्णो हृदयदेशस्थः स्वामिनीनां कृपानिधिः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—સદા વિરહભાવથી ભાવાત્મા હરિ, શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં વિરાજેલા, કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભાવનીય વિવેચન.—સદા ભાવાત્મા હરિની વિરહભાવના કરવી. અત્ર સન્દેહ એ થાય છે કે “ત્રજમા જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટયા છે તેને તો સર્વ ઠાઠ જાણે છે. પણ તમે તો ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની ભાવના કરવી એમ કહો છો. તો એ ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ (ન્યારા ભિન્ન છે, તે કયા સ્થિતિ કરે છે ? કયા પ્રકારથી એમની ભાવના કરવી?)” આ સન્દેહનું નિરાકરણ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણના બે સ્વરૂપ છે, એક ક્રિયાત્મક અને બીજું ભાવાત્મક—મથુરાથી વસુંદેવજી જે સ્વરૂપ લાંબા તે ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ છે. યશોદાજીને ત્યાં પ્રકટ થયું તે સ્વરૂપ ભાવાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણની બે લીલા છે—એક બાલલીલા. અને બીજી કિશોરલીલા બાલલીલા શ્રીગોકુલમાં કરી, અને કિશોરલીલા શ્રી વૃંદાવનમાં કરી તેથી બાલલીલાના ભાવથી સેવા કરવી અને કિશોરલીલાના ભાવથી સ્મરણ કરવું તેજ પ્રકારે શ્રી ગુસાંઈજી કહે છે.

सदा सर्वार्तमना सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वर । स्मर्त्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन्वृन्दावने स्थितः॥१॥

સદા સર્વાર્તભાવથી શ્રી ગોકુલના ઈશ્વર ભગવાન સેવ્ય છે અને વૃંદાવનમાં સ્થિતિ કરનારા, ગોપિકાયુથસહિત ક્રીડા કરતા ભગવાન સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. ઇત્યાદિક વચનાનુસાર—બાલલીલા શ્રીનવનીત પ્રિયાજીના સ્વરૂપમાં તથા રાસાદિલીલા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના સ્વરૂપમાં છે. એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં રહે છે, શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુને કયા પ્રકારે લાડ લડાવે છે ? કયા પ્રકારે એમનું ગુણગાન કરે છે ? પ્રભુની સગ કયા પ્રકારે લીલા કરે છે ?—એ ભાવ વિચારે તો શ્રીસ્વામિનીજીના કૃપાનિધિ પ્રસન્ન થઈ ભાવનું દાન કરે ત્યારે ભાવાત્મક પ્રભુનો અનુભવ થાય છે પ્રભુનો અનુભવ કરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણના હૃદયમાં શ્રીસ્વામિનીજીજ રહ્યા છે, શ્રીકૃષ્ણ શ્રીસ્વામિનીજી વિના અન્ય કંઈ જાણતા પણ નથી તેથી શ્રીસ્વામિનીજીનો આશ્રય કરી, જે

ભાવાત્મક હરિની શીસ્વાશિનીજી વિરહભાવના કરે છે તેની બાવના કરવી. ત્યારે જ શીસ્વાશિનીજી કૃપા કરી પ્રભુનો અનુભવ કરાવે. (૧)

મૂલમ્—અસ્માકમતિભાગ્યેન તદાસ્ય વહ્નિરુદ્ધત ।

અત શીતલભાવો ડંસિન્માર્ગે નૈવોપયુજ્યતે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—પુદ્ગિભાર્ગીય જીવના અતિ બાળ્યથી ભાવાત્મક પ્રભુના સુખાસવિદ્યાર અગ્નિ (શીશ્વાશાશીજી) પ્રગટયા છે તેથી આ માર્ગમાં શીતલ ભાવ ઉપયોગમાં આવશે નથી (વિરહાત્મક તાપથીજ (હૃદય તાપથી) પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૨)

વિવેચન.—આ વિપ્રયોગ ભાવાગ્નિ સ્ફારા બાળ્યમાં તો નથીજ કારણ કે જે બાળાત્મક અગ્નિ તો હાસ્યધર્મસુકવ દુઃસ્વપ્ના ઉદ્ભવે છે; અને હાસ્ય ધર્મ તો મદ્દા ક્રિય છે અને કન્ય પણ મદ્દા દુર્લભ છે, સ્વામિનું મુખ ઈચ્છે, પોતાનું નહિ—તે હાસ્ય શીશ્વાશ વર્ણ જોઈ સમય યોજન કરતા હતા, તે સમય વેપારી જેનું દ્રવ્ય ગુરુ હતું તે જાણે તે વેપારી રજેને શીશ્વાશાશીજીને યોજનમાં સમ આપે જો ભવથી પદ્મનાભાસજીને તે વેપારીને શીશ્વાશાશીજી પાસે પચ્ચાતાપ કરતાં બટકાવીને, પોતે ઝલુ કર્ણ અને વેપારીને દુઃખ આપી શા ત પાડયે. આવે હાસ્ય ધર્મ પણ સ્ફારામાં નથી, તેથી ભાવાગ્નિ અતિ દુર્લભ છે; શીશ્વાશાશીજીના આ પુદ્ગિભાર્ગમાં શીતલભાવ કરી ન કરવે. પરંતુ જેમ કુચ નહાસ જોઈ દર્શનના વિરહમાં આવે છે ‘ફિતે દીન પિત ગયે મિતુ દેતે’ છે પ્રભુ! તમારું દર્શન વિના કેટલા બધા દિવસો વીવી ગયા છે! જે પ્રકારે પ્રભુના દર્શનની, સમાગમની આતુરતા થયે તોજ પુદ્ગિભાર્ગના શબ્દનો અનુભવ થાય. પુદ્ગિભાર્ગમાં શિતલ ભક્તિ કરવી પણ કેટલા જન્મથી આપણે પ્રભુથી વિયુગ પડ્યા છીએ! જે જે પ્રભુને આશરે ક્યારે મલીશું! ક્યારે જોમનું દર્શન થયે! જે પ્રકારના ઉચ્ચ વિપ્રયોગ તાપની જરૂર છે

૧ હાસ ધર્મ વિસ્તારથી નવાજે છે તે મુજ અનુચાર નથી પરંતુ નહ પ્રતીતિમાં નથી! છે તેથી અતિ કષ્ટ છે

મૂલમ્—તાપભાવ પર દેન્ય પ્રકાશપતિ સર્વથા ।

દેન્યેન દયયા દીનઘન્યુ પ્રાદુર્ભવત્યસૌ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તાપભાવ જો ઉત્તમ રે પનો પ્રકાશ સર્વ રીતે કરે છે દેન્યથી દીનજન્ય પ્રકાશ કરી પ્રગટ થાય છે વિવેચન—હવે જે પ્રકારે દેન્ય થાય તે બતાવે છે પ્રથમ તે દુઃસ્વપ્ના તાપ ઉભરે છે કે “આત્મા આત્મા જ મો મારા વીવી ગયા! આ જન્મમાં પણ આજો ચાલ્યો ગય છે! તો પણ અને કઈ પ્રભુનો અનુભવ ન થયો! પુદ્ગિભાર્ગમાં આ કળા પુરુષાત્તમ મિરાજે છે તેનો અનુભવ જશપજ થયો નહિ! સ્ફારામાં કઈ ધર્મ નથી” આ પ્રકારે પ્રભુવિચક્તાપ જો દુઃસ્વપ્ના ઉદ્ભવે તો તે સર્વ દોષને દૂર કરે છે અને જન્મ કાષિત શાશ્વત અને માનસિક પાપ દુઃસ્વપ્ના રદા છે તેમજ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સા રિધી જીનું દુઃસ્વ મીટન થઈ છે જ્યારે જે પ્રભુવિચક્તાપ પ્રગટે છે ત્યારે દુઃસ્વ સર્વ મલીનતા અને દોષારિનો નાશ થાય છે—દુઃસ્વની મલીનતા કાશીમૂળ થઈ રહે છે ત્યારથી દેન્યના આવે છે એ દીનતાથી દેન્યી કઈ જીવીજ દયા ધર્મ આવે છે

સમ્પન્ધી સર્વ જ્ઞાન, પાન, સુખ, હૃષ્ણદિ છુટી જાય છે, ત્યારેજ પ્રભુનો પ્રકાશ હૃદયમાં થાય છે. શ્રીકાંકરજીનું નામ દીનખન્ધુ છે તેથી દીનતાયુક્તજીવપર દયા કરે છે. દ્રૌપદીને દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પ્રભુએ લજ્જાનું રક્ષણ કર્યું. ગજેન્દ્રને દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે પ્રભુ પધાર્યા. રાસપદ્યાધ્યાયીમાં મજ્જાસકતોને જ્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે. इति गोप्य. પ્રગાયન્ત્ય પ્રલપન્ત્યશ્ચ વિત્રવા । રુદ્ધુ સુસ્વર રાજન કૃષ્ણદર્શનલાલસા ॥

એમણે પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું. છતાં પ્રભુ પ્રકટ ન થયા ત્યારે દીનતાયુક્ત થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું-નિઃસાધન થયા-ત્યારે પીતામ્બર ધારી, સાક્ષાત્ કામના પાણી કામ, માલાયુક્ત, અને હાસ્યયુક્ત મુખારવિન્દ વાલા પ્રભુ પ્રકટ થયા તાસામાવિરમ્ચ્છૌરિ સ્મયમાનમુખા-મ્બુજે । પીતામ્બરધર સ્ત્રાવી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ ॥

આ પ્રકારે અહકારથી પ્રભુ દૂર રહે છે. પણ દૈન્યથી પ્રભુ પ્રકટે છે. દૈન્યયુક્ત હૃદયને પ્રભુ નિજ આનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, પ્રથમ તાપ થાય પછી દૈન્ય થાય. એ દૈન્યના ઉપાયો અથ શ્લોકમાં દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદૈન્યં સ્યાત્સ્વામિનીનાં તાપમાવવિભાવનાત્ ।

તદ્ભાવનં ભવેદેવ તાપાત્મચરણાશ્રયાત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીસ્વામિનીજીના તાપરૂપ ભાવના અનુસન્ધાનથી દૈન્ય થાય છે અને એ તાપભાવની ભાવના વિરહાત્મક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી થાય છે. (૪)

વિવેચન —વિપ્રયોગ ભાવનું દાન કરનાર શ્રીસ્વામિનીજી છે, જ્યારે શ્રીસ્વામિનીજી કૃપા કરે ત્યારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય, ત્યારે તાપભાવ સિદ્ધ થાય એ ભાવના મજ્જાસકતની રીતિથી કરવી સેવા સમય ન કરવી. સેવાથી પહોંચીને અનોસરમાં કરવી. આપણા મન કદિપત ન કરવી શ્રીસ્વામિનીજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરી જે પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી વિપ્રયોગની ભાવના કરે છે તે પ્રકારે વિરહભાવના કરવી. એ ભાવનું વર્ણન વેણુગીત યુગલગીત આદિમાં કર્યું છે. શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપો તાપાત્મક જાણી એમના પદકમલનો આશ્રય થાય તો એ તાપભાવ સિદ્ધ થાય એમના આશ્રયની સિદ્ધિનો પ્રકાર અથશ્લોકમાં બતાવે છે.

મૂલમ્:—તદાશ્રયસ્ય સિદ્ધિસ્તુ તદ્વાક્યપરિનિષ્ઠયા ।

તન્નિષ્ઠાં સતતં તાદૃક તદીયજનસેવયા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તાપાત્મક શ્રી આચાર્યજીના પદકમલનો આશ્રય તો તેમના વાક્યમાં શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રંથોમાં-શ્રદ્ધા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે, એમના વચનામૃતમા નિષ્ઠા તો નિરન્તર તાદૃશીયજનોની સેવાથી થાય છે

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલને શ્રીસ્વામિનીજીના ભાવરૂપ જાણવું, એમના ચરણકમલના આશ્રયથી વિપ્રયોગ ભાવનું દાન થાય છે, એ શ્રીઆચાર્ય ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ કરવાને શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રંથો-નાના તેમજ મોટાના ભાવમાં નિષ્ઠા રાખવી. એ નિષ્ઠા શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રંથોનું પરિશીલન કરનાર તત્ત્વીય ભગવદીયોની સેવા (સન્માનાદિક) કરવાથી, તેમનો સમાગમ કરવાથી તેમજ તેમની સાથે કથા શ્રવણાદિક કરવાથી. દૃઢ થાય છે ભગવદીયોની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

મૂલમ્—તદીયા દુર્લભા દ્યૈત્સ્યુ શ્રીભાગવતસેવનમ્ ।

અથવા દૈન્યભાવેન સર્ત્તવ્ય સતત હરિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—તદીય કઠાચિત્ દુર્લભ દોષ તો શ્રીભાગવતનું સેવન કરવું અથવા દૈન્યભાવથી નિરન્તર હરિનું સ્મરણ કરવું ॥૬॥

વિવેચન—શ્રીભાગવાર્ધના વચનામૃતમાં નિષ્ઠા સિદ્ધ કરી આપનાર એ તદીય ભગવદીય દુર્લભ દોષ તો બધા સુધી એજા ભગવદીય ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી નિત્ય શ્રીભાગવત—શ્રીસુબોધિનીદત્તો અવભાસ કરવો, તે જાંઝવાની તથા સમજવાની શક્તિ ન દોષ તો દૈન્ય ભાવથી સર્વ દુઃખ હર્ષા શોદરિતુ સ્મરણ નિરન્તર કરવું જ્ઞાન કરવાથી શ્રીકાશીરથ ભક્તવતુ દુઃખ સદન કરી ચક્રતા નથી અને મૃપા કરી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયને સમ પ્રાપ્ત કરાવી સર્વ કામ સિદ્ધ કરશે, (૬)

મૂલમ્—અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રો વક્તવ્ય ઇતિ નિશ્ચય

સર્વદા સર્વભાવેન તેન સર્વ ભયિષ્યતિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્રનો સર્વ ભાવથી નિરન્તર ઉચ્ચાર કરવા તેથી સર્વ કામ સિદ્ધ થશે વિવેચન—છવ્વે તો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, એ કશું ન જાને તો અષ્ટાક્ષર મન્ત્રને મહામન્ત્ર સમજી અષ્ટમ્બર 'શ્રીકૃષ્ણ સ્વાર્ણમમ્બો' વચ્ચે કરવો. શ્રીભાગવાર્ધ મહામ્બુલ્લે વેદ, પુરાણ, સામ્ય, શ્રીમદ્ભાગવત આદિ બે યોગાધી નિશ્ચય કરી સારથીને જ અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર પ્રકટ કર્યો છે એ મન્ત્ર દેવી છવ્વે અર્થ છે અષ્ટાક્ષર મન્ત્રના જપથી સર્વ કામ સિદ્ધ થશે (૭)

મૂલમ્—અસ્માક ન્યૂનતેવાસીન્મિલન યદમૂઢહિ ।

एवावती हरि कृष्ण पुरायप्यति तामपि ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—અમારી જોડથી ન્યૂનતા છે કે અમને પ્રભુનું અને ભગવદીયોનું મીઠું થયું નહિ । હરિ સીકૃષ્ણ એન્લે ન્યૂનતાને પણ પૂર્ણ કરશે (૮)

વિવેચન—વિપ્રયોગા મક્ક પ્રભુ અતિ દુર્લભ છે છવ્વે પોતાને તુલ્ય અણી પ્રભુ મજવાની ઇચ્છા કરે તો સવ દુઃખ તર્જા શ્રીકૃષ્ણતેના મનોરમ પૂર્ણ કરે છે છવ્વે સ્વમ જયો દુષ્ટ છે—અજ્ઞાનને લીધે પોતાનામાં ઉત્તમતા માની રહ્યો છે તેથી પ્રભુ નિજ અનુજ કરાવતા નથી શ્રીભાગવતમાં પિત્રશ્રા જેની કિંમ મહા દુષ્ટ હતો, તંજે પણ પોતાની જાત તુલ્યજીએ જાણે કશું ક—

संसारज्ज पणितं पितर्यमुत्तिराज । मयं वाय्वाहितान्मामं वाज्जयमान्मिच्छाम ॥

જ સંસારમાં સંસારજ્જ પુત્રમાં પ પો છે જના નેત્ર જિયોથી આશર્મ અથા છે ।

કાલરૂપ સપ્તમી ન ત હ—એ ત આત્માન મધ્યર વિના આ પ કોણ રહી શકે ? આ પ્રશ્ન જવારે તેને પોતાનો દાસ રહ્યો ત્યાં તંજે પોતાની જી હતા અણી પ્રભુની પ્રાપ્તિ ના કરે તો પ્રભુએ તેના પર ના કરો તેજ પ્રશ્નરે પુરુષર પ કયા પણ શ્રીમદ્ભાગવતમાં છે

‘‘પ્રમથ્વાયદનં જિજ્ઞાસ્યા માણસિનુ ધમ । આત્માપ્રમથ્વાયદનં મત્તવચનમ્બાવદમ્

‘વ્યભિચારિણી સ્ત્રીથી ચિત્ત ચોરાયલું છે જેનું’ એવા જીવને, આત્મામા રમણુ જનાર, ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનથી અગમ્ય એવા ઇશ્વર-ભગવાન્ વિના અન્ય કોણુ મુક્ત કરવાને ક્ષમર્થ છે ?’ આ પ્રકારે જ્યારે પુરુષવાને પોતાનો દોષ સ્ફૂર્યો ત્યારે પ્રભુએ તેના પર કૃપા કરી. આ રીતે આ માર્ગ તો દૈન્યનોજ છે. જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ઉત્તમ માને છે ત્યાં સુધી દૈન્ય આવતુ નથી. તેથી પોતાને તુચ્છ સમજી પ્રભુ મિલનાર્થ ચત્ન કરે તો હુ ખ હર્તા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરશે (૮)

મૂલમ્:—ભવદ્ગિર્નૈવ કર્તવ્યઃ ક્ષોભો મનસિ સર્વથા ।

અસ્મિન્માર્ગે યથૌવાર્તિ સ્તથૈવ ફલસન્નિધિઃ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ.—તમારે મનમા ક્ષોભ સર્વથા નજ કરવો; કારણ કે આ માર્ગમાં જેવી આર્તિ હોય તેવું જ ફલ નજીક હોય છે વિવેચન —શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિતમાં કહે છે કે— “ત્વદર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવનમ્ । વ્યર્થમેવ યથા નાથ દુર્મંગાયા નવ વય ” ॥

હે નાથ ! ત્હમારા દર્શનહીનત્વદીય (આપને શરણુ આવેલા જીવ) તુ જીવન દુર્ભાગ્ય સ્ત્રીના યૌવન સમાન છે ” શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે ‘હે નાથ ! પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ તમારો કહેવાય તેથી જો કોઈ પણ ત્વદીય (તમારો શરણુશ્રિત) તમારા દર્શન વિના જીવે તો તેનું જીવન વ્યર્થ છે તે મહા ભાગ્યહીન છે આ પ્રકારે પોતાને મહા અભાગી, મહા હુંપટ સમજી મનમાં આર્તિ કરવી કે ‘હે નાથ ! હવે મહારી શી દશા થશે ! શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા હું તમારે શરણુ આવ્યો ! છતાં મહારામા એક પણ ધર્મ નથી ! આ પ્રકારે નિત્ય દૈન્યચુકત થઈ વારવાર વિરહજનિત ઉચ્છ્વાસ નિકળ્યાથો સત્વર ફલ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે પુષ્ટિમાર્ગમા જેટલી આર્તિ (આતુરતા) હોય છે તેટલી ફલસિદ્ધિ થાય છે. જેટલી આર્તિમા (વિપ્રયોગ તાપમા) ન્યૂનતા, તેટલોજ ફલસિદ્ધિમા વિલમ્બ થાય છે જેનો વિરહતાપ ઓછો તેને ફલસિદ્ધિ પણ ઓછી થાય છે દૃષ્ટાન્તમાં રાસલીલામા જેનો જેવો લાવ તેને તેવું જ રસદાન થયું વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષિ, મજ્જાકતાદિક સર્વને સ્વભાવાનુસાર અનુભવ થયો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોમાં જેવી જેની આર્તિ (આતુરતા, વિપ્રયોગ તાપ) તદનુસાર ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તેને તેવો રસસમ્બન્ધ કરાવે છે

મૂલમ્:—યથા કચ્ચિત્ કર્તવ્યો વ્યવહારોહિ લૌકિકઃ ।

અપકીર્તિમયાત્તેન બુદ્ધિશૈથિલ્યસમ્ભવાત્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ.—અપકીર્તિ થવાના લયને લીધે લૌકિક વ્યવહાર થોડો ઘણો જેમ તેમ કરી કરવો, કારણ કે અપકીર્તિથી બુદ્ધિમાં શિથિલતા થવાનો સમ્ભવ હોય છે. (૧૦)

વિવેચન—વિપ્રયોગ આર્તિનું સ્મરણ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે લૌકિક વૈદિક કાર્યને ત્યાગ કરવાથી લોકમા અપકીર્તિ થાય છે એ અપકીર્તિથી મનમાં ક્ષોભ થઈ આવે છે તેથી ક્રોધ પણ સમ્ભવે છે અને તેમ થવાથી નિજમાર્ગમાંથી બુદ્ધિ સિથિલ(મદ) થઈ જાય છે લૌકિક અપકીર્તિનું આવું આનંદ પરિણામ લાવે છે તેથીજ લોકોને જાતાવવા બહારથીજ સ્વરૂપ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરવા એ કાર્યોમા આપણો ધર્મ ગુપ્ત રાખવો લૌકિક વ્યવહારમાં મન આસંકત ન કરી દેવું જે ચાર ઘડી વ્યવહારમા વ્યતીત કરી નિજમાર્ગમા તત્પર રહેવું (૧૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविगचिन पञ्चम निश्चयान्न सप्तमम् ॥ ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ ૬

ઉદ્દેશ.—હવે આ પછી (છઠ્ઠી) શિક્ષાપત્રમાં જેમ થયેલ છે કે ‘ ભક્તોના અનિષ્ટનું નિવારણ અને તેમના ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ પ્રભુજી સિદ્ધ કરી આપે છે ’ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિપ્રયોગની મુખ્ય ભાવના અને તત્ત્વજન્ય જ્ઞાનુરૂપતા જે પ્રમાણમાં હોય તે પ્રમાણમાં જ ફલસિદ્ધિ થાય છે એ જ્ઞાનુભવમાં લૌકિક દુઃખાદિકથી ધૈર્ય ન ત્યજતાં મનને શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણે રાખવું તેથી દુઃખ માત્રનો નાશ થશે અને ભગવદર્થ પહોંચે. (ઉપોદ્ધાતમાં જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના વદુષ્ટ લીલામાં પદાર્થો તે પહેલાં જે માત્ર અગાઉ શ્રીહરિરાવજીએ શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો મોકલ્યાં. શ્રીહરિરાવજીને પ્રથમથીજ અગર હતી કે ગોપેશ્વરજીને ખતિ ક્ષેપ થયો. આમ અગર ૪૧ પત્રો વદુષ્ટના લીલામાં પદાર્થો પહેલાંજ જે મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે આ છઠ્ઠા પત્રમાં ગુરુસંગ સમાચારાઃ સુતા શ્રુતિવિપાયાતા ૧ “ કર્ણુમાં વિપના જેવી અસર કરે જેવા ચૃદભજના સમાચાર સાંભળ્યા છે—જે વાક્ય સાથે વિરોધ આવે છે આ વિરોધનો પરિહાર છે— શ્રી હરદેવાલકજી મહારાજ તથા શ્રીવિદ્યરાવજી મહારાજને પૂર્ણતઃ એક રીતે ઘટ થયો છે શ્રીહરિરાવજીએ શ્રીવદુષ્ટ મહારાજના વિસ્તારનો પ્રસંગ અગાઉથી જાણીને પત્રો મોકલવાનું થયું હતું પણ પત્રો મોકલ્યા પછી શ્રીવદુષ્ટના લીલા વિસ્તારના સમાચાર શ્રી હરિરાવજીએ જાણ્યા તેથી છઠ્ઠા પત્રમાં જે સમાચારને વિષે આરંભ કરે છે શ્રીગોપેશ્વરજી શ્રીહરિરાવજીના પત્રો વાંચ્યા નહિ અને ગોપલમાં રાખી મુકતા લીલા વિસ્તાર પછી ત્રણ દિવસ પછીજ શ્રીગોપેશ્વરજી દોઢ નિમસ રહ્યા પછી હરજીવનઘસતી વિનતિથી આ વાતને આવેલો છો પણ તેમજ પહેલાંજ પણ પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજીએ વાંચ્યા અને પછી શ્રીજી દિવસથી તે પત્રોની ટીકા કરવાનો આરંભ કર્યો નિત્ય એક પત્રની ટીકા કરવા માંડી એ પ્રમાણે અગર નવ પત્રની ટીકા પૂરી થઈ ત્યારે એ નવમા પત્રમાં કર્ણુ પ્રેમ અસન તથા આસક્તિનું સ્વરૂપનિરૂપણ વાંચીને તેમને ચૃદભજાક્ષેપ નિરૂપ થયો. આજ સમય શ્રીહરિરાવજીના ૨ મો પત્ર આવવાનો હતો. (છુએ પત્ર ૨૦ ની પુટનેટ) આ સમાધાન ઉચિત છે કારણ કે શ્રીહરિરાવજીના ૨ મા પત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં લખે છે કે સમાચારભાગિય સમ્બોરી જાણતો મહાન્ તમારો ચૃદભજનો ક્ષેપ નિરૂપ થયો એ સમાચાર જાણીને મને ખતિ સતોય થયો છે શ્રીગોપેશ્વરજી પણ આજ અર્થ ટીકામાં કરે છે આ પ્રમાણે ૪૧ પત્રોના પ્રથમ શ્લોકના પુરાવા તપાસીએ તો એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિરાવજીએ ૪૧ પત્રો શ્રીવદુષ્ટના લીલા વિસ્તાર પહેલાં જાણ્યા હતા અને શ્રીગોપેશ્વરજીએ ૪૧ પત્રો આવ્યા ત્યાં મુઘા એકપણ પત્ર વાંચ્યું નહતું—જે ઉપોદ્ધાતમાં દર્શાવેલી વાત તાંન સંદર્શન છે.

મૂલમ્—અહમઙ્ગસમાચારા શ્રુતા શ્રુતિવિપાયાતા ।

તદર્થ લિખ્યતે કિચિત્સમાધાનાય ચેતસ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—કર્ણુમાં વિપદ્ય ચૃદભજના સમાચાર સાંભળ્યા છે તેથી તમારા ચિત્તના સમાધાનઅર્થે કંઈક લખુ છું (૧) વિવેચના—(સેવા કાર્યમાં ખતિઅનુકૂલ જેવા શ્રીગોપેશ્વરજીનાવદુષ્ટજીએ લીલા કરી તેથી નાનાભાઈ ને ખતિ દુઃખ થયો એમ સમજી મોઝાભાઈએ આ પત્ર લખ્યો છે) અમારા કર્ણુને વિષે વિવેચના અસરકારક તમારા ચૃદભજ સમાચારનું ક્ષય થયું છે તમારા મનમાં તો ખતિ દુઃખ થઈ ગયું હશે. મનને દૃઢ રાખીને મનને સ્થિર રાખવા કંઈક યાચોકિત સમાધાન તું આ પત્રમાં લખુ છું, આવા દુઃખમાં પણ આપણા પુષ્ટિમાર્ગિક ધર્મનું સ્મરણ થાય તો એમ સમજવું કે શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીની આપણાપર પૂર્ણ કૃપા છે આવા દુઃખમાં પણ ભગવદ્દેશાજ ભદ્રજી કરવી. આ

પ્રકાર હૃદયમાંથી પ્રભુનું સ્મરણ, પ્રભુનો આવેશ બહિર્ ન જાય તે પ્રકારનું કર્તવ્ય રાખવું. આ પત્રમાં લૌકિકકાર્ય ભગવદ્દર્મ એ સર્વ વર્ણવેલા છે તેથી ચિત્ત લગાડી, આ પત્ર વાંચી તમારા મનનું સમાધાન કરશો. આ સમય હું જો તમારી નિકટ હોત તો ઠીક થાત પણ ભગવદ્વિચ્છાથી દૂર છું તેથી પત્ર લખુ છું. (૨)

મૂલમ્:--સદા યશોદાતનુજો દ્વિમુજ સુદ્વિજદ્વયઃ ।

સરોજાસ્યસ્રવલ્લાલઃ સ્મર્યતામાર્યવંશજઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સદા શ્રીયશોદાણના પુત્ર, દ્વિભુજ. એ સુંદર દાંતવાલા, જેમના મુખક-મળમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા, અને જે આર્યવંશમાન્યદુવંશમાં જન્મ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સર્વદા સ્મરણ કરો. (૨)

વિવેચન.—સંસારના દુઃખથી મન કલેશયુક્ત થાય તો શ્રીયશોદાણના પુત્ર, જેમને બે ભુજ છે, જેમના (અથ) બે દંત સુંદર છે, જેમના મુખારવિન્દમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ આર્યવંશમા એટલે સર્વોત્તમ જે ચદુવંશ ચન્દ્રવંશ તથા વલ્લભકુલમાં પ્રકટયા છે. પૃથ્વીપર અનેક અવતાર થયા છે તેમાં ત્રણ કુલ શ્રેષ્ઠ છે એક તો ત્રેતામા દશરથ રાજાને ત્યાં શ્રી રામચન્દ્રનો અવતાર-ચક્રકુલ, બીજી દ્વાપરમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો અવતાર-ચક્રકુલ, અને ત્રીજી કલિયુગમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું પ્રાકટય શ્રીવલ્લભકુલ. આ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ભકતોદારાર્થ પ્રકટિત શ્રીવલ્લભકુલ છે. એવા શ્રીઆચાર્યજીનાં કુલમાં વલ્લભકુલમાં-શ્રીકૃષ્ણ બાલભાવથી સેવનીય છે. તેથી મનમાં જો લૌકિક કલેશ થાય તો શ્રીઠાકોરજી અપ્રસન્ન થઈ જાય તેથી શ્રીઠાકોરજી પ્રસન્ન રહે એજ પ્રકાર આદરવો. (૨)

મૂલમ્:--સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વજ્ઞઃ કૃષ્ણઃ સકરુણઃ સદા ।

અસમર્થો જ્ઞાનશૂન્યો જીવ इत्येव निश्चयः ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સદા સર્વેશ્વર, સર્વજ્ઞ, અને સકરુણ છે, જ્યારે જીવ અસમર્થ અને જ્ઞાનરહિત છે, એ નિશ્ચય છે

વિવેચન:—હવે ભગવાનનું અને જીવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના ઉપરી છે સર્વેશ્વર હોઈ સ્વેચ્છા પ્રમાણે ગમે તે કરે છે બ્રહ્મા,, શિવ, ઈન્દ્રાદિક કોઈ પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા દૂર કરવા સમર્થ નથી શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરણ સમર્થ છે અન્તર્મિલ જેવાને કે જેણે પુત્ર ભાવથી નારાયણ નામનો ઉચ્ચાર કર્યો તેવા હૃદયને પણ અભયદાન કર્યું એમ સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્રિલોકના સર્વ પ્રાણીઓના સર્વ હૃદયની વાત જાણે છે. કોટ્યાનંકોટિ બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર એક શ્રીકૃષ્ણજ વ્યાપક છે, કર્તા છે, સર્વજ્ઞ છે, શ્રીકૃષ્ણ પરમ કરુણાવાન છે. એવા પરમ દયાનિધિ કોઈનું દુઃખ કેમ સહન કરી શકે? એ કૃપા નિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભકતોનું તો રચક પણ દુઃખ સહન કરી શકે નહિ આથી વિરુદ્ધ જીવ અસમર્થ છે જીવનું કર્યું કંઈ થતું નથી જીવ “હું આ કરું છું. મહારા કર્યાથી આ કાર્ય સિદ્ધ થયું ” એમ માને છે તે સર્વ અજ્ઞાન છે એ જીવ પ્રભુને ભૂલ્યો છે માયાથી મોહિત થયો છે-હૃદયમાં અજ્ઞાન રહિત છે તેથી જીવ પોતાનું સામર્થ્ય માને છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી બાલભોધ નામના નિજ અન્યમાં કહે છે કે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે-દોષનિધિ છે, પણ પ્રભુ નિર્દોષ અને પૂર્ણ શુભ છે. એ જીવ પ્રભુની ઈચ્છા કેવી રીતે સમજી શકે ?

મૂલમ્ --તસ્યેંછા ત્રિવિધા પ્રોક્તા મૂલવેદસ્વમેદત ।

મુલેચ્છયા યદ્દીતાનાંનાન્યથા કુરુતે ફલમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — મૂલેચ્છા, વેદેચ્છા અને સ્વેચ્છા એમ પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે તેમાં મૂલેચ્છાથી શ્રદ્ધા કહેવાયેલી છે જ્યાં અન્યથા કરતી નથી.

વિવેચના—પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની છે પ્રવાહીસૃષ્ટિને લૌકિક ક્રિયામાં, પુષ્ટિ સૃષ્ટિને ભગવત્પ્રેમામાં અને મર્્યાદાસૃષ્ટિને કર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરાવવા. આવી ત્રિવિધ ઇચ્છા શ્રીકૃષ્ણજીની છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સમક્ષે સૃષ્ટિ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ છે તેને તો ભગવાનની મૂલેચ્છાજ શ્રદ્ધા કર્તવ્ય છે, આ સૃષ્ટિએ તો ‘સર્વ કાર્ય એક પ્રભુનું જ કરાવ્યું થઈ ગયું છે’ એવું જ્ઞાન મનમાં રહે રાખવું કર્મમાર્ગીઓ એમ કહે છે કે જેના જેના કર્મ તે પ્રમાણે તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓ એક કર્મનું ફલ માને છે પ્રવાહી સૃષ્ટિ માયાથી એમ સમજે છે કે માયાજ સર્વ કાર્ય કરે છે, આ પ્રકારે પ્રભુને બીજી કોઈ મર્્યાદા બાંધવું નથી માટે પુષ્ટિમાર્ગીજી જીવે તો એમ સમજવું કે “ મૂલ એક પ્રભુનીજ ઇચ્છા છે તે પ્રભુજ સર્વ કર્તા છે” જન્ય રીતિથી ફલને ન સમજવું એટલે કે એમ ન ધારવું કે કર્મવટે અથવા અન્ય કોઈ સાધનવટે (પ્રભુ ઇચ્છા વિના) ફલસિદ્ધિ થયે. એમ સર્વથા જન્ય પ્રકારે ફલજિ તન ન કરવું.

મૂલમ્-પ્રવાહ યવ નિયતસ્તેષુ કૃષ્ણાવિચારિત ।

મર્્યાદયા યદ્દિતાંસ્તુ પ્રવર્તયતિ કર્મણિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — ૧ મૂલેચ્છાના જીવે છે તેઓને વિષે તો શ્રીકૃષ્ણ વિચારિત પ્રવાહજ નિયત છે (જ્યાંત મૂલેચ્છાના જીવોને પ્રવાહમાંજ રાખવાની પ્રભુની ઇચ્છા છે) ૨ જી જીવેલ શ્રદ્ધા મર્્યાદાથી કરેલ છે તેમને તો પ્રભુકર્મમાં પ્રવર્તવે છે, (૫)

વિવેચના—પ્રવાહી સૃષ્ટિ લૌકિક ઇચ્છા માને છે, શ્રીકૃષ્ણે તેમને માટે લૌકિકજ વિચારી રાખ્યું છે કારણકે પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવ પણ ન્યારા છે કિંથા (મપાદા કર્મચેત્ર) માર્ગના જીવ ન્યારા છે પુષ્ટિપ્રવાહ મર્્યાદા પ્રત્યક્ષ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વચન છે “મર્્યાદાદેહાસિનાં જ મિત્તત્વં મિત્યતાયુતે” ।

નિત્યતા મુતિથી જીવ રહે અને કૃતિનું શિષ્ટત્વ છે આ વચન પ્રમાણે પ્રવાહી જીવો સદા જનમાર્ગ છે તે કદાપિ ભક્તિમાર્ગમાં આવતા નથી મર્્યાદામાં શ્રદ્ધા થતું છે જેમનું જોવા જીવો સદા કર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત છે આ કર્મમાર્ગીજી જીવો વેદમાં જતાવેલા કર્મો જેવા કે આદ્ય, કોમ, જપ, યજ્ઞ, દાન, નિયમ ઇત્યાદિમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે કર્મના વેદશિષ્ટ ફલ ભોગવે છે પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગારોહિ લોકમાં ફલ ભોગવે છે ન્યારે એમના પુણ્યો ક્ષીણ થાય છે ત્યારે પુનઃ સંસારમાં પડે છે એમને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થતી નથી કેવલ કર્મમાર્ગીજ સ્વર્ગારોહિ લોકનું ફલ જાણે છે પ્રભુએ વેદમાર્ગ-કર્મ માર્ગ-મર્્યાદામાર્ગ વચનથી ઉત્પન્ન કર્યા છે

તત્ત્વજ્ઞા વિવિધા મૂલવેદસ્વરૂપત । એવો પણ પણ કવચિત્ ઉપદન્ય છે

૨ જન્યતા ફલની પાત મુદ્ધને જન્યકરતી નથી

વચસા વેદમાર્ગે હિ પુરિં કાયેન નિષ્ચય । ઇચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહ મૃષ્ટવાન હરિ ॥

પ્રભુએ પ્રવાહમાર્ગે મનથી-ઇચ્છામાત્રથી-સભર્યો છે, વેદમાર્ગે વચનથી, અને પુષ્ટિમાર્ગે સ્વકાયાથી સભર્યો છે.

પ્રભુએ ત્રિવિધ પ્રવાહી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી છે. (૧) આ સૃષ્ટિ પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી-મનથી સર્જી છે. આ પ્રવાહી સૃષ્ટિ સદા આસુરવૃત્તિયુક્ત છે શ્રીમદ્ભગદ્વગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમા ભગવાન એ સૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ અસુર જનો જાણુતા નથી ” એ યોગથી વર્ણુવાનો આરભ કરે છે સારાશમા આસુરી-પ્રવાહી સૃષ્ટિમા શૌચ, આચાર સત્ય ઇત્યાદિ નથી એ સૃષ્ટિ જગતને અપ્રતિષ્ઠ, અસત્ય, અનીશ્વર અને કામદેવુક (કામથી ઉત્પન્ન થયેલુ) માને છે, એ આસુરી જનો દમ્ભ, માન, મદ, લોભ, દુષ્પર કામ, ચિન્તા, કામોપભોગની ઇચ્છા, ક્રોધ ઇત્યાદિ દુર્ગુણથી પૂર્ણ હોય છે. એ સૃષ્ટિના જનો દ્રવ્ય-ધનના અર્જન અર્થ સતત વ્યગ્ર હોય છે. અન્યાયથી દ્રવ્યસચ્ચ કરે છે પોતાની જાતને ઇશ્વર માને છે સિદ્ધ, ખલવાન અનન્ય, આઢ્ય, અભિજનવાન પણ પોતાની જાતનેજ સમજે છે દમ્ભથી, અવિધિપૂર્વક યજ્ઞો કરે છે અને પોતાનામા તેમજ અન્તમા સ્થિતિ કરીને રહેલા ભગવાનને તિરસ્કારે છે એવા ભગવત્સેવાથી ખલિર્મુખ જનોને ભગવાન આસુર યોનિમાં ફેંકે છે (૨) મર્યાદા સૃષ્ટિ-વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ નિજ વચનથી ઉત્પન્ન કરી છે આ સૃષ્ટિ નિરન્તર વૈદિક કર્મોમા આસક્ત રહે છે, અને એ કર્મોના ફળ ભોગવે છે અને ક્ષીણ પુણ્ય યમ મૃત્યુલોકમા પાછા જન્મ લે છે (૩) પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રભુએ નિજ અગમાથી પ્રકટ કરી છે આ સૃષ્ટિના જીવ દેહ અને કૃતિ એ ત્રણે અલૌકિક છે એ સૃષ્ટિના જીવ દૈવી છે જેમ ભગવાન આનંદરૂપ, અમૃત, સચ્ચિદાનંદ -ધનરૂપ છે તેમ નિજ અગમાથી પ્રકટિત પુષ્ટિ જીવો પણ આનંદરૂપ-અતિરોહિત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે એટલે એમના સત, ચિત્ અને આનંદ અતિરોહિત પ્રકટજ છે એમનામા ભગવત્સ્વરૂપથી દેહ, ક્રિયા તથા સ્વરૂપમા તારતમ્ય નથી એ પુષ્ટિજીવના દેહને રોગાદિ ઉપદ્રવો પીડા કરી શક્તા નથી તેઓ પાપણ્ડતાને પ્રાપ્ત થતા નથી એ પુષ્ટિજીવોનું મુખ્ય કાર્ય ભગવત્સ્વરૂપની સેવા, સ્મરણુ ભજનાદિ છે આ પ્રકારની ત્રિવિધ સૃષ્ટિ શ્રી મહાપ્રભુજી પુ પ્ર મ નામના ગ્રન્થમા વર્ણુવે છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહી અને મર્યાદા જીવના દેહ, કર્મોનો ભેદ નીચે પ્રમાણુ છે

માર્ગ	જીવ	દેહ	કૃતિ
પુષ્ટિ	દૈવી	રોગાદિ ઉપદ્રવ ગહિત આનંદી ભગવત્સેવાનુકૂળ	ભગવદ્રૂપ સેવા, સ્મરણુ, ભજનાદિક
મર્યાદા	દૈવી	વૈદિક ધર્માનુકૂલ	વૈદિક કાર્ય-અગ્નિહોત્રાદિક, શ્રાદ્ધ, હોમ, જપ, વ્રત, નિયમાદિ
પ્રવાહ	આસુરી	લૌકિકાનુકૂલ દમ્ભ, માન, મદ, અશૌચ, કામ, ક્રોધ, લોભથી પૂર્ણ	લૌકિક કાર્ય, લોભથી દ્રવ્યોપાર્જન, લાભ, પૂજાર્થ યત્નો, ભગવત્સેવા-સ્મરણુ-ભજન પ્રતિ અસચ્ચિ-તિરસ્કાર સર્વત્ર અસ્થિરતા

મૂલમ્:-સ્વરૂપેણ વૃતાનાં તુ સ્વતઃ સર્વં કરોતિ હિ ।

તચ્ચિન્તયૈવ હિ વ્યાસઃ કૃપાલુઃ સર્વતો વિમુઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - પ્રભુએ જેનું નિજ સ્વરૂપથી વરણુ કર્યું છે, એવા જીવનું તે સર્વ કાર્ય પ્રભુ પોતેજ કરે છે, કૃપાલુ પ્રભુ સર્વત્ર તેની ચિન્તાથી વ્યાપ્ત છે. પ્રભુ વિભુ છે (૬)

વિવેચન—પુષ્ટિસુષ્ટિ તો કેવળ ભગવત્સ્વરૂપનો આધાર કરે છે, કારણ કે ભગવત્સ્વેવાર્થ પુષ્ટિસુષ્ટિ પ્રકાશવદી છે, મગદૂપસ્વેવાર્થ તત્ત્વાદિનાન્યયા મયેત્ । (ભગવત્સ્વરૂપની સેવા અર્થે જ પુષ્ટિ સુષ્ટિ થઈ છે એ એ પ્રયોજન ન હોત તો એ સુષ્ટિ કરતજ નહિ) આ વાક્યથી પુષ્ટિસુષ્ટિના જીવોએ મનમાં એમ વિચારવું કે ‘ પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપભળથી સ્વતઃ જ આપણા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને કરશે જ પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે સર્વસમર્થ છે તો આપણે શા માટે ચિંતા કરવી? શ્રી કૃષ્ણ કૃપાળુ છે નિજ ભક્તો પર સદા કૃપા કરતા આવ્યા છે; અને કરશે જ, ’ આ પ્રકારે પ્રભુદ્વિચિંતન કરવું શ્રી કૃષ્ણ વિષ્ટ છે સર્વસામર્થ્યસુક્તા છે એમનું જોયું કે કાંઈએ એમને આપેલું નથી, પ્રજ્ઞા, શિવ, ધન્વદિક દેવતાને ભગવાને જોયું આપેલું છે એમનું સામર્થ્ય સ્વતઃ નથી પણ પરત છે તેથી એ દેવતાઓને કૃપા આપવી વખતે પ્રભુની આના લેવી પડે છે શ્રીકૃષ્ણ એવા નથી એ તો પોતે જ સ્વતાઃ સર્વસામર્થ્ય સુક્ત છે શ્રીગુણાધિપતિ વિશ્વપ્રિયમા કહે છે કે, “ કર્તું પુનરર્કુર્તું જ શામ્યશાકર્તુર્મીશ્વરે । સામર્થ્ય યમ્મદા હૃદં ત્વય્યેવાતો ન સંશયઃ ॥ એટલે કે કરવાને માટે; પુનઃ ન કરવાને માટે, અને કરેલું અન્વદા કરવાનું લેખ રનું સામર્થ્ય તે મે તમારામાં (શ્રીકાકારજીમાં) જ એમું છે એમાં સંશય નથી. ” આ વાક્યાનુસાર કરવાને, પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી લૌકિક, વૈદિક કામ મા કહ પણ ચિંતા ન કરતાં પ્રભુ સર્વ સાધ જ કરશે એવો વિચાર રાખવો.

પ્રવાહી સુષ્ટિ મૂલ્યજ્ઞ વા લૌકિકજ્ઞ માને છે મર્થોદાસુષ્ટિ વૈભવ માને છે એમ જાણવા શ્લોકમાં જણાવ્યા પછી આ વચ્ચે શ્લોકમાં એમ સિદ્ધ કરું કે પુષ્ટિ સુષ્ટિ પ્રભુની સ્વેચ્છા માને છે

મૂલમ્-નિર્વર્તયત્યનિષ્ટમ્ય સ્વકીયાન્ કરુણાનિધિ ।

યદિ જીવા સ્યમાયેન નિર્વર્તેન્ન તે સ્વસ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—એ સ્વકીય જીવો પોતાના સ્વભાવથી સ્વતઃ અનિષ્ટથી દૂર ન થાય તો કૃપાનિધિ પ્રભુ (પોતે) તેમને અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે (અથવા બીજી રીતે અર્થ—એ જીવ પોતાના સ્વભાવને લીધે ભગવાનથી નિવૃત્ત ન થાય તો એ સ્વકીય જીવોને કરુણાના ભગવાનરૂપ ભગવાનજ અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે) (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કરુણાનિધિ હોવાથી નિજ સ્વકીય (જનોનું) અનિષ્ટ નિર્મલ દૂર કરશે જ “ ભગવાન્ તો સમદર્શી છે સર્વ પ્રાણી પર એક દ્રષ્ટિ રાખે છે વિશ્વભર સર્વના પાપવળ કર્તા—છે છતાં તમી તો એમ કહો છો કે ભગવાન સ્વકીય ભક્તો પર જ કરુણા કરશે અન્ય પર નહિ કરે! ” એમ એ કાંઈ પૂર્વપક્ષી ચક્રા કરે તો એનું સમાધાન જતાવે છે પ્રભુ સર્વ જગતના આનન્દહાવા છે તો પણ ભક્તોને અધિક આનન્દ આપે છે નિરોપસહજ નામના જન્યમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ‘ સર્વાનન્દમયસ્યાપિ

૧ જગત એવો પાક દોષ તો હે ઉપર એ સામર્થ્ય મે તમારામાં જ નેનું છે એમ અર્થ થાય છે એ જગ સામર્થ્યના ઉદાહરણ —(૧) કર્તું સુક્રમાને વલય કરી આપવાની ક્રિયા તો સત્ત્વ વંશનું જાન કરું (૨) અર્જુ સામર્થ્ય —કુર્વોમાનું અર્જુ ખન નિષ્ક્રમ કરવું એમ ક્રમ જ થાય તો પોતે તેજ જ કરું (૩) અન્વશાકર્તુર્મ સામર્થ્ય : અન્વશિયને પોતાની પાપકૃતિથી પણ દોષા છતાં અન્ય પ્રકારે ઉદાર કરવાની ક્રિયા થાય તો એવા પ્રકારને પણ ઉદાર પોતે કરે પ્રભુ એવા વિચિત્ર સામર્થ્યસુક્તા છે

કૃપાનન્દઃ સુદુર્લભઃ' સર્વાનન્દમયનો પણ કૃપાનન્દ અતિદુર્લભ છે.' શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કંધને વિષે ભગવાને સ્વતઃ દુર્વાસા પ્રત્યે કહ્યું છે કે:—

‘ અહ મક્તપરાધીનો હાસ્વતન્ત્ર ઇવ દ્વિજ ! ! સાધુભિર્ગ્રસ્તહૃદયો મક્તૈર્મક્તનપ્રિયઃ ॥

અર્થાત્ “હું ભક્તને પરાધીન છું-અસ્વતન્ત્ર જેવો છું, હે દ્વિજ ! સાધુ-ભક્તજનોએ મ્હારું હૃદય ગ્રસ્તું છે. મને ભક્તજનો પ્રિય છે.” આ વાક્યે પ્રમાણે ભગવાન ભક્તોને વશ છે, જગતને વશ નથી. ભક્તોના અર્થે પ્રભુ અવતાર લે છે, તેથી નિજ સ્વકીય જનનાં અનિષ્ટ એ કરુણાનિધિ દૂર કરશેજ, આમ છે છતાં સ્વભાવતઃ જ જીવ એવો છે કે સ્વરૂપ દુઃખમાં ધૈર્ય ત્યજી ચિન્તાતુર થઈ જાય છે. એવા જીવસ્વભાવની નિવૃત્તિ કરવામા પણ માત્ર પ્રભુજ સમર્થ છે, અન્ય કોઈ નથી. (૭)

મૂલમ્—અનિષ્ટમેવ સર્વજ્ઞો બલાદૂરીકરોતિ હિ ।

इष्टानिष्टाविवेको हि जीवबुद्ध्या न जायते ॥८॥

શબ્દાર્થઃ—આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એવો વિવેક જીવબુદ્ધિથી થતો નથી તેથી (જીવની ઇચ્છા ન હોય તો પણ) સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજ પ્રમેયબલથી બલપૂર્વક વા બલાત્કારે અનિષ્ટનું નિવારણ કરે છે જ (૮)

વિવેચનઃ—સર્વજ્ઞ અને સમર્થ પ્રભુ ભક્તોનું અનિષ્ટ જાણે છે અને તેનું નિવારણ કરે છે દષ્ટાન્તમાં—પ્રદહાદજીને હિરણ્યકશિપુએ અતિદુઃખ આપ્યું. શું પ્રભુ તે જાણતા ન હતા ? પ્રભુ સર્વજ્ઞ હોઈ, જાણતા હતા જ. પણ તેમણે પ્રદહાદજીની પરીક્ષા કરવા દુઃખ થવા દીધું અતિશય દુઃખ પડ્યા છતાં જ્યારે પ્રદહાદજીએ ભગવદ્દાશ્રયનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે ભગવાન શ્રીનૃસિંહજી રૂપે પ્રકટ થયા, અને પ્રદહાદજીનું દુઃખ નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ હિરણ્યકશિપુને માર્યો. આ પ્રકારે દુઃખ કલેશમાં ભક્તોએ ભગવદ્દાશ્રયનો ત્યાગ ન જ કરવો. પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ દૂર કરશે જ એવો દઢ વિશ્વાસ રાખવો, પરંતુ જીવબુદ્ધિથી ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટનો વિવેક જણાતો નથી, જીવે ભગવદ્ભક્ત-ભગવાનનો દાસ હોઈ દુઃખમા અન્યાશ્રય કરવો નહિ જ, તેમજ લૌકિક વૈદિક ચિન્તા કરવી નહિ જ. “ભગવાન જે કંઈ કરે છે તે આપણા કલ્યાણ અર્થે જ કરે છે મ્હારા (જીવના) ભોગ (ભોગવવાના દુઃખો) તો ઘણા છે પરંતુ પ્રભુ મને થોડામાં જ નિવૃત્ત કરે છે મને આ દુઃખરૂપ દણ્ડ આપી શિક્ષા કરી પ્રભુએ મ્હારાપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો.” આ પ્રકારની ધીરજ જીવબુદ્ધિથી રહેતી નથી, તેથી જીવ દુઃખ પામે છે એ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે, દાસ જીવે ભગવાનનાં સર્વજ્ઞતા અને સર્વકરણસામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખી ભગવદ્દાશ્રય ન ત્યજવો.

મૂલમ્—અવિચયા ગૃહીતાનામણૂનાં ભ્રમસમ્ભવાત્ ।

अत एव हि संसारं मन्यन्ते सुखरूपिणम् ॥९॥

वाला इव करप्राप्तं सर्पमक्रीडनोचितम् ।

पितेव सहजस्निग्धस्तान्निवर्त्तयते बलात् ॥१०॥

શબ્દાર્થ —અવિદ્યાથી ગૃહીત અને સ્વરૂપથી આગ એવા જીવોને ભ્રમ થવાનો

સમજાવ છે, અને તેથી જ તે જીવ સંસારને સુખરૂપ માને છે બ્રમિત જીવો બાહ્યસમાન છે જેમ બાહ્ય કીટા કરવાને અયોગ્ય એવા સર્પને, હાથમાં આવેલો એક (અથવા હસ્તની પાસે આવેલો એક) તેની સાથે રમત કરવામાં સુખ માને છે તેમ જીવ પણ દુઃખર સંસારને સુખરૂપ માને છે, જેમ જો બાહ્યને જન્મથી સ્તિગ્ધ પિતા, જો દુઃખર સર્પથી બળાત્કારે નિવૃત્ત કરે છે તેમ પિતાના જેવા સ્તિગ્ધ અથવા, તેથી પણ અધિક સ્નેહવાન પ્રભુ જો જીવને બળાત્કારે સંસારરૂપ દુઃખમાંથી નિવૃત્ત કરે છે. (૬-૧૦)

વિવેચન.—જીવ અવિદ્યાથી અસિત (પદ્મપત્નિ) દોષ પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ નથી, તેથી જોતા મનનો જન્મ દૂર થતો નથી. જો કે જન્મ લઘુ છે—દુઃખ અને મ્હાર—એટલેજ સ્વરૂપ જન્મ છે તો પણ એટલા જન્મને દૂર કરવા જીવ સમર્થ નથી. સર્વ દોષ બાંધે છે કે જે ક્ષણભર છે, કાલ કાંઈને છોડતો નથી. તથાપિ જીવની જ હિંસા, મમતા અર્થાત્ “હું અને મ્હાર” એવો જન્મ છૂટતો નથી. જીવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિ તેમજ લોકિક, સુખ દુઃખાદિ અભિલાષી અસિત છે, તેથી જીવ જીવ કેટલું જન્મથી સંસારને—દુઃખનેજ સુખ માની રહ્યો છે જ્ઞાન છે તો પણ પ્રભુ જોને, સંસારથી મુક્ત કરશે જ એ પ્રકાર જન્મ પદોષમાં જતાવે છે (૬)

જો કે જીવ સંસારનેજ સુખરૂપ માની રહ્યો છે તો પણ પ્રભુ, નિબંધિતોને સંસારથી નીચે પ્રમાણે મુક્ત કરે છે. જો ભક્તનું મન દ્રવ્યમાં અસક્ત હોય તો પ્રભુ તે દ્રવ્યનો નાશ કરી પોતાની (ભગવાનની તરફ) જીવને આકર્ષે છે. જો ભક્તનું મન સ્ત્રીપુત્રાદિ કંઈમાં અસક્ત હોય તો પ્રભુ તેમનો નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ભક્તનું મન અસક્ત હોય ત્યાંથી તે લોકિક પદાર્થનું હરણ કરી ભક્તના મનની અસક્તિ લોકિક પદાર્થો પરથી દૂર કરે છે. આમ જ્યારે લોકિક પદાર્થનું પ્રભુ હરણ કરી દે છે ત્યારે જીવ નિજ સ્વભાવથીજ દુઃખ પામે છે. પરંતુ પ્રભુ તેને લોકિક અર્થ આપતા નથી, પ્રભુ લોકિક સુખ કરી લઈ ભક્તને જોમ જતાવે છે કે “આ લોકિક પદાર્થમાં ત્હારું મન અસક્ત હતું ત્યાંથી તેને નિવૃત્ત કરું છે, હવે જો મનનો મ્હારી સેવામાં વિનિયોગ કર. જો મ્હારી સેવામાં જ જોનો વિનિયોગ થશે—જોનો નિરોધ થશે તો ત્હારું કલ્યાણ થશે.” આજ વાત કદાચતથી સમજાવે છે, કોઈ અજ્ઞાની બાહ્ય સ્વપ્ને જોઈ તેને પકડવાને—તેની સાથે રમવાને ઢોંડે છે. જો બાહ્ય બાંધતો નથી કે જે સુખપદાર્થ જોને બાંધે છે તે દુઃખદાયક છે. જો સર્પ કાળ છે. જો ક્ષણમાં કરડ્યો તો નાશ કરશે છતાં સ્તિગ્ધ પિતા જો બાહ્યને ભાસતા સુખરૂપ પદાર્થ પાસે ન જ્યાં દેતાં જોને ત્યાંથી દૂર રાખે છે તેમ ભક્તો! ધિવ જોને જોવા પ્રભુ, નિજ ભક્તોને સંસારરૂપ સર્પ પાછળ સુખના જન્મથી ઢોંડતાં જ ટકાવે છે. લોકિકલેશથી—સંસારમાંથી જોમની મુક્તિ કરે છે. આમ પ્રભુ નિજ ભક્તના ચિત્તનો નિરોધ (નિજ) પ્રભુસેવામાં કરાવે તો તેમાં ભક્તનું સુખાનંદ છે. (૧૦)

મૂલમ્—યયા રુદન્તિ તે ઘાલા બ્રાન્તા સર્સારિણસ્થયા ।

અતઃ एष हि सर्वज्ञः कृष्ण सत्सारमोचक ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ તે બાંધકો (સર્પ ન મહાવાયી) રૂદન કરે છે તેમ સંસારી જોનો - બ્રાંત થઈ (લોકિક વસ્તુ બંધી રહેવાથી) જેડ કરે છે અને તેથીજ સર્વજ્ઞ કૃષ્ણ જો

(અહંતામમતાત્મક) સંસારથી મુક્તિ કરી આપે છે, એટલે કે પ્રભુ પોતેજ લૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી પણ એથી વિરુદ્ધ તેમાંથી મુક્ત કરે છે. (૧૧)

વિવેચન:—જ્યારે પિતા બાલકને સર્પ તરફ જતાં અટકાવે છે ત્યારે બાલક રૂદ્ધ કરે છે કે ‘મહારા પિતા મને મ્હાં રમકડું લેવા દેતા નથી!’ તેજ પ્રમાણે સ્નિગ્ધ પ્રભુ પરમ કૃપા કરી સસારી જીવને સંસારમાં આસક્ત થવા દેતા નથી, એ જીવને સંસારમાં આસક્ત થતો અટકાવવા તે સસારી વસ્તુને હરી લે છે. ત્યારે સંસારી જીવ અજ્ઞાનથી ખેદ કરે છે! પ્રભુનો આભાર માનતો નથી કે “પ્રભુએ સંસારી વસ્તુનું હરણ કરી મ્હારા ચિત્તનો નિરોધ કર્યો, મ્હારી આસક્તિ લૌકિક પદાર્થમાંથી છોડાવી—એ મ્હારાપર અતિશય ભગવદ્ભુજ છે.” સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પુત્રતુલ્ય ગણી લકતોનું સંસારમાંથી મોચન (છુટકારો) કરે છે. પુરાણાન્તરમાં નારદજી વિષે એક કથા છે. “એક સમય એક રાજપુત્રીનો સ્વયંવર થતો હતો, ત્યાં દેશ-દેશના રાજાઓનોહર રૂપ ધારણ કરી જતા હતા. નારદજીને પણ મન થયું કે હું પણ સુંદર રૂપ ધરું અને સ્વયંવરમાં જઈતો મ્હારી સાથે રાજપુત્રીનો વિવાહ થાય! પ્રભુનું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પની સુંદરતાથી શ્રેષ્ઠ છે, તો પ્રભુનું સુંદર રૂપ લઈ આ સ્વયંવરમાં આવું!” નારદજી પ્રભુ પાસે આવ્યા, પ્રભુએ એમનું બહુ રીતે સમાધાન કરી પૂછ્યું કે, ‘કહો નારદજી કંઈ આશા છે? નારદજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ‘જેમાં માં મ્હાં કલ્યાણ હોય તે કરો. મ્હને તમારું સુંદર રૂપ આપો તો હું રાજપુત્રીને વરી લાવું?’ ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે ઠીક! તમારું લલ્લું થશે તેજ કરીશ. તમને માં રૂપ આપું છું જાઓ!’ નારદજી માયાને લીધે વ્યંગ વચન સમજ્યા નહિ. સ્વયંવરમાં આવ્યા ત્યાં તો એમનું સ્વરૂપ શ્રીહાસજીએ બહુજ હાસ્યજનક કર્યું હતું કારણકે પ્રભુએ નારદજીનું મુખ મર્કટવત્ ઉપહાસજનક બનાવ્યું નારદજી કામવશ થઈ ‘જ્યાં જ્યાં રાજપુત્રી જતી ત્યાં તેની સન્મુખ જઈ ઉભા રહેતા! સર્વ લોક હસતા કે કેવું સુંદર વાંદરાનું મુખ લઈ દોડે છે! પછી રાજકન્યા નારદજીને તો વરી નહિ. પણ પ્રભુ કે ‘જે રાજાનું રૂપ લઈ આવ્યા હતા તેમને વરી. નારદજી નિરાશ થયા. એક જણે તો નારદજીને મ્હોદે કહ્યું કે દર્પણમાં તમારું મુખ તો જુઓ!’ નારદજી દર્પણમાં જુએ છે તો ‘મર્કટવત્ ઉપહાસજનક પોતાનું મુખ છે! ત્યારે એમને પ્રભુપર ક્રોધ થઈ આવ્યો કે ‘શું તમે લોકોમાં મ્હારી હાંસી કરાવી?’ પ્રભુએ એમને સમજાવ્યા કે તમે જ્યારે એક સમય તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યારે કામદેવ પણ વસન્ત, મલયાનિલ, અપ્સરાઓ સહિત હોવા છતાં તમારી તપશ્ચર્યાનો ભંગ કરી શક્યા ન હતા! કામદેવની હાર થઈ હતી. તેથી (તમને) નારદજીને અભિમાન થયું હતું કે ‘મ્હેં કામદેવને પણ જીત્યો છે!’ એ તમારા દોષરૂપ અભિમાનને ઉતારવાને મ્હેં આ રીતે તમારી હાંસી કરાવી!’ આ પ્રકારે પ્રભુએ નારદજીનું અભિમાન દૂર કર્યું. આમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ લકતોને સસારમુક્ત કરે છે. (૧૧)

મૂલમ:—इत्येव रूप्यते नाम तथा विधर्मतः प्रभोः।

સંસારવૈરી ધરણીં પ્રતિ શેષો ન્યરૂપયત્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—પૃથિવી આગળ શેષજીએ એવી જ રીતનું ‘સસારવૈરી’ એવું નિરૂપણ કર્યું છે. તેથી પ્રભુનું નામ ‘સસારવૈરી’ એમજ પડ્યું છે. (૧૨)

વિવેચન — પ્રભુનું રૂપ જેમ સસારમાથી સુકિત આપે છે તેમ પ્રભુનું નામ પણ સસારમાજ છે. જ્યેષ્ઠભક્તોએ શ્રીકૃષ્ણના લલિતત્રિભુજ સ્વરૂપનું દર્શન કરી શેઠ વેદ, પતિ, પુત્ર તથા ગૃહાદિકર્મથી પોતાના મનને જેથી લઈ પોતાના ચિત્તને પ્રભુ બળન કરવામા વિનિયોજ્યું આ પ્રકારે જ્યેષ્ઠભક્તોની પ્રભુના સ્વરૂપપ્રતાપબલવટે સસારમાથી સુકિત થઈ તેમજ અભિલાષિ અનેક ભક્તોનો સસાર પ્રભુના નામમાત્રથી જ છૂટયો. પ્રભુની અનેક પ્રકારની લીલાનું સ્મરણ પણ જે કોઈ કરે તો તેનું સકલ સંસારદુઃખ દૂર થઈ જાય છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો જ્યેષ્ઠ વિચાર કરે છે કે ‘ભક્તોનો સસાર ક્યારે દૂર થાય કે ભક્તો મ્હારી પાસે આવે! ત્યારે જ ઠીક થાય!’ ધરણિયે સવાઈમાં ચોરણ ધરણિ-પૃથિવીને ઠહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણ સસારના વૈરી છે તેથી નામ અને લીલાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ સસાર દૂર કરી કલ્યાણ કાઢે તેજ કરે છે (૧૨)

મૂલમ્ — મન્યામહે વયં भ्रान्ता कृष्णविस्मृतिकारणम् ।

સસારમુત્તમ કૃષ્ણસ્ત કથં સ્થાપયેદ્ધરિ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણની વિસ્મૃતિનું કારણ જે સસાર તેને આપણે જ્ઞાન થઈ ઉત્તમ માનીએ છીએ તો દરિ શ્રીકૃષ્ણ તે સસારને કેવી રીતે સ્થાપન કરી રાખે? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું વિસ્મરણ કરાવનાર સસારને દૂર કર્યા વિના રહેશે નહિ (૧૩)

વિવેચન — આ જીવના દુઃખમાં અનેક જ મનોબળ છે. જીવના સમર્થણના મોટા કાર્ય છે કે, જ્ઞાનિકાલોના બ્રમ આ જીવના દુઃખમાં છવાઈ રહેયો છે! જીવ અનેક જ મની અવિદ્યાથી શ્રીકૃષ્ણને ભૂલી જાય છે! તેથીજ આ સસારને ઉત્તમ સમજીએમાંજ ચિત્ત પડેલી રહી છે! સસારમાં દેહસમ્બધી મુખદુઃખને મુખ્ય સમજે છે! પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ જોના સસારને કેમ ટકાવી રાખશે? હું ખરૂં જાણનાર દૂર કરનારા શ્રીકૃષ્ણ સર્વ જ્યાં પોતાના કિરણો પાથરે છે ત્યાં જીવનનો અવિદ્યારૂપ સસાર કેવી રીતે ટકી રહેશે? જીવ જોમ વિચાર કરે છે કે ‘હું સસારસમ્બધી મુખ પ્રાપ્ત કરું! અમુક કાર્ય હમણાં કરું કે, નેથી મારા દેહસમ્બધી કુટુંબીજનો સાથે હું મુખ લોત્રું! પરંતુ પ્રભુ નિજ ભક્તોને મુખદાણક વિચાર અન્ય પ્રકારેજ કહે છે કે, આમાં (સસારમાં) જીવ બાસકત છે તેથી જો મ્હારા (પ્રભુનો) આમ્રમ કરી શકતો નથી તેથી જો સસાર હું દૂરી લઉં કે ૭થી જોમાંથી જોનું મન છુટે અને જો (ભક્ત) મ્હારા (ભગવાનનો) આમ્રમ કરે! આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના સસારવૈરી છે (૧૩)

મૂલમ્ — एव तदीयेर्मनसि निधेय स्वप्नमोर्षुण ।

સ્વસ્મિન્નપિ વિનિશ્ચેયા પ્રમોરદ્વીકૃતિર્મુદા ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ — આ રીતે વડીલજનોએ પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણનો શુભ મનમાં ખાસ કર્યો; અને પ્રભુને મ્હારા નિર્મલ અગ્નિકાર કર્યો છે જોયો હું નિર્મલ રાખ્યો. (૧૪)

૧ જવાબિયમાલે જમા જોયો પાડ પણ અભિવ ઉપગમ્ય થાય છે ત્યાં જોમ સમજ્યું કે ૭મ પ્રભુને મંસારાની કદમાં આવેજ તેમ તેમની મતિ પણ તેનીજ છે એટલે કે જોમની પ્રભુની મતિ જોમને મંસારામાંથી મુક્ત કરવાની દેવ છે

વિવેચન—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીયોએ પોતાપોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ અંગીકૃત લક્ષ્મીને રક્ષણ કરશે જ. હુઃખ આવ્યું તો શું થયું? પોતાના લક્ષ્મીને પણ કવચિત્ સ્વામી દણ્ડ આપે છે! જેમ પતિ મર્યાદાનું ઉદ્ધવન કરનાર સ્વપત્નીને શિક્ષા કરે તેમ પ્રભુ પણ નિજ લક્ષ્મીનો દોષ દૂર કરવા હુઃખરૂપ શિક્ષા કરે છે, એજ ઉદ્દેશથી શ્રી ગુણર્ધન વિજ્ઞાપિતમાં કહે છે કે—

दण्डःस्वकीयतां मत्वेत्येवं चेद्विष्टमेव न । अस्मास्तु स्वीयतां मत्वा यत्रकुत्र यदा तदा ॥

અર્થ:—કે અમે આપના (લગવાનના) છીએ એમ માની નો આપ દણ્ડ આપતા હો તો તે અમને ઇષ્ટજ છે. અમને આપના ગણી જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે દણ્ડ આપશો, આ વચનાનુસાર સ્વકીયજનોને (લક્ષ્મીને) પ્રભુ દણ્ડ પણ આપે-શિક્ષા કરે-તો તે પણ અનુગ્રહ જાણી મનને પ્રસન્નતામાં રાખવું તેથી જ્યાં જ્યાં અપરાધ થાય ત્યાં ત્યાં તત્કાલ દણ્ડ પ્રભુ લેશે આપે! એ પ્રભુપ્રેષિત હુઃખને પણ અનુગ્રહ ગણી પ્રભુનો આભાર હૃદયમાં ધારણ કરવો જે પ્રભુપર દોષનો આરોપ કરે છે તેને બહિર્મુખ સમજવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં એનો અંગીકાર નથી. તેથી મન, વચન, અને કાયાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અંગીકૃત નિજલક્ષ્મીના રક્ષક છે. [૧૪]

મૂલમ્--અત एवास्मदाचार्यैरुक्तं वरणलक्षणम् ।

“લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ” ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ આપણા શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ ‘લોકમાં તથા વેદમાં સ્વાસ્થ્ય હરિ તો કરશે નહિ’ એવું વરણનું લક્ષણ કહ્યું છે, (૧૫)

વિવેચન:—રક્ષક એવા પ્રભુ લક્ષ્મીને કેમ હુઃખ આપે છે? જે પ્રકારે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં લક્ષ્મીજન સુખ પામે એવું કેમ કરતા નથી? આમ જો કોઈ શંકા કરે તો સમાધાન કરે છે, જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, જો એ લૌકિક કાર્યમાં સુખ પામે તો ત્યાંજ આસક્ત થઈ જાય જો વૈદિક કાર્યમાં સુખ પામે તો તેમાંજ આસક્ત થઈ જાય. આમ જો લોકમાં અને વેદમાં જીવ આસક્તિ ધરાવતો થાય તો એના હૃદયમાંથી પ્રભુનો આશ્રય જતો રહે, પ્રભુ શરણુ જતું રહેવાથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, તેથી શ્રીઠાકોરજી લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા નથી, કે જેથી એ કાર્યોમાં હુઃખ જોઈ ત્યાંથી મન ખેંચી લઈ પ્રભુનો આશ્રય કરે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીસુભોધિનીજી અને નિબન્ધાદિમાં ચારે વર્ણના લક્ષણ કહ્યાં છે તેમાં આપ કહે છે કે ‘પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી આદિ ગમે તે જીવ જો પ્રભુને શરણુ આવે તો પ્રભુ તેની લૌકિક વૈદિકમાંથી મુક્તિ કરી, તેનો અંગીકાર કરે છે [પોતાનો કરી રાખે છે]’ શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં પણ પોતે વચન કહે છે કે, લક્ષ્મીને લૌકિક વૈદિકથી મુક્ત કરી પોતાનો કરી રાખે છે, આમ વિચારી શ્રીહરિનો આશ્રય કરવો એજ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, [૧૫]

इति श्रीहरिरायजीविरचित षष्ठ शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितसम्पूर्णम् ॥६॥

શિક્ષાપત્ર ૭ મું.

ઉદ્દેશ:—છઠ્ઠા શિક્ષાપત્રમાં એમ કહ્યું કે પ્રભુ જો લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ ન કરે તો

પણ પ્રભુનો જુલુ જ મનમાં, ધારણ કરવો કે પ્રભુનો કંઈ કરે છે તે આપણા બહાને ખર્ચે કરે છે, આનું ધૈર્ય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે ભગવત્સ મસહિત ભગવત્સમરણ બાજન કરે. હવે આ સમય પત્રમાં વૈદિકમાં આસક્તિ કર્તવ્ય નથી, પણ ભગવત્સેવામાં આસક્તિ કર્તવ્ય છે એ નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—સદા શ્રીગોકુલાધીશ સ્મર્તવ્ય સર્વયા જનૈઃ ।

તદીયૈર્મિલિત સર્વદોષચિન્તાધિવર્જિતૈ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—સર્વદોષ અને ચિન્તારહિત તદીય (ભગવદીય) જનો સહિત મહીને સદા શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુનું સર્વયા સ્મરણ કરવું ચોખ્ખું છે.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગથી ભક્તજનને સર્વયા આ જ સ્મરણ કરવાનું કેમ કહ્યું ? પ્રભુ ગાયોના કુલના રક્ષક (ગોકુલ+અધીશ) છે એ શબ્દથી એમ જણાવ્યું કે ગાયો નિઃસાધન છે તેના રક્ષક પ્રભુ છે, તે જ પ્રમાણે જીવ એ નિસાધન થાય, શ્રીગોકુલાધીશનું સ્મરણ કરે તો ક્યાં પ્રભુ નિઃશય જાનુજઠ કરી જ જ્યામ જ્યારે નિસાધન ભાવથી ભજન સ્મરણ અને ત્યારે તદીય જનનો સજ થાય, અને એ સજથી અનેક પ્રકારના દોષ, ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, વૈદિક ચિન્તા જાડિ સર્વ હૃદયમાંથી દૂર થઈ જાય. ભગવદીયના સજ વિના, અને એટલો ભગવદર્શ કરે તો પણ મનમાંથી દોષ, ચિન્તા નિવૃત્ત થતા, નથી. રાસમ આધ્યાત્મીમાં સર્વ ભક્તોને મદ થયો, એક સુખ ભક્તોને મદ થયો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે એ મદરહિત એક જ ભક્તને હાથ પધાર્યા. અન્ય મદ ભક્તોને મોવાના દોષની ખબર પણ પડી નહિ, પરંતુ વધારામાં પ્રભુમાં દોષભુલિ ભૂલપણ થઈ કે પ્રભુ અમારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. એ પ્રકારે પ્રભુને જોળવા નિષ્ફળ પડી પેલા એક મજભક્તને પણ મદ થયો તો તેનો પણ ત્યાગ કરી પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા, પછી એ સર્વ અન્ય ભક્તો પ્રભુને કુહવા કુહવા પેલા એક ભક્તની પાસે આવી ચઢ્યા અને કહ્યું કે ‘અરે ! તમને પણ ત્વજ પ્રભુ જતા રહ્યા ! ત્યારે એ ભાગ્યવાન ભક્તને નિજ દોષનું જ્ઞાન થયું અને એમણે કહ્યું કે, ‘મને મદ થયો તેથી પ્રભુ મને પણ ત્વજને બાંધ્યા ગયા ! આ શબ્દોનું અર્થ થતા જ પેલા અન્ય મજભક્તોને નિજ દોષનું (મદનું) જ્ઞાન થયું કે “અમને મદ થયો તેથી પ્રભુએ અમારો ત્યાગ કર્યો !” આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીકૃષ્ણેધિનીજીમાં નિરૂપિત કર્યું છે, તેથી ભગવદીયના સજ વિના દોષ અને ચિન્તાનો નાશ થતો નથી. તેથી ભગવદીયોના સજમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી નિરૂપણ કરે છે કે “મિથેવર્ણ મુ સ્મર્તવ્ય સર્વયા તાદૃશીર્મયિ” વિવેકન તો સદા તાદૃશીય જનની સહિત સ્મરણીય છે (૧)

મૂલમ્—ન લૌકિકે મતિઃ કાર્યા મગવદ્ભાષણાધિકા ।

લૌકિક વૈદિક આપિ સ્વય સાધયિતા પ્રમુ ॥૨॥

શબ્દાર્થ—ભગવદ્ભાવમાં બાધક એવી લૌકિકમાં મતિ કરવી નહિ. (કારણ કે એવી મતિ ન કરનાર ટેકવાળા ભક્તજનના સર્વ વૈદિક અને વૈદિકના સાધનાર પ્રમુ પાતે જ છે.

વિવેચન:—અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક બુદ્ધિ ન કરવી, કારણ કે ભગવદ્ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ બાધક છે, પ્રભુની લીલા, શ્રીવદ્ભક્તુલ, ભગવદીયો, સેવા, સામગ્રી, મંજ, શ્રી યમુનાજી, શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષ, લતા, ભગવદ્દાર્તા, ગ્રન્થ, કીર્તન, શ્રીભાગવતાદિમાં લૌકિક મતિ નજ કરવી. સર્વ વસ્તુ પ્રભુસમ્પન્ધી બાણી, ભાવસંયુક્ત સેવાસ્મરણ કરવાં અલૌકિક ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો બાધ આવે, તેથી લૌકિક વૈદિક કાર્યની ચિન્તા ન રાખતાં ભગવત્કાર્ય ચિત્ત લગાડી કરવું. પ્રભુ પોતેજ લૌકિક સિદ્ધ કરી આપશે શ્રીવદ્ભક્તુલ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરી નિજ ભગવદીયોને એમ બતાવે છે કે ‘તમે લૌકિક વૈદિકની ચિન્તા મા કરો ! હવે તમારે અર્થ એ કાર્યો કરીએ છીએ ! તમે સુખથી પ્રભુની સેવા, સ્મરણ આદિ કરો.’ પ્રભુ પોતેજ તમારું લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ કરશે !’

૧ ‘ન લૌકિકી મતિઃ કાર્યો એવો પાઠ હોય તો પ્રભુભાવમાં બાધ કરે એવી લૌકિક મતિ ન કરવી’ એ અર્થ છે

મૂલમ્—इदानीमीदृशः कालः प्रतिकूलः समागतः ।

यथाकर्थाचित्स्वमनः स्थापनीयं पदाब्जयोः ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો વિપરીત કાલ આવ્યો છે કે જેમ તેમ કરીને (અતિશય વિટંબણામાં—યથાકથ ચિત્) આપણા ચિત્તને શ્રી ઠાકોરજીના ચરણાવિન્દમાં સ્થાપન કરવું.

વિવેચન:—હવે મહાકલિન કલિકાલ આવ્યો છે. આ કાલમાં ભગવદીયનો સંગ અતિદુર્લભ છે. જે કંઈ મલે છે તે પ્રતિકૂલ જ હોય છે. ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ યદ્યપડતું નથી લૌકિક કામનાવાળા પુરુષોના સ્વાર્થને અર્થ સર્વ કંઈ મળે છે બહારથી પરીક્ષા કરતાં ભલો ભગવદીયનો ભલો સત્સંગ અને ભલી ક્રિયા દેખાય છે; પણ અન્તઃ (અન્દરથી) તપાસતાં અનેક પ્રકારની લૌકિક-વાસના-પૂર્ણ ભગવદીયો દેખાય છે. એવા ભગવદીયના સગથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી એ છતાં એવો સંગ કલિકાલમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે તો યથાકથ ચિત્ જેટલું બને એટલું ચિત્તને શ્રીઠાકોરજીના ચરણકમલમાં યોજવું. પ્રભુમાં પ્રીતિ વધારવા બહુ લોકમાં મલવુ ખડું પરંતુ તેમાં એટલો વિવેક રાખવો કે જેથી ભગવદ્ધર્મ ઘટે એવું કોઈ કાર્ય ન થાય. જે (સ્વદય પણ) ભગવદ્ભાવ હોય તેની રક્ષા કરી ચિત્તને ભગવાનના ચરણકમલમાં સ્થાપવું

મૂલમ્:—सेवार्थी च मनः स्थाप्यं तत्साधकतयैव हि ।

गार्हस्थ्यार्थं विवाहेपि प्रयत्नः क्रियतां द्रुतम् ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—સેવામાં મન સ્થાપવું ભગવત્સેવાની સાધકતાને અર્થે ભગવત્સેવા સારી રીતે કરવામાં સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે—ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો જોઈએ અને એ ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાને વિવાહ પ્રતિ શીઘ્ર પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન:—શ્રીઠાકોરજીની સેવાદિક ભગવદ્ધર્મમાં મન સ્થાપવું. ભગવત્સેવાર્થ સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો જે વસ્તુ ભગવત્સેવામાં સાધક હોય તો તેનું ગ્રહણ કરવું, જે તે (સેવા)માં બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો આ ગૃહસ્થાશ્રમ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ એનું આચરણ કરવું. વિવાહાદિક ભગવત્સેવામાં સહાય આપે છે તેથીજ વિવાહ

માટે પ્રયત્ન કરવો-વિવાહ ખાતર જ નહિ. શ્રીભગવતમાં પ્રભુ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે, મત્સ્યેશ્વરા પ્રતીતં ચ સાહ્યોક્તવાદિચતુષ્ટયમ્ । જેષ્ઠાસ્તિ સેવયા પૂર્ણા કૃતોઽન્યસ્કાલવિપ્સુતમ્ ॥

“ ને ભગવદીયો સેવામાં પૂર્ણ છે તેઓ મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાહ્યોક્તવાદિ ચતુષ્ટય-સાહ્યોક્ત્ય, સામીપ્ય, સદિષ્ટિ અને સાર્થ-સુહિતની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. તે તેઓ કાળથી જેનો નાશ થાય છે, એવી અન્ય વસ્તુઓ-રાજ્યપદિક, તેની ઇચ્છા તો કેમ કરી શકે ? ” આ પ્રમાણે સેવાપૂર્ણ ભક્તો પ્રતીક્ષમાન ચતુષ્ટય સુહિતની વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલવિપ્સુત અન્ય વસ્તુની આદ્યના તો કેમ જ કરી શકે ?

મૂલમ્ - ન મવેત્ પ્રાયશો ભોગે તદીયાનાં ક્વચિન્મન ।

તથાપિ ચેદ્ મહેન્નોગો નિવાર્યઃ સર્વથૈવ હિ ॥૫॥ , ।

શબ્દાર્થ - ભગવદીયેનુ પ્રાયશ (પણુ કરીને) ભોગમાં મન કદાપિ પ્રવર્તતું નથી. તથાપિ કદાચિત્ ભોગાનુક્રા મન હોય તો નિમિત્ત તેનું સર્વ પ્રકારે નિવારણ કરવું (૫)

સંસારાચેયુષ્માનાં હૃદયિયાણાં દિતાય ચે । કૃષ્ણસ્ય સર્વથસ્તુનિ સૂક્ષ્મ ફાશ્ય ધોમયેત્ ॥
વિવેચન - સંસારમાં આવેશથી દુઃખ થયેલી ઇન્દ્રિયોના કંત્રાણુ અર્થે સર્વ વસ્તુ ઓને મહાન સર્વના ઇચ્છા એવા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં યોજવી. આ પ્રકારે પુદ્ગિમાર્ગીય ઇચ્છે પોતાની ઇન્દ્રિયોને તેમના વિષયભોગમાં યોજવાની નથી, પરંતુ ભગવત્સેવામાં યોજવાની છે. હજાન્ત તરીકે, તરીક જનોએ સ્ત્રી રાખવી પણ તે ભોગવિલાસને અર્થ નહિ પરંતુ સ્ત્રી ભગવત્સેવામાં સહાયમૂલ થાય માટે જ સ્ત્રી સાથેના ગૃહસ્થ સાર કામવિલાસને અર્થ નહિ પણ કામનિવૃત્તિને અર્થ જ છે. ભગવત્સહજ પુત્ર ઉત્પત્ત થાય એવી કામનાથી જ સ્ત્રી સાથે વિવશ કરવે. શ્રીઆભાર્યે મહાપ્રભુજી નિરોધલક્ષણ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે “ પુમે કૃષ્ણમિયે રતિઃ ” શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રીતિ રાખે એવા પુત્રને અર્થે વિવશ કરવે. ભગવત્સેવામાં કામ બાધક થાય તો તેની નિવૃત્તિને અર્થે વિવશ કરવે. વિવશને અર્થે જ વિવશ ભોગ કરવો નહિ કામની નિવૃત્તિને અર્થે ઇન્દ્રિયોને તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિવશયોગ્ય પદાર્થોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવામાં વિનિયોજવા. (૫)

મૂલમ્ - માવોઽન્ન સાધન માર્ગે પ્રમેય ભગવાન્ હિ સ ।

પ્રમાણ કૃષ્ણસેવાઽઽયૌ સ યવ ચ ફલ પુન ॥૬॥

શબ્દાર્થ - આ પુદ્ગિમાર્ગમાં જાણ સાધન છે અને પ્રમેય ભગવાન છે પ્રથમ તો કૃષ્ણસેવા એ પ્રમાણરૂપ છે અને વળી તેજ ફળરૂપ છે (૬)

વિવેચન - આ પુદ્ગિમાર્ગમાં સેવાની સર્વ રીતો સાધનરૂપ દેખાય છે પરંતુ એ સર્વ જાણરૂપ છે ને સાધન રૂપ દેખાય તે જ ફળરૂપ છે એનું કારણ શું ? એમાં એ કોઈ પ્રમાણ કરે તો કહે છે કે “ ફલ તો પ્રભુ સ્વપ્રમિય જગથી હાથમાં રાખે છે જ્યારે પ્રભુની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનું (ફલનું) ફાલ કરે છે જ એવો નિમિત્ત નથી જ કે આટલા દિવસમાં ફળ પ્રાપ્તિ થયેલી જોમએ, આમ છે પણ જીવ જીવસ્વભાવથી ફલની ઇચ્છા મનમાં રાખે છે તો તેથી તેને સેવા સાધનરૂપ દેખાય છે ને જીવ સેવાને જ ફળરૂપ સમજે છે તેને એ સેવા ફળરૂપ જ છે આમ શ્રીકૃષ્ણની સેવા-પ્રમાણરૂપ તથા ફળરૂપ બંને છે અર્થાત્ ને કોઈ

પ્રમાણરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા સાધનરૂપ છે. જે કોઈ પ્રમેયરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા ક્ષણરૂપ છે. જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ હોય છે તેવી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સિદ્ધાન્ત છે, તેથી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી, તેનું સંરક્ષણ કરવું.

મૂલમ્:—તસ્માત્ સ એવ સંરક્ષ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

एताद्विरुद्धं तत्सर्वं ज्ञात्वा ज्ञात्वा निवर्त्तयेत् ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી તેનું (ભગવદ્ભાવનું) સદા સારી રીતે રક્ષણ કરવું કારણકે તે નિધિરૂપ—દ્રવ્યના ભણકારરૂપ—છે અને જે જે કંઈ એનું વિરોધી હોય તે સમજી સમજીને તેમાંથી નિવૃત્ત થવું (૭) વિવેચન.—આ પ્રકારે અન્ય સર્વથી આપણા ભગવદ્ભાવનું તેમજ પ્રભુના સ્વરૂપનું સંરક્ષણ કરવું, ઉપર કહ્યું તેમ કાલ મહાકલિન આવ્યો છે. સ્વરૂપ હુઃસગથી પણ પ્રભુમાંથી વાત્સલ્ય જતું રહે છે. ભગવત્સેવાથી અન્ય સાધનમાં મન લાગે તો સેવામાં શિથિલતા થઈ જાય છે. તેથી આપણા ભગવદ્ભાવને નિધિરૂપ સમજી અનેક હુઃસગથી એનું રક્ષણ કરી લેવું, એ રક્ષાનો પ્રકાર બતાવે છે. જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી પ્રતિબંધ કરે તો તેનો (સ્ત્રીનો) પણ ત્યાગ કરવો. તે સમય સ્ત્રીનું વાત્સલ્ય ગણવું નહિ. તેમજ જો માતા, પિતા, પુત્ર આદિ પ્રતિબંધ કરે તો તેમનો પણ ત્યાગ કરવો. જો દેશમાં રાજાદિકનો પ્રતિબંધ થાય તો વિચાર કરી તે દેશનો ત્યાગ કરવો. એકી સમય ત્યાગ ન થઈ શકે તો ક્રમે ક્રમે એ સર્વ ત્યજવા, પણ ભાવની રક્ષા કરવા ચૂકવું નહિ. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા સર્વોપરિ સમજી, સેવાનાભાવને નિધિરૂપ ગણી એને શુભ રાખવી, એમ કરનારને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી સત્ત્વર અનુભવ થશે. (૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचित सप्तमं शिक्षापत्रम् श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसाहित स मासम्॥७॥

શિક્ષાપત્ર ૮ મું.

ઉદ્દેશ.—હવે આ અષ્ટમ શિક્ષાપત્રમાં ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનજ ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ અન્યાશ્રય તો કર્તવ્ય નથીજ. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી અને મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તેથી સર્વ સિદ્ધિ થાય છે એ હવે જણાવે છે.

મૂલમ્:—एहिके परलोके च सर्वसामर्थ्यसंयुतः ।

स एव गोकुलाधीशश्चिन्तनीयः सदा हृदि ॥१॥

શબ્દાર્થ.—આ લોક તથા પરલોક (ના સર્વ વિષયો)માં સર્વસામર્થ્યયુક્ત શ્રી ગોકુલાધીશ છે, તેનુંજ સદા હૃદયમાં ચિન્તન કરવું યોગ્ય છે, (૧) વિવેચન.—શ્રી ગોકુલાધીશનું સદા ચિન્તન કરીએ તથા એમની સેવા કરીએ તેમાં ચિન્તા બાધક છે. એક ચિન્તા તો એજ કે ‘હું ભગવત્સેવા કરું છું પણ મારા લૌકિકનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ?’ અને બીજી ચિન્તા એ છે કે ‘મહાર અલૌકિક કેવી રીતે સુધરશે ?’ આ બંને પ્રકારની ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો પ્રભુ સર્વ સિદ્ધિ કરવા સામર્થ્યવાન છે. સર્વસમર્થ

શ્રીબ્રહ્માધીશ પ્રભુ લૌકિક પદ્ય સિદ્ધ કરશેજી આમ હક વિશ્વાસ સંહિત નિમગ્નપૂર્વક શ્રીબ્રહ્માધીશનું સ્મરણ કરવું

મૂલમ્—વિશ્વાસસ્તત્ર કર્તવ્યો મદ્રમેવ વિધાસ્યસિ ।

સ્વદોષાદેવ તત્રાપિ દોષસ્ફૂર્તિર્યતો ભવેત્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનમાં વિશ્વાસ કરવો. ભગવાન કંઠ્યાણ જ કરશે. અને ભગવાનમાં પણ જો દોષની સ્ફૂર્તિ થાય તો તે આપણા દોષને હીપે જ છે વિવેચન.—હક વિશ્વાસ મનમાં રાખવો. જો વિશ્વાસ મનમાં હક હોય તો સ્વકૃપ ભવવદ્ધર્મીયરણથી પણ જોનું કંઠ્યાણ થાય છે લોકને જતાવવાને ઘણાંજો ભગવદ્ધર્મ આવરે પણ મનમાં પ્રભુજી વિશ્વાસ ન રાખે તો ખર્મ ફલસિદ્ધ કરતો નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી રિવેકસેર્વાં મમ ન્યામન્યા નિજ અન્નમાં કહે છે કે ‘બ્રહ્માસત્ત્વકો મામ્યો માત્ર સેવત નિર્મમા’ જોટલે ‘બ્રહ્માસત્ત્વ અને આત્મની ભાવના કરવી. માત્ર ધનનું મમત્વ વિના સેવન કરવું’ અવિશ્વાસથી બ્રહ્માસત્ત્વ નિષ્કૃત ભાય છે આત્મને હક વિશ્વાસ છે તેથી મેઘ જોને જલકાન કરે છે જોક સમય હનુમાનજી સીતાને ઓળખા લકા મુખી બધા હનુમાનજીને ઉપવન, વાટિકાદિને ઉલ્ખઠ કરી જોનેક રાક્ષસને માર્યા જોનેક પ્રજાસથી હનુમાનજી પકડાયા નહિ. જાન્ટે ઇન્દ્રજીતે બ્રહ્માસત્ત્વને ઉપયોગ કર્યો, ત્યારે હનુમાનજી બ્રહ્માસત્ત્વ માહાત્મ્યને સત્ય કરવા બ્રહ્માસત્ત્વથી જ ખાવા. હનુમાનજીને રાવણ પાસે લાવવામાં આવ્યા રાવણે કહ્યું કે “આવા બહવાન વાનરને સૂતરતારથી કેમ બાંધ્યા છે જોને લોકમંત્રી સાકલથી બાંધ્યા.” આમ જ્યારે બ્રહ્માસત્ત્વ માહાત્મ્ય ન સમજી, બ્રહ્માસત્ત્વમાર્મ્મ વિરે અવિશ્વાસ કરી, ‘લોકમંત્રી સાકલથી બાંધ્યા’ જોમ કહ્યું તેની સાથેજ બ્રહ્માસત્ત્વ છુટી ગયું! હનુમાનજીને પોતાનું બલ દર્શાવ્યું! સર્વ સાકળો તૂટી ગઈ! અને સર્વ લોકનું હકન કર્યું! આમ અવિશ્વાસથી બ્રહ્માસત્ત્વ નહ ઘઈ ભય છે, જોમાં હક વિશ્વાસ રાખવાથી તે ઉપયોગી બધ થકે છે! તેમજ આત્મ જોક સ્વાતિનક્ષત્રનાં મેઘજલ નિ ફુની તાંત્ર આકાંક્ષા રાખે છે. સ્વાતમેઘજલવિના અન્ન પૃથ્વીપરના જળાનિ ફુનું બહણુ આત્મ પક્ષી કરતું નથી. આમ જો આત્મને જો મેઘજલને હક વિશ્વાસ છે તો જલ મેઘ પણ જોને મનોરથ પૂર્ણ કરે છે આ જ દશાન્તમાં જતાવ્યું તે પ્રમાણે વૈષ્ણવોએ પ્રભુમાં હક વિશ્વાસ રાખવો ‘અવિશ્વાસો ન કર્તવ્યો સર્વયા પાપકસ્તુ સ’ પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરવો કારણકે તે સર્વયા બાધક છે જેના હુકમમાં હક વિશ્વાસ છે તેને સર્વફલની પ્રાપ્તિ થાય છે ભક્તોએ વારવાર પોતાને દોષ વિચારવો. પોતાને દોષપૂર્ણ સમજે તો મનમાં દીનતા ઉદ્ભવે કે “હું કેવો દોષપૂર્ણ છું આશાપર તે પ્રભુ ક્યાંથી કૃપા કરે?” જોક ભગવદીયે બાંધું છે કે, ‘માર્મો હોં પતિવનકો રાગા, હોં પતિવનકો નાયક, હોં પતિવનકો રૂઝ’ આ પ્રકારે પોતાની ભ તને અન્ન સર્વથી દોષપૂર્ણ સમજે તો જ દોષો સ્ફુરે, દીનતા ઉદ્ભવે અને પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરાજ.

મૂલમ્—આર્તિ ફલ સાધન ષ્વ બ્રજાધિપતિસગમ ।

અત સદા તદાર્ત્યેવ સ્થીયતાં તત્ક્રપાયુતૈ ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણના સમાગમ વિષે જે આર્તિ-આતુરતા-છે તે જ ફલ છે, અને તે જ સાધન છે; માટે તેના કૃપાયુક્તો (વૈષ્ણવજનોએ) એ તે આર્તિ ભાવથી નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. (૩) **વિવેચન.**—કેટલા સમય-જન્મ, વર્ષો-થી આપણે પ્રભુથી [વિષય] વ્યુચરણ પામ્યા છીએ ! એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું !-આ પ્રકારની આતુરતા જ સાધન છે આવી પ્રભુ સમાગમની અતિ આકાંક્ષા સમાન અન્ય સાધન નથી. આ આતુરતા જ ફલ પણ છે. એ પ્રકારની પ્રભુમિલનની આતુરતા જ્યારે હૃદયમાં ઉદ્ભવે ત્યારે જ સર્વ ભગવત્સેવા સ્મરણ ભજનાદિ થઈ શકે, અને પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. જેમ જેમ પ્રભુસંગમર્ણે આર્તિવધે તમ તેમ પ્રભુ અધિક આનન્દાનુભવ કરાવે તેથી આર્તિ-પ્રભુમિલનાર્થ આતુરતા-એ જ વ્રજાધિપ સંગમ કરાવવામાં કારણરૂપ છે. જ્યારે ભક્તિ વિપ્રયોગ-આર્તિ કરતો કરતો આર્તિરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે છે. જેમ અગ્નિસમ્બન્ધથી નવનીત (માખણ) દ્રવીભૂત થઈ જાય છે, તેમ ભક્તની વિપ્રયોગ આર્તિથી-‘આપણે કેવા ભાગ્યહીન કે આપણે પ્રભુથી વિશુટા છીએ ! પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું !’-એ પ્રકારની આતુરતાથી-પ્રભુનું હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

“કિલિશ્યમાનાન્ જનાન્ દૃષ્ટ્વા કૃપાયુક્તો યદા ભવેત્ । તદા સર્વં સદાનન્દ દ્વાદિસ્ય નિર્ગત વહિઃ” ।

એટલે ‘નિજ ભક્તોને આર્તિયુક્ત-કલેશ યુક્ત-જોઇ પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે એ સદાનન્દ ભગવાન હૃદયમાંથી બહાર નીકળે છે’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં આર્તિ જ સાધન છે અને ફલ પણ છે. ભક્ત જ્યારે વિપ્રયોગમાં તદ્રૂપ થઈ જાય ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે (૩)

મૂલમ્-અન્યાશ્રયો મહાનેવ વાધકો ભીયતાં તતઃ ।

તત્ક્ષણેનૈવ સન્નેતો વિમુક્તં વૈ વિધાસ્યતિ ॥૪॥

શબ્દાર્થ.—અન્યાશ્રય એ મહાન બાધક છે. અન્યાશ્રયથી ભય રાખો. (જે ક્ષણે અન્યાશ્રય થાય) તે ક્ષણે જ સત્પુરુષના ચિત્તને તે (અન્યાશ્રય) નિશ્ચય બહિર્મુખ કરશેજ.

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે વિપ્રયોગ-આર્તિ સાધન અને ફલ બન્ને છે, ત્યાં અન્યાશ્રય બાધક છે, અન્યાશ્રય સર્વ આર્તિને દૂર કરે છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યાશ્રયથી (શ્રીગોકુલાધીશ-શ્રીકૃષ્ણનું) શરણુ ત્યજી અન્ય દેવનું ભજન, સ્મરણ, શરણુ કરવું) સદા પહીતા રહેશે હારિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

“અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનાં દર્શન ન કરવાં, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન ખાવો, અને અન્યદેવના મંદિરમાં ન જવું” આ રીતે અન્યદેવનો આશ્રય કરે તેને બહિર્મુખ સમજવો આપણા ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે અન્યાશ્રયનો મનમાંથી સત્ત્વર ત્યાગ કરવો એક ક્ષણ પણ અન્યાશ્રયના સમ્બન્ધથી દુર્બુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે શ્રીશુસાઈજી વિશિષ્ટિમાં કહે છે કે:—

“અહં કુરગીદ્ગમ્ગામિનાઙ્ગીકૃતોઽસ્મિ યત્ । અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિ કન્ધરામેવ વાધતે ॥

“હું મૃગની દૃષ્ટિ જેવા અપલ નેત્રવાળા વ્રજભક્તોના સગી શ્રીકૃષ્ણનો અગીકૃત (સેવક) છું, તેથી અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ (અથવા અન્યાશ્રયનો છાંયો) પણ મારી કન્ધરાનો બાધ કરે છે “ આ વાક્યાનુસાર અન્ય સમ્બન્ધ ભગવદ્ભક્તોને બાધ કરે છે.” તેથી બહિર્મુખજનને સગ ત્યજી આપણા ભાવની રક્ષા કરવી (૫)

મૂલમ્—તદીયેપુ સદા સ્યેય સન્નાવેનૈવ સર્વથા ।

ત ઇવ ભક્તિમાર્ગસ્ય સહાયત્વે નિરૂપિતા ॥૫॥

શબ્દાર્થઃ—(ભગવદીયો) તદીયોના સગમાં સત્ત્વ ભાવથી સર્વથા સ્થિતિ કરવી (કારણકે) તદીયો જ ભક્તિમાર્ગની સહાયતામા નિરૂપિત છે (૫) વિવેચન—ભગવદીયના સગથી બહિર્મુખતા અને અન્યાગ્રમ થતાં નથી, પ્રભુમાં સુ દર ભાવ વધે છે. સર્વથા તદીયોના સગ શુદ્ધભાવથી પ્રભુભિલનાર્થે કરવો, લૌકિક વૈદિક વાંચના એ સગમાં કરવી નહિ, તદીયના સગથી ભક્તિમાર્ગમાં સદાશ મળે છે શ્રીભાગવત પ્રથમ સ્કન્ધમાં યોનકર્તુ વાક્ય છે કે—

“વૃણપામ સ્થેનાપિ ન સ્વર્ગ નાપુનર્થયમ્ । મગવત્સાંગિસંગસ્ય મર્થ્યાનાં વિમુક્તાશિષ” ॥

ભગવાનના સગથી ભક્તના સગની એક ક્ષણ સમાન પણ અને સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરતા નથી તો પછી (એ ભગવદીયના સગ સમાન) મરણ ધર્મસુક્તા શાસ્ત્ર દિક્ષા મનોરથની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ !’ ભગવદીયોના સગ શાસ્ત્રાદિક મનોરથથી, સ્વર્ગથી અને મોક્ષથી પણ અતિ ઉત્તમ છે એકાદશસ્કન્ધમાં શ્રી ભગવાન ઉદવણ પ્રતિ કહે છે કે—

ન રોધયતિ માં યાગો ન સાંસ્યે ધર્મ ઉચ્ચ । ન સ્વાધ્યાયતપસ્ત્યાગો મેષાપૂર્ત ન વક્ષિષ્યા ॥૧૧
વ્રતાનિ યજ્ઞાશ્ચન્દાસિ તીર્થાનિ મિયમા ધર્માઃ । યથાવદ્ગ્યે નરસંગઃ સર્વસન્તાપહો દિ માસદ્ય
નરસદ્ગ્યેન દિ ક્ષિતેયા યાતુષાના યગાઃ મૃગાઃ । ગમ્યર્વાપ્તરસા નાગા સિદ્ધાધારણગુણવદ્ ॥
વ્રજ્જ્વો મરણં પ્રાપ્તસ્વાદૃ કાયાધવાવય ॥ (અધ્યાય ૧૧)

અર્થાત્ કે ઉદવ । યોગ, કે સાંચ, કે ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય (વેદાભ્યાસ), કે તપ; કે ત્યાગ (દાન), કે ઇષ્ટાપૂર્ત (યજ્ઞો, કૃષ, ઉપવન, આગ્રમ સ્થગાદિક), કે દક્ષિણ, કે મત્સ્ય કે વજ્ર, કે ઇન્દ્રો, કે લીધો, કે વ્રમ, કે નિયમી—એમાંનું કોઈ પણ અને વશ કરતું નથી પણ સર્વ પ્રકારના સગ (આસક્તિઓ) નો નાશ કરનાર સત્સગ (ભગવદીયોના સગ) નિશ્ચય અને વશ કરે છે સત્સગથીજ દેવો, યાતુધાનો (સપ્તસો), પક્ષીઓ, મૃષો, બ ધવે, અસરાઓ, નાગો, સિદ્ધો, આરણ્યો, શુદ્ધકો, બદ્ધુ છવો વૃત્રામુર-પ્રસ્તાદ આદિ મારા જરણાવિનશ્ચને પ્રાપ્ત થયા છે આમ સર્વ કોઈ યોગિના છવ-ઉચ્ચ ના નીચ-યોગિના છવો સત્સગથી ભગવાનને પ્રાપ્ત થયા છે તેથી શુદ્ધ ભાવથી પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીયના સગની સદાશ લેવી. દશાન્તમાં ત્રણધરકાસના આરીર્વાદથી તથા સગથી આપોદાસને ભક્ત પ્રાપ્ત થઈ,

મૂલમ્—અસ્માક તુ તદીયાના પ્રસન્નોઽપિ સુદુલ્ભ ।

ચેતોઽપિ સાધનાભાવાદિમુશ્વ તિષ્ઠતિ સ્વતઃ ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—પણ આપણને તો તદીયો (ભગવદીયો)ના પ્રસગ પણ અતિદુર્લભ છે; અને ચિત્ત પણ સાધનના અભાવે સ્વતઃ જ વિમુખ રહે છે (૬) વિવેચન—અમને તો તદીયોના સગજ મદાદુલ્ભ છે અકલણ પણ ભગવદીયો મળતા નથી એક તો એ દુઃખ છે અને બીજી ચિત્તાથી સાધન, સમગ્ર ભાવના આદિ કોઈ પણ ભગવદ્ભવ બનતો નથી આમ ભગવદીયના સગભાવથી અકેતુ (એકતુ પરી રતુ) ચિત્ત ભગવદ્ધર્મમાં યોગતું નથી, તેથી દુઃખમાં બહિર્મુખતા ઉદ્ભવે છે પ્રભુ પ્રમત કરવાના બે ઉપાય છે એક તો

ભગવદ્દીયના સ ગે ચિત્ત પ્રભુમાં લીન થાય તે અને ખીજો તદ્દીય—સ ગાલાવમાં અષ્ટપ્રહર ભગવદ્દીલામાં ચિત્તનું લીન થવું તે આ બંને ઉપાય—રહિત અમે છીએ તો હવે શું કરવું ? આ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી જીવનાર્થ દૈન્ય કરે છે । (૬)

મૂલમ્:—ગતો હિ ભગવદ્દાસઃ સ્વકાર્યાય વિદેશકે ।

વ્રજપાલોઽપિ ચલિતસ્તેન મે દુઃખિતં મનઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—ભગવાનદાસ પોતાના કામને અર્થે વિદેશ ગયો છે. અને વ્રજપાલ નામનો સેવક પણ પરદેશ ગયો છે તેથી માફ મન દુઃખિત છે (૭) **વિવેચન:**—એક ભગવદ્દીય ભગવાનદાસનો મને સગ હતો તે પણ પોતાના કાર્યને અર્થે વિદેશ ગયો. અને વ્રજપાલ પણ પરદેશ ગયો. આમ બંને ભગવદ્દીયોમાથી કોઈ પણ પાસે રહ્યું નહિ તેથી સત્સગ વિના અતિ દુઃખ થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—મયિ યદ્યપિ નાસ્ત્યૈવ કિંચિત્તત્કૃપયાં પુનઃ ।

યદાસ્તિ તદપિ સ્વીયસાધનાભાવતો ગતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:—યદ્યપિ મ્હારામાં તો કોઈ પણ ધર્મ નથી જ, તથાપિ તેની કૃપાથી જે કિંચિત્ છે તે પણ પુનઃ અમારા સાધનના અભાવથી જતું રહ્યું છે. (૮)

વિવેચન:—ભગવદ્દીયજનો મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા ! મારામાં સ્નેહ નથી તેથી જ આમ થયું છે ! જો સ્નેહ મારા હૃદયમા હોત તો મારો સગ અને ભગવત્સેવા શું કરવા છૂટત ! એક તમારી કૃપાનું બલ છે કે તમે મ્હારા પર પ્રસન્ન રહો છો । મ્હારાથી લૌકિક વૈદિક કાર્ય કર્યું પણ બનતું નથી ! આમ ગૃહસ્થાશ્રમનું કાર્ય નથી થતું તેમજ પ્રભુ પ્રસન્ન કરાવનાર પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાદિ ધર્મ પણ બનતો નથી ! આ પ્રકારે હું સર્વથા નિઃસાધન (સાધન વિનાનો) થઈ પડ્યો છું । +

મૂલમ્:—एतादृशेऽर्थे सम्प्राप्ते स हरिः शरणं मम ।

ऐहिके पारलोके च नैश्चिन्त्यं तत एव हि ॥९॥

શબ્દાર્થ:—આવો અર્થ સમ્પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં તે હરિજ માફ શરણ છે અને તેથી જ એહિક અને પારલૌકિકમા નિશ્ચિન્તપણુ છે. (૯) **વિવેચન:**—હું આવો નિઃસાધન છું ! હરિશરણ એ જ મારી એકગતિ છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે—એહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ’ ‘આ લોકની તેમજ પરલોકની સર્વ (વસ્તુઓમાં) સર્વથા હરિનું શરણુ કરવું’ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થશે. હરિ શરણુ કરી અન્ય સર્વથી નિશ્ચિન્ત રહેવું. હવે પ્રભુ મને પોતાનો કરી લેશે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય નામના ગ્રન્થમા કહે છે કે—શરણસ્થસમુદ્ધાર કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્” એટલે “શરણમાં રહે એવા ભકતોના ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિત કરૂ છું ” આ વાક્ય પ્રમાણે શરણસ્થ ભકતોનો ઉદ્ધાર પ્રભુ કરશેજ. પછી એ ભકતોથી ભલે સાધન બને અથવા

૧ વત્કૃપયા એવો પાઠ હોય તો ‘તમારી કૃપાથી’ એમ અર્થ કરવો “ તે ભગવદ્દીયોની કૃપાથી” એ ‘તત્કૃપયા’ પાઠનો અર્થ છે

ન પણ બને, તો જો શું ? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પર બ્રહ્મતમ વચન કહે છે કે—

“સર્વધર્મોના ત્યાગ કરી એકે માત્ર (ભગવાનનું) શરણુ કર. હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ ! શોક માં કર !” આ વાક્યાનુસાર હરિશ્ચન્દ્રે જ્યાં પછી આ લોક તેમજ પરલોક સમગ્ર ખી સર્વ કાર્યોમાં નિશ્ચિન્તતા છે (૯)

મૂલમ્ —કદાચિન્મિલન ચેત્સ્યાત્ સન્નામ્યેન ભવાદશામ્ ।

તદા કો વેદ ચિત્તસ્ય પરાવૃત્તિ પુનર્ભવેત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ —સદ્ભાવ્યે જો કદાચિત્ આપ સરખાનું મિલન થાય તો પણ પુન મ્હાર ચિત્તની પરાવૃત્તિ (ચિત્તમાં જે કર્મક ધર્મ હતો તે પણ ગમે જોવી અદ્યમ આકર્ષણની ચિત્તપરાવૃત્તિ) થઈ જાય જો કદાચુ આવે છે ? (૧૦) વિવેચન.—અમે તો ભગવદ્દીક્ષ્યા સ્વભાવમાં અતિશય દુઃખ પામીએ છીએ. અન્ધ જીવને તો કદાચિત્ ભગવદ્દીક્ષ્યા મળે છે તો પણ જોના ભાવ્યમાં ભગવદ્દીક્ષ્યા ભગવત્સેવા પ્રદિમાર્ગોના રસાનુભવ લખ્યો નથી. તેથીએ જીવોનું મન સત્સજમાં લાગતું નથી, કાશ્ચકે સસારમાં જોમનું પુનરાગમન ! જવાનું છે હજુ પણ જોમને બહુ જન્મો લેવાના છે તેથી ભગવત્પ્રાપ્તમાં જોમને બહુ જ મનો અન્તરાય થકનો છે. જોવા જીવો સસારમાં બહુ બ્રમણુ કરશે. શ્રીહરિશ્ચન્દ્ર આમ કહી જોમ જતાવે છે કે, પ્રથમ તો ભગવદ્દીક્ષ્યા સત્સજજ દુર્લભ છે, પણ કદાચિત્ જો જો સત્સજ પ્રાપ્ત થાય તો પણ જીવ જોનો લાજ લેતો નથી ! (૧૦)

મૂલમ્ —કિયદ્દેસ્ય મહાચિન્તાસમુદ્રો હૃદિ વર્ત્તતે ।

સ્થિતેઽપિ શિરસિ પ્રાણનાયે ચિત્તવિભેદત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ —હું કેટલું લજુ ! મારા શિરપર પ્રાણનાય (મીઠાકોરજી) વિરાજે છે તો પણ મારા ચિત્તવિભેદથી હૃદયમાં મહાચિન્તાનો સમુદ્ર કરે છે ! (૧૧) વિવેચન.—જીવનો સ્વભાવ તથા જીવની ક્રિયા જોઈ મારા મનમાં અતિશય ચિન્તા થાય છે જો ચિન્તાને હું પત્રમાં તો કેટલે કરજીને લજુ ! ચિન્તાનો મહાસમુદ્ર હૃદયમાં ભર્યો છે ! (જોમ કહી જો જતા હું કે હૃદયમાં ચિન્તા સમુદ્રવત્ બરી છે) જો ચિન્તા ફર કરવાનું સાધર્મ્ય મારામાં નથી ! જો હું જોમ કરવા સમર્થ હોત તો ઉપાયો યોજત ! મને તો જોકે કદ વિશ્વાસ છે કે મારા શિરપર પ્રાણનાય પ્રજુ વિરાજે છે તો શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી માત્ર ચિત્ત ચાન્ત કરશે ! જાજ જલ માત્ર છે

ચિત્ત ચાન્ત કરવાનો અપમલસ્યોકને અનુસરતો નથી. મૂળ મોહમાં તેમજ હરિશ્ચન્દ્ર જોમ કરે છે ? મ્હારે શિરપ્રાણનાય મીઠાકોરજી વિરાજે છે તો પણ ચિન્તામયુદ મારા હૃદયમાં રહે છે જો હું નુર્માન !

જગી બીજી રીતે જાય વિચારી વિવેચન કરીએ તો જોમ અર્ધ નીકળી યકે કે—

૧ પુનરાગમનું વિવેચન મૂળાનુસાર નથી. ચિત્તની પરાવૃત્તિ સ્ત્રી સ્વભાવના અમારે ? કદા ભગવદ્દમ મારામાં છે તે જતો રહે તે જોયો અથ અદ્યમ આકર્ષણથી કદામી યાગ છે (૧) ચિત્તની પરાવૃત્તિ એકમ હું આપ સગજાના મેલાપથી પુનઃ ભગવદ્દમમાં જોમપ્રથમ જોમ રોગુ નેજી.

ચિન્તાથી મારા પ્રાણ માથે આવી રહ્યા છે. એવી મારા હૃદયમાં ચિન્તા ભરી છે ! ત્યાં શ્રીઠાકોરજી મારા પ્રાણનાથ છે, મારા પ્રાણની રક્ષા કરવા તે પ્રભુજી મારું હૃદય ચિન્તાનો સમુદ્ર-શાન્ત કરશેજી !” આ પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ કરતાં પોતાના હૃદયમાં તન્મયતા થાય, કેવલ નિઃસાધનતા થાય તો પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય એમ નિરૂપણ કર્યું. હવે કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ કયા પ્રકારથી થાય તે અથ શિક્ષાપત્રમાં વર્ણવે છે.

इति श्रीहरिरायजीविरचितं अष्टम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुसहित समाप्तम् ॥८॥

શિક્ષાપત્ર ૯ મું.

હવે નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનના સ્વરૂપનું પૃથક્ (બુદ્ધ બુદ્ધ) નિરૂપણ શ્રીહરિરાયજી કરે છે. ઉપરના પત્રમાં દીનતાથી નિઃસાધન થનારને અનુભવ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, હવે એ અનુભવ કયે પ્રકારે થાય તે દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ આ પત્રમાં છે. તેથી પત્રના આરંભમાં સ્વરૂપાન્દના અનુભવવાર્થ કેવી આતુરતા બોધે તે બતાવે છે. પ્રથમ અરાઢ શ્લોકમાં સ્વરૂપવર્ણન કરે છે. એવા સ્વરૂપનું દર્શન કયારે આપશે એવી આર્ત્ત બતાવે છે.

मूलम्:--कदा निजपतिः कृष्णः स्वविम्बं दर्शयिष्यति ।

बद्धवर्हशिखं नीलकुन्तलावरणाननम् ॥१॥

શબ્દાર્થ:—મયૂરપિચ્છથી જેની શિખા બદ્ધ છે, જેનું મુખ શ્યામ કેશથી આવરણયુક્ત (ઢાંકાયેલું) છે એવાં નિજસ્વરૂપનું દર્શન અમારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ અમને કયારે કરાવશે!

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે, તેમનું દર્શન કયારે થશે ? શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે “મહારા પતિ” એમ કહેવામાં ઉદ્દેશ એ છે કે, વ્રજભક્તોની ભાવનામાં હૃદય રસમય થઈ ગયું છે. પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન વિસ્મરાર્થ છે. અત્યંત વિરહ અનુભવાય છે એ સ્થિતિમાં અન્તર (ભીતર)નો ભાવ બહિર ઉભરાઈ જાય તે. તેથી અત્ર શ્રીકૃષ્ણને નિજ-પતિ મહારા પતિ એવું વિશેષણ આપ્યું છે. શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રદક્ષસમ્બન્ધ થયો છે, તુલસી શ્રીઠાકોરજીના ચરણારવિન્દમાં સમર્પ્યા છે, એ પ્રદક્ષસમ્બન્ધનું સ્મરણ ઉદ્દેશીને પણ શ્રીઠાકોરજીને નિજપતિ-મહારા પતિ-એવું વિશેષણ આપ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કયારે આપશે ? એ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, મયૂરના સ્વચ્છ પિચ્છાના ચુચ્છાયુક્ત મુકુટ મસ્તકે ધર્યો છે એ મોરમુકુટના શૃંગારનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીસ્વામિનીજીને રસદાન કરવું છે, તેથી એ મોરમુકુટ પોતે ધર્યો છે એટલે સત્વર રસદાન કરશેજી શ્યામ અલકાવલિ મુખારવિન્દપર આવી રહી છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ કયારે દર્શન આપશે ! (૧)

मूलम्:--अधनुःसन्धितशरं कस्तूरीचित्रकांकितम् ।

इन्दीवरदलद्वैर्व्यविशालनयनद्वयम् ॥२॥

શબ્દાર્થ —જેની બ્રમર બાણ ચઢાવેલા ધનુષ સમાન છે જેનું મુખ કસ્તુરીથી ચિત્રિત છે તથા જેના બન્ને નયનો કમલદલથી દીર્ઘ અને વિશાલ છે, (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન કયારે થશે) વિવેચન:—ભુકુટી ધનુષ જેવી છે. ત્યાં રસરૂપ કસ્તુરીનં

તિલક છે તથા કપોલપર કમલપત્ર છે શ્રીકાકોરણ જામરૂપ ધનુષ બાણથી હમારા મનને ક્યારે વીધશે ! કમલના પત્ર જેવાં વિચાળ નયનોનું દર્શન આપી હમારો તાપ ક્યારે દૂરી લેશે !

આ નવમા શિલાપત્રમાં પ્રથમ શ્લોકના ઉત્તરાર્થથી, તે જારા શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપવર્ણન આવે છે એ પ્રત્યેક શ્લોકમાં બતાવેલા શ્રીજન્મકૃત શ્રીકૃષ્ણ મહારાજની વ્યતિત્ત્વ દર્શન ક્યારે થશે ! એમ સમજાવેલો.

મૂલમ્—મૌકિકામરણાલમ્બિસુનાસ સરસાધરમ્ ।

ત્રિરેલ્લકણ્ઠવિલસત્કણ્ઠામરણમૂપિતમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—જેની સુન્દર નાસિકાપર મૌકિકામરણ આવી રહ્યું છે, જેના અધરોઠ સરસ છે, જેના કઠમા ત્રણ રેખાઓ છે અને એવો કઠ કઠામરણથી ભૂષિત છે, એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન અને ક્યારે થશે ! (૩) વિવેચના—જેમની નાસિકા નાકની વેસર એટલે નાકની વાળીથી પરમ શૈભાશમાન છે એ નાકની વેસરનું ઉચ્ચવલ અને લાંબુ મોટી શાલા અધરોઠ પર આવી રહ્યું છે બાણે શ્રીસ્વામિનીજીને નિર્વિકારભાવ અધરમુધારનું પાન ન કરતો હોય ! એવું તે મોટી શાલા અધરોઠ પર શોભે છે, કઠમાં ત્રણ રેખા છે તેથી આત્મિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના જાજોની સ્થિતિ બતાવાય છે અથવા શ્રીકાકોરણથી ત્રણ લોક મોહ પામ્યા છે એમ એ ત્રણ રેખાઓનો ભાવ છે એક કઠમાં કામરણ (કમી) શોભે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન અમને ક્યારે થશે

મૂલમ્—પ્રફુલ્લત્રેલ્લુગલ ચિત્તુકામરણાન્વિતમ્ ।

સુવર્ણસુક્ષ્મમણિયુગ્વનમાલાવિરાજિતમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જેના જન્મે ગાદ પ્રકૃષ્ટિત છે, જેની ચિત્તુક જામરણકૃત છે અને જે સુવર્ણના સુક્ષ્મ અભિજાતુક વનમાલાથી વિરાજ રહ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન અને ક્યારે થશે ! (૪) વિવેચના—‘સુવર્ણીત’ માં પણ જલ્દસ્ય પ્રકૃષ્ટિત છે એમ વર્ણવેલું છે ‘શ્વરપાત્મકવદનો સુદુર્ગઢઃ (પદ્ય મારના જેવું શ્વેત મુખાસિન્ધ છે જેમનું જન્મે કામલ ગુહસ્થળ છે જેમના)’ એવા વિશેષણો શ્રીકાકોરણને લગાડવામાં આવ્યા છે એમ પદ્ય માર ઉપર શુક (પોપટ) જોરે બસુ મારે છે તેમ અહીં શ્રીસ્વામિનીજીને હન્ટસ્પર્શ શ્રીકાકોરણના પ્રકૃષ્ટિત ગાદ ઉપર થયો છે શ્રીસ્વામિનીજી અધરમુધારણને બસુભવ કરે છે ત્યાં રસાધિકારથી અધરથી રસ આવે છે એ અધરસ અવીને ચિત્તુક ઉપર એટલે નિષિના કોઈ અને દાહીના વજલા ખાઈ જેવા જાત ઉપર અવી સ્થિતિ કરે છે શ્રીજન્માવલીજી એ રસનું પાન કરે છે એવો ભાવ ચિત્તુક અપણ દર્શાવે છે, ખાતું વર્ણન શ્રીમધુરાણની યીકામાં છે સુવર્ણના સુક્ષ્મ અભિજાતી માળા કઠમાં વિરાજે છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે થશે ! (૪)

મૂલમ્—ઉર સ્થલલસત્સ્વચ્છન્નકવૈયામવાહુજમ્ ।

રત્નઘ્યવહિતસ્થૂલમુકામાલાશિતોદરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—જેમના ઉર સ્વલમાં સ્વચ્છ, વાંકો વાવનજ શોભી રહ્યો છે, અને જેમનું ઉદર વચ્ચે વચ્ચે રત્નવાળી મોગા મોટીની માલાથી શોભિત છે એવા શ્રીકૃષ્ણના

સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? (૫) વિવેચન:—ઉર:સ્થલ ઉપર ઉત્તલ અને વક્ર વાઘનયુ' વિલસે છે. એ વાઘનયુ' શ્રીયશોદાલએ બાલકની રક્ષાર્થે ધારણ કરાવ્યું છે. બીજે એ પણ લાવ હોઈ શકે કે શ્રીસ્વામિનીજીનો નખક્ષત ઉર:સ્થલ ઉપર લાવસહિત ધારણ કર્યો છે. મોટા મોટા મોતીની માલા જેમાં વચ્ચે વચ્ચે રત્નો પણ ગુ થેલા હોય છે, અને જેને “વૈભવ્યન્તીમાલા” એવું નામ પણ અપાય છે તે સમસ્ત ભકતોના ભાવથી વિરાળ રહી છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૫)

મૂલમ્:--સુવર્ણકૃત્રિમમણિસ્થૂલમાલાતિસુન્દરમ્ ।

ગુહ્યાફલમહન્માલાલસદૂરુયુગાન્તરમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—જેમની બન્ને જંઘાઓનો મધ્ય ભાગ સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાની સ્થૂલ માલાથી અને બીજી ગુંજની (ચણોઠી) મોટી માલાથી અતિશય શોભી રહ્યો છે (એવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ? (૬) વિવેચન.—સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાથી ગુંથેલી પરમ સુન્દર માલા ધારણ કરી છે. સ્વેત ગુંજમાલા સફાઈથી ગુંથેલી છે. આ ગુંજમાલા અતુર્ય સ્વામિનીજીના યુથપતિના ભાવથી પહેરેલી છે મોહનમાલા ઘુટણ પર્યન્ત પહોંચે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૬)

મૂલમ્:--અનેક રત્નજટિતકરકંકણમૂષળમ્ ।

વાહુમધ્યલસત્સ્વર્ણ નિર્મિત પ્રથિતાઙ્ગદમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમના શ્રીહસ્ત ઉપર અનેક રત્ન જટિત કંકણનું આભૂષણ છે; અને જેમના બાહુના મધ્યભાગ ઉપર સુશોભિત સુવર્ણનું વિસ્તૃત બાબુબન્ધ ચળકી રહ્યું છે. વિવેચન:—અનેક રત્નથી જટિત કંકણો બન્ને હસ્તમાં ધારણ કર્યા છે, અને જેમના બન્ને ભુજાના મધ્યભાગપર સુવર્ણના રત્નજટિત બાબુબન્ધ વિરાળ રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે. (૭)

મૂલમ્:--અનેકપુષ્પતુલસી વનમાલાતિલાલિતમ્ ।

વિચિત્રવર્ણવિલસત્કટિવાસોવિરાજિતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:—અનેક પુષ્પો અને તુલસીની (સુગન્ધી) વનમાલાથી જે અતિ શોભી રહ્યા છે, અને જે વિચિત્ર વર્ણથી સુશોભિત કટિવસ્ત્ર કેડપર ધરી વિરાળ રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ? (૮) વિવેચન:—અનેક પ્રકારના પુષ્પો તુલસી સહિત પરાવ્યા છે જેમાં એવી લલિત વનમાલા જેમણે ધારણ કરેલી છે, અને સર્વ મજાભકતોના ભાવથી પચરગી કટિવસ્ત્ર કેડ પર જેમણે ધારણ કર્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૮)

મૂલમ્:--કટિભાવજ્ઞાપિકાતિકિંકિણીરવશોભિતમ્ ।

પદ્મયગતસ્વર્ણમણિનૂપુરમણિહિતમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—કટિના ભાવને બતાવનારી કિંકિણીના અભિજ્ઞાન

રહ્યા છે, અને જેમના જન્મે ઘરણારવિન્દમાં સુવર્ણના મણિજડિત નૂપુર બિરાજી રહ્યા છે (જેવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થયે ! ! (૯) વિવેચન.—કેટલાં કિશ્કિં (લીલી ઘુમરીઓ) નો સ્વરૂપ મધુર લાગે છે આ મધુર સ્વરૂપ મજબૂતો સહિત અનેક જમણાં લીલાનું સુખન કરે છે અને ઘરણુકમલની ખાલ ખતિ મુન્દર છે તેમાં મણિ જડિત નૂપુર ચોલી રહ્યા છે જેવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે ! (૯)

મૂલમ્—નલ્લચન્દ્રપ્રકાશૈકપ્રકાશિતજગત્રયમ્ ।

પીતામ્બરોત્તરીયેપદ્મલદ્ધલસુન્દરમ્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—જેમણે પીતાના નળરૂપ જનનના પ્રકાશમાત્રથી જ ત્રણે જગત્ પ્રકાશિત કર્યા છે; અને જેમણે ઉત્તરીય પદ્મ એટલે કે પીતામ્બર—તેના છેડાના ચોડાક ઉઠવાથી જે રમણીય દેખાય છે જેવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થયે ! ! (૧૦)

વિવેચન—નળચન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ જે આશય, પાતાલ, અને ભૂલોક એ ત્રણે જગત્ના સહકોના હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે, જનનના હૃદયમાં જે નળચન્દ્રનો પ્રકાશ કરવા નથી જે સહકો એક શ્રીકૃષ્ણરૂપના ઘરણુરવિન્દનો આશય કરે છે તેમના હૃદયમાં નળચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે આ લલિતત્રિલગ્ની સ્વરૂપ શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેના જનુભવ એક શ્રીમજસહકોનેજ શાય છે રાજશ્રી, વૃન્દામણી અને સાર્વિક જેવા ત્રણ પ્રકારના મજબૂતો—તે તેમના હૃદયમાં જે નળચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણરૂપને મજબૂત સ્વામિનીરૂપના ઉત્તરીય ભાવથી પીતામ્બર ધારણ કર્યું છે, જે પીતામ્બરના જન્મે છેડા મન્દ અને મુગન્ધ વાયુથી ઝલામમાન થઈ રહ્યા છે (૧૦)

મૂલમ્—પ્રદશિતશિરોમેદ પલન્મકરકુણ્ડલમ્ ।

નૃત્યન્તં નયનાનન્દ નિતાન્તરતિસમ્પ્રદમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જે નૃત્ય કરે છે, જે નયનને આનન્દ આપે છે, જે નિરન્તર સતિનું સમ્પ્રદાન કરે છે (નૃત્યથી) જેમણે શિર ઝલામમાન થઈ રહ્યું છે અને તેથી કરીને જેમના મહાશક્તિના કુણ્ડલો પશુ નાચી રહ્યા છે વિવેચન.—મુ કદ મવલુપર મકરાકૃતિના કુણ્ડલો ધારણ કર્યા છે આ બે કુણ્ડલોથી સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ મુલબાવ છે. જેવા શ્રી કૃષ્ણ નૃત્ય કરી મજબૂતોના નયનને આનન્દ અર્પે છે અને સતિરસનો જનુભવ કરાવે છે (૧૧)

શ્રી કૃષ્ણરૂપના શ્રી ભંજ વિવિધ શાસ્ત્રી એકતા સુચવે છે શ્રી કૃષ્ણનો શિરોભાગ ઉપનિવરણ યાનકવર્ણનું સુચન કરે છે શ્રીરૂપા હસ્તદ્વય, પાદદ્વય અને કંઠથી પેડના કિન્નાકવર્ણનું સુચન થાય છે શ્રીરૂપા કુણ્ડલદ્વય ભવવન્મજ પ્રતિષ્ઠિત સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સુચવે છે શ્રીરૂપા મુખારવિન્દ ભક્તિનું સ્વરૂપ સુચવે છે. પૂર્વકવર્ણમાં જે શ્રી હસ્તકમલ, જે શ્રી ઘરણુરવિન્દ અને શ્રી કંઠિ એક પદ ભંજનું નિરૂપણ છે ઉત્તરકવર્ણમાં શિરોભાગનું ભવવા શ્રી મસ્તકનું નિરૂપણ છે ભર્માત્ ઉભયકુણ્ડલદ્વયક સમજ વેદમાં પદાગર્ણકુણ્ડલ આનન્દકાર શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ છે અગ્નિકોષ્ટ અને કર્ણપૂર્ણ માસ જે ને વસ વસપુષ્પ શ્રી કૃષ્ણના હસ્ત છે પશુ અને આનુભૂતિ એ ને પદ શ્રી કૃષ્ણના ઘરણુરવિન્દ છે અને સોમવદ્ શ્રી કૃષ્ણની કંઠિ છે આ પ્રકારે પૂર્વકવર્ણ સ્વાસ્થ્ય કેવલ કિન્ના-વિચિત્રિયેષમાં આપ્યું નથી પરન્તુ સર્વપ્રવર્તક સર્વનિવર્તક સર્વહરણા શ્રી કૃષ્ણમાજ આને છે તેમજ યાનકવર્ણનું પદ

વસાન ફેવલ જ્ઞાનમાં થતું નથી પણ જ્ઞાનશક્તિ અને જ્ઞાન ધર્મ વિશિષ્ટ આનન્દાકાર શ્રીકૃષ્ણમાં થાય છે. આ ક્રિયા અને જ્ઞાન વિશિષ્ટ શ્રી કૃષ્ણનું મમાસતં પ્રતિપાદન ભગવદ્ગીતામાં અને વિસ્તરત. પ્રતિપાદન શ્રીમદ્ભાગવતમાં કર્યું છે. (પુ ભ સુ)

મૂલમ્—નિતસ્મિનીવૃન્દવર્તિરસાનુભવલોલુપમ્ ।

વિહરન્તવિશેષેણ રાસલીલાપરાયણમ્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—રસાનુભવથી લુપ્થ થઈ જે નિતમિત્રની વ્રજસીમન્તિનીના વૃન્દમાં વિરાજે છે, અને વિશેષે કરીને રાસલીલા પરાયણ હોઈ જે વિહાર કરી રહ્યા છે. (૧૨)

વિવેચન:—વ્રજભકતોના વૃન્દમાં પ્રભુ વિરાજમાન છે. પ્રભુ ભકતોને રસાનુભવ કરાવવામાં પરમ ચત્ર છે. પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળમાં—જે કાલે એક વ્રજભકત સાથે હોય તેજ સમયે પણ) હોઈને પણ સમસ્ત વ્રજભકતોને રસદાન દે છે. જે ક્ષણે એક વ્રજભકત સાથે રમણ કરતા હોય તે ક્ષણે પણ અન્ય સર્વ વ્રજભકતોને રસદાન આપે છે. પ્રભુ રાસાદિક લીલા કરવામાં પરમ ચતુર છે.

મૂલમ્—ત્રિભજ્જલલિતં વેણુકલિતં મુજયોરપિ ।

વૃન્દાવનૈકફલિતં વલિતં સ્વજનૈઃ સહ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ:—ત્રિભંગી સ્વરૂપ પ્રભુ મનોહર છે, જે ભુજદ્વયમાં વેણુ ધારણ કરી વેણુનાદ કરે છે, જે વૃન્દાવનના એક મુખ્ય ફળરૂપ છે; જે સ્વભકતજન સહિત વેષિત છે—ધેરાયલા છે. (૧૩) વિવેચન:—પ્રભુ ત્રિભંગ સ્વરૂપ ધરી ઉભય ભુજથી વેણુનાદ કરે છે શ્રી વૃન્દાવનના ફલાત્મક પ્રભુ શ્રી વૃન્દાવનમાં સદા વિરાજીત છે. પોતાના વ્રજભકતોથી વિરાયલા છે. આ પ્રકારે લીલાસહિત સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે !! (૧૩)

મૂલમ્—વાદ્યન્તં મુરલિકાં મોહયન્તં મનઃ સતામ્ ।

જગજ્જડં પ્રકુર્વન્તં રોધયન્તં ચ ભક્ષણમ્ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ:—મુરલિનો નાદ કરે છે, જે સત્પુરુષના મનને મોહ કરે છે, જગત્ને જડ કરે છે, અને જે (પશુ આદીના) ભક્ષણનો રોધ છે ૧૪ વિવેચન:—સુન્દર સમસુરની મુરલિકા બળવી સમસ્ત ભકતના મનને મોહ પમાડે છે, શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પશુપક્ષિ, વૃક્ષાદિકને મોહ ઉપજાવે છે. એમની વેણુનો નાદ એવો રસિક છે—મધુર છે—આનન્દયુક્ત છે કે, જડ પદાર્થો એ વેણુનાદથી ચેતન થઈ જાય છે. અને ચેતન પદાર્થો જડ થઈ જાય છે પશુ પક્ષિ જે ચેતન્યયુક્ત છે તે વેણુનાદથી જડ (સ્તબ્ધ) થઈ વેણુનાદ રૂપ અમૃત રસનું પાન કરે છે વૃક્ષ પર્વતાદિ જે જડ છે તે વેણુનાદથી ચેતન્યયુક્ત થઈ મધુધારા આવે છે (૧૪)

મૂલમ્—પશૂના પક્ષિણાં ચૈવ મૌનસમ્પાદકં તદા ।

તરૂણામન્તરાનન્દમધુધારૈક વાર્ષુકમ્ ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે પશુ પક્ષિઓને મૌન સમ્પાદન કરી આપે છે, તથા વૃક્ષોની મધ્યમાં એક આનન્દ માત્રની મધુધારાનું વર્ષણ કરાવી રહ્યા છે. (૧૫)

વિવેચન.—પશુ પક્ષી વેણુનાદનુ કવચ કરતાં જ પોતાનો અવલ સ્વાભાવ તથા, મોન ધારણ કરી, વેણુનાદ રૂપી અમૃતનું સ્વપાન કરે છે. આ પક્ષીઓ આધિદેવિક વૃન્દા વનના સુનિ છે. પુષ્ટિલીલા સમજાવી વૃક્ષાદિક મધુધારાનું વર્ષણ કરે છે. ભગવદ્ગીયોને અન્તઃકરણમાં જ્યારે ભગવત્સ્વરૂપના અનુભવ થાય છે ત્યારે તેમના રૂઢમાં જ્ઞાનનંદી પુલકાવલિ થાય છે—જ્ઞાનનંદીથી શરીર રોમાંભિત થઈ જ્ઞાનનંદવૃદ્ધિનો ભાવ અનુભવ છે—જ્ઞાનનંદ વૃદ્ધિ કરે છે તેમજ શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો પરમ ભગવદ્ગીયો છે. તેથી તેઓ વેણુ નાદ રૂપી અમૃત રસનો હૃદયમાં અનુભવ કરી અન્તઃકરણમાં જ્ઞાનનંદ પ્રાપ્ત કરી, મધુધારાઓ વર્ષાવે છે (૧૫) [ભગવાનનો વેણુનાદ જોવો રસમય—અમૃતમય છે કે, જો વેણુનાદનુ કવચ થતાં પ્રજાજાતોના, ચિત્ત આક્રુણ્યાક્રુણ થઈ જમા છે એટલું જ નહિ પણ વૃન્દાવનના વૃક્ષ, લતા પક્ષી, પશુ, નદી, નદીમાં નિવાસ કરતા સારસ, સુખ, હંસ, મેઘ, ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો—સ્થાવર, ચેતન, જડ પણ પોતાનો અન્તઃસ્થિત જ્ઞાનનંદ બહાર પ્રકટ કરે છે. નદીઓની અતિ ભગ્ન થઈ તેમના જલ સ્તબ્ધ—જટકેલા—રહે છે. જેમની શાખાઓ પુષ્પ ફૂલથી નમીલી છે. જેની વનલતાઓ પણ પોતાને વિષે રહેલા વિષ્ણુને સૂચન કરતી હોય. જેમ મધુધારાઓનું વર્ષણ કરી પોતાનો અન્તઃસ્થિત જ્ઞાનનંદ બહાર પ્રકટ કરે છે. જેમ ભગવદ્ગીય સ્ત્રી પુરુષો પોતાની સમીપ ભગવાનનું વા ભગવદ્ગીયનું આગમન થતાં 'જ્ઞાનનંદમુક્ત થાય છે અને પોતાનું સર્વસ્વ તેમના લોભાદે અર્પણ કરે છે, તેમ જા વનલતાઓ યજ્ઞ ભગવાન પોતે જામારી નિકટમાં જાય છે અને પોતાના પરિવારને જણાવે છે ' જેમ અણી પોતાને વિષે સ્થિત જ્ઞાનનંદ પ્રકટ કરે છે—મધુધારાઓનું વર્ષણ કરે છે. સારસ, હંસ વિક્રાદિ પક્ષીઓ અતિ રસિક સુનિપુરુષો છે પણ પોતાના પુરુષત્વને લીધે ભગવદ્ગીયોમાં પોતાનો ઉપયોગ થશે નહિ. જેમ સમજાવે છે. પક્ષીઓનું રૂપ ધારણ કર્યું છે, જો પક્ષીરૂપે વિવિધ પૂજા પૂજન કરી જાતોને તેમજ ભગવાનને સંતોષીપન કરે છે. જો રસિક સુનિયો—પક્ષીઓ—નાદરસમાં મગ્ન થઈ મોન ધારણ કરે છે અને પોતાના નેત્રો બંધ કરે છે. નેત્ર અને વાણી ભગવદ્ભક્તરસાદે નિયમિત થવા જોઈએ. તેથી નેત્રો બંધ કરે છે. અને વાણીનો નિષેધ કરવા મોન ધારણ કરે છે. આ પ્રકારે સર્વ પદાર્થો વેણુનાદ રસપર મગ્ન, જડ ચેતન થાય છે અને ચેતન જડ થાય છે (૧૬ વિવેચન માટે જુઓ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીત શ્રી સુષોપિનીમી ૬૪મ શ્લોક યુગક્રમતિ)

મૂલમ્.—હરન્ત પ્રજમૂતાપ પદસ્થાપનસસ્તયા ।

યમુનાતીરમાર્થિકજલક્રીડાકૃતિપ્રિયમ્ ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ —જે અરણ્યારવિહના સ્થાપનથી મજાશુભિના તાપ હરી લે છે અને 'જેને યમુનાનદીના તીર માત્ર પર જઈ કીઠાની દ્વાર મિલે છે. જોવા શીકૃષ્ણ અને ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬) વિવેચન.—આ પ્રકારે શાસ્ત્રાદિક લીલા મજાશુભિ પર કરી મજાશુભિના તાપ પત્તુ કરણ કરે છે, મજાશુભિમાં જ મેલા સર્વ પ્રાણિમાત્રનો તાપ હરે છે. મજામાં આપતુ અરણ્યારવિન્દ સ્થાપન કરી સર્વ શુદ્ધમલતા, ઔષધિ, વનસ્પતિ, આદિનો તાપ હરે છે. વ્રજમાં સર્વસ્થલે નિજ અરણ્યારવિન્દ સ્થાપી જેમ બતાવે છે કે જે કોઈ મજાનો આશય કરશે તેનો પણ તાપ દૂર થશે. અનેક ભક્ત સંહિત શાસકોદા કર્તા પક્ષી સમજાવતી ઉપત્તિ

થઈ, ત્યારે શ્રીઠાકોરજી વિચારે છે કે 'આ શ્રમજલરસ ક્યાં અર્પણ કરવો ! શ્રીયમુનાજી આ રસના પાત્ર છે અન્ય કોઈ નથી !' એમ સમજી પોતે ભકતો સહિત શ્રીયમુનાજીમાં પધાર્યા ત્યાં પોતાની પ્રિયા શ્રીસ્વામિનીજી સહિત જલકીડા કરી શ્રમ-નિવારણ કર્યું આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજીને પાત્ર સ્વીકારી રસદાન કર્યું એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬)

શ્રી યમુનાજી ભગવત્સમ્બન્ધ ડગવી આપે છે તેથી શ્રી યમુનાજી પણ મેલ્ય છે, આનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી મહાપ્રભુજી યમુનાજી સ્તોત્રમાં કરે છે શ્રી ગુસાઇજી તેનો વિસ્તાર કરે છે અને શ્રી હરિરાયજી તેમજ શ્રી પુરૂષોત્તમજી શ્રી ગુસાઇજીની વિવૃત્તિની ટીકા કરે છે. શ્રી યમુનાજીજી શ્રમજલના પાત્ર છે, અને શ્રી યમુનાજીના સમ્બન્ધથી ભગવત્સમ્બન્ધ થાય છે એ પ્રસંગમાં શ્રીઆચાર્યજી તેમજ શ્રી ગુસાઇજીના વચનામૃત આ સ્થળે વિચારણીય છે.

“દ્ય તવકથાઽધિકા સકલગોપિકાસદ્ગમ-સ્મરશ્રમજલાણુમિ સકલગાઘ્રજે સદ્ગમઃ” ॥૪॥

હે યમુનાજી ! તમારો ઉત્કર્ષ અધિક છે ! તમે મુદિતથી પણ અધિક ફલદાયક છો, કારણકે સકલ ગોપિકા સગમથી ઉત્પન્ન થયેલો જે સ્મર-અને તેના જે શ્રમખિન્દુઓ પ્રત્યેક ગાત્રમાંથી બહાર આવ્યા તે જલખિન્દુઓ તમારા જલ માથે જલકીડાથી મિશ્રિત થયા છે અહિ જે શ્રમખિન્દુ કહ્યાં તે કેવળ શ્રમસ્વેદરૂપ નથી પણ જે વિવિધ સગમરસ સર્વ અવયવોમાં ઉચ્છલિત થઈ રહ્યો હોતો તે અલૌકિક રસ સર્વ ગાત્રોમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો તેના ખિન્દુઓ છે. એ રસખિન્દુઓના પાત્ર શ્રી યમુનાજી થયા તેથી શ્રી યમુનાજી પરમકાષ્ઠાપત્ર પુષ્ટિ પુષ્ટિ અન્તરગ ભકત છે, સર્વદા આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે. અને અન્તરગ ભકતાનુકૂળ છે આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજી આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે તેથી જે એમના અનન્ય ભકતો છે તેમને એ રસનું દાન કરે છે, આ કાચુથી શ્રીયમુનાજી શ્રી લક્ષ્મીજીથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણકે શ્રી યમુનાજી ભકિત-પ્રતિબન્ધક સમસ્ત પાપનો ક્ષય કરે છે અને મુકુન્દ ભગવાંનના ગતિ ઉપજાવી આપે છે, અને જો કોઈ ગકા કરે કે, “શ્રમજલ સમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજીમાં લીલા સમયે થયો હોવે કાંઈ નથી તેથી શ્રીયમુનાજીનો ઉત્કર્ષ સામ્પ્રત સમયમાં ન હોઈ શકે.” તો શ્રીપુરૂષોત્તમજી મહારાજ એનું સમાધાન કરે છે કે, શ્રીયમુનાજીનો પ્રવાહ જેવો પ્રથમ હોતો તેવોને તેવોજ (કોઈ પણ જાતના ફેરફાર વગર સમસાગરને બેઠી સૂર્યમણ્ડલમાં જાય છે અને ત્યાંથી પાછો અહિ આવે છે એટલે હમણાં પણ એ અલૌકિક રસસમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજી સાથે છે એટલે કોઈ પણ જાતનો બાધ આવતો નથી.

મૂલમ્:—રસાત્મકરસાત્મસ્વમક્તવૃન્દસમન્વિતમ્ ।

નિજાનુભવસંવેદ્યં પ્રકટન્તં ક્ષણે ક્ષણે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્વત રસાત્મક હોઈ પોતાના રસાત્મક ભકતવૃન્દ સહિત છે. નિજ (ભકતોના) અનુભવથી સંવેદ્ય (જણાય) છે અને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ થયા કરે છે [જે પોતાના ભકતોના અનુભવાર્થ સેવાજ્ઞાનને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ કરે છે.] (૧૭)

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે તેથી પોતાના રસિક ભકતોને તેવોજ (રસમય) અનુભવ કરાવે છે ક્ષણક્ષણમાં અધિક રસદાન કરે છે તેથી ભકતોનો ભાવ પણ ક્ષણે ક્ષણે અધિક પ્રકટે છે એવા રસદાન કર્તા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૧૭)

મૂલમ્:—વિરહે યુગપત્સર્વનિજલીલાનુભાવકમ્ ।

સાકારાનન્દરૂપેણ વ્રજમક્તહૃદિ સ્થિતમ્ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ —જે સર્વભકતોને એકી વખતે નિજ-સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે; અને જે સાકાર આનન્દરૂપે વ્રજભકતોના હૃદયમાં વિરાજી રહ્યા છે. (૧૮)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા ભાવાત્મક, રસાત્મક છે કે જે કોઈ એકને વિશે કેવળ શુદ્ધ વિસ્મય કરે તેને નિજ હીલાનો અનુભવ કરાવે છે જે જીવ જાદોરાત્ર કેવળ વિપ્રયોજન ચિંતી શુદ્ધ હૃદયવાળો થાય છે તેને આ હીલાનો અનુભવ થાય છે આવા ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ-રસાત્મક, સાક્ષર, જ્ઞાન-હર્ય, સર્વ હીલા સમુદય-મજકતોના હૃદયમાં બિરાજમાન છે રસનો સ્વાદ છે કે પાત્ર વિના રહેજ નહિ પ્રભુ રસાત્મક-રસધન-છે તેથી જો સાક્ષર રસાત્મક પ્રભુ નિજ રસના પાત્ર મજકતોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે. (૧૮)

મૂલમ્—एव दिदृक्षा सतत स्थापनीया निज हृदि ।

सैवास्माकं प्रेमाभावोऽन्यरागविनिवर्त्तक ॥१९॥

શાળહાર્ય—આ પ્રકારે ઉપર કહેલાં સ્વરૂપની ઈર્ષ્યનેશ્ચ પોતાના હૃદયમાં નિરંતર સ્થાપવી. આ પ્રેમભાવ જ આપણા પ્રભુવિના બીજામાં યતા પ્રેમને નિવૃત્ત કરનાર છે. (૧૯)

વિવેચન.—ઉપર અરહ સ્ત્રીકર્મ વર્ણવેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની ઈર્ષ્યનેશ્ચ જેને જેમ તેણે જો સ્વરૂપનું નિરંતર પોતાના હૃદયમાં જ્ઞાન કરવું 'જે કોઈ એમ ચકા કરે કે મહારા હૃદયમાં તો પ્રભુ પ્રેમનો અભાવ છે અને જો સ્વરૂપ તો પ્રેમથી ધારણ કરી રાખે છે મહારામાં તો અન્યરાગની નિવૃત્તિ જ દુર્લભ છે'—ત્યાં સમાધાન કરે છે કે 'તમારામાં પ્રેમ આર્તિ, આસક્તિ, છે, પુષ્ટિમાર્ગની રીત પ્રમાણે વર્તો છો તો તમને કંઈ પણ બાધકતા નથી.'

મૂલમ્—तत स्यादार्त्तिरधिका गेहदेहिकवाधिका ।

आसक्ति सैवमार्गेऽस्मिन् एहस्थास्वास्थ्यकारिका ॥२०॥

શાળહાર્ય —પ્રેમભાવ યથાથી શુદ્ધકાર્ય તથા દેહકાર્યનો બાધ કરનારી આસક્તિ થાય છે, આ અન્યરાગને નિવૃત્ત કરનાર ભગવદાસક્તિ શુદ્ધરૂપને અસ્વસ્થ કરે છે.

વિવેચન—શુદ્ધદેહસંજ્ઞા પી લૌકિકવૈદિકકાર્યો સંજ્ઞાની આર્તિ (આસક્તિ) ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદાસક્તિ જ પરમધર્મ છે જેની આર્તિ (આતુરતા) પ્રભુમાં છે એવો શુદ્ધસ્થ (ભગવદીય) ઘરમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ રહી શકે ? એથી ઉલટું જે જીવનું ચિત્ત શુદ્ધકાર્યમાં સ્વસ્થ છે તે જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ હોઈ શકે ? આ પ્રકારે એમ સિદ્ધ થયું કે જેની આસક્તિ પ્રભુમાં છે તેનાથી દેહ સંજ્ઞા પી લૌકિક વૈદિક ક્રિયા સતોષકારક રીતે સિદ્ધ નહિજ થાય. (૨૦)

મૂલમ્—परितापोदयस्तस्मात् सर्वविस्मृतिकारक ।

स एव व्यसनं यत्र प्रपञ्चस्फूर्तिनाशनम् ॥२१॥

શાળહાર્ય—પ્રભુમાં આસક્તિ યથાથી સર્વ પ્રપચનું વિસ્મરણ કરાવે એવો પરિતાપ પ્રકટ થાય છે જે પરિતાપ જ વ્યસન છે કે જ્યાં પ્રપચસ્ફૂર્તિનો નાશ થાય છે (૨૧)

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ પ્રભુમાં આસક્તિ થાય તો પ્રભુ દયા કરી આર્તિનું દાન કરે ત્યારે વિપ્રયોજ થાય પ્રભુથી આપણે વિનુગ પડ્યા છીએ. "એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું" એવો તીવ્રતાપ જીવને થાય છે. આ પરિતાપ-દયામાં પ્રભુસંજ્ઞા પ વિના વૈદિક સર્વકાર્યની વિસ્મૃતિ થાય છે, સર્વ પ્રપચને જુદી જગ્યા છે લૌકિક, વૈદિક સર્વ

વસ્તુઓથી પૂર્ણ જગત્-પ્રપચનું વિસ્મરણ થાય છે. પ્રભુમાં એવી આસક્તિ વ્યસન દશા-પ્રાપ્ત થાય છે કે જે દશામાં પ્રભુ વિના રહી શકાતું નથી ! જે દશામાં પ્રભુવિનાની એક ક્ષણ પણ એક યુગસમાન વીતે છે ! પ્રભુની વાત, પ્રભુનું દર્શન, પ્રભુની લીલા ઇત્યાદિ પ્રભુસમ્બન્ધ વિના સ્થિતિ કરી શકાતી નથી ! એ વ્યસન-અવસ્થામાં પ્રપચસ્કૂર્તિનો નાશ થઈ કેવળ સ્વરૂપ દર્શન જ થયાં કરે છે.

પ્રપચ—જગત્-સાધારણ દશામાં જગત્ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ છે એવું ભાન થતું નથી. વસ્તુ જગત્ ભગવન્મય ભગવદ્રૂપ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ વિરલ ભક્તોનેજ થાય છે પ્રાકૃત દશાના જનો ભગવદ્ભક્તિ જગત્ જુએ છે, તેમ વ્યસનાવસ્થામાં ભગવદીય સર્વ પ્રપચ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ અનુભવે છે

મૂલમ્:—एवंविधस्तु त्रिविधो भावो निःसाधनो मतः ।

अतस्तु दुर्लभा लोके तत्प्राप्तिर्भजतां नृणाम् ॥२२॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એમ ત્રણ પ્રકારનો ભાવ નિઃસાધન કહ્યો છે. માટે ભગવદ્ભજન કરનાર જનોને એ ભાવની પ્રાપ્તિ લોકમાં દુર્લભ છે. (૨૨)

વિવેચન:—આ પ્રકારે મન, વચન, અને ક્રિયાથી ત્રણ પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે નિઃસાધન થવાય છે નિઃસાધન થવું એ આ લોકમાં દુર્લભ છે

આ શ્લોકનો શબ્દાર્થ રત્નભટ્ટજીની ટીકા અનુસાર છે વિવેચન અને શ્લોકમાં ધણોજ ભેદ દીસે છે. વિવેચનમાં બતાવેલા મન, વચન, અને ક્રિયાનો ભાવ, મૂળ શ્લોકને અનુસરતો નથી.

“ભક્તિ કરનારા જીવોને પણ નિઃસાધન ભાવની પ્રાપ્તિ આ લોકમાં દુર્લભ છે નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જ સ્થિતિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ એ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિઃસાધન ભાવનો ઉદય થયો—પ્રેમભાવ, આસક્તિ, અને વ્યસન કેવલ પ્રભુપર જ થઈ રહ્યું—એટલે પ્રસાદ, દર્શન, અને અનુભવ સર્વ નિત્ય પ્રાપ્ત જ સમજી લેવું, નિઃસાધન ભાવની સિદ્ધિ થઈ એટલે કાર્ય માત્ર શ્રીકૃષ્ણાર્પણ જ થઈ જાય છે, અને વ્યવસાય માત્રમાં પ્રભુનું સાન્નિધ્ય, પ્રભુનો પ્રસાદ, પ્રભુની ઇચ્છા, પ્રભુનો હાથ, અને પ્રભુનું સ્વરૂપ અનુભવાય છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ રસાનુભવની સિદ્ધિ થાય છે, માટે સાર એજ આવે છે કે, નિઃસાધનભાવે ભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી જીવન આમરણાન્ત સફલ કરવું. જીવન સર્વસ્વ ભગવદ્દિશ્ચાનુસાર ભગવત્સેવામાં જ વિનિયોજવું (૨૨)

મૂલમ્:—चक्रे करुणया कृष्णो भावात्माऽऽस्यं तथाविधम् ।

मूर्तिमद्भावसम्बन्धात्तत्प्राप्तिरिति वेद यः ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણે કરુણા કરી ભાવાત્મકતા સુખારવિન્દરૂપ એવા શ્રીમદ્વાચાર્યજીને પ્રગટ કર્યા. એ મૂર્તિમદ્ ભાવરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથી તે ત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જે જાણે છે (તેને એ ત્રણ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે) (૨૩)

વિવેચન—ભાવાત્મક સુખારવિન્દરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપા હોય ત્યારે

૧ કવચિત્ સાવાત્માન્ય એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે “શ્રીકૃષ્ણે, ભાવાત્મો છે નામ જેમનું એવા શ્રીમદ્વાચાર્યને પ્રગટ કર્યા” એવો અર્થ થાય છે

એ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, ‘શ્રીકૃષ્ણ ભાવાત્મક મ્હારા પતિ છે’—અનસા વાચા અને કર્મણ
જાન ભાવ સ્થિર રહે ત્યારે નિ સાધન થવાય છે (૨૩)

મૂલમ્—પ્રમેયવલતો નાન્યત્સાધન તત્ર આવ્યતામ્ ।

અતઃ સર્વે પ્રકર્તવ્યો નિજાચાર્યપદાશ્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ —આત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિમાં પ્રમેયબલ વિના અન્યસાધન નથી એમ સમ-
જાતું. તેથી સર્વે (ભગવદીયોઽઽ) નિબંધાર્થના બરણાત્વિન્દનો આશ્રય વિશેષે કરી કરવો એકંજે
વિવેચન — ભવદૃત સાધનથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં એવો ભાવ સિદ્ધ થતો નથી,
શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયબલથી જ્યારે એ ભાવનું જ્ઞાન કરે છે ત્યારે જ એ ભાવ સિદ્ધ થાય
છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતથી તર્ક, મન અને ધનથી પ્રીતિસહિત સેવા કરવી. શ્રીમદ્વાચા
ર્થજ્ઞના બરણક્રમલેખો ૬૬ આશ્રય કરીયે તો, શ્રીમદ્વાચાબુલ પ્રમેયબલથી એ ભાવનું જ્ઞાન
કરે. આમ ભવદૃત સાધનથી ભાવ સિદ્ધ થતો નથી તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતે શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને
શ્રીમદ્વાચાર્થજ્ઞના બરણક્રમલેખો ૬૬ આશ્રય મન લગાડી કરવો એજ સિદ્ધાન્ત સર્વોચ્ચ છે.

મૂલમ્—તદમાયે ન યે માયિ ફલમેતદ્ધ સશય ।

અતપવાસ્મદીરૈસ્તુ પ્રન્યે ધ્રીવલ્લમાદ્યકે ॥ ૨૫ ॥

સ્વામિન્ । શ્રીવલ્લમેત્યેતત્પથેઽસ્થિલમુદીરિતમ્ ।

તદાશ્રયો ન વચ્ચને કિન્તુ તન્માર્ગનિષ્ઠયા ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રીઆચાર્યજ્ઞના બરણક્રમલેખો આશ્રય ન હોય તો ભાવરૂપ ફલ નિ.સ
શક્ય થતું નથી. આજ ઉદ્દેશથી શ્રીગુરુસંપર્કને શ્રીવલ્લમાદ્યક પ્ર-અર્થમાં “સ્વામિન્ શ્રીવલ્લમાને”
એ શ્લોકમાં સર્વે નિરૂપણ કર્યું છે તેથી શ્રીમદ્વાચાબુલોના આશ્રય કેવલ વચ્ચનથી નહિ
પરંતુ યોગે પ્રકટાવેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે; (૨૫-૨૬) ॥

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ શ્રીઆચાર્યજ્ઞના બરણાત્વિન્દનો આશ્રયપૂર્વક ભગવ-
ત્સેવા કરે તો શ્રીઆચાર્યજ્ઞ ભાવનું જ્ઞાન કરે ત્યારે ભાવત્મક રક્ષમાં તદ્દુપ જાય, ભગ-
વાતેજ પુષ્ટિમાર્ગની રીતની નિ સ શક્ય પ્રાપ્તિ થાય હંમશા શ્રીગુરુસંપર્ક વલ્લમાદ્યકમાં કરે
છે કે — “હે સ્વામિન્ ! શ્રીવલ્લભરૂપ જાગિ ! ત્વચ્ચમાત્રના પશુ આપના સાન્નિધ્યથી—પશુ-
માત્ર પશુ આપની સમીપમાં રહેવાથી—આપની કૃપાના જલે જે જે આર્તિનો તાપ જાતું
ભવાય—આપની કૃપાના જલે પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીમન્મથીશ્વર શ્રીકૃષ્ણના વર્ણનના ‘દર્શન’ની
તીમેશ્વરરૂપ આર્તિનો જે તાપ જાતત જનોમાં જનુલભાય છે તે તો અત્યન્ત યુક્ત છે
પરંતુ પાછલથી પશુ—જે પાપના અપારવિન્દ રૂપ સ્વદનું દર્શન થવા પછી—જે પશુ મન્મ-
થીય—શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની આર્તિરૂપ તાપ જે અત્યન્ત ઉચ્ચ પામે છે—તે આદિ
વિવિધ છે—એજ આપના દર્શનની નવાઈ છે” પરંતુ આવા વચ્ચનોના ઉચ્ચારમાત્રથી
કંઈ સિદ્ધ થતું નથી જે વચ્ચનાનુસાર આશ્રય અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સુદૃઢ નિષ્ઠા રાખવાથી
સર્વ લીલાનો અનુભવ થાય છે (૨૬)

અર્થે શ્રીવલ્લભાર્થજ્ઞને જાગિની ઉપમા આપી છે તે પ્રયોજનવાળા છે જાગિની સન્નિધિમાં
તાપ લાગે છે તેમ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજ્ઞની સાન્નિધ્યમાં એક કણ માત્ર પશુ રહેવાથી આદિ રૂપ તાપ

મનુભવાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગાસિતાપથી પૂર્ણ છે તેથી જે કાષ્ઠ એમની સમીપમા આવે છે તેને શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગાસિ તાપનો અનુભવ થાય છે. એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ-પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીવ્રજ-નીશથી આપણે વ્યુચરણ થયુ-આપણે વિખુટા પડ્યા-તે પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણને આપણે ક્યારે મળીશું ! એવો તાપ-એવી ઉબ્બી લકિત-આપણામા પ્રગટ થાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજીની નિકટમા એક ક્ષણ માત્ર પણ રહેવાથી પ્રાણપ્રેષ્ઠ વ્રજધીશના સ્વરૂપ દર્શનની તીવ્રચ્છા ઉદ્ભવે છે અત્ર લૌકિક ચન્દ્રથી પ્રભુના મુખચન્દ્રની વિલક્ષણતા છે. લૌકિક ચન્દ્રથી ગીતલના-શાન્તિ ઉપજે છે જ્યારે પ્રભુના મુખચન્દ્રનું એક ક્ષણ પણ દર્શન થયુ તો પ્રભુમિલન-દર્શનની આર્તિરૂપ ઉબ્બી તાપ ઉદ્ભવે છે.

મૂલમ્-માર્ગનિષ્ઠા ન સ્વચોધૈ કિન્તુ તાદૃગ્ગુરુદિતૈઃ ।

ગુરુદિતાનિ વાક્યાનિ સ્વતો હ્યનુવાદતઃ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—માર્ગમાં નિષ્ઠા પોતાના જ્ઞાનથી થતી નથી પણ તેવા ગુરુના 'વચન'નામૃતથી માર્ગમાં નિષ્ઠા સ્થિર થાય છે. એ વચનામૃત પણ પોતાની બુદ્ધિ પરિકલ્પિત ન હોય પણ પુણ્ડિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તના અનુવાદ રૂપ હોય તોજ માર્ગમાં નિષ્ઠા વધે છે.

વિવેચનઃ—ગુરુના બોધ વિના પુણ્ડિમાર્ગમાં નિષ્ઠા સિદ્ધ થતી નથી. ગુરુ પ્રસન્ન થઈ કૃપા કરી બોધ કરે ત્યારેજ માર્ગમા નિષ્ઠા આવે છે. ગુરુના વચનોમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિશ્વાસથી એમના અર્થની ભાવના વારવાર કરવી. તાદૃશીય વૈષ્ણવોએ એકત્રિત થઈ ગુરુના અર્થનો અનુવાદ કરવો, ભાવના કરવી એનો અર્થ આપણી બુદ્ધિથી ન બેસાડવા.

મૂલમ્-અનુવાદો સ્વબુદ્ધયા કિન્તુ મૂલક્રમાગતઃ ।

અથાપિ તત્ર ચાપેક્ષ્યા દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—અનુવાદ સ્વબુદ્ધિએ ન કરવો. પણ મૂલક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ અને પછી આપણા શ્રીઆચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય અપેક્ષિત છે. (૨૮) **વિવેચનઃ**—ગુરુના વચનનો અનુવાદ સ્વબુદ્ધિની કલ્પનાથી કરવો નહિ. પણ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીએ મૂલક્રમથી જે ગ્રન્થો શ્રીસુબોધીનીજી નિખન્ધાદિ રચ્યા છે તેનો ભાવ વિચારી અર્થ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના ચરણાવિન્દનો દૃઢ આશ્રય કરવો. કારણ કે એમની કૃપાથી શ્રીસુ-બોધીનીજી નિખન્ધાદિ ગ્રન્થોનો ભાવ હૃદયગત થાય છે,

મૂલમ્-પ્રતાદૃશેન ગુરુણાઽવગત્ય નિશ્ચિલં જનઃ ।

આશ્રિત્ય ચ નિજાચાર્યાન્ સદાનન્દં સદા મજેત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—લકતજનોએ એવા [માર્ગનિષ્ઠ, પારમ્પર્ય વિચારયુક્ત] ગુરુના મુખથી સર્વ અર્થ જાણીને, શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું [૨૯] **વિવેચન.**—માટે લકત એવા વૈષ્ણવે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ અર્થ જાણી આચરણ કરવું. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતાનો આશ્રય નિશ્ચય અર્પણ કરે. 'શ્રીઆચાર્યજી સદા આનન્દરૂપ છે' એવા ભાવથી ભજન કરવું. લૌકિક વૈદિકનો આનન્દ

૧ 'વચનામૃત' શબ્દનો અર્થ "પુણ્ડિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થો" એવો થાય છે તેથી ગુરુની આજ્ઞા પણ શ્રીમદ્વાચાર્યજી પ્રદત્ત ગ્રન્થાનુસાર હોવી જોઈએ ગ્રન્થનો અર્થ પોતાની બુદ્ધિકલ્પિત ન કરે પણ તે ગ્રન્થોના મહાનુભાવી દીક્ષારત્ના વચનનીસહાયથી કરવો,

તુચ્છ છે નિરન્તર યાત્રી થકે એવો નથી લોકિકમાં વિવધાદિ મુખ લોગવવાથી નરકમંદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગાદિ મુખ પણ નિત્ય નથી પુણ્ય ભવારે ફીવું થાય છે ત્યારે સ્વર્ગમાં જનાર માણસને પણ યુગ સસારમાં-મર્ત્યલોકમાં જ મ લેવો પડે છે અને દુઃખી થવું પડે છે પણ શ્રીજાજીએજીનો જ્ઞાનન્દ એવો ક્ષણિક નથી શાખાચાર્ણજી સદા એકરસ જ્ઞાનન્દરૂપ છે તેજ પ્રકારે શ્રી ક્રુષ્ણજી 'શ્રીસર્વોત્તમજી સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું "જ્ઞાનમ્વાય નમઃ પરમાત્મવાય નમઃ" " જ્ઞાનન્દને નમું છું, પરમાન્દને નમું છું," એવું નામ આપે છે શ્રી જ્ઞાજીએજીની નામાવલિમાં "જ્ઞાનમ્વમૂર્તય નમઃ" એવું "જ્ઞાનકમૂર્તિ રૂપ" શ્રીજાજીએજીનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેથી શ્રી જ્ઞાજીએજીનું સ્વરૂપ સદા મૂર્તિમાન જ્ઞાનન્દમય, એકરસ છે તેથી એમનું સર્જન પ્રેમથી કરવું

મૂલમાં ત્રિજાજીવાળું સદાનન્દ એવો પણ છે ખતી ત્રિજાજીવાળું સદાનન્દ સદા મળેજી એવો પણ હોય એમજી જર્ણ વિવેચનમાં લેધો છે રત્નજીએજીની રીઝા જીનુસાર સદાનન્દ સદાનન્દ એવો શ્રીકૃષ્ણ પરતે લેવો ચોખ છે સદાનન્દ સદાનન્દો વૈષ્ણવ જર્ણ શ્રીકૃષ્ણજી થાય છે વસ્તુતાઃ શ્રીકૃષ્ણ સદાનન્દજી છે પ્રાપ્ત હોયો લોકિક વૈષ્ણવ વસ્તુઓમાં રસ, જ્ઞાનન્દ જેઈ રહ્યા છે તેમને શ્રીજાજીએજી મહા પ્રભુજી કહે છે કે ' નિરન્તર જ્ઞાનન્ત રસ-જ્ઞાનન્દ લોકિક વૈષ્ણવમાં નથી પણ સદાનન્દ, રસેક, પ્રયોગત્તમ શ્રીકૃષ્ણજી છે લોકિક વૈષ્ણવ વસ્તુઓનો કાષોનો જ્ઞાનન્દ. રસ તુચ્છ છે એ જ્ઞાન દેવો રસ નથી પણ જ્ઞાનનાશ્વાસ છે રસાશ્વાસ છે ખરો જ્ઞાનન્દ રસ રસેક પ્રભુજી છે 'રત્નો જે છે' 'ખરેખર પ્રભુ રસ છે (૨૬)

મૂલમ્-ભજન માયરૂપસ્ય માયેનૈવોપપચતે

ષેતસ્તત્પ્રવણ સેવા ફલત્ત એવ નિરૂપિતા ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ—ભાવરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણનું સર્જન ભાવથીજ પ્રાપ્ત થાય છે માટેજ શ્રી મહાપ્રભુજીએ-પ્રભુમાં જિત્ત પરીવાવું, તે સેવા એમ નિરૂપણ કર્યું છે [૩૦]

વિવેચન—સર્જન સેવા ભાવથી કરવાં, કારણ કે ભાવવિના અભિપ્રાયરૂપ માનસી સેવા શિક્ક થતી નથી શ્રીજાજીએજીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના કાવ્યમાં કહે છે, કે સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે પ્રભુમાં જિત્તનું પરીવાવું-એકાક જવું તે સેવા તે [માનસી] સેવાની સિદ્ધને જર્ણ વતુના જોટસે શારી રિક સેવા અને વિત્તલ જોટસે આર્થિક-દમ્બની સેવા કરવી જેમ નહીનો પ્રવાહ શત્રિ દિવસ એકરસ વહો જાય છે તેમ જિત્તમાં જાદ પ્રકર માનસી સેવાનો પ્રવાહ નિરન્તર અસ્પષ્ટિત વહો જવો એકરસ. પણ તેમ યથાને માનસી સેવા સાધનારી વતુના અને વિત્તલ સેવા મન લગાવી ભાવપૂર્વક કરવી એકરસ.

વતુના જોટસે શારીરથી પ્રભુની સેવા કરવી, સેવકનું શરીર પોતાના મુખને જર્ણ નથી પણ પ્રભુના મુખને જર્ણ છે શરીર સેવકનું નથી પણ પ્રભુનું છે સેવક 'એ કહેવાતા પોતાના ડેકપરથી' જાદ ભાવ અને મમત્વ દૂર કરે તે મારે શ્રીજાજીએજી મહાપ્રભુજી વતુના સેવક કરવાની જ્ઞાતા કરે છે રહેલી જર્ણ ધન્દિયોનો વિનિયોગ પ્રભુના મુખાઈ કરવો. સસારાયેતથી દુષ્ટ થવથી ધન્દિયોના દિવને મારે ધન્દિયો તેમજ ધન્દિયોના સર્વ વિધયોને સર્વ ધન્દિયોને નિયમમાં રાખનાર ધન્દર સર્વ જ્ઞાપક શ્રીકૃષ્ણ પુરોચત્તમને વિષે નિશ્ચયી નેહથી શ્રીજાજીએજીવત્તમાં જવું કહે છે કે ધન્દિયવન્ત હોયેનું રહ જા ભવવાનજી છે " વિત્તલ સેવાથી દમ્બનો વિનિયોગ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં કરવાનો છે આપણા દમ્બથી આપણા

પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીમદ્કારણને સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી આભલાપા ઉદ્ભવે છે દ્રવ્યનો વિનિયોગ નો શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં થાય છે તો “આ દ્રવ્ય મ્હાર છે.” એવી બાધક બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે, પણ નો દેવલ સ્વસુખાર્થે વા લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાજ સમસ્ત દ્રવ્યનો વ્યય થાય તો એ દ્રવ્યથી આસુરત્વ, મમત્વ, લોહુપતા અને અન્ય સંસારજ ફલ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. માનસી સેવા ભક્તિ શબ્દનો અર્થ માનસી સેવામાજ પ-રિણામે છે ભક્તિમા મજ્ઞ ધાતુ છે એ મજ સેવાચામ્ ભજ ધાતુ સેવાના અર્થમા છે. આયર્વણના શ્રુતિ છે કે, ભક્તિરસ્ય મજનં તદિહાસુત્રોવાધિ તૈરાચ્યેત મનઃકલ્પનમ્ ” આ લોક અને પરલોકની ઉપા-ધિની નિરાશાપૂર્વક એતુ’ (પરમાત્માનુ) ભજન મન કમ્પના સતેજ ભક્તિ. આ વાક્યમા પણ ચિ-ત્તનું પ્રભુમા લીન થવુ એને જ ભક્તિ કહી છે ભક્તિ મીમાંસા સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે “સાપરાનુરક્તિ-રોશ્વરે ” આ સૂત્રમા ‘ઇશ્વરને વિષે, ચિત્તમા અત્યંત અનુરાગવૃત્તિ’ તેજ ભક્તિ એમ કહ્યું છે. માટે ભક્તિમા માનસી સેવાજ પ્રધાન છે. એ માનસી સેવા તનુજ અને વિત્તજ સેવાથી સિદ્ધ થાય છે ઉપરના પ્રમાણથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજનું સેવાતુ લક્ષણ “ ચેતસ્તત્ત્વવર્ણસેવા ” પ્રભુમા ‘ ચિત્તનું પરીવાવું તે સેવા ’ એ સમજ છે. (૩૦)

મૂલમ્:—તસ્યાં તુ વિસ્મૃતિભાવ્યા જગતઃ સર્વથા ધ્રુવમ્ ।

તદભાવે માનસી તુ સેવનાન્નૈવ સિદ્ધયતિ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—આ માનસી સેવામાં તો સર્વથા જગત્ની વિસ્મૃતિ નિશ્ચલ થવી જો-ઈએ, એ જગત્ની વિસ્મૃતિના અભાવમાં, માત્ર સેવનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી (૧૧)

વિવેચન:—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરે તો સર્વ જગત્—દેહસમ્બન્ધી પદાર્થની વિસ્મૃતિ થાય. માનસી સેવાનો એજ ભાવ છે કે સર્વ જગત્ને બૂલાવે; મનમાંથી અદ્-ન્ટા મમતા ટાળી, જગત્ના સમ્બન્ધ માત્ર દૂર કરાવી, કેવળ ભગવદ્દિશ્ઠાનુજ અર્તુવર્તન કરાવે છે, અને એમ ‘સર્વ જગત્ને બૂલાવી હરિપરાયણ સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણતત્પર રાખે એજ ખરી માનસી સેવા છે, આનપાન નિદ્રાદિ સર્વ બૂલીને ભગવદ્ભાવાવિષ્ઠ થઈ, સ્વરૂ-પાનન્દનો અનુભવ થાય ત્યારેજ જાણવું કે ભાવરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. (૩૧)

તનુજ અને વિત્તજ સેવા જ દુર્લાભ છે તો પછી માનસી સેવા તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી ? પણ એજ વૈષ્ણવોનો પરમ પુરુષાર્થ છે, તેથી એ માનસી સેવામાં બાધક પદાર્થોનું નિરૂપણ અગ્રિમ સ્થાનમાં કરે છે.

મૂલમ્—તદ્વાધકાનીન્દ્રિયાણિ વિષયા લૌકિકી મતિઃ ।

પ્રતિબન્ધસ્તથોદ્વેગો ભોગોઽપ્યત્રૈવ લૌકિકઃ ॥ ૩૨ ॥

દુષ્ટાન્નમક્ષણં ચાપિ હ્યસમર્પિતમક્ષણમ્ ।

અસત્સદ્ગુઃ સર્વથા હિ ભાવબાધક ઇષ્યતે ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ઇન્દ્રિયો, વિષયો, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબન્ધ, ઉદ્વેગ, લૌકિકલોગ એ માનસી સેવાને બાધ કરનારાં છે દુષ્ટાન્નમક્ષણ, અસમર્પિત ભક્ષણ, અને અસત્સદ્ગ એ પણ સર્વથા ભાવબાધક, અથવા ભગવદ્ભાવને પ્રતિબન્ધ કરનારા છે. (૩૨-૩૩)

વિવેચન —તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરવામાં દશ ઇન્દ્રિયો બાધક છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોના દેવતાને વિષય પ્રિય છે તેથી તે દેવતાઓ ઇન્દ્રિયોને વિષય તરફ ખેંચે છે, અને ભગવત્સેવામાં પ્રવર્તતી ઇન્દ્રિયોનો બાધ કરે છે, કયે પ્રકારે સેવામાં લો-

કિં બુદ્ધિ યામ એવો રસ્તો જતાવે છે સેવા કરવામાં પણ એવા વિચાર ઉદ્ભવે કે “બુદ્ધિ હોકિ કાર્મ કરવાનું પુણ્ય કામ બાકી રહ્યું છે। કુપ જાત્યન્ત લાગી છે। એવી હોકિ બુદ્ધિ ઉત્પત્ત યર્થ સેવામાં જાનને ઉદ્દેશ ઉપજાવે છે એ મનના ઉદ્દેશથી એમ જાને તેમ સત્વર જાનોસર કરાવે છે, શ્રીકૃષ્ણે તો મનની હોકિ બુદ્ધિ તરતજ બાંધી બાંધ છે, તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરે એવા હોકિ, વૈદિક કાર્યોમાં તેમજ વિષયાદિકમાં મનને પ્રેરે છે આ પ્રકારે મનના ઉદ્દેશરૂપ પ્રતિબંધથી ભગવત્સેવા-વસ્તુના, વિત્તભા-જનની નથી, મન જાનવાનાદિ વિષયસોજમાં જાનહત્ત રહે છે વિષયાદિકના સંજયી મન કેવળ હોકિ થઈ જાય છે સેવાદ્વયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ઉદ્દેશ, પ્રતિબંધ જાણ સોજ સેવામાં જાણક થાય છે ” આ વખતે એમ જણાવે છે કે ઇન્દ્રિયો તથા મન વિષયમાં મગ્ન થઈ પ્રથમ ઉદ્દેશ કરાવે છે પછીથી પ્રતિબંધ કરે છે જાને જાન-તે સોજ કારણ જાને કેવલ હોકિ જનાવી દે છે હવે કૌંઠ એમ થકા કરે કે ‘ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં પ્રેરનાર બુદ્ધિ કેમ થાય છે? તે તેનું સમાધાન કરે છે દુષ્ટાન્તભક્ષણ, અસમર્પિતભક્ષણ અને અસત્સંગ-એ આ હોકિ મતિના સુખ્ય કારણો છે દુષ્ટ પ્રાણીની સત્તાનું જાનભક્ષણ કરવું અથવા દુષ્ટ ક્રિયા કરી જાત લાવી તેનું ભક્ષણ કરવું તે દુષ્ટાન્તભક્ષણ છે, અસમર્પિત ભક્ષણ એટલે પ્રમુખ શ્રીમુખ સમીપ ધરાવેલા સોજ વિના જ ત્ર વસ્તુનું ભક્ષણ તે જણ પ્રસાદિત-અસમર્પિત ભક્ષણ કહેવાય છે એ જણપ્રસાદિત વસ્તુનું ભક્ષણ જાણી દુર્ભવિતિ પોષણ જાપનાઈ છે, ભગવદ્ભાવનું જાણક છે, દુષ્ટ જાત જાણક છે તે પદપુરાણમાં છે-

“અવૈષ્ણવાનામનં જ પતિતાતાં તથિવ જ। અનર્પિત તથા વિષ્ણોઃ શ્વર્માસસદશં મયેદ ॥ અમિશેષ દુ પો મુદ્ધે દરયે પરમાત્મેજ। પતમિત પિતરસ્તસ્ય મરકે શાશ્વતી સમા ॥”

‘અવૈષ્ણવનું જાત, પતિતનું જાન અને પ્રભુને અર્પિત ન કરેલું એવું જાત શ્વર્માસ-કૃતરાના મંસ-સમાન છે એ હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિના પોતે સોજન કરે છે તેના પિતા, પિતામહાદિ જાત વર્ષ પર્વન્ત નરકમાં પડે છે’ આ વખતેજાણ અવૈષ્ણવનું જાત, તથા પતિત-આશાહાદિ નીચ યોનિમાં જન્મેલાનું જાત, તથા અસમર્પિત જાતનું સોજન કરવાથી ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ, સર્વ નષ્ટ થાય છે-અસુરવત્ થઈ જાય છે માદ્રપણ પ્રસાદી જાતથી કરવું દુર્ભવપુરાણમાં કહે છે કે-

“અનપચિત્વા ગોવિન્દ પો મુદ્ધેકે ધર્મવર્જિતઃ સુખો વિદ્યાસમં જાત્ર નીરં તત્સુરયા સમમ ॥”

ગોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મવર્જિત એ જાત થવાય છે તે જાત કૃતરાની વિદ્યા સમાન છે, જાને જણ અસમર્પિત જાણ સુરા-મદિરા-સમાન છે.’ આ પ્રકારે અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ અસુરવત્ ઉપજાવે છે દુષ્ટસજયી જાન્ય સમ્મય થ થાય છે તેથી દેહ ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ જાદિસુખ યર્થ જાય છે ભગવદ્દિમુખ થાય છે વિષયના જ્ઞાનમાં તત્પર થાય છે તેથી વૈષ્ણવે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી દુષ્ટ જાત, અસમર્પિત જાત અને દુસંગ એ ત્રણોના સમ્મય થ કદાપિ ન કરવો. (૩૩)

સવ વસ્તુ ભગવાનની છે તેથી એ વસ્તુઓના પ્રથમ જોય ભગવાનથી થાય એજ ભક્તોને છે છે ભગવાનની વસ્તુઓ-જાત પાન, આદિ સર્વ વિગતે-અવધાન જારાવે તે પહેલાં જાને જાને ઉપયોગ કરે તો જાન જાણથી થાય છે શીઘ્રભગવત્પ્રીતિમાં ભગવાન શ્રીમુખે કહે છે-

વક્ત્રિહાસિનઃ તન્વો મુખ્યતઃ સ્પર્શિરિવઃ। મુઝ્ઝત લે સ્વયં પાપા ને વક્ત્રવાયકારવાત્ ॥”

વૃષ્ટ્યાદિથી અન્નાદિ રસોત્પત્તિ પ્રથમ ભગવાનના ભોગાર્થે જ છે ભગવાન અન્નાદિરમતો ઉપભોગ કરે તે પહેલાં જીવ પોતે તેનો ભોગ કરે એ પાપરૂપ છે અન્નાદિની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન જાણનાર સન્તો ભક્તો-પ્રથમ ભગવાનને માટે અન્નપાક કરે છે, તે સર્વ અન્નપાક ભગવાનને સમર્પિત કરી, ભગવાનના ઉપભોગ પછી અવશિષ્ટ જે પ્રસાદ રહે છે તેનું ભોજન કરે છે આમ ભગવદ્વિષ્ટ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાથી અન્ન દોષરહિત થાય છે. તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર પાપ દૂર થાય છે. પણ જે પાપી જીવો ભગવદ્વિષ્ટ ભોજન ન કરતા, પોતાને અર્થેજ પાકાદિક્રિયા કરે છે તેઓ તો પોતાનું જ ભક્ષણ કરે છે-અન્નનું નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજી ખાનપાનાદિ વસ્તુઓના સર્વ દોષ દૂર કરવાને સુકર માર્ગ એજ બતાવે છે કે જે કંઈ વસ્તુનો ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિનો-જીવ ઉપભોગ કરે તેનો પ્રથમ શ્રીપ્રભુને અગી-કાર કરાવવો. અને પછી જ તે ઉપભોગમાં લેવી એમ થવાથી તે વસ્તુના દોષ ભગવદ્અંગિકારથી દૂર થાય છે. સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે “તે તે વસ્તુ ગત દોષ દૂર કરવા સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી જે અસમર્પિત વસ્તુઓ છે તેનો ત્યાગ કરવો.” પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રસાદિ અન્ન લેવું, પ્રસાદિ જલનું જ પાન કરવું, ભગવદર્થ ભોગ, સામગ્રી તૈયાર કરવા, અને તે મહાપ્રસાદ ભગવદીયોએ લેવા કે જેથી સર્વ અન્ન જલ ગતદોષ દૂર થાય અને મતિ શુદ્ધ રહે પ્રસાદિ વસ્તુ લેનાર ભગવદીયો સામુ આક્ષેપ કરનારાઓનું ગાઢ અજ્ઞાન આ કેટલેક અંશે દૂર થશે ! (૩૩)

મૂલમ્:-તસ્માત્યક્ત્વા દુષ્ટસંગં કૃત્વા સ્વાચાર્યસંશ્રયમ્ ।

તદીયજનસંસર્ગે સ્થિત્વા માર્ગે તથા ગુરૌ ॥ ૩૪ ॥

કૃત્વા વિષયવૈરાગ્યં પરિતોષં વિધાય ચ ।

સદાનન્દં સદાનન્દં ફલપ્રાપ્ત્યૈ સદા ભજેત્ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:-તેથી દુઃસંગનો ત્યાગ કરી, આપણા શ્રીઆચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરી, તદીયજનના સંસર્ગ (સમ્બન્ધ)થી માર્ગમાં તથા ગુરુમાં સ્થિતિ કરી, વિષયોમાં વૈરાગ્ય રાખવો. સર્વદા સન્તોષ આચરવો, અને ફલપ્રાપ્તિને અર્થ નિરન્તર આનન્દમય એવા સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું. (૩૪-૩૫).

વિવેચન:-દુષ્ટના સંગથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે, અસમર્પિત વસ્તુનું ભોજન કરવાનું મન થાય છે, અન્યાશ્રય પણ થાય છે. તેથી સર્વ દોષના મુલરૂપ દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પાંચ પ્રકારે કર્તવ્ય છે (૧) દુઃસંગનો ત્યાગ, (૨) શ્રી આચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય (૩) ભગવદીયનો સંગ (૪) પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે માર્ગમાં સ્થિતિ (૫) ગુરુ કહે તે પ્રમાણે સેવા, (૩૪)

વિષયમાં વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ સર્વ ધર્મ બની આવે છે શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસ-નિર્ણય નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે વિષયોથી પૂર્ણ છે દેહ (ધન્દ્રિયાદિ) જેમના એવા જીવોના હૃદયમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી આ વાક્યાનુસાર જે જીવના હૃદયમાં વિષયોનું જ્ઞાન હોય, દેહમાં વિષય કામના હોય, તેમના હૃદયમાં હરિ-ભગવાનનો આવેશ સર્વથા ન થાય. તેથી વિષયાદિકમાં વૈરાગ્ય રાખવો ત્યારેજ મનમાં સન્તોષ રહે છે-જે ભગવદ્વિષ્ણાથી મળી આવે થાય તેનાથી સન્તોષ માનવો. લૌકિકવૈદિક, દેહ-સમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તાનો ત્યાગ કરી સદા આનન્દમાં રહેવું, હૃદયમાં સન્તોષ હોય તોજ આનન્દ પ્રકટે છે. ચિન્તા ન હોય તોજ ભગવદ્ધર્મમાં મન એકાગ્ર થાય છે. શ્રીઆચાર્યજી

નવરત્ન પ્રથમા આજ્ઞા કરે છે કે, જે વૈષ્ણવોએ પોતાનો આત્મા ભગવાનને નિવેદિત કરે છે—તેઓએ કદાપિ કાંઈપણ ચિન્તા કરવી નહિ. ત્યારેજ સંજ્ઞાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સેવા સ્વીકાર કરશે. શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને મજ્જાકાંતોને જેવું કૃષ્ણ આપ્યું હતું તેવું કૃષ્ણ જોવા ભકતને આપશે. સંજ્ઞાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણરૂપે રસજ્ઞાનપૂર્વક જનુભવ કરાવે. રાત્રિ શ્રીહરિરાયસીવિરાલિત તત્ત્વ શિક્ષાપત્ર શ્રીગોપેશ્વરજીદ્વિત દીવાનુવાદસહિત સમ્પૂર્ણ

શિક્ષાપત્ર ૧૦ મુ

ઉદ્દેશ —લૌકિક કલેષનો સમ્બંધ થાય તો પણ પ્રભુમાં ડોષારોપ ન કરવો, પ્રભુ આશ્રય ન છોડવો, લૌકિક વિપત્તિનો સમ્બંધ કરાવીને પણ ભગવાન ભકતવત્ કિંવ કરશે જોવો. હૃદ વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો જેમ આતંક પક્ષી ચેપજલની આકાંક્ષા રાખી. વિશ્વાસ રાખે છે તેમ ભકતોએ પણ ભગવાન કિંવ કરશે જોવો. હૃદ વિશ્વાસ રાખવે વિષયમાં વૈરાગ્ય રાખી યથાલાભ સન્તોષ માની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધ હૃદયથી ભગવત્સે કરીએ ત્યારેજ કૃષ્ણપ્રાપ્તિ થાય. કૃષ્ણહતા શ્રીકૃષ્ણ ભારે કૃષ્ણજ્ઞાન કરવાની ઇચ્છા કરે ત જ કૃષ્ણ પ્રાપ્ત થઈ શકે, ક્યારે અને કેટલું અને કેવું કૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ આપશે. જે ભગવત્સે જીવ સમર્થ નથી. કૃષ્ણપ્રાપ્તિ વિચારવાનું જીવન કર્તવ્ય નથી. જીવે તો સેવામાં જ ભગવદ્દિશાને અધીન થઈ, પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈ મહાકૃષ્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ. પ્રકરે કેવું કૃષ્ણ આપશે ઇત્યાદિક સમજાવવાને આ દશમ શિક્ષાપત્ર છે.

મૂલમ્—કો વેદ કીદૃશ કૃષ્ણાભિપ્રાય સ્વજને મત ।

સ્વાનન્દસિદ્ધયે રાતિ નિજાપિ દર્શનાદિયુ ॥૧॥

શબ્દાર્થ —શ્રીકૃષ્ણનો સ્વજનવિષયક અભિપ્રાય કેવા પ્રકારનો છે તે જાણ કરો છે ? તો પણ પોતાના જ્ઞાનન્દની સિદ્ધિને અર્થે દર્શનાદિકમાં તિબર્તિત (પોતા વિષે પ્રભુ દર્શનાદિકમાં આપ્તિ—આતુરતા) જ્ઞાન કરે છે [૧] વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ અભિપ્રાય ભણવા વેદ પણ અસમર્થ છે તેથી નેતિ નેતિ જોમ વેદ પાઠાર કરે છે. ભગવત્સ્વરૂપ છે, જોવા વેદ પણ ભારે શ્રીકૃષ્ણનો અભિપ્રાય ભણવા સમર્થ નથી તો મ્હારી પુદ્ગિથી જો અભિપ્રાયનું જ્ઞાન કો રીતે ધરાવું ? છતાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રાણી કૃપાથી હું કઈક મ્હારી મતિજનુજાર કહું છું. વેદ તો શ્રીપ્રભુના બદીનન હો સદા પ્રભુના શુભગ્રાન કરે છે બહાર ઇશ્વરનું આદાત્મ્ય થાય છે, હું તો શ્રીકૃષ્ણનો જ છું તેથી પ્રભુની કૃપા મ્હારા પર છે, શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાનન્દરૂપ છે જોવા શ્રીકૃષ્ણ ભારે જો ઇચ્છા કરે કે “અસુક પુષ્પિમાર્મીજી જીવને મ્હારો જ્ઞાનન્દાનુભવ થાય, ત્યારે જો ભકત શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની આપ્તિ—આતુરતા થાય છે જો દર્શનની આતુરતા થાય જોટલે સેવકના હૃદયમાં હું શ્રીકૃષ્ણના દર્શન ક્યારે કરું ? કેટલા જ મેં અને વર્ષો થયા હું શ્રીકૃષ્ણથી વિરોધ પામ્યો છું ” જોવા પ્રભુમિલનસમ્બંધ થી તાપ પ્રકટે છે જો કૃષ્ણ વિરોધ તમકે તાપમાજ સ્મરણ સેવા કીર્તનાદિ સર્વ સિદ્ધવત્ બાળી લેવું, કેમકે જો જીવ પ્રભુના દર્શન વિના સ્થિત થઈ શકશે નહિ અને તેથી જોની પ્રીતિ ભગવદ્દર્શમાં, સે સ્મરણવિક્રમા, ભગવદ્ભાવમાં, આપોઆપ યાદી આવશે. (૨)

મૂલમ્--સંસારરાગાભાવાય લૌકિકાર્તિ તથા પુનઃ ।

મદાભાવાય ચ સ્વાર્તિ શરીરાતિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—સંસારમાં સ્નેહ હોય તો તેની નિવૃત્તિ સિદ્ધ કરવા ભગવાન લૌકિક દુઃખ આપે છે મદનિવારણ કરવા જ્ઞાતિસમ્બન્ધી દુઃખ તેમજ શરીરસમ્બન્ધી દુઃખ આપે છે **વિવેચન.**—આ સંસાર તથા દેહસમ્બન્ધી જોટલા પદાર્થ છે તે સર્વમાથી જ્યારે ભક્તોનો સ્નેહ છુટી જાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે. ભક્તની સંસારમાંથી આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ લૌકિક-કલેશ આપે છે. હું સર્વ કરૂ છું, મ્હારા વિના કશું થાત નહિ, એવું સ્વાભિમાન દૂર કરાવવા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાયુક્ત થઈ, જીવોને શરીરસમ્બન્ધી દુઃખો તેમજ ધનસમ્બન્ધી દુઃખ મોકલે છે. જ્યારે જીવ લૌકિક કાર્યોમાં દુઃખ અનુભવે છે ત્યારે એની બુદ્ધિ પ્રભુ પ્રતિ વળે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે કંઈ લૌકિક કલેશ આવી પડે તો ભક્તોએ તેથી ધિન થઈ ભગવાનમાં દોષારોપણ ન કરવું. પણ એ દુઃખ જે આસ્થામાં કંડવા લાગે છે તે પશ્ચિમમાં અત્યંત હિતદાયક છે એમ સમજી પ્રભુ આપણું હિત જ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણ સંસારમાં આસક્તિ સિદ્ધ નહિજ કરે. કારણકે પોતે સંસારવૈરી છે. તેથીજ શ્રીકૃષ્ણ દેહ સમ્બન્ધી, શરીર સમ્બન્ધી પીડા મોકલે છે કે જેથી ભક્તનું ચિત્ત ભગવાનમાં નિરૂદ્ધ થાય, શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—સંસારી જો શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો તેનો લોક (સંસાર) સર્વથા નાશ પામે છે ” આ પ્રકારે લૌકિક-કલેશ પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.]

મૂલમ્--સંગાભાવાય બંધ્વાર્તિ દેશાર્તિ દૈન્યસિદ્ધયે ।

મોહાભાવાય ભગવાન્ સાધનાર્તિ દદાતિ હિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—બહિર્મુખ સંગાસમ્બન્ધીઓનો સંગ દૂર કરવા પ્રભુ તેમના તરફના દુઃખાદિક આપે છે દીનતા સિદ્ધ કરવા દેશાર્તિ-વિદેશગમનનું દુઃખ આપે છે. તેમજ મ્હાગ સાધનથી ક્લેશપ્રાપ્તિ થઈ એવો મોહ દૂર કરાવવા પ્રભુ સાધન-આર્તિ મોકલે છે.

વિવેચન.—સંગાસમ્બન્ધી દુઃસંગ આપતા હોય અને ભગવદ્દીયોનો સંગ થતો ન હોયતો બંધુસમ્બન્ધી-દેહસમ્બન્ધી કુટુંબ વિષેનું દુઃખ મોકલે છે જે કુટુંબીઓથી વિયોગ થાય તો એવો વિચાર કરવો કે “એમની સાથે મ્હારે શું સમ્બન્ધ છે ? મ્હારા આત્માના સમ્બન્ધી તો શ્રીભગવાન છે. મ્હારે તો શ્રીપ્રભુનું જ કામ છે.” આ પ્રકારે વિચારી બંધ્વાર્તિ સમયે પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ માનવી. આપણા દેશમાં આકૃત આવી પડે—આપણે જ્યાં નિવાસ કરતા હોય ત્યાં આકસ્મિક દુઃખ આવી પડે તો પણ એવું આશ્વાસન લેવું કે “પ્રભુએ આપણામાં દીનતા સિદ્ધ કરવા આવી વિપક્ષ મોકલી છે ” પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન દીનતા જ છે શ્રીગુણજીએ વિશ્વસિમાં કહ્યું છે કે— “આપને પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન શ્રીઆચાર્યોક્ત દૈન્યજ છે ” આ વચનાનુસાર પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું કારણ દીનતા તે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય પદાર્થોમાં—સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, મિત્ર, પુત્ર, ગૃહ, દ્રવ્ય, દેહ, આ લોક, અને પરલોક—આ

દિમા મોહ ન થાય તે સાદુ પ્રભુ ઉવદ્ધૃત પ્રયત્નોમાં નિષ્ફળતા આપે છે સાધના આપે છે, મોહ એક શ્રીકૃષ્ણમાં જ રહે-અન્ય ક્ષણેથી આપણે મોહ દૂર થાય તે જ શ્રી ભગવાન સ્વતઃ દુષ્ટ કરી પુદ્ગિભાગીનિ ભગવત્સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, જપ, પાઠ વગેરે વધાર્યાં હિંક કરાવે છે (૩)

લમ્-પ્રારવ્ધમોજનાર્થં વા પરીક્ષાર્થં વિલમ્બનાત્ ।

નિર્વાહાર્થં તથા વેદસાધ્યાર્થાર્તિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૪ ॥

પ્રવમાર્તિપ્રદાનેऽપિ પરમાનન્દદાયિન ।

સમાધયો ન મોક્તવ્યો દૃઢ સ્વાચાર્યસશ્રયૈ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રારવ્ધ એટલે કરાવવા, પરીક્ષા કરવા પ્રભુ વિલમ્બ કરી નિર્વાહ સમ્પન્ન થી તેમજ વેદસાધ્ય સ્વર્ગાર્થિક સમ્પન્ન થી આર્તિ-પીઠા આપે છે, [૪] આ પ્રકારે પ્રારવ્ધ-પીઠા આપે છે તે જ પ્રભુ પરમ જ્ઞાન કે આપનાર શ્રીકૃષ્ણનો હોય આમજ કે આચાર્યનો મુન્દર આધાર રહેનાર વૈષ્ણવોએ ત્યજવો નહિ. (૫)

વિવેચન —કેવળ કહેવા પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ આપે દુષ્ટા કરે ત્યારે લોકિક-પીઠા ઉપર છે અને ભગવત્સંગ ધી-આતુરવાતુ જ્ઞાન થાય છે ઉપરુદ્ધ-પીઠાએ આવી પડે ત્યારે જ તે શ્રીકૃષ્ણનો હોય આમજ રાખી શકાતો નથી તે પરમાનન્દનું જ્ઞાન થતું નથી સર્વ સાધનામાંથી એક પણ સાધન હાથમાં નથી. શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ જ સર્વ સાધનો સિદ્ધ કરી આપે પુદ્ગિભાગીનિ પરમકલરૂપ પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે આ આશય તું મહારી મુકિતથી કહેતો નથી શ્રીઆચાર્યના નવરત્નમલને હોય આમજ કરી જુ ઠડું છ કે “શ્રીકૃષ્ણ સર્વ જ્ઞ છે” શ્રીઆચાર્યના નવરત્નમલમાં કહે છે કે “(પ્રભુ સર્વના ઉપર છે, સર્વને આત્મા છે તે નિઃસ્વાધી સર્વ કરે છે)” આ પ્રકારે લોકિક પીઠામાં જે મન સાધારણ રીતે ચલાવમાન થઈ શ્રીકૃષ્ણનો આમજત્યને છે તેને સમજાવી શ્રીકૃષ્ણમાં હોય આમજ રાખવો

મૂલમ્—સ્વતઃ કૃપ્ણ સદાનન્દો નિજાનન્દ પ્રદાસ્યતિ ।

તદાશયૈવ સ્થાતવ્ય સર્વેશ્વાતકપક્ષિવત્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —સદાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાનો જ્ઞાનન્દ નિજ જાતોને જ્ઞાન કરે જાતવરીયોએ તે આશાથી જાતક પક્ષી પંકે સ્થિતિ કરવી. (૬) વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ જ્ઞાન રૂપ છે પરમ દુષ્ટાણ છે સર્વ પ્રાણી માનને જ્ઞાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે એવા શ્રી કૃષ્ણ નિજ જાતને તે અધિકારિક જ્ઞાન-જ્ઞાન કરે એ તે ઉચિત છે નિજ જાત પર અતિશય દુષ્ટા કે જે નિઃશય છે, શ્રીકૃષ્ણના નામથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે શ્રીમાન જ્ઞાન દાતા સ્વ ધર્મ શ્રીકૃષ્ણના કહે છે કે “વમર્શોપનિષે રાજાસિ લેવો મહાન્યાય” વર્ષનાદન કૃપ્ણમય મુતકમય પર પ્રજેન્ [મ ૩, ૬૨]” એટલે કે “દે પરીક્ષા રાજા । દોષના નિધિ એવા કવિગુને વિષ એક મદ્યાનુ ગુણ છે, તે એ કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન માત્રથી સુખાન થઈ પરને પ્રાપ્ત થવાય છે

યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો ભણ્ડાર છે તો પણ શ્રીકૃષ્ણના નામથી સસાર મટી જાય છે, ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એક ભગવદીય ગાય છે કે:—રાગ વિહાગડો.

કરિ હે કૃષ્ણ નામ સહાય । અધમતા ઊર આનિ અપની મરત અકુલાય, કરિ હે ॥૧॥ અધમ અગ્નિતેં ઉદ્ધાર સો કહા તેરો ભાર । કોન ઉધમ અપને નિજ કરી સવ્યો નિસ્તાર ॥૨॥ નેક ઉધો કરિ મરોસો વસત જાકે ગામ । સો વ્યો મમતા છાંડિ હે લે જીવન જાકો નામ ॥૩॥ વરદ વિવિધ ખુલાયવોં કરિ હરિ ન ધરિહે લાજ । તોપે ગદાધર નિગમ આગમ વક્ત કિતવે કાજ ” ॥૪॥

આવી રીતે પ્રભુ જો કે દયાલુ આનંદરૂપ છે તો પણ આતંક પક્ષી જેમ મેઘના ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે તેમ ભક્તોએ પણ પ્રભુના ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. આતંક જો વિશ્વાસ રાખે છે તો જડ એવો જે મેઘ તે પણ એનો-આતંકનો-તાપ શાન્ત કરે છે, મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તો પછી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણનું અહર્નિશ સ્મરણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને વિષે આતુરતા રાખનાર ભક્તને પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દનું દાન કેમ ન કરે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી સર્વ ભક્ત-મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેથી દૃઢ વિશ્વાસથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું.

મૂલમ્:—લૌકિકાર્ત્તેરગણનં પરમાનન્દચિન્તનાત્ ।

યથા ન ગણયેદ્રોગી તિત્તમેષજમક્ષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પરમાનન્દના ચિન્તનથી લૌકિક-કલેશ ગણકારવો નહિ જેમ રોગી માણસ કડવી ઔષધિનું ભક્ષણ ગણકારતો નથી તેમ જીવે લૌકિક-કલેશ ગણવો નહિ. **વિવેચન:—**જો જીવ લૌકિક દેહસમ્બન્ધી સસારના કલેશથી ખેદ પામે તો પ્રભુને ચિન્તા રહેતી નથી. જ્યારે જીવને પ્રભુને વિષે આતુરતા-આર્તિ ઉદ્ભવે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય તેથી જીવે લૌકિક-આર્તિ ન કરવી. પણ પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિ કરવી પરમાનન્દરૂપ ભગવાનના શુભ વિચારી, જીવે પોતાના દોષનું ચિન્તન કરવું. ત્યારેજ પ્રભુના હૃદયમાં દયા આવે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિરોધભક્ષણ અન્યમાં કહે છે કે.—(ભક્તોને આર્તિયુક્ત જોઈને પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલો સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રગટે છે.)

નિજનનો પ્રભુ વિષયક વિપ્રયોગ-કલેશ જોઈને પ્રભુ દર્શન આપે છે, શ્રી ભાગવત રાસપંચાધ્યાયીમાં વર્ણન કર્યું છે કે “જ્યારે વ્રજભક્તોને મદ થયો ત્યારે પ્રભુ અંતર્ધાન થયા પછી તેજ ભક્તોને પ્રભુ-વિરહથી આર્તિકલેશ થયો ત્યારે શ્રીકાકેરજી કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વ્રજભક્તોના ભાવયુક્ત જ્યારે મનમાં કલેશ થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થાય. લૌકિક આર્તિ છોડી પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિયુક્ત પરમાનન્દનું ચિન્તન કરવું. આમાં દૃષ્ટાંત રોગીજનનું આપે છે તેજ પ્રકારે જેને પોતાના સસાર રૂપ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સરનું રોગસહશ જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું છે તેવા ભગવદીયે તો સસારરૂપ રોગ-નિવૃત્ત કરવા લૌકિકાર્તિ સહન કરી પરમાનન્દના ચિન્તનરૂપ આધિષ્ઠાવી. ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત કરે.

મૂલમ્:—અહિતં નિજમક્તાનાં વિદધાતિ હરિર્ન હિ ।

સમસ્તાનાં સત્વા સ્વીયમક્તાનાં ન કથં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

इतिर्भाहरीरायणाविरचितं दशमं जिज्ञापत्रं भगवोपेक्ष्यरचितं श्रुतानुगाहमदिनं समाप्तम् ॥१॥

ઉદા. — ભજનું કતબ-પ્રભુમાન, હુ ખલાવન દેવ્ય અને ત્યાગ-આ કતબ વળે
 દવનું નિરૂપણ આ ભોજાદય પગમાં કર્યું છે ઉપર કહ્યું કે “પ્રભુ પિતાના ભજનું કાપિ
 અદિન નદિ ન કરે” તથા ભક્તોએ ભક્તિ-માર્ગની રીતિ કાપિ ત્યાગની નદિ ભાતોએ
 કય પ્રકારે રિધતિ કરવી તે દેવે જણાવ કરે D

શાળદાય — નિરન્તર સત્ સાધના અર્થે જેનું મન (કારણરૂપ) શીમાસાર્થે
 ધ્યાનમાં રહી મનને ત મધ કરી નિશ્ચય રધાય (૧).
 હવે કરનાભાવના અર્થે ૨૭

୧୯୫୧ — ଶିଳାଖାରୁଣୀ ସାମୁଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ମନ ବାହ୍ୟର ବାହ୍ୟରୁ ବୃଦ୍ଧି
 ଥିଲା ନିକଟ ଦୂରରେ ୧୩ ମାସପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ୨ (ମିଲିମିଟର) ପ୍ରାୟ ବିସ୍ତାର ଥିଲା
 ତେବେ ବିସ୍ତାର ୪ ମିଲିମିଟର ଥିଲା କାରଣ ବିସ୍ତାର ବୃଦ୍ଧି ୧ ମିଲି (ମିଲିମିଟର) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ବିସ୍ତାର ନିକଟ ୧ ମିଲିମିଟର — ୧୯୫୨ ମାସପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାମୁଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ୧୫ ମିଲିମିଟର

કૃતાર્થતા છે. આ સિદ્ધાન્તમાં કેઈ વાદિને વિશ્વાસ ન હોય અને જો તે વિવાદ કરે તો તેને નિશ્ચય આસુરી બાણવો, કાગળકે શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો સિદ્ધાન્ત વેદ, શાસ્ત્ર, ગીતા, અને શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રમાણથી સિદ્ધ છે અને એવા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ ન રાખનાર નિશ્ચય આસુરી હોવો જોઈએ. (૨)

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ સર્વદા સ્મર્યઃ સર્વલીલાસમન્વિતઃ ।

મત્તૈકહૃદયસ્થાયી સકલઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વલીલા (વેણુગીત, યુગલગીતાદિક) યુક્ત, ભક્તના હૃદયમાં સ્થિત કરનાર, અશકલા સહિત, શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સર્વદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ ક્ષલાત્મક, રસાત્મક, ભાવાત્મક, સ્વરૂપાત્મક છે. તેમનું લીલા સહિત-ભક્તો સહિત સ્મરણ કરવું, કારણકે રસાત્મક, શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તોના સંગમાં અષ્ટપ્રકાર લીલા કરે છે. એવા લીલાયુક્ત વ્રજભક્તોના હૃદયમાં વિરાજ રહેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી આપણા હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સદા સ્થિતિ કરે છે. જેનું ધ્યાન કરે તે હૃદયમાં સ્થિત થાય, સંસારનું ધ્યાન કરે તો સંસાર, અને જો પ્રભુનું સ્મરણ કરે તો સર્વ વ્યાપક પ્રભુ ભક્તના હૃદયમાં લીલાસહિત સ્થિતિ કરે છે.

મૂલમ્:—ગુણગાનં તથા દુઃખભાવનં દૈન્યમેવ ચ ।

તથા ત્યાગઃ સિદ્ધદરાઃ કૃત્યમેતચ્ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ગુણગાન, હું ખની ભાવના (વિપ્રયોગાર્તિ) દૈન્ય અને ત્યાગ (લૌકિક વૈદિક આસક્તિ છોડવી તે) આ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ દષ્ટિવાળાઓના છે.

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણજીની લીલાનું ગુણગાન, વિપ્રયોગ હું ખની ભાવના, દૈન્ય, અને સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ-આ ચારે કૃત્ય અવશ્ય કરવા પ્રથમ ગુણગાન કરવાથી આપણા દોષ માત્ર ભરમ થાય, હૃદય શુદ્ધ થાય. ત્યારે આપણને આપણા દોષ સ્ફૂરે છે, આપણી જાતને તુરંત ગણીએ છીએ, પ્રભુને સર્વોપરિ બાણીએ છીએ, આપણે એવી ભાવના કરવી કે મેં તો કંઈ સાધન કર્યા નથી તો પ્રભુ મ્હારો અગીકાર કેવી રીતે કરશે ? આ પ્રકારે વિચારવાથી નિઃસાધનતાની ભાવના મનમાં થાય છે, ત્યારે દીનતા આવે છે ત્યારે પ્રભુ વિના અન્ય કશું ચેન પડતું નથી. લૌકિક વૈદિક સર્વનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રકાર ચતુષ્ટય પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન તેમજ ક્ષણે જાણીને કર્તવ્ય છે (૪)

મૂલમ્:—ગુણગાનં ભાગવતાત્ સેવયા દુઃખભાવનમ્ ।

તદૈન્યભાવવદૈન્યં ત્યાગો વિરહભાવતઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રી ભાગવતથી ગુણગાન, સેવાથી હું ખ ભાવના જે દૈન્ય પ્રભુની કૃપાનું કારણ છે તે દૈન્ય ભાવથી દૈન્ય, અને વિરહભાવથી ત્યાગ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

૧ હું ખભાવના—પ્રથમ યોગશી અને ખસાખાત્ર વૈષ્ણવોની પાસેથી પ્રભુ માગી માગીને આશા-ગતા હતા એવું મુખ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થયે એ હું ખની ભાવના કરતી,

૨-૩ દૈન્ય અને ત્યાગ અને હું ખ ભાવનાનો અર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકાનુમાર લખ્યો છે,

વિવેચન — જે ઉપરના સ્વીકાર્યા ગયેલા કાર્યો જતાવ્યાં તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે જતાવે છે. સાધનરૂપ શુદ્ધગાનથી સર્વ દોષ દૂર થાય છે અને ફલરૂપ શુદ્ધગાનથી જ ગવાનનુ ર્થાન સિદ્ધ થાય છે. મીઠાકોરણ વ્યાપે વનમાં પધારે, ત્યારે તેમના વિરહમાં પ્રજ્વલિતો વેલ્ગીત, મુગલગીતારિકિત શુદ્ધગાન કરી નિર્વાહ કરે, તે પ્રકારે વૈષ્ણવોએ સેવાના જનોસરમાં શુદ્ધગાન કરવું, અને પ્રભુની સેવાનો સમય ક્યારે આવશે—પ્રભુનો સંયોગ ક્યારે થશે—એમ આર્તિ કરવી કૃપા ભાવના કરવી આ શુદ્ધગાન દ્વારા સેવાની આર્તિ સિદ્ધ થાય છે. જે આર્તિદ્વારા નિસાધનતા સિદ્ધ થાય છે, એમ તેટલી સેવા કરે તો પણ મનમાં એવી ઉદ્દેગશુદ્ધ આર્તિ થાપવી કે ‘મહારાજ સર્વ જન્મારા પૃથાક ગયો! કાંઈ પણ પ્રકારની ભગવત્સેવા મહારાજી મધં શક્તિ નહિ!’ એ પ્રકારે દેવની ભાવના કરતાં કરતાં સર્વ દેહસમ્મત થી પદાર્થમાં ત્યાગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વિપ્રયોગની ભાવના થાય એ સર્વોપરિ મુખ્ય ફળ છે ત્યાર પછી સર્વદીવાનુભવ થાય છે.

મૂલમ્:—યતશ્ચતુષ્ટય સિદ્ધ યદિ નાન્યદપેક્ષિતમ્ ।

સર્વસ્ય મૂલ સત્સગસ્તદભાવે ન સિદ્ધયતિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — શુદ્ધગાન, કૃપાભાવના, દેવભાવ, અને ત્યાગ એ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ થાય તો પછીથી જ કયાની અપેક્ષા નથી. સર્વતું મૂલસત્સંગના અભાવે તો એમાંનું કશું સિદ્ધ થતું નથી. વિવેચન.—ઉપર ર્થાનું કે આ ચાર પ્રકાર જેને સિદ્ધ થાય તેને જન્ય સાધનની કશી જરૂર પડતી નથી તેથી પ્રથમ શુદ્ધગાન કરવું, ભગવત્સેવા કરી કૃપા ભાવના આર્તિ કરવી, દેવ્ય શુદ્ધ મધં સર્વ ત્યાગપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના કરવી. જે આ ફલરૂપ સાધન વિપ્રયોગ ભાવના—સિદ્ધ થાય—શુદ્ધગાનાદિક કૃત્ય ચતુષ્ટયપૂર્વક વિપ્રયોગઆર્તિ પ્રભુથી આપણને વિરહ થયો છે! જે પ્રભુનું મિલન આપણને કેમ થતું નથી ક્યારે થશે!—એવો મીઠુશ્વ-વિયોગ જનિત કલેશાનન્દ સિદ્ધ થાય તો જ પદ્માધનની અપેક્ષા નથી, આ ફલરૂપ ચતુષ્ટય પદાર્થ સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે કારણ કે સર્વતું મૂલ સત્સંગ છે. મીઠાગવતના પ્રથમ શ્લોક ૧૮-૧૩ માં ચોનારુ નાકમ છે કે —

“ભગવદ્ભક્તના સંગની એક શ્રવણી તુલના સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ પણ કરી શકતા નથી તો પછી મનુષ્યના મનોરથરૂપ શાન્ત્યાદિક જે સંજની શ્રવણથી તુલના ન કરી શકે એમાં તો શું કહેવું? એકાદય શ્લોકમાં ઉદવણ પ્રતિ ભગવાન કહે છે કે —

“દેહવં! યોગ, સાંન્ય, સ્વાદ્યાય (વેદનો પાઠ) વપ, ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્ત, દક્ષિણ, મત્તો, ખસો, છરો (રહસ્ય મન્ત્રો) વીર્ય, નિષમ, ધમ, એમાંનું કંઈપણ મને વશ કરી શકતું નથી પણ મને વશ કરનાર તો એક સત્સંગજ છે કે જે સત્સંગ જન્ય સર્વમાંથી આ સંજિત ઇશાવી મહારામાજ આસન્નિ ઉપજાવે છે [ઇષ્ટાપૂર્ત, ઇષ્ટવ્યસાદિ આપૂર્ત—કૃપ, વાચ જમીન] (૧-૨) એવા સત્સંગથી જ કૃત્ય, શાંત્ય, વશુ, જ ખર્ચ અપ્સરા, નાથ, સિદ્ધ ચારણ, શ્રદ્ધા વિવાહર, અને મનુષ્ય ભાતિમાં પણ દીન એવા વૈરથ, સ્ત્રી શુદ્ધ અને તેથી પણ દીન—નીચમાં નીચ એવા અન્ત્યજ—આવડાવાદિ પણ મારા (મીઠુશ્વના) પદને પામ થયા છે તે તે જગમાં સ્નેહશુ અને તમીશુ મહુતિવાળા પણ બહુ છવો સત્સંગ

દ્વારા મહારા ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે, હે પાપરહિત ! (૪) વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદાદિક, વૃ-
ષપર્વા, બાણાસુર, મયદાનવ, વિલીષણ, સુગ્રીવ, હનુમાન, જમ્બુવાન, ગજેન્દ્ર, જટાયુ,
તુલાધાર, ધર્મવ્યાધ, કુબ્જા, વ્રજમાં ગોપીજન, યજ્ઞ પત્નીઓ તથા અન્ય બહુ નીચ
યોનિમાં જન્મેલા જીવો-દાનવો, મનુષ્યો-પણ મને પ્રાપ્ત થયા છે (૫-૬) એઓએ નહોતું
કર્ત્યું વેદાધ્યન, કે નહોતી કરી મહત્તમની (મોટાઓની-વૃદ્ધોની) સેવા, કે નહોતી કરી ઉપા-
સના, કે નહોતાં કર્યાં વ્રતો, નહોતાં આચર્યાં તપ-તે છતાં, આ સર્વ સાધનાદિતું આ
ચરણ એમણે કર્યું નહતું, તોપણ તેઓ મહારા પદને કેવળ સત્સંગથીજ પ્રાપ્ત થયા છે.
(૭) આ પ્રકારે ભગવાને શ્રીમુખથી ઉદ્ભવજીને ઉપદેશ કર્યો છે. તાત્પર્ય એટલુંજ કે
સત્સંગ સર્વ સાધનનું મૂલ છે. સત્સંગથી તદ્રૂપભાવ હૃદયારૂઢ થાય છે. સત્સંગથી-ભગ-
વત્ પરાયણ જનોના સમાગમથી ભગવદ્ભાવ, ભગવદ્ધર્મ, ભગવદ્દર્શન, ભજનાન્દ; રસાનુભ-
વાદિ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે તેથી ભગવદ્દીયનો સત્સંગ અવશ્ય કરવો, (૬)
इति श्रीहरिरायजीकृत एकादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृते टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૨ મું.

ઉદ્દેશ:—આ દ્વાદશ શિક્ષાપત્રમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વાક્યની અર્હાનિશ ભાવના તેમજ
ઉપર કહેલા ચાર પ્રકાર સિદ્ધ થયા પછી કયે પ્રકારે અનુભવ થાય એ દર્શાવે છે.

મૂલમ્:--ભાવનીયં સદા ચિત્તે સ્વામિનીજલ્પિતં મુહુઃ ।

તાપક્લેશસ્ય માર્ગઃ શ્રીમદાચાર્યરૂપિતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ —વારંવાર ચિત્તમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વિપ્રયોગદશાના વચન (હા નાથ !
હા પ્રિય ! રમણ ! ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજ ! મને આપની દીનદાસીને દર્શન આપો !)
ભાવનીય છે. શ્રીમદાચાર્યજીએ આ માર્ગ વિરહતાપના કલેશ વાળો કહ્યો છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગમાં શ્રીસ્વામિનીજી ને પ્રકારે વારંવાર જલ્પના કરે
છે તેની પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીએ ચિત્તમાં ભાવના કરવી પ્રેમામૃતમાં કહે છે કે:—

एकदा कृष्णविरहाद्विषयन्ती प्रियसङ्गमम् । मनोवाष्पनिरासाय जरूपतीदं । मुहुर्मुहुः ॥

એટલે (એક દીન શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી પ્રિય-સંગમનું ધ્યાન કરતાં શ્રીસ્વામિનીજી
હૃદયના અશ્રુ બહાર કહાડવા વારંવાર આવું જલ્પન કર્યા કરે છે, શ્રીસ્વામિનીજી રસાત્મક
શ્રીકૃષ્ણના મિલનાર્થ તીવ્ર વિરહ ભાવયુક્ત વચનો ઉચ્ચારે છે, આવા તીવ્ર વિપ્રયોગ
ભાવના ઉદ્ગાર સર્વોપરિ બાળવા. એ શબ્દોદ્વાદારા કૃષ્ણમિલનાર્થ ને ભાવ દર્શાવ્યો છે તે
તે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ ફલરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તાપ કલેશરૂપ છે ' ને શ્રીકૃષ્ણથી
અગણિત વર્ષો થયા જીવ વ્યુચ્ચરણ પામ્યો છે તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો પુન સંગમ ક્યારે થશે
એવી વિરહ દશાની ભાવના સહિત તાપ-કલેશનો અનુભવ થાય' એ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ
ફલ છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને વિષે વારંવાર આવો તાપ કલેશ-વિપ્રયોગ દુઃખનો અનુભવ થાય
એ પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આવો તાપ કલેશનો અનુભવ શ્રીસ્વામિનીજી વારં-
વાર કરે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસ્વામિનીજીના તાપ કલેશ-ભાવાત્મક છે[એટલે શ્રીમહાપ્રભુજી
ઉપયુક્ત તાપકલેશ-ભાવથી પૂર્ણ છે] તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ પણ
તાપ-કલેશરૂપ છે. તાપકલેશથી આ માર્ગમાં ફલ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ને પ્રકારે શ્રીસ્વા-

મિનીજી વિરહ ભાવ અનુભવે છે તે તીવ્ર વિરહભાવની ભાવના કરવી, (૧)

શ્રીસ્વામિનીજીની ભાવનાનું સ્વરૂપ અમિત શ્રોત્રમાં જતાવે છે

મૂલમ્—દર્શન દેહિ ગોપીશ ! ગોકુલાનન્દદાયક ! !

ગોવિન્દ ! ગોપવનિતાપ્રાણાધિપ ! કૃપાનિધે ! !

શ્રી સ્વામિનીજીમાં આર શ્રદ્ધા છે પ્રત્યેક સેાળ કૃપારાત્મક શ્રીસ્વામિનીજી છે તેના ભાવની શ્રદ્ધાકારિણીના ચોક્ક નામ આ કિષ્કાપત્રના અન્ત પશન્ત આવે છે

શબ્દાર્થ—હે ગોપીજનના ઇશ ! હે યોગુલ (યેનુકુલ અથવા ભક્તના કુલ)ને આનન્દ આપનાર ! હે જાવિહ ! હે મજબજનના પ્રાણુપતિ ! હે કૃપાના ભરૂંદાર ! હર્શન આપેલ

વિવેચન—શ્રીસ્વામિનીજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, હે ગોપીજનના ઇશ ! તમે જામને હર્શન ઘો, કારણ કે તમે ગોપીજનના પાત-ઇશ-રાજા છો ! રાજા પોતાની પ્રબળે કૃપા ન કે, મુખ આપે જોવો મર્યાદા છો તે જ પ્રકારે હે શ્રીકૃષ્ણ ! જમો તમારી પ્રબળીએ, તેથી તમે જામને હર્શન ઘો ! તમે જામોના કુલને આનન્દ જાન કરો છો જો જામે પશુ તમારા હર્શન વિના આકુલ બ્યાકુલ થાય છે તેથી જો જામેને હર્શન ઘો જેમ જામેને અરાવી હર્શન આપો છો તેમ વેગથી પધારી હવે જામને હર્શન આપેલ તમે યોવિહ છો જોટલે જામના ઇન્દ્ર છે ! જેમ જામેને મુખ આપવા જોમને રક્ષક દોડી આવે છે તેમ તમે જામને-તમારા ભક્તોને-મુખ આપવા વેગથી હર્શન આપો ! તમે ગોપવનિતાના પ્રાણાધિપ છો જોટલે આપના હર્શન વિના જામાઈ વધુએનુ જીવન બચઈ છે ! તમારા સ્વરૂપ હર્શનથી જ જામાઈ જીવન ટકી શકે છે ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કૃપાનિધિ છો તેથી વેગથી હર્શન કરાવેલ આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુના નામ લઈ વિલાપ કરે છે

ગોવિન્દ—જામોના ઇન્દ્ર ઇન્દ્રિયોના નામ, પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરનારા ગોવિન્દ સન્દર્શી સર્વશક્તિ, સર્વ આપજ્ઞા અને સર્વનિવૃત્ત પ્રભુમાં સત્ત્વવાળ છે કૃપાનિધિ—કૃપાના ભરૂંદાર—જેવી ભાવવત્કૃપાનો હે આશય સત્ત્વવાળ છે

મૂલમ્—ગોપાલ ! પાલિતમ્બજ ! નિજન્નસુખામ્બુધે ! !

પરમાનન્દ ! નન્દાદિરુષિરોત્સક્તુલ્લાલિત ! ! ૩ !!

શબ્દાર્થ—હે યોપાલ ! હે મજબજાલ ! હે નિજન્નજના મુખામ્બુધિ ! હે પરમાનન્દ ! હે નન્દાદિકના રુષિરોત્સક્તિમાં લાક પામેલા પ્રભુ ! જામને હર્શન ઘો !

વિવેચન—હે યોપાલ ! તમે જામેના પાલન કર્તા છો ! આ મજ તમારું છે, તે સર્વત્ર પાલન કરી સર્વ મજના મુખકાતા છો તમે મુખના સમુદ્ર છો, આ તમારા મજર્મ તમારા મજબજાલો, પશુ, પક્ષી, જાવ, ગોપાલ, જઠ, શ્વેતનાદિ સર્વને મુખ આપનારા છો ! હે પરમાનન્દશ્રી ! નન્દશ્વેતનાદના ઉત્સર્ગમાં જેજતા શ્રીકૃષ્ણ ! તમે જામને હર્શન આપેલ (૩)

મૂલમ્—સદાનન્દ ! નિજાનન્દસમુદાયપ્રદાયક ! !

દામોદર ! દયાદાર્દ્ર ! દીનાનાથ ! દયાપર ! ! ૪ !!

શબ્દાર્થ—હે મદા આ હૃદય ! હે નિજજાલો—જોનન્દ સમુદાયન જાન કરનારા !

હે દામોદર હે દયાર્દ્રના પણ દયાર્દ્ર પરમકૃપાલુ ! હે દીનાનાથ ! હે દયાપર પ્રભુ ! દર્શન ઘો (૪)
વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે તો સદા આનંદરૂપ છો. વ્રજમાં સમુદિત જીવમાત્રના આનંદ-દાતા છો એવા ભક્તાધીન છો કે શ્રીયશોદાજી પર કૃપા કરી એમના દામથી (દોરડાથી) તમારા ઉદરને ઝાંઘાવા દીધું હતું દયાથી તમારું હૃદય આર્દ્ર-શીંજી રહ્યું-છે (૪)

આ શ્લોકમાં પ્રભુ દયાપર-દયાલુ છે દીનાનાથ છે, જે દીનતું ગરીબતુ કોઈ કલ્યાણ કરતું નથી તેના પણ નાથ-ધણી શ્રીકૃષ્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તાધીન છે, પ્રાણી માત્રના આનંદ દાતા છે એવો ભાવ દર્શાવ્યો છે.

મૂલમ્—પુરુષોત્તમ ! સર્વાઙ્ગરુચિર ! પ્રેમપૂરિત !

અનંદરૂપપરમ ! પ્રિય ! ગોપવધૂપતે ! ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—હે પુરુષોત્તમ ! હે સર્વ અંગમાં સુન્દરતા વાળા ! હે પ્રેમથી પૂરિત !

હે કામદેવથી પણ અધિક રૂપવાળા ! હે પ્રિય ! હે ગોપવધુના પતિ ! તમે અમને દર્શન ઘો

વિવેચન—હે પુરુષોત્તમ ! તમારા સર્વ અંગ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે સર્વ અંગ રૂચિર-મનોહર છે અગતું દર્શન થાય છે ત્યાંજ નયનસ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક ભગવદ્દીપ ગાય છે કે —॥ રાગ નટ. ॥ “રૂપ દેખિ નયનાં પલક લગે નહિ । શ્રીગોવર્ધનધરકે અન્ન અન્ન પર નિરખિ નેન મન રહત તહિ ॥” આ પ્રકારે સર્વાંગે રૂચિર છો ! પ્રેમથી પૂરિત છો ! તમારા સર્વ અંગમાં પ્રેમરસ ભરેલો છે ! તમારું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પકામદેવથી પણ પશુ ઉત્કૃષ્ટ છે ! તમે આધિદેવિક અનંદરૂપ પરમસુન્દર છો ! ગોપીજનને તમે પરમ પ્રિય, તમને ગોપીજન પરમપ્રિય છે ! ગોપવધૂએના તમે પતિ છો ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે દર્શન ઘો.

પુરુષોત્તમ—એ નામથી શ્રીકૃષ્ણ જડ અને ચેતન નામરૂપાત્માક જગતથી અધિક છે એમ સૂચવે છે.

પ્રેમપૂરિત—પ્રભુના સર્વ અંગો આનંદપ્રચુર છે. આનંદથી પૂર્ણ છે. રસથી ભરેલા છે, પ્રાકૃત માંસ, મજ્જાદિથી ભરેલા નથી. “આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ” એમના સર્વ અંગ કર, પાદ, મુખ, ઉદારાદિ આનંદ માત્ર છે આથી એમ સૂચન થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ કોઈ પ્રાકૃત પદાર્થ નથી, પણ સર્વને આનંદનું દાન કરનાર રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે

અનંદરૂપપરમ—શ્રીકૃષ્ણમાં સાક્રિક કામતી શકા આ શબ્દ દૂર કરે છે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાત્કૌટિમમ્મથમ્મથ કોટિ કન્દર્પનું લાવણ્ય પણ દૂર કરે એવી સુન્દરતા વાળા છે શ્રીકૃષ્ણ આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક એવા કન્દર્પથી પણ અધિક છે, પોતે આધિદેવિક અનંદરૂપ છે.

મૂલમ્—વ્રજાવલમ્બ સુકટે ! લસ્વકેશ ! કલાનિધે ! ॥

વિરહાર્તિહર ! સ્વીયમનોહરણતત્પર ! ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—હે વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) ! હે સુન્દર કટિવાળા ! હે લમ્બકેશ-વાળા ! હે કલાનિધિ ! હે વિરહની આર્તિને હરનારા ! હે સ્વીયજનોનું મન હરણ કરવામાં તત્પર એવો પ્રભુ ! તમે મને દર્શન ઘો ! ! (૬)

વિવેચન—વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) તમે જ છો અખિલ વ્રજ તમારે આશ્રયે જ છે. તમારા કેશ લાંબા અને વાકડીયાળા છે તે બ્રમરપકતિની સમાન શેભા આપી રહ્યા છે તમે કલાનિધિ છો “કલાનિધિ” એવું નામ આપવામાં તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્યમાં માત્ર પોડશ કલાઓ છે પરંતુ તમે તો કલાના ભંડાર છો, એટલે એટલી સોળ કલાઓનો

તાપ તમારા પ્રતાપના શુભ આગળ શા દેખામાં છે ! અહીં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના પ્રતાપને કશાની ઉપમા આપી શકાય એમ નથી એમનો પ્રતાપ એટલો બધો છે કે કોઈ પણ એનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી ! નિજબાકતોની આર્તિનું-કૃપાનું ઉપલક્ષ્ય કરવામાં તેમજ પોતાનું સુન્દર સુખનું શ્રીભગનું હર્ષન આપી, અનેક સીલા કરી, સમસ્ત જન બાકતોના મનને હરી દેવામાં તત્પર છે ! એવા કે શ્રીકૃષ્ણ તમે જામને વેગથી હરાવ ન આપો !

મનોહરણતત્પર—એ કહેવાનું તત્પર એ કોણે છે કે સ્વર્ણ હર્ષન આપનાર તથા પ્રેમમાં આર્માનસ વા વશાત્મરે પણ પ્રભુ પ્રેમમાં પ્રેમનાર, પ્રભુમાં આસક્તિ બસનાદિ ઉત્કૃષ્ટ દશાએ લઇ જનાર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ છે પ્રેમાડયિ હરિવાક્ત્વમ્ નિજબાકતોને પ્રભુમાં પ્રેમ પણ હરિ પોતેજ કરી આપે છે (૧)

મૂલમ્—મનોવિનોદ ! ભાવાબ્ધે ! ભાવવદ્યદયસ્થિત !

ચચ્ચલીકૃતચિત્ત ! સ્વમાર્વાદોલિતરૂપવૃક્ ! ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —કે મનને વિનોદ રૂપ ! કે ભાવના સમુદ્ર ! કે ભાવવાનોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરનારા ! કે બાકતોના ચિત્તને બલબળ કરનારા ! નિજ બાકતોના ભાવવડે (દોષોત્સવશિક્ષા) આન્દોલિત રૂપને ધારણ કરનારા કે પ્રભુ ! તમે મને હર્ષન દો. (૭)

વિવેચન.—જનબાકતોના મનને વિનોદ વા જ્ઞાનન્દનુ જ્ઞાન કરનારા આપ છે ! તમારાથીજ સમગ્ર જનબાકતો જ્ઞાનન્દ પામે છે ! તમે ભાવના સમુદ્ર છે ! જે ભાવથી તમારું બાજન થાય તે તેને સદૃશ થાય છે કોઈ પણ પણ તમારા ભાવનો પાર પામી શકે નહિ એવા આપ ભાવના સમુદ્ર રૂપ છે ! સમસ્ત જગત્માં જે સર્વ ભાવ છે તે તમારી કાલુષ્યરૂપ છે—તમારા ભાવરૂપ સમુદ્રના જલકણ સમાન છે ! તમે ભાવથીજ બાકતોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો ! જે બાકતના હૃદયમાં એવા ભાવ તે તે ભાવાનુસાર તમે તેના હૃદયમાં વિરાજી તે બાકતના ચિત્તને બલબલ કરો છો ! આપ પણ જ દોલિત—બલબ માન રૂપ ધારણ કરો છો ! આપ બલબ છો ! જે કોઈ બાકતોના ચિત્ત ધૂલ બલબદા રના કાર્કશ—દોષિક વૈદિક કાર્કશ—આસક્ત થયેલા હોય છે તે તે બાકતોના ચિત્તને ત્યાંથી ખસેડી આપનામાં—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચિત્તમાં—મગ્ન થાય એવું આપ કરો છો ! આપ એવા પ્રસન્ન એ સસારમાં મગ્ન થયેલા બાકતોને જતાવો છો કે જેઓ જે બાકતોના ચિત્ત જળાતારે પહોં આપનામાં—પ્રભુમાં—પરોવાય ! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના સર્વ જન બાકતોના ભાવરક્ષથી સરપૂર છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને હર્ષન દો !

મૂલમ્—મહામુગ્ધ ! સદાદુઘ્નપાનસત્પરમાનસ !

નવનીતાલિસમુખ ! પયોવિન્દુયુતાધર ! ॥૮॥

શબ્દાર્થ —કે મહામુગ્ધ ! કે સદા દુઘ્નપાનમાં તત્પર માનસવાળા ! કે નવનીત (માખણથી)ઉપદારવા મુખવાળા ! કે પયોળિ દુગ્ધના અધરોષ્ટવાળા પ્રભુ ! તમે મને હર્ષન આપો ! ! (૮) વિવેચન —નિજબાકતોમાં મહામુગ્ધ છે ! આપ કદ જાણતા નથી જે બાકત કહે છે તેજ કરો છો ! નિરન્તર દુઘ્ન (દૂધ)નું પાન કરવામાં તત્પર છે ! કદ જાણમાં શીશોદાળના સ્તનનું પાન કરો છો ! તેમજ જનબાકતો જે દૂધ આપે છે તે

પીવામાં તત્પર છે ! તમારું મનજ તેમાં છે ! તમારા મુખમાં નવનીત (માખણ) લપટાઈ રહ્યું છે ! હૃદયના કેટલાક બિન્દુઓ તમારા અધરોજ પર લાગી રહ્યા છે તે પરમ શોભા આપે છે.

મૂલમ્:—અલકાવૃત્તવદન મદનાધિકસુન્દર ।

કપોલવિલસદ્રાગ કસ્તૂરીતિલકાશ્ચિત ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—હે અલકથી આવૃત્ત વદનવાળા ! હે કામદેવથી અધિક સૌન્દર્યવાળા ! હે કપોલમા શોભિત રંગવાળા ! હે કસ્તૂરીના તિલકથી પૂજિત ! તમે મને દર્શન દો.

વિવેચન:—તમારું વદનકમલ સુન્દર અલક (વાળથી)થી ઢકાયલું હોઈ અતિશોભાયમાન છે. સર્વ શ્રીઅંગ કામથી પણ અધિક સુન્દર છે. આજ ભાવ ભગવદ્દીય જનો ગાય છે કોટિકામ વારનેં यह सुन्दरता पर करिये॥કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ પર વિરાજી રહ્યું છે.

મૂલમ્:—સિઞ્જન્નૂપુરશોભાઢય નચભૂષણભૂષિત ।

સઘોષસૂક્ષ્મસુકટિવિલસત્કુદ્રઘણિકા ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:—હે શબ્દાયમાન નૂપુરની શોભાથી યુક્ત ! હે નખના ભૂષણથી શોભિત હે સુન્દર સૂક્ષ્મ કટિભાગને વિષે વિલાસ પામતી મધુરધ્વનિવાળી કુદ્ર (ઝીણી) (ઘણિકા) ઘુઘરીઓવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો !! (૧૦) **વિવેચન:—**ખન્ને ચરણ કમલમાં સ્વર્ણ નૂપુરથી ત્રિલોકમાં અપ્રાપ્ય એવી શોભા રહી છે દશે નખ પર નખભૂષણયુક્ત નખાવલિ વિરાજે છે તે કોટિ સૂર્ય ચન્દ્રની કાન્તિને લબ્ધ પમાડે છે. સૂક્ષ્મ કટિ પર ઝીણી ઘુઘરીઓ મધુર શબ્દ કરે છે.

મૂલમ્:—રાજદ્વદ્યવૈયાઘ્રનચભૂષણભૂષિત ।

કઞ્જલોજનલોલાક્ષ વિશાલાક્ષવિલક્ષણ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હૃદય ઉપર શોભાયમાન વાઘનખાંડ્ય ભૂષણથી ભૂષિત ! હે કમલ સમાન અચળ નયનવાળા ! હે વિશાલ નેત્રથી વિલક્ષણ ! (૧૧) **વિવેચન:—**મારા પુત્રને કોઈની નજર લાગે નહિ એવા ભાવથી શ્રીયશોભાજીએ વક્ષઃસ્થલ પર વાઘનખું પહેરા-રાવેલું છે અ વાઘનખું અતિ શોભા આપે છે. નયનકમલસમાન અતિઅચળ છે. જેમ કમલ શીતલ હોઈ તાપહારક છે તેમ શ્રીકાંકરજીના નેત્રરૂપ કમલ સમસ્ત ભકતોના હૃદયના તાપહારક છે અને એ શીતળ નેત્રથી ભકતોને રસદાન કરે છે—સંકેત સૂચન કરે છે નેત્રકમલવત્ વિશાલ છે, ધૂણાયમાન છે, સ્વદય આરક્ત પણ છે તેથી પ્રભુ વિલક્ષણ દીસે છે.

મૂલમ્:—દીનૈકશરણ સ્વીયસર્વસામર્થ્યસંયુત ।

વ્રજરાજસુત સ્વીયજનનીકણ્ઠભૂષણ ॥ ૧૨ ॥

૧ કસ્તૂરીતિલકાશ્ચિત:—એવો પાક હોય તો પણ અર્થ એવોજ રહે છે,

શબ્દાર્થ—હે દીનજનોના મુખ્ય આશ્વચિન્તાન ! હે નિઃસર્વસામર્થ્ય સમુદ્ર
 હે મીનન્દરાવલના પુત્ર ! હે નિઃઆતા મીથયોદાહના કવઠનાં આભૂષણરૂપ !

વિવેચના—જે નિઃઆતો દીન થઇ તમારે ચરણે રહે છે તેની સર્વ પ્રકારે પ્રથ
 રક્ષા કરે છે કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સામર્થ્ય-સમુદ્ર છે મીમદ્વાગવત નવમ સ્કન્ધ
 ભગવાન દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે—“ જે ભક્તો સ્ત્રી, મરુ પુત્ર, પ્રાણી પિત્ત, આ લોક
 અને પરલોક એ સર્વનો ત્યાગ કરી મારે ચરણે આવેલા છે તેઓને ત્વજ દેવાનો હું કેમ
 છત્સાદ કરું ? હું એવા ભક્તોની તો અદ્યપદાર રક્ષા કરું છું !” શ્રીકૃષ્ણ મીનન્દરાવલના
 પુત્ર, નિઃઆતા મીથયોદાહના કવઠે પોતાઇ તેમના કંઠના આભૂષણરૂપ બન્યા છે

આટલા શ્લોકપર્યંત મુગારસ્વરૂપે સયોગરસની ભાવના કરી નિરૂપણ કર્યું છે હવે
 ખેદાત્મક સન્બોધનથી વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું નિરૂપણ કરે છે એ ખેદાત્મક ભાવ બ્યક્તિ
 કરવા હાહાકારમુદ્રા સન્બોધન વાપરે છે. હા કૃષ્ણ, હા સદાનન્દ, વિલાપના ઉદ્ગારરૂપે
 બોલાય છે હવે પ્રત્યેક સ્થલે “ હા હા ” એવા વિપ્રયોગબન્ધ શોકોદ્ગાર આવશે.

મૂલમ્—હા કૃષ્ણ હા સદાનન્દ હા ધૃન્દાવનમૂપણ ।

હા નન્દરાજસનય હા યશોદાકુલેલન ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—હા કૃષ્ણ ! હા સદા આનન્દરૂપ ! હા ધૃન્દાવનના ભૂષણ ! હા નન્દ
 રાવલના પુત્ર ! હા મીથયોદાહના અઠમાં ખેલનાર ! અને દર્શન આપો !

વિવેચના—શ્રીકૃષ્ણનું નામ કલાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણનામ સર્વ વેદસ્મૃતિનો સ્થર
 છે મજ્જભક્તો શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ અને જપ તેથી કરે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞ
 જીએ તેથીજ અદ્યહરમન્ત્રમાં તેમજ પચાસરમન્ત્રમાં એજ સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણનુંજ
 સ્મરણ જતાબું છે (બ્યવહારમાત્રમાં બ્યમ મથા દેખીએ તોપણ પ્રભુનું ભાન થાય
 ભગવન્નિદ્રા રહે, સર્વ બ્યવહારમાં સર્વત્ર અને સર્વદા ભગવદ્દર્શનની, ભગવદ્દર્શનની ભગવ
 દ્શીવની, સ્વરૂપદર્શનની પુષ્ટિમાર્ગીજ રીતિએ વર્તન કરી દર્શન પામવાની, તીવ્ર આ
 ધૃરતા રહ્યા કરે તે અર્થે હવે વિપ્રયોગની કેટલીક ભાવનાઓ વિસ્તારે છે પ્રભુને મલ્લની
 તીવ્રેષ્ઠા પ્રદર્શિ કરવા “ હા કૃષ્ણ ! હા સદાનન્દ ” એવા ઉદ્ગાર એ ભક્તો કરે છે)
 હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો સદા આનન્દરૂપ એકરસ છો ! તમે જામને આનન્દ આપો ! હે
 ધૃન્દાવનના ભૂષણ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો શ્રીધૃન્દાવનમાંથી એક ધણ પણ બહાર જતા નથી
 કારણકે તમે એનું ભૂષણ છો ! હે મીન દરાવલના પુત્ર, મીથયોદાહના ખોળામાં ખેલનાર !

મૂલમ્—હા ગોપિકેશ હા નાથ હા ગોકુલપુરન્દર ।

હા હા ધ્રજજનાર્તિમ્મ હા હા નિશ્માધનાધિપ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—હા ગોપિકાના ઇંચ ? હા નાથ ? હા બોડુલના ધન્દ ! હે મજ્જનની
 આતિનું દરજ કરનારા ! હે નિઃસાધન જનનું અધિક રક્ષણ કરનારા ! તમે ક્યાં છો !

વિવેચના—હા બાપીજનના પ્રેમ શાભા ! હે નાથ ! તમે અમારી રક્ષા સત્વર કરો
 શસપ આપાથીમા વિરુદ્ધી આત્મ એવા ભક્તો કહ છે કે—“ હા નાથ ! હા રમણ !

હા પ્રિય ! હે મહાબાહુ ! તમે કયા છો ! તમે ક્યાં છો ! હું આપની દીન દાસી છું. મને તમારી સન્નિધિ (નિકટતા) માં લાવો ! સામીપ્યદર્શન આપો ! ” એમ કહ્યું છે. તેવોજ ભાવ આ શ્લોકનો છે, હે ગોકુલના ઈન્દ્ર ! જેમ ઈન્દ્ર એક ક્ષણ પણ ભોગ ત્યજતો નથી, પણ ભોગ ભોગવવામાં તત્પર છે તેમ તમે પણ ગોકુલના ઈન્દ્ર થઈ ક્યાં બેસી રહ્યા છો ! આપ પ્રકટ થઈ આપની ભોગ્ય વસ્તુઓનો ભોગ કરો ! અમને પ્રકટ થઈ આનન્દ આપો ! મજ્જનોનું દુઃખ તમે કદાપિ સહી શક્તા નથી ! જ્યારે મજ્જનોએ ઈન્દ્રયાગનો ત્યાગ કરી ગિરિરાજપૂજનરૂપ યજ્ઞ કર્યો, ત્યાગ કર્યો ત્યારે ઈન્દ્ર રાજાએ કોપ કરી સર્વ મજ્જદેશને જલતા પૂરથી ડુબાડી દેવોનો વિચાર કર્યો ! સમસ્ત મેઘમણ્ડલને આજ્ઞા કરી અત્યન્ત વૃષ્ટિ કરવા માંડી ! ત્યારે આપેજ ગોવર્ધનપર્વતને એક અશુભીથી ઉઠાવી સમસ્ત (મજ્જના નિવાસીઓને, તેમના ઘેર ઢાંખર સહિત) એ પર્વત રૂપ છત્ર નીચે રાખી રક્ષા કરી ! તે જ પ્રમાણે અમે પણ આપના વિગ્ધ સમુદ્રમાં ડુબીએ છીએ ! આપ જ એ સમુદ્રમાંથી અમારું રક્ષણ કરવા સમર્થ છો ! આપ નિઃસાધન ભક્તોના અધિપતિ છો ! અમે વિરહથી વ્યાધુલ છીએ ! અમારું સર્વસ્વ દેહ, ઈન્દ્રિયાદિ શિથિલ થઈ ગયું છે ! અમે કોઈ પણ પ્રકારના જીવકૃત સાધન કરવા અસમર્થ છીએ ! તેથી અમને આપ સ્વરૂપદર્શન કરાવી અમારી આર્તિનું હરણ કરો ! (૧૪)

મૂલમ્:—હા હા નન્દાદિસર્વસ્વ હા હાઽનજ્ઞ નવાહ્નુકુર ।

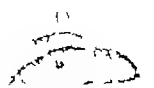
હા નિરાલમ્બનાલમ્બ હા હાન્ધલકુટિપ્રિય ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નન્દરાયજી આદિના સર્વસ્વ ! હે કામદેવના નવીન અંકુરરૂપ ! હે આલમ્બન (આશ્રય) રહિતના આલમ્બન (આશ્રય) રૂપ ! હે અન્ધને લાકડી જેવા પ્રિય પ્રભુ ! આપ અમારો ત્યાગ કરી ક્યાં ગયા છો ? અમને દર્શન આપો ! (૧૫)

વિવેચન:—નન્દાદિક એટલે ગોપ, ગોપી, સખા, ગાયો એ સર્વના સર્વસ્વરૂપ એક આપજ છો ! આપ વિના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ છે ! આપજ એક સર્વના જીવનના પ્રાણરૂપ છો ! આપ અનંગ એટલે કામદેવ તેના પણ નવીન અંકુરરૂપ છો ! અનંગરૂપ વૃક્ષમાં નૂતન અંકુરરૂપ છો ! આપ સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવ છો ! આપનું સૌન્દર્ય જોઈ જો કામદેવ પણ મોહિત થાય છે તો અમે સર્વ મોહિત થઈએ એમા શું આશ્ચર્ય ! જેને કોઈ પણ જાતનો આધાર નથી તેના તમેજ આધાર છો નિરાલમ્બના-નિરાધારના આધાર પ્રભુ છે-એમ કહેવામા ભાવાર્થ એ સમાયલો છે કે ‘જે કોઈ જીવ અન્ય સર્વ સ્થલેથી આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરે છે તેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય આપે છે જ. જેમ અન્ધજનોનો લકુટિપ્રિય હોય છે-લકુટિ (લાકડી)જ આધાર છે તેમ આપ અમને પ્રિય છો, અમારા આધાર રૂપ છો ! અમે તમારે અર્થેજ સર્વ ક્રિયાઓ કરીએ છીએ ! આ પ્રકારે સમસ્ત શ્રીસ્વામિનીજીનો વિપ્રયોગ-ભાવ દર્શાવે છે ! (૧૫)

મૂલમ્:—एवंविधानि सततं जल्पितानि मुहुर्मुहुः ।

अवगत्य च भावेन भावनीयान्यहर्निशम् ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—શ્રીસ્વામિનીજીના નિરંતર આવા જલપ-વિલાપ-વિપ્રયોગ દશાના જ છે એ વિલાપનું-નિરંતર મર્મ-રહસ્ય બાણીને જોની ભાવના અહર્નિશ કરવી. (૧૬)

વિવેચન—આ પ્રકારે નિરંતર શ્રીસ્વામિનીજી જલપના કરે છે ત્યારે શ્રીમોક્ષ પધારી સર્વ શ્રીસ્વામિનીજીને દર્શન આપે છે એમના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તેથી સર્વ વેળુવોએ જોવી ભાવના રાત્રિદિવસ કર્તા કરવી. (૧૬)

આ પત્રમાં પ્રભુનાં શ્રીસદ્ નામ કદાં છે તેના અભિપ્રાય એ છે કે શ્રીસ્વામિનીજીના ચાર રૂ છે પ્રત્યેક રૂ જ સોળ સોળનું બનેલું છે શ્રીધકારજી એ ચાર રૂના પતિ છે પ્રત્યેક રૂના શ્રીસ્વામિનીજી પોતા [સોળ સોળ] નામ પ્રભુના આપે છે તે પ્રત્યેક સોળ સમારાત્મક વસ્તો અનુભવ થઈ સદિત શ્રીસ્વામિનીજી કરે છે આ પ્રકારે ચાર રૂના શ્રીસદ્ નામ જ્યાં છે જાન્યે શ્રીહરિયજી કરે છે કે જે તમે આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજીના વિરહભાવની ભાવના અહર્નિશ કરો તે શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી કદમમાં બાંધ સ્થિત થશે ત્યારે પ્રભુ તમને નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવશે હિતિ શ્રીહરિયજીશ્રીચરિત્રીતં પ્રાવશં શિક્ષાપત્રં શ્રીમેગેપજ્જરકાકુલકીલાલિતં સમાપ્તમ્ ૫૧૪

શિક્ષાપત્ર ૧૩ મુ

ઉદ્દેશ—‘સર્વ સ્થલથી ચિત્તને નિવૃત્ત કરી જેક પ્રભુઅસ્તિમાં ચિત્તને નિરોધ કરવો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભાવના કરવી વિપ્રયોગ અનુભવેલા ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી ભાવ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ આ કાલકાલકાલિન જાન્યો છે આ સમયમાં સત્સત્ દર્શન છે હું સબ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે સર્વની લુહિ કાદ કરે છે, વિપ્રયોગની ભાવનામાં આ કુસંગ્રહ જાપક દોષને વિચારી દીનતા વિના અન્ય ઉપાય નથી જે દેવ્ય પ્રદર્શિત કર્તાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે’ એમ આ શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ દેવ્ય દર્શાવવાનો છે

મૂલમ્—કાલ કરાલ સમુપાગતોઽય મર્તિ સતાં વ્રાગહરત્સસસ્તામ્ ।

શ્રીવલ્કમાચાર્યસમાશ્રિતાનાં ત્યઃ કાલકાલ શરણ સ ધ્વ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—આ કાલ મહાકાળ જાન્યો છે, જે સમસ્ત સત્યરૂપોની લુહિ શીઠ કરી લે છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના આશિષોનું શરણુ તે કાલના પશુ કાલરૂપ પ્રભુ જ છે

વિવેચન—આવા મહાકાલ કલમાં જ્યારે સત્યરૂપોની લુહિ પશુ બ્રહ્મ થાય છે તે જાન્યે જીવોની શી મર્તિ ? આ કલિયુગે સર્વની લુહિ કરી લીધી કેલિને પશુ કલિએ છોડ્યા ? જામ શકા કરનારનું સમાધાન શ્રીહરિશયલ કરે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણુ તન મન અને ધનથી જનારને કાલ કદાપિ કરતો નથી. પરંતુ જે કાલ જેવા આશિષ લખને સાધક સદ પડે છે શ્રીમહાપ્રભુજીના જોડાદશસ્ત્રમાં જેવું વાક્ય છે કે—

કાયેન વાવા મનલેન્દ્રિયર્થાં કુરુષાત્મના પાનુષ્વત્સ્વમાવાત્ ।

કરોતિ ઘણત્કલં પરસ્મી નારાયણાયેતિ સમર્પયેત્ ॥” (ભ ૨ ૩૨)

એટલે કે શરીરથી પાણીથી, મનથી ઈન્દ્રિયથી, લુહિથી આત્માથી અથવા નિજ સ્વભાવથી જે કાંઈ થાય તે સર્વ પરને—નારાયણને—શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કરવું ॥” એ પ્રકારે

સર્વ કર્મો પ્રભુને-આચાર્યજીદ્વારા સમર્પણ કરી નિશ્ચિન્ત થવું. દ્વાદશસ્કન્ધમાં કહે છે કે:—
 “કલેદોષનિધે રાજન્નસ્તિ દ્યેકો મહાન્ગુણઃ । કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તવન્ધઃ પરં વ્રજેત્ ॥”
 અર્થ:—“હે પરીક્ષિત! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ
 છે કે ફક્ત શ્રીકૃષ્ણના કીર્તનમાત્રથી જીવ બન્ધનોથી મુક્ત થઈ પરને-પ્રભુને-શ્રીકૃષ્ણને
 પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીપ્રકટિત ભાવ જે વૈષ્ણવને થાય તેને આ કલિકાલ સાધક છે.

મૂલમ્:--ન સેવા ન કથા નૈવ ભાવનં નાઽપિ સંશ્રયઃ ।

નિત્યમુદ્વિગ્નમનસા કથં કાલઃ પ્રયાસ્યતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:--જેને સેવા નથી કથા નથી ભાવના પણ નથી; અને સારા પ્રકારનો આશ્રય
 પણ નથી—જે જીવતું મન સદા ઉદ્વિગ્ન હોય, એનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત થશે ? (૨)

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગની રીતિએ ભગવત્સેવા, શ્રીઆચાર્યજીના અન્યાદિકર્તું શ્રવણ.
 ભગવદ્ધર્મહૃદયમાં સ્થિર થાય એવી કથા, હૃદયમાં ભાવના અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય—આમાંથી
 કશું પણ જે જીવથી બનતું નથી તેનું મન સદા ઉદ્વિગ્નયુક્ત હોય છે, તેનો સમય કેમ
 કરતા વ્યતીત થતો નથી. એટલે તેને જ આ કલિકાલ મહાકરાલરૂપ થઈ ભક્ષે છે. અન્ય
 અશક્ત જીવો, જેઓ દૃઢ ભગવદાશ્રયનું અવલમ્બન કરે છે અને અન્ય કંઈ પણ કરી
 શકતા નથી તેઓ યથાકથનિચિત્ સ સાર તરી શકે છે જે કોઈ એકલો હોય, દ્રવ્યાદિકની
 સહાય વિનાનો હોય શરીરે રોગયુક્ત હોય તો તેનાથી ભગવત્સેવા ન બની શકે એ
 સ્વાભાવિક છે પણ એવા જીવોએ અષ્ટાક્ષરશરણુમન્ત્રની ભાવના કરવી. એ પણ ન
 બને તો લૌકિક, વૈદિક સર્વ ત્યજી એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો.
 આ પ્રકારે કોઈ પણ સમયે ભગવદ્ધર્મમાં મન ન લગાડતાં દેહસમ્બન્ધી સ સારાગ્નિમાં
 સુખદુઃખથી પીડાય—અષ્ટપ્રહર સુખદુઃખમાં હાય હાય કરે તેને આ કાલ નિશ્ચય બાધ કરે
 જ કલિયુગના દોષ બહુ છે તો સેવા, કથાથી શું થાય ? એમ શંકા કરનારને પ્રત્યુત્તર
 આપે છે કે, નવમસ્કન્ધમાં દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન પોતે કહે છે કે:—અર્થ:—“મારી સે-
 વાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાક્ષાત્ ચાર પ્રકારની સાલોક્યાદિ મુક્તિ પણ મારી સેવાથી પૂર્ણ થ-
 યલા ભગવદ્દીયો ઈચ્છતા નથી ! તો પછી કાલાદિકથી નષ્ટ થાય એવા સ્વર્ગ, અને રા-
 ન્યાદિકની ઈચ્છા એ ભગવદ્દીયો કેવી રીતે કરી શકે ?” ચાર પ્રકારની મુક્તિ (૧) સાલોક્ય
 (૨) સામીપ્ય, (૩) સાર્ણ્ય. (૪) સાયુજ્ય એવી મુક્તિની પણ ઈચ્છા જે કરતા નથી, પણ
 ફક્ત સેવા કરવામાં પૂર્ણ થઈ રહ્યા છે એવા ભક્તોને ભગવાન આધીન થઈ રહે છે. એવા
 સેવાપૂર્ણ ભગવદ્દીયોને કાલ કેવી રીતે બાધ કરી શકે ? ભગવાનની કથા માહાત્મ્યયુક્ત છે આન-
 ન્દરસથી સુન્દર છે એ ગોવિન્દના માહાત્મ્યનું જે કોઈ નિત્ય શ્રવણ કરે કીર્તન કરે તે નિઃસંશય
 કૃતાર્થ છે (તસ્માદ્ગોવિન્દમાહાત્મ્યમાનન્દરસસુન્દરં । શ્રુણ્યાત્ કીર્તયેન્નિત્યં સ કૃતાર્થો ન
 સંશયઃ ॥) વળી દ્વિતીય સ્કન્ધ રાખપરીક્ષિતનું વાક્ય છે કે—

“પ્રવિષ્ટ કર્ણરન્ધ્રેણ સ્વાના ભાવસરોરુહમ્ । ધુનોતિ શમલ કૃષ્ણઃ સલિલસ્ય યથા શરત ॥

અર્થ:—“જેમ શરદ્ ઋતુ જલનો મલને ફર કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ (નિજ કથામાં)

કર્ણરૂપ રત્ન (કાણા) દ્વારા ભક્તોના જાવાત્મક હૃદયમાં પ્રવેશ કરી હૃદયમાં મળે
 દૂર કંઈ છે આ વાક્યાનુસાર શ્રીકૃષ્ણેજીની કથારૂપ સુ દર અમૃતત્વ જે જીવ નિત્ય કર્ણરૂપ
 પાન કરે છે તે કૃતાર્થ છે તેના કર્ણદ્વારા શ્રીકૃષ્ણેજીની કથારૂપ અમૃત હૃદયમાં જઈ તેવો
 સર્વ દોષ દૂર કરે છે કથા કહેનાર, યવજ્ઞ કરનાર, તથા સાંભળેલી કથાનો અનુવાદ જે
 ત્રણે જીવ કૃતાર્થ છે હૃદયના તરફિ અગાધ લાવનાર, પાન કરનાર, તથા આસપાસના
 સર્વ જનો પવિત્ર થાય છે આ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં મન આસક્ત કરનારને આ કાલ બાધ
 થતો નથી, અન્ય સર્વને બાધક છે (૨)

મૂલમ્—સત્સજ્ઞો દુર્લભો દુષ્ટસક્ત સચિન્તનાદતે ।

અનાયાસેન સસિદ્ધ કા ગતિર્મે મધિષ્યાતિ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—સત્સજ્ઞ દુર્લભ છે અને દુષ્ટજ્ઞ વિનાવિચારે, વિનાશને અચી રીતે
 આજ્ઞે ભાય છે તો પછી મારી શી ગતિ થશે ? (૩) વિવેચન.—સત્સજ્ઞ મહાદુર્લભ છે
 આ જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી દુષ્ટ જીવની પાસે દુષ્ટજ્ઞ અવધિનિયો રહે
 દિશામાંથી આવી પડે છે, જીવને ભગવદ્ધર્મમાં આસક્ત થવા રેતો નથી જ્યારે દુષ્ટજ્ઞને
 જ ધ પણ બાધક છે તો પછી દશદિશામાંથી આવતો દુષ્ટજ્ઞ મહાબાધક હોય જોમાં શું
 કહેવું ? શ્રીકૃષ્ણસંપ્રદાય વિનિર્મિત કહે છે કે—દરિદ્રીના સમાન અપલનેત્રવાદા મધ્યજાતોના
 સળી જોવા જે શ્રીકૃષ્ણ છે—તેમજે જ્યારથી મહારાજે અબીકાર કર્યો છે—મને પોતાનો કો
 શાખો છે—ત્યારથી અન્યસમજાવતો જ ધ પણ મને શિરરેડસમાન દુઃખમય લાગે છે,

આ પ્રકારે કૃષ્ણ વિના અન્ય કોઈના સમજાવતો જ ધ પણ શિરરેડ કરે છે જેમ કો
 પ્રભુની આજ્ઞા છે પણ મને દુષ્ટજ્ઞ રહે દિશાથી બાધ કરે છે તો મારી શી ગતિ થશે ?

મૂલમ્—સપ્રાહયિતુમશિલ તૈ ક્રીડયિતુમેવ ચ ।

શકલીર્કર્તુમધુના પ્રમોવાલચિકીર્ષિતમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—સમક્ષ થઈ અને અથર્ (જગત અને રથાવર) વસ્તુઓનો સમ્પદ
 શાવવાની તેમજ તેમની સાથે ક્રીડા કરાવવાની તથા સર્વને ભિન્ન કરવાની પ્રભુની આજ્ઞા
 ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા છે (તે કાળ બાજુ છે ?) (૪)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે દુષ્ટજ્ઞથી સસારી લોક અદ્વંતામમતામાં આસક્ત થઈ
 રહ્યા છે તેમને સાથે શાખી અદ્વ પ્રદર ખિલોનાની માફક તેમની સજાતમાં હું રમી રહ્યો છું, કે
 (જીવ) શું કહી જમનમાં જોવા જ (સસારી) જનો અને પ્રાપ્ત થાય છે । તેથી કે પ્રભુ ।
 આધુનિક જીવને આપજ નથાવો છે । કાષ્ટની પુતલીની સમાન સજા વસ્તુઓનો રોડી
 તમારા હાથમાં છે । આ સર્વ જગત યન્ત્રસમાન છે । આપ જોના યન્ત્ર (યન્ત્ર લલાવનારા
 છે । જમ આપ વગરો તેવો સર આ સર્વ કરી રહ્યો છે ।) આપ તો આત્મની સમાન
 ક્રીડા કરી રહ્યા છે । સદજમાં અમે તથા સર્વ જગત (આપની) માધારૂપ યન્ત્રથી જમજ
 કરી રહ્યા છીએ । આમ છે તેથી આપારે (જીવોને) તમારે ચરણે આપવાનું છે ।

આ પ્રકારે મને જગત ક્રીડા છે જગતના માર્ગે પ્રભુની લીલામાં રમ્યા સમાન જે
 જમ પ્રદત્ત જેમને રોડે તેમ જેમના (જીવોને) રોવાનું છે જગત પ્રદત્તને કરજે જરાનું છે

મૂલમઃ—હા નાથ ! હા કૃપાનાથ ! ગોપીનાથ ! દયાનિધે ! !

વ્રજનાથ ! રમાનાથ ! નિજનાથ ! જગત્પતે ! ॥૫॥

શબ્દાર્થઃ—હે નાથ ! હે કૃપાનાથ ! હે ગોપીજનના નાથ ! હે દયાના નિધિ ! હે વ્રજના નાથ ! હે લક્ષ્મીનાથ ! હે જગતના પતિ ! અમારાપર દયા કરો ! (૫)

વિવેચન.—હે નાથ ! અમારા તમે સ્વામી છો ! તેથી તમારા વિના અન્ય કોને અમારા સુખ દુઃખ કહી શકીએ ? હવે આ સસારદુઃખ-સહી શકાતું નથી ! તેથી તમે અમને તમારા ગણી દયા કરો ! હે કૃપાનાથ ! તમે પ્રથમથી કૃપા કરતા આવ્યા છો. અમારાપર કૃપા કરો ! તમે ગોપીજનના નાથ થઈ નિઃસાધન ગોપીજનપર નિરંતર કૃપા કરી તેમનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કર્યાં ! તેમજ અમે પણ નિઃસાધન (જીવકૃત સાધન વિનાના) છીએ તો અમારા પર કૃપા કરો ! તમે વ્રજના નાથ હોઈ કસસમ્બન્ધી સર્વ દૈત્યોને માર્યાં ! વ્રજની અગ્નિથી, ઇન્દ્રના કોપથી ઉપજેલા જલના પૂરથી, કાલીય નાગથી, વિષથી—એમ સર્વ પ્રકારની આપદ્માથી આપે રક્ષા કરી ! તેમજ તમે અમારી પણ સર્વ આપદોમાં રક્ષા કરો ! તમે લક્ષ્મીનાથ અમારા પર પ્રસન્ન રહો ! તમે ભક્તોના નાથ હોઈ ભક્ત પ્રસન્ન રહે, ભક્ત સુખી થાય એવું જ કરો છો ! શ્રીભાગવત નવમ સ્કન્ધ દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન કહે છે કે—અર્થ.—હે વિપ્ર ! હું ભક્તોને આધીન છું ? હું ભક્તો આગળ અસ્વતંત્ર જેવો છું ? હે વિપ્ર ! ભક્તોને મને અતિપ્રિય લાગે છે. સાધુ ભક્તોએ મ્હાણું હૃદય ગ્રહણ કરી લીધું છે ?” તમે જગતના નાથ છો ! તમારું કર્તૃત્વ થયું જાય છે ! તેથી તમે જ્યારે કૃપા કરશો ત્યારે આ કલિ નિઃસશય અમને હુ.ખદેતો અટકશે ! (૫)

મૂલમઃ—ગોકુલાધીશ ! ગોપીશ ! વ્રજાધીશ ! વ્રજપ્રિય ! !

વ્રજાનન્દ ! નિજાનન્દ ! ગોકુલાનન્દ ! ગોપ્રિય ! ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—હે ગોકુલના અધીશ ! હે ગોપિકાના ઇશ ! હે વ્રજના અધીશ ! હે વ્રજના પ્રિય ! હે વ્રજના આનન્દરૂપ અથવા વ્રજમાં છે આનન્દ જેનો એવા પ્રભુ ! હે નિજ ભક્તોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયના કુલોના આનન્દરૂપ ! અથવા હે સમસ્ત ઈન્દ્રિયોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયો પર પ્રીતિ રાખનારા ! તમે અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

વિવેચનઃ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે ગોકુલના રાજા છો ? સર્વ ગોકુલવાસીઓ તમારાથી જ શોભે છે ! ગાયોના રક્ષક તમે જ છો ! ગોપીજનના ઇશ પણ તમે જ છો ! વ્રજ-દેશ તમને પ્રિય છે ! દશમ સ્કન્ધમાં બ્રહ્માજી કહે છે કે:—

“અહો ભાગ્યમહો ભાગ્યં નન્દગોપવ્રજૌકસામ્ । યન્મિત્ર પરમાનન્દ પૂર્ણં વ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥”

“શ્રીનન્દરાયજીના વ્રજમાં વસનાર સર્વના અહોભાગ્ય છે કે તેમના મિત્રપૂર્ણ બ્રહ્મ પરમ આનન્દરૂપ સનાતન શ્રીકૃષ્ણ છે ! આપ નિજ ભક્તોને આનન્દનું દાન કરો છો ! આપ ગાયોના કુલને આનન્દ અર્પો છો ! ગાય આપને અતિપ્રિય છે ! એક ભગવદીય ગાય છે કે—“આમેં ગાય પાછેં ગાય ઇતગાયવતગાય । ગોવિન્દકુગાયનમેં રહિવોહિ માવેરી” એમ, ગાય છે પ્રિય જેને એવા શ્રીકૃષ્ણ અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ - હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધો ! હા રાધાવર ! સુન્દર ! ।

દીનેષુ સતત શ્રીમદ્વિજાચાર્યાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥ , ,

દુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ ભાગ્યમુષ્ટેષુ મત્પ્રભો ! ।

નિ સાધનેષુન્મતિષુ દર્યાં કુરુ દર્યાં કુરુ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર હથા કરે ! કૃષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર ભાગ્યથીન ઉપર, નિસાધન જનો પર અને ઉધી અતિવાળાઓ ઉપર હથા કરે ! (૭)

વિવેચન. — હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન દશાત્મક છો ! તમે જમારા પર કૃપા કર્યોજ પરન્તુ જમને ધીરજ નથી શીઘ્રસાંઘલ વિગ્નસિમાં કહે છે કે —

અમ્બુવસ્ત્ય સ્વમાવોડયં સમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ જાતકઃ કિન્નો રટસ્યેવ ન સંઘાય ॥
 એટલે કે “ભિન્નનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં જાતકે પક્ષી ખેંચ્યુછા થઈ રટન થયાં કરે છે એમાં સંઘાય નથી” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ જાકતો પર નિદ્રિય કૃપા કર્યોજ કર્યો, છતાં જાકતો જાતુરતાનુકલ થઈ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર હથા કરે ! કારણ કે તમે હથા કર્યો ત્યારેજ સર્વ જનુકલ થયો ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે. જ્યાં સુધી તમે હથા કરવામાં લીલક રહો ત્યાં સુધી માયા જમને દુખ દેશે ! શ્રી શુસાંઘલ વિગ્નસિમાં કહે છે કે —
 “જાણેડુજીવતાં યાતે સર્વં વાત્સ્યજીવજીતાસ । તસ્મિન્સત્પિપરીતે તુ સર્વમેજ મહેસયા ॥”

અર્થ — “સ્વામી જનુકેળ હોવ તો સર્વ જનુકેલ થાય છે અને એ સ્વામી વિષ રીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે, ” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર હથા કરે ! તમે સ્વામિનીલના નાથ હોઈ પરમ સુન્દર છો ! જમે બહુ દુઃખી છીએ ! તેથી કૃપા કરે તો ઠીક થાય ! જમારા દોષ વિચારી કૃપામાં લીલ ન કરે ! જો જાતકાઈલ મહાપ્રકુલના આશ્રિતની જાતર કૃપા કરે ! જો પ્રકારે દીનતાથી પોતાના દોષ વિચારવા (૭)

હું અતિદુઃખ છું અનેક પ્રકારની કાવિક, માનસિક, અને વાચિક દુઃખતાથી દુષિત છું મહારા ભાગ્યમાં ભજવઈધર્મ લખ્યો નથી મહારી બુદ્ધિ જતી રહી છે ! હું સુન્દર જોવા છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાથ છો તેથી જ રજી રાખીશું હું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવો જે હું તેના પર કૃપા કરે ! મહારા દોષ મા વિચારે ! જે કોઈ જેમ થકા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી જીવના શુદ્ધરોષ વિચાર કરે — જેમ શુદ્ધરોષ ન વિચારે ! શુદ્ધરોષ હોય તો વિચારેજ તો શ્રીશુસાંઘલ વિગ્નસિમાં એનું સમાધાન કરે છે કે —

“વલિપ્તા યપિ મરોપાસ્ત્વન્નપામેદતિનુર્જ્જા । તસ્વા રૂચ્ચરધર્માત્પારોપાણાં બીષધર્મત ॥
 અપરાધેઽપિ ગમમા નિય કાર્યા પ્રજામિપ । ગદ્ગીઋર્વમાબેજ સ્વભ્ય છુપ્રતયા વ ન ॥”

અર્થ — “ જો કે મહારા દોષો બહુ ગતિષ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આત્રળ એ દોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે એ ઈશ્વર ધર્મ પાસે જીવધર્મ રૂપ દોષ કયા સુધી ટકી રહેશે હે અભિપ ! તમે નિસાધન દશાત્મક

છે તેથી અમારા અપરાધની ગણના તમારે કરવી યોગ્ય નથી કારણ કે તમારું ઐશ્વર્ય સહજ છે તમારું એવું સહજ ઐશ્વર્ય છે કે તેની પાસે અમારા દોષો મહાકુદ્ર છે ! અન્નમિલે પુત્રના ભાવથી 'નારાયણ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો એટલાથી જ કાળના બન્ધનથી મુક્ત થયો, ત્યારે તમે તો શ્રીકૃષ્ણ છો-દોષ જોતા પણ નથી, તેથી અમારા પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:-નિવર્ત્ય સર્વતશ્ચેતા નિરુધ્ય ચરિતે હરેઃ ।

હૃદિકૃત્ય કૃપાવશ્યં સ્થાયતાં સજ્જનૈઃ સહ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:-ચિત્તને સર્વ લૌકિકથી નિવૃત્ત કરી હરિના ચરિતમાં નિરુદ્ધ કરવું (રોકવું) પ્રભુની કૃપાને વશ્ય-આધીન એવો જે નિરોધ-તેને હૃદયમાં ધારણ કરી સદા સજ્જન (પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો) ના સગમાં સ્થિતિ કરવી. (૯)

કૃપાવશ્ય પ્રભુની કૃપાથી-વશ્ય-પ્રભુકૃપાને આધીન એવો નિરોધ આ અર્થ રત્નભદ્રજીવી ટીકાનુસાર છે.

વિવેચન:-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ સંસારમાં મ્હારું ચિત્ત અહન્તા (હું-ભાવ) અને મમતા (આ મારું અને આ બીજાનું એવી યુદ્ધિ) થી ફસાઈ ગયું છે ! આ સંસાર મ્હારા દેહસમ્બન્ધી છે ! એમાં મ્હારું ચિત્ત નિરન્તર વ્યથ થઈ રહ્યું છે ! તેથી હું તમારું સ્મરણ કરી શકતો નથી ! આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતાત્મક સંસારમાંથી મ્હારું ચિત્ત નિવૃત્ત કરો-દૂર કરો, અને તમારામાં (શ્રીકૃષ્ણમાં) મ્હારું ચિત્ત રોકો (નિરુદ્ધ કરો) વ્રજભક્તોનું ચિત્ત દહી, દૂધ, માખણ ઇત્યાદિકમાં વ્યથ હતું તેથી શ્રીઠાકોરજીએ એ ભક્તો પર કૃપા કરી એમની આસક્તિના પદાર્થો-દહી, દૂધ, માખણ-ની ચોરી કરી, કે જેથી એમનું ચિત્ત શ્રીઠાકોરજીમાં આસક્ત થાય ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થોમાં-અન્ય ખાખતોમાં-વ્રજભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત હતું. તે સર્વમાંથી એમનું ચિત્ત દૂર કરી પોતાનામાં (ભગવાનમાં)-એમનું ચિત્ત રોકાય એ ઉદ્દેશથી શ્રીઠાકોરજીએ અનેક લીલા કરી, અને પોતાનામાં અને (ભગવાનમાં) વ્રજભક્તોના ચિત્તને આકર્ષ્યું આ પ્રકારે ભગવાને જ વ્રજભક્તોને નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો. તેવે પ્રકારે તમે અમારા ઉપર કૃપા કરી અમારા ચિત્તને નિરોધ આપનામાં સિદ્ધ કરો ! અમને “તમારા” ગણી લ્યો ! આપ સજ્જન ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો તો અમારા પર કૃપા કરો !

ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે ચિત્તને નિરુદ્ધ કરી, ભક્તસગમાં રહી, શરણભાવના કરવાનું દર્શાવે છે:-

૧ નિરોધ:-પ્રપચ્ચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિ પ્રપચ્ચ-જગતને ભૂલી જઈ, ભગવાનમાં ચિત્તનું આસક્ત થવું (રોકવું). જગતના સર્વ પદાર્થો ભગવદ્રૂપ છે, ભગવાનના છે તે ભૂલી જઈ એ પદાર્થોપર અહન્તામમતા કરી જીવ એમને ‘મ્હારા છે’ એવો દુષ્ટ આગ્રહ કરે છે આ પ્રકારે ભગવાનથી એવું ચિત્ત દૂર થાય છે અને અહન્તા-મમતાત્મક સંસારમાં ફસાય છે આમ ભગવાન વિના અન્ય સામાનિક પદાર્થોમાં આસક્ત થયલા ચિત્તને ભગવાનજૂઞ દૂર કરે છે અને પોતાનામાં રોકે છે આનું નામ નિરોધ, એવો નિરોધ ભગવાનને વ્રજભક્તોને સિદ્ધ કરી આપ્યો હતો વ્રજભક્તોનું ચિત્ત ઇન્દ્રાદિક દેવતામાં આસક્ત હતું-તો તે અન્યાસક્તિ દૂર કરવા ભગવાનને ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું ઇન્દ્રાદિકને મદ્દ ઉતાર્યો, રાક્ષસોને વધ કર્યો કાલિયદમન કર્યું-દૂધ દહિ માખણની ચોરી કરી, આમ વ્રજભક્તોનું ચિત્ત ભગવાને અન્ય પદાર્થોમાંથી દૂર કરી પોતામાં રોક્યું એવો નિરોધ ભગવાનની અતિકૃપાને આધીન છે [૯]

મૂલમ્ - હા, કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધો ! હા રાધાવર ! સુન્દર ! ।

દીનેષુ સતત શ્રીમદ્વિજાચાર્યાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥ , ,

દુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ માન્યમુષ્ટેષુ મત્પ્રભો ! ।

નિ સાધનેષ્ટમતિષુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

અર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર હવા કરો ! દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર બાબ્બલીન ઉપર, તિલાધન બનેા પર અને ઉપી મતિવાળાઓ ઉપર હવા કરો ! (૭)

વિવેચન — હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક છો ! તમે અમારા પર કૃપા કરશો પરન્તુ અમને ખીર નથી શ્રીગુરુદેવ વિશ્વપિતા કહે છે કે —

અમ્ભુવસ્ય સ્વમાણસ્ય સમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ વાતક ક્ષિપ્તો રઠસ્યેવ ન સંશય ॥

જેટલે કે “મેથનેા જોઈ સ્વયંભવ છે કે સમયાનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં વાતક પછી ખેડમુકત મધ રતન કયાં કરે છે એમા સંશય નથી” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિર્લય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતામુકત થઈ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર હવા કરો ! કારણ કે તમે હવા કરશો ત્યારેજ સર્વ જનુદ્ધવ થશે ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે. જ્યાં સુધી તમે હવા કરવામાં લીલક રશો ત્યાં સુધી માયા અમને દુખ દેશે ! શ્રી ગુરુદેવ વિશ્વપિતા કહે છે કે —

“નાયેન્નુકૂલતાં વાતે સર્વ વાત્યનુકૂલતામ્ । તસ્મિન્સાગ્રિપરીતં તુ સર્વમેવ મવેચયા ॥”

અર્થ — “સ્વામી અનુદ્ધવ હોય તો સર્વ અનુદ્ધવ થાય છે અને એ સ્વામી વિપરીત થાય તો સવ વિપરીત થાય છે,” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર હવા કરો ! તમે સ્વામિનીજના નાથ હોઈ પરમ સુન્દર છો ! અમે બહુ દુઃખી છીએ ! તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય ! અમારા રોષ વિચારી કૃપામાં લીલ ન કરો ! શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજીના આશ્રિતની ખાતર કૃપા કરો ! આ પ્રકારે ધીનતાથી પોતાના રોષ વિચારના (૭)

હું બતિદુષ્ટ છું અનેક પ્રકારની ઠાણિક, માનસિક, અને વાચિક દુષ્ટતાથી દૂરિત છું મહારા બાબ્બમાં ભગવદ્ધર્મ લખ્યો નથી મહારી બુદ્ધિ જતી રહી છે ! હું મુન જેવો છું, હે પ્રભુ ! અને જેટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાથ છે તેથી જ રહેવાળો છું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવો ને હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારો રોષ મા વિચારો ! એ કોઈ જેમ સહા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી જીવના સુલુદોષ વિચાર કરે—કેમ સુલુદોષ ન વિચારો ! સુલુદોષ દોષ તો વિચારેજ” તો શ્રીગુરુદેવ વિશ્વપિતા જેનું સમાધાન કરે છે કે —

“વસિષ્ઠા મયિ મરોષાન્મલત્પામેડતિદુર્બલા । તમ્યા રૂચરમર્માત્વાદોગાળાં લીલધમત ॥ અપરાધેડપિ મળના મિજ વપર્થ વજાધિપ । મહાદેવ્યપમાલન સ્વસ્ય શુભ્રતયા ચ ન ॥”

અર્થ — એ કે મહારા રોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આગળ એ રોષો બતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ધર્મરૂપ છે એ ધર્મરૂપ થઈ પાસે જીવધર્મરૂપ રોષ હવા સુધી ટહી રહેશે કે બાધિપ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક

ગવદ્ગીતાના અન્તિમ અધ્યાય ૧૮-૬૬ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અતિગોપ્ય બોધ કરી કહે છે કે—“ સર્વધર્મેનો પરિત્યાગ કરી મ્હારે શરણુ આવ ! ”

“શરણુવિરોધી સર્વ ધર્મેનો ત્યાગ કરી એકધર્મી શ્રીકૃષ્ણને શરણુ જવું” એવી આજ્ઞા લગવાનું અર્જુનને કરે છે. સર્વ પદ્ધતિ એમ દર્શાવાય છે કે ધર્મો ધણા છે જ્યારે તેનું સાંગોપાંગ અનુધાન થાય ત્યારે તેઓ ક્ષણદાયક છે બીજું એ ધર્મોનું અનુધાન દુષ્કર છે. એથી વિરુદ્ધ મને એકલાને શરણુ આવ એમ આજ્ઞા શ્રીકૃષ્ણ કરે છે તેથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે મારા શરણુરૂપ ધર્મ સુકર છે કલિકાલમાં સર્વનું કલ્યાણ કરે એવો શરણુમાર્ગ છે અલ્પ પ્રયાસે મહાફલદાયક શરણુ માર્ગ છે. અન્ય સર્વ દેવોનો આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો એજ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અન્તે ઉપદેશ છે,

સ્વરૂપાનન્દઃ—સ્વરૂપનો આનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ આનન્દથી પૂર્ણ છે, અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે શ્રી કૃષ્ણ રસાત્મક છે—રસધન છે—આનન્દધન છે. એવા નિજ રસનું દાન—આનન્દનું દાન—તે સ્વરૂપાનન્દ દાન કહેવાય છે અતિનિકટતા લક્ષણે રસાત્મક પ્રભુ પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ કરાવે છે.

તિ શ્રીહરિરાયજીવિરાચિત ત્રયોદશાશિક્ષાપત્રં શ્રીગોપેશ્વરજીકૃતટીકાનુવાદસહિત સમ્પૂર્ણમ્॥૧૩॥

શિક્ષાપત્ર ૧૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ચૌદમા શિક્ષાપત્રમાં વૈષ્ણવનાં લક્ષણો બતાવે છે, વૈષ્ણવનાં મુખ્ય લક્ષણ (૧) પ્રભુનો ચરણુરવિન્દમા ચિત્ત સ્થાપન કરવું. (૨) અન્યાશ્રય અને દુઃસગનો ત્યાગ. (૩) નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન. (૪) આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણુ કમલનો દઢ આશ્રય. આ ચારે લક્ષણોનું નિરૂપણ હવે થશે. ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે તો તે શરણુભાવના સિદ્ધ કરવાના ઉપાય હવે દર્શાવે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીમત્પ્રમુપદયુગલે સ્થાપ્યં ચેતશ્ચમત્કારિ ।

તદનુગ્રહણાદેવ હિ ભવતિ તદીયસ્ય સર્વતઃ સકલમ્ ॥૧॥

શબ્દાર્થઃ.—શ્રીઠાકૌરવના ચરણુકમલમાં ચમત્કારયુક્ત ચિત્તને સ્થાપવું કારણ કે એમના અનુગ્રહથી—કૃપાથી—તદીય (એમનાઆશ્રિત) જનના સર્વપ્રકાર સિદ્ધ થાય છે (૧)

વિવેચન.—શ્રીમત્પ્રભુ એટલે શ્રીસહિત પ્રભુ અથવા એવા જે શ્રીશુસાંઈજી તેમના બન્ને ચરણુકમલમાં ચિત્ત ચોંટાડવું એ પાદયુગલ ચિત્તને ચમત્કારી ભક્તિરસનો અનુભવ કરાવે છે. ડાબા ચરણુકમલના આશ્રયથી પુષ્ટિરસનો અનુભવ થાય છે, અને જમણા ચરણુકમલના આશ્રયથી મર્યાદાભક્તિરસનો અનુભવ થાય છે. શ્રીશુસાંઈજી આજ્ઞા કરે છે કે—

“ પુષ્ટિમર્કિં સ્થિરીકૃત્ય મર્યાદાં ચ તદાશ્રિતામ્ । કૃત્વા વૃન્દાવનક્ષોણીમયથાપૂર્વસસ્થિત. ॥”

અર્થઃ.—“ પુષ્ટિભક્તિને સ્થિર કરીને અને મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશ્રિત કરીને એવા તો શ્રીવૃન્દાવનની ભૂમિને વિષે સ્થિત છે કે જેવા પૂર્વે નહિ હતા !! ”

આવા વચનાનુસાર વૃન્દાવનમાં પ્રભુ લલિતત્રિલગી થઈ વેણુનાદ કરે છે તેમાં એવો ભાવ છે કે પુષ્ટિરૂપ વામચરણુ સ્થિત કરી રહ્યો છે, અને મર્યાદાભક્તિરૂપ દક્ષિણ ચરણુ ટેકા (વક્ર, વાકો) થઈ (પુષ્ટિભક્તિરૂપ) વામચરણુનો આશ્રય કરી રહ્યો છે*

* પ્રભુ વેણુનાદ કરતા હોય તે સમયનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખવું પ્રભુ જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે જમીન ઉપર પોતાનો ડાબો પગ જ રાખે છે અને જમણા પગને વાકો કરી ડાબા પગના ધુટણુપર

મૂલમ્ - અદૃષ્ટદુ સ્વિત્તમુખોઽનુમૂતસુખેતરઃ ।

સ્વદુ સ્વિતાતિકરુણ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ — ને દુ ખમુક્ત (ભક્તનું) મુખ જોઈ શકતા નથી, જેમણે મુખ વિના જન્ય કયાનો-દુ ખનો-અનુભવ કર્યો નથી, । ને પોતાના દુખિત ભક્તોપર અતિકરુણ છે-જેવા શ્રીકૃષ્ણ રૂઢાઈ યરણ (આશ્રય સ્થાન) છે ૧૦ વિવેચન. — કે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિજ ભક્તો દુ ખકલેશથી પીડિત થાય 'જે' સહી શકો' જેમ નથી તમને તો ને પ્રમદે ભક્ત મસજ રહે જ રહે છે, ભક્તો દુ ખ પામે-ભક્તોના મુખ આનિયુક્ત કેમ જો તમે સહી શકતા નથી. તમે સર્વ પ્રાણિમાત્રના મુખદાતા છે, તો પછી ભક્તોના દુ ખ કેવી રીતે દેખી શકે. શ્રીકૃષ્ણમુખ વિશ્વશિખાં કહે છે કે —

“જાતામિ મન્વમાયોઽહં યદર્થે શોકુલેશ્વરઃ । મહાકલેષાસાદિપિતૃત્વસ્વમાર્ગ કુદતઃસ્વભા ॥”

અર્થ — “ હું મન્દ ભાગ્યવાન છું જેમ બાળુ છું કારણ કે મહારા મન્દ ભાગ્યને લીધે શ્રીગોકુલના ઇશ્વર-શ્રીકૃષ્ણ ‘ભક્તને કલેશ સહન ન કરવો’ જોવો ને પોતાને સ્વભાવ છે તેને પણ અન્યથા [દ્રૌ] કરે છે ભગવાનને સ્વભાવ જોવો છે કે ‘ભક્તને કલેશ સહન ન કરવો’ આવો ને પોતાનો સ્વભાવ તે પણ જો ભગવાન અન્યથા [દ્રૌ] કરે તો જોમાં રોષ બીજા કોઈનો નથી પણ મહારા મન્દ ભાગ્યનો છે । જોમાં હું શું કરું ।

કે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ સર્વ પ્રાણિમાત્રના મુખદાતા છે. નિજભક્તોને દુ ખિત જોઈ અત્યંત કરુણા કરો છો । જેવા ભક્તના કરુણાસિ મુ શ્રીકૃષ્ણ રૂઢાઈ યરણ છે જે જ શ્રીકૃષ્ણ-દયાસિ મુ-રૂઢાઈ આશ્રયસ્થાન છે જેવી ભાવના વિના અન્ય [સાધન] હું શું કરી શકું ।

મૂલમ્ - અર્જુનપરમાનન્દો નિજાનન્દાશ્રયસ્થિત ।

સ્વરૂપાનન્દવાતા ચ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — અધિક ઉત્તમ આનન્દરૂપ, નિજ આનન્દનો આશ્રયમાં સ્થિતિ કરનાર અને રસાત્મક સ્વરૂપના આનન્દનું જ્ઞાન કરનારા શ્રીકૃષ્ણ રૂઢાઈ યરણ-આશ્રયસ્થાન છે.

વિવેચન — કે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે અતિશય આનન્દથી પૂર્ણ છો. પરમાનન્દરૂપ છે તમે નિજ ભક્તોને જ્ઞાન હતું જ્ઞાન કરો છો. ને કોઈ તમારો આશ્રય કરે તેના આશ્રય છે, તેને સ્વરૂપાન હતું જ્ઞાન કરો છે હયામ સ્વપ્નમાં શ્રી ન દરાવણ ઉદવણ પ્રતિ કહે છે કે — મનસો વૃત્તો ન સ્યુ જગ્નપાદામ્બુજામયા । જાગ્રોઽમિપ્યાયિનીર્નામ્યાં કાવસ્તત્મહાનાદિ ॥

અર્થ — અમારા મનની વૃત્તિઓ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દના આશ્રયવાળી થાય । અમારી વાળી કૃષ્ણના નામને ઉચ્ચાર કરે જેવી થાયો । તથા કાયા દૃઢવત્ કરે જેવી થાયો ।

મન વચન અને કાયાથી શ્રીકૃષ્ણના પદામ્બુજનો આશ્રય કરનાર ભક્તને કશું કર્તવ્ય રહેતું નથી, તેને સર્વ સિદ્ધ જ છે ને ભક્ત તમારો આશ્રય કરે છે તેને સ્વરૂપાનન્દ જ્ઞાન કરો છો । જેવા શ્રીકૃષ્ણ રૂઢાઈ આશ્રયસ્થાન જોવો ! નવરત્ન યમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રમુખ કહે છે કે “તસ્માત્સપાત્પના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ” “તેથી નિરંતર સર્વાત્મભાવથી શ્રીકૃષ્ણ રૂઢાઈ યરણ છે” જેમ નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની યરણભાવના કર્તવ્ય છે

લગવદ્ગીતાના અન્તિમ અધ્યાય ૧૮-૬૬ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અતિગોપ્ય બોધ કરી કહે છે કે—“ સર્વધર્મેના પરિત્યાગ કરી મ્હારે શરણુ આવ ! ”

“શરણુવિરોધી સર્વ ધર્મેના ત્યાગ કરી એકધર્મી શ્રીકૃષ્ણને શરણુ જવું” એવી આજ્ઞા લગવાનું અર્જુનને કરે છે. સર્વ પદ્ધતિ એમ દર્શાવાય છે કે ધર્મો ઘણા છે જ્યારે તેનું સાંગોપાંગ અનુદાન થાય ત્યારેજ તેઓ ફળદાયક છે બીજી એ ધર્મોનું અનુદાન દુષ્કર છે. એથી વિરુદ્ધ મને એકલાને શરણુ આવ એમ આજ્ઞા શ્રીકૃષ્ણ કરે છે તેથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે મારા શરણુરૂપ ધર્મ સુદર છે કલિકાલમાં સર્વનું કલ્યાણ કરે એવો શરણુમાર્ગ છે અત્ય પ્રયાસે મહાફલદાયક શરણુ માર્ગ છે. અન્ય સર્વદેવોનો આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો એજ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અન્તે ઉપદેશ છે, સ્વરૂપાનન્દઃ—સ્વરૂપનો આનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ આનન્દથી પૂર્ણ છે, અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે—રસધન છે—આનન્દધન છે. એવા નિજ રસનું દાન—આનન્દનું દાન—તે સ્વરૂપાનન્દ દાન કહેવાય છે અતિનિકટના લકતોને રસાત્મક પ્રભુ પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ કરાવે છે.

इति श्रीहिरिरायजीविराचित प्रयोदशशिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१३॥

શિક્ષાપત્ર ૧૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ચૌદમા શિક્ષાપત્રમા વૈષ્ણવનાં લક્ષણો બતાવે છે, વૈષ્ણવનાં મુખ્ય લક્ષણ (૧) પ્રભુના ચરણારવિન્દમાં ચિત્ત સ્થાપન કરવું. (૨) અન્યાશ્રય અને દુઃસગનો ત્યાગ. (૩) નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન. (૪) આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણુ કમલનો હઠ આશ્રય. આ ચારે લક્ષણોનું નિરૂપણ હવે થશે. ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે તો તે શરણુભાવના સિદ્ધ કરવાના ઉપાય હવે દર્શાવે છે:—

मूलम्:—श्रीमत्प्रभुपदयुगले स्थाप्यं चेतश्चमत्कारि ।

तदनुग्रहणादेव हि भवति तदीयस्य सर्वतः सकलम् ॥१॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીઠાકોરજીના ચરણુકમલમાં ચમત્કારચુકત ચિત્તને સ્થાપવું કારણ કે એમના અનુગ્રહથી—કૃપાથી—તદીય (એમનાઆશ્રિત) જનના સર્વપ્રકાર સિદ્ધ થાય છે. (૧)

વિવેચનઃ—શ્રીમત્પ્રભુ એટલે શ્રીસહિત પ્રભુ અથવા એવા જે શ્રીશુસાંઈજી તેમના બન્ને ચરણુકમલમાં ચિત્ત ચોટાડવું એ પાદયુગલ ચિત્તને ચમત્કારી ભકિતરસનો અનુભવ કરાવે છે. ડાબા ચરણુકમલના આશ્રયથી પુષ્ટિરસનો અનુભવ થાય છે, અને જમણા ચરણુકમલના આશ્રયથી મર્યાદાભકિતરસનો અનુભવ થાય છે. શ્રીશુસાંઈજી આજ્ઞા કરે છે કે—

“पुष्टिभक्तिं स्थिरीकृत्य मर्यादां च तदाधिंताम् । कृत्वा वृन्दावनक्षोणीमयथापूर्वसंस्थित ॥”

અર્થ.—“ પુષ્ટિભકિતને સ્થિર કરીને અને મર્યાદાભકિતને પુષ્ટિભકિતની આશ્રિત કરીને એવા તો શ્રીવૃન્દાવનની ભૂમિને વિષે સ્થિત છે કે જેવા પૂર્વે નહિ હતા !! ” આવા વચનાનુસાર વૃન્દાવનમાં પ્રભુ લલિતત્રિલગી થઈ વેણુનાદ કરે છે તેમાં એવો ભાવ છે કે પુષ્ટિરૂપ વામચરણુ સ્થિત કરી રહ્યો છે, અને મર્યાદાભકિતરૂપ દક્ષિણ ચરણુ ટેકા (વક્ર, વાંકો) થઈ (પુષ્ટિભકિતરૂપ) વામચરણુનો આશ્રય કરી રહ્યો છે*.

* પ્રભુ વેણુનાદ કરતા હોય તે સમયનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખવું પ્રભુ જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે જમીન ઉપર પોતાનો ડાબો પગ જ રાખે છે અને જમણા પગને વાંકો કરી ડાબા પગના ધુટણપર

એ જન્મે વરણમા-બન્ને પ્રકારની બકિતમાં-ચિત્ત સ્થિર કરવું મર્વાશબ્દિતને પુષ્ટિબકિતની આશિષ 'કરી દેવી ચિત્તને પુષ્ટિબકિતમાં જોવું તો લીન કરી દેવું-પુષ્ટિ-બકિત જોવી તો સ્થિર થાય-કે જોથી મન જૈદિક પારલૌકિક સર્વપદાર્થોમાં વિરહત થઈ શીકૃષ્ણને યશ્વે જ્ય પ્રભુના જનુબદ્ધથી વહીય ભકતવના સર્વ કથાણ સર્વત્ર સિદ્ધ થાય છે નજમસ્ક-ધર્મમાં જ. ૪-૬૫ માં ભજવાન કુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે,

અર્થ —“ ને ભકતો શ્રી, વર, પુત્ર, લીકિતકિતેવી, પ્રાણ, ધન, આ લોક અને પા લોકનો ત્યાગ કરી મારે યશ્વે જાળ્યા તેનો ત્યાગ કરવાનો ક્ષિપાઈ હું કેમ કરી શકું ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણાર્થ ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રાણ, કેદ, વિપત્તિ સર્વ સમર્પણ કરી શ્રીકૃષ્ણને યશ્વે ને ભકતો રહે છે તેને પ્રભુ કદાપિ ત્યજતા નથી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રમમાં શ્રીનાથાર્જુન કહે છે કે યશ્વે જાવનાસ્તો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરે જોવા શ્રીકૃષ્ણને હું વિશ્વસિત કરું છું ” આ વાક્યથી યશ્વમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર ભવનો નિઃશ્ચય ઉદ્ધાર સિદ્ધ છે [૧]

મૂલમ્ —અન્યાશ્રયસ્તદીયૈકપદાશ્રયવિરોધઃ ।

પ્રમોહદાસીનતાયા કારણ ત્યજ્યતાં દ્રુતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —અન્યાશ્રય જોવો છે કે વહીયો [અનન્ય ભકતો] ને જોઈ [શ્રીકૃષ્ણની] પદાશ્રયનો આશ્રય કરે છે તેમાં વિરોધ કરે છે શ્રીકૃષ્ણની ઉદ્ધાસીનતાનું કારણ અન્ય-શ્રય છે તેથી એ અન્યાશ્રયનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો [૨]

વિવેચન.—ઉપર કહ્યું કે યશ્વભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય-છે પરન્તુ એ શ્રીકૃષ્ણના યશ્વભાવનામાં અન્યાશ્રય મહાભાષક છે અન્યાશ્રય જોવો તો બાધક છે કે મહાભાષ વહીયોને પણ વિરોધ કરે તો પછી પ્રાકૃતલયોની તો શી જાતિ ? શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય ત્યજ અન્યાશ્રય કરનાર તો નિઃશ્ચય અપ્રાપ્તિને પ્રાપ્ત થાય છે અન્યાશ્રય વિરોધકું છે કે-

‘ મગલત્વવ્યવસ્થાપરાગમુપો ન સિ યુક્તરં મરણેઽપિતરામ્ ।

દુતરાશ્રયર્જ ગજરાજપુત્રો ન સિ રાષ્ટ્રમમપ્યુરરીકુલતે ॥”

અર્થ —ભજવાનના વરણકમલની રજ સેવનાર ભકતને મરણ કરતાં પણ અધિ આપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યનો આશ્રય સર્વથા અનુચિત છે ને અજરાજ પર સ્વારી કરનાર કોઈ પણ દિવસ જપેદાનો અગીકાર કરતો નથી તે જ પ્રમાણે પરમકાષાયત કોટિકન્દર્પસાવણકુલ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરનાર ભકત કદાપિ મરણ કરતાં અજ અધિક આપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણવિના અન્યદેવાદિકનો આશ્રય કરતો નથી. હારિવરમૃતિમાં કહ્યું છે કે “નામ્ય દુર્લભમમ્યુર્વાપ્રાપ્ત્યં રેષં મિરીક્ષયેત્ । નામ્યં દ્રમ્ભાદ્મયમચ્ચ નામ્યદાયતમં જ્ઞેય ॥ અનમ્યગરખા યે તુ તથીવાનમ્યમાધના ॥ અનમ્યયોગમીગયા ય તે તુ સર્વેઽધિકારિણ ॥”

રહી શકે છે અને માત્ર એક પાદ પર બીજા સ્થિર કરી જેવનાર કરે છે જાનું સ્વરૂપ (શીતલ-મોહન) શ્રીકૃષ્ણના માત્ર ઉપચારિકમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે) એ સ્વરૂપનો જાણ અજ દર્શાવો છે. ક્યે પચ પુષ્ટિમનિરસથી પૂજી છે તે જમીનપર સ્થિતિ કરી જો છે ત્યજો પચ મર્વાશબ્દિતરથી પૂજી છે તે ત્રીજા ધર્મ પ્રાપ્ત પચ પર આશ્રય કરી રહે છે ક્યેમ મર્વાશબ્દિત પુષ્ટિબકિતને આશ્રિત છે ક્યેમ એ મર્વાશબ્દિતને પુષ્ટિબકિતથી આશ્રિત કરી દેવી એમ કથન થાય છે

અર્થ:—અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવના દર્શન ન કરવા અન્યદેવનો
સાદ પણ ન લેવો, અન્યદેવના મંદિરમા પણ જવું નહિ. [શ્રીકૃષ્ણનું] અનન્ય
શરણ ધારણ કરનાર, શ્રીકૃષ્ણને વિષે સેવાસ્મરણાદિ કરનાર, શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય
દેવતાઓના ભોગ ન ભોગવનાર એવા અનન્ય ભક્તોપર પ્રભુ સદા અનુગ્રહ કરે છે.
એવા અનન્યભક્તો ૪ સર્વ અધિકારી છે અન્યાશ્રય કરનાર હવ પ્રતિ પ્રભુ ઉદાસીન
થઈ જાય છે. પ્રભુ એમ વિચારે છે કે ‘મહાગમા શું સાગર્થ નથી કે હવે અન્ય દેવોનો
આશ્રય કરે છે?’ દામોદરદાસ સભાવાળાની સ્ત્રીએ એક થોડો પણ અન્યાશ્રય કર્યો તો
તેથી તેનો પુત્ર મ્લેચ્છ થયો. તેથી વૃષ્ણુવ ભગવદીયોએ સર્વથા અન્યાશ્રયનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો.

મૂલમ્--અસત્સંજ્ઞસ્ય ચ ત્યાગો ભાવવાધકતા યતઃ ।

યથા વ્યાધો વાધકઃ સ્વાચ્છરીરાદેઃ શરીરિણઃ ॥૩॥

અસત્સંજ્ઞસ્તથા પ્રોક્તઃ શ્રીમદાચાર્યપણ્ડિતેઃ ।

શબ્દાર્થ:—જેમ શરીરી (હવ) ના શરીરાદિનો બાધ કરનાર વાધ છે તેમ ભગવદીયના ભગવદ્ભાવનો બાધ કરનાર અસત્પુરુષોનો સંગ છે એમ મહાપણ્ડિત શ્રી આચાર્યજીએ કહ્યું છે તેથી અસત્સંગનો ત્યાગ કરવો વિવેચન—અસત્સંગ બાધક છે એમાં લૌકિક દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે. જે વ્યાધ મનુષ્ય પાસે જાય તો તે મનુષ્યના શરીરાદિકનો નાશ કરે છે તેજ પ્રકારે અસત્સંગ થાય, હુઃસંગ થાય તો ભગવદ્ભાવનો નિશ્ચય નાશ થાય છે જડભરતને અસત્સંગ થયો, પ્રાકૃત યોનિમાં જન્મેલા હરણુનો હુઃસંગ પ્રાપ્ત થયો તો તેથી તેની પર ગતિ થતાં ત્રણ જન્મનો અન્તરાય પડ્યો દ્વિવિદ વાનરને નરકાસુરના અસત્સંગથી શ્રીબલદેવજી સાથે ત્રણ વખત લડવું પડ્યું તેથી અસત્સંગ મહાબાધક છે એમ સમજી તત્કાળ એનો ત્યાગ કરવો (૩)

મૂલમ્:—અધ્યાસઃ સ્વશરીરાદૌ તદીયત્વપ્રકારતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ —દેહ વગેરે તદીય છે—ભગવત્સમ્બન્ધી છે—ભગવાનનો છે, એવો અધ્યાસ શરીર આદિમા બેધએ, વિવેચન.—અસત્સંગ મહાદુઃખરૂપ છે અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાસમર્થ પણ્ડિત છે અને તેમણે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સર્વનું મન્યન કરીને શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થ પ્રકટ કર્યા છે તે સર્વ ગ્રન્થોમા અન્યાશ્રય અને અસત્સંગ મહાબાધક છે એમ સર્વત્ર નિરૂપણ કર્યું છે તેથી અસત્સંગથી દૂર રહેવું.

મૂલમ્:—વિધાય સર્વથા મીતિં વિધેયેતરયોગતઃ ।

સત્સંજ્ઞેન સ્વમાર્ગેકનિષ્ઠત્વેન ચ સર્વથા ॥૫॥

સમર્પણાનુસન્ધાનં વિધેયં સિલિતૈઃ સદા ।

ઇદમેવાસ્મદાચાર્યમાર્ગે સાધનમુત્તમમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—અર્પણવ્યના યોગથી સર્વથા લાય રાખીને, સત્સંગથી અને સ્વમાર્ગમાં (પુષ્ટિમાર્ગમાં) એક નિષ્ઠાપણથી એકગ્રિત થયલા ભગવદીયો સહિત નિવેદનમન્ત્રનું અનુ-

સ ધાનજ આપણા શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં ઉત્તમ સાધન છે (૫-૬)

શબ્દાર્થ—આ પ્રકારે જસત્સગથી મહાભય રાખવો. જીવે તો જોઈ શ્રીકૃષ્ણને જનન્યાયકર્તૃવ્ય છે જોમ સમજી યથાશક્ય ભગવદ્ધર્મ આચરવો. પરંતુ જસત્સગ ન કરવો, સત્સગ (ભગવદીયોનો સગ) રાખવો. જે ભગવદીયની પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા હેતુ તેનો સગ કરવો, કારણ કે જોત-માર્ગીય ભગવદીયના સગથી પુષ્ટિમાર્ગની સર્વ રીતિઓ પ્રકારે જણાય છે, માર્ગમાં પૂર્ણ નિષ્ઠા હેતુભવે છે, અને ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. (૧) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીદ્વારા શ્રીકૃષ્ણજીને સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ કર્યું હોય જોવા ભગવદીયો સક્ષિત વિચાર કરવો કે “હે” શું સમર્પણ કર્યું છે? હવે હું કેવી ક્રિયાઓનું આચરણ કરું છું? મહારી કેટલી વસ્તુ પ્રભુ જીનીકાર કરે છે? મહારી કઈ ઇન્દ્રિય ભદ્ધિર્મુખ છે? મહારી સર્વ ઇન્દ્રિયો ભગવત્સેવામાં વિનિયોજાય છે? કઈ ઇન્દ્રિય ભગવદ્વિમુખ છે? હું કેટલા સમયથી રૂબરૂ જીનીકૃષ્ણ ધામમાંથી વિદ્યાર્થી છું [બ્રહ્મચરણ પાળ્યો છું], ભગવાનથી વિયુદ્ધ પડ્યો છું? હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને કૃપા કરી મહારી જીનીકાર કર્યો અને ભગવત્સગ ધ કરાવી આપ્યો!” જાણી ભાવનાઓ ભગવદીયોને જોઈતી થઈ કરવી ભગવદીયની સાથે રીનતા રાખવી કે જેથી જોમની કૃપા સંપાદન થાય અને કઈ નવીન રસાનુભવ થાય. ભગવદીયોના સગમાં નિવેદનમંત્રનું સ્મરણ કરવું તે જ પ્રાર્થ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ધ ધર્મો કહે છે કે “સદા તાદૃશીયજનના સગમાં નિવેદન મંત્રનું સ્મરણ કરવું” આ પ્રકારે ભગવદીયો પાસેથી નિવેદનનો પ્રકાર જાણી લઈ મનમાં ભાવ રાખવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં જાણ ઉત્તમોત્તમ સાધન છે (૬)

મૂલમ્—સ્વાચાર્યચરણદ્વન્દ્વદ્વાયયણમાહૃતૈ ।

વિધેય તેન સફલમસ્મિન્માર્ગે મવિપ્યતિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીના જન્મે ચરણકમલનો દહ આશ્રય આદરમુદ્રા થઈ કરવા તેથીજ આપણ સકલકાર્ય આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધ થશે.

વિવેચન—આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દહ આશ્રય જે રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે તેને આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત દૃઢચરિત્ર થાય છે તેથી કેવી જીવોએ તો અન્યથા શ્રીઆચાર્યજીનો દહ આશ્રય કરવો તેથી સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે. (૭) રિતિવીરિરાવર્તિચરિતિનં જનુર્વંશી શિદ્ધાપત્રં શ્રીમાપેશ્વરજીજીવનકીર્તનકાવ્યમાદ્યમહિતે રામાત્મકાં

શિદ્ધાપત્ર ૧૫ મુ

ઉદેશ—હવે આ પચ્ચદશ શિદ્ધાપત્રમાં ભગવાનની લીલાના અનુક્રમ ધાનકર્તૃક ભગવત્સમરણ કરવું જોમ નિરૂપણ છે કેપર કહ્યું કે ભગવદીયનો સગ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના જન્મે આપણાવિનંદનો આશ્રય કરવો. ત્યારજ પુષ્ટિમાર્ગનું દૃઢ સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે કહાય છે.

મૂલમ—યદક્ષીરુતર્જીયાનાં ન દુઃખ લેશતોઽપિ હિ ।

સદાનન્દ મદાનન્દાત્સમૃતિ મિચતાં સદા ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જેમના અગીકૃત જીવોને એક લેશ પણ હુ.ખ નથી, જે સદા આનન્દ રૂપ છે એમનું સ્મરણ સદા આનન્દપૂર્વક કર્યા કરો. વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ આવનાર જીવને આનન્દનું દાન કરે છે તેવા શરણુ આવેલા જીવોને લેશ પણ હુ:ખ થાય તે પોતે સહી શકતા નથી. (૧)

મૂલમ્--યો નિજાનતિસન્તપ્તાન્સ્વકૃતે વીક્ષ્ય વિસ્મિતઃ ।

પ્રાદુર્ભવત્યચિરતસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રભુ પોતાને માટે પોતાના ભક્તોને વિરહાગ્નિથી અતિ તપેલાં જોઈને વિસ્મિત થાય છે અને શીઘ્ર પ્રકટ થાય છે તેની સ્મૃતિ સદા કરવી (૨)

વિવેચન:—જે દિવસથી આ જીવ ભગવાનથી વ્યુચ્ચરણ પામ્યો (વિષ્ણુ-વિષ્ણુટો પડ્યો) તે દિવસથી ચોરાશી લક્ષ યોનિમા એ ભ્રમણ કરે છે, જન્મમરણના અનેક પ્રકારના હુ.ખ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારાગ્નિમાં મહાસન્તપ્ત છે યદ્યપિ પોતે દેવી જીવ છે તો પણ પોતાનું ભગવત્પ્રતિ દાસત્વ તથા ભગવાનનું સ્વરૂપ એ જીવ ભૂલી ગયો છે તેથી સંસારમાં મહાહુ.ખ પામે છે પોતાની કૃતિયોથી હુ.ખી થાય છે શ્રીઠાકોરજી આ જોઈને વિસ્મય પામ્યા અને મનમાં ખિન્ન થયા કે “મહારા દેવી જીવ અતિહુ.ખિત છે” તેથી ઠકણા કરી શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીરૂપે અગ્નિમાંથી પ્રકટ થયા. એ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ નિજ દેવીજીવના ચિરકાલના સકલ હુ.ખ દૂર કર્યા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એવા પરમ દયાલુ અને ભક્તવત્સલ છે તેથી તેમનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે. (૨)

મૂલમ્--યઃ સ્વતઃ સેવકાના હિ પરાશ્રયનિવારકઃ ।

કૃપાસરિત્પતિઃ કૃષ્ણસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—જે શ્રીકૃષ્ણ (પોતે જ) નિજ સેવકોના અન્યાશ્રયનું નિવારણ કરે છે, જે શ્રીકૃષ્ણ દયાના સાગર છે તેમની સ્મૃતિ સદા કરવી. [૩]

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણે સર્વ વ્રજભક્તોનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો વ્રજના ગોપો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના માહાત્મ્યથી અજ્ઞાત હોઈ ઇદ્રવ્યજ્ઞ કરતા હતા. આ રીત તેઓ એક પ્રકારનો અન્યાશ્રય દોષ આચરતા, શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી એમનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો પોતે જ ઇન્દ્રવ્યજ્ઞ બંધ કરાવ્યો, ઇન્દ્રને કોપાવ્યો, સાત દિવસ સુધી ઘનઘોર વર્ષાદ ઇન્દ્રે વર્ષાવ્યો. આ આપત્તિમાં પણ પ્રભુએ પોતે જ ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું, પોતે જ ગિરિરાજનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ઇદ્રવ્યજ્ઞને અર્થે તૈયાર કરેલી સર્વ સામગ્રીનો ભોગ કર્યો આ પ્રકારે ભગવાન પોતે જ નિજ ભક્તોની અન્યાસક્તિ દૂર કરાવે છે શ્રીનંદરાયજી અમ્બિકાપૂજનાર્થે ગોપ-સંહિત ગયા હતા સ્વગૃહમાં પ્રકટ, લીલાવિશિષ્ટ રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમનો આશ્રય ત્યજી અન્ય પ્રાકૃત દેવીની ઉપાસનાર્થે નંદરાયજી ગોપસંહિત વનમાં પધાર્યા. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના પિતાની આ અન્યાસક્તિનો ત્યાગ કરાવવા સુદર્શનસર્પનો દશ કરાવ્યો અતિ ઉપાય કર્યા છતાં જ્યારે સર્પ નંદરાયજીનો શ્રાસ કરતા અટક્યો નહિ, ત્યારે નંદરાયજીએ પોતે સ્વપુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર્યું કે તરતજ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના કોમલ ચરણરૂપર્શથી સર્પદશ નિવૃત્ત કર્યો, અને સુદર્શનસર્પને પણ પોતાનું મૂલ દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું, સ્વપુત્રનું આવા

અલૌકિક માહાત્મ્યનું જ્ઞાન આ પ્રકારે નિરૂપણ તથા યોગોને મધુ કે તરતજ જોમને અન્નદેવનો આશ્રય છુટયો અને મધુ શ્રીકૃષ્ણમાં જોમના ચિત્તને નિરોધ થવા માંડ્યો.

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પણ નિજ સેવકોનો પરામર્થ [અન્ન દેવનું ભવન] એકાંત જોક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ ઉપરેશે છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી દ્વારા શરણે આવેલા છવેન શ્રીકૃષ્ણ સ્વીય તરીકે અગ્રીકાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ જોવા કૃપાના સમુદ્ર છે કે, જોનો અગ્રીકાર કરે છે તેનો પુન ત્યાગ કરતા નથી. બાકતો પર કૃપા જ કરે છે.

મૂલમ્—હૃદયસ્ય સમસ્તાનાં ધુનોર્તિ વિપયાદરમ્ ।

દયાદામોદરશ્રીમાંસત્સ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જે સમસ્ત બકતોના હૃદયોમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેમની વિષય પ્રતિ પ્રીતિ રૂપ કરે છે જે દયાથી શ્રીમાન્ હામોદર થાય છે તેનું સ્મરણ સદા કરે. ૪

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તે પછી બકતોનું હૃદયમાં સ્થિતિ કરે જોમાં શું કહેવું? પરંતુ જીવ વિષયાર્થિક ખાનપાન, દેહસમ્બન્ધી સસારમુખમાં આદર કરી મન વિષયોમાં આસક્ત કરી દે છે તેથી હૃદયમાં સ્થિતિ કરી શકેલા પ્રભુને મૂલી બાધ છે અનેક વિષયમાં સુખ થઈ સસારમાં જમણ કરે છે પ્રભુ કૃપા કરી નિજબકતોનો વિષય પ્રતિ આદર દૂર કરે છે પ્રભુ હામોદર છે પ્રભુએ શ્રીમદ્યોગજી ઉપર જોવી કૃપા કરી. પોતેજ તેના દોરઠાથી પોતાનું ઉદર ભન્ધાવા દીધું આવા બકતને ત્સલ પ્રભુ તથા શ્રીઆચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગમાં જોકરૂપ છે- તેથી તેમનું સ્મરણ કરવું. (૪)

મૂલમ્—ય પ્રાણપ્રેષગોપીનાં સક્લ ગોપયતિ સ્વત્ ।

નિલાયનાદિલીલામિસ્તરસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૫॥

શબ્દાર્થ—જે પ્રભુ સ્વત પ્રાણપ્રેષ ગોપીજનનો સગમ નિલાયનાદિક લીલાયકે (છુપાઈને કીઠા કરી સન્તાઈને ખેલન કરી) સ્મરણ રાખે છે તેનું સ્મરણ સદા કરવું (૫)

ભગવાન્ બકતોને રસદાન કરે છે તે જિતિગોપ છે પ્રકટ કરે રસ જીવ જે વાક્ય પણ રસ માર્ગના સિદ્ધાન્તનું પ્રાપ્ત છે સ્વામિસત્ત્વની રસાત્મકતાનો અનુભવ જિતિશુદ્ધ છે જે રાસ બકતે ભગવદ્ભક્તનું ભગવદ્ભક્તનું જાણવા ભગવત્સમાયમનું અલૌકિક મુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે મુખ તે ભક્તજી જલ્દી છે તે મુખનો સાક્ષાત્કાર અન્ન જિતિને થતો નથી. જે જીવ ભગવત્પરાયણ છે તેને રસદાન છે જે રસદાન પોતે કરે છે તે જિતિશુદ્ધ રામે છે ભગવાનમાં જે અલૌકિક રસ પરિચય છે તે પ્રકટ ન થાય તે પ્રકટ થઈ રસભાસ થઈ ન જાય તેથીજ પોતે બ્રહ્મા જેનું પીતામ્બર પારણ કરે છે ભગવાનનું પીતામ્બર રસાન્બદન કરવામાં છાસોગ્રી છે તેથી પોતે જોનો અગ્રીકાર કરે છે ભગવદ્ભક્ત ભગવત્સમાયમ ભગવદ્દસારવાદ અનુભવેનેષ છે (સો સૌના અનુભવથીજ જલ્દી કામ્ય એમ છે) પ્રત્યેક વાતકાને વિચિત્ર રસનો આસ્વાદ થાય છે એ રસાસ્વાદ ભક્ત તેમજ ભગવાન અન્ન સવધી શુદ્ધ રામે છે એ વાન આ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કરે છે કે ભગવાન્ પ્રાણપ્રેષ એવા જે ગોપીજન બકતો છે તેમની સાથેના સમાયમથી ઉદ્ભવેલા રસને શુદ્ધ રામે છે "

વિવેચન—શ્રીન દયાજી, શ્રી પદ્મોદ્યાજી તેમજ અન્ન ગોપાર્થિક બધું નહિ જોવી સીતે ભગવાન્ પ્રજ્જાકતો (ગોપીજનાદિક) ને રસદાન છુપાઈ છુપાઈને કરે છે આ ગોપીજન

(લક્ષ્મી) શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણુ પ્રિય છે. એ વાત ઉદ્ધવજીને લગવાનું દશમસ્કન્ધમાં કહે છે કે:-
“તા મનમનસ્કા મત્પ્રાણા મદર્થે ત્યક્ત્વદૈહિકા । ચેત્યક્તલોકધર્માશ્ચ મદર્થે તાન્નિભર્મ્યહમ્ ॥”

અર્થ:-એ ગોપીજનો મારામા મન રાખવાવાળા છે, મારામાજી એમનો પ્રાણુ છે. મારે અર્થે એમણે સર્વ દેહના ધર્મો ત્યજ્યા છે મારે અર્થેજ એમણે સર્વ લૌકિક ધર્મોનો ત્યાગ કર્યો છે તેથી હું તેમનું પોષણ કરું છું.” એ ગોપીજનોએ પોતાના મન, મન, ધન, પ્રાણુ અને દેહ સર્વ પ્રભુને અર્પણ કર્યા છે. પ્રભુને એવા, મીઠાઈ, દૂધ, દહીં. માખણુ ભાવપૂર્વક આરોગાવે છે, પ્રભુનાં ચિન્તનમાં પોતાના મનનો વિનિયોગ કરે છે. પ્રભુના શુણગાન કરવામાં જાણીનો ઉપયોગ કર્યો છે. ટુંકામાં પોતાની એકાદશ-ઇન્દ્રિયો લગવ-દર્થ વિનિયોગે છે. પ્રભુનું જ શ્રવણ, કીર્તન, દર્શન આદિમાં પોતાની કર્મેન્દ્રિય, વાગિન્દ્રિય, અને નેત્રેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરે છે. જે ગોપીજનોએ લગવાનને અર્થે નથી કરી લોકનિ-દાની શ્રીકર, કે નથી કરી વેદનિન્દાની શ્રીકર, જેમણે લગવત્સમાગમને અર્થે પોતાના દેહસમ્બન્ધી પતિ, પુત્ર, બાન્ધવ, આસ અને સ્નેહીઓનો પણ ત્યાગ કર્યો અને માત્ર લગવાનમાજી તદ્દલીન થઈ ગયા તો એવા અનન્ય ગોપીજનો લગવાનને પ્રાણુપ્રેષ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય !! તૃતીય સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજી કહે છે કે:-

“અહો વ્રજી યં સ્તનકાલકૃદં જિઘાંસ્યાપાયયદપ્યસાધ્વી ।

ભ્રમે ગતિઃ ધાન્યુજિતાં તત્તોડન્યં ક વા દયાલુ શરણં વ્રજેમ ॥” (અ. ૨. ૨૩)

અર્થ:-“અહો દુષ્ટ પૂતનાએ શ્રીકૃષ્ણનો વધ કરવા સ્તન વિષેનું કાલકૃદ-વિષનું પાન કરાવ્યું ! એવી રાક્ષસી (જેણે લગવાન પર આટલું બધું વેર આપ્યું) પણ લગવાનની માતાને યોગ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ! શ્રીકૃષ્ણ એવા તો દયાળુ છે કે પોતાનો વધ કરનારી રાક્ષસીને પણ ઉત્તમ ગતિ આપે છે તો એમનાથી અન્ય કોણ વધારે દુષ્ટાલુ હોઈ શકે, કે જેને શરણે આપણે જઈ શકીએ ?” લગવાન જ્યારે આવી વિષપાન કરાવનાર રાક્ષસીને પણ વશ થઈ તેને ઉત્તમ ગતિ આપે છે. એ લક્ષ્મી, લગવાનને દૂધ આદિ અનેક પ્રકારની સામગ્રી આરોગાવે છે તેમને વશ થઈ ઉત્તમ ગતિ આપે એમાં શું આશ્ચર્ય ! એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાણુપ્રેષ ગોપીજનને સર્વથી છુપાઇને રસદાન કરે છે, એમની સાથે નિત્ય રાસાદિક લીલા કરે છે એવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે, (૫)

મૂલમ:-ય ઉદ્ધવેન ભક્તેન સ્વસ્વરૂપમવોધયત્ ।

ગોપિકાનાં હૃદન્તઃસ્થસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૬॥

શબ્દાર્થ:-આ શ્લોકમાં, શબ્દાર્થ એ રીતે થાય છે (૧) ગોપિકાના હૃદયની અન્દર વિરાજેલા જે લગવાનને ઉદ્ધવજી ભક્તને પોતાના સ્વરૂપનો બોધ કર્યો છે તે લગવાનની સ્મૃતિ નિરન્તર કરવી જોઈએ (૨) ગોપિકાના હૃદયમાં રહેલા સ્વરૂપનો બોધ જે લગવાને ગોપીજનોને ઉદ્ધવજી ભક્તદ્વારા કર્યો તે લગવાનની નિરન્તર સ્મૃતિ કરવી, (૬)

આ શ્લોકમાં ઉદ્ધવજી અને ગોપીજન વિષે કઇક સમ્બન્ધ બતાવ્યો છે. ઉદ્ધવજી જાણી છે ગો-પીજન લગવાનના પ્રાણુપ્રેષ ભક્તો છે ગોપીજન લગવાનના તીવ્ર વિપ્રયોગાર્થિ સન્તપ્ત છે ઉદ્ધવજી આપ્યા છે યોગનો ઉપદેશ કરવા, પરન્તુ ગોપીજનનો લગવત્સલિ, તીવ્ર પ્રેમ, તેમજ ઉત્કટ અને ઉણુ

વિરહભા નોષ ઉદવળ ઉપરોલ ઘણ રહતા નથી ખલુ સિધ્ધ થાય છે । ઝોપીજનની ઉત્કટ પ્રેમ વલ્લુ ભક્તિ નોષ સુખકિત થાય છે અને ઝોપીજન જેવા અપ્રતિમ ભગવદ્વિરહી ભાવોની પાદરજ પ્રાપ્ત રજ પન્દાવનમાં ફાપક સાત્વિક રાજસ વા તામસ વનસ્પતિ થવાની અભિલાષા રહિને છે । ઉદવળ અને ઝોપીજનના સવાધી યાન કરતા પ્રેમવલ્લુ ભક્તિનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ ઉદવલ્લને નિજ ભક્ત ગણી વિચાર કરે છે કે ઉદવલ્લને મહારી બહુ સેવા કરી અને એ સેવાકલ્પમા મજલીદાનેા અનુભવ યાચ તો સાર । પરંતુ એ અનુભવ તો શ્રીસ્વામિનીીલને હાય છે । ભગવાનનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ તો શ્રીસ્વામિનીીલના અને મજસકનોના હૃદયમા સ્થિતિ કરી રહે છે । એટલે યોગનું મિષ કરી ઉદવલ્લને પોતાના નિજસ્વરૂપના શોધાર્થે ભગવાને મજમાં જવાની આજ્ઞા કરી ભગવદ્દાસના સાર ઉદવલ્લ મજમાં ગયા તો ત્યાં ગોપીજનોએ ઉદવલ્લને ભગવાનના સખા ગણી પોતાના સર્વ લીલા ઉદવલ્લને બતાવી ત્યારે ઉદવલ્લને મજલીદાનેા અનુભવ થયે । ઉદવલ્લ પોતાના યોગને ભૂલી ગયા અને ગોપીજનને વન્દન કરી કહેવા લાગ્યા કે—

“नायं भियोऽङ्गश्च मितान्तरके प्रसादः स्वयंप्रतितां नल्लिगगन्धरुणां कुतोऽप्या ।

रामोऽस्मिन्नेत्युक्तं भुजवन्द्युद्गीतकण्ठसङ्घाशिषां च दृष्ट्वा प्रजपत्तपीताम् ॥ १० ॥

आत्मानहो वरजरेणुपामहं स्यां वृश्चावने किमपि शुक्मछतीपधीनाम् ।

या वुस्त्यञ्च स्वञ्चगमार्यपं च दित्वा मेहुर्मुकुन्दपत्नी अतिमिर्विमृश्याम् ॥ ११ ॥

वन्दे नन्दप्रज्ञापीतां पादरेणुमयीस्त्रयः । यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति गुणनन्दम् ॥

શ્રીગોપીજનોને જે પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે-રાસોત્સવસમયે ભગવાનના શ્રીહસ્તથી
જ્યારે જેમનું હૃદયહૃદય થયું ત્યારે જે પ્રસાદ-અલીકિક રસ, જેમણે અનુભવ્યો-તે પ્રસાદ
નથી અનુભવ્યો નિરન્તર પ્રીતિવાળી લક્ષ્મીજીએ, કે નથી પ્રાપ્ત થયો કમલસમાન કવિ
અને જ થવાળી અપ્સરાઓને તો પછી અન્ય સ્ત્રીઓને તો જે રસની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય
જે મલમલતો-ગોપીજનો પતિ, પુત્રસખ્ય પી સર્વ મુદુખ્ય તેમજ વેદની મર્ચાદાનો જ
ત્યાજ કરીને કૃતિથી ચોખવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણની પદવીને પ્રાપ્ત થયા તે ગોપીજનની પ્રાપ્તિ
રેણુઓની સેવા કરનાર વૃન્દાવનના (ચિતન) માણી થવાની તો મ્હાશી ચોગવતા નથી જ
તેથી વૃન્દાવનમા જેમની ઘરણુરેણુ સેવનાર વનસ્પતિયો, જેની કે શુક્રમ લતા વા જે
સિયો આમાંથી કોઈક દુઝાકે તો કેવું સાફ !! અર્ચાત ચાન્વિક, રાજસ વા તાજ
જે સ્થાવર છે તેમાંથી કોઈ પણ દુ (ઉદવચ) થાઈ તો કેવું સાફ, કે જેની મને
(ઉદવચને) પણ કોઈક સમય આવા ભગવદ્વિરહી જાતોની ઘરણુરેણુનો સુખ-અથવા !!
દુઃખ સ્ત્રીઓની ઘરણુકમસની રજને દલેજલે વાન કરે છુ, કે જેમની હરિશય
સ્વતન્ત્ર રતન (સ્વતન્ત્ર આન) ત્રણે ભુવનને પાવન કરે એવું છે !! "

ઉપદેશ કરવા આવેલા યોગી જ્ઞાની ઉદવચનની એ.પી.જન પાસે જાવી દયા થઈ।
એવા ઉદવચને જણ મજામાં મુક્ય, હવા વા કોઈ પણ ઔષધિ યવાની અભિલાષ
થઈ। આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભાવાત્મા ભજવાન મજામજ્યોતના દૃશ્યમાં સ્થિતિ કરે છે
તેથી એવા ભાવાત્મક ભજવાનનું તેમજ શ્રીમદ્દામ્રમુગ્ધના વારણકમળનું સ્મરણ સદા કરવું

मूलम् -य स्यमाहात्म्यबोधाय प्रादुर्भावितवान्स्वयम् ।

प्रभु श्रीवल्लभाचार्यास्तस्मृति प्रियतां सदा ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ.—જે પ્રભુ નિજલકતોને પોતાના માહાત્મ્યનો બોધ કરવાને, પોતે જ શ્રીમદ્વૈભાચાર્યજી રૂપે પ્રકટ થયા તેમની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૭)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવજીને નિજ લક્ષ્મી બાણી પોતે નિજ સ્વરૂપ બતાવ્યું પણ અનંતર જ ભગવદીય શ્રીગોપીજનદ્વારા નિજ ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો, ભગવાને ઉદ્ધવજીને ગોપીજનની પાસે મોકલ્યા અને ગોપીજનોને ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન કૃપા કરે તેથી પણ ભગવદીયો દ્વારા ભગવાનના સ્વરૂપનો બોધ થાય એ સર્વોપરિ છે. તેજ પ્રકારે દૈવી જીવો સસારમાં વ્યથા થઈ ભગવત્સ્વરૂપને ભૂલી ગયા હતા તેથી તેમને સ્વમાહાત્મ્યને—ભગવત્સ્વરૂપનો—બોધ કરવા શ્રીમદ્વાચાર્યજી શ્રીવૈભાધીશને ભૂતલ પર મોકલ્યા. શ્રીવૈભાચાર્યજીએ પૃથ્વી પર પ્રકટ થઈ દૈવી જીવને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો, રસાત્મક ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની શુદ્ધ નિર્ગુણ ભક્તિ પ્રતિપાદન કરી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એવા સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. તેમનું સદા સ્મરણ કર્તવ્ય છે. (૭)

મૂલમ્:—યસ્ય સ્મરણમાત્રેણ સકલાર્તિવિનાશનમ્ ।

તત્ક્ષણાદેવ ભવતિ તત્સ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—જેના સ્મરણમાત્રથી સકલ દુઃખનો સંપૂર્ણ નાશ તે ક્ષણે થઈ જાય છે તે પ્રભુની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૮)

“ હવે શ્રીમદ્વાચાર્યજી મહાપ્રભુજી “ સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશન ” જેમની કેવલ સ્મૃતિથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે ” એ નામનું પ્રતિપાદન કરે છે શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રમા શ્રીમહાપ્રભુજીનું આ એક નામ છે

વિવેચન:—એવા શ્રીકૃષ્ણરૂપ ભાવાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિન્દના સ્મરણથી માત્ર સકલ આર્તિનો—સસારના સર્વ દુઃખનો, દોષનો નાશ થઈ જાય છે, અને તત્ક્ષણ શ્રીકૃષ્ણ એ જીવ ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે વ્રજલકતોની માફક અહર્નિશ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણ કમલનું સ્મરણ કરવું (૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चदशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१६॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મું.

ઉદ્દેશ —આ શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ ભગવત્સેવન, સ્મરણ, કીર્તન કરનાર ભક્તોને ભગવાન નિરોધ સિદ્ધ કરે છે તેમ જ ઐહિક, પારલૌકિક ભગવાન પોતે જ ભક્તને સિદ્ધ કરી આપે છે તેથી ભક્તોએ ચિન્તા કરવી નહિ તેમ મહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરે ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય, આપણા દોષ સ્ફુરે એ નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—સદા સ્વભક્તહૃદયાવાસઃ સ્વાચાર્યમાવિતઃ ।

યશોદાઽતિપ્રિયઃ શ્રીમાન્ નન્દસુનુર્વ્રજેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥

સ્મરણીયો યંધાશક્તિ સેવનીયસ્તંધો પુન ।

તાદૃશૌ સહસદ્ગોન કયનીયશ્ચ સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — સદા સ્વભક્તોના હૃદયમાં વિરાજમાન, સ્વાભાર્થના ભાવથી ભ્રાન્તિ, શ્રીચર્યોદ્દાહને અતિપ્રિય, શ્રીમાન, શ્રીન હાથેલના પુત્ર, મજના ઇંધર સ્વાશક્તિ સેવા કરવા યોગ્ય, તાદૃશીય (ભક્તોના) ના સંજમાં જેમની લીલાતું કથન કરવા યોગ્ય છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું ઉચિત છે, (૧૨) વિવેચન — સદા શ્રીઠાકોરણ તિજ ભક્તના હૃદયમાં વાસ કરે છે શ્રીઆભાર્યે મહાપ્રભુલના ભાવથી શ્રીઠાકોરણને પ્રસન્ન કરે એવા પુષ્ટિમાર્ગીજ ભજવદીયોના હૃદયમાં પ્રભુ સદા વિરાજે છે પ્રભુ કૃપા છે પ્રભુ શ્રીચર્યોદ્દાહના ઉત્સવમાં લાઠ પાંખી રહ્યા છે, શ્રીચર્યોદ્દાહને અતિપ્રાણપ્રિય છે, શોભન માન નન્દસુત્ર છે, જેનું પર્ણન હસમ રહેલું (ભાગવત) માં નન્દમહોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણ દેવણ કહે છે કે “ નન્દસ્સ્વાત્મજ સત્યમે સાતાંદ્રાક્ષો મહામનાઃ ”

અર્થ — “ શ્રીનન્દરાયણને કર્વારે આત્મજ (પેતાના દેહમાંથી પુત્ર) ઉત્પન્ન થયો ત્યારે અતિ આનન્દથી ઉત્સાહ બધું બહાર થયું ” નન્દરાયણના આત્માથી-દેહથી ઉત્પન્ન થયા એવા શ્રીકૃષ્ણ મંજના પૌત્ર છે સદા મજમાં જે ભક્તના સમર્થ વિદાર કરે છે, એવા જ (નન્દસુત્ર જ) પુષ્ટિમાર્ગીમાં સેવ્ય છે, એવા-શ્રીઠાકોરણ જે-નમાર્ગીજ ભજવદીયોના હૃદયમાં વસે છે નવમસ્કંધમાં ભગવાન દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે “ સાધવો દુર્વ મદ્ય સાધુનાં દુર્વ ત્વદસુ । મદ્યપ્તે જ જ્ઞાનમિતિ નાઈ તેમણો મતાગમિ ”

સાધુ પુરુષો આદ્ય હૃદય છે-ભક્તો આદ્ય હૃદય છે અને સાધુપુરુષોનું હૃદય પણ હું છું-ભક્તોના હૃદયોમાં હું છું ભક્તો આત્મથી અન્ય પદાર્થ ભણતા નથી અને હું એવા ભક્તોથી બીજું કંઈ ભણતો નથી ” એવા ભાવાત્મક, નન્દસુત્ર, શ્રીઠાકોરણ વિકાર કર્તા મજભક્તને વચ છે તેથી એમનું સ્મરણ મજભક્તોસહિત કરવું, જિને એમની સેવા પશુ મજભક્તોના ભાવથી કરવી એમની કથા પણ ભજવદીયના સંજમાં શ્રવણ કરવી

મૂલમ્ — અહર્નિશ પ્રજાધીશ પ્રપન્ચાસ્મૃતિસાધકઃ ।

સ્વકીયપક્ષપાતી ચ નિજસક્ત્યા નિરોધકૃત્ ॥ ૩ ॥

સ્મરણીયઃ કૃપાપારાવારો વિદિતરૂપવાન્ ।

સ યદાસ્મસ્સર્વકર્ત્તા ચિન્તાણુરપિ નો હૃદિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — અહર્નિશ પ્રપન્ચની વિસ્મૃતિના સાધક નિજભક્ત તરફ પક્ષપાતી, પેતાનામાં આસક્તિ કરાવીને નિરોધ કરવાવાળા, કૃપાનાં સમુદ્ર જેમનું સ્વરૂપ જણાવ છે એવા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું એજ પ્રભુ આપણે સર્વ સિદ્ધ કરનારા છે તેથી અમને અણમાત્ર પણ ચિન્તા નથી (૩-૪)

વિવેચન — સ્મરણ, સેવા, કથા અહર્નિશ એ એક પ્રજાધીશની કૃપા તેના આ પ્રાપચિક, દેહસંગમ થી તેમજ લૌકિક વૈદિક સર્વ આપક પદાર્થોની વિસ્મૃતિ થાય છે.

આજે પ્રપંચની વિસ્મૃતિનું સાધન છે તથા પુષ્ટિભાગીય ભગવદ્ધર્મ છે, અન્ય કંઈ એવું સાધક નથી. વ્રજાધીશ પ્રભુ નિજભક્તોના પક્ષપાત કરે છે. નિજ સામર્થ્યથી ભકતોને અન્ય સર્વ સ્થલેથી નિવૃત્ત કરી પોતાનામાં નિરુદ્ધ કરે છે આ નિરોધ જ્યારે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ભગવદ્ધર્મ, ભગવત્સેવાકથા, ભગવદ્લીલાગુણગાનાદિ અને છે એકાદશ ઇન્દ્રિયો સંસારમાં ન યોજતાં પ્રભુમાં વિનિયોજાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે:—

“દારિણા યે વિનિર્મુક્તાસ્તે મમ્ના ભવસાગરે । યે નિરુદ્ધાસ્તે યવાત્ર મોદમાયાન્ત્યર્હનિશમ ॥
સત્સારોવેશદુષ્ટાનામિન્દ્રિયાણાં હિતાય વૈ । કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તૂનિ ભ્રમ્ન કૈશસ્ય યોજયેત્ ॥
ગુણેષ્વાવિષ્ટચિત્તાનાં સર્વદા મુરવૈરિણ । સત્સારવિરહક્લેશી ન સ્યાતાં હરિવન્ત્સુખમ્ ॥

અર્થ:—“જે જીવોનો ત્યાગ કરે છે તે જીવો ભવસાગરમાં ડુબે છે—સંસારસાગરમાં નિમગ્ન થાય છે. પરંતુ જેનો પ્રભુ નિરોધ કરે છે તેઓ જ અહિં અહોરાત્ર આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના હિતાર્થે સર્વ પદાર્થોના વ્યાપક ઈશ, શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવા, (એકાદશ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ સંસારમાં નહિ પણ ભગવાનમાં કરવો) જેમ કે નેત્રથી પ્રભુનાં દર્શન કર્ણથી પ્રભુની કથા શ્રવણ કરવી ઇત્યાદિ) જેઓનું ચિત્ત મુરારિ શ્રીકૃષ્ણના ગુણગાન કરવામાં આવિષ્ટ છે તેમને સંસારનો વિરહ તેમજ કલેશ પીડતા નથી પણ ભગવત્સુખ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે ” જપ, હોમ, તપ, તીર્થ વ્રતાદિક જે મર્યાદામાર્ગના સાધન છે તેમાં અનેક કાલાદિ દોષ બાધ કરે છે. તેમાં પ્રભુ રક્ષા કરતા નથી પરંતુ ભગવદ્ધર્મના આચરણમાં રક્ષા કરે છે. જેમ કે પ્રદહાદની રક્ષા પ્રભુએ સ્તમ્ભમાંથી નૃસિહરૂપે પ્રકટ થઈ કરી. કારણકે પ્રદહાદ ભકત હતો અને ભકતના ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રતિબંધ આવે તો તે ભગવાન દૂર કરે જ. શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ, એમની સેવાદિક મન લગાડી કરતા કાલાદિક કોઈ પણ પ્રતિબંધ કરતાં નથી ભગવાન નિજભક્તોના પક્ષપાતી હોઈ ભકતમાં પોતાની ભગવદાસક્તિનું સામર્થ્ય ઉપજાવી અન્ય સર્વ સ્થાનમાંથી ભકતનો નિરોધ કરે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ પરમહયાતુ છે એ વાત વેદ, શાસ્ત્ર તથા શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ષષ્ટ સ્કન્ધમાં અં ૨ માં શ્રી વિષ્ણુદ્વિતો અંહોપતિત્ત ઐક્ષ્મભેલનાં અત સમયે યમદ્વિતો અને વિષ્ણુદ્વિતોના સવાદમાં કહે છે કે—

“સાંકેત્ય પારિહાસ્ય ચ સ્તોમ હેલનમેવ વા । વૈકુણ્ઠનામગ્રહણમશેષાઘહરં વિદુઃ ॥૧૬॥
અજ્ઞાનાદયવા જ્ઞાનાદુત્તમશ્લોકનામ યત્ । સર્વોત્તિતમયં પુંસો દદેદ્વેધો યથાડનલ ॥૧૮॥

અર્થ:—“સંકેતમાં, હાસ્યમાં મશ્કરીમાં યા અપનાધમાં લીધેલું વૈકુણ્ઠભગવાનનું નામ અશેષપાપનું હરણ કરનાર છે એમ ઋષિ લોકો જાણે છે. અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી ઉત્તમ યશવાન ભગવાનના નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે છે તેમ જીવોનાં પાપને દહન કરે છે ” આ વચનાનુસાર શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન અન્યમાં કહે છે,

અર્થ:—“પ્રભુને આધીન પ્રાણવાદા જે ભકતોએ અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી આત્મનિવેદન કર્યું છે તેવા ભકતોને લૌકિક વૈદિકની શું ચિન્તા છે ? કંઈ પણ નહિ. ” આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી સેવાસ્મરણાદિક જે કોઈ કરે છે તેના પર પ્રેમ કૃપા કરે છે જ. ચોરાશી વૈષ્ણવોમાં ગદાધરદાસે માધવદાસને શાક લાવી આપવાનું કહ્યું અને માધવદાસે તે લઈ આવ્યા, તો તેથી પણ માધવદાસની સેવા પ્રભુએ સ્વીકારી અને માધવદાસને ભકિત પ્રાપ્ત થઈ. આ પ્રકારે પ્રભુ જ્ઞાનયુક્ત યા અજ્ઞાનયુક્ત સેવા

પણ સ્વીકારી લે છે એવા પરમકૃપાલુ છે તેથી ભગવદીયોએ લૌકિક વૈદિકની બિન્તા, તેમજ પોતાના ઉદારની અણમાત્ર પણ બિન્તા કર્તવ્ય નથી (૪)

મૂલમ્:—સતામપ્યસતા વાઽપિ સ્વકીયાના કૃપાનિધિ ।

કરિષ્યતિ સ્વત સર્વમતશ્ચિન્તા ન કોઽપિ હિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—સત અને અસત એ બન્ને સ્વકીય ભક્તના સર્વ મનોરથ કૃપાથી નિષિરૂપ પ્રભુ પોતેજ સિદ્ધ કરે છે તેથી કોઈ પ્રકારની બિન્તા કર્તવ્ય નથી એ નિશ્ચય છે. **વિવેચન:—**પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા છે કે ‘જે જે મ્હારા ભક્તો છે તેના ઉપર નિશ્ચય કૃપા કરીશ એ પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ સદા સત્યથી પાળે છે, મન્ય વચન, અને કિંચાથી પ્રભુ ભક્તો પર કૃપા કરે છે પ્રભુનું નામ ‘કૃપાનિધિ’ છે. ત્રિવિધનાભાવલિમાં પ્રભુનાં નામ

“મક્તજનકલ્પહસાય નમા” ચક્રાધીનાય નમા છે આ નામાનુસાર પ્રભુ સ્વતા સર્વ સિદ્ધ કરશે. તેથી આપણું કાર્ય બિન્તા કરવાનું નથી પણ ભગવદ્પરાયણ થવાનું છે. (૫)

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હવે દીનતાશય સિખવવા પતિ શ્રોત્રમાં પોતાની ઇચ્છા વર્ણવે છે

મૂલમ્—સત્સક્ષાભાષતો નિત્યમસત્સક્લ્પસ્વમાયત ।

વર્તતે વિષયાડ્યેશૈશ્વકારુઢ્યેવ મન્મતિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—સત્સક્ષના અભાવથી અને હ મેર્યાં દુઃસ્વપ્ના સ્વભાવથી વિષયના આવેશથી મ્હારી મતિ ભ્રમ પર આરૂઢ થઈ દોષ એમ ભ્રમિત થાય છે (૬)

વિવેચન:—હવે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે બિન્તા કર્તવ્ય નથી, પ્રભુ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે તો પણ ભગવદીયોના સ્વયં અપ્રાપ્ત છે, સત્સક્ષ દોષ તો દુઃસ્વપ્ના બ્રાધ ન કરે, સત્સક્ષ કલિકાલમાં દુર્લભ છે અને અસત્સક્ષ વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ય છે આ કારણથી હૃદયમાં વિષયનો આવેશ થાય છે એ કે ભગવદ્મર્મદિક્ક કરાય છે તો પણ વિષયનો આવેશ હૃદયમાં રહે છે એ વિષયાવેશ જ્યાં સુધી હૃદયમાં રહે છે ત્યાં સુધી પ્રભુ એ હૃદયમાં વિરાજમાન થઈ નથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજી સન્યાસનિર્ણય નામના નિષ્ઠા બન્ધમાં કહે છે કે “વિષયાક્રાન્તવૈરાગ્ય નાવેશ સર્વયા હરે:” “જેઓનાં શરીર વિષયથી ભરપૂર દોષ છે તેઓમાં પ્રભુનો આવેશ સર્વયા થતો નથી” આમ અસત્સક્ષથી વિષયાવેશને લીધે મ્હારી મતિ ભ્રમારૂઢ વસ્તુની સમાન, હશે દિશામાં જમણું કરે છે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રહેતો નથી

મૂલમ્—નૈતસિન્તસમયે કોઽપિ સહાયો મમ વર્તતે ।

વિના શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણામ્બુરુહાથપાત્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—આ સમયમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયવિના મને કોઈ સહાયક પ્રાપ્ત થતો નથી. (૭) **વિવેચન:—**દુઃસવસો વિષયાવેશમાં મન ભ્રમિત થાય છે ભગવદીય કોઈ મલતા નથી, અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે આ કારણ કલિકાલમાં મ્હારી સહાય કોણ કરવા સમર્થ છે? શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનો મેં આશ્રય કર્યો છે એ આશયજન્ય મ્હારો સહાયક છે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એમ બતાવે છે કે, આ કારણ કલિકાલમાં શ્રીમદ્દાચાર્યજીના ચરણકમલનો આશય કરનારને સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે એથી

વિરુદ્ધ આશ્રય કરનાર, કોટાન કોટિ સાધન કરે પણ હુઃસગના દોષો હૃદયમાં પ્રવેશ કરેછે, તેથી કશું ફલ થતું નથી. તેથી વૈષ્ણવે શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દઢ આશ્રય કરવો, (૭) મર્વફલપ્રાપ્તિમા કાલદોષ, તથા અન્નદોષ બાધક છે. શ્રીમદ્દ્યાર્થજીનો દઢ આશ્રય કરનારને વિવેક વૈર્ષ અને આશ્રયને અનુમરવાથી મર્વ મિદ્ધ થાય છે, તેથી ઉપર બતાવેલા દોષો નડતા નથી.

મૂલમ્:--તતરચ્યુતા મતિઃ કાલવલાત્કેવલલૌકિકે ।

નિત્યં સ્થિતા તતો મીતિર્ભૂયસી જાયતે હૃદિ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:--કાલબલથી મતિ કેવલ લૌકિક બાળતોમા પડી ગઈ છે. તેમાંજ નિત્ય વ્યથ થઈ રહે છે અને તેથી હૃદયમા મહાભય ઉપજે છે (૮)

વિવેચન:--મે આપની વાત સાંભળતા કાલતું દુઃખ કેટલું બધું છે તેનો અનુભવ કર્યો છે. જન્મમૃત્યુ સમાન અન્ય કોઈ અધિક દુઃખ હોતું નથી એ વાત મહે અનેક વડીલો પાસેથી શ્રવણ કરી છે. આ કાળ એટલો કઠિણ છે કે સર્વજ્ઞાન બાળુએ રહે છે અને કેવલ લૌકિક કાર્યજ બની આવે છે ! નિત્ય લૌકિક કાર્યોમાંજ મહાદ્ મન સ્થિતિ કરી રહ્યું છે ! જેમ પરીક્ષિત ગાંતને કાલનો ભય પ્રાપ્ત થતા પ્રભુકૃપાથી શુકદેવજી જેવા [જ્ઞાની ભક્ત] પ્રાપ્ત થયા અને રાજાનો કાલનો ભય નિવૃત્ત કર્યો તેમ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી કોઈ ભગવદ્વીય મને પ્રાપ્ત થાય તો મહારો કાલભય નિવૃત્ત થાય, પરન્તુ એવા ભગવદ્વીય હર્ષભ છે તેથી મહાદ્ હૃદય કમ્પાયમાન થાય છે ! ! [૮]

મૂલમ્:--કિંવા કો વેદ ભગવાન્ કરુણાત્મા ચિકીર્ષતિ ।

ન જાને તેન મે ચેતઃ સ્વિન્નં ભવતિ સર્વથા ॥૯॥

શબ્દાર્થ:--કરુણાત્મા ભગવાન્ શું કરવા ઇચ્છા રાખે છે તે કોણ જાણે છે ! હું જાણતો નથી તેથી મહાદ્ ચિત્ત સર્વથા ખિન્ન થાય છે [૯] **વિવેચન:--**કોઈ પણ કરુણાત્મા ભગવાનનો અભિપ્રાય શું છે તે કોટાનકોટિ સાધન કર્યાથી પણ જાણી શકે એમ નથી ભગવાન કૃપા કરે તોજ જાણી શકાય છે. ભગવદ્ધર્મ, સેવા, સ્મરણાદિમાં પ્રભુકૃપા વિના દઢ વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી મનમાં બહુ ખેદ ઉદ્ભવે છે જ્યાંસુધી પ્રભુકૃપા નથી ત્યાંસુધી સર્વથા સર્વકાર્યમાં દુઃખજ છે (૯)

મૂલમ્:--વિશેષઃ પ્રેમજિત્પત્રાદ્ વોદ્યવ્યઃ સકલોઽપિ હિ ।

અનેનૈવ વ્રયં કિંચિત્સ્વાસ્થ્યં મન્યામહે હૃદઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:--વિશેષ સર્વ સમાચાર પ્રેમજી નામના વૈષ્ણુપર પત્રથી જાણુશો આ પ્રેમજીથી હૃદયમાં કિંચિત્સ્વાસ્થ્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ. **વિવેચન:--**વિશેષ સમાચાર પ્રેમજી વૈષ્ણવના પત્રમા લખ્યા છે. એ વૈષ્ણવનો પત્ર વાંચશો પ્રભુ કરુણાત્મા છે એ વિચારથી હૃદયમા કિંચિત્ સ્વાસ્થ્ય [ધીરજ] આવે છે (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित षोडश शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासुवादप्रहर्त समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૭ મું.

ઉદ્દેશ:--આ સપ્તદશ શિક્ષાપત્રમાં ત્યાગનું દ્વૈવિધ્ય નિરૂપેલું છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે કેટલીક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો છે, અને કેટલીકનો અત્યાગ કરવાનો છે. અત્યા-

અવાળુ પણ જીવ સ્વરૂપ હોય છે સર્વ જીવની સિદ્ધિને અર્થે તો શ્રીઆચાર્યજીના જ્ઞાનસારવિદ્યાના આશ્રય વિના અન્ય માર્ગ શક્ય નથી હું જાણ તથા અવિધાસના અધ્યક્ષ સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત થાય છે—ઈત્યાદિક વાર્તાઓનું નિરૂપણ કરવું કો બા પત્રને વિશેષ છે.

મૂલમ્—અદુક્તમમ્મદાચાર્યેર્ગોણમુસ્યવિમેદતઃ ।

ત્યાગો રુદ્ધનાદીનામથવા કૃષ્ણયોજનમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ જોયું અને સુખ્ય બોમ છે પ્રકારના ત્યાગ હતા છે તેમાં બુદ્ધનાદિનો ત્યાગ એ જોયું છે પણ બુદ્ધ ધનાદિનો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોગ કરવો એ સુખ્ય ત્યાગ છે, (૧) વિવેચનઃ—શ્રીમદ્દામણજીએ લલિતવર્ણન—આદિ જન્મમાં ઉત્તમ મધ્યમ પ્રકાર હતા છે,

“અધ્યાવૃત્તો મલેત્કણ્ઞ પૂજયા મવળાદિમિ” । અધ્યાવૃત્તોપિ હરી ચિત્ત મવળાદૌ ઘટેત્સદા ।

અર્થ—“કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ—વ્યવસ્થા (ધ ધા શિશુનારની, ખટપટ રાખ્યા) વિના શ્રીકૃષ્ણનું ભજન સેવા તથા અવલોકન કરવું એ કોઈ વ્યાવૃત્તિ હોય ધ ધા શિશુનારમાં વ્યવસ્થા હોય—તેણે પણ ચિત્તને નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં તેમજ શ્રીકૃષ્ણ અવલોકન કરવા પડેવવા ચલત કરવે” । આ વચનાનુસાર અવ્યાવૃત્તિથી શ્રીકૃષ્ણની કથા, સેવા, સ્મરણાદિ કરવા એ સુખ્ય છે, વ્યાવૃત્તિ હોય—તે પણ હરિમાં ચિત્તને પરાવે એ જોયું છે બુદ્ધ, ધન, લોકીય વૈદિક, સર્વનો ત્યાગ કરી પ્રભુ સજન કરવું એ એક પદ્ય દ્વારાંતમાં અદ્યધરદ્વાર, સુખ, અવલોકન થઈ જઈની લોહી ભરવા અને પદ્મનાભદ્રાસ ફાલા ધરી કુદેતા કુદતા આ એ ન બને તો શ્રીકૃષ્ણસેવામાં સર્વ બુદ્ધ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિને વિનિયોગ રાજસેવા કરવી, આ કીર્તિ પણ છે (૧)

મૂલમ્—વૈરામ્યપરિતોપાદેરત્યાગોપિ નિરૂપિત ।

તથા વિપયમોગસ્ય ત્યાગોપિ વિનિયોધિત ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—વૈરામ્ય, પરિતોપાદિનો અત્યાગ પણ વર્ણવ્યો છે, તેમજ વિપયમોગજે ત્યાગ પણ વિશેષ કરીને જતાવ્યો છે (૨)

વિવેચન—વૈરામ્ય અને સંતોષનો ત્યાગ ન કરવો. વૈરામ્ય હોય તોજ આ ૪ સારના લોકિક અને દેહ સુખ પી સર્વ સુખ કુખ, સુદુઃખતા, ત્યાગ ન કરે, અને તેમજ વૈરામ્ય જન્મ થાય સંતોષ હોય તો ભવવશિષ્ટાથી એ કુર્મ પ્રાપ્ત થાય તેથી જ્ઞાન ક કપર છે અને ચિત્તની યાંત્રિ રહે છે એવા વિરક્ત અને સંતોષી ભક્તોને લોકથી ધર કરવાનું મન થતું નથી શ્રીમુખાધિનીજીમાં શ્રીમદ્દામણજી કહે છે કે—અત્યોર્વાયા મપાપાનાં “ એ દ્રવ્ય ધારી કરીને આવેલું ન હોય અને એ દ્રવ્ય પાપીઓનું ન હોય તેજ દ્રવ્યનો અગીયાર પ્રભુ કરે છે” એ દ્રવ્ય સ્વીકૃતિ તેમજ પાપથી આ કું હોય તે દ્રવ્યનો સ્વીકાર પ્રભુ કેમ કરે ? તેથી વૈરામ્ય તથા સંતોષાદિ ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો. પરંતુ વિપયમોગનો ત્યાગ તો કરવોજ વિપય દુઃખમાં પ્રવેશ કરે તો પ્રભુનો આવેશ દુઃખમાં ન થાય સન્નાયનિર્વૃત્ત મનમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે વિપયથી આકા ૧ રૂદ્ધમાં પ્રભુનો આવેશ સર્વદા થતો નથી. તેથી વિપયમોગનો અવરન ત્યાગ કરવેલ [૨]

મૂલમ્:—તથા સત્સંગમાત્યાગઃ સર્વત્રૈવ વિશેષતઃ ।

અન્યાશ્રયપરિત્યાગ ઉક્તો બાધકરૂપતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ પ્રકારે સત્સંગનો વિશેષ કરીને ત્યાગ ન કરવો; પરંતુ અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો કારણ કે એ બાધકરૂપ છે. (૩) વિવેચન—ભગવદ્દીયનો સંગ ન ત્યજવો કારણ કે સત્સંગ સર્વોપરિ છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં શૌનકનું વાક્ય છે કે—“અમે, ભગવદ્ભક્તના સંગની એક લેશ સમાન પણ તુલના નથી કરતા સ્વર્ગની, કે નથી કરતા મોક્ષની! તો પછી એવા ભયવદ્દીયના સંગની સાથે મનુષ્યની આશિષની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ?” આ પ્રકારે સત્સંગની સમાન નથી સ્વર્ગલોકનું સુખ, કે નથી મોક્ષનું સુખ તેથી ભગવદ્દીયનો સંગ સર્વથા સ્પૃહણીય છે. અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યદેવનો આશ્રય ભગવદ્ભાવમાં સર્વથા બાધ કરે છે. શ્રીનન્દરાયજીએ અભિગ્રાપૂજનાર્થે અરણ્યમાં જઈ અન્યાશ્રય કર્યો નિજગૃહ પ્રકટિત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ અનાદર કર્યો. તેથીજ નન્દરાયજીને સર્પદંશ થયો. શ્રીગુસાંઈજીના સેવકની ડોસીએ ગામના હાકેમને કહ્યું કે “તમે મને જીવાડી છે ” એટલા વચનની સાથેજ પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા શ્રીદામોદરદાસજીની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી મ્લેચ્છ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી મહાબાધક એવા અન્યાશ્રયનો સર્વથા વૈષ્ણવોએ ત્યાગ કરવો. (૩)

મૂલમ્:—एवं निरूपितौ त्यागात्यागौ सर्वत्र सर्वशः ।

न जीवाः स्वबलात्किञ्चित्कर्तुं शक्नुवन्ते स्वतः ॥४॥

શબ્દાર્થ—આ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ રીતના ત્યાગ અને અત્યાગનું નિરૂપણ કર્યું જીવ સ્વતઃ નિજબલથી કંઈપણ કરવાને સમર્થ નથી (૪)

વિવેચન—શ્રીમુખાધિનીજી આદિ ગ્રંથમાં નિરૂપિત ત્યાગાત્યાગનું કથન કર્યું. જે ભગવદ્ધર્મમાં સાધક હોય તેનો અત્યાગ કરવો, બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ જીવનું બલ એવું ન્યૂન છે કે એ ત્યજી શકે કે નહિ. જ્યારે શિવ બ્રહ્માદિક, નારદાદિ મોટા ત્યાગી કોઈને પણ પોતાનો ત્યાગ વશમાં ન રાખી શક્યા, તો માયાને વશ તુચ્છ જીવ જે સ્વભાવથી હુષ્ટ છે, તે તો ત્યાગાત્યાગ આચરવા કેમ સમર્થ બને? (૪)

મૂલમ્:—अतः कथं भवेन्मार्गस्थितिर्जीवेषु सर्वथा ।

फलाशापि कथं काया जनैस्तत्रास्थितौ पुनः ॥५॥

શબ્દાર્થ—તેથી જીવોને વિષે માર્ગમાં સ્થિતિ સર્વથા કેવી રીતે થઈ શકે? અને માર્ગમાં સ્થિતિ વિના મનુષ્ય ફલાશા પણ કેવી રીતે કરી શકે? [૫]

વિવેચન—આમ હુષ્ટ ક્રિયા કરનારો જીવ સદા હુષ્ટ રહે, એ હુષ્ટ જીવ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કરી ન શકે. જો એ જીવ અષ્ટપ્રહર લૌકિક વિષયાદિકમાં પડી રહે તો પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કેમ થઈ શકે? સર્વથા માર્ગસ્થિતિ વિના પુષ્ટિમાર્ગીંગ ફલાની આશા પણ કેમ રાખી શકાય? જીવ તો તુચ્છ અને હુષ્ટ છે, તેથી જે રીતે એ લૌકિકથી મુક્ત થાય તે ઉપાય બતાવે છે. (૫)

મૂલમ્—તથાઽપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાધ્યયનાદપિ ।

અશક્યમપિ યચ્છક્ય તન્નવેત્સર્વથૈવ હિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—તેપણુ શ્રીમદાચાર્યજીના બરણાસવિન્દના આશ્રમથી જે અશક્ય છે તે પણ સર્વથા શક્ય થઈ જાય છે. (૬) વિવેચન.—એ કે જીવ અનેક રોપથી પૂર્ણ છે તે પણ એ જીવ સ્વબલથી રોપસુકત થતો નથી. આવો કહી જીવ પણ એ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના બરણાસ જીવો દેહ આશ્રય કરે તે જે રોપનો ત્યાજ અશક્ય છે તે શક્ય થાય. શ્રીયુગાધિપતિ કહે છે કે—“સંસારસાગરે મમ્મજીવોદ્ધારપરાયણમ્ । આશ્રયે ત્વત્પદામ્મોક્ષં પુરવોત્તમ ! મયુરોત્તમ ।”

હું ચિત્તથી કુપ્ત, વચનથી કુપ્ત, કાયાથી કુપ્ત, જ્ઞાનથી કુપ્ત, ભવનથી કુપ્ત, આમ આશ્રય અપરાધ, કે પ્રભુ, તમે કેટલા પ્રકારના વિચાર્યો !! કે શ્રી પુરવોત્તમ ! કે સદ્ગુરો ! સસારસાગરમાં મળે જોવા જીવનો ઉદ્ધાર કરવામાં તત્પર રહેલા આપના બરણાસવિન્દના આશ્રમ હું કહું છું !! શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કહે છે કે “શ્રવણસ્વસમુદ્ધારમ્” “શરણે રહેનારનો ઉદ્ધાર કરનાર છે” “અશ્વક્યે વા મુશ્વક્યે વા સર્વથા શ્રવણં હરિઃ” અશક્યમાં તથા મુશ્કેલીમાં નિશ્ચય સર્વથા હરિ શરણુ છે. આ પ્રકારે નિઃસાર્થન થઈ શ્રીઆચાર્યજીમહોદય પ્રભુજીના બરણાસજીવો દેહ આશ્રય કરનારને પુષ્ટિમાર્ગનું કહી નિશ્ચય થયેલ (૬)

મૂલમ્—યદિ હુસ્તદ્ગદોપેણ ન ભવેચ્છિયિલ મન ।

યદિ વા કાલદોષેણાવિશ્વાસોઽપિ ભવેદ્મ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—જે દુઃસંજના રોપથી મન ચિધિલ ન થાય અને એ કાલરોપથી અવિશ્વાસ પણ ન થાય ત્યારે અશક્ય પણ સુશક્ય થાય છે (૭) વિવેચન—જીવના સ્થિતિમાં કહું કે શ્રીમદાચાર્યજીના બરણાસવિન્દના આશ્રમથી અશક્ય પણ સુશક્ય થાય છે અને આપક પણ સાધક થાય છે. આશ્રમથી નિશ્ચય કહીસિધિ થાય છે, પણ તેમાં હુસ્તદ્ગદોપે મહાબાધક છે. હુસ્તબથી મન ચિધિલ થાય છે જેને પરિણામિ આશ્રય જતો રહે છે. જહનરતને મૂળના હુસ્તબથી ત્રણ જન્મનો અન્તરાશ પડ્યો. શમભક્ત દિવિદવાનાર પણ નરકાશુરના હુસ્તબથી બલદેવજી સાથે કહ્યો. તેમજ કાલરોપથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ કરવો એ પણ આશ્રમમાર્ગમાં મહાબાધક છે જે સમય પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થયો તે સમયથી આમિત જીવનું નિશ્ચય અધ્યયન થાય છે (૭)

મૂલમ્—“અવિશ્વાસો ન કર્તવ્ય” इत्युक्ते स तु बाधक ।

अयमेवाऽस्य मार्गस्य मूलमाश्रयसाधक ॥८॥

શબ્દાર્થ—“અવિશ્વાસ કરવો નહિ” એમ શ્રીમદાચાર્યજીએ કહું છે કારણ કે તે બાધક છે. આ (પ્રભુમાં ઉત્તમિત્તમ) વિશ્વાસ જ આ પુષ્ટિમાર્ગનું મૂલ છે અને આશ્રમનો સાધક છે (આમ વિવેકધૈર્યશ્રય ધન્યમાં શીવદેવતાચાર્યજીએ કહું છે)

વિવેચન.—શ્રીમદ્દાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યશ્રય ધન્યમાં કહે છે કે— અવિશ્વાસ સર્વથા ન કરવો કારણ કે તે નિશ્ચય બાધક છે. જ્ઞાનાશ્રમાં એ અવિશ્વાસ થાય તો તે અસ્તી શકિત અર્થ થાય છે, તેમજ એ પ્રભુના સામર્થ્યમાં અવિશ્વાસ થાય તો પ્રભુનો આશ્રય હુઈ

જાય છે. ચાતક પક્ષીને વિશ્વાસ છે કે મેઘ જલ આપશેજ. તો મેઘ એ પક્ષીને જલ આપે છે. તેજ પ્રકારે ‘પ્રભુ સર્વદા લૌકિક આપત્તિ યા સમૃદ્ધિ દેખાડીને પણ ભક્તનું કલ્યાણ કરશેજ કરશે’ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. રાવણે જ્યાં સુધી પ્રહ્લાસની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખ્યો ત્યાં સુધી હનુમાનજી સૂત્રના તન્તુથી બન્ધાયા પણ જ્યારે રાવણે અવિશ્વાસ કર્યો કે “આવા સૂત્રના તન્તુથી હનુમાન ક્યાં સુધી બન્ધાઈ રહેશે? એને તો લોહશૂંખલાથી ખાંધો!” આમ કહ્યું કે તરત જ પ્રહ્લાસ છૂટી ગયું. તેથી અવિશ્વાસ તો આસુર ધર્મ છે. એનો વૈષ્ણવે સર્વથા ત્યાગ કરવો જે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તે પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેથી મમત્વ વિના તેની રક્ષા કરવી.” (૮)

મૂલમ્:—આશ્રયેનૈવ સકલં સિદ્ધિમેતિ ન સંશયઃ ।

પૃથક્કારણમાર્ગોક્તિરત એવ પ્રભોરપિ ॥૧॥

શરણસ્થસમુદ્ધારકૃતિવિજ્ઞાપનાદપિ ।

વિવેકધૈર્યમક્ત્યાદિસાધનાભાવવાદતઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:—આશ્રય કરવાથી જ નિસંશય સર્વ સિદ્ધ થશે. તેથી જ શ્રીગુણોપદેશમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું “પૃથક્કારણમાર્ગના ઉપદેશ” એવું નામ કહ્યું છે. વિવેક ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિ સાધનના અભાવાદિથી શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞાપિ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરી છે.

વિવેચન:—જે જીવનો પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ થયો તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમાં સન્દેહ નથી. આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ક્ષલાત્મક, પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનું છે. નિજ દેવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ન્યારો પુષ્ટિમાર્ગ—શરણમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિ કરૂ છું આમ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને વિજ્ઞાપિ કરી પુષ્ટિમાર્ગીય સેવકનું શરણ સિદ્ધ કર્યું વિવેકધૈર્યાશ્રય અન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી પોતે કહે છે કે “જીવમાં સાધન કરવાનું સામર્થ્ય નથી. જીવ વિવેક, ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિથી રહિત છે. એ જીવને શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા વિના અન્ય માર્ગ રહ્યો નથી. પોતે વિવેકાદિનું નિરૂપણ કર્યા પછી અન્તે કહે છે કે— ‘एवमाश्रयण प्रोक्त सर्वेषां सर्वदा हितम् । कलौ भक्त्यादिमार्गो हि दुःसाध्या इति मे मतिः’

“આ પ્રકારે મહે આશ્રયમાર્ગ કહ્યો એ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનો માર્ગ સર્વ જીવોનું સર્વ સમયે હિત કરે છે; કારણ કે આ કલિકાલમાં ભકિત અને અન્યમાર્ગો પણ દુ સાધ્ય છે એમ મહારી મતિ છે આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વ જીવોને સદાને માટે શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનો માર્ગ, કલિકાલમાં ઉપદેશ છે એજ અન્યમાં પોતે કહે છે કે—અશક્ય બાબતોમા તેમજ સુશક્ય બાબતોમાં શ્રીહરિનું શરણ સ્વીકારવું.” પુષ્ટિમાર્ગીય શરણ, સાધન વિનાના જીવોને કલ્યાણદાયક છે, ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અન્તે અતિગૂઢ શરણમાર્ગ જ ઉપદેશ્યો છે—“સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને એક મ્હારે (શ્રીકૃષ્ણને શરણે આવ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ! શોક મા કર!” પાપ દૂર કરીને ફલદાન કરવું એ મર્યાદામાર્ગની રીતિ છે.

પરન્તુ પુદ્ધિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીએ તેા જીવ જાહેને દોષસંહિત દોષ, જાહેને નિઃશય દોષ-વિવેક, ધૈર્ય ભક્ત્યાદિરહિત દોષ-તો પણ તેવા જીવોનું શરણુ પાતે સિદ્ધ કર્યું છે ।।

“ સર્વેષાં સર્વથા વિતત્ત્વં આશયણ મોક્ષમ્ ” એ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃતથી એમ સિદ્ધ થાય છે એમનો આશય માત્ર જગે તેવા જન્મ જીવો શ્રી કદાચિ ચેનિમાં જ મેલા દોષ તે સેધા પણ એ પ્રકાર કરી રહે અને યથાશક્તિ દેશિકાઓના સંસાર તરીકે ત્યાં જાય એવો મુદ્દ છે ।

મૂલમ્—સન્માર્ગવિચ્છિન્ન સતત કૃતપ્રમુપદાશ્રયે ।

તદુક્તવાક્યમાવાર્થવિભાવનપરાયણે ॥૧૧॥

યથાશક્તિસ્વમાર્ગીયપ્રમુસેવાપરેરપિ ।

વિરુદ્ધકૃતિસન્દેહદાહનોયોગતત્પરે ॥૧૨॥

નિરન્તર સ્વમાર્ગીયસતાં સદ્ગુણમન્વિતૈ ।

સ્થેય સસારવિમુક્તૈ સ્વગુરુ પ્રણતૈરપિ ॥ ૧૩ ॥

શીઠદાર્થ—સ માર્ગને અધુનાર તથા નિરન્તર પ્રભુનાં ચરણકમલોના આશય કરનાર, એમણે ઉપ્પારેલા વાક્યો (ગીતા વિગેરે)ના ભાવાર્થના વિચારમાં પરાવલ્લ રહે એવા, તેમજ જેઓ યથાશક્તિ નિજમાર્ગીય પ્રમુસેવામાં વત્પર રહે તેવા ભગવદ્વિદ્યે જેઓ વિરુદ્ધ કૃતિ તથા સન્દેહનો કાઢ (નાશ) કરવાના ઉદ્દેશમાં વત્પર છે, જેઓ નિરન્તર સ્વમાર્ગીય સત્પુરુષોના સંબંધી યુક્ત છે, જેઓ સસારથી વિમુક્ત છે જેઓ આપણા શ્રીમદ્વાચાર્યજીને અત્યંત નમ્રતાથી નમન કરે છે—એવા ભગવદ્વિદ્યે સાથે સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન—પુદ્ધિમાર્ગમાં જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ આવે છે તેનો પ્રભુ પદકમલોના આશય શ્રીઆચાર્યજી નિશ્ચય સિદ્ધ કરશે પાતે નિજ જીવોને અર્થે શરણુ માર્ય પ્રકટ કર્યો છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના વાક્યની ભાવના અપ્રકટ કરવી. શ્રીઆચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞામાં ૬૬ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણસન્તુષ્ટ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય થનનો પાઠ કરવો આ પ્રકારે સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે (૧૧) યથાશક્તિ પુદ્ધિમાર્ગીય ભગવત્સેવા જેટલી જની આવે તેટલી કરવી. શ્રીઆચાર્યજીનું એવું વચન છે કે—“અકાલે વા મુકાલે વા વિકાલે વા” જેટલે કે “ નકારે સમય દોષ, સુરે (અનુકૂલ) સમય દોષ, કે વિપરીત સમય દોષ ” તેા પણ ભગવત્સેવા સ્મરણાદિકમાં વત્પર રહેવું શ્રીમદ્વાચાર્યજીના પ્રદાશ છે કે—

“યથા દિ સ્વપ્નશાષ્ઠાનાં તરોર્ણલાયમેષમય્ । યથામાગધનં વિષ્ણો સર્વપામારમમય દિ ॥”

જેટલે કે “જેમ વૃક્ષના મૂળને જલનું સિંચન કર્યું હોય તેા તે જલ સિંચન તેની બુદ્ધત્વ પણ ચાખાને પડાય છે તેમની વિષ્ણુની આરાધના (સિવા), સર્વ દેવોને તેમજ આત્માને પણ સન્તોષ આપે છે. પરન્તુ જો જલ મૂળમાં ન સિંચાતાં, કેવળ ચાખાઓમાં સિંચાય તેા તે અનુકૂળ ચાખાઓને તૃપ્ત કરે પણ તેથી વૃક્ષના સમસ્ત ભાગ પ્રકુલિત થતા નથી તેજ પ્રકારે મૂળદેવ શ્રીકૃષ્ણ [શ્રી-વિષ્ણુ]ની આરાધના [સિવા] ન થતાં જન દેવોની સેવા થાય તેા તેથી અનુકૂળ દેવ સન્તુષ્ટ રહે છે તેથી કઈ મૂળ દેવને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી જન જન દેવો ચાખાસમાન છે તેથી પુદ્ધિમાર્ગીય ભગવદ્વિદ્યે

મુખ્ય ધર્મ છે કે આદિ પુરુષ-મૂલ પુરુષોત્તમ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ યાવન્માત્ર કૃતિયોને અગ્નિવત્ ગણી એમનો ત્યાગ કરવો. જેમ અગ્નિ દાહ કરે છે, તેમ સ્વમાર્ગ વિરુદ્ધ કાર્યો દાહ કરે છે. તેથી એમનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો (૧૨).

પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનો સંગ કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની ગ્રંથમાં કહે છે કે:-

“સેવાયાં વા કયાયાં વા યસ્યાસાક્ષિદ્વા ભવેત્ । યાવજ્જીવ તસ્ય નાશો ન ક્ષાપીતિ મતિર્મમા”

“સેવામાં અથવા કથામાં જેની દૃઢ આસક્તિ થઈ છે તેનો નાશ (યાવજ્જીવ) જ્યાં સુધી એ જીવે ત્યાં સુધી કદાપિ થતો નથી એવું હું માનું છું ।” આમ સેવાથી પહોંચી ભગવદીયના મુખથી કથાનું શ્રવણ કરવું. નિરોધલક્ષણ ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:- મહતાં કૃપયા યદ્ભક્તીર્તન સુખદં સ્મૃતમ્ । ન તથા લૌકિકાનાં તુ ક્ષિગ્ધમોજનરુક્ષવત્ ॥

“મહાપુરુષોની કૃપાથી જેટલું કીર્તન સુખ આપનારું કહેવાય છે તેટલું લૌકિકના સંગથી સુખદ થઈ શકતું નથી. મહાપુરુષોનો સંગ સ્નિગ્ધ (ધૃતયુક્ત) ભોજન સમાન છે અને લૌકિક સંગ ધૃત વિનાના લુખા ભોજન સમાન છે, તેથી મહાભગવદીયોના સંગમાં જે કથાશ્રવણ થાય છે તે સુન્દર સ્નિગ્ધ, મહાપ્રસાદના ભોજન સમાન છે, તેથી સર્વ દોષ જતા રહે છે. એથી વિરુદ્ધ લૌકિક જનના મુખની વાર્તા આ લુખા આસુરી ભોજન સમાન છે તેથી સ્વમાર્ગીય વૈષ્ણવોના સંગમાં ભગવત્કથા શ્રવણ કરવી. તેમજ લૌકિક સંસારથી વિમુખ રહેવું નિજશુરને શરણ રહી, દીન થઈ, દણ્ડવત્ કરવા. એવાં વચનો છે કે:-

ત્રાયસ્વ મો જગન્નાથ ! શુરો ! સસારવહિના । દર્ધં માં કાલદષ્ટ ચ ત્વદ્વીયશરણાગતમ્ ॥

(હે જગતના નાથ ! હે શુરો ! હું કે જે સસારરૂપ અગ્નિથી દાઝી રહ્યો છું, કાલથી દંશ પામેલો છું, અને તમારે શરણે આવ્યો છું, તેનું રક્ષણ કરો !) આ પ્રકારે શુરને શરણ રહેવું, શુરને પ્રસન્ન રાખવા. કહ્યું છે કે, પ્રભુ અપ્રસન્ન થાય તો શુર રક્ષા કરે, પણ શુર અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરે નહિ, તેથી વૈષ્ણવે શુરને પ્રણિપાતયુક્ત થઈ રહેવું. એવા વૈષ્ણવને પુષ્ટિમાર્ગીય ક્ષાનુભવ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી થાય છે. (૧૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तदश शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसाहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૮ મું.

ઉદ્દેશ.—અષ્ટાદશ શિક્ષાપત્રમાં એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “ભગવદીયોએ કેવલ ઉદ્ધર-ભરણાર્થ કાર્ય કરવું ઉચિત નથી, કેવલ ઉદ્ધરભરણાર્થ આખા દિવસનો બધો સમય વ્યતીત કરવાનો નથી પરન્તુ એવી રીતની વૃત્તિ રાખવી કે જેથી ભગવત્સેવાસ્મરણાદિક માટે કંઈક પણ સમય રહે. ભગવદીયોએ ભગવદ્ધિરહસાવના અનુભવવી જોઈએ જ્યારે સર્વત્ર ભગવત્સ્ફૂર્તિ થાય છે ત્યારે લીલાતિરિક્ત સ્થિતિ આનન્દરહિત હોય છે. કોઈ પણ ઉપાયથી પ્રપચને-જગતને, સસારને બૂલી જઈ શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવા. શ્રીમહાચાર્યજી, શ્રીગુસાઈજી અને શ્રીસ્વામિનીજી આદિથી અન્ય કથામાં ભગવત્તુલ્ય બુદ્ધિ ન રાખવી.” ઉપર શરણનો અને સેવાનો પ્રકાર કહ્યો તેમાં કાલ બાધક છે, જીવ એ જાણતો નથી. જે પ્રકારે જીવને એ જ્ઞાન થાય તે નિરૂપણ કરે છે:-

मूलमः--कालः स्वकार्यं कुरुते न जानाति जनो यतः ।

प्रमाद्यति हरेः कार्ये स्वात्मकार्येऽतिविह्वलः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ — કાલ સંવત્ આશુખ્ય દશમ રૂપ સ્વકાર્ય કરે છે તે જીવ જાણતો નથી, અને તેથી પ્રજાના કાર્ય-સેવાદિકમાં-પ્રમાદ કરે છે અને પોતાના કાર્યમાં અતિવિશિષ્ટ છે. (૧) વિવેચન.—કાલ પોતાનું કાર્ય કર્યો બધ છે ક્ષણ ક્ષણમાં જીવનું આશુખ્ય કરી દે કે જીવ જાણતો નથી કે મ્હાઈ આશુખ્ય દિન પ્રતિદિન વટતું નામ છે કાલ નિત્ય એ આશુખ્ય એ વધી દે છે, જીવને જાનુ જાન નથી તેથી પોતાના કાર્ય-ભગવત્સેવાદિકમાં પ્રમાદી સે છે લૌકિક, વૈદિક, સંસારના કામ, વિષયાદિક દેહ, ઇન્દ્રિયનું પોષણ, કામ તેમજ અનેક પ્રાણી ચિન્તાથી જીવ ગભરાયલો રહે છે જ્યાં સંસારિક કાર્યોમાં બધ હોવાથી તથા નિજ કર્મ ભગવત્સેવા-સ્મરણાદિકમાં પ્રમાદી હોઈ, એ જીવને જાન થતું નથી કે 'મ્હાઈ આશુખ્ય છે કાલ બહી દે છે અને મ્હારી પછી શી બતિ થશે ?' દેહસમ્બધી સંસારના કાર્યોમાં વત્સ છે પરન્તુ ભગવદર્શ, સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, કથા ઇત્યાદિકમાં વિદવલ-તત્પર સતો નથી.

મૂલમ્—કેવલોદરિકત્વ તુ તદીયાનાં ન ચોચિતમ્ ।

ન પૂરયેત્ કિમુદર સેવકાના કૃપાનિધિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — એ ભગવાનના બહુ છે તેમને કેવલ પેટભરાપણુ યોગ્ય નથી. એ પ્રજા કૃપાના નિધિ છે તે શું નિજ સેવકોનું ઉદર પોષણ નહિ કરે ?

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે જીવ લૌકિક કાર્યમાં તત્પર છે. કેવલ ઉદરભરણના કાર્યમાં બધ છે પરન્તુ આ પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને યોગ્ય નથી. કાણુ કે શ્રીકૃષ્ણ તો કૃપાનિધિ સકલ જગતના જાણુપોષણર્થા છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ શું પોતાના જ સેવકોનું ઉદરપાલન-પોષ નહિ કરશે ? સેવકના ઉદર તો સદા કૃપાળુ કરશે પ્રજાએ સ્વસેવકો પર કૃપા કરી છે, કરે છે અને કરશે જ એમ હક વિશ્વાસ પ્રજામાં રાખવો, અને ભગવદર્શનું આચરણ કરવું બદાર વિના ન જાણે તો અનવસરમાં પ્રદર એક તથા વડી ચાર બવહાર પણ કરે એ એમ વિશ્વાસ રાખે કે જે વૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાની નયે છે એટલા સમયમાં મહી જશે. આ એક પ્રદર અને ચાર જીવના બવહારમાં જે કંઈ લાભ થાય તેનાથી અતોષ નથી વૈષ્ણવે ભગવાનનું માદ્દાત્મ વિચારણુ કે પ્રજા સર્વસામર્થ્યપુજા છે તે સર્વ સિદ્ધ કરશે (૧)

મૂલમ્—ચિન્તા કાઠપિ ન કાર્યેતિ પ્રમુધાક્ષ્ય વિચિન્ત્યતામ્ ।

અજ્ઞાનિનો જ્ઞાનિનશ્ચ યદિ સ્યાત્ સમતા યુક્તૌ ॥ ૩ ॥

તદા તુ સાધનાભાવાત્ કિં યુક્ત જ્ઞાનત્ ફલમ્ ।

શબ્દાર્થ — કાઠ પજુ ચિન્તા ન કરવી એ શ્રીમદાપ્રજુજીનું વાક્ય વિચારે એ જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની યુક્તિમાં સમતા-સમાનતા હોય તો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને સાધનનો અભાવ થયો-જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને કંઈ સાધન કરવાનું રહ્યું નહિ-ત્યારે તો પછી જ્ઞાનથી શું ફલ પ્રાપ્ત થાય ? વિવેચન—આદમ અને આદમ સમજાવી મન નિવેદન કરેલા ભગવદીયોએ કાઠ પજુ પ્રકારની ચિન્તા કર્યાં બધી કાણુ કે ભગવાન પુષ્ટિષ્ઠ દોષને લોકોથી ગ્રાપ્ત કરે નહિ. આ વચનનું ચિન્તાન મનમાં અદનિય રહ્યું હું તો કાઠ જાળુને નહો તેથી પ્રજા કેમ કૃપા કરશે ? એવો વિચાર ન કરવા કાણુ કે પ્રજાને જ્ઞાની કાઠ તમજ અજ્ઞાની કાઠ બને સમાન છે એજ નવાન

અન્યમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કહે છે કે, ‘અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી જેણે પોતાના આત્માનું નિવેદન લગવાનને કર્યું છે તેને શું ચિન્તા હોઈ શકે?’ એટલે કે એ આત્મનિવેદન શ્રીઆચાર્ય-જીદ્વારા જ્ઞાનથી થાય અથવા અજ્ઞાનથી કોઈની દેખાદેખીથી થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી. અગ્નિનો એવો સ્વભાવ છે કે જે કોઈ એના ઉપર હસ્ત ધરે તેને પોતાનો તાપ આપી ભસ્મ કરે, પછી એ હાથ જાણી જોઈને ધરાયો હોય કે અજાણે ધરાયો હોય. જ્યારે લૌકિક અગ્નિનું ‘જે કોઈ પાસે આવે તેને પોતાનો તાપરૂપ ધર્મ આપવો’ એવું સામર્થ્ય છે તો પછી શ્રીઆચાર્યદ્વારા જે કોઈ જ્ઞાનીનું કે અજ્ઞાનીનું આત્મનિવેદન થયું છે તેની લૌકિકી ગતિ કદાપિ ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? શ્રીમદ્ભાગવત-૫૪ સ્કન્ધ અઠ-૧૮ માં કહ્યું છે કે—“અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી ઉત્તમ યથાવાન્ લગવાનના નામનું જો કીર્તન થાય તો તેથી જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે છે તેમ મનુષ્યના સદૃશ પાપ ભસ્મી-ભૂત થાય છે ” આ પ્રકારે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી પ્રભુનામનું કીર્તન, પ્રભુને આત્મનિવેદન થાય તો તેથી સકલ દોષ ભસ્મ થાય એમા સશય નથી જીવજીવિથી એમ શંકા થાય કે ‘હું તો કંઈ સાધન કરતો નથી તો મને શું ફલ પ્રાપ્ત થશે’ તા સમાધાન કરે છે કે, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જેમનો અંગીકાર થયો છે. તેમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કર્તવ્ય નથી.

અન્ય વિવેચન મૂલ્ય યોગને બરોબર અનુભવતું નથી યથા તથા યોગને સમજવાનો પ્રયત્ન થયો છે એમ લાગે છે ત્રીચેતુ ટિપ્પણ કષ્ટક ઉપયુક્ત યથા પડશે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પ્રભુની પાસે સમાન છે ને ત્રીચેતુ અર્થમા સમજાવે છે—અજ્ઞાનીએ એમ ન માનવું કે પ્રભુ મ્હારી સદ્ગતિ નહિ કરે જો અજ્ઞાની જીવ પણ આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે તો એની સદ્ગતિ થાયજ. જ્ઞાની જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે નહિ, લગવદ્ધર્મ, તથા લગવત્સેવાદિક કરે નહિ, તેમજ પોતાનું જ્ઞાન લગવાનનું માહાત્મ્ય સમજવામા ઉપયોગ નહિ તો એનું જ્ઞાન બ્યર્થ છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તત્ત્વદીપનિબંધમા કહે છે કે—અયમેવ મહામાંહો હીદમેવ પ્રતારણમ્ । યત્કૃણ્ણ ન મજેત્પ્રાજ્ઞ શાસ્ત્રા-મ્યાસપર કૃતી । તેષા કર્મવશાનાં હિ ભવન્તુ ફલિષ્યન્તિ ॥ જ્ઞાની ચેદ્વજેતે કૃણ્ણ તસ્માન્નાસ્ત્યધિક પરઃ

અર્થ—નિશ્ચય આજ એક મહામોહ છે, અને પ્રતારણા (છેતરવાપણું) છે કે જે શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તત્પર છે એવો પશ્ચિત-જ્ઞાની શ્રીકૃષ્ણનું ભજન—સેવા કરતો નથી? એવા કર્મવશ જીવોને ભવસાગર (જન્મ મૃત્યુના આવર્તનો) ફલરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે ।

જ્ઞાની થઈને પણ જો તે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન વા સેવાદિક કરે તો તેનાથી અધિક કોઈ નથી । ’

આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તો જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ હોયને શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથીજ થાય છે ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગથી અધિક છે. કારણ કે શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગમા સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ પ્રભુમા થતો નથી. એ જ્ઞાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરે છે અને લગવત્સેવામા તેનો ઉપયોગ થતો અટકાવ છે, તેથી એનો અક્ષરબ્રહ્મા લય થાય એજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે પરન્તુ જે લગવદીય પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં કરે છે તેને તો એવા લયરૂપ ફલ કરતા પણ અધિક ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ ફલ ચતુર બ્રહ્મની સાથે વિવિધ ક્રમોપભોગ વા સાધુબંધ, વા સેવામા ઉપયુક્ત થાય એવા અલૌકિક દેહની પ્રાપ્તિ, વા અલૌકિક સામર્થ્ય ઇલાદિક લગવદીયો પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપયુક્ત અક્ષરબ્રહ્મા લયરૂપ ફલ પણ શુદ્ધાદૈત્ય જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત થાય છે માયાવાદી જ્ઞાની જે સર્વ જગતને મિથ્યા કહે છે તેને તો અસત્ય ક્ષણ થાય છે તેને તો સંસારમા પુનરાવૃત્તિ થાય છે.

અર્થ—‘જે (માયાવાદિ પ્રભુતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ જાણતા નથી તેઓ અસત્યમિથ્યા છે.’

આ પ્રકારે શ્રુતિ જ એવા મિથ્યાવાદી જ્ઞાનીનું મિથ્યાત્વ પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ સર્વ જીવે આત્મનિવેદન લગવત્સેવા, કથા ઇલાદિક અવશ્ય કરવા જોઈએ આત્મનિવેદન એટલે હું પ્રભુનો જ દાસ, પુત્ર, કે પુત્રી છું, અને પ્રભુ જ મ્હારે સર્વસ્વ છે તેથી મ્હારે એમની આજ્ઞાનુ-

માર વર્તન સાચુ જોઈએ. આમ પ્રભુનું હાસ્ય સ્વીકારી મનમાંથી બદ્ધકાર નિવૃત્ત કરવો. આમાંથી મહાપ્રભુએ નિબંધસૂત્ર સેવકને બર્ષે બરોપ સાધનો કર્યાં છે તેથી એમના સેવકને ૧ પશુ પ્રકારના સાધનો કરવાનાં નથી એ સેવકોએ તો એક એમનું જ શરણ સ્વીકારવું.

જ્ઞાન—મિથ્યાવાદીનું જ્ઞાન નહિ પરન્વુ શુદ્ધ બ્રહ્મવાદનું જ્ઞાન બર્ષે નથી એ જ્ઞાનનો હવે ભક્તિમાર્ગમાં છે શુદ્ધ બ્રહ્મવાદના જ્ઞાનથી (લીલાથી) ભિન્ન સૃષ્ટિમાં જ્ઞાનનું નથી એમ હક નિ યવાથી સર્વત્ર તાપ-ક્રોધની ભાવના થાય છે ભગવાનનો વિરહ તાપ-ક્રોધ અનુભવાય છે તેથી સર્વત્ર ભગવાનની સૂતિ થાય છે આ પ્રકારે ધીમે ધીમે પ્રપચ્ન વિસ્મરણ થાય છે શીઘ્રેણ હૃદયમાં સ્થાપન થાય છે આ પ્રકારે શુદ્ધ બ્રહ્મવાદનું જ્ઞાન સાર્થક છે

મૂલમ્—વિરહેણ હરિસ્ફૂર્ત્યા સર્વત્ર ક્લેશમાવનાત્ ॥૪૧॥

લીલાતિરિક્તસૃષ્ટી હિ નિરાનન્દત્વનિશ્ચયાત્ ।

યથાકથચ્છિદ્ધિસ્મૃત્ય પ્રપચ્ચ હૃદયે ન્યસેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનવાન મનુષ્યને લીલાથી ભિન્ન પદાર્થોમાં જ્ઞાનનું નો અભાવ છે એ નિશ્ચય થાય છે. અને તેથી સર્વત્ર ક્રોધની ભાવના થાય છે (જેને પરિણામે) ભગ દ્વિરહ થવાથી સર્વત્ર હરિની ભગવાનની સૂતિ થાય છે આમ જોમ તેમ કરીને જ પ્રપચ્નની વિસ્મૃતિ કરી શીઘ્રેણ હૃદયમાં સ્થાપિત કરે છે (૪-૫)

વિવેચન—ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને વિપ્રયોગજ્ઞાન કરે ત્યારે જ યમા વિરહ થાય છે ક્રોધ-તાપ-ક્રોધની ભાવના થાય છે, ભગવાનથી આપણે અનુભવ પામ્યા છીએ, વિયોગી થયા છીએ તેથી તાપ-ક્રોધ અનુભવાય છે શ્રીમહાપ્રભુજી જી વિપ્રયોગનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ સર્વત્ર સર્વદુઃખદર્પી એવા જે હરિ-શ્રીકૃષ્ણ તેના વિ સર્વ સ્થલે અનુભવાય છે; ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણજીના સમ્બધ વિના અમ કશાં પર ક ઉત્પન્ન થતી નથી; ત્યારે જ ક્ષણ ક્ષણમાં વિપ્રયોગની ભાવના થાય છે આ પ્રકારે જ વિપ્રયોગરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રકટે છે તેને પુષ્ટિમાર્ગિક રૂપનો અનુભવ થાય છે જ સમ્બધથી રહિત જે પ્રવાહી સૃષ્ટિ છે, તે જ્ઞાનનું વિનાની છે એ પ્રવાહી સૃષ્ટિનાં વોને પ્રભુ હકાપિ નિબ-અલોકિક-જ્ઞાનનું જ્ઞાન કરતા નથી. પ્રવાહી સૃષ્ટિનાં જીવો સં રમા સર્વજ્ઞીની આશ્કે જમણુ કર્યાં કરે છે એમને કોઈપણ કાર્યમાં સ્મિરતા હોતી ન એક કાર્યથી બીજા કાર્યમાં પ્રતિદક્ષ એમની મતિ જમણુ કરતી હોય છે એમને કોઈ સ્થળે રુચિ નથી-આશ્ચર્યવાન-જ્ઞાનનું રૂપી નિવૃત્તિસ્થાન હોતું નથી. આ પ્રકારની આ સૃષ્ટિ છે ? ભગવાદીશાસનમાંથી હવે સૃષ્ટિ છે તે તો શ્રીમહાપ્રભુજીવાર શરણે જ સત્સંગથી પ્રપચ્નને વિસ્મરે છે એકી વખતે પ્રપચ્ન-વિસ્મૃતિ ન થાય તો ધીમે પ્રપચ્નને વિસ્મરે છે અદર્શિય વિચારી વિચારી પ્રભુનું સ્મરણ કરે છે આ દેવી સૃષ્ટિ હૃદયમાં એવું જ્ઞાન થાય છે કે “આપણે તો પ્રભુના હાસ છીએ જ્ઞાનમાંથી પ્રભુને જ મના છીએ અમારો ધર્મ તો એજ છે કે પ્રભુની સેવા કરવી, પ્રભુનું સ્મરણ જ પ્રભુના શુભજ્ઞાન કરવા. ઇત્યાદિ.” આસુરી સૃષ્ટિને આણુ જ્ઞાન થતું નથી. (૪-૧)

મૂલમ્—ટૃણા મૃદ સદાનન્દ તથા લીલાયુત સદા ।

રસ સ્વસમનામાન ભક્તભાવાત્મક પુન ॥ ૬ ॥

પૂર્વ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાના કલા તે કેવા પ્રકારના છે તે હવે નિરૂપણ કરે છે.

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ગૂઢ, સદા આનંદરૂપ તથા લીલાયુક્ત, સદા રસરૂપ, પોતાના જેવા નામેવાળા, અને વળી ભક્તભાવાત્મક એવા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા (૬).

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કહે મહાગૂઢ છે—સર્વોપરિ છે, વેદાદિ પણ એમનો પાર નામી શકે એમ નથી, અને અતે ‘નેતિ નેતિ’ એમ એમને કહે છે, કારણ કે પોતે બુદ્ધિ અને વાણીથી અગમ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સદા આનંદરૂપ છે અને એક રસરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ અગણિત છે. એમના આનંદની એક કણિકામાં સકલ જગતનો આનંદ સમાઈ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય થયેલા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે—સર્વ દેવો પ્રકૃતિના ત્યાગ્ય ગુણોથી પૂર્ણ છે, તેથી નિકૃષ્ટ છે, એમના આનંદની ગણના થઈ શકે છે. બૃહત્ (અક્ષર) પ્રદાનો આનંદ પણ ગણ્ય છે (તૈત્તિરીયોપનિષદની આનંદવદ્ધીમાં વિવિધ પ્રકારના આનંદની ગણના કરી છે) તેમાં મનુષ્યના શત-આનંદથી તે અક્ષર પ્રદાનપર્યંત આનંદ ગણાવ્યા છે અક્ષરપ્રદાન આનંદની ગણના એમ કરાવી છે કે “તે યે શતં પ્રજાપતેરાનન્દાઃ સ એકો વ્રહ્મણ આનન્દઃ” “બ્રહ્મપતિના એવા સો આનંદ તેના બરોબર પ્રદાનો એક આનંદ” એમ પ્રદાન આનંદની ગણતરી કરી પણ અત્રે પુરુષોત્તમના આનંદની ગણના કરી નથી. શ્રીકૃષ્ણ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો આનંદ અગણિત છે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રાકૃત-હોય-સર્વ ધર્મથી રહિત છે પણ અપ્રાકૃત નિષિત્ત ધર્મરૂપ છે, અન્યદેવ તેમજ અક્ષરપ્રદા એવા નથી તેથી પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણજ મહારી ગતિ હજી !” શ્રીકૃષ્ણ મજભક્તો સહિત સદા રસલીલામાં નિમગ્ન છે. ભક્તના સગમાં માનાદિક લીલા કરી રસવૃદ્ધિ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણ પોતે રસરૂપ છે, “રસો વૈ સઃ” “પરમાત્મા નિશ્ચય રસ છે,” તેથી નિજ ભક્તોના માન છોડાવે છે. દીન થઈ તેમને મનાવે છે આ પ્રકારે રસ હૃદીયન કરે છે ગીતગોવિન્દમાં કહ્યું છે કે ‘સ્મરગર્વલ્લખનં મમ શિરસિ મળનમ્ ઘેહિ પદપલ્લવમુદારમ્’ સ્મરના ગર્વનું ખણકન કરનાર મારા મસ્તકનો શૃંગાર આપનું ઉદાર પદ (ચરણ) રૂપ પલ્લવ મહારા શિર પર મૂકે. આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણજ ભક્તો પાસે દૈન્ય કરે છે શ્રીકૃષ્ણના રસનો અનુભવ મજભક્તો ભાવ સહિત કરે છે. ૬)

મૂલમ્:—યશોદોત્સજ્જલલિતં મુગ્ધભાવસમાવૃત્તમ્ ।

પ્રપञ्चवैरिणं बाधहेतुलौकिकनाशनम् ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સગમા શોભતા મુગ્ધભાવથી પૂર્ણ, પ્રપચના વૈરી અને બાધરૂપ લૌકિક હેતુના નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન કરવું. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કે એમને શ્રીયશોદાજી નિજ ઉત્સગમા લઈ ખેલાવે છે, ત્યારે પરમ શોભા આપે છે. મુગ્ધભાવકની માફક શ્રીયશોદાજીના કષ્ઠમાં વીંટળાઈ વળે છે પ્રપચ—આ દેહસમ્બધી સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ગૃહ, લૌકિક, વૈદિક કાર્ય—એની સાથે વૈર રાખે છે કારણ કે પોતે સસારવૈરી છે—સંસારમાથી મુક્તિ આપે એમ છે. તેથી સાંસારિક કાર્યમાં મનને આસક્ત થવા દેતા નથી જે જે સસારના પદાર્થો, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, વિતાદિમા ભક્તનું ચિત્ત આસક્ત છે તેને પ્રભુ હરિ લઈ ભક્તનું ચિત્ત

પોતામાં શેક છે શ્રીયશોદાણ જોઈ સમંધ દૂધ ઉભરાઈ જતું હતું તેને ઉવારવા પ્રભુને ત્વચથી ભૂમિપર જરાક મૂકી દોડવા, પ્રભુને જોમ લાગ્યું કે “શ્રીયશોદાણ જ્ઞાતા ક્ષત્ર દૂધને વધારે પ્રિય માને છે.” જો પોતે સહન કરી શક્યા નહિ, તેથી હઠી, માખણ જેટલાં માટલાં હતા તે ફોડી નાંખી તેમાંનું ફઠી તથા માખણ વાંદરાંજોને છુટાવી દીધું. આમ ફઠી દૂધની માટલીઓ ફોડવાની, તથા અન્ય યજ્ઞબલ્લોનાં ફઠી, માખણ, ફઠી વાની કીકા પ્રભુજો કરીને જોમ બતાવ્યું કે “આરો (પ્રભુનો) ત્યાગ કરીને વૃદ્ધાર્થ કરશે તો તે ગૃહકાર્ય લૌકિક વા વૈદિક કશું સિદ્ધ થશે નહિ. ગોપીજનોની આસક્તિ પ્રભુ કરતાં હલિ, દૂધ, માખણમા વિશેષ હતી તે આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ જોમના ફઠિ, દૂધ માખણની ઘેરી કરવા અને છુટાવી દેવા, જોમની પાસેથી જ્ઞાન લેવામાં પણ બલ્લો નો નિરોધ સિદ્ધ કરવાનોજ હેતુ હતો. બલ્લોનું મન પ્રપચમાં—ફઠી, દૂધ, માખણથીયે લૌકિક—સંસારમાં આત્માસક્ત થાય તો પ્રભુની વિશ્વતિ થાય, તેથી પ્રભુ પોતેજ જોમની લૌકિક આસક્તિઓ—ફઠિ દૂધ, માખણ—ફરી લે છે—જોમની પાસે પ્રપચ ભૂલાને કે અને જોમના ચિત્તને પોતાનામાં શેકે છે જો જે, બલ્લ પ્રભુનો આશ્રય કરે છે તે જાનિ પ્રપચ—સંસાર નષ્ટ થાય છે. કારણ કે પ્રપચ—સંસારમાં આસક્તિ ભગવત્સેવામાં ભાગ્યે છે પ્રભુ, ભગવત્સેવામાં બાધક એવાં સર્વ પદાર્થો—લૌકિક કાર્યો, મમ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, અહન્તા, મમતા, માયાકૃત લૌકિકાદિ—સવના નાશ કર્યા છે, અને બલ્લોને પોતાના આસક્ત કરે છે (૭)

મૂલમ્—સ્વપ્રવેશાય કામાદિસર્વદોષાનિવારકમ્ ।

સ્વાર્થત્યકાસિલસ્વીયપરમાર્તિમહોત્સવમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—પોતાના પ્રવેશ માટે કામાદિક સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરનાર અને પ્રભુને લીધે ગેબ્જોએ સહનનો ત્યાગ કર્યો છે એવા ભગવદીયોની પરમ વિપ્રયોગાર્તિનેજ મહેત્વસ્વ માનનારા પ્રભુ છે

કર્મિત વ્યાપ્ત્યન્ત—ને જ્ઞાતિ સ્વાર્થ ત્યક્તવા એવો જમુ પાઠ ઉપલબ્ધ છે. જો પાંડુરજ બધ — ભગવાન સ્વાધને તજીને અખિત સ્વીય બાળોને પરમાર્તિનો મહોત્સવ કરાવનારા છે એવો કે ભગવાનનો સ્વાધ રમણ કરવામાં ન છે પણ એવા રમણસ્વ સ્વાધને તજી અતર્પાન સ્વાધની વિરહની—વિપ્રયોગની અર્પિતદારાએ મહેત્વસ્વ થનારા છે અથવા પશ્ચાત મહોત્સવ કરાવનારા છે.

વિવેચન—એવા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે બલ્લોના દુઃખમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યારે જો બલ્લાના દુઃખના કામ, કામ મદ, મત્સરાદિ સહજ દોષ દૂર કરે છે આથી જોમ મિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં મુખી બલ્લાનાં દુઃખ કામાદિ દોષથી પૂર્ણ દોષ છે ત્યાં મુખી શ્રીકૃષ્ણ જો દુઃખમાં પધારતા નથી જ્યારે દુઃખ દાપરદિન થાય ત્યારેજ પ્રભુ નિઃસ્વ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણ બલ્લાના દુઃખમાં પધારીને બલ્લાને સ્વદર્શનાર્તિદ્વ પ્રભુના દર્શન કરવાની તીવ્ર આતુરતા દ્વ પરમાનિનું (તાપ—ક્રોધેયનું) જ્ઞાન કરે છે “પ્રભુને જ્યારે મનું! કષ્ટ જોમના દશન કરે! જોમ તીવ્ર વિરહનાપનું બાળને જ્ઞાન કરે છે, આ વિરહતાપનેજ—પરમાર્તિનેજ—પ્રભુ મરો મુવ્વપ બલ્લે છે. આ વિરહતાપ—વિપ્રયોગાર્તિ યજ્ઞબલ્લાને સિદ્ધ થઈ છે જોમના દુઃખમાં ભાગ્યભક્ત શ્રીકૃષ્ણ વિરાગે છે તેથી જો બલ્લા

હકાર્ય કરી શકતા નથી, સકલ દિવસ લગવાનના વેણુગીત, યુગલગીતાદિકતું ગાન કરી ચતીત કરે છે. રાસપંચાધ્યાયીમાં જ્યારે પ્રભુ ગોપીજનોના સૌભાગ્યમદથી અન્તર્ધાન યા ત્યારે ગોપીજનોને અત્યંત વિરહ-વિપ્રયોગનો તાપ થયો અને જ્યારે એ વિરહાર્તિની અન્તિમ દશા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે પ્રભુ પુનઃ પ્રકટ થયા અને રસદાન આપ્યું આ પુનઃ પ્રકટય અત્યન્ત વિપ્રયોગાર્તિ વિના-પ્રભુના વિરહતાપ વિના-અસમ્ભવિત હતું. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણના વિયોગરૂપ આર્તિ-તાપ-કલેશ અધિક, તેમ પ્રભુ ત્વરાથી પ્રકટ થાય છે અને રસદાન પણ અધિક કરે છે, તીવ્ર વિરહઆર્તિ મહોત્સવરૂપ છે. (૮)

મૂલમ્:--શ્રીમદાચાર્યહૃદયશેષપર્યંકશાયિનમ્ ।

અનન્તભાવરૂપાત્મગોપીરમણતત્પરમ્ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીમદાચાર્યજીના હૃદયરૂપ શેષશય્યામાં શયન કરનારા, અને અનન્ત ભાવસ્વરૂપાત્મક ગોપીજનોના સંગમાં રમણ કરવામાં તત્પર. **વિવેચન:**—એવા ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ શ્રીઆચાર્યજીના હૃદયમાં ભકતો સહિત લીલા કરે છે. જેમ ક્ષીરસાગરમાં શેષ શય્યા છે તેમ શ્રીઆચાર્યજીનું હૃદય અત્ર શય્યારૂપ છે. શેષશય્યાપર નારાયણ શયન કરે છે તેમ અત્ર ભાવાત્મક, રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ શ્રીઆચાર્યજીની હૃદયરૂપ શય્યાપર શયન કરે છે. ક્ષીરસાગરમાં તો શ્રીનારાયણના સંગમાં એક લક્ષ્મી છે, પરન્તુ અત્ર ભાવાત્મક રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ અનેક વ્રજભકતોના સંગમાં રમણ કરવાને તત્પર છે મહાપ્રભુજી કેવા પ્રકારે લીલા કરે છે તે શ્રીસુખાધિનીજીમા કહે છે કે—

નમામિ હૃદયે શેષે લીલાક્ષીરાન્ધિશાયિનમ્ । લક્ષ્મીસહસ્રલીલાભિઃ સેવ્યમાનં કલાનિધિમ્ ॥

આ શ્લોકમા શ્રીઆચાર્યજી પોતાના હૃદયનો ભાવ જણાવતા લખે છે કે “હૃદયરૂપ શેષજગ્યાપર, લીલારૂપ ક્ષીરસાગરમાં શયન કરનાર અને લક્ષ્મીઓની (વ્રજભકતોની) લીલાથી સેવ્યમાન કલાનિધિને (શ્રીકૃષ્ણને) હું નમન કરું છું” આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીના હૃદયમાં પ્રભુ લીલા કરે છે તેને નમન કરીને શ્રીસુખાધિનીજી પ્રકટ કરી છે એ વચનોમાં અતિગૂઢભાવ રહ્યો છે શ્રીઆચાર્યજીના હૃદયમાં જેમ ભાવાત્મક પ્રભુ ગિરાજે છે તેમ પ્રત્યેક વૈષ્ણવે પોતાના હૃદયમંદિરને વિષે લગવાનની પધરામણી કરી કાર્ય કરવાં. સર્વ કોઈ કાર્યમાં અહન્તામમતા ન ધરતા, લગવદર્પણ કરીનેજ તે કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી નિજસેવકોને પોતાના હૃદયની લીલા પ્રકટ કરી બતાવે છે તે શ્રીઆચાર્યજીનું રમણ કરવું. (૯)

મૂલમ્:--મધુપાલિજવોદ્યુક્તરોમાલિસુવિરાજિતમ્ ।

પ્રસન્નવદનામ્ભોજં કરુણારસવદ્દશમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—બ્રમરપ કિતના વેગથી ઉભી થતી રોમાવલીથી જે લગવાન વધારે શોભી રહ્યા છે, જે પ્રસન્ન સુખારવિન્દવાળા છે, અને જેમના નેત્રો કરુણારસથી પૂર્ણ છે (૧૦) **વિવેચન:**—શ્રીકૃષ્ણના નાલિકમલ ઉપર સુદર રોમાવલિ છે તે (બીજા સ્થામકેશ) બ્રમરાની પકિતની માફક શોભા આપે છે, એમનું સુખારવિન્દ અતિપ્રસન્ન છે. વ્રજભકતોના સંગમા અનેક લીલા કરી છે તેથી સુખ ઉપર આનન્દ પ્રસરી રહ્યો છે, ભકતોપર કરુણારસથી ભરેલા નેત્રથી દષ્ટિ કરે છે અને રસપાન કરાવે છે.

મૂલમ્ - વીહિપિચ્છશિરોમૂષ શૃંગારરસરૂપિણમ્ ।

एवविधानन्तगुण विधाय हृदये सदा ॥ ११ ॥

तस्य सेवां प्रकुर्वीत यावज्जीव स्वधर्मतः ।

न फलार्थं न भोगार्थं न प्रतिष्ठाप्रसिद्धये ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—મયૂરના પિચ્છનો અડુટ છે એમને, જે શૃંગારરસરૂપ છે, અને એવો એવા અનન્ત શુણ્ણવાદો ભગવાનને હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપીને સ્વધર્મથી જીવન પૂર્વેન એમની સેવા સારી રીતે કરવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કોઈ ક્ષેત્ર પ્રાપ્તિ-અર્થ, કે કોઈ લૌકિક સિદ્ધિ-અર્થ, કોઈ પ્રતિષ્ઠાસ્થાપનાર્થ કરવાની નથી. (૧૧-૧૨)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ મોરપિચ્છનો અડુટ અત્તકપર ધારણ કરે છે. જે શૃંગારરસરૂપ છે મોર જ્યારે રસદાન કરે છે ત્યારે જ નૃત્ય કરે છે તેમ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના મોર-મુકુટનો શૃંગાર ધરી ભકતોને રસદાન કરે છે મોરમુકુટનો શૃંગાર બધા પ્રમાણે રસરૂપ છે શાસ્ત્રિક લીલામાં અનેક જલસ્થલ-લીલાસમુક્ત શ્રીકૃષ્ણને નિજ હૃદયમાં સ્થાપી, એમને સ્મરણ તથા હર્ષન નિજમથ કરવું ઉપર કહ્યું તેમ એવા શૃંગાર રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા માનસી સેવાથી ધ્યાન કરવું, બધા માનસી સેવા સિદ્ધ કરવા પ્રથમ તતુલ્ય (સારીશિ) અને વિત્તલ [ધનની સેવા] મન લગાવી કરવી. સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—“કૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. તે માનસી સેવા ઉત્તમ છે. સદા શ્રીકૃષ્ણની (તતુલ્ય વિત્તલ) સેવા કરનારને માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ બ્રાહ્મણ આચાર્યનો બાપ ન કરે તો એવું બ્રાહ્મણપણું જન્મ પહે તેમ જો વૈષ્ણવ થઈ શ્રીકૃષ્ણની સેવા ન કરે તો એની વૈષ્ણવતા જન્મી પહે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પણ સ્વધર્મ ગણી કરવી કોઈ લૌકિક, વૈદિક પ્રેક્ષાદિ ફલની આશાથી કૃષ્ણસેવા ન કરવી હું જો સેવા કરીય તે લોકો અને વૈષ્ણવ ગણી માન આપશે, કલ્યાણિ આપશે એવો લોક મનમાં રાખવો તેમજ પ્રતિષ્ઠા-મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવા પણ સેવા ન કરવી. પૂર્ણ નિષ્કામતાઈ સ્વધર્મ સમજી કૃષ્ણસેવા નિરન્તર કરવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં ભગવાન હર્વામાં પ્રતિ કહે છે—“મહારી સેવાથી પ્રાપ્ત થાય એવા સાલોક્ષ્યાદિ વ્યારે પ્રકારના મોક્ષને પણ મહારા ભગવદીયો હૃષ્ટતા નથી, મહારી સેવાથી મહારા ભકતો એવા પૂર્ણ છે—સન્તુષ્ટ છે (સેવાથી એમને પૂર્ણ ફલરૂપ છે) જ્યારે જો સેવાથી પૂર્ણ એવા ભગવદીયો બાવા મોક્ષની પ્ત વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલથી નાશ પામે એવા શાસ્ત્રાદિક પદાર્થો તો એઓ કેમ પૂરું છે?” આમ મનાપૂર્વક સ્વધર્મ સમજી નિષ્કામ થઈ વૈષ્ણવે કૃષ્ણસેવા કરવી.

મૂલમ્ --શ્રીમદાચાર્યમાર્गेण नान्येनापि कदाचन ।

न कल्पितप्रकारेण न दुर्भाषसमन्वयात् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમદાચાર્યજીએ જે પ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે, તે પ્રકારે સેવા કરવી કદાપિ (પણ) અન્ય માર્ગની રીતિથી, તેમજ સ્વકલ્પિત પ્રકારથી તેમજ અમદાથી-અભાવપૂર્વક ન કરવી (૧૩) વિવેચન—વૈષ્ણવે સેવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ઉદિ

માર્ગની રીતિથી કરવી. કદાચિત ભૂલે ચુકે અન્યમાર્ગની રીતિથી કદાચિત ન કરવી. તેમજ પોતાના મનથી કદિપત પ્રકારે પણ સેવા ન કરવી. જે સેવામાર્ગની રીતથી અજ્ઞાત હોય તો વૈષ્ણવે રૂઢ પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીયેને પૂછી લઈ સેવા કરવી. સર્વથા હુર્લાવથી ન કરવી. સ્વદય સમૃદ્ધિ હોય અને તેથી જે ઉત્તમ વસ્ત્ર આભરણાદિ પ્રાપ્ત ન થાય તો હુર્લાવ-મનમાં સંકેત ન થવા દેવો. આપણી સમ્પત્તિના પ્રમાણમા યથાશંકિત શ્રીઠાકેરણની સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ કાર્યને અન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન ન ગણવું. અન્ય લૌકિક કાર્યો શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ પરમફલ આગળ તુચ્છ છે. જે સામાન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન શ્રીકૃષ્ણસેવાને ગણીએ તો સેવામાં અથ્રદ્ધા, હુર્લાવ, અને અભાવ આવે અને સેવા નિકૃષ્ટ થઈ જાય, તેથી વૈષ્ણવોએ “શ્રીકૃષ્ણસેવા એ ઉત્તમોત્તમ ફલરૂપ છે, અને સ્વધર્મ છે,” એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીય રીત્યનુસાર સેવા કરવી.

મૂલમ્:--તત્ત્વં વિદિત્વા પરમં યશોદોત્સન્નજ્જલાલિતમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યતત્પુત્રાન્ હિત્વાસ્મત્સ્વામિનીરપિ ॥ ૧૪ ॥

તત્તુલ્યબુદ્ધ્યા નાશઃ સ્યાત્સર્વથેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥

एतावती सती शिक्षा संक्षिप्ता ध्रियतां हृदि ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:--શ્રીયશોદાણના ઉત્સર્ગમાં લલિત શ્રીકૃષ્ણને પરમતત્ત્વ જાણીને શ્રીમદા-ચાર્યજી, એમના પુત્ર, અને શ્રીમજ્જલકતો વિના અન્ય કશા પર એમના તુલ્ય બુદ્ધિ (ભાવ) રાખવાથી સર્વથા નાશ થાય છે એવો દઢ નિશ્ચય રાખવો, આટલી સક્ષિપ્ત સત્યશિક્ષા, સર્વથા હૃદયમાં ધારણ કરવી. **વિવેચન:--**વૈષ્ણવ લગવત્સેવા કરે અને નીચેના ચાર પદાર્થોને, પરમ તત્ત્વ જાણે. (૧) શ્રીયશોદોત્સ ગલાલિત શ્રીકૃષ્ણ, (૨) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી, (૩) એમના પુત્ર શ્રીવિકૃલનાથજી-શ્રીગુસાંઈજી, (૪) આપણા સ્વામિનીજી-મજ્જલકતો. આ ચાર પરમતત્ત્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ચાર પરમ તત્ત્વને વિષે જેવો અલૌકિક ભાવ, જેવું સન્માન, જેવું દૈન્ય રાખીએ તેવું અન્ય લૌકિક પદાર્થો વિષે કદાચિત ન કરવું. એ ચાર પરમતત્ત્વ વિષે ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખવો, એમને ત્યજી લૌકિકમાં ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખનારને અસુર જાણવો. એનો શીઘ્ર નાશ થાય છે. કોઈ એવો લૌકિક પદાર્થ નથી કે જે એ ચારમાંથી કોઈ પણ તત્ત્વની સાથે તુલ્યતા ધરાવી શકે. આના દૃષ્ટાન્તમા એક વાર્તા છે. મીરાંબાઈને ગૃહે રામદાસજીએ શ્રીઆચાર્યજીનું પદ ગાયું. ત્યારે મીરાંબાઈએ કહ્યું કે ‘કોઈ શ્રીઠાકેરણનું પદ ગાઓ’ રામદાસજીએ આ સાંભલતાં જ બિન્ન થઈને કહ્યું કે “દારી રાંઢ यह पद कहा तेरे खसमको हे, आज पीछे तेरो मुख न देखुंगो !” એમ કહીને ત્યાથી ચાલવા માંડયું પછી મીરાંબાઈએ ખહુ વિનંતિ કરી પરંતુ ત્યાં રામદાસજી ઉભા ન રહ્યા આ એક દૃષ્ટાન્ત. બીજું દૃષ્ટાન્ત.-છીતસ્વામી બીરબલને ત્યાં વરસોત લેવા ગયા હતા ત્યાં બિરબલે કહ્યું કે કોઈ પદ ગાઓ છીતસ્વામીએ ગાયું કે ‘છીतस्वामी गिरिधरन श्रीविठ्ठल येहि तेहि, तेहि येहि कुछ न सन्देह’ આ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે “જે દેશાધિપતિ (અકબરશાહ) પૂછશે તો શું જવાબ

દેશે !” એટલું બોલતાં જ છીતસ્વામીએ કહ્યું કે ‘મિત્રે માયે તો મુદિ મ્હેછ રે, આમ રીતે
તેરો મુલ ન દેસુંગો’ આમ કહી વર્ષસોતનો ત્યાગ કરી જતા રહ્યા. વેષુવો એવા ટીકા
અનન્ય હતા કે કોઈપણ પ્રકારનો આશિષ વા સન્દેહ ઉત્પન્ન થાય તત્કાલ સહી થાય
ન હતા ! શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે એ સર્વશિક્ષા સંક્ષિપ્તમાં લખી છે તેના પર વિચાર
કરી હૃદયમાં અવસ્થા ધારણ કરશે. (૧૫)

મૂલમ્—અન્યેઽપિ ચોપદેષ્ટવ્યાયદિ સ્યુરધિકારિણઃ ।

મિલન્તિ સ્વેચ્છયા શ્રદ્ધાયુતા પૃચ્છન્તિ ચેત્તદા ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—અન્ય પણ એ કોઈ એના અધિકારી જનો હોય, અને એ તેઓ જે
તાની ઇચ્છાથી મહે, અને એ શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ તમને પૂછે તો તમારે એમનો ઉપદેશ
કરવો. (૧૬) **વિવેચન—**ઉપર જે શિક્ષા લખી તે અન્યજનોને કહેશે. આ એ કોઈ
ભગવદ્વીય હોય, ભગવદ્વિષ્ણુથી આપની પાસે આવે અને પ્રાર્થના કરી પૂછે, ચિત્તપૂર્વક
ભવણ કરે, તેજ આધિકારીએને આ શિક્ષાનો યોગ કરવો. તમારી ઇચ્છાથી કોઈ અન્ય
ધિકારીને આ શિક્ષાનો ઉપદેશ ન કરવો. અધિકારી—પાત્રવિના રસ સ્થિર થાય તકે એ
સમજી અન્યમાર્ગથીને, તેમજ અનધિકારીને જાનો ઉપદેશ ન કરવો. (૧૬)

મૂલમ્—જીવતત્પરતાસિદ્ધૌ કૃપાલુસ્તેષુ તુપ્યસિ ।

યથા વિપયિણા તોપો કૂતિકાસુ તથા હરે ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—જ્યારે જીવની ભગવત્પરતા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે જીવો પર કૃપા
પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે જેમ કૂતિકાઓ ઉપર વિપરી જનો સન્નિહ હોય છે (૧૭)

વિવેચન—જે જીવ ભગવત્પરાયણ હોય તેને પુષ્ટિમાર્ગીય ફક્ત સિદ્ધ થાય. પ્રભુ
હજીને હિસ્તુષકશિપુએ અતિશય દુઃખ આપ્યું તો પણ પ્રદ્દાહજીએ પોતાની ભગવત્
રાયણતા, ભગવદ્ભક્તિ, ભગવદ્દાશયનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહાવતાર
એનો પ્રતિજ્ઞા કરી કર્યો. તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વેષુવ પુષ્ટિમાર્ગીમાં તત્પર થઈ
ત્યારેજ ફક્ત સિદ્ધ થાય. જેમ વિપરી જનો કૂતીની અનન્યતા એમ જોના પર પ્રસન્ન રહે
છે તેમ શ્રીભગવાન નિજ ભક્તોની અનન્યતા એમ તેમના પર કૃપા કરે છે

ઉપરના ૧૬ માં શ્લોક અને આ ૧૭ માં શ્લોક સાથે કંઈક વિશેષ સમ્બન્ધ બાંધે છે. શ્રીહરિરાયજી
શ્રીગોપેશ્વરજીને બોલે છે કે તમે આ શિક્ષા આ ૫ અધિકારી ભગવદ્ભક્તિને આપશો તો તમે પ્રભુએ
સન્દેશ અધિકારી ભક્તોને પરોનાશવાની સેવા નબળાશ. જેમ કૂતી પ્રેમના પાત્રોના સન્દેશ પરસ
પરોનાશ છે અને વિપરી જનોના સન્દેશ થે છે તેમ તમે પણ જે પ્રભુનો સંદેશ અધિકારી ભગવત્
એને પરોનાશી ભગવદ્ભક્તની તકિ કરશો તો પ્રભુ તમારા પર સન્નિહ રહેશે અને પણ શિક્ષા લેતાની
છે કે કોઈના હૃદયમાં ભગવદ્ભક્તવર્તુ સ્થાપન થાય તો એ કોઈ ભગવાનનું કૃતિનું મર્મ આ નરાનરને
હિ શ્રીહરિરાયજીચરિત્તે મહાવર્ણ શિખાવત્ર ઈગાપશ્વરજીજીતવીરમુખાવલકિતે સમાપ્ત ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મુ

ઉદ્દેશ—આ કરાલ કલિહાવમાં પ્રસંગથી સત્પુરુષોની પણ જીવિ નાશ પામે છે.

સત્સંગ તો અતિદુર્લભ છે, તેથી નિરન્તર અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કરી મન એક શ્રીમદ્વાચાર્યજીમાં સ્થાપવું એમ નિરૂપણ કર્યું છે. ઉપર બતાવેલા દોષોથી વૈષ્ણવ પોતાના ભગવદ્દાવનું રક્ષણ કરે અને ભગવત્સેવાકથાદિકમાં તત્પર રહી, શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો અનન્ય આશ્રય રાખે તો ફલ સિદ્ધ થાય. આ મહાળાઘક કલિકાલથી જરૂર બચવું એ હવે કહે છે:—

મૂલમ્:—इदानीं वर्तते कालः करालः कलिरीदृशः ।

यस्मिन् विनश्यति मतिः संतामपि कुसङ्गतः ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો કરાલ (ભયંકર) કલિકાલ આવ્યો છે કે એ સમયમાં સત્પુરુષોની મતિ પણ કુસંગથી નષ્ટ થાય છે વિવેચન.—વર્તમાન કલિકાલ મહાવિક-
રાલ છે ! એનો પ્રસિદ્ધ પ્રવાહ જોઈએ છીએ તો કમ્પ ઉભવે છે ! કારણકે સત્પુરુષની મતિ કુસંગથી બ્રૂટ થાય તો અજ્ઞાનીની યુદ્ધિ બ્રૂટ થાય એમા શુ આશ્ચર્ય !

મૂલમ્:—सत्सङ्गो दुर्लभो यत्र सततं सत्प्रसंगतः ।

कथाः कृष्णचरित्रैकयुता नित्यं भवन्ति हि ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જે સમયમાં સત્સંગજ દુર્લભ છે ! અને સત્સંગથીજ નિરન્તર એક શ્રી કૃષ્ણચરિત્રયુક્ત કથા થાય છે. (૨) વિવેચન.—સત્સંગ તો દુર્લભ છે. નિરન્તર દુઃસ-
ગથી સત્પ્રાણીની યુદ્ધિ નાશ પામી છે. જો એક ક્ષણ પણ ભગવદીયોનો સંગ દુર્લભ છે તો પછી નિરન્તર સત્સંગપ્રાપ્તિ તો કયાથીજ થાય ? નિરન્તર ભગવદીયનો સંગ થાય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું શ્રવણ પ્રીતિથી કરે, શ્રીકૃષ્ણ સેવા કરે તો કંઈક ચિત્તને શાન્તિ મળે. જે ભગવદીયો પોતે સેવા કરતા હોય અને કૃષ્ણલીલાનું શ્રવણ કરતા હોય તે પોતાના સંગમાં રહેતા અન્ય વૈષ્ણવોને પણ ભગવદ્દર્શનમાં તત્પર કરી શકે. દષ્ટાન્તમાં એક ભીનું કપડું પોતાના સમ્બન્ધથી અન્ય સૂકા કપડાને ભીનું કરી શકે છે. પરન્તુ એવા ભગવદ્રસથી આર્દ્ર ભકતો હમણાં દુર્લભ છે ! (૨)

મૂલમ્:—निजाचार्यपदाम्भोजसेविनस्तु सुदुर्लभाः ।

अदम्भिनः कृष्णसेवाकथाचिन्तनतत्पराः ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનું સેવન કરનારા, દમ્ભરહિત અને શ્રીકૃષ્ણસેવા તથા કથાનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર—એવા ભગવદીયો અતિદુર્લભ છે (૩)
ભગવદીયોના લક્ષણ આપે છે કે જેથી વૈષ્ણવો સાવધાન રહે, જેઓમા એ લક્ષણો હોય તેનોજ સંગ કરવો અન્યના સંગથી ફસાવાનો સમય આવે છે.

વિવેચન:—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમલની સેવામાં અહુર્નિશ મન રાખતા હોય એવા અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય અતિદુર્લભ છે જેઓ દમ્ભરહિત હોય, પાખણડી ન હોય, શ્રીકૃષ્ણની સેવામા તત્પર હોય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર હોય, એવા બાહ્યાચારથીજ ન કરતા હોય, પણ શુદ્ધ મનથી કરતા હોય એવા ભગવદીય તો આ કાલમાં ખબર દુર્લભ છે, (૩)

હવે મી દરિયાજી પોતાને સત્સંગનો ખલાવ હ એ નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—અહ તુ સર્વથા નિત્ય તથા સત્સંગવર્જિત ।

ક્લિષ્ટ્યામિ મનસા નૂન નિરાનન્દેન નિત્યશઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—હું તો સર્વથા નિત્ય સત્સંગથી રહિત છું નિત્ય આનન્દરહિત મનથી કલેશ પામું છું (૪) વિવેચન.—મને સત્સંગ પ્રાપ્ત થતો નથી ભર્તૃવદ્વિયનો સંગ કર તો એના દુઃખમાં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણના આનન્દનો પણ અનુભવ થાય. પરંતુ ભગવદ્દર્શન છે, તેથી મહાઈ મન આનન્દરહિત હોઈ કલેશ પામે છે (૪)

મૂલમ્—ધાપ્પનિસરણોપાય ન પશ્યામિ મહીતલે ।

કો વા મદીયહ્લદયતુ સ્વં કૂરીકરિણ્યતિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—હું આ પૃથ્વી ઉપર આંધુ બહાર કાઢવાનો ઉપાય જોતો નથી, ભગવદ્દારા દુઃખવતુ દુઃખ કોણ દૂર કરશે ? વિવેચન.—એ આ પૃથ્વીપર વાસ કર્યો છે શું કરવા કર્યો ? ને પૃથ્વી ઉપર જન્મ લઈને પણ દરિયાજી ન સાધી શકાય તો જન્મ વૃથા છે પ્રસ્તાવણ કરે છે કે,—“કુમારાવસ્થામાં લુહિમાનુ આ સમયમાં ભગવદ્દર્શનું આચરણ કરે કારણકે માનુષ જન્મ દુર્લભ છે ને કે માનુષ જન્મ (નમુને) નિઃશયતારહિત છે તેમણે અર્થ આપનાર છે” શ્રીભક્તિદાસ સ્કન્ધમાં જનકવિદેહી કરે છે—અર્થ—દેહી છવને મનુષ્યદેહ દુર્લભ છે એ દેહ લાવનાશુર છે તેમાં પણ ભગવાનના ભક્તવત્તોના દર્શન દુર્લભ છે” આ વાક્યાનુસાર માનુષ દેહ ઉત્તમ છે ને કે લાવનાશુર છે તો પણ મહાન અર્થ સાધી આપે જોવો છે હોમાર જવસ્થામાંજ મહાં શરણ લઈ ભગવદ્દર્શ કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે આવો ઉત્તમ માનુષ દેહ લાવનાશુર પામે જોમ છે અને ને ભગવદ્દર્શ, ભગવત્સેવા, સમરણાર્થિત ને વૃદ્ધાવસ્થાને માટે સુઠ તવી રાખવામાં આવે તો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે ક્યારે કાલ લાક્ષણ કરશે તે કહી શક્ય નથી. અન્તકાળે કશું ન બની આવે તેથી સાવધાન રહી યથાશક્તિ ભગવદ્દર્શનું આચરણ હોમારાવસ્થાથીજ કરવા ચૂકવું નહિ આવો ઉત્તમ ફલદાયક માનુષ દેહ પ્રાપ્ત કરીને પણ ને ચિત્તને લોકિકમાં આસક્ત કરી દરિયાજી ન બાધ, તો એનો માનુષ દેહ વૃથા છે, મે પોતાના પારશ્વમણિને—ચિન્તામણિને કોઠીના સમાન પૂગમાં પડાવે છે, અને અન્તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે દરિયાજીના ઉપાય દુર્લભ છે તેથી શ્રીદરિયાજી અતિખેદ કરે છે ।

મીત્રોપેશરણના ચિત્ત સન્તન કરવા મીદરિયાજી મીત્રોપેશરણને ૪૪ ૪૪ અનુરૂપતા છે તે નવાની આપે હ મીદરિયાજી વચ્ચે તથા મીયમુનાજી આદિજો દૂર પચેસમાં છે.

મૂલમ્—પ્રજવાસસ્તથા શ્રમિયમુનાદર્શન મતમ્ ।

દૂરે ગોમર્ધનદર્શિદૂર તદ્વાથદર્શનમ્ ॥ ૬ ॥

શા દાથ—જ્યામાં વાસ તથા મીમરણમુનાજીનાં દર્શન, તથા મીયમુનાજીનાં સ્પર્શ પડે જ્ઞાન તથા શ્રીગોવિજ્ઞાન—મીત્રિરિરાજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, તથા શ્રીગોવિજ્ઞાનનાયજીના

દર્શન-એ સર્વ દૂર થયા છે ! ! (૬) વિવેચન:-હરિશરણું કોઈ પણ સાધન મહારાથી થયું નહિ ! વ્રજમા વાસ પણ થયો નહિ ! વ્રજદેશ મહાઉત્તમ છે ! વ્રજદેશ પ્રભુશરણુ જવાનું ઉત્તમ સ્થલ છે ! જે ત્યાં સ્થિતિ થાય તો પ્રભુ આપણને પોતાના કરી લે અને કૃપા કરે ! એવો ઉત્તમ વ્રજવાસ પણ મહારાથી તો ન થયો ! શ્રી યમુનાજીને એવો પ્રતાપ છે કે ગમે તેવો હુદ્દા જીવ પણ જે જાણે અજાણે એનું એકવાર જલપાન કરે તો એ જીવને યમચાતના ન થાય, જે જીવ શ્રીયમુનાજીનો આશ્રય કરે તેને શ્રીયમુનાજી શ્રીઠાકારજીની લીલાનો અનુભવ કરાવે અને તેનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી ભગવદ્લીલાનુભવ યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે. એવું શ્રી યમુનાજીનું અલૌકિક મોહાત્મ્ય છે ! મહેને તો એવા શ્રીયમુનાજીનાં દર્શન પણ દૂર છે ! શ્રીગિરિરાજ એવા ભગવદીય છે કે પોતાના સંગથી નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી (ભીલડી) ને પણ ભક્તિ આપે છે ! એવા શ્રીગિરિરાજજી પણ મહારાથી દૂર છે ! અરે ! શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીના પણ દર્શન મને હવેલ થયાં છે ! આ પ્રકારે પરદેશમાં સ્થિતિ કરવાથી હું ભાગ્યહીન છું ! હવે હું શું કરું ?

હવે જે કોઈ એમ શંકા કરે કે શું કરવા આવા ખેદ કરો છો ? મનમાં ભાવપૂર્વક એ વસ્તુઓનું સ્મરણ કરશો તો એ વસ્તુઓ પાસે જ છે મનમાં વ્રજ આદિની ભાવના કરો તો પ્રત્યુત્તર આપે છે -

મૂલસૂ:-વિષયક્રાન્તિતો દૂરે ભગદ્વાવસન્તતિઃ ।

દેશાન્તરસ્થિતસ્યાચ દૂરે સદ્ગઃ સતામપિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:-વિષયક્રાન્તિથી ભગવદ્ભાવનો વિસ્તાર દૂર રહ્યો છે અને હું કે જે પ્રદેશ-દેશાન્તરમાં સ્થિતિ કરી રહ્યો છું તેને સત્પુરુષનો સંગ પણ દૂર થાય છે (૭) વિવેચન:-દેહ વિષયથી આક્રાન્ત-પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે. તેથી ભગવદ્ભાવ અતિ દૂર છે જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, અષ્ટપ્રહર લૌકિક વાતો મનમાં ન સ્ફુરતાં ભગવત્સ્મરણ ચાલી રહે તેવા ભગવદી-

૧ શ્રીયમુનાજી અને યમ સૂર્યની સતતિ છે. બીજી શ્રીઠાકારજીએ શ્રીયમુનાજીના તીરપર, શ્રીયમુનાજીના જલમાં ક્રીડા કરી છે. આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીને ભગવત્સંબંધ છે જેને પરિણામે જે કોઈ જીવ શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરે તેને ભગવત્સંબંધ પ્રાપ્ત થાય એમાં સંશય નથી શ્રીયમુનાજીમાં શ્રીઠાકારજીએ વ્રજભક્તો સહિત ગસલીલાને અંતે જલક્રીડા કરી હતી જેને લીધે શ્રીયમુનાજીના પાનથી વ્રજભક્તોની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીયમુનાજી ચાર પ્રકારના ભક્તોનું એક યુથ ગણાય છે જે યુથ ભગવાનને નવીન સામગ્રી અગીકાર કરાવે છે, ભગવત્સંબંધ કરાવે છે, અપૂર્ણ ભગવાનની સાથે રમણ કરવા યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે છે આવા શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરનારને યમરાજ પણ કેવી રીતે દુ ખ આપી શકે ? વધુ વિગત માટે જુઓ અમારો “શ્રીયમુનાસ્તોત્રરત્નાકર”

૨ મથુરાજીની પામે ૮૪ કોશનો એક વ્રજદેશ નામનો પ્રદેશ છે ત્યાં શ્રીગિરિરાજ નામના એક પર્વત છે પર્વતની કન્દરામાં શ્રીઠાકારજી ગાયો ચરાવતા ચરાવતા પધારે છે શ્રીગિરિરાજ શ્રીઠાકારજીનું સન્માન મધ્યાહ્નસમયે શીતલ સ્થાન આપી કરે છે, તેથી એમને પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીય કલા છે એમના સંબંધી જે બીજડીઓ-પુલિદીજીઓ-નિષ્ઠ પ્રદેશમાં રહેતા હતા તેમને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ અને નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિદીજી-ભગવદીયોનો ભોગ (વનના ફલપ્રલાદિ, શ્રીઠાકારજી અંગી-કાર કરતા હાલમાં પણ પુષ્ટિમાર્ગના મંદિરોમાં ઉત્થાપનભોગ શ્રીપુલિદીજીના ભાવથી ધરાવાય છે.

[શ્રીગિરિરાજજીના સ્વરૂપ વર્ણન માહાત્મ્ય માટે જુઓ અમારો “શ્રીગિરિરાજભૂષણગ્રન્થ”]

મને સર્વ વસ્તુ ભાવનાથી સિદ્ધ થાય પરંતુ હું તો વિષયથી પૂર્ણ છું. દર દેશમાં સ્થિતિ
ઠરે છે અને સર્જન પણ અત્ર લૈકિક પ્રવાહી 'સંશિનો' થાય છે, ભગવદ્ગીયના સર્જનમાં સ્ત્રી
ભગવદ્ભાવનો વિચાર કરવો એ મૂળે સુલભ નથી (૭)

મૂલમ્—તદમાવાત્ કથા દૂરે તતો વિમુક્ષતા હૃદ ।

एवविधस्य सततं श्रीकृष्णः शरण मम ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—સતત જના અભાવથી ભગવત્કથા દૂર છે તેથી હૃદયની વિમુક્ષતા (મર્તિ
સુંખતા) થાય છે. જ્યાં સ્થિતિમાં રહેલો જે હું તેના નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય લઉં. (૮)

વિવેચન—એ ભગવદ્ગીયો દોષ તો શ્રીકૃષ્ણાધિનીય આદિ ભાવાત્મક કથા જે
એમની કથાનું અવધુ થાય ત્યારે વિવિધ ભગવદ્ભાવ હૃદયમાં સ્ફુરે. પરંતુ એવા ભગ-
દ્ગીયો મ્હારાથી દૂર છે, તેથી ભાવાત્મક કથા-અવધુ પણ દૂર છે અને હૃદયમાં બહિર્મુખતા
છવાઈ રહી છે. આમ સર્વસાધનાથી રહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણના જ શરણની ભાવના વિદ્ય
અન્ય હું શું કરું? શ્રીમદ્ભગવદ્ કૃષ્ણાચર્ય અથવા કહે છે કે—**અર્થ—**વિવેક, પ્રેમ
અને ભક્તિ આદિથી રહિત વિશેષ કરીને પાપમાં આસક્ત, હીન, એવો જે હું તેને
કૃષ્ણજાતિ લઉં. આ પ્રકારે હું સાધનથી રહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ જ મ્હારું સર્વ
આશ્રયસ્થાન છે. (૮)

મૂલમ્—को वेद कृष्णः किं कर्त्ता न जानेऽहं कृपानिधि ।

तथापि श्रीमदाचार्यशरणं करवे मन ॥९॥

શબ્દાર્થ—કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે તે કાણ બલે છે? હું તો બલુલો નથી.
તથાપિ મ્હારા મનને એક શ્રીમાદાચાર્યના મદ્ભગવદ્ગીયને સરણ કરું છું. (૯)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ શું કરવાની હક્ક રાખે છે તે હું બલુલો નથી. મ્હારી હ
બલિ કરશે તે મ્હારાથી અણુપણે નથી, હું એટલું બલુલું છું કે “શ્રીકૃષ્ણ દર્શનિધિ
છે, નિજ ભક્તોપર નિઃસ્વરૂપ કૃપા કરે છે.” હું એક શ્રીમાદાચાર્યના સરણક્રમણો આશ્ર
કરી રહ્યો છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરશે જ મ્હારું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે.

આમ શ્રી શિક્ષણથી એમ બતાવે છે કે શ્રીમાદાચાર્યના સરણ અને શ્રીકૃષ્ણના સરણ
છે. જે છવ શ્રીમાદાચાર્યને સરણ બાલે છે તેને જ્ઞાન શ્રીમુન્યાલ શ્રીગિરિનાથ, અને શ્રીકૃષ્ણ
સકલ લીલાનો અનુભવ તેને થાય છે. શ્રીમાદાચાર્યના સરણ વિના કશી રક્ષાસિદ્ધિ થતી નથી.

મૂલમ્—विशेषः प्रेमजिस्पर्त्राद् बोद्धव्य सर्ववृत्तयुक् ।

अनेन केवलेनैव किञ्चित्स्वस्थ मनो मम ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ—વિશેષ વાર્તા સર્વ વૃત્તા ન સહિત પ્રેમજાના પત્રમાંથી બાકી સકલ
એમ છે. મ્હારું મન જે કંઈક સ્વસ્થ છે તે કેવલ આનાથી જ (આ બોધ દર્શાવ્યો તેનાથી જ) જે
શ્રીકૃષ્ણદરિયાપ્રાચીનિરાજિતમેકાંતશિવનિગમ શિક્ષાવર્ત શ્રીગોવિન્દરજીકૃતટીકામુબાદસાહિતે

શિક્ષાપત્ર ૨૦ મું.

ઉદ્દેશ:—શરણાગતિ પહેલાનાં દોષોની ચિન્તા ન કરવી, શરણાગતિ થયા પછીથી સાધન રહેવું. નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું, ભગવત્સેવાશુભાનાદિક કરવા. ^૧અદ્યક્ષ યોગના વચનથી મોહ પામવો નહિ, પુષ્ટિમાર્ગથી બુદ્ધિ ચલિત ન થવા દેવી. સર્વદા પ્રસંગમાં રહેવું, શ્રીઆચાર્યજીના વાક્યમાં નિષ્ઠા રાખવી, અને પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરનારનો સંગ ત્યજવો, એવું નિરૂપણ આ વિશાળ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે.

મૂલમ્:—સમાચારાવગત્યૈવ સન્તોષો જનિતો મહાન્ ।

સદોષેऽપિ હરિર્જીવેન્નુગ્રહં કુરુતે સ્વતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સમાચાર જાણીને મને મહાન્ સન્તોષ થયો છે. હરિ શ્રીકૃષ્ણ દોષ-સહિત જીવપર પણ પોતેજ અનુગ્રહ કરે છે. [૧] **વિવેચન:**—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘તમારો પત્ર આવ્યો તે વાંચી મહાન્ સન્તોષ થયો છે તમને જે ગૃહભંગરૂપ આપત્તિ આવી પડી તે દુઃખમાંથી હવે તમારું મન શાન્ત થયું, તમારું હૃદય એ દુઃખથી નિવૃત્ત થયું, તમને હવે સન્તોષ થાય છે એ જાણીને અમને પણ સન્તોષ થયો, હવે જે શિક્ષાનો અચભાગમાં ઉપદેશ થાય તે મનમાં ધારણ કરશે હરિ જાણે છે કે જીવ દોષ-પૂર્ણ છે છતાં પણ એવા સદોષ-દુષ્ટ જીવને પોતાના બળથી ઉદ્ધારે છે પ્રભુ જીવના સામર્થ્ય તેમજ દોષ વિચારતા નથી એનાપર અનુગ્રહ કરે છે શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણની નિન્દા કરતો હતો, દુષ્ટ હતો, તો પણ એને ઉત્તમ ગતિ પ્રભુએ દાન કરી, ઇન્દ્ર પોતાનો ઈર્ષ્યાગ બંધ થવાથી, ક્રોધ કરી વ્રજદેશ ઉપર મૂસળધાર જલવૃષ્ટિ કરી તોપણ પ્રભુએ એના ઉપર કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણ સ્વપ્રેમબળથી દોષયુક્ત જીવો ઉપર કૃપાજ કરે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, ભજન, શરણ નિરન્તર કર્તવ્ય છે.

મૂલમ્:—પ્રમેયબલમાસાદ્ય કિમસાધ્યં તદા ભવેત્ ।

અતઃ પ્રથમદોષાણાં ચિન્તા નૈવ વિધીયતામ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—પ્રમેયબલની પ્રાપ્તિ કરી તો પછી શું અસાધ્ય હોઈ શકે ? તેથી પ્રથમ દોષોની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી. (૨) **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગમાં—પ્રભુના અનુગ્રહ માર્ગમાં—કૃપામાર્ગમાં સર્વ કાર્ય પ્રમેયબલથીજ સિદ્ધ થાય છે જીવના સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ

^૧ અદ્યક્ષ એટલે થોડું જ્ઞાન ધરાવનાર, યદ્યપિ બહુ વિદ્વાન્ પરિણત હોય પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગીય અન્યમા ગભીર પ્રવેશ ન કર્યો હોય તો તેને અદ્યક્ષ વ્યથવા અવ્યક્તજ્ઞાનવાન સમજવો

૨ વિવેચનમાં ગૃહભંગનું સ્મરણ કર્યું છે મૂલમાં ફક્ત (સમાચાર જાણીને) એટલાજ શબ્દો છે. સ્પષ્ટ ‘ગૃહભંગ’ દર્શાવ્યો નથી તો પણ શ્રીગોપેશ્વરજી વિવેચનમાં ગૃહભંગનો પ્રસંગ જણાવે છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે ‘નવમ શિક્ષાપત્રનું પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનનું નિરૂપણ વાંચીને, તથાદશમ શિક્ષાપત્રમાં આર્તિના કારણોનું મનન કરીને એમના ચિત્તનું સમાધાન થયું છે એમણે ગૃહભંગનો શોક દૂર કર્યો છે એ સમાચાર એમણે શ્રીહરિરાયજીને જોગણીગમા પત્રના જવાબમાં લખ્યા હશે. તે જવાબ સ્વીકારીને શ્રીહરિરાયજીએ વિશાળ પત્રનો આરભ કર્યો છે:—‘સમાચાર જાણીને પ્રત્યાદિ’

ચતુ નથી. છવ ક્યાં સુધી સાધન કરી શકશે ? કોના સાધનના દોષ પણ કંઈ જવા નથી. તેથી વૃથા ચિન્તા ન કરવી. શ્રીમદ્ભગવદ્ ગ્રંથ છે કે ‘જીવાઃ સ્વમાવૃતો દુષ્ટાઃ’ “છવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે” તોપણ દુષ્ટ છવ જ્ઞાનથી પોતાની ક્ષેત્રતા માની રહ્યો છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં છવદ્વ સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી પ્રભુની કૃપાથી કર્મ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે પ્રભુ સ્વપ્રેમભાવથી સર્વ કર્મ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખો દોષપણ પ્રકાશની ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—સજાતભગદ્ભાવમપ્યમિવ સદ્ગુણમ્ ।

લોકનિન્દામિવ દુઃખં ન ધત્તેવ્યં હિ માનસે ॥૩૧॥

રાખ્યાર્થ—જેમ સારા ધુણવાળી જોષધિને અપર્યવ (ખાઈ, ખાટું) વગેરે ન ખાવાની વસ્તુ ખાવી તે) નાશ કરે છે, તેમ લોકનિન્દાથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ મનમાં લાવવાથી, જે (મિત્ર) ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલા છે તેનો નાશ થાય છે તેથી લોકનિન્દાનું દુઃખ મનમાં ન લાવવું. (ક) વિવેચન.—લૌકિક ચિન્તાથી ભગવદ્ભાવનો નાશ થાય છે, તેના દહાન્ત કહે છે જેમ કોઈ સુંદર જોષધિનું સેવન કરે અને પછી જો જોષધિને ખનુદ્ધ (ખાઈ ખાટું ન ખાવું તે) કરી-નિષ્કમ ન પાળે તો તે જોષધિની અસર લાઈ પામે છે, શય વૃદ્ધિ પામે છે શય વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વધે હોય ત્યારે જો ભગવદ્ભાવના રક્ષકાર્થે લૌકિક નિન્દા મનમાં ન લાવવી. તેપણ જો લૌકિક નિન્દાનું દુઃખ છવ મનમાં લાવે તો ભગવદ્ભાવને પાવણ મળતું નથી ભગવદ્ભાવની કરી-ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિનો નિષ્કમ-સમવાવી નથી ભગવદ્ભાવને સુખમંદ્ર થાય છે આમ ભગવદ્ભાવ લૌકિકાદિ દુઃખની કોઈ પણ ચિન્તા કરવાથી નાશ પામે તે સારી શ્રીમદ્ભગવદ્ ગ્રંથ મહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં ચિન્તાનિવૃત્તિને અર્થે કહે છે—“જેણે જ્ઞાતી સુખ નથી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે તેણે કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી. ”તેથી લૌકિક નિન્દાણ મહાદુષ્ટને કદાપિ મનમાં લાવવું નહિ લૌકિક છવો અનેક પ્રકારના છે તે અનેક છવોનું અનેક પ્રકારનું કહેવું કરી શકતું અશક્ય છે એટલે જો લોકો નિન્દા કરે કોમાં શું અર્થાર્થ ? શ્રીગોપીજનોર્મી કહે છે કે ‘શ્રીગોપીજનોર્મી ભગવદ્ભાવને અર્થે લોક અને વેદનો ત્યાગ કર્યો, અને પ્રભુનું વાકન કર્યું તે અર્થે જોય તેમજ તેમના માતાપિતાઓએ બહુ નિન્દા કરી તોપણ ગોપીજનોર્મી તેની ચિન્તા ન કરી ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈ રાસલીલામાં ફેરફાર કર્યું ” તેથી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી જોઈએ એવું છે. (૭)

મૂલમ્—અપ્રે તુ સાવધાનત્વ વિષયં સર્વથા પુન ।

દુઃસદ્ગાદિમહાદોષા નાશયન્ત્યેવ સત્ક્ષેણાત્ ॥૩૨॥

રાખ્યાર્થ—તે પછી તો સર્વદા નિઃશય સાવધાનપણ રાખવું, દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ તત્ત્વણ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે વિવેચન.—હવે પછી સાવધાનપણે કારણ કે દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ છે જ મન-મનથી એકત્રિત કરેલા ભગવદ્ભાવને એક ક્ષણમાં દુઃસદ્ગાદિ સર્વદા નાશ કરે છે શ્રીભાગવતાદિ પુરાણમાં કહ્યું છે કે, ‘મહાન્ ભગવદ્ભાવ પણ દુઃસ

ગંથી પડેયા છે, માટે તમે હું સંગંથી ક્ષણે ક્ષણે સાવધાન રહેજો.' (૪)

મૂલમ્:—અસજ્જનકૃતા નિન્દા તુષ્ટ્યૈ સત્ત્વવિનિશ્ચયાત્ ।

યતસ્તેષાં ન રોચન્તે સન્ત એવ હિ સર્વથા ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—અસત્ પુરુષો જે નિન્દા કરે છે તે નિન્દા ભક્તના સન્તોષને અર્થે છે કારણ કે એ નિન્દા ધૈર્યરૂપ સત્ત્વનો વિશેષ નિશ્ચય કરી આપે છે. અસત્પુરુષો સર્વથા પ્રિય લાગતાજ નથી. **વિવેચન:—**અસજ્જન [અવૈષ્ણવ] તથા અન્યમાર્ગીય બહિર્મુખ જે નિન્દા કરે તે શ્રવણ કરીને મનમાં હું જ ન પામશો મનમાં પ્રસન્ન રહેજો. 'હું જ છું જીવ હોઈ દોષપૂર્ણ છું તેથી દોષવાન જીવની લોકો નિન્દા કરે એ સત્યજ છે.' એવો નિશ્ચય કરી લોકનિન્દા સહન કરજો, જે સન્ત છે—સાધુ પુરુષો છે તે કદાપિ હુંટોની વાણીમાં રુચિ રાખતા નથી. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રહલાદજીએ દુષ્ટ પિતાના કટુ વચનોની ગણના કરી ન હતી. જે નિન્દા વા. હું.ખ-પ્રતિબંધાદિક પિતાએ મૂક્યા તે સહન કર્યા ત્યારે પ્રભુએ ભક્તની રક્ષા કરી. તેથી ધૈર્ય રાખી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી. (૫)

મૂલમ્:—માર્ગવિશ્વાસરહિતાઃ પૂર્વદોષૈકદષ્ટયઃ ।

યતો નામૈવ હિ હરેઃ સર્વદોષનિવર્તકમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—(૧) અસજ્જન પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તેમજ પૂર્વથી જ દોષદષ્ટિયુક્ત છે (તેમની વાણીમાં વિશ્વાસ ન રાખવો) તેથી હરિનું નામ જ સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરે એમ છે. [૬] **વિવેચન:—**હુંટ કેવા છે? પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે. પૂર્વજન્મથી દોષ જ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એ લોકો જોઈ રહ્યા છે પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે તે જોઈ શકતા નથી. તેથી શરણ આવે તો પણ પ્રથમની હુંટતાને લીધે દોષજ જોઈ રહ્યા છે. પોતાની કુટિલતા ત્યજતા નથી. આસુરી પ્રકૃતિના એ લોકો છે, તેથી જોમનો વિશ્વાસ માર્ગમાં નથી. ભગવાનનું નામ એવું છે કે કેવલ નામસંકીર્તનથી સર્વદોષ નિવૃત્ત થાય છે ષષ્ઠસ્કન્ધ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અબ્રાહમ આખ્યાનમાં વિષ્ણુ-હરે કહ્યું છે કે:—**અર્થ:—**‘અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી ઉત્તમ લોક (ભગવાન)નાં નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ઠને ભસ્મ કરે, તેમ સર્વ પાપને ભસ્મ કરે છે. વૈકુણ્ઠ (ભગવાનના)ના નામનું ગ્રહણ, ભલે સંકેતથી થયું હોય, વા પરિહાસમાં થયું હોય, વા ગીતાલાપપૂરણાર્થે થયું હોય—ગાયનના પૂર્વાને અર્થે પણ જો પ્રભુનું નામ લેવાયું હોય—અથવા અવજ્ઞાનથી લેવાયું હોય તોપણ તે [ભગવન્નામગ્રહણ] સમિથ પાપનું હરણ કરે છે. એમ ક્રપિ લોકો બાણે છે હે પુત્રો ! હરિના નામના ઉચ્ચારણનું પણ માહાત્મ્ય તો જુઓ ! અબ્રાહમ જેવા આણંદલે કેવલ પુત્રબુદ્ધિથી ભગવાનના નામનું ગ્રહણ કર્યું તો તેથી તે મૃત્યુના પાશમાંથી મુક્ત થયો.’ તેમજ અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

મન્ત્રતસ્ત્વત્તદિદ્ર દેશકાલાર્હવસ્તુત । સર્વં કરોતિ નિદિદ્રં નામસંકીર્તનં તવ ॥

અર્થ:—શુકાચાર્ય શ્રીવામનજીને કહે છે કે—‘હે પ્રભો ! મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ-કાલ યોગ્ય વસ્તુઓમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય તે સર્વ આપનું નામ કીર્તન, પૂર્ણ (નિ-શ્ચિદ્ર) કરે છે.’ તેમજ વળી કહ્યું છે કે:—

તે સુમામ્યા મનુષ્યેષુ જ્ઞતાયાં મૃપ મિથિતમ્ । સ્મરન્તિ સ્મારયન્તીઃ હરેર્નામ કસ્યે પુરે ।

તેમજ ષષ્ઠક ધર્મા વિષ્ણુદત્તનું વાક્ય છે કે —

મહાહા પિતૃહા ગોખ્નો માતૃહાધાર્યદાષવાન્ । સ્વાઘ પુસ્કસકો વાપિ શુશ્રેયેરમયસ્વ કીર્તનતા
અર્થ — હે નૃપ । નિશ્ચય મનુષ્યોઆ તેજાજ્ઞ દૃતાર્થ છે તેમજ સુખાચ છે કે જેઓ
કલિયુગમાં શ્રીદધિતુ નામ સ્મરણ કરે છે અને તેનું સ્મરણ જન્યજનોને કરાવે છે ।

કે રાજન્ ! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો જોઈ મહાનૂ સકલુષ છે તે જો છે કે શ્રી-
ષ્ણના કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ જીવ પરજતિ પ્રાપ્ત કરે છે]

બ્રહ્મદત્તા કરનાર, પિતૃદત્તા કરનાર, ગોદત્તા કરનાર, માતૃદત્તા કરનાર, આચાર્ય
(વિદેહિતવશ કરાવનાર) જજ્ઞવા આચાર્ય (પોતાના વહિલ)ની દત્તા કરનાર, પાપી, વા મર્યાદા
જમે તેવા દુષ્ટ જને હીન હોય તોપણ જેના (ભગવાનના) કીર્તનથી શુદ્ધ થાય છે.” આ
પ્રકારે જ્યાં ત્યાં શાસ્ત્રમાં ભગવાનના નામનું મહાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ છે (૬)

મૂલમ્ — તદપિ શ્રીમદાધ્યાર્યવદનામ્બુજનિઃસ્રુતમ્ ।

તત્પ્રકાશિતમાર્ગસ્ય સર્વસમ્પાદનક્ષમમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — જો ભગવન્નામ પછી જ્યારે શ્રીમદાધ્યાર્યજીના મુખ્યારવિન્દમાંથી નિસ્રે
ત્યારે જો જોમના (આધ્યાર્યજીના) પ્રકાશ કરેલા માર્ગના સર્વ [પ્રકાર] સમ્પન્ન કરવું
શક્તિમાન છે વિવેચન — ચરપિ સર્વ ભગવાનના નામે સર્વજ્ઞપ્રકાતા છે, જ્ઞાન
દુઃખથી મુક્ત કરે છે, તોપણ આ જ્ઞાણકાર મત્ર (શ્રીકૃષ્ણ કારણમય) રૂપી નામ જ
શ્રીઆધ્યાર્યજી મહાપ્રભુજીના શ્રીમુજથી નીકળીને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે જે જ્ઞાને
શ્રીઆધ્યાર્યજી દ્વારા નામ પ્રાપ્ત થયું છે, તેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગ-
વાનના સર્વ નામમાં જ્ઞાણકારમન્ત્રરૂપી નામ ઉત્કૃષ્ટ છે જો જ્ઞાણકારમન્ત્ર પણ
જ્યારે જીવને શ્રીઆધ્યાર્યજીના મુખકમલ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જીવનો પુષ્ટિમા-
ર્ગમાં અબીહાર થાય છે શ્રીશુભાર્જીજી વિજ્ઞાપ્તિમાં કહે છે કે — અર્થ — “તાત્પર્ય
શ્રીમદાધ્યાર્યજીને જે જ્ઞાણકારમત્ર (શ્રીકૃષ્ણ કારણમય) જામને કહ્યો છે તેનાથી જ
આ લોક અને પરલોક મુક્ત થી સર્વમાં નિશ્ચિન્તતા છે ” આ પ્રકારે ભાવથી વૈષ્ણવે
સર્વ સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ જેવા શ્રીજ્ઞાણકારમન્ત્રનો જપ કરવેલ (૭)

મૂલમ્ — તતોડપિ બ્રહ્મસમ્યન્ધ સર્વદોષનિવર્તક ।

નિર્દોષાનન્દસેવાપિ દોષામાવપ્રસાધિકા ॥૮॥

શબ્દાર્થ — તેથી જ બ્રહ્મસમ્યક ધ સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરે જોમ છે નિર્દોષ, જા-
નન્દરૂપ ભગવાનનો સેવા પછી દોષનો અભાવ સાધી આપે જેવી છે [૮]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે નામથી સર્વદોષનો નાશ થાય છે તો પછી જે જીવને
બ્રહ્મસમ્યક ધ થાય તેના સર્વ દોષનો નાશ થાય જો તે ઊચિત છે જોમાં શું આશ્ચર્ય
સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરવાને પ્રભુએ બ્રહ્મસમ્યકધની આજ્ઞા આપી છે સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના
મન્થમાં શ્રીમદાધ્યાર્યજી કહે છે કે — અર્થ — [બ્રહ્મસમ્યક ધ કરવાથી સર્વના દેહ અને
જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક થાય છે જો નિવૃત્ત કરવાના દોષ પાંચ પ્રકારના

છે.] જે જીવને શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પ્રહ્લસમ્બન્ધ થાય તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ભગવાન નિર્દોષ છે તેથી એમની સેવામાં નિર્દોષ જીવનો જ અગીકાર થઈ શકે. તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને પ્રહ્લસમ્બન્ધ કરાવી તે દ્વારા નિર્દોષ કરીનેજ તે જીવને સેવામાં લગાડે છે ભગવત્સેવા પણ નિર્દોષ અને આનન્દરૂપ છે, સર્વ દોષનો નાશ કરે એવી છે, “પ્રહ્લસમ્બન્ધથીજ જે સર્વદોષની નિવૃત્તિ થાય છે તો પછી ભગવત્સેવાથી કયા દોષનો નાશ થાય ?” એ શંકા કરનારનું સમાધાન કરે છે કે:-દેહ, અને જીવના જે સર્વ દોષ હતા તે તે પ્રહ્લસમ્બન્ધથી દૂર થયાં. પરંતુ પુનઃ પ્રભુની લીલાપ્રાપ્તિમા જે પ્રતિબન્ધરૂપ દોષ હોય છે તે સેવાથી દૂર થાય છે, ત્યારેજ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય. એ ભાવ વિચારી વૈષ્ણવે પ્રહ્લસમ્બન્ધ લઈ ભગવત્સેવા કરવી. (૮)

મૂલમ્:—ગુણગાનં તુ સર્વેષા દોષાણાં વિનિવારકમ્ ।

ગુણગાને જ્ઞાનમાર્ગદુત્કર્ષઃ પ્રમુખોદિતઃ ॥૧૥॥

શબ્દાર્થ:—ગુણગાન તો સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરનાર છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ગુણગાન ઉત્કૃષ્ટ છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. (૯) **વિવેચન:**—સર્વ દોષ નિવૃત્ત કરનાર ગુણગાન બે પ્રકારનું છે એક પુષ્ટિમાર્ગીય તથા બીજું મર્યાદામાર્ગીય ગુણગાન. જેમ મજલકતો શ્રીહાકોરજીના સંયોગમા સેવા, દર્શનાદિ કરે છે અને જ્યારે શ્રીહાકોરજી ગોચારણ્યાર્થ વનમા પધારે છે ત્યારે ભગવાનના વિયોગમાં વેણુગીત, યુગલગીતાદિ ગાઈ ગાઈ સન્ધ્યાપર્યન્તનો સમય વીતાવે છે; તેમ શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરહથી વિયોગની ભાવના કરવી, સંયોગમાં સેવાદર્શન કરવાં, અને વિયોગમાં ભગવદ્લીલા વેણુગીત, યુગલગીતાદિનું ગાન કરવું, આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ગુણગાનમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બંને રસનો અનુભવ થાય છે મર્યાદામાર્ગમા કેવળ ગુણગાન જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની માફક સેવાદિસંયોગરસનો અનુભવ થતો નથી (૯)

મૂલમ્:—જ્ઞાનં સકલદોષાણાં દાહકં પરિકીર્તિતમ્ ।

તથાપિ ન પ્રમોઃ પ્રાદુર્ભાવે ચત્પ્રતિબન્ધકમ્ ॥૧૦॥

તન્નિવર્ત્તયિતું શક્તમતો ન્યૂનં નિરૂપિતમ્ ।

તતઃ સ્વાચાર્યસાન્નિધ્યં ક્ષણાદ્ભાવપ્રદાયકમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—જ્ઞાન સકલ દોષને ભસ્મ કરે છે એમ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તો પણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રાકટ્યમાં જે પ્રતિબન્ધક હોય છે, તેને નિવૃત્ત કરવા સમર્થ નથી, તેથી જ્ઞાન (શ્રીઆચાર્યજીના સાન્નિધ્ય કરતા) ન્યૂન કહેવાયલું છે શ્રીઆચાર્યજીનું સાન્નિધ્ય (સામીપ્ય) છે તે જ ક્ષણમા ભગવદ્ભાવનું દાન કરે છે (૧૦-૧૧)

વિવેચન —જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન એવું છે કે તેથી સ સારના સકલ દોષ નિવૃત્તિ પામે-ભસ્મ થાય, પછીથી જે જીવ નિર્વિધન થાય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ જ્ઞાનમાર્ગમા પ્રભુ પ્રકટ થઈને દર્શન દેતા નથી જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન ભક્તિમાર્ગમા પ્રતિબન્ધરૂપ છે કારણ કે એ ગુણગાનથી પ્રભુનું દર્શન થતું નથી, લીલારસનો અનુભવ થતો

નથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી તેથી જ્ઞાનને અકિતમાર્ગમાં પ્રતિજ્ઞા કરી સમ-
જનું જ્ઞાન છે તેથી તમે જ્ઞાન સાધ્યો નહિ. અજવત્સેવાજી મુખ્ય છે એમ સમજાવે
અકિતમાર્ગથી જ્ઞાનમાર્ગ ન્યૂન છે એમ. શ્રીઆચાર્યજી પોતે સન્ધ્યાસનિર્ણય નામના
પોતાના જ થયા કહે છે કે - 'જ્ઞાનાર્યમુચરાઙ્ગ વ સિદ્ધિર્નિન્મદ્ગતૌ પરમ્' અર્થાત્ - 'સો જન્મ
પર્યન્ત જ્ઞાનમાત્રનું સાધન સિદ્ધ થાય અને તેમાં પ્રતિજ્ઞા ન થાય ત્યારે પ્રલયના લોભમાં
જવાય. પછી જ્યારે પ્રજાગતો થય થાય ત્યારે જાગીનો થય મોઢું થાય છે' આ પ્રકારે
જ્ઞાનમાર્ગેય જીવ અકિતમાર્ગેય જીવથી જિજ્ઞાસુ પ્રકાશનો છે તેથી તમે પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
વત્પર રહેજો. શ્રીઆચાર્યજીનું સાક્ષિય થાય તો પોતે અજવત્સેવાનું જ્ઞાન કરે છે સ્વરૂ-
પાનન્દનો અનુભવ થાય છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીનો સેવામાર્ગ બદલુ કરજો.

મૂલમ્ - તદ્વિદ્ધર્શિતાપાનાં ક્રમાદેવેહ/સમ્ભવત્ ॥

તત ઉત્તરમાવસ્ય માવન/વહ્નિરૂપતઃ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ - મોઢુપૂના કર્શનની ઈચ્છા, આર્તિ અને તાપના ક્રમથીજ આ પુષ્ટિ
માર્ગમાં સમજાવ (ઉત્પત્તિ) છે, તેથી વિરહાત્મક ભાવની ભાવના વિપ્રયોગાગ્નિથી થાય છે ૧૨

વિવેચન - પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્યાં જ્યાં ચિત્ત લગાવી ભગવત્સેવા કરે ત્યાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના
રૂપનો તાપ ક્રમથી વધે છે આ પ્રકારે જ્યારે અધિક તાપ થાય ત્યારે સવ દોષ દૂર
થાય છે, ત્યારે જ દૈન્ય સિદ્ધ થાય ત્યાર પછી વિપ્રયોગાત્મક ભાવ દૃઢ્યમાં સિદ્ધ થાય
ત્યારે મજબૂતોના ભાવની ભાવના કરવી, માનસી સેવા એ જ સર્વોપરિ ફલ છે જ્યારે
મજબૂતોનો અભિરૂપ ભાવ (તાપ-કહેય, પ્રભુભિલનાર્થ તીવ્ર આકાંક્ષા વૃદ્ધિ થાય
ત્યારે સમજનું કે ભાવાભિરૂપ શ્રીમદ્વાપ્રભુજી દૃઢ્યમાં પધાર્યા છે (૧૨)

મૂલમ્ - ક્ષણેન દોષસહસ્ય નાશક સર્વથા મતમ્ ॥

एवमृते स्थिते मार्गे नून येपाममाग्यत ॥ १३॥

अविश्वासस्ततस्तेषां न गति कापि विद्यते ॥

૧ જાગીતો મોઢુ થાય છે એટલે જાગીતો જાગ્યામાં થય થાય છે એમ સાદર જાણમાં જિમકાય
છે તેમ જાગી જનમાં એકરૂપ થઈ જાય છે બધામાં જાય પ્રાપ્ત કરવો એજ જાગીતું પરમ ફલ છે
૧૨નું જાણનું-તેમાં પુષ્ટિમાર્ગે જાણનું-પ્રયોગાત્મક ફલ જાગીતો ફલ કરતો અધિક છે અજવત્સેવાનો
જવ અજવત્સેવા થતો નથી ૧૨નું તમને જાણીકો દેવ પ્રાપ્ત થાય છે આ અપ્રાપ્ત દેવ પ્રાપ્ત કરીને
તેમો અજવત્સેવા તીવ્રતાના સ્ત્રોતો અજવત્સેવા કરે છે શ્રીકૃષ્ણ ૧૫ પ્રયોગાત્મક અજવત્સેવાનો આત્મા જવ
વતીયા કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાનમાત્રનું ફલ અકિતમાર્ગેય ફલ કરતો અગ્નિ નિર્મિત છે ૧ જાગીતો મોઢુ થાય
દેવ દોષો નથી કે પછી તે રૂપાત્મક પ્રયોગાત્મક જીવત્સેવા અનુભવ કરી શકે.

૨ શ્રીઆચાર્યજી મદાપ્રભુજીનું સ્વધીય-રૂપન એનું ફલાર્થ છે કે એકરૂપ ૧૫ નો એકરૂપ નિર્મલ
દોષરૂપ તો એકરૂપ ૧૫ની પ્રત્યક્ષ શ્રીવલ્લભીય શ્રીકૃષ્ણનું રૂપન કરવાનો નીતિ છે જ્યાં થાય છે જ્યાં
તીવ્રતા એકરૂપ સમજમાં દોષરૂપ ત્યારે થાય એ તો થાયજ એ ૧૨નું એકરૂપ રૂપન કરી પછી જ્યાં
એ શ્રીકૃષ્ણના રૂપન કરવાનો ઉદ્દેશ છે જ્યાં થાય છે પ્રભુના રૂપન કરવાનો આતિ તાપ પ્રકાર થાય
એ અતિચિન્તિત છે ૧ જ્યાં જ્યાં શ્રીવલ્લભીય શ્રીકૃષ્ણ ૧૫ પ્રકારે છે

અતઃ સ્વયં શ્રુતં યદ્વા માગ્યાદ્ હૃદિ સમાગતમ્ ॥ ૧૪ ॥

તદેવ હિ દૃઢં સ્થાપ્યં સર્વથા જીવિનાઽવધિ ।

નાલ્પજ્ઞવચનાચ્ચાલ્યા બુદ્ધિરાપાતસુન્દરાત્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—ઉપરના શ્લોકમા કહેલા વિપ્રયોગાગ્નિ ભાવના દોષના સમૂહનો નિશ્ચય નાશ કરનાર છે એવો આ પુષ્ટિમાર્ગ છે છતાં એ માર્ગમા જેના અભાગ્ય હોય તેમને જ અવિશ્વાસ થાય છે. એવા લોકોની કોઈ પણ ગતિ નથી તેથી આપણા પોતાના શ્રવણથી—કે આપણા ભાગ્યથી જે કંઈ વિપ્રયોગાગ્નિનો ભાવ હૃદયમાં આવ્યો હોય તેને જીવનપર્યન્ત દૃઢ સ્થાપવો, અલ્પજ્ઞાન ધરાવનારના ઉપર ઉપરના સુન્દર વચનોથી બુદ્ધિ ચલિત ન કરવી. (૧૩-૧૪-૧૫) વિવેચનઃ—૨મું પણ ભાવરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં આવે તો એક ક્ષણમા તે સર્વ દોષનો નાશ કરે છે આ પુષ્ટિમાર્ગમા વ્રજભક્તોનો ભાવ મુખ્ય છે—વ્રજભક્તોનો ભાવાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ છે. આવા સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાગ્યહીન જીવો નોજ વિશ્વાસ હોતો નથી. (૧૩) જે જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ છે તેની કોઈ પણ સ્થિતિ ગતિ નથી. અવિશ્વાસ સર્વનો બાધ કરે છે. એ અવિશ્વાસ આપણા હૃદયમા સ્વકલિપત વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે કે ‘આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મને કંઈ સિદ્ધિ દેખાતી નથી’ આપણા પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ રાખવાથી ખીન્નું પરિણામ એ આવે છે કે ‘જ્ઞાનમાર્ગીય કર્મમાર્ગીય અન્ય જીવો જે કંઈ આપણા ભાવવિરુદ્ધ કહે ને શ્રવણ કરવાનું મન થાય છે તેથી અન્યમાર્ગીય જીવો, જે આપણા પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્કર્ષ સહી શકતા નથી, તેમનો સંગ પણ બાધક છે એમના મુખથી આ માર્ગની નિન્દા શ્રવણ થયા પછી અવિશ્વાસ આવે છે અવિશ્વાસ થવાનું ત્રીજું કારણ એ પણ છે કે જો જીવ અન્દરથી પ્રવાહી સુષ્ટિનોજ હોય વા મર્યાદામાર્ગીય હોય, અને પુષ્ટિમાર્ગીય નજ હોય તો એને પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વોપરિ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી એવા જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં અવિશ્વાસ થવાનું ચોથું કારણ અનેક પ્રકારના લૌકિક વૈદિક વિષયના તરંગો મનમા લાવવા એ છે લૌકિકાદિ વિષયની ભાવનાથી અન્ય ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે અને વિશ્વાસ જતો રહે છે અવિશ્વાસનું પાંચમું કારણ બહિર્મુખ જનોનો દુઃસંગ છે. આ પાંચ કારણથી અવિશ્વાસ થાય છે અને તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સર્વથા દુર્લભ થાય છે (૧૪) આ પ્રકારે જો અવિશ્વાસ હૃદયમાં દૃઢ સ્થાપિત થાય તો જેમ જલ અગ્નિનો નાશ કરે છે તેમ અવિશ્વાસ અને દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે. અલ્પજ્ઞાન ધરાવનાર જીવોના વચનચાતુર્યથી બુદ્ધિ ચલાયમાન ન કરવી તે જીવ નિન્દાના દુર્વચનો મર્યાદા ત્યજીને બાંહે છે. તેથી તેમની સાથે સર્વથા વાદ ન કરવો (૧૫)

મૂલમ્--સત્વાનિશ્ચયતઃ સજ્ઞઃ સાધકો નહિ સંશયાત્ ।

યત્ર વૈ વિપરીતૈવ કૃતિસ્તત્ર ભ્રમઃ કથમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થઃ—વિવેક ધૈર્યાદિકના નિશ્ચયથી સંગ સર્વ સાધક છે એમા સંશય નથી, જ્યાં વિપરીતજ કૃતિ છે ત્યાં ભ્રમ કેમ હોઈ શકે? વિવેચનઃ—જીવે એટલો દૃઢ નિશ્ચય

રાખવો કે સત્સંગ, જ ભગવદ્ધર્મનો સાધક છે જોમાં, સશય સ્વરૂપ પણ નથી શીભાન-
વત પ્રથમ સ્કે ધર્માં કહ્યું છે કે—“ભગવદ્ધર્મજ્ઞતા સમગ્રી જોક કણ સમાન નથી જો
સ્વર્ગની તુલના કરતા, કે નથી શોભાની તુલના કરતા ? તો પછી મનુષ્ય કેવે આશીર્વાદ રૂપ
શબ્દ, ધનાદિની તો, શી મળવા ? તેમજ જોકાદય સ્કેધર્માં કહે છે કે—જો ઉદવ ન નથી
મને યોગ વશ કરી શકતો, કે નથી અને સાંખ્ય વશ કરી શકતો, નથી, ધર્મ વશ કરી
શકતો, કે નથી વપ. ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્વ (ક્રૂપ, આરામ, મહાદિક જન્માવવા), ક્ષિપ્ત, મદ,
મદ, વેદ, વીર્ય, નિશમ, મશાદિ વશ નથી કરી શકતા જેમ સર્વે સમને દૂર કરનાર
સત્સંગ અને વશ કરી શકે છે તેમ જીવર કહ્યા તેમાંનું કોઈ પણ અને વશ કરી શકતું નથી ?”

આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે સત્સંગ જ જીવને મહા સાધક મધ પડે છે પુષ્ટિ
માર્ગથી વિપરીત, કૃતિવાદીનો સંગ જો, વૈષ્ણવ, ન, કરે તો પછી વૈષ્ણવને જીમ કેવી રીતે
મધ શકે ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગજી વૈષ્ણવે નિશ્ચય સત્સંગ કરવો (૧૬)

મૂલમ્—તત્ર આન્તા પર મૂઠાસ્તત્સદ્ગ્ધ સ્વલ્લ ઘાધક ૧

અતઃ સત્સદ્ગ્ધસહિસસ્તિષ્ટેત્સર્વત્ર સર્વદા ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—તેમાં જે આન્ત છે તે પરમ મુદ્ધ છે, તેજોનો સંગ નિશ્ચય લાધક છે
તેથી સત્સંગ સહિત સર્વસ્થાને નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. [૧૭] વિવેચના—જે જીવ જ્ઞાન્ત
છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તે મહામુદ્ધ જ્ઞાની છે તેમાં પણ જલનો સંગ
મહાલાધક છે જ્ઞાન છે તો પુષ્ટિમાર્ગજી ભગવદીયે સર્વે સ્થાને પુષ્ટિમાર્ગજી ભગવદીયના
સંગમાંજ સ્થિતિ કરવી. ત્યારેજ તે કુ સંગથી જળી શકે શીઆચાર્યજી નવરત્ન મન્વર્માં
કહે છે કે—“નિશ્ચય તાદૃશ વૈષ્ણવજનના સંગમાં નિવેશનનું સમરણ કરવું જ” આ પ્રકારે
સત્સંગ કર્વેશ ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે તેથી ભગવદીયોજો જો ભવદશ નિત્ય કરવો (૧૭)

મૂલમ્—સેવા કુર્વન્સદાચારો ધર્મમાર્ગસ્યિતોઽપિ ચ ૧

અવિરુદ્ધવચોવક્તા ઘાવિરુદ્ધકૃતિપ્રિયઃ ॥૧૮॥

સ્વાચાર્યમાત્રવાક્યેકનિષ્ઠ સતતભાવુક ૧

તદીયજનસંસૃષ્ટ સર્વસદ્ગુધિવર્જિત ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ—ભગવત્સેવા કરવી, સદાચારનું પાલન કરવું તેમજ વળી ધર્મમાર્ગમાં
સ્થિતિ કરવી, અવિરુદ્ધ વચન કહેવા, અવિરુદ્ધ કૃતિમાં પ્રીતિ રાખવી, આપણા શીમકાં
પ્રભુજીના વાક્યોમાં જોક કદ નિષ્ઠા રાખવી, નિરન્તર ભાવુક થવું તરીકજનના સત્સર્ગમાં
રહેવું. અને સર્વે આચરિતથી વિરહત થવું [૧૮-૧૯] વિવેચના—પુષ્ટિમાર્ગજી વૈષ્ણવે
શીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેશનમન્ત્ર પ્રાપ્ત કરીને પુષ્ટિમાર્ગજીરીતથી આચારસહિત ભગવત્સેવા
કરવી જો વૈષ્ણવને પ્રથમ ધર્મ છે આચાર વિચારપૂર્વક આસા, સેવકી, સખકી, જનક
ખકી, પ્રસાદી, જૂઠાન, વગેરે સર્વેનું જ્ઞાન રાખવું આપાચરણ ન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગજી અ
વિરુદ્ધ વચન તેમજ મુન્દર શિક્ષા જો કોઈ ઉપરથી તો તે માનવી, પુષ્ટિમાર્ગજી પ્રમા
ણાનુસાર ભગવત્સેવાનેજ પ્રિય ગણવી, અન્યમાર્ગાનુસાર પૂજા ઉપાસનાદિનો ત્યાગ કરવો (૧૯)

એક શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીસુખોદિનીજી તેમજ નિબન્ધાદિઠ એતન્માર્ગીય ગ્રન્થનું શ્રવણ મનન કરવું. તેમા કહ્યું હોય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, જે ભગવદ્દીય શ્રીવલ્લભાધીશના વચ્ચનાનુસાર વર્તે છે, એમના વચ્ચનમાં જ પૂર્ણ નિષ્ઠા રાખે છે, તેવા ભગવદ્દીયના સંગમાં રહેવું. જે એવા ભગવદ્દીય પ્રાપ્ત ન થાય તો સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા, અને સ્મરણ માર્ગ રીતિ પ્રમાણે કરવા, પરન્તુ અન્ય માર્ગીયોનો સંગ સર્વથા વૈષ્ણવે ત્યજવો. આ પ્રકારે વૈષ્ણવે સર્વ પ્રકારની અન્યાસક્તિઓ-અન્યાશ્રય ત્યજી એક શ્રીમહાપ્રભુજીને જાનણે રહેવું ત્યારે એમની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૯)

इति श्रीहरिरायजीविरचित विंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૧ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ એકવીશમા શિક્ષાપત્રમા એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “લૌકિક વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ કરી સેવા કરીએ તો બુદ્ધિ દઢ થાય ભગવદ્દીયના સંગમાં નિરન્તર નિવે દનના ચિન્તનથી બુદ્ધિ દઢ થાય છે. લૌકિક વાર્તાનું શ્રવણ કરનાર, લૌકિકમાં પ્રતિષ્ઠાનો લોભ કરનાર અને અન્ય લૌકિક વૈદિક કાર્યોમા આસક્ત થતાં મૂઢ જનોની પ્રભુ ઉપેક્ષા (અવગણના) કરે છે, લૌકિક પ્રતિષ્ઠા ભગવદ્ધર્મનો વિરોધ કરે છે એમ સમજી વૈષ્ણવે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયના સંગમાં રહેવું, સસારના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે અર્થેજ ભગવત્સેવા કર્તવ્ય નથી, લૌકિક વાસના ત્યજી પરમ ફલરૂપ ભગવાનની સેવા કરવી.”

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગસ્તિરોભૂતસ્તથા સદ્ગુ સતામપિ ।

તતો ભાવસ્ય શૈથિલ્યં તદભાવેઽશિલં વૃથા ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થઈ ગયો છે તેજ પ્રકારે સત્પુરુષનો સંગ પણ તિરોભૂત થઈ ગયો છે. તેથી ભાવ શિથિલ થાય છે અને ભગવદ્ભાવ ભાવનો અભાવમાં સકલ વૃથા છે (૧) વિવેચન:—આ મહાકલ્પિન કાલને લીધે ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થયો છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયનો સંગ પણ તિરોભૂત છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ પણ શિથિલ થયો છે. એ ભાવ વિના સર્વ વૃથા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વ ભાવથીજ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગ આવાત્મક છે. ક્રિયા માત્ર સર્વ ભાવાત્મક છે, એવો ભાવ તો પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને ભગવદ્દીયોનો સંગ રાખીએ, ત્યારેજ જણાય. નહિ તો એ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) કદાપિ ન જણાય ભક્તિમાર્ગમાં અષ્ટ પ્રહર કેવળ પ્રભુનુંજ સુખ વિચારાય છે સેવકે (જીવે) પોતાના દેહ સમ્બન્ધી સુખ સ્વદેય પણ ન વિચારવું. જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં સમર્પી દેવો. અને પોતાના દેહથી ભગવાનને કેમ સુખ આપી શકાય તે વિચારી તે પ્રમાણે સેવા કરવી આમ સેવા કરનાર ભગવદ્દીયોનો સંગ ન થતાં ભાવ શિથિલ થાય. અને તેના વિના સર્વ વૃથા છે. (૧)

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગીયતાભાવે ક્રિયામાત્રં હિ કર્મવત્ ।

તત્રાપિ ન મનઃસ્થૈર્યં વિક્ષેપાદ્વ્યવહારતઃ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીયપણાનો અભાવ થાય ત્યારે આ ભગવત્સેવા પણ કર્મની માફકે ક્રિયા માત્ર થઈ જાય છે તેમા પણ વ્યવહારના વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા નથી. વિવેચન:—ભક્તિમાર્ગની રીતિ એવી છે કે અષ્ટ પ્રહર (ભગવદ્) ભાવથી પૂર્ણ રહેવું.

તે તો જનનું નથીજ પણ જોયી વિરુદ્ધ ભગવત્સેવા જો સેવારૂપે થતી નથી, પણ કર્મની માફક કેવલ ક્રિયા થઈ રહી છે જેમ કોઈ કર્મમાર્ગીય કર્મ કરે ત્યાંમુખી પોતાનું પ્રયોજન (વા સમ્બધ) ન રાખે તેમ ભક્તિમાર્ગમાં સેવાનો સમય હોય ત્યાંમુખી કંઈક પ્રયોજન ભગવદીયને હોય છે સેવા પૂરી થઈ જોતલે સેવાનું કર્મ સેવામાં અને બ્યવહાર બાબત થઈ રહે છે। સેવાસમયે નથી થતો સંયોજનનો જાનુભવ, જનોસરમાં નથી થતો વિપ્રયોજન સ્થળે જાનુભવ। તેથી આ સમયમાં તો ભગવત્સેવા પણ કેવલ કર્મવત્ થઈ રહી છે। અને! સેવામાં કર્મમાર્ગની ક્રિયા સમાન પણ ચિત્ત યોગાતું નથી। સેવામાં પણ મન જોકાણ થતું નથી। સેવાસમયે પણ અનેક પ્રકારના વિક્ષેપ મનમાં જાવી જાય છે। નાના પ્રકારના બ્યવહારના તરબો મનમાં આવે છે મનની સ્થિરતા જોઈ રહેતી નથી પરન્તુ વિક્ષેપ પામે છે। (૨)

મૂલમ્—વ્યવહારોઽપ્યસિદ્ધશ્ચેદ્વિશેષક્ષોભકો મત।

સદમાથે તુ ગાર્હસ્થ્યપ્રકારે સેવન કૃત ॥૨॥

શબ્દાર્થ—બ્યવહાર પણ જો સિદ્ધ ન થાય તો તે વિશેષ ક્ષોભ કરે છે કારણ કે બ્યવહારના જાણાવમાં બૃહસ્થાશ્રમના પ્રકારથી સેવન દેવી રીતે થઈ શકે।

વિવેચન—ભગવત્સેવામાં બ્યવહારના તરબો ઉઠે છે જોતલુંજ નહિ પણ જો બ્યવહારના કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી ત્યારે મનમાં જાતિ ક્ષોભ ઉદ્ભવે છે, અને ધેરું જતું રહે છે। જાવી સ્થિતિમાં બૃહસ્થનો જાણ પણ કેમ રહી શકે તેમજ ભગવત્સેવા પણ કેમ થઈ શકે। આ પુષ્ટિમાર્ગ જાણાતમક છે, જીવ જુમ્મ છે, આ કાલ મહાકાલિન છે, સેવા કરતાં કરતાં પણ બ્યવહારનું સ્મરણ સ્વતઃ કાલદોષથી થઈ જાય છે। બ્યવહાર ન જાણે તો ખીરજ રહેતી નથી મનમાં લૌકિક ચિન્તા થવાથી ભગવદ્ભાવ કેમ રહી શકે। આમ લૌકિક બ્યવહાર પણ કરવો અને ભગવત્સેવા કરવાં જાય છે, જો જાને સિદ્ધ કેમ થાય। આ યજ્ઞના સમાધાનથી જો કોઈ કહે કે “પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્યવાન છે, લૌકિક, વૈદિક સર્વ સિદ્ધ કરશે। તમે ભગવત્સેવા મન લગાડી કર્યા કરો,” તો તેનો ઉત્તર નીચે જાય છે (૩)

મૂલમ્—વ્યાયુત્પભાવપક્ષસ્તુ બુદ્ધયદાઘ્યાત્સુવુર્લમ।

બુદ્ધિદાઘર્ય તુ સતતં નિવેદનવિચિન્તનૈ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—બુદ્ધિની હલતા નથી તેથી વ્યાયુત્તિનો અભાવ રાખવો જો પણ તો જાતિ દુર્લભ છે બુદ્ધિની હલતા તો નિરન્તર નિવેદનના વિશેષ ચિન્તાનથી થાય છે (૪)

વિવેચન—જો કે અવ્યાયુત થઈ ભગવત્સેવા કરવી જો સર્વોપરિ છે તો પણ જોવી બુદ્ધિ બુદ્ધિ જીવને નથી, આ કાલમા પૂર્વ વિશ્વાસજ દુર્લભ છે પ્રભુમાં પૂર્વ વિશ્વાસ વિના લૌકિક બ્યવહારનો ત્યાગ કરવો જો અત્યન્ત દુષ્કાર છે જેમ કરવાથી મોહકારજીમાં દોષબુદ્ધિ જાવી જાય કે હું પ્રભુની સેવા કરું છું તો પણ પ્રભુ મારું લૌકિક કર્મ સિદ્ધ કરતા નથી। આ પ્રકારે દોષબુદ્ધિ થાય તો દાસભાવ જતો રહે। તેથી અવ્યાયુત કેમ થવાય। જોવી હલ બુદ્ધિજ નથી—તીવ્ર, ઉત્તમ, બુદ્ધિ નથી—પૂર્વ વિશ્વાસ તો દુર્લભ છે એવે કોઈ કહે કે પૂર્વ વિશ્વાસ અને હલ બુદ્ધિ રહે જોવો ઉપાય કરો। પ્રભુમાં ઉત્તમ બુદ્ધિ અને પૂર્વ વિશ્વાસ તો ત્યારે / થાય કે ત્યારે અખપ્રદાર નિવેદનનું ચિન્તાન થાય,

તેમજ અષ્ટાક્ષર અને શરણુની ભાવના થાય. નિવેદનમાં શું કહ્યું છે ? હવે હું કેવી ક્રિયા કરું છું, કેટલા દિવસથી પ્રભુને ભુલું છું ? હવે મને શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે “પ્રભુ કેવા છે ? જીવ કેવો છે ? જીવે કયે પ્રકારે દાસત્વ કરવું ?” ઇત્યાદિ વિચાર કરવો. ‘પ્રભુજ મહારી ગતિ છે.’ એમ દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. હવે નિવેદનના ચિન્તન કરવાનો પ્રકાર અગ્રે દર્શાવે છે (૪)

મૂલમ્--તત્રાપિ સહભાવસ્તુ સતામેવ નિરૂપિતઃ ।

તે દુર્લભા દૂરગાશ્ર તતો બુદ્ધિર્ન તાદૃશી ॥૫॥

શબ્દાર્થઃ—નિવેદનના ચિન્તનમાં પણ સત્પુરુષ (ભગવદીય)નો જ સંગ નિરૂપણ કર્યો છે, એ ભગવદીયો દુર્લભ છે અને દૂર રહે છે, તેથી એવી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી (૫)

વિવેચનઃ—નિવેદનનું ચિન્તન પોતાની બુદ્ધિથી થઈ શકતું નથી. નવરત્ન અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—“નિવેદન તો સર્વથા તાદૃશીય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો સાથે મલીને કરવું ત્યારેજ ભાવ સિદ્ધ થાય. પરંતુ એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે દૂર દેશમાં રહે છે. તેથી એમના સંગ વિના ઉત્તમ બુદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

મૂલમ્:--સ્થિતાપિ શીર્યતે નિત્યં પોષકાભાવતો મમ ।

ચિન્નં ચ જાયતે ચિત્તં વાર્તાશ્રવણતોઽન્યથા ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—મહારી બુદ્ધિ સ્થિત છે તો પણ એને પોષણ આપનારાના અભાવમાં એ બુદ્ધિ(ભાવ) શિથિલ થઈ જાય છે. અન્યથા વાર્તાનું શ્રવણ કરીને ચિત્ત ખેદયુક્ત થાય છે (૬)

વિવેચનઃ—ભાવ વૃદ્ધ થાય એટો પરમ દુર્લભ છે પણ વધારે ખેદદાયક તો એ છે કે જે કંઈ ભાવ હૃદયમાં સ્થિત છે તે પણ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતો જાય છે. કારણ કે પોષકના અભાવમાં ભગવદીયનો મેળાપ થાય તો ભાવને પોષણ મળે. ભાવ-ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે, સત્સંગ વિના ભાવ શિથિલ થાય છે લૌકિક મનુષ્યોનો સંગ આવી મળે છે, લૌકિક વાર્તા કહેવી પડે છે આ પ્રકારે કર્ણમાં ભગવદ્વાર્તા કથારસ પ્રવેશ કરવાને બદલે લૌકિક શ્રવણ-અન્યથા શ્રવણ-અહુર્નિશ થયા કરે છે, તેથી મનમાં ખેદ થાય છે. (૬)

મૂલમ્:--શ્રુતોત્તમપ્રકારાશ્ર ભગવન્માનસા અપિ ।

અસ્મદીયા લૌકિકેષુ પ્રતિષ્ઠામાત્રસાધકાઃ ॥ ૭ ॥

ચિત્તવ્યયં પ્રકુર્વન્તિ વૃથા દેહં ચ તદ્વત્તમ્ ।

ભગવન્માર્ગાનિષ્ઠા તુ લોકનિષ્ઠાવિરોધિની ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—અમારા જે ભગવદીયો ભગવાનમાં મન રાખનારા છે, તથા જેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનું શ્રવણ કર્યું છે, તે પણ કેવલ લૌકિક પ્રતિષ્ઠા સાધનારા થઈ ગયા છે ! તેઓ પોતાના ચિત્તનો તેમજ દેહનો વૃથા વ્યય કરે છે ! ભગવન્માર્ગમાં નિષ્ઠા લૌકિક નિષ્ઠાથી વિરોધ કરનારી છે **વિવેચન**—આ પ્રકારે હું મનમાં હઃખી છું ભગદ્ભાવ પ્રતિદિન શિથિલ થાય છે હું લોકોના મુખથી પોતાની મોટાઈ શ્રવણ કરું છું ! કોઈ કહે છે કે “હું અષ્ટપ્રહર ભગવાનમાં ચિત્તને લગાડું છું !” ઇત્યાદિ. આ આત્મપ્રશ સાથી

લોકમાં પ્રતિષ્ઠા ઠરાવ પ્રાપ્ત થાય પણ તેથી ભગવદ્ભાવમાં શું વૃદ્ધિ થઈ ? જોથી લોકમાં પ્રતિષ્ઠા તો ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે (૭) જો આ ચિત્ત ભગવાનના ચરણરવિન્દુ પ્થાન ન કરે તેમજ આ મનુષ્ય દેહ, અને ઇન્દ્રિયો જો ભગવાનમાં વિનિયોગ ન પામે તો એમની સ્થિતિ વૃથા છે એકાદશ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ બતાવેલું છે કે “દેહી (૯૫) ને મનુષ્ય દેહ જોઈ શ્રદ્ધામાં નાશ થાય એવો છે તો પણ જો દુર્લભ છે” આવો દુર્લભ માનુષ્યદેહ જો ભગવત્સેવામાં ન વિનિયોગ્ય તો જોમી પ્રાપ્તિ વૃથા છે / સત્ત્વમશ્ન-ધર્મ પ્રસાદીય છે કે “બુદ્ધિમાન્યેણે ક્રુમારવસ્થામાં ભગવદ્ધર્મનું આચરણ આ સંસારમાં કરવું, કારણ કે મનુષ્ય જન્મ મદા દુર્લભ છે જો કે તે નિશ્ચય નથી તો પણ પુરુષાર્થ [મોક્ષ] નું જ્ઞાન કરે એવો છે ” આ પ્રકારે દુર્લભ માનુષ્ય દેહથી પણ જો ભગવત્સેવા, કર્મ, રમરણાદિ ન બન્યા તો જોથી અધિક દુર્ભાગ્ય શું હોઈ શકે ? ભગવન્માર્ગની નિષ્ઠા અને લોકમાં પ્રતિષ્ઠા એ બંને પરસ્પર વિરોધી છે જીવ જો પોતાનું માહાત્મ્ય અવલુ કરી જ્ઞાન-દ માને તો પ્રભુને રીસ થઈ જાય છે જીવને પોતાની પ્રતિષ્ઠાથી મજ થાય તો પ્રભુ હૃદયમાંથી જતા રહે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે લોકમાં પ્રતિષ્ઠા સ્થાપી જો ભગવદ્ધર્મને નિશ્ચય વિરોધ કરે છે (૭-૮)

મૂલમ્—સસારવૈરી કૃષ્ણોઽપિ મૃદાનેતાનુપેક્ષતે ।

કાલ સતામપિ હરત્યસૌ સંગ્રતિ સન્મસિમ્ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—અહંતામભવાત્મક સંસારના વૈરી શ્રીકૃષ્ણ પણ એવા મુદ્દે-સંસારમાં લોકમાં આકર્ષક થયલા-મનુષ્યોની ભેષિકા કરે છે, આ સમય સત્પુરુષોની મુન્દર મતિનું દર્શન કરે છે (૬) **વિવેચન—**શ્રીકૃષ્ણનું જોકે નામ ‘સસારવૈરી’ એવું છે, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં પધારે કે વરત જ સંસારનો નાશ થાય છે એના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ નિરાકરતા હોય તેનાથી નિશ્ચય લોકિક દેહસમ્બધી કાર્યો-સામાજિક કાર્યો-સાધી શકાતા નથી, જ્યાં જીવ જ્ઞાની છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ પર પ્રીતિ પણ રાખે છે અને સંસારની પણ અપેક્ષા કરે છે । અને ત્યાંથી સંસાર પાસે છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણ દૂર છે । જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ દૂર પધારશે ત્યારે અહંતામભવાત્મક સંસાર દૂર જતો રહેશે નાશ પામશે । કાલદોષથી પ્રભુને જ્ઞાન થતું નથી, એવો કલ્પિત ઠાસ બાળ્યો છે કે સત્પુરુષોની પણ બુદ્ધિ ઢરી પડે છે, જેથી એવા સાધુ પુરુષો પણ સંસારની અપેક્ષા રાખે છે, સત્પુરુષો જોમ બાળ્ય છે કે “સંસાર દુષ્ટ છે અને ભગવાનનો શુભ સંસારનાથ છે તો પણ તેઓ સંસારની અપેક્ષા રાખે છે કારણ કે કાલદોષથી એમની બુદ્ધિની થઈ છે ! (૬)

મૂલમ્—કાલદોષનિરાયક્ત્ત્વં ન સદ્ગોઽસ્તિ સતામપિ ।

અત સ્યેય સાવધાને સમસ્તેર્માર્ગવર્તિભિ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—કાલદોષનું નિવારણ કરનાર ભગવદ્ધીયોનો સત્સંગ પણ નથી તેથી સમસ્ત પુષ્ટિમાનનું પર્ત્તન કરનારાઓએ સાવધાન રહેવું વિવેચન.—દાવે શ્રીદરિદ્રાશય સમસ્ત વૈષ્ણવોને શિક્ષા આપે છે કે “સાવધાન રહેજો. કાલદોષ મદાદુષ્ટ છે સર્વ ધર્મમાં પ્રતિબધ કરે છે હું પણ જો કાલદોષનો નાશ કરી શકતો નથી, કારણ કે સત્સંગ અને દુર્લભ છે ભગવદ્ધીયોનો સંગ પ્રાપ્ત થાય તો કાલદોષ બાધ ન કરે એવો

સત્સંગ જ હૃદય છે. હે વૈષ્ણવો ! તમે આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ રાખજો ! હુઃસગથી બચજો ! ભગવદીયોનો સંગ કરજો ! અને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણ-કમલનું ચિત્તમાં ધ્યાન કરજો ! (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૨૨ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ બાવીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે —“આ પુષ્ટિ માર્ગમાં આપણે ભગવદ્ભાવ જ પરમ સાધન છે. ભગવાન ભાવાત્મા છે. ભગવાન પોતેજ પ્રમેય અને ફલરૂપ છે નિધિરૂપ ભાવથી ભગવાન હૃદયમાં નિરંતર સ્થિતિ કરે છે એ ભગવદ્ભાવ જે નષ્ટ થાય તો તેની સાથે સર્વ ભાવાત્મક વસ્તુ નિવૃત્ત થાય. ભગવત્કથા, સેવા, સ્મરણ, દર્શનાદિ સર્વ ભાવથી થાય છે. એ સર્વ ભાવવિના નીરસ છે. આ પ્રકારે નિધિરૂપ ભાવની સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી. અતિશુદ્ધ અન્તાઃપ્રવિષ્ટ, મહાનુભાવી પરમ ભગવદીયોના સંગમાં રહી ગોળી કરવાથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી ભગવાન સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સદા એવા ભગવદીયોના સંગમાં રહેવું હરિકૃષ્ણ નામના એક પરમ મહાનુભાવી ભગવદીયના સંગમાં રહેવાથી અધિક લાભ છે એમ શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજીને આજ્ઞા કરે છે” ઉપર કહ્યું કે સત્સંગ વિના આ જીવ કાલદોષ દૂર કરી શકતો નથી તેથી સમસ્ત વૈષ્ણવોએ સાધધાન રહેવું આ માર્ગ ભાવાત્મક છે. હુઃસગથી ભાવની રક્ષા અવશ્ય કરવી, હવે આ ભાવાત્મક માર્ગનો પ્રકાર બતાવે છે

મૂલમ:--भावोऽत्र साधनं मार्गे प्रमेयं भगवान् हि सः ।

प्रमाणं कृष्णसेवादिः स एव च फलं पुनः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ સાધનરૂપ છે, પ્રમેયરૂપ તે ભગવાનજ છે, પ્રમાણરૂપ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે, અને વળી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે (૧)

વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ છે તે જ સર્વોપરિ સાધન છે ભગવાનનું પ્રમેયબલ ફલ છે શ્રીકાકોરજી પોતે જ ફલાત્મક ભાવરૂપ પ્રમેયરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એવું પ્રમાણ નથી કે ‘આટલી સેવા કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય’ શ્રીકૃષ્ણની સેવાજ ફલરૂપ છે. જ્યારે પોતે પ્રમેયબલ વિચારે તે ક્ષણે ફલદાન થાય છે, આ માર્ગમાં જે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પ્રમાણ છે તે પોતેજ ફલ છે, જ્ઞાનમાર્ગ તથા કર્મમાર્ગમાં સાધન ફલથી ન્યાડ (ભિન્ન) છે, એ બન્ને માર્ગમાં “આટલું સાધન કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય ફલપ્રાપ્તિ થયા પછી સાધન વ્યર્થ છે” એમ પ્રકાર છે. પરંતુ એવો પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી ? સાધનમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા અને ફલમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા એમ પ્રકાર છે

૧ પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ભગવત્કૃપા-ભગવદનુગ્રહ માર્ગ આ માર્ગમાં સર્વ કષ્ટ ભગવત્કૃપાથી યદ્યપ્ય છે, એ માર્ગમાં જીવકૃત સાધનને અવગણ નથી નિ સાધન જીવનો-ભગવત્કૃપા પર આધાર ગણતા જીવનો-આ માર્ગમાં પ્રવેશ છે. આ માર્ગમાં સાધન પણ ભગવાન થાય છે અને ફલ પણ ભગવાન થાય છે, ભગવાન અમુક જીવ પર કૃપા કરે કે “આ જીવ ભલે મ્હારા દર્શન કરે, મ્હારું સ્મરણ કીર્તન કરે, મ્હારી સેવા કરે” કે તરત જ તે જીવ તે તે ફલ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર થાય છે. આ પ્રમાણે ભગવદીયો

તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા દર્શન બાબી કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવા ઉપરાન્ત અધિક દલ શું હોઈ શકે ? આ ઉદ્દેશથી નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે :—

અર્થ—“જે બ્રહ્મો સ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે તેઓ સ્હારી સેવાથી પ્રતીક્ષ્ય સાલોક્યાદિ યતુર્વિધ મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી તો પછી જન્ય પદ્મસોહાલથી નાચવાથી જોવા શાન્તદિગ્ધાની અભિલાષા કરાવી શામે ? ” આ પ્રકારે પૂર્ણ ભગવદીયો નથી ઇચ્છતા મોક્ષ, કે નથી ઇચ્છતા આ સસારના યોગવિદ્યાસ, તેઓ તો શ્રીકૃષ્ણની સેવાને જ સદા પરમદર્શન ગણે છે તેમને તો પ્રમાણ અને ફળ શ્રીકૃષ્ણસેવાજ છે

મૂલમ્—તસ્માત્ સ ઇવ સરલ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

યત્તદ્વિરુદ્ધ તત્સર્વ જ્ઞાત્વા જ્ઞાત્વા નિવર્તયેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ જોઈ પ્રધાન વસ્તુ છે તેથી જો નિધિરૂપ ભાવનું સર્વ પ્રકારે ચારી રીતે રક્ષણ કરવું જો યોગ્ય છે જોભાવનું વિશેષી જે કંઈ છે, તે સર્વને બાબી તેનાથી નિવૃત્ત થવું (૧) વિવેચન—જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિધિરૂપ—સર્વસ્વ છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ ભાવ પણ નિધિરૂપ છે ભગવદીયોએ ભગવદ્ભાવની રક્ષા સર્વથા સર્વ પ્રકારે કરવી, કારણ કે ભાવનો નાશ થયો તો પછી ભગવદીયનું ભગવદીયત્વ પણ જતું રહે છે ભાવથી જ સર્વ સંકલ છે, શ્રીકૃષ્ણસેવારમણકચ્છર્ચનાદિ સર્વમાં આસક્તિ ભાવથી થાય છે, જો જો ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ ન થયું તો પછી ભગવદીય પાસે નિધિ જેવું કશું રહેતું નથી. જો નિધિરૂપ ભગવદ્ભાવને હોદ્દિકે દુ સત્રથી રક્ષવો, જે કંઈ પુષ્ટિમાર્ગને અનુકૂળ હોય તેના સંકલ કરવો અને પ્રતિકુલ હોય તેના ત્યાગ કરવો જેમ શ્રીઆમાવલની બાણ છે;

મૂલમ્—હરિકૃષ્ણો યથાર્પૂર્વ સ્નેહ સ્થાપ્યો વિશેષતઃ ।

ગોષ્ઠી ચ તાદૃશૌ [તાદૃશી] કાર્યાધુવમસ્મલ્લયત્નતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હરિકૃષ્ણ નામના વૈષ્ણવપર પ્રથમની માફક વિશેષથી સ્નેહ રાખવો અને તેવાના સંજર્માં સ્નેહસંહિત વાતાં આપણા પ્રયત્નથી નિશ્ચય કરવી, વિવેચન—હરિકૃષ્ણ નામના જે પરમ વૈષ્ણવ છે તેમના પર પ્રથમની માફક સ્નેહ રાખવો જોવા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદૃશીય વૈષ્ણવ હોય તેની સાથે યોગી પ્રયત્ન કરીને કરવી. જેમને મલીને પુષ્ટિમાર્ગીને ભાવ વિચારવો. ત્યારે દુહ્યમાં ભગવદ્ભાવ અચલ થાય તેથી ભગવદીયોના સંજ અવશ્ય કરવો (૩)

મૂલમ્—પ્રતસ્યાન્ત સ્યિતિ પ્રાય સમીચીનાવલોક્યતે ।

નાન્યચ્ચ લોકિક ચિત્તે વિષ્વાર્યમિહ સર્વથા ॥ ૪ ॥

જે કંઈ ભગવદ્ભાવનું આચરણ કરે છે—ભગવત્સેવા સ્મારણ દરન, ક્યા અવસ્થાદિ—ત સવ સાધન છે અને એનાથી કંઈ ઉચ્ચ ફલ હોઈ જે ફલ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જો સવ અર્થ છે—જેવો પ્રમાર પુષ્ટિ માર્ગમાં નથી. જેમ સાધન અને ફલ નાને કિલ્ત હોય—જે ક્યા માય વા જ્ઞાનમાર્ગમાં સમજે છે પુષ્ટિ માર્ગમાં તો ક્યાપર અવગતિઓ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોને થાય છે અને ફલ પણ પોતેજ થાય છે

શબ્દાર્થ:—આ હરિકૃષ્ણની વિશેષ કરીને અન્તર્મુખતા ભગવદ્ભાવમાં અત્યન્ત પ્રવેશ છે એમ જોઈ શકાય છે. તેથી એમનો સંગ કરવો. ચિત્તમાં આ સંસારનું કશું પણ લૌકિક સર્વથા ન વિચારવું (૪) **વિવેચન:**—આ હરિકૃષ્ણ જેવા પરમ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, આરૂઢ ભગવદ્દીયોના સંગમાં નિત્ય ગોષ્ઠી કરવાથી ભગવદ્ભાવની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યારે જ હૃદયમાં ભગવાન સદા સ્થિતિ કરે છે ત્યારે જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે ત્યારેજ આ જીવનું ચિત્ત લૌકિકમાં સર્વથા ન લાગે અને ત્યારે જ નાના પ્રકારના લૌકિક વિચાર, મિથ્યા વાણી એ સર્વ નિશ્ચય નિવૃત્ત થાય છે. ૪

મૂલમ્:—વિશેષસ્તુ સમગ્રોઽપિ આખંડાગારિકપત્રતઃ ।

વિજ્ઞેયઃ સર્વથા શીઘ્ર લિખ્યતાં ચ તદુત્તરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—સમગ્ર વિશેષ સમાચાર ભણુડારીના પત્રથી બાણજો. એ પત્રનો ઉત્તર નિશ્ચય ત્વરાથી લખજો. (ભણુડારીપરના પત્રથી વિશેષ સમાચાર બાણી જલદી પ્રત્યુત્તર લખશો.) વીશમાં શિક્ષાપત્રના ટિપ્પણ મુજબ શ્રીગોપેશ્વરજીએ પત્ર લખવાનો આરમ્ભ કરી દીધો છે. જ્યારે શ્રી હરિરાયજીને પોતાના પત્રના પ્રત્યુત્તર શ્રી ગોપેશ્વરજી પાસેથી મળવા માંડ્યા, ત્યારેજ પોતે લખે છે કે પ્રત્યુત્તર તુરત લખો. જ્યાંસુધી ઉત્તર ન આવતા ત્યાં સુધી શ્રીહરિરાયજી ઉત્તર લખતા નહિ. **इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वाविंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहित समाप्तम् ॥१२॥**

શિક્ષાપત્ર ૨૩ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ ત્રયોવિશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ કર્યું છે:—લૌકિક હુઃખ હૃદયમાં ન ધરવું; અલૌકિકની ચિન્તા ન કરવી. બહિર્મુખતા ન રાખવી. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિના પ્રકાર—શ્રીભાગવતનો પાઠ, તથા શ્રીભાગવતનું અર્થ શ્રવણ. વૈષ્ણવોનો સંગ, નિવેદનનું સ્મરણ, સદા ભગવન્નામ ગ્રહણ, સદા શરણુભાવના—ઈત્યાદિ કરવાં. અષ્ટાક્ષરમો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો, પંચાક્ષર મન્ત્રથી તદીયત્વની ભાવના કરવી. વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવો ઉપર કહ્યું કે, ભગવદ્દીયના સંગમાં ગોષ્ઠી કરવાથી હૃદયમાં ભાવ સિદ્ધ થાય, ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુનાં દર્શન થાય. ત્યારે લૌકિક વિચારમાં ચિત્ત ન જાય. પરંતુ હૃદયમાંથી ચિન્તા ન જાય ત્યાં સુધી ભાવ કેમ આવી શકે? એ સર્વ અત્રે નિરૂપણ કરેછે.

મૂલમ્:—भवन्तः श्रुतसिद्धान्ताः कथं मुह्यन्ति लौकिके?

अलौकिके तु चिन्ता या विषयाभावतो न सा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે—તમે જો સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કર્યું છે તો કેમ લૌકિકમાં મોહ પામે છો? અલૌકિકની ચિન્તા તો વિષયના અભાવને લીધે છે નહિ!

વિવેચન:—હવે શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે—તમે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વેદ, પુરાણ, શ્રી-મદ્ભાગવતાદિ સર્વનો સિદ્ધાન્ત બાણુ છો તો તમે આ લૌકિકમાં મોહ કેમ પામે છો? એ મોહ તમને યોગ્ય નથી હવે હું તમને સિદ્ધાન્ત દર્શાવું છું તે ચિત્ત લગાડી વિચારશો. જ્યાં સુધી લૌકિક વિષય હૃદયમાંથી નિવૃત્ત થતા નથી ત્યાં સુધી અલૌકિક ભાવ હૃદયમાં સ્થિર થતો નથી. તથીજ ક્ષણક્ષણમાં ચિન્તા થાય છે, જ્યારે હૃદયમાં વિષયનો અભાવ થાય ત્યારેજ એ ચિન્તા ઘટી નથી આ પ્રકારે આપણા પુણ્યમાર્ગમાં લૌકિક

તેમજ અલૌકિક જોમ બન્ને પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી

મૂલમ્—યત સર્વસમર્થાસ્મરપ્રમુઃ સર્વ કરોતિ હિ ।

પિતેષ્વ નિજેદાસાનામૈહિક પારલૌકિકમ્ ॥૧॥

શબ્દાર્થ —જ્યારે આપણા સર્વસમર્થ પ્રભુ પિતાની માફક નિજ હાથ જનોએ સર્વ ઐહિક તથા પારલૌકિક જોમ બન્ને કાર્યો નિશ્ચય કરે છે વિવેચન.—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય મુક્ત છે શ્રીકૃષ્ણાંશુ વિગ્રહિમાં કહે છે કે —, ઈશ્વર જોવા છે કે તેમનામાં કરવાનું, પુત્ર ન કરવાનું, તેમજ કરેલું જાન્યથા કરવાનું, સામર્થ્ય મેં જેવું છે જોમાં સચય નથી શ્રીકૃષ્ણ કર્તુમ્, જાકર્તુમ્, અને જાન્યથા કર્તુમ્ જોમ ત્રણે આ મર્થ્ય મુક્ત છે જોવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ (કાર્યો) આપણા સિદ્ધ કરશે. તેથી ભગવદ્ગીતાએ ચિન્તા ન કરવી. જોમ લૌકિક પિતા પોતાના પુત્રની અને સ્વામી નિજ સેવકની રક્ષા કરે છે તેમજ પ્રભુ નિજ હાસનું લૌકિક અલૌકિક સર્વ સિદ્ધ કરશે જોમ નિશ્ચય આપવું (૨)

મૂલમ્—અત ઇવાસ્મદાચાર્યવચનં વૈ વિરાજતે ।

“ ભગવાનપિ પુષ્ટિસ્યો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્ ” ॥૩॥

શબ્દાર્થ —“ ભગવાનજ પુષ્ટિમાર્ગમાં નિરાજમાન છે તે લૌકિક અતિ નહિય કરશે ” જેવું શ્રીઆચાર્યજીનું વચન ખરેખર વિરાજ રહ્યું છે વિવેચન.—‘ પુષ્ટિમાર્ગથી વૈષ્ણવે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી. ’ જોમ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામુત નવરત્ન જાન્યથા છે. “ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાક્ષાત્ ભગવાન નિરાજ છે તે નિજ હાસની લૌકિક અતિ કદાપિ નહિ કરશે જોમ વિશ્વારી વૈષ્ણવે નિશ્ચય કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કદાપિ ન કરવી. ” પુષ્ટિમાર્ગ સમાન જાન્ય માગ નથી કેવલ પુષ્ટિમાર્ગમાં જ ચારણે જાન્યા પછી લૌકિક અતિ કદાપિ પણ થવી નથી. (૩)

મૂલમ્—મર્યાદામાર્ગ વૈરાગ્યાદ્યભાવેઽપિ ગતિ સતામ્ ।

ચિન્તાસન્તાનહન્તારોઽપ્યાચાર્યપદરેણય ॥ ૪ ॥

જે કોઈ જોમ કહે કે “ વૈરાગ્યથી લૌકિક અતિ ન થાય પરન્તુ લૌકિકમાં રહે સન લૌકિક મન કરે તેને લૌકિક અતિ જોમ ન થાય ? ” તે તેનું સમાધાન આ અનુર્થ્થ શ્લોકમાં કરે છે —

શબ્દાર્થ —પુષ્ટિમાર્ગથી વૈષ્ણવને મર્યાદામાર્ગના વૈરાગ્યાદિ સાધનનો અભાવ હોય તો પણ સત્યપુરુષની અતિ પ્રાપ્ત થાય છે (આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો) શ્રીમહાઆચાર્યજીના અરણ્યારવિ દની રજકણુ પણ ચિન્તાના વિસ્તારનો નાશ કરે જોવી નિરાજમાન છે (૪)

વિવેચન —મર્યાદામાર્ગની જોવી રીતિ છે કે જ્ઞાનવૈરાગ્યથી પરમ અતિ થાય છે. નેટલા સાધન હોય કરે તે પ્રમાણે ઉત્તમ અતિની કક્ષાજો તે પ્રાપ્ત કરે તો વધારે સાધન કરે તો વધારે સારું ફલ પ્રાપ્ત કરે. જો જોછા સાધન કરે તો જોછું ફલ પ્રાપ્ત થાય. મર્યાદામાર્ગ જેટલે પ્રમાણ માર્ગની જોવી રીત છે કે, જ્ઞાનથી જ્ઞાનના લોકમાં—જન્ય લોકમાં અતિ થાય, પરન્તુ જોમ સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થાય જોવી રીતિ પુષ્ટિમાર્ગમાં

નથી. ભગવાન્ સ્વ [નિજ] પ્રમેયબલથી ફલદાન કરે છે. ભગવાન્ જ્યારે નિજ કૃપાથી— પ્રમેય બલથી ફલદાન કરે છે ત્યારે જીવકૃત સાધનનો વિચાર કરતા નથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રમેયબલથી ફલદાન થાય છે સાધનથી નહિ શ્રીભાગવત એકાદશ સ્કન્ધમા ભગવાન કહે છે કે:— “કેવલ ભાવથી જ ગોપીજનો, ગાયો, મૃગ, પક્ષી, તેમજ અન્ય મૂઢ મતિવાળા જીવ, નાગ, સિદ્ધ વગેરે વિના શ્રમ મને પ્રાપ્ત થયા છે.” વ્રજમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નિઃસાધન છે, નિ સાધન—નિષ્કિન્ચન જીવોને પરમ ફલદાન કરે છે. તે જ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, સ્વતઃ પ્રમેયબલથી નિશ્ચય ફલદાન કરે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે લૌકિક ચિન્તા કદાપિ ન કરવી. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે “જેમણે નિજ આત્માને નિવેદન કર્યો છે એવા ભગવદીયોએ ચિન્તા કોઇ પણ પ્રકારની કદાપિ ન કરવી.” તેમજ શ્રીગુણાંકજી નવરત્નની ટીકાના મગલાચરણમાં કહે છે કે:—નિજભક્તોની ચિન્તાના વિસ્તારને નાશ કરનારી જેના ચરણારવિન્દની રજકણો છે એવા નિબળચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશને વારંવાર હું પ્રણામ કરું છું !” આ પ્રકારે આવા શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ આવેલા જીવોએ કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.

મૂલમ્:—અતસ્તદીયા: કિં ભ્રાન્તાશ્ચિન્તાં વિદધતે જના: ?

જ્ઞાનિનોઽપિ ન વૈ દુઃખં ચિત્તે દધતિ લૌકિકમ્ ॥૫॥

સેવારસાદિરહિતાશ્ચિત્રં ભક્તા: કથં તથા ।

ચૈ: સ્વરૂપસ્ય સેવાયાં દર્શનસ્પર્શનાદિકમ્ ॥૬॥

અનુભૂતં સદા તેષા ચિત્તં દુઃખયુતં કથમ્ ।

પરમાનન્દ સમ્બન્ધે દુઃખ તિષ્ઠતિ નૈવહિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—આમ ચિન્તા ન કરવાને આશ્વાસનરૂપ શ્રીમદ્વાચાર્યજીના વચનામૃત છે, તો પણ શ્રીઆચાર્યજીના શરણાગત ભગવદીય જનો કેમ ભ્રાન્ત થઈને ચિન્તા કરે છે (તે સમજાતું નથી) જ્યારે જ્ઞાની લોકો પણ લૌકિક દુઃખને ચિત્તમા ધરતા નથી તો પછી સેવારસનો આસ્વાદ કરનાર ભગવદીયો લૌકિક દુઃખને ચિત્તમાં શા માટે આણુતા હશે ? આ એક અતિ આશ્ચર્ય છે કે જે ભક્તોએ (પુષ્ટિમાર્ગીય જનોએ) સ્વરૂપ સેવામાં દર્શનનો તેમજ ચરણ સ્પર્શાદિકનો સદા અનુભવ કર્યો છે તેમને ચિત્તમા લૌકિક દુઃખ ન જ થવું જોઈએ, કારણ કે પરમ આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધથી હું જ નિશ્ચય રહી જ ન શકે ! **વિવેચન:—**જે જ્ઞાનમાર્ગીય જીવને લૌકિક દુઃખો પીડેતા નથી તો આ તો પુષ્ટિમાર્ગ છે, જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જીવને ભગવાનનો સમ્બન્ધ થયો છે એ ભગવાન પરમ આનન્દરૂપ છે, સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત છે. તેથી એમના સમ્બન્ધી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને લૌકિક દુઃખ નજ થવું જોઈએ. ! એ ભગવદીયો અજ્ઞાનથી ચિન્તારૂપ અગ્નિમાં દાહ પામે છે ! પ્રભુ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે એમ વિચારી ચિન્તા કદાપિ ન કરવી, જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીકૃષ્ણની સેવારસનો અનુભવ કેમ કરતો નથી ? જે જ્ઞાની છે તેને સેવારસનું

જ્ઞાન નથી તો પણ તે બિન્તાથી રૂઝ નથી, તો આ વૈષ્ણવો તો 'સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના હર્શન કરે છે, કારણ સ્પર્શ કરે છે, છતાં ભગવદ્દસનો આસ્વાદ કેમ કરી શકતા નથી? એમ નિશ્ચય થાય છે કે એમના હૃદય બિન્તાથી પૂર્ણ છે અને તેથી તેઓ રસનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પુષ્ટિમાર્ગ એવો છે કે તેમાં સર્વ પદાર્થોનો આવાત્મક અનુભવ હોય છે તો પછી એ માર્ગમાં બિન્તા શી કોઈ શકે? પરમાનન્દરૂપ, ક્ષણાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ મીઝાવાર્ત્તી દ્વારા થતા પછી નિવેદિતાત્મ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તથા કથામાં-શ્રુત્ત્યાનાદિમાં એવો રસાનુભવ-એવો અલૌકિક જ્ઞાનરૂપનો આસ્વાદ થાય છે કે એમના હૃદયમાં બિન્તાને સ્થાન મળતું નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધમાં આવીને પણ એ લૌકિક બિન્તા છવને થાય તો એ તેનું મોટું અજ્ઞાન છે.

મૂલમ્ - પિત્રાદયસ્તુ સર્વેઽપિ સમ્બન્ધાદુ સ્વહેતવ ।

ઘર્હિર્મુસ્વજનસ્યેવ ઘર્હિર્મુસ્ય તતસ્ત્યજેત્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ - પિતા વગેરે સર્વ પણ સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ માણસનેજ દુઃખનો કારણરૂપ છે. તેથી બહિર્મુખતાનો ત્યાગ કરવો વિવેચન.—લૌકિકમાં પિતા પુત્રને પ્રિય હોય છે, કારણ કે પિતા પુત્રને સર્વ વસ્તુ આપે છે. તેજ પ્રકારે સ્ત્રી, પુત્રાદિકી આદિ સર્વ કાર્ત્ત સિદ્ધ થાય છે એવું જ્ઞાન બહિર્મુખ છવને થાય છે, પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની સાથે સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થવાથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ થી છવે અનેક તો ભગવાનની સાથે કરવાનો છે ભગવાનથી જ એનાં સર્વ કાર્ત્ત સિદ્ધ થાય છે છતાં છવ અજ્ઞાનથી અને બિન્તાથી એમ ધ્યાની રહ્યો છે કે 'પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિક આદિ-સર્વ કાર્ત્ત સિદ્ધ કરે છે અને મને સુખ આપે છે,' જામ જાન્ય કષ્ટ, અને અનેક ભગવાન સાથે કરવાનો છે તે એ છવ ભૂલી જાય છે અને બહિર્મુખતાથી પોતાનો પ્રેમ-લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્ત્રા બદલાઈ સાથે જાપે છે આ પ્રકારે ભગવદાસક્તિ ન થતાં પ્રપન્નાસક્તિ થાય છે આ પ્રકારની બહિર્મુખતા થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો (૮)

નિઠરતા કે દુરતા દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી, પુત્ર પિતા આદિ, વિત વગેરે એ ભગવત્સેવામાં ભગવત્સાધાર્મિક ભગવદ્ભક્તિ-સદાચર્ય-સદાચર્ય થતાં હોય તોજ તેમની સાથે સમ્બન્ધ રાખવો, બહિર્મુખતાને બહિર્મુખ મળી તેમના ઉપરનો પ્રેમ છાત્રી બધ ભગવાનમાં તે પ્રેમ રચાવો એવું તાત્પર્ય આ શ્લોકનું હોય છે

મૂલમ્ - ઘર્હિર્મુસ્વસ્ય ઘાઘન્તે દોષા દૈહિકમાનસા ।

ક્ષીણઘાતોરિવાર્ત્તસ્ય રોગા ઘાતિકપૈત્તિકા ॥૯॥

શબ્દાર્થ - એની ઘાત ક્ષીણ થઈ છે એવા રોગી જનને એમ વામુના તથા પિતાના રોગો બાધ કરે છે તેમ બહિર્મુખ જનને દેહ સમ્બન્ધી તેમજ મન સમ્બન્ધી રોગો બાધ કરે છે (૯) વિવેચન.—વૈષ્ણવને બહિર્મુખનો સવ બાધક છે એવા દુઃસજથી દૈહિક રોગ તેમજ માનસરોગ નિર્મલ આવી પડે છે એમાં દહાન્ત રાગનું છે. રોગીને, ઘાત ક્ષીણ થવાથી વામુ, પિતાદિ સર્વ પીડા કરે છે તેમ બહિર્મુખતા સમ્બન્ધી સર્વ રોગ આવી પીડા આપે છે (૯)

મૂલમ્:—તન્નિવૃત્તિસ્તુ સમ્પાદ્યા સતાં સજ્જેન સેવયા ।

શ્રીભાગવતપાઠેન તદર્થશ્રવણાદપિ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:—બહિર્મુખતા દુઃસંગની નિવૃત્તિ સત્પુરુષના સંગથી તથા તેમની સેવાથી સંપાદન કરવી. તેમજ શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠથી તથા એનો અર્થ સાંભળવાથી એ દુઃસંગની નિવૃત્તિ કરવી. (૧૦) **વિવેચન:—**કોઈ રોગી પુરુષ સુન્દર ઓપધિનું સેવન કરી રોગને નિવૃત્ત કરે તેમ વૈષ્ણવે તાદશીય ભગવદ્દીયના સત્સંગથી તથા સેવા સન્માનાદિથી દુઃસંગ નિવૃત્ત કરવો, બહિર્મુખતા દૂર કરવી. ભગવદ્દીયના સંગથી દૈહિક, માનસિક સર્વ દોષ દૂર જતા રહે છે. એવા ભગવદ્દીય દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનો પ્રાઠ કરવો. શ્રીભાગવત શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્વરૂપ છે. તેથી શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠનો અભ્યાસ કરવાથી તેમજ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયના મુખથી એના ગૂઢ અર્થનું શ્રવણ કરવાથી સર્વદોષ નિવૃત્તથાય એમા સંશય નથી.

મૂલમ્:—નિવેદનસ્મરણતઃ સદ્ધિઃ સહ કથાદિભિઃ ।

સદા નામગ્રહણતઃ સદા શરણભાવનાત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનના સ્મરણથી. સત્પુરુષના સંગમાં કથાદિકનું શ્રવણ કરવાથી સદા ભગવન્નામનું ગ્રહણ કરવાથી, સદા શરણભાવનાથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે

વિવેચન:—શ્રીભાગવતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ જો ન બની આવે તો અહુર્નિશ નિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું. સદા ભગવદ્દીયના મુખથી શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના ગ્રન્થોનું શ્રવણ કરવું. જો એ પણ ન બને તો સદા શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ કરવું. પરંતુ નામનું સ્મરણ આ જીવને દુર્લભ છે. શ્રીગુસાંઈજી વિસાગ્નિમાં કહે છે કેઃ—

અર્થ:—શ્રીગુસાંઈજી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીને કહે છે કે “તમારા નામનું ઉચ્ચારણ કરવાની યોગ્યતા જીવમાં નથી કારણ કે તમારું નામ તો મહાઅલૌકિક છે તે જીવની લૌકિક વાણીથી કેમ વહી શકાય. ”? આ પ્રકારે નામનું કથન પણ ન બની આવે તો શરણની ભાવના કરવી. વિવેકધૈર્યાશ્રય અન્યમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કેઃ—અર્થ — “આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચય હરિશરણ છે. દુઃખની હાનિમાં, પાપમાં, ભયમાં કામાં-દિક પૂર્ણ ન થાય તેમાં ભક્તકૃત દ્રોહમાં અથવા ભક્તનો દ્રોહ થઈ જાય તેમાં ભક્તિના અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યાં, અશક્યમાં તથા સુશક્યમાં, સર્વ અર્થમાં શરણ એક શ્રીહરિનું છે. ”—ઇત્યાદિ વચનानુસાર શરણની ભાવના કરવી. (૧૧)

મૂલમ્:—અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રકીર્ત્તનેન વિશેષતઃ ।

પञ्चाક્ષરેણ મન્ત્રેણ તદીયત્વવિભાવનાત્ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ:—અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રના કીર્તનથી અને વિશેષ કરીને પંચાક્ષરમન્ત્રથી, તદીયપણી વિશેષ ભાવનાથી ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે. **વિવેચન:—**શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર છે. અષ્ટાક્ષર એ મન્ત્રનું કીર્તન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. દ્વાદશ સ્કન્ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કેઃ—“હે રાજા! યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો નિધિ છે. તોપણ એમાં એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ છે કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન માનવ

સર્વજ્ઞ ધનથી મુક્ત થઈ જીવ પરમજ્ઞતિ પ્રાપ્ત કરે છે । ” તેથી આશ્ચર્યમન્ત્રનું કીર્તન કરવું તથા પશ્ચાદ્ગમનની ભાવના તરીકે યજ્ઞને તરીકેના સંજમાં કરવી નવરત્ન પ્રત્યેક શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે કે—“ નિવેદનનું સ્મરણુ તો સર્વેમાં તાદશીય જનની સાથે આવરણ કરવું જ ” ભગવદીશના સંગ વિના પશ્ચાદ્ગમ ભાવ પ્રકટ ન થાય. આ પ્રકારે નિવેદનના સ્મરણમાં ભગવદીશની અપેક્ષા છે તેથી ભગવદીશને સંગ પ્રાપ્ત કરવેલ (૧૨)

મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષાભ્યા કૃષ્ણસન્નિહિતાસ્યિતે ।

લૌકિકકલ્પેશજૌદાસ્માત્ પુત્રાધ્યમનુરાગત ॥૧૩॥

ગૃહવિત્તાધનાસક્ત્યા તદીયેષ્વતિરાગત ।

નવરત્નસ્ય પાઠેન સર્વચિન્તા નિવર્તતે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—વૈરાગ્ય તથા સન્તોષથી, શ્રીકૃષ્ણની નિકટમાં રિધિ કરવાથી, લૌકિક કલેશથી દુઃખ પામી ઉદાસીનતાથી, પુત્રાદિકમાં અનુરાગ (સ્નેહ) ન રાખવાથી, મૂલ અને ધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવાથી, તરીકે વૈષ્ણવ જનમાં અતિ સ્નેહ રાખવાથી, અને નવરત્ન પ્રત્યેક પાઠ કરવાથી લૌકિક અલૌકિક સમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે. વિવેચન.—આ દેહસમ્બન્ધી લૌકિક પદાર્થમાં સસારમાં વૈરાગ્ય રાખવો સેવકે—એ દેહસમ્બન્ધી મુખ સસારમાં ન વિચારવું યથાકથ્યંચિત્ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ છોડે એવી રીતે અનુસરવું લૌકિક પદાર્થથી પોતાનું મુખ જીવે ન વિચારતાં, ભગવાનને સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણને—એવી રીતે મુખ પ્રાપ્ત થાય એ વિચારથી વર્તન રાખવું આમ જીવ સર્વ વસ્તુઓમાં પોતાનું મુખ ન વિચારી ભગવાનને અર્થે એ વસ્તુઓ વિનિયોગે એનું નામ વૈરાગ્ય. બીજી સન્તોષ રાખવેલ સદૃશમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સન્તોષ થઈ ભગવત્સેવામાં ચિત્ત લીન કરવું અતિશય લૌકિક લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં જીવને ભગવદ્દિમુખ ન કરવો, લોભથી મનમાં વિશેષ ન થાય તેથી સન્તોષ રાખવેલ. આથી શ્રી કૃષ્ણ ભિરાજતા દેહ. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી સેવા થતી દેહ ત્યાં નિકટમાં સ્થિતિ કરવી અને દર્શન સેવા જે જની આવે તે કરવું, યોગક્ષિત્તિવર્દિની પ્રત્યેક શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—સતીપમાં અથવા દૂર જે પ્રકારે ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય તેમ વાસ કરવેલ નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તમાં દોષ દોષોને નાશ થાય. પરંતુ અતિશય નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તમાં દોષ ઉદ્ભવે તો દૂર રહેવું સેવાદર્શનાદિક યથાશક્તિ કરવા લૌકિક કલેશમાં આપણું મન ઉદાસ—દર્પ તથા ચોક્ક વિનાનું—રાખવું, ચિત્તમાં લૌકિક કલેશ ન રાખવો. દેહસમ્બન્ધી પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ બન્ધુ ઇત્યાદિક કથામાં અનુરાગ ન રાખવો (૧૩) ગૃહધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવી. દેહ સમ્બન્ધી સર્વ પદાર્થો તેમજ ધનાદિકને સર્વે ચિન્તાના મૂલ છે તેથી જોમનામાં પ્રીતિ ન રાખવી; પરંતુ ભગવાનમાં અને પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોમાં અનુરાગ કરવેલ ચિન્તા નાશ કરવી શ્રીઆચાર્યજી મદાપ્રભુજીને ઝાંખિન દુને નામના વૈષ્ણવના મિત્રે નવરત્ન થયે પ્રકટ કર્યો છે તેથી વૈષ્ણવોએ નેટવો અને એટલો પાઠ શ્રી નવરત્ન પ્રત્યેક કરી ચિંતા નિવૃત્ત કરવી. [૧૪]

મૂલમ્:—एवं निवृत्तवैमुख्यं जनं दुःखं न बाधते ।

अतस्तन्मात्रयत्नैस्तु भवितव्यं भवादृशैः ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે જે વૈષ્ણવજનની બહિર્મુખતા નિવૃત્ત થઈ છે તેને દુઃખ બાધ કરતું નથી, તેથી તમારા જેવાઓએ તો બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરવા અર્થેજ યત્ન કરનારા ભગવદ્દીયોના સગમાં રહેવું. વિવેચન:—ઉપર જે સર્વ ભગવદ્દર્શ દર્શાવ્યા તેનાથી જે વૈષ્ણવ બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરે છે તેના સકલ દુઃખ દુર થશેજ, અને તેને પરમ સુખ આનન્દ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખનિવૃત્તિના યત્નો કરી ભાવવૃદ્ધિ કરવી. તેના માગ્યમાં શીઘ્ર ફલદાન પ્રભુએ નિશ્ચય કર્યું છે તેને તે યત્ન ત્વરાથી શક્ય થશે ! (૧૫)

મૂલમ્:—दुःखेन न वृथा नेयः कालः परमर्दुलभः ।

कृष्णसेवानुकूलस्तु निजाचार्यश्रियाश्रितैः ॥१६॥

ब्रुतं हेया वृथा चिन्ता प्राप्तापि निजदोषतः ।

चित्तोद्वेगं विधायાપીત્યેતદ્વચનચિન્તનાત્ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરનારના આશ્રિત જીવોએ આ પરમ દુર્લભ, અને ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ કાલ દુઃખથી વ્યતીત ન કરવો આપણા દોષથી પ્રાપ્ત થઈ હોય એવી વૃથા ચિન્તા ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે તેની લીલા છે” એવું મનન કરીને ત્વરાથી ત્યજવા. વિવેચન.—આવો સમય પરમ દુર્લભ છે ! પુનઃ આવો મનુષ્યદેહાવતાર, જે શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્થે અતિઅનુકૂલ છે તે, નહિ આવે ! જીવનો મનુષ્ય દેહ શ્રીકૃષ્ણની સેવાર્થે અનુકૂલ છે, એ દેહને લૌકિક ચિન્તાથી વ્યર્થ ન કરવો. આ મનુષ્યદેહથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા શક્ય નથી, આવો સમય બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્પન્ન અન્ય યુગમાં ક્યાં હતું ? આ મનુષ્યદેહ નાશ પામ્યા પછી પુનઃ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કયાથી થશે ? પુનઃ શ્રીઆચાર્યજી મહા-પ્રભુજીનો આશ્રય કરનાર તાદૃશીય ભગવદ્દીયોનો સમાગમ કયાથી થશે ? આ પ્રકારે આ કલિકાલમાં પરમદુર્લભ માનુષ્ય દેહનું સાર્થક કરવા, એ દેહને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં વિનિયોજવો લૌકિક કલેશથી ચિત્તને વ્યગ્ર ન કરવું, લૌકિકમાં કાલનો વૃથા વ્યય ન કરવો, ભગવદ્દીયનો તેમજ શ્રીવૃદ્ધભાચાર્યનો આશ્રય અવશ્ય કરવો, અને એક ક્ષણ પણ સેવા વિના ન રહેવું, ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. એક ચિન્તાથી અનેક દોષ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમદ્દા પ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—“ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે એમની લીલા છે એમ બાણી ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો” એ પ્રકારે શ્રી નવરત્નગ્રન્થનો પાઠ કરી તેના અર્થનું નિત્ય ચિન્તન કરી ચિન્તા દૂર કરવી (૧૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयोविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसाहितं

समाप्तम् ॥ २३ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૪ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ એવીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—ચિન્તાનો

ત્યાજ કરી ભગવત્સેવાદિક ભગવદ્દર્શ કરવાનું કહ્યું છે, પરન્તુ તે સર્વ સારે પ્રકારે જની આવે તેમા ભગવત્કૃપાજ કારણરૂપ છે. 'હવે કલરોપથી પ્રસિદ્ધ છે અને સામર્થ્યહીન છે, પણ અવતારદશામાં જેમ શ્રીવિષ્ણુનાં કાંઈ ભગવત્સમ્મત ધ કરાવતા હતા તેમ અનવતાર શામાં શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થવર્ષ ભગવત્સમ્મત ધ કરાવી આપનાર છે જેમ સર્વ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણ હસી લેનાર સર્વ અમૃતપાન કરનારાઓને સુધી પણ શકતો નથી તેમ સર્વની પુલ્કિનો નાશ કરનાર આ કરાવકાલ શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થના વરણારવિન્દનો આશ્રય કરનાર હોવાને કમ હાનિ કરી શકતો નથી, તેથી આપણે સમ્પત્તિમાં તથા વિપત્તિમાં પણ શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થવરણે શ્રીસુખે ઉપદેશેલા અઘાદશરમહામન્ત્ર "શ્રીકૃષ્ણા શરણ મમ" નું સ્મરણ કરવું એ મન્ત્ર જ શરણાગત હોવાને સાધ્યરૂપ તેમજ સાધનરૂપ છે. ઉપર કહ્યું કે જિન્તા ત્વજ ભગવદ્દર્શભગવત્સેવાદિક કરવા, પરન્તુ હવેનું જોવું ક્યાં સામર્થ્ય છે? હવે તો કલરોપથી પ્રસિદ્ધ કોઈ અસમર્થ થઈ રહ્યો છે! આમ ચક્રાનું સમાધાન એ છે કે હવે જો શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થલેનાં 'હં હં પ્રાશ્ન કરે' તો પ્રભુ જોના ઉપર/કૃપા કરે, અને તેથી સર્વ ભગવદ્દર્શારણ્ય શરણ થાક આ નિરૂપણનો વિસ્તાર હવે થાક છે."

મૂલમ્—મક્તિમાર્ગે કૃપામાત્ર કારણ પરમુત્તમ્યતે ।

તેનૈવ માર્ગે સકલ સિદ્ધિમેતિ ન સશય ॥૧॥

શબ્દાર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં કૃપામાત્ર ઉત્તમ કારણ છે તેથીજ પુષ્ટિમાર્ગમાં જઈ સિદ્ધિ પામે છે એમાં સંશય નથી. (૧) વિવેચન—આ શ્રી મહાપ્રભુજીને પુષ્ટિ-ભક્તિમાર્ગ છે, જે માર્ગમાં જોઈ કૃપા જ રહતું, કારણ છે. સાધનથી રૂઢપ્રાપ્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં થતી નથી, કૃપાથીજ રૂઢ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ રૂઢપ્રાપ્ત કરી આપે છે પુષ્ટિમાર્ગીજ વૈષ્ણવોના સકલ કાર્ય ભગવત્કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય છે યથાપિ આ હવથી સાધન ન જની આવે તો તેથી શું થયું? હવેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ થઈ જાય, અને હવેને જો નિવેદન થયું હોય તો જિન્તા કરવાનું કારણ નથી પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કર્યાથી અને આત્મનિવેદન કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણપ્રમેયજલથી (હવકૃત) સાધન વિનાજ સર્વ સિદ્ધ કરશે એમાં સંશય નથીજ

મૂલમ્—સા તુ સ્વાચાર્યશરણાગતો તૈજ્ઞાપિત પ્રમુ ।

યદૈવ કુરુતે કૃષ્ણસ્તદા ભવતિ સર્વથા ॥૨॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થજીને શરણે જવાથી જોમણે વિનવેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આપે કૃપા કરે છે ત્યારેજ કૃપા સર્વથા થાય છે વિવેચન.—હવે આપે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શરણે બલ, ત્યારે શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થજી જે હવેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દર્શન કરાવે છે, અને જોમને શ્રીકૃષ્ણને સોંપે છે શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થજી જે હવેને કૃષ્ણર્થ જ્ઞાન કરાવે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાનો માર્ગ જતાવે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં હવેની અવીકાર થાય છે, આમ શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થજીદ્વારા જે હવે શ્રીકૃષ્ણને શરણ આવે છે તેનાપર સર્વથા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે (૨)

મૂલમ્—અતસ્તદાશ્રયો જીવૈર્હૃદય વિધીયતામ્ ।

યથાવતારલીલાયાં તાસાં શ્રીયમુના મતા ॥૩॥

યથા વા હરિદાસો હિ પુલિન્દીનાં ગિરિર્મતઃ ।

યથા વાઽગ્નિકુમારાણાં વ્રતે કાત્યાયની મતા ॥૪॥

પ્રાદુર્ભુતઃ સ્વયં કૃષ્ણા યથા સ્વપ્રાપ્તે મતઃ ।

યથા વા દૈન્યભાવાત્મા પ્રાદુર્ભાવ સ્વયંમતઃ ॥૫॥

તથા પરોક્ષે જીવાનાં પુષ્ટિસમ્બન્ધસિદ્ધયે ।

શ્રીમદાચાર્યસમ્બન્ધો નાન્યદસ્તિ હિ સાધને ॥૬॥

(શ્રીયમુનાજી, શ્રીગિરિરાજજી, કાત્યાયની આ સર્વે શ્રીકૃષ્ણની અવતારદશામા ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે શ્રીકૃષ્ણની અનવતારદશામા શ્રીમદ્દાપ્રભુજી ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે)

શબ્દાર્થ.—જેમ અવતારલીલામાં શ્રીગોપીજનોના આશ્રયરૂપ શ્રીયમુનાજી છે તેમ કુમારિકાના આશ્રય તરીકે કાત્યાયની મનાયલા છે, પુલિન્દીજીના (ભીલડીઓના) આશ્રય તરીકે ભગવદ્ભક્ત શ્રી ગિરિરાજજી મનાયલા છે, તેમ જીવોએ (અનવતારદશામાં) શ્રીમદ્દા-ચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય સ્વીકારવો જેમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પ્રાદુર્ભુત થયા અથવા રાસપંચાધ્યાયીમાં જેમ પ્રાદુર્ભાવમા શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ દૈન્યભાવાત્મક થયા તેમ પરોક્ષમાં જીવોનો પુષ્ટિસમ્બન્ધ સિદ્ધ કરવાને અર્થે શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો સબધ થાય એ જ એક સાધન છે. અન્ય કોઈ સાધન રહ્યું નથી જ, વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજી જ્યારે શ્રી કૃષ્ણનું દર્શન કરાવે ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા થાય છે તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રી પદ્મભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય નિશ્ચય કરવો. ત્યારેજ ફલ પ્રાપ્ત થાય. આ સમયમાં તે પ્રભુ સમ્બન્ધ થવાને એક શ્રીઆચાર્યજીનું દ્વાર રહ્યું છે. જેમ અવતારદશામાં શ્રીયમુનાજીદ્વારા કુમારિકાઓને પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ, જેમ પરમભક્ત શ્રીગિરિરાજજીના સત્સંગથી પુલિન્દીજીઓને ભક્તિ સિદ્ધ થઈ, તથા લીલાની પ્રાપ્તિ થઈ, અને કુમારિકાઓને કાત્યા-યનીના મિષ્ટે શ્રીયમુનાજીદ્વારા વરપ્રાપ્તિ થઈ તેમ આ સમયમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણે જવાથી એમના દ્વારા જીવને શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પ્રભુએ પુલિન્દીજીની સેવા શ્રીગિરિરાજજી-દ્વારા અંગીકાર કરી અને કુમારિકાઓની સેવા શ્રીયમુનાજીદ્વારા અંગી-કાર કરી તેમ આ સમયમાં વૈષ્ણવોની સેવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અંગીકાર કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રકટ્ય દશામા પ્રભુ પોતેજ પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે રાસપંચાધ્યાયીમાં દૈન્યભાવથી પ્રભુ પોતેજ પ્રકટ થયા ગોપિકાગીત પછી શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:—

“ઈતિ ગોપ્યઃ પ્રગાયન્ત્યઃ પ્રલપન્ત્યથ ચિત્રયા । રુદુઃ સુસ્વરં રાજન્કૃષ્ણર્દશનલાલસાઃ ॥
તાસામાવિરભૂચ્છૌરિઃ સ્મયમાનમુસ્વામ્બુજઃ ॥ પીતામ્બરધરઃ સ્વર્ગી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથઃ ॥”

અર્થ —“ એમ ઉત્કૃષ્ટ ગાન કરતી કરતી, વિચિત્ર પ્રકારના વિલાપ કરતી કરતી કૃષ્ણ દર્શનની લાલસાવાળી ગોપીઓ હે રાજન્ ! ઉન્નય સ્વરે રૂદન કરતી હતી ! એ ગો-પીઓ વિપ્રયોગદ્યોતક સ્વરથી રૂદન કરતી હતી ! તે સમય તેમના મધ્યમાથી પ્રભુ, જેમનું મુખારવિન્દ હાસ્યયુક્ત છે, જેમણે પીતામ્બર ધર્યું છે, જેમણે વનમાલા ધારણ કરી છે. અને

જે સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવરૂપ છે એવા ચોરિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા' આ પ્રકારે જ્યારે બોધીજનોને દેવ્ય યજ્ઞ તથા પ્રભુ પ્રકટયા. પરોક્ષરૂપામાં શ્રીમાધ્યાર્થલક્ષણ પુષ્ટિસમ્બન્ધ થાય છે. આ ક્ષિત્યુદયી પુષ્ટિ સમ્બન્ધને જાણી જાન્ય કાંઈ સાધન શકું નથી. શ્રીમાધ્યાર્થલક્ષણ સમ્બન્ધથીજ પ્રભુ દેહલાન કરે છે (૬)

મૂલમ્ - અતઃ પવોક્તમાચાર્યૈઃ સ્તોત્રે કૃષ્ણાશ્રયામિધે ।

“શરણસ્થસમુદ્ધાર કૃષ્ણા વિજ્ઞાપયામ્યહમ્” ॥ ૭ ॥

શંકાર્થ - તેથીજ શ્રીમાધ્યાર્થલક્ષણે પોતાના કૃષ્ણાશ્રયનામના સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે “શરણમાં રહે એવા લોકોના ઉદ્ધારનિમિત્ત શ્રીકૃષ્ણને હું 'વિજ્ઞાપિત' કરું છું ।”
વિવેચન - જ્યારે શ્રીકૃષ્ણાશ્રયલક્ષણે “શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમશ્રયમાં લેવાને અર્થે શ્રીકૃષ્ણને વિજ્ઞાપિત કરી છે કે - હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે ‘લવ’ ચરણે આવે તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો ।” એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને લવને વિશ્વાસ આપે છે કે “ચિન્તા મા કરેલ’

મૂલમ્ - વિશ્વાસાર્થ ધરમદાદિતિ શ્રીવલ્લભોઽવધીત ।

અતો નાન્યપ્રકારેણ ફલ સ્વહૃદિ ચિન્ત્યતામ્ ॥ ૮ ॥

શંકાર્થ - જેણેવેળા વિશ્વાસને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમશ્રયમાં જાન્યે કહ્યું છે કે - “હે શ્રીકૃષ્ણની સમીપમાં આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય મન્યને પાઠ કરશે તને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત થશે જ” આવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેથી જાન્ય પ્રકારે ફલનો વિચાર આપણા હૃદયમાં ન કરવો. **વિવેચન** - શ્રીકૃષ્ણને શરણાગત લેવાને ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞાપિત કરીને, એક નિષ્પ્રતિભાર્થિ વૈષ્ણવોને ખીરજ આપી કહે છે કે -

‘કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્ર ય પઠેત્ કૃષ્ણસમિપૌ । તત્પ્રાપ્તયો મયેત્કૃષ્ણાશ્રયમોઽવધીત્ ॥

અર્થ - “જે કાંઈ આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમશ્રયનો પાઠ શ્રીકૃષ્ણની સમીપ કરશે તેણે શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય થશે એમ મહારી શ્રીવલ્લભાશ્રયલક્ષણી પ્રતિજ્ઞા છે” આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુજી વૈષ્ણવોને ધૈર્ય રાખવાનું કહે છે, કારણ કે શરણાગત વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણ ચરણે રાખશેજ નહીં બીરહરણુલીલામાં શ્રીકૃષ્ણલક્ષણે ભક્તોને કહ્યું કે “શરણગતમાં થત રહી તમારા મનોરથ પૂર્ણ કરીશ ।” એમ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણલક્ષણે વચન આપ્યું ત્યારેજ ભક્તોને વિશ્વાસ આપે તેજ પ્રકારે શ્રીમાધ્યાર્થલક્ષણે કૃપા કરી પ્રતિજ્ઞા કરી નિજ સેવકોને વિશ્વાસ આપે છે તેથી આ પ્રકાર વિના જાન્ય પ્રકારે ફલપ્રાપ્તિનો વિચાર ન કરવેલ (૮)

મૂલમ્ - વિશ્વાસેન યથાપ્રોતિ પાતક સ્વાતિજ જલમ્ ।

તથા ચેત્કૃષ્ણજલદ સ્વાનન્દ વર્ષયિષ્યતિ ॥ ૯ ॥

વિવેચન - વિશ્વાસથી જેમ જાનક પક્ષી સ્થિતિ (નક્ષત્રમાં) ગેષજલને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ મેષ રૂપ કૃષ્ણ પોતાના જ્ઞાન રૂપે વર્ષાવશે. **વિવેચન** - પાતક પક્ષી સ્થિતિજ જલની જગેસા રાખી વિશ્વાસ રાખી બેસી રહે છે પરંતુ તે પૃથ્વીપરના દૂધ, તલજ નદી, યમુનાદિ ? જલથી પૂર્ણ છે તં જલનો મધ પણ લેતું નથી, ત્યારે જલ પૂર્ણ

યાસક પક્ષીનો એવો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ જલદાન કરી એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણુવે શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ-અનન્ય આશ્રય મનમાં કરવો, અન્ય અવંતાર તથા અન્ય દેવ, દેવતાના ફલની અપેક્ષા કદાપિ ન કરવી. ત્યારે સ્વ સેવકોનો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ મેઘરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દ વર્ષાવે છે.

મૂલમ્:—एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भविष्यति ।

યતઃ પરિવૃદ્ધોઽસ્માકં સર્વં કર્તું ક્ષમો મતઃ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—એમ વિશ્વાસ હોય તો સર્વ સિદ્ધ થશે, કારણ કે આપણા સ્વામી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરવાને સમર્થ છે, **વિવેચન:**—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણુવે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમા વિશ્વાસ રાખવો કારણ કે પ્રભુ સર્વકરણસામર્થ્યયુક્ત છે. તેથી કૃપા કરશેજ

મૂલમ્:—स हि स्वतः समर्थत्वान्नसाधनमपेक्षते ।

કાલકાર્યં વિલોક્યાત્ર તદીયાનાં વિશેષતઃ ॥ ૧૧ ॥

નિઃસાધનત્વસંસ્ફૂત્યા દૃઢઃ સ્યાત્તત્પદાશ્રયઃ

શબ્દાર્થ:—આપણા સ્વામી પ્રભુ સ્વતઃસમર્થ છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારના સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી. કાલના કાર્યને વિલોક્ષીને તદીય વૈષ્ણુવોને વિશેષે કરીને જ્યારે નિઃસાધનપણાની સ્ફૂર્તિ થાય ત્યારે એમના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય થાય છે (૧૧)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ સર્વ સામર્થ્યવાન છે, પોતે સર્વસમર્થ હોઈ, મિજ ભકતકૃત સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, જો આટલું સાધન જીવ કરે તો એને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય એમ સાધનાનુસાર ફલપ્રાપ્તિ અન્ય દેવતાને વિષે છે. શ્રીકૃષ્ણ એવા અસમર્થ નથી કે જીવકૃત સાધનની અપેક્ષા પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતો પાસેથી રાખે, પુષ્ટિમાર્ગીમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કૃપાબલથી જીવકૃત સાધનની કંઈ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વ લૌકિક તેમજ અલૌકિક ફલદાન કરે છે, આ કાલની કૃતિ મહા કઠિન તેમજ વિપરીત ધર્મયુક્ત જોઈને વિશેષે કરીને તદીય ભકતો પર વિના સાધન કૃપા જ કરે છે. વ્રજભક્તો રાસપ્રાધ્યાયીમા પ્રભુના અન્તર્ધાન સમય પ્રભુપ્રાપ્તિને ધ્યેયે એમક સાધનથી વ્યર્થતા જોઈ અન્તે નિઃસાધન થયા અને ગુણગાન કરી ઉચ્ચ સ્વરથી એમણે રુદન કરવા માંડ્યું ત્યારેજ પ્રભુ તે નિઃસાધન ભકતો પર કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે વૈષ્ણુવે નિઃસાધન થઈ, હીનતાથી પ્રભુનો દૃઢ આશ્રય કરવો. ત્યારે પ્રભુ કૃપા કરે (૧૧)

મૂલમ્:—आसुराणामविश्वासस्तथा तत्सङ्गिणामपि ।

મતિમાહો મહાદોષનિધાનં સમ્ભવિષ્યતિ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—આસુર જીવોને પ્રભુમાં અવિશ્વાસ છે તેમજ એમનો સંગ કરનારાઓને પણ હોય છે એમાના કોઈનો પણ સંગ થાય તો મહાદોષનો ભણ્ડાર મતિમાહ સમ્ભવે છે. (૧૨) **વિવેચન:**—જેઓ મનમા પ્રભુ પ્રતિ અવિશ્વાસ ધારણ કરે છે તેઓ કેવલ આસુર છે. તેમનો જે કોઈ સંગ કરે તેમને નિશ્ચય આસુરવેશરૂપ અવિશ્વાસ થાય છે.

તેથી જોમનો સજ ત્યજવેલ જીવને મતિનો મોઢ મથો છે તેથી જીવ દોષરૂપ થઈ રહ્યો છે એનામાં નિઃસાધનતા જાણતી નથી જીવ અહંતાથી પૂર્ણ દોષ જોમ માને છે કે, 'હું કંઈ કંઈ છું તે હું જ કંઈ છું' એ જ્ઞાનદોષ દૂર થતો નથી.

મૂલમ્—યથા પૂર્વકથા શ્રુત્વા ભગવત્પાદસેવિનામ્ ।

સ્વસ્મિન્ દૈન્યસમુત્પત્તિસ્તથા સાધનનાશનમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવાન્ના સ્વસ્વારવિન્દની સેવા કરનારની પૂર્વની (પ્રત્યક્ષાદિક ભક્તોની) કથાનું શ્રવણ કરીને જોમ પોતાનામાં દૈન્યની જાણ કરી ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ સાધનનો નાશ થાય છે વિવેચન—પૂર્વના જે ભક્તો પ્રત્યક્ષાદિક તથા મજ્જિમાદિકનું વર્ણન કરી મજ્જિમાદિકમાં કંઈ છે તેનું શ્રવણ કરવું પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીમદ્દામરુજીના સેવક સિતારી વૈષ્ણવોની વાર્તાનું શ્રવણ કરવું 'મયમ તો સેવા જા પ્રકારે કરતા હતા અને હવે હું કેવો હીન પ્રકારે સેવા કરું છું' એ વિચારી દૈન્યપૂર્વક ભગવત્સેવા કરી નિસાધન થવા ત્યારે જ સર્વદોષ દૂર થાય. તેથી શ્રવણ એ સેવાનું અગ્રમ પોષક છે શ્રીઆચાર્યજી ભક્તિ વર્ણનની અન્ધમાં કહે છે કે 'સેવામાં કે કથામાં જેની દૃઢ વ્યાસક્ષિત થાય છે તેનો જીવન સુખી કદાપિ નાશ થતો નથી જોમ આવી મતિ છે' જા પ્રકારે ભગવત્સેવા પ્રીતિથી કરવી તેમજ ભગવદ્દીક્ષના અગ્રથી કથા શ્રવણ કરવી, ત્યારે હીનતા પ્રાપ્ત થાય અને હું સાધન કરું છું એવી દોષબુદ્ધિનો નાશ થાય છે

મૂલમ્—તદીયાનાં સર્વમસ્તિ સદા તદ્વાયમાવિનામ્ ।

इतरेषा कालिकाना कालेन निखिल गतम् ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—નિરન્તર જોમના જાવથી જાનિત જે વદીયો છે તેમનું સર્વ સિદ્ધ છે અને અન્યજનો જેઓ કાલને વધ છે તેમનું સર્વ કાલથી મરું છે વિવેચન—જે વદીયો સદા તદ્વાયમાવથી (ભગવાન્ના જાવથી) જાનિત દોષ છે તેમને સર્વસિદ્ધ થાય છે. તદ્દીયોને શ્રવણ પણ જાવરશક છે જોપકાળીનમાં સાત્ત્વિક જોપીજનો કહે છે કે—

तय कथामृतं ततजीयमं कविमिरीक्षितं कर्मपापदम् ।

अथममङ्गलं श्रीमदाततं मुनि गुणस्ति ते सरिराऽऽत्मना ॥

અર્થ—સ સાત્ત્વિક જોપીજન તથા કથામૂર્ત સોઠ જોપિકા ગીતમાં કહે છે કે દે પ્રભુ! જા જમાઈ કરવ તમે નથી જનાં પણ જે દહી રજુ છે તે જમારો કૃતિથી દહી રજુ નથી । પરન્તુ જાવની કથાજન જમારે જા જમારો જીવને દહાવી રાખે છે જાવના તોય વિરદ તાપને થીપ જમારો પ્રાણ તો જતા રહે છે પરન્તુ જાવનું કથાજન જમારે તે કથાને સહન કરી રાખે છે તેનું જાવનું સામય્ય અથવા નીર્મ શી મજ યાવ અને વૈરાગ્ય એમ વાગ્યજુ ગુણ છે તેમ જ જાવની કથા પણ વાગ્યજુ ગુણ છે (૧) તમે જીવનથી વૈરાગ્ય મિથ થાય છે કારણ કે ૧ મસાથી તમ દોષ છે તે સ્થોળ જ્યારે વૈરાગ્ય વાગ્ય કરે ત્યારે જોમનો તાપ નિરવ થાય છે (૨) કવિમિરીક્ષિત્ થી જ્ઞાન થમ કથાનો મિથ થાય છે જે જાવની કથા યાવગુણ દોષ તો જ જિવિ-ચન્દ્રાર્થમાં ગમિક જો એનું મુખ્ય કરે. (૩) અમમંગલથી 'અમમ' વા 'મમ' મુજ કથામાં મિથ થાય છે જાવની કથા જમારે અગ્રથી ગુણ દોષને જ જમારે

ઓએ જેની પ્રશંસા કરી છે, જે સર્વ પાપોને હણનારું છે, જે શ્રવણથી મંગલરૂપ છે, જે લક્ષ્મીયુક્ત છે, અને જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે—એવું જે આપની કથારૂપ અમૃત છે તેનું જે ભગવદીયજનો લોકોમાં પ્રશંસા કરે છે તેઓ ખુબ અર્થ આપનારા જન છે, ‘કેવળ ભગવદ્રૂપ અથવા જનનાદિદોષરહિત છે।’ એટલે કે જે વ્યાસાદિ ભગવદીયો તમારાં કથા મૃતનું લોકોમાં ગૂણુન કરે છે તેઓ લોકોને પુષ્કલ અર્થ આપે છે તેમજ ભગવદ્રૂપ છે, અને જન્માદિદોષથી રહિત છે આ પ્રકારે શ્રવણથી સર્વદોષ દૂર થાય છે, ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. પરંતુ જેઓ ભાવરહિત હોય છે તેમના સર્વસાધન આ કરાલ કાલ ખાઈ જાય છે.

મૂલમ્:—યતઃકાલસ્તદ્વિમૂતિઃ “ કાલઃ કલયતામહમ્ ”

મુખ્ય અધિકાર્યપિ હરેરિચ્છાશક્તિસ્વરૂપવાન્ ॥ ૧૫ ॥

તદન્તરઙ્ગદાસેષુ ન તત્સામર્થ્યમિષ્યતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કારણ કે કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે “સ ખ્યા કરવાવાળામાં કાલ હું છું” આ કાલ મુખ્ય અધિકારી ઇચ્છાશક્તિરૂપ છે. તો પણ ભગવાનના અન્તરંગ દાસની ઉપર તેનું (કાલનું) સામર્થ્ય આલી શકતું નથી. (૧૫-૧૬)

વિવેચન:—કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. આ કલિદોષથી મહામલિન સૃષ્ટિ આ કાલમાં લીન થાય છે એ કાલ ભગવાનનો મુખ્ય અધિકારી છે કાલ એ ભગવાનની ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ છે, તેથી બ્રહ્માદિને પણ હોડતો નથી. આવા સમર્થકાલનું સામર્થ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણના અન્તરંગ ભકતોઉપર આલી શકતું નથી ૨ ભગવદીયને કાલ ખાધ કરી શકતો નથી (૧૬)

મૂલમ્:—સ હિ સર્પો યથાન્યેષાં મારકોઽપિ ન હિ ક્ષમઃ ।

પીતામૃતં જનં જાતુ સ્પ્રષ્ટુમાઘ્રાતુમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

તથા કાલેઽપિ મનુજં મહાપુરુષસંસ્થિતમ્ ।

મક્તિપીયૂષપાતારં ન કિંચિત્કર્તુમીશ્વરઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ કોઈ સર્પ અન્ય જનોને મારવાને શક્તિમાન હોય તો પણ તે અમૃતનું પાન કરનારને સ્પર્શ કરવાને કે સુધવાને સમર્થ નથી, તેમ કાલ પણ મહાપુરુષનો

નાશ કરે છે (૪) શ્રવણક્ષમલમ્ થી કથામાં ‘આનન્દ અને કીર્તિ’-યશ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં જે ઉદાર ચરિત્ર હોય તો જ ડહુને આનન્દ આપે, આપની કથા આપનો યશ સર્વત્ર પ્રસારે છે તેવીજ શ્રવણને મંગલરૂપ થઇ પડે છે (૫) શ્રીમદ્ થી આપની કથામાં ‘શ્રીત્વ લક્ષ્મીત્વ’નો ધર્મ સિધ્ધ થાય છે આપની કથા શ્રીનું દાન કરે એમ છે (૬) આત્મત્મ થી આપની કથામાં ‘વીર્ય’ રૂપ ગુણ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં એટલું બધું અલૌકિક સામર્થ્ય છે કે તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઇ રહે છે આ પ્રકારે શ્રીસુબોધિનીજીમાં ભગવત્કથા પણ ભગવત્તુલ્ય પદ્ધર્મયુક્ત હોઈ ભગવદ્રૂપ છે અને તેથીજ વિરહમાં ભકતજનોના પ્રાણ ટકાવી રાખે છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે (શ્રીસુબોધિનીજી-રાસપંચાધ્યાયી)

(૨) જેમ કોઈ લૌકિક રાજાનો દીવાન, રાજાના હજૂરી પર હુકમ કરી શકે નહિ પણ એથી ઉછેરા હજૂરીથી બહીતો ગહે તેમ કાલ ભગવાનના હજૂરી રૂપ ભકતોનો ત્રાસ કરી શકતો નથી પણ એમનાથી બહીતો રહે છે.

આશય કરનાર અને લક્ષિતરૂપ અમૃતત્વ પાત્ત કરનાર મનુષ્યને કઈ પણ હાનિ કરવાને શક્તિમાન નથી વિવેચન.—આ કાલરૂપ સર્પ છે તે સર્વ જન્મને ભક્ષે છે પરંતુ શ્રી કૃષ્ણના યશ્ચામૃત તથા અધરામૃતનું પાન કરનાર લોકોનો સ્પર્શ કરી શકતો નથી. શ્રી શુસાંધી સપ્તઘોષીમાં કહે છે કે—અર્થ—“પાપના સમૂહરૂપ અધરાધી આમૃત (હાવલો), કલિરૂપ સર્પથી અશ્વિત, જન્મતા વિષમરૂપ સમુદ્રમાં પડેલો, સ્વધર્મથી વિમુખ જોવા લાગે છે શ્રીમદ્દામૃતના કૃપાકળાક્ષરૂપ બન્ધ ઉદ્ધિત મધને જોઈ ક્ષયમાં દશરૂપ અમૃતથી અમર કરે છે તે શ્રીઆચાર્યજીના પદ્માગુચ્છ રહાઈ આશ્ચર્યમાન કહે છે।”

આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીના યશ્ચામૃતનું ન કોઈ જાત પાન કરે છે, તેને કલિરૂપ સર્પ સ્પર્શ કરતો નથી; (૧૭) મદ્દાપુરુષ સર્વમાં હિતમ શ્રીમદ્દામૃત તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયને આશ્રિત મર્ષ રહેલા મનુષ્યો પુષ્ટિભક્તિ અમૃતરસનું પાન કરે છે તેથી તેમને કાલદોષ રચ્યક પણ ભાષ કરતો નથી. ઉપર પણ જો ભગવદ્દીયને ભાષ કરવા નથી તો પછી કાલદોષ ભાષ કરી શકે? જોવી વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાન, ભક્તને સુખિત જોઈતો દોષતો સુખિત આપે અને લક્ષિતની ઇચ્છા હોયતો ભક્તિ આપે આમ ભગવાન જો ભક્તને વશ છે તો જોવા વશ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે તો કાલ શક્યતે શું કરનારો?

મૂલમ્:—તદીયૈઃ સર્વકાર્યેષુ ન કાલશ્ચિન્ત્યતાં હૃદિ ।

“તયૈવ તસ્ય લીલેતિ” વચનાત્ સૈયચિન્ત્યતામ્ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—તદીય જનોએ સર્વ કાર્યમાં કાલનું હૃદયમાં ચિન્તન ન કરવું કાલકો “તેની તેવી જ લીલા છે” જો શ્રીમદ્દામૃતનાં વચનથી જો લીલાનું જ ચિન્તન કરે.

વિવેચન—તદીયજન સર્વ કાલમાં ભગવદ્દર્મમાં નિપુણ છે તેણે કોઈ કાલે ચિન્તા કરવી નહિ. શ્રી મદ્દામૃતજીએ નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે “પ્રભુ ને ને કરે છે તે તે જોમની લીલા છે” જેમ સમજી પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રભુની લીલાનો વિચાર કરવો. (૧૮)

મૂલમ્—સર્ગાદિલીલાકર્તૃત્વાત્ કિં ચિત્ર તાદૃશિ પ્રમો ।

વિવેકોઽપ્યયમેવાત્ર સ હિતં વૈ વિધાસ્યસિ ॥ ૨૦ ॥

સ્વકીયાનાં નિજેચ્છાતસ્તતશ્ચિન્તાત્ર કા મવેત્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—શ્રીભગવાનમાં દર્શાવેલી સર્ગાદિલીલા કરવાનું સામર્થ્ય ને પ્રભુમાં છે તેને વિષે શું આશ્ચર્ય દોષ શકે? પ્રભુ નિજેચ્છાથી સ્વકીય બાકેતોનું દિત કરશે જોવા વિવેક અત્ર કરવો, તેથી આ માર્ગમાં શું ચિંતા દોષ શકે? (૨૦-૨૧)

વિવેચન—શ્રીભગવાનમાં સર્વ, નિસર્ગાદિ દર્શવિધ લીલા પ્રભુએ કરી છે જેમ જતાવું છે. સર્વ જન્મમાં પ્રભુની લીલા છે જેનું ને મનમાં ચિન્તન કરે છે તેને જ વિવેકી મનુષ્ય કહી શકાય. વિવેકધૈર્મ્યપ્રથમ થઈ શકે શ્રી મદ્દામૃતજી કહે છે કે—“વિવેક તો તેજ કે દરિ સર્વનિજ ઇચ્છાથી કરશે. ‘સર્વકાર્યમાં ભગવાનની ઇચ્છા માનવી જોનું નામ નિવેકે ભગવાનના નિજબાકેતોએ સર્વકાર્યમાં ભગવદ્દિશ્ઠા બાવવી જો સિદ્ધાન્ત છે (૨૦-૨૧)

મૂલમ્:--ભવન્તઃ શ્રુતસદ્ગતાઃ સત્સદ્ગુહ્યતયોઽપિ હિ ।

પ્રમુખાદૈકગતયસ્તેષાં કા પરિદેવના ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થઃ:--તમે કે જેઓએ સત્પુરુષોની-ભગવદ્દેવોની વાર્તા-કથાઓનું શ્રવણ કર્યું છે, તેમજ સત્સંગ પણ સેવ્યો છે, તથા પ્રભુના ચરણારવિન્દમા એક આસક્તિ રાખી છે, તેમને શું ચિન્તા હોઈ શકે? **વિવેચન**—તમે તો ભગવાનના સમ્બન્ધી છો, ભગવદ્દાવનું શ્રવણ કરો છો, સત્સંગ પણ બહુ કરો છો! તેથી તમને હોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રી આચાર્યજીના પદકમલમાં પ્રીતિ રાખે છે તેથી તમને ચિન્તા હોઈ શકે નહિ! (૨૨)

મૂલમ્:--ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય यस્ય પ્રાકટ્યમુચ્યતે ।

સ હિ ધર્મવ્યતિકરં સ્વકૃતં સહતે કથમ્ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થઃ:--ધર્મના સુંદર સ્થાપનાને અર્થે જેમનું પ્રાકટ્ય સર્વત્ર કહેવાય છે, તે પ્રભુ સ્વકૃતિથી ધર્મનો વ્યતિક્રમ થાય એ કેમ સહન કરી શકે? **વિવેચન**—ધર્મસંસ્થાપનાર્થે શ્રીમહાપ્રભુજીનું તથા શ્રીગુસાંઈજીનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી પોતે ધર્મની રક્ષા કરે એ યોગ્ય છે, એક ભગવદ્દેવે ગાયું છે કે—

ચત્વરુગ વેદવચન પ્રતિપાર્યો । ધર્મગ્લાનિભયોજવહી જવ તવ તવ તુમ વપુ ધાર્યો ॥ ૧ ॥
સત્યયુગ શ્વેતવરાહરૂપ ધરિ હરિ હિરણ્યાક્ષકો માર્યો । ત્રેતા રામરૂપ દશરથગૃહ રાવણકુલ સં-
હાર્યો ॥૨॥ દ્વાપરવ્રજ દ્વવતર્તે રાઘવો મુરપતિ પાવન પાર્યો । કંસાદિક દ્વાનવ સય મારે વસુ-
ધામાર હતાર્યો ॥૩॥ કલિયુગ શ્રીવલ્લભગૃહ પ્રગટે માયાવાદ નિવાર્યો । માનિકચન્દ્ર પ્રશ્ન શ્રી
વિઠ્ઠલપુરુષોત્તમરૂપ નિહાર્યો ॥ ૪

એ પ્રમાણે શ્રીવિકૃલનાથજી (શ્રીગુસાંઈજી) શ્રીપુરુષોત્તમરૂપ છે. ધર્મસ્થાપનાર્થે પોતે પ્રકટ થયા છે તેથી જે કોઈ વેદધર્મનું અતિક્રમણ કરે અને પોતાના મનમાં આવે તેમ ક્રિયાઓ કરીને ઉન્મત્તની પેઠે ભગવદ્ધર્મથી વિમુખ થાય તો તે પ્રભુને ગમતું નથી. (૨૩)

મૂલમ્:--બ્રહ્મણ્યો ધેનુવિપ્રેશો વેદધર્મૈકપાલકઃ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણસ્તદ્વિરોધં જનૈઃ કૃતમ્ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થઃ:--શ્રી કૃષ્ણ પ્રાક્ષણની રક્ષા કરવાવાળા છે ગાય અને વિપ્રના ઇશ છે વેદ ધર્મના મુખ્ય પાલક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ, પ્રાક્ષણ, ગાય, અને વેદધર્મનો વિરોધ મનુષ્યો કરે તે કેમ સહન કરી શકે? **વિવેચન**—પ્રભુ પ્રાક્ષણ છે ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મના પ્રતિપાલક છે એવા ભગવાન ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મનો વિરોધ કરી બહિર્ભુજ થનાર જનોની વિરુદ્ધ કૃતિ કેમ સહી શકે?

મૂલમ્:--પરમાનન્દસન્દોહો દયાલુઃ સુતરામપિ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણો દયાભાવં જનેષ્વપિ ।

અતોઽગ્ર યદિદ જાત તત્સ્વદોષેણ સર્વથા ॥૨૫॥

નિર્દોષપૂર્ણગુણતા હરૌ નિત્ય વિરાજતે ।

કદાચિત્ સ્વપ્રભોર્દોષો નાનેયઃ સર્વથા હૃદિ ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમ જ્ઞાનન્દના સમૃદ્ધ છે અને નિરન્તર અત્યન્ત ક્ષમાળુ છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યોમાં ક્ષમાના આભાવને કેમ સહન કરી શકે ? તેથી જાત્ર જે કંઈ થયું છે તે આપણા પોતાના દોષથી થયું છે હરિમાં નિર્દોષપણ તેમજ ગુણથી પૂર્ણતા નિરન્તર વિરાજે છે તેથી કોઈપણ સમય પ્રભુના વિશે દોષ મતિ આપણા હૃદયમાં ન જાય.

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ પરમાનન્દરૂપ છે, પરમ ક્ષમાળુ છે તેથી કોઈનું કૃપા સહી શકતા નથી, પ્રાણીમાત્રના જ્ઞાનન્દકાવા છે, તે શું પોતાના ભક્તોને જ કૃપા આપે ? સ્વકીય ભક્તોને તો જ્ઞાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો જ્ઞાનન્દાનુભવ કરાવી કૃપા દૂર કરી ભગવદ્દીપનું તેથી એવું લક્ષણ છે કે જો કોઈ પણ ધૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો કોઈપણ વસ્તુની હાનિ થાય ત્યાં પોતાનો દોષ જ વિચારવો, પરન્તુ પ્રભુમાં દોષગુણ ન આવે (૨૫) પ્રભુ જે કંઈ કરે તે સાચું જ કરે છે 'મદારા' જીવનો દોષ છે તેથી જ આ કસોટી મને પ્રાપ્ત થયો, એવો નિઃશ્ચય મનમાં કરવો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કૃપાળુ હતાં છે તેમજ સર્વગ્રાણુ પૂર્ણ છે તેથી જોમને વિશે દોષ કદાપિ ન આવે (૨૬)

મૂલમ્—કે વા વર્ય યરાકા પદુરૂવાયા અપિ પ્રમો ।

શ્રુતવન્તો વિસદૃશીં લીલાં પશ્ચાસ્થિતા અપિ ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ—જ્યારે ભગવાનના ઉદ્દવાદિક (ભક્તો) પણ પ્રભુથી વિપરીત (પ્રભાતર્યં આમુશ્યામીદં) લીલાત્તુ જવણ કરીને પછી પૃથ્વી પર પ્રભુની (પછાદી) પચોક્ષ ક્ષમા પણ સ્થિતિ કરીને રક્ષા, તો પછી આપણે તુચ્છ જીવો તો કોણ માત્ર ?

વિવેચન—શ્રી હરિરાયજી કહે છે કે હું તમને શું કહું ? હું તો મહા તુચ્છ છું ! ભગવાન્ના મહાભક્તો ઉદ્દવાદિક પણ ભગવાનની અન્તર્ધાનક્રિયામાં ભગવાનની આમુશ્યામીદંથી હાનું જવણ કરીને પ્રભુ વિના પૃથ્વી પર સ્થિતિ કરી રક્ષા તો હું તુચ્છ જીવ તે શું કરું ?

મૂલમ્—કુન્તીવદીદૃશ માગ્ય કસ્ય માગ્યવત્તો ભવેત્ ।

સથ પ્રાણવિમોકોઽગ્ર શ્રીકૃષ્ણવિરહેણ હિ ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી જેણે નિઃશ્ચય શીખ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો એવા કુન્તીજીના સમાન ક્ષમા ભાગ્યવાનનું ભાગ્ય કોઈ શકે ? (૨૮)

વિવેચન—કુન્તીજી પરમભાગ્યવાન ભક્ત હતાં જોમને શ્રીકૃષ્ણનું અતર્ધાન સાંભળ તાજ શ્રીકૃષ્ણને એટલો બધો વિશેષ થયો કે વલ્કોલ તેમણે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો !

મૂલમ્—અમ્માક તુ પ્રમુર્નિત્યમક્ષતાવ્યાહતોઽધુના ।

વિરાજતે તત્તો દુઃસ્વ ન વિધેય મનસ્યપિ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ:—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સદા અખણિકત હમણા પણ વિરાજે છે. તેથી આપણે તો મનમાં હ.ખ ન બાણવું જોઈએ. વિવેચન:—આપણા પ્રભુ નિત્ય પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે પ્રભુનો અમને સમ્બન્ધ થયો છે તે પ્રભુ તો નિત્ય અમારા ગૃહે બિરાજમાન છે તેથી મનમાં હ:ખ સર્વદા ધારણ ન કરવું (૨૯)

મૂલમ્:—ભવદ્વિર્મિલિતૈઃ સર્વૈરિયં શિક્ષા વિચાર્યતામ્ ।

તતઃ સન્દેહજાતં યદ્બુદ્ધિસ્થં તદ્ વ્યપોહ્યતામ્ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ:—આ શિક્ષા તમે લગવદીયો એકત્ર મલીને વિચારજો અને એ શિક્ષાદ્વારા બુદ્ધિમાં જે સન્દેહ જન્મ્યો હોય તે સર્વ દૂર થશે. (૩) વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘આ શિક્ષા તમે ગોપેશ્વરજી પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીયોના સગમાં વિચારજો. તો તેથી ચિન્તારૂપ સકલ સન્દેહ તમારા દૂર થશે. આ શિક્ષા તમારી સુન્દર બુદ્ધિની પોષક થશે. (૩૦)

મૂલમ્:—અસ્માકં સાધનં સાધ્યં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” ।

સમ્પત્ત્વાપત્સ્વપિ સદા સ્વાચાર્યચરણોદિતમ્ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ’ નામનો જે અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર કહ્યો છે તે જ અમારી સમ્પત્તિ તેમજ આપત્તિમાં સાધન તથા ફલરૂપ છે.

વિવેચન:—અમને તો સાધન અને સિદ્ધિ પણ એક શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ’ જ છે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ આ અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર પ્રકટ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ સિદ્ધ કર્યું છે તેથી અમને તો એક શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય હૃદયમાં છે. અમે મનવચન અને કર્મથી શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ બાણીએ છીએ અને એ શ્રીકૃષ્ણનેજ સર્વ પ્રકારે સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજીએ છીએ. સમ્પત્તિમાં—અનેક સુખમાં તેમજ આપત્તિમાં—અનેક દુખોમાં, એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ કરીએ છીએ. શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—“શ્રીમહાપ્રભુજીએ અમને જે ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણુ મમ’નો મન્ત્ર પ્રકટ કરી શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ બતાવ્યું છે તેથી જ અમને આલોક તેમજ પરલોકસમ્બન્ધી સર્વ વસ્તુમાં નિશ્ચિન્તતા છે.” (૩૧)

આથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ’ એ શ્રીઆચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા મન્ત્રની વૈષ્ણવોએ ઉન્નવસિત ભાવના કરવી, એ મન્ત્રને જ સર્વ લૌકિક તેમજ પરલૌકિક કાર્યોમાં સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજવો પ્રત્યેક આપત્તિ તેમજ સમ્પત્તિથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દઢ કરવો.

ઈતિશ્રીહરિરાયજીવિરાચિત ચતુર્વિંશતિતમ શિક્ષાપત્રં શ્રીગોપેશ્વરજીકૃતટીકાનુંવાદસહિત સમાપ્ત ॥ ૨૪ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૫ સુ.

ઉદ્દેશ:—હવે આ પંચવિંશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે સુજળ નિરૂપણ છે:—“ફલાત્મક શ્રીમદાચાર્યચરણુદય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા એમા ફલનો સંશય રાખવો નહિ. જે જીવને એ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ફલસિદ્ધિમાં સંશય થાય તે જીવને આસુર બાણવો. સુખો-

ધિન્યાદિ મહાસિક્ક તથા માર્ગોપદેશક રહસ્ય બન્નેથી વિવેચન છે છતાં મનુષ્યો ભક્તિ-
માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્કૃપા જ એક સાધન
છે જેમ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણવિના બાધી શકતી નથી તેમ પ્રભુની કૃપા વિના સાધનો
ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ભગવત્કૃપા જ શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું રહસ્ય સમજવાને સમ-
ર્થ કારણ છે શ્રીઆચાર્યજીના શ્રીમાનુ / પરિચીલન ભગવત્કૃપાવિના અશક્ય છે શ્રીઆ-
ચાર્યજીના અરણ્યકમંત્રો આશ્રય કરવો. તે જ સિન્તા ન થાય. અષ્ટાક્ષરમહામંત્રની
ભાવના કર્યાથી પરમ ઝાંત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કોટાન્ કોટિ સાધન કારણ પણ જો શ્રીઆચ-
ાર્યજીના અરણ્યકમંત્રો આશ્રય સિદ્ધ ન થાય તે કશું સિદ્ધ થતું નથી. તેથી હવે આ શિક્ષાપત્રમાં
શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના અરણ્યકમંત્રો આશ્રય સિદ્ધ થઈ જે પ્રકારે દર્શકાન થાય તેનું નિરૂપણ થાય છે

મૂલમ્—શ્રીવલ્લભપદાસ્મોજમજનાદરણાદપિ ।

દયાપર કદા પિત્તં ન જહાતિ જન હરિઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થ —શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અરણ્યકમંત્રોના ભજનમાં, આદર શબ્દવાળી કથાકું હરિ
એ જનને કદાપિ ત્યજતા નથી. (૧) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ શ્રીઆચાર્યજીના અરણ્યક
વિનંતુ ભજન આદરપૂર્વક કરે છે, એક એમનો જ અનન્ય આશ્રય કરે છે તેના પર
હરિ શ્રીકૃષ્ણ સદા કૃપા કરે છે, પ્રસન્ન થાય છે, અને સ્વરૂપાનંદનું જ્ઞાન કરે છે. (૧)
શ્રીસુરદાસજી આચ છે કે —મરોસો રહ જન પાનનકેરો । શ્રીવલ્લભનસપન્ન પ્ય
બિન સવ મગમાન અન્વેરો

મૂલમ્—કૃપાકટાક્ષસપાતપક્ષપાતપરો હરિ ।

ક્ષમતે તસ્કૃત દોષલક્ષમપ્યક્ષમ સ્વત ॥૨॥

શબ્દાર્થ —(શ્રીમદ્દાચાર્યજીના) કૃપાકટાક્ષનો સુંદર પાત જે છવના પર થાય છે
તેના ઉપર પક્ષપાત કરનાર હરિ તે છવના લક્ષ દોષ, જે પોતે સદન ન કરે તે પણ
સદન કરે છે (૨) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ ઉપર આપ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાકટાક્ષ કરે છે
તેના પક્ષપાત શ્રીકૃષ્ણજી કરે છે પત્રનાલકાસ ઘોષા ધરતા હતા તે પણ શ્રીકૃષ્ણજી
શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીની પ્રીતિને લીધે આરોગતા હતા. આ પ્રકારે કૃપાપાત્ર વૈષ્ણવ
લક્ષણધિ અપરાધ કરે તે પણ શ્રીકૃષ્ણજી દ્વ સર્વ અપરાધ સુખા કરી કૃપા કરે છે

મૂલમ્—યેપાં ચ હૃદયે શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વયમ્ ।

ત એવ શરણ દોષશતાશૃત્તિમતો મમ ॥૩॥

શબ્દાર્થ —જેના હૃદયમાં શ્રીમદ્દાચાર્યજીના અરણ્યક છે તેઓ જ દોષશતની આ
વૃત્તિઓને જે દુ તેનું શરણ હોય, (૩) વિવેચન —જેમના હૃદયમાં નિરંતર શ્રીઆચાર્ય
જીના અરણ્યક વિશાળ રહ્યા છે જેઓ નિરંતર એમને વિશે પ્રીતિ ધરાવે છે, તેમનો
સંગ કરવો એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દેવના સબમાં એકો દોષથી પૂર્ણ એવા જન
હોયો પણ પોતાના દોષ દૂર કરી ભગવાનનું સ્થાપન હૃદયમાં કરી શકે છે

શ્રીહરિરાયજી મૂલ શ્લોકમા દૈન્યભાવથી કહે છે કે “ હું પણ સેંકડો દોષથી પૂર્ણ છું. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણવિન્દની પ્રીતિ કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો મહારૂ શરણુ હજો ”

મૂલમ્:—યદ્ગુણિનિવાનન્દચન્દ્રશૈત્યં સદા હૃદિ ।

તાપં હરતિ ભક્તાનાં તદાનન્દપદાંબુજમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—જેમની આંગલીઓના નખરૂપ ચન્દ્રની શીતલતા સદા હૃદયમાં (પ્રસરે છે), તે શ્રીઆચાર્યજીના આનન્દરૂપ ચરણારવિન્દ ભકતોના તાપ હરે છે. (૪)

વિવેચન:—શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલની દશ અંગુલિયો પરમ સુંદર છે. તેમાં નખચન્દ્ર દશ છે. એ એક નખચન્દ્રની છટા આગળ કોટિ ચન્દ્રમાની કલા લજ્જા પામે છે. એ નખરૂપ ચન્દ્ર જે વૈષ્ણવના હૃદયમાં ધારણ થયા હોય છે તે ભકતોના હૃદયના ત્રિવિધ તાપ—આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક; અને આધિદૈવિક તથા કાયિક, વાચિક અને માનસિક—એમ અનેક જન્મના દોષરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણમિલનમાં પ્રતિબંધરૂપ સર્વ પાપ દૂર થાય છે. એવા શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલ સેવકને સદા આનન્દ દાન કરે છે.

મૂલમ્:—અસ્તુ વસ્તુશતં લોકે વેદે ચ પરિકીર્તિતમ્ ।

ફલત્વેન નિજાચાર્યચરણાવ્જહ્યં મમ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—લોકમાં તથા વેદમાં (ભલે) શત (સો) વસ્તુઓ (ગ્રંથતરીકે) જણાતી હોય, પરંતુ મને તો ફલરૂપે આપણા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનું યુગલ (બેડી) છે. (૫)

વિવેચન:—લોકમાં અને વેદમાં કીર્તિત (ગ્રંથ તરીકે મનાયલા) વસ્તુરૂપ પદાર્થ બહુ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેમજ મર્યાદામાર્ગમાં સત્યલોક (બ્રહ્મલોક) સર્વોપરિ ફલરૂપ છે. એવો બ્રહ્મલોક પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ અગાડી શી ગણનામાં છે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે એમાં મોક્ષચતુષ્ઠય પર્યંત સર્વ તુચ્છ છે ! આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો શ્રીકૃષ્ણની અધરામૃતાનું પાન જ પરમ ફલ છે ! એ પરમ ફલ સાધનથી સિદ્ધ થતું નથી. એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણામ્બુજદ્રવ્યથીજ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન સિદ્ધ થાય છે (૫)

“ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ એજ પરમસિદ્ધિ અત્ર છે ” એવું સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં કહેલું પરમ ફલ સિદ્ધિ થાય તો જ કૃતાર્થતા, નહિ તો મોક્ષસિદ્ધિ પણ વૃથા છે. આ પરમ ફલ મહાપ્રભુજી બંને ચરણ કમળનો દૃઢ આશ્રય કરવાથી થાય છે

મૂલમ્:—ન કર્મ વેદવિહિતં ફલં જનયતિ ધ્રુવમ્ ।

યતો બહિર્મુખં ચિત્તે જાયતેજ્ઞ્યશ્રુતેર્હેરે: ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—વેદોક્ત કર્મ નિશ્ચય ફલને ઉત્પન્ન કરતા નથી. કારણ કે ભગવાનના સિદ્ધ શ્રવણથી ચિત્ત બહિર્મુખ થાય છે, **વિવેચન:—**વેદવિહિત અનેક પ્રકારના કર્મ છે, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, ઉપાસનામાર્ગ અનેક વ્રત, સયમ નિયમ, ઇત્યાદિ અનેક સાધન છે, એ સાધનથી આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય જણાતું નથી. કારણ કે આ પુષ્ટિમાર્ગ વ્રજભકતોના ભાવથી પરિપૂર્ણ છે, તેમજ સર્વોપરિ છે એ ભાવાત્મક માર્ગ સાધનથી સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી સાધ્ય છે બહિર્મુખ જીવોના ચિત્તમાં તથા શ્રવણમાં શ્રીહરિ ભગવાનનું કથામૃત તથા ભગવદ્ધર્મ ઉતરતાં નથી. (૬)

મૂલમ્ જ્ઞાન તુ મકિદ્દેતુત્વાત્સા નૈવ ફલરૂપિણી ।

યતો જીવસ્ય દાસત્વહેતુમેદનિવર્તિકા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — જ્ઞાન તો (મર્્યાદા) બલિત્તેના હેતુ છે તેથી જ્ઞાનિત્ત્વ દ્વરૂપ છે. પરન્તુ તે મર્્યાદાબલિત્ત્વ દ્વરૂપ નથી. કારણ કે જે મર્્યાદાબલિત્ત્વ જીવના દાસત્વમાં જે કારણરૂપ હોઈ-દુ (જીવ) સેવક હો, અને ભગવાન ના સ્વામી-સેવ્ય છે એમ સેવ્ય સેવકભાવરૂપ હોઈ છે તેનો (તે હોઈનો) નાશ કરનારી છે વિવેચન — શાસ્ત્રમાં જેવું કહ્યું છે કે જ્ઞાન બલિત્તેના હેતુ છે જ્ઞાનથી બલિત્ત્વ ઉપજાય છે એ બલિત્ત્વ મર્્યાદાબલિત્ત્વને નામે જોળખાય છે જે બલિત્ત્વનું ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમ દસ છે. જે હેતુભૂત જ્ઞાન તથા દ્વરૂપ મર્્યાદાબલિત્ત્વ જન્મે પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશેષિ છે કારણ કે જે મર્્યાદાબલિત્ત્વમાં દાસત્વ રહેતું નથી પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દાસત્વ જીવે જીવે મુખ્ય ધર્મ છે જીવ સેવક છે પ્રભુ સ્વામી છે એ પ્રકારે શ્રીભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવર્તિત છે એવા મુખ્ય ધર્મ દાસત્વને જ્ઞાન તથા મર્્યાદાબલિત્ત્વ નિવૃત્ત કરે છે તેથી તે ભાવના વિશેષિ એવા જ્ઞાન તથા મર્્યાદાબલિત્ત્વ જીવે જન્મે પુષ્ટિમાર્ગમાં દ્વરૂપ નથી.

મૂલમ્ — મયાદામક્તિરપ્યેવા સાવદેવ ફલાર્મિકા ।

યાવન્ન જાયતે પુષ્ટિમક્તિઃ સકલમૂર્દ્ધગા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — જ્યાં સુધી યજ્ઞ (બલિત્ત્વ) ચિદેશ્વરિ પુષ્ટિબલિત્ત્વ ઉપજાય તેવી નથી (અથવા જણાવી નથી) ત્યાં સુધી જ આ મર્્યાદાબલિત્ત્વ પણ દેવાત્મક છે.

વિવેચન — આ મર્્યાદાબલિત્ત્વમાં જ્ઞાન ‘ અહ મક્ષ ’ ‘ હું પ્રજ્ઞા હું ’ જે પ્રાપ્તિ હોય છે જીવ પોતાનો જ પ્રજ્ઞા જા ભગવાન સમજી લે તો પછી જીવ પ્રજ્ઞા જા ભગવાન થઈ રહે છે. જીવ પોતાની જાતને જ ભગવાન સમજે તો પછી પ્રભુ સેવ્ય છે-સ્વામી છે અને જીવ પોતે સેવક છે-એવો સેવ્યસેવકભાવ જીવમાંથી જન્મે રહે છે પુષ્ટિબલિત્ત્વમાં એમ થતું નથી. જે પુષ્ટિમાર્ગમાં તો જીવ પ્રભુનો દાસ છે, પ્રભુ રમણીય, અતૈશ્વરિક તથા જ્ઞાનન્દપૂર્ણ છે એવા જ્ઞાન કમલ, અપ્રાપ્ત, રસાત્મક પ્રભુ જીવના સ્વામી છે તેથી દાસ સેવક જીવે તો મુખ્ય ધર્મ એવા પોતાના અતૈશ્વરિક સ્વામીની સેવા કરવાનો, તેમજ તેમને શરણ રહેવાનો જ હોઈ શકે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવી ભાવ છે, તેથી પુષ્ટિબલિત્ત્વ જ્ઞાન અને મર્્યાદાબલિત્ત્વ પર ચિદેશ્વરિ ધર્મ વિશાળ છે. (૮)

મૂલમ્ — પુષ્ટિમન્તિર્હરેરાસ્ય તત્ત્વસમ્પ્રમન સ્વયમ્ ।

ત ણ્ય સન્નિતા સત ફલરૂપા મયન્તિ હિ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ — જ્ઞાન તુ મુક્તિદેવતાત્મક એવો જાડ પણ ઉપવચન થાય છે જે પાપાનુશાર અર્થ — જ્ઞાન મુક્તિને ઉત્પન્ન કરનાર છે પણ એ મુક્તિ દ્વરૂપ નથી કારણ કે મુક્તિ જીવના દાસત્વના કારણરૂપ હોઈ (સેવ્યસેવાત્મક) ને નિવૃત્ત કરનારી છે મુક્તિમાં પ્રભુ અને જીવને હોઈ રહેતો નથી જીવ પ્રભુમાં હોઈ જામે છે તેથી મુક્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં દ્વરૂપ નથી.

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિલક્ષિ એ હરિ શ્રીભગવાનનું મુખારવિન્દ છે. અને એ ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિલક્ષિ તે સ્વયમ્ આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી છે. (પુષ્ટિલક્ષિ શ્રીઆચાર્યજીના મુખદ્વારા ઉત્પન્ન થઇ છે.) જે એમનોજ સારી રીતે આશ્રય થાય તો પોતે નિશ્ચય ફલરૂપ થાય છે. **વિવેચન.**—પુષ્ટિલક્ષિમાં શ્રીહારજી રાસાદિ લીલા કરી લક્ષ્મીને સુધાદાન કરે છે. આ કલિયુગમાં એ પુષ્ટિલક્ષિને પ્રવર્તીવવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રકટયા છે. તેઓ શ્રીહારજીના મુખારવિન્દરૂપ છે એવા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દઢ આશ્રય કરનાર ભગવદ્દીપમે નિશ્ચય ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂલમ્:--તદુત્તરં ન કર્તવ્યમનુભૂતે: પરં કિમુ ।

યથા લોકે ફલે પ્રાપ્તે ન ભોગાદધિકા કૃતિ: ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્તર-પ્રતિકૂલતર્ક ન કરવો, કારણકે અનુભવથી અધિક શું હોઇ શકે? જેમ લોકમાં ફલ પ્રાપ્ત પછી તે ફલનો ભોગ કરવારૂપ કૃતિથી અધિક કંઈ રહેતું નથી. [તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુભવ થયા પછી બીજી કંઈ કૃતિ રહેતી નથી].

વિવેચન.—પુષ્ટિમાર્ગથી પ્રતિકૂલ વિચાર (જ્ઞાન, કર્મ, વેદ, મર્યાદાલક્ષિ ઇત્યાદિ વિરુદ્ધ ધર્મને અનુસરતા વિચારો) કર્તવ્ય નથી. જેમ લૌકિક ફળ પ્રાપ્ત થયા પછી એમો ભોગ કરવો એ ક્રિયા ઉપરાન્ત અન્ય કોઈ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી તેમ પુષ્ટિમાર્ગનો અનુભવ થયા પછી અન્ય કોઈ અધિક કૃતિ છે એમ ન સમજવું. (૧૦)

મૂલમ્:--તસ્માત્ફલં નિજાચાર્યપદામ્ભોજદ્વયં સદા ।

હૃદિ ધાર્યં નૈવ કાર્યં સંશયાયિતમાનસમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી ફલરૂપ નિજાચાર્યજી (શ્રીમહાપ્રભુજી) ના બંને ચરણકમલને સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા. મનને સંશયયુક્ત ન કરવું. (૧૧) **વિવેચન.**—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મ—સેવા-કરીને, આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીનો બંને ચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવાં. મનમાં એમને વિષે સંશય ન રાખવો. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—‘સંશયાત્મકે અન્તઃકરણો મનુષ્ય નાશ પામે છે તેથી અવિશ્વાસ સંશયાદિ ન કરવા (૧૧)

મૂલમ્:--અત્ર સંશયમાપન્નાઃ સર્વદા હ્યાસુરા મતાઃ ।

દૈવા અપિ પુરા તેઽપિ હરિણા પાતિતાઃ કરાત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ.—આમાં સંશયને પ્રાપ્ત થનારા, સર્વથા અસુરો ગણાય છે દૈવી સૃષ્ટિમાં પણ જે જીવો એવા હતા તેમને શ્રીહરિએ પોતાના શ્રીહસ્તથીજ સંસારમાં પાડ્યા હતા.

વિવેચન.—જે જીવો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સ્વરૂપમાં તથા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સંશય આવે છે તેમને સર્વથા આસુરજ ગણવા. દૈવી જીવ વા આસુરી જીવ જે કોઈ અવિશ્વાસ આવે છે તેને શ્રી હારજી નિજ હસ્તથી સંસારમાં ફેંકે છે તેમનો અંગીકાર કદાપિ પ્રભુ કરતા નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે.—‘અવિશ્વાસ ન કરવો કે તે સર્વથા બાધક છે.’

મૂલમ્—અહો મહાચિત્રમિદમવતીર્ણે હરૌ મુવિ ।

વિચમાને માગવતે વિદ્યતાવપિ સર્વથા ॥ ૧૩ ॥

સત્યા મુવિ સુબોધિન્યાં સત્સુ સત્સુ ક્વચિત્કચિત્ ।

અન્યેષુ વિચમાનેષુ સર્વાર્થજ્ઞાપકેષ્વપિ ॥ ૧૪ ॥

તથાપિ ન પ્રવર્તન્તે જના ભક્તિપથે પુનઃ ।

પ્રાય કૃપેવ હરિણા કારણત્વેન રક્ષિતા ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ—આ બેઠા મહાઆશ્ચર્યની વાત છે કે પૃથ્વીઉપર હરિ પ્રકટ થતા છે, શ્રીભાગવત વિદ્યમાન છે વિવરણ પણ સર્વથા વિદ્યમાન છે, શ્રીસુબોધિનીના પણ પૃથ્વી પર વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ ભગવદ્દેવો પણ પ્રાપ્ત છે, સર્વાર્થનું જ્ઞાન કરાવી આપનાર અન્યેષુ પણ વિદ્યમાન છે, તેાપણ અનુષ્ઠ પુનઃ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । ! જે ઉપરથી તેા એમ જણાવ છે કે હરિએ પિતાની કૃપાજ કારણ રૂપે રક્ષી રાખી છે. (૧૩-૧૪-૧૫)

વિવેચન.—હારા મનમાં એજ ભક્તિ આશ્ચર્યજનક વિચાર ઉદ્ભવે છે કે આ શૂનિ વિષે શ્રીકૃષ્ણના અધારવિનિરૂપ માવદ્ભાવાર્થના પ્રકટયા છે, તેમનું કુલ નિષ્કલક સ્થિતિ પર વિરાજમાન છે શ્રીમદ્ભાગવત પણ વિદ્યમાન છે, શ્રીમદ્ભાગવતની ટીકા પણ વિરાજમાન છે, છતાં છવ સર્વથા ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રીકૃષ્ણોધિનીના તેમજ નિલન્નાદિ અન્યે વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ શ્રીસુબોધિનીના તથા નિમ શાહિકના વક્તા સત્પુરુષો પણ મહી આવે છે, શ્રીમદ્ભાગવતના તેમજ શ્રીકૃષ્ણોધિનીના સર્વ અન્ય પ્રાપ્ત છે એમના લગુ તેમજ મહાઅન્યોદારા પુષ્ટિમાર્ગના ભાવ તથા રીત પ્રમાણાદિનું જ્ઞાન થઈ શકે છે—જે પ્રકારે સકલ પદાર્થો વિરાજે છે તેા પણ છવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી જો કેનું વિચિત્ર છે । ! આમ સર્વ પદાર્થ તેવાર છે તેાપણ છવેના આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂઢ સ્થિતિ થવામાં બેઠા શ્રીહરિની કૃપાજ કારણરૂપ છે સર્વ પદાર્થ ઉદય હોય પણ બે શ્રીહરિની કૃપા ન હોય તેા કંઈપણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી શ્રીહરિની કૃપા હોય તેાજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂઢ સ્થિતિ કરી શકાય છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તેા કેવળ પ્રમેય માર્ગ છે તેથી સર્વ કંઈ હરિકૃપાને આધીન છે શ્રીહરિકૃપા પ્રમેયભાગ વિના થઈ શકે નહિ.

મૂલમ્—મૂર્છિતેન્દ્રિયપૃત્તીનામુદ્ભવો નાસુમન્તરા ।

તથા કૃપા વિના સર્વસાધનાર્ના ન જોદ્ભવ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—મૂર્છિત ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણ વિના ઉદ્ભવતી નથી તેમ સર્વ સાધનાની ઉત્પત્તિ શ્રીભગવતકૃપા વિના થતી નથી વિવેચન.—શ્રીમદ્ભાગવતના કૃપાવિનિ સર્વ સાધનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, જેની સકલ ઇન્દ્રિયો મૂર્છિત હોય છે તેનાથી પ્રાણ વિના કંઈ સિદ્ધ થતું નથી, અન્યારે પ્રાણ આવે છે, ત્યારેજ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં ચેતન્ય આવે

છે અને તેઓ પોતપોતાના કાર્યમાં તત્પર થાય છે. તેજ પ્રકારે [પ્રાણુસ્થાનીય] શ્રીકૃષ્ણની કૃપા જ્યાં થાય છે ત્યારે સર્વ સાધન આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અને એ કૃપાપાત્ર જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવી ભગવત્સેવાદિ કરે છે અને ભગવદ્ભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે

इति श्रीहरिरायजीविरचित अष्टादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૬ મું.

ઉદ્દેશ—આ છન્દીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —“જેમ માતા બાલકની રક્ષાર્થે ભૂતપિશાચાદિ ઘડોથી ભય રાખે છે તેમ વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે હુ.સંગથી ભય રાખવો. જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પરપુરુષને વિષે પોતાના સ્નેહ-ભાવને પોતાના અન્ય સમસ્ત સમ્બન્ધીઓથી ગુપ્ત રાખે છે, અને દુતીના વચનમાં તથા સંગમાં પ્રીતિ રાખે છે તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવને, પ્રતિબન્ધ કરનાર દેહ સમ્બન્ધી જનોથી ગુપ્ત રાખવો અને ભક્તોના વચનમાં તથા સંગમાં રહી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત નિરન્તર ગૃહાદિકમાં ચિત્તને ઉદાસીન રાખવું.” ઉપર કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગીય સકલ પદાર્થ પ્રકટ હોય પરંતુ જો શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોય તો જીવ પ્રવૃત્ત થતો નથી તો કોઈ એમ શંકા કરે કે જો શ્રીકૃષ્ણ કૃપા ન કરે તો જીવ શું કરે ? તેના સમાધાનાર્થે કહે છે.—

મૂલમ્:—સ્વકીયાનામૌહિકં યદથવા પારલૌકિકમ્ ।

અકરોત્ કુરુતે કત્તા પ્રમુરેવ ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ.—સ્વકીય ભક્તોનું જે ઐહિક અથવા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય પ્રભુએ કર્યું છે, પ્રભુ કરે છે અને કરશેજ. એમાં સંશય નથી વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ પરમ કૃપાલુ છે. સ્વકીય એટલે નિજભક્તોનું ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એનો અર્થ એમ ન સમજવો કે પ્રભુ આ લોકના વિષયાદિક સિદ્ધ કરે છે. ‘ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે પ્રભુ આ લોકમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ સર્વને દેવી કરે છે કે જેથી એ વસ્તુઓ ભગવત્સેવાદિકમાં વિરોધી ન થતાં અનુકૂલ થઈ જાય. આ પ્રકારે લૌકિક સિદ્ધ કરે છે ‘અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે અલૌકિક લીલાનો અનુભવ તથા સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ નિજભક્તોને પ્રભુ કરાવે છે. ત્રિવિધ નામાવલિમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે —અર્થ:—‘ભક્તના સર્વ લૌકિક તથા અલૌકિક હુ:ખનું નિવારણ કરનાર પ્રભુને પ્રણામ કરું છું’ આ પ્રકારે પ્રભુ ભક્તોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે એમાં સંદેહ નથી. [૧]

મૂલમ્:—તથાપિ કુરુતે જીવઃ પ્રયત્નં નિજદોષતઃ ।

અજ્ઞાનાત્કરુણાવાર્ધિઃ ક્ષમતે તાદૃશં સ્વતઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—તો પણ જીવ પોતાના દોષથી, અજ્ઞાનથી પ્રયત્ન કરે છે એ જીવને કૃપાના સિન્ધુ એવા પ્રભુ સ્વતઃ ક્ષમા કરે છે (૨) વિવેચન:—આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તો પણ જીવ પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના સાધન

કરે છે, છતાં પુત્રિના અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારના મત્ત કરે છે, એવા અજ્ઞાની છતાં જા
કૃપાનિધિ ધીરૂષ્ણ કૃપા કરે છે અને પાતાના તરફથી છતાં સક્ષ અપરાધિ ક્રમ કરે
છે અન્તાકરણપ્રબોધ નામના નિજ જ યમા શ્રીમદ્વાપ્તુલ કહે છે કે—“પ્રભુ ધીરૂષ્ણ
સત્યસ કલ્પ છે તેથી અન્યથા કર્યો નહિ જ” સત્ય છે સકલ્પ જેના એવા ધીરૂષ્ણ, શ્રી
આચાર્યજી દાસ અગીકૃત, ૬૬ આશય કરનારા તથા અજ્ઞાનથી મૂલ કરતા એવા છત્રેને
વિચરતા નથી તેવા શરણાગત એવોત્ત્વે તો પ્રભુ કમ્બાલુ કરે છે જ (૨)

મૂલમ્—અવિરુદ્ધ પ્રકુરતે વિરુદ્ધ વારયત્યપિ ।

દાસેપુ કૃષ્ણો ઘાલેપુ પિતેષ કુરતે હિતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—જેમ પિતા બાલકોનું હિત કરે છે તેમ ધીરૂષ્ણ નિજ દાસનું અવિરુદ્ધ
કામ સારી રીતે કરે છે તેમજ વિરુદ્ધ કામ નિવૃત્ત કરે છે, હિત કરે છે

વિવેચન—પ્રભુ ધીરૂષ્ણ નિજ ભકતોના પુરિમાર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવદ્દેવતા
ભગવદ્દર્મ તરફ પ્રવર્તવે છે, તેમજ પુરિમાર્ગથી વિરુદ્ધ ને અનેક છત્રક સાધનો મળ
યોગે આશરે છે તે સર્વથી નિજ ભકતોને દૂર રાખે છે ધીરૂષ્ણ શ્રીઆચાર્યજી દાસ વિજ
દાસની રક્ષા કરે છે બાલક આસાથી રોષ કરે પરંતુ પિતા જે રોષનો વિચાર કરતા
નથી અને હિત જ કરે છે તેમ પ્રભુ પણ નિજ દાસના વિચાર ન કરતાં તેનું હિત
જ કરે છે સત્યાસનિર્ણયમન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

અર્થ—“આ ભક્તિમાર્ગમાં ભગવાન બાધ કરવા સમર્થ નથી તો અન્ય કોણ
બાધ કરી શકે એમ છે ? જે એમ ન કોણ તો આતા બાલકોને કામિ સ્વનપાન કરાવે
નહિ” જેમ આતા પુત્રને વારંવાર પાતાના સ્વનથી પોરે છે તેમ જ ને છતાં શ્રીઆચાર્યજી
દાસ પ્રભુને શરણ આપ્યો છે તેને પ્રભુ બાધ કરી શકિત નથી, પરંતુ ને પ્રકારે દાસને
ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે, તેનું કલ્યાણ યાચ તેમ પ્રભુ કરે છે એવા પ્રભુ પરમાત્મા છે.

મૂલમ્—ન જાનાતિ નિજાજ્ઞાનાચ્છર્તિ સ કૃતઘ્નત ।

ઈ દોપરાશિર્જીવોઽય ક્ષ હરિર્ગુણવારિધિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—છતાં નિજ અજ્ઞાનતાથી કૃતઘ્ન છે તેથી પ્રભુની કૃતિ બલ્યતો નથી
ક્યાં રોષથી પરિપૂર્ણ છતાં અને ક્યાં શુભના સમુદ્રરૂપ દરિ ધીરૂષ્ણ ?

વિવેચન—પ્રભુ છતાં પણ કૃપા કર્ણજ બાધ છે. છતાં રોષ વિચારતા નથી ને
પ્રકાર જેનું હિત યાચ છે તે કરે છે પરંતુ છતાં અજ્ઞાનથી કૃતઘ્ન યાચ છે પ્રભુ ને કઈ
ઉપકાર (છતાં) પર કરે છે તે છતાં વિચારતો નથી. જે ઉપકારને માટે પ્રભુને આશર
માનનો નથી. પણ કૃતઘ્ન યાચ છે ઉપકારનો બલ્યો અપકાર વાળો છે છતાં આમ
રોષનો નિધિ છે જ્યારે પ્રભુ તદન શુભપૂર્ણ છે

મૂલમ્—યથમન્યોન્યસમ્પન્થઃ સ્પાત્તમસ્તેજસોરિવ ।

તથાપિ દોપરાશીનાં દાઢનેન નિવેદનાત્ ॥ ૫ ॥

સ્વાચાર્યદ્વારકાત્તુ સ્યાદ્યોગ્યતાં હરિયોજને ।

અતઃ સ્વાચાર્યચરણૌ સ્થાપ્યૌ હૃદિ નિરન્તરમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ.—શુભનિધિ ભગવાન તથા દોષનિધિ જીવોના પરસ્પર સમ્બન્ધ તેજ તથા અન્ધકારની માફક ડેવી રીતે થઈ શકે? તો પણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવાથી દોષ-રાશિનો દાહ થવાથી ભગવાનના સમ્બન્ધ વિષે યોગ્યતા થાય છે, તેથી આપના શ્રીઆ-ચાર્યજીના ખન્ને ચરણકમલને નિરન્તર હૃદયમાં સ્થાપવા. [૫-૬]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું તેમ એવા નિર્દોષ પૂર્ણશુભ શ્રીકૃષ્ણની સાથે દોષનિધિ જીવનો સમ્બન્ધ કેમ થઈ શકે? જ્યાં તેજ હોય ત્યાં અન્ધકાર કેમ આવી શકે? તેમ જ આ જીવ શ્રીકૃષ્ણને કેમ મલી શકે? આમ શકા થાય તો કહે છે કે અન્ય કઈ ઉપાય રહ્યો નથી, જીવ જ્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કરે ત્યારે જ તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ચાંદારી વૈષ્ણવની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીઆચાર્યજીને આ વિષયમાં કંઈક ચિન્તા થઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાને શ્રીઆચાર્યજીને આજ્ઞા કરી કે, “સમર્પણ કરાવો. નિવેદનથી જીવના સર્વ દોષ દૂર થશે.” આ પ્રકારે જીવના સર્વ દોષ નિ-વેદનથી દૂર થાય છે એમા સંશય નથી એવા દોષરૂપ જીવને જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થાય છે ત્યારે સકલદોષ દૂર થાય છે અને જીવ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવા યોગ્ય થાય છે. અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. આ પ્રકારે જીવના દોષ દૂર કરી ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર શ્રીવૃદ્ધભાચાર્યજીના ચરણકમલ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા એ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવનો પરમ ધર્મ છે એમ થાય તોજ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૬)

મૂલમ્—યથા વાલકરક્ષાયૈ ડાકિનીતો વિભેતિ હિ ।

માતા તથૈવ મેત્તવ્યં દુઃસજ્જાદ્વાવરક્ષકૈઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — માતા જેમ બાલની રક્ષાર્થે ડાકિનીથી બહીતી જ રહે છે તેમ ભગવદ્-ભાવની રક્ષા કરનારા જીવોએ દુઃસગથી ભય રાખવો જોઈએ (૭) વિવેચન.—ડાકિની બાલકનો રખેને ઘાત કરે એવો ભય માતા સદા રાખે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોએ દુઃસગરૂપ ડાકિનીથી ભય રાખવો. જેમ માતા પોતાના બાલકને ડાકિનીથી શુભ રાખ્યા કરે છે તેમ ભગવદ્દીયે અન્યજનોથી પોતાનો ભાવ શુભ રાખવો. દુઃસંગ બહુ બાધક છે, દુઃસ-ગથી સર્વ ભાવ જતો રહે છે તેથી દુ સગ દૂર કરવો કે જેથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે. [૭]

મૂલમ્—સમસ્તેભ્યો નિજસ્નેહં ગોપાયતિ યથાસતી ।

તથૈવ ભગવદ્ભાવગોપનં ક્રિયતાં જનૈઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—જેમ અસતી (વ્યભિચારિણી) સ્ત્રી જાનપરનો પોતાનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે અથવા જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપરનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે તેમ ભગવદ્દીય જનોએ ભગવદ્ભાવનું ગોપન કરવું.

વિવેચન.—આપણા હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ હોય તે સર્વથી શુભ રાખવો. કોઈને એ ભાવ કહેવો નહિ. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો પતિ ઉપરનો સ્નેહ—હૃદયનો અભિપ્રાય

કાંઈને ન કહેલાં પતિને જ કહે છે, તેમ ભગવદ્ભક્તોએ પોતાનો ભગવદ્ભાવ જાન્ય સર્વથી શુભ રાખવેલો આ પ્રકારે જો રહે તો જ આ કલિકાલમાં ધર્મ રહે છે નહિ તો બાધ થાય છે.

મૂલમ્—દ્વૈતિકાલાપસર્ગે યથા વર્દ્યયતે રતિમ્

સ્વૈરિણી મક્તસર્ગે ભાવશુદ્ધિં તથા નયેત્ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ સ્વચ્છદી સ્ત્રી દ્વૈતિકાના સ્વજમાં વાર્તાલાપ કરવામાં તથા સર્વમાં રહીને પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ કરે છે તેમ વૈષ્ણવે ભક્તોના સ સર્ગમાં ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી વિવેચન.—દ્વૈતીની સાથે આલાપ કરવાથી—પ્રવચનની વાર્તા કરવાથી બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનો કામભાવ—રતિભાવ વૃદ્ધિ પામે છે તે જ પ્રકારે વૈષ્ણવને તાદૃશીય ભગવદ્ભાવ મળે તો તેના સ્વજમાં ભગવદ્વાર્તા કરવાથી ભગવદ્ભાવ નમે છે દ્વૈતી અનેક પ્રકારના વિષયસમ્મળ થી મર્મવચન કહે તેથી બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનો કામ ભરમાં વધે છે, તે પ્રકારે ભગવદ્વીયો ભગવાનની ભાવાત્મક કથા કહે છે જેથી હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ મઠટ થઈ આવે છે આમ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્વીયોએ તાદૃશ્ય ભગવદ્વીયનો સ્વજ અવશ્ય કરવો. (૬)

મૂલમ્—અસત્યાઃ સર્વદા ચિત્ત ઇહ ઉચ્ચાટિત થયા ।

તથૈવ ભવનાદૌતુ ચેત સ્યાપ્ય તદાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—જેમ અસતી—બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનું મન સર્વદા ધરમા ઉચ્ચાટવાળું રહે છે, તે પ્રકારે ભગવાનના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ શુદ્ધહૃદિમાં અસ્થિર ચિત્ત રાખવું (૧૦)

વિવેચન—જેમ બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત પોતાના મુદ્ધમાં સર્વદા યોગ્ય નથી પર પુરુષમાં આસક્ત રહે છે તેમ ભગવદ્વીયોનું ચિત્ત યોગ્યકેરણના સ્વરૂપમાં આસક્ત થવું જોઈએ ભગવદ્વીયોનું ચિત્ત યોગ્યપુના વ્યવહારવિનિમ્બા જોવું તો હીન થવું જોઈએ કે તેમનું મન મુદ્ધકેલસમ્મજની લૌકિકવૈદિક કાર્યમાં અસ્થિર રહે, ચિત્તની કોવી સ્થિતિથી જોઈએ કે પ્રભુનું સુખ પ્રભુની વાર્તા, સેવા સ્મરણ વિગેરે કાર્યમાં આનન્દ જોઈ રહે.

इति श्रीहरिरायजीविरचित मङ्गलकृतम् शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत

श्रीकानुबादकविरचितं समाप्तम् ॥ ૨૧ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૭ મુ

ઉદ્દેશ—હવે સહવિશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —“સર્વની બુદ્ધિની નાશ કરે એવો મહાકલિન કાલ આવ્યો છે કાંઈભવના સાધન સિદ્ધ થતા નથી, સેવામાં ત્રણ પ્રકારના પ્રતિજ્ઞ પણ ઉપસ્થિત છે આમ છે તો પણ મીમંસાચાર્યજીના અનુક્રમલના આશ્રયથી ફલદાન થયે / તેથી ફક્તની નિશાયા રાખશી નહિ ઉપર કંઈ કે જે ભક્ત પ્રભુને આશ્રય છે તેનું ચિત્ત લૌકિકમાં યોગ્ય નથી ફલમાં ભાષક પદાર્થોના ત્યાગ કરવો હવે જે ભાષક પદાર્થ કયા છે કે જેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેનું નિરૂપણ કરે છે.”

મૂલમ્—નિજાચાર્યપદામ્બોજયુગલાશ્રયણ સદા ।

વિધેય સેન નિગિલ ફલ ભાવિ ધિનાશ્રમમ્ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણકમલનો આશ્રય નિરંતર કરવો. તેથી જ શ્રમ વિના નિખિલ ફલ નિશ્ચય થશે જ, (૧) **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણનો આશ્રય નિરંતર કરવો તેથી જ તે વૈષ્ણવને નિખિલ ફલ શ્રમવિના સિદ્ધ થાય છે, સાધન વિના શ્રીપ્રભુકૃપાથી સકલ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૧)

મૂલમ્:—ધનં ગૃહં ગૃહાસક્તિઃ પ્રતિષ્ઠા લોકવેદયોઃ ।

કર્માદિનિષ્ઠા મનસઃ સ્વર્ગાદિફલકાઙ્ક્ષણમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—ધન, ગૃહમાં આસક્તિ, લોકવેદમાં પ્રતિષ્ઠા, કર્માદિકમાં મનની નિષ્ઠા અને સ્વર્ગાદિક્ષની આકાંક્ષા એ સર્વ હરિને ભૂલાવે એવા દોષ છે. **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગીય ફલમાં મુખ્ય ચાલીશ દોષ બાધક છે. એમનો ત્યાગ કરવાથી ફલસિદ્ધ થાય છે. હવે એ દોષ ગણાવે છે. (૧) ધન એ દોષરૂપ છે ધનમદથી આ જીવ અન્ધ થાય છે, કશાને ગણતો નથી. એ દોષ નિવૃત્ત કરવા ધનને પ્રભુમાં નિવેદિત કરી ભગવત્સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો ભગવત્સેવામાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરનારને પ્રભુ પોતાનો દાસ ગણી લે છે. (૨) ગૃહ એ બીજો દોષ છે આ ગૃહ મ્હાર છે. એ મ્હોં કરાવ્યું છે. એ મ્હને મ્હારા પિતા તરફથી દાયલાગમાં પ્રાપ્ત થયું છે,—એવી મમત્વબુદ્ધિ કરાવનાર ગૃહ છે. તેથી એ ગૃહ પરની બાધરૂપ મમતાનો ત્યાગ કરવો. (૩) ગૃહમાં આસક્તિ અષ્ટ પ્રહર ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત થવું—આજે આ કરવું છે, કાલે બીજું કાર્ય કરવાનું છે ઇત્યાદિ ગૃહકાર્યમાં આસક્તિ—એટલે ચિત્તની વ્યથતા બાધક છે. (૪) લોક તથા વેદમાં પ્રતિષ્ઠા એટલે જો લોકમાં કે વૈદિકમાં અમુક કાર્ય હું કરીશ છો મ્હારી પ્રતિષ્ઠા વધશે. આ બંને પ્રતિષ્ઠા બાધકરૂપ છે. (૫) કર્માદિકમાં નિષ્ઠા એટલે સન્ધ્યા, તર્પણ, વ્રત, ઇત્યાદિકમાં રૂઢ નિષ્ઠા એ પણ બાધક છે. (૬) મનમાં સ્વર્ગાદિક ફલની આકાંક્ષા એટલે કે સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરી નાના પ્રકારના ભોગ વિલાસ હું કરીશ—એવી સ્વર્ગાદિકના ભોગ વિલાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા—એ પણ બાધક છે

મૂલમ્:—લૌકિકે પરમા પ્રીતિર્વિરુદ્ધવિષયેષણા ।

અવિરુદ્ધે તથાસક્તિર્વિષયૈર્ભોગમોજનમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—લૌકિકમાં અતિશય પ્રીતિ, ભક્તિથી વિરુદ્ધ વિષયની ઇચ્છા, લૌકિકથી અવિરુદ્ધ—લૌકિકને અનુકૂલ—વિષયમાં આસક્તિ, વિષયબુદ્ધિથી ભોગ ભોગવવા.

વિવેચન:—(૭) લૌકિક એટલે દેહસમ્બન્ધી જે સ્ત્રી, પુત્રાદિક છે તેમાં પ્રેમ પ્રીતિ કરવી એ ભક્તિમાં બાધક છે (૮) ભક્તિમાં વિરુદ્ધ લૌકિક વિષય છે તેની ઇચ્છા ફલમાં બાધક છે (૯) લૌકિકથી અવિરુદ્ધ એટલે લૌકિકને અનુકૂલ વિષયમાં આસક્તિ રાખવી એ બાધક છે, (૧૦) વિષયભોગાર્થ સરસ પદાર્થોનું ભોજન કરવું, વિષયાર્થ વૃતાદિક પદાર્થો ખાવા. ભોગવિલાસાર્થ વિવિધ પદાર્થોનું સેવન કરવું એ સર્વ ભગવદ્ભાવમાં મહાદોષરૂપ છે વૈષ્ણવોએ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ટકાવી રાખવા મહાપ્રસાદ સાધારણ પ્રમાણમાં લેવાનો છે પણ મહાપ્રસાદ લેવાનો એ ભાવ ભુલી જઈ કેવલ ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવા મહાપ્રસાદ અતિશય પ્રમાણમાં લે કોઈ લે તો બાધક પડે.

અનપાદિત્વા ગાવિક્ષે ચો મુદ્દને ધર્મચકિત । અધિષ્ઠાનદર્શી જ્ઞાને જીર તત્તુરણ સમય ॥
અર્થ—જોવિનંદને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મશદિત અત ને ઠાઈ પ્યામ છે તે
જ્ઞાતની વિજા સમાન અત જાડે છે જાને જોવા જગત્ત પજુ ને ઠાઈ પાન કરે છે તે
મુશાત્ત પાન કરે છે ॥ જ્ઞા વાક્યાતુસાર અસમર્પિત વસ્તુનો જોગ કરવાથી ભુજિ જ્ઞ
વાચ છે, તેથી અસમર્પિત વસ્તુનો જોગ ન કરવો (૧) પથા ૧૨નો મુ અભિમાય છે ।

સમર્પણનો શું ભાવ છે?—એમ નિવેદનગાનત્રય અનુસન્ધાન બ્રહ્મણ એ મહાબાધક છે. (૧૯) અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ શર્ણં મમઃ”ની વિસ્મૃતિ મહાબાધક છે, (૫)

મૂલમ્:--દેવાન્તરાશ્રયસ્તેભ્યઃ પ્રાર્થનાપિ ફલાર્થિતઃ ।

ભગવચ્ચિત્તરહિતા વ્યાવૃત્તિરપિ લૌકિકી ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—અન્ય દેવનો આશ્રય, ફક્તની ઇચ્છાથી એમની પાસે પ્રાર્થના કરવી, ભગવાન્મા ચિત્તરહિત લૌકિક વ્યાવૃત્તિ. વિવેચન.—(૨૦) અન્યદેવનો આશ્રય મહાબાધક છે. સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજી અન્ય દેવોનો આશ્રય કરનારને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થતું નથી. હારીતસ્મૃતિમા કહ્યું છે કે.....અર્થ.—“અન્ય દેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, તેમજ અન્ય દેવને મંદિર ન જવું.” આ પ્રકારે અનન્ગ લાક્ષિત શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ રાખવી શ્રીગુસાર્થજી કહે છે કે—

અર્થઃ—ભગવાન્મા અન્ધારવિન્દતુ સેવન કરનારને મૃત્યુસમાન આપત્તિ આવે તો પણ અન્ય દેવનો આશ્રય કરવો એ યોગ્ય નથી હાથીની સ્વારી કરનાર કદાપિ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી. અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મ્હારી ડોકનો બાધ કરે છે. આ પ્રકારે અન્ય દેવાદિકનો આશ્રય બાધક છે. [૨૧] અન્ય દેવ જેવા કે ઇંદ્રાદિક, શિવાદિક, બ્રહ્માદિક, ગણેશ, સૂર્ય—આ શ્રીકૃષ્ણ ભવતા અન્યદેવો પાસેથી ફક્તની પ્રાર્થના કરવી, એ પણ બાધક છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય સુક્ત છે. એવા શ્રીકૃષ્ણને ત્યજી એમને [શ્રીકૃષ્ણને] પરાધીન રહેતા ‘અન્ય દેવ પાસેથી ફક્તની આકાંક્ષા કરવી એ પુષ્ટિમાર્ગમાં મહાબાધક છે. [૨૨] ચિત્ત ભગવચ્ચરણક્રમભામા ન રાખતાં લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તની આસક્તિ થાય, મનમાં અસમ્ભાવના, વિપરીતભાવના તથા મિથ્યાધ્યાન થાય—એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક છે. [૨૩] અપ્રહર લૌકિક કાર્ય કર્યા કરવા એ મહાબાધક છે [૬]

મૂલમ્:--ગુરુદ્રોહસ્તદીયેભ્યઃ સ્વસ્થાધિક્ષયવિભાવનમ્ ।

અત્યન્તદેહસામર્થ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ પોષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—ગુરુનો દ્રોહ, પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોથી પોતાની અધિકતાની ભાવના, અત્યન્ત સામર્થ્ય, ઇન્દ્રિયોનું પોષણ. વિવેચન.—ગુરુદ્રોહ કરે તો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય છે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે પણ જો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ગુરુદ્રોહ મહાબાધક છે (૨૫) પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને પોતાથી ન્યૂન જાણવા તેમજ પોતાને અધિક જાણવો એ મહાબાધક છે. (૨૬) દેહમાં અત્યન્ત બળ હોય તો અન્ય સર્વને તુરંત જાણવાનું મન થાય છે તેમજ વિષયી થવાય છે, તેથી

૧ આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણવો જો શ્રીઆચાર્યજીની અનન્યતા ધ્યાનમાં લે તો કેવું સારું ! શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણનું અનન્યચરણ બતાવે છે । તેજ પ્રકારે શ્રીહિન્દ્રિયાણ પણ શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય સર્વથા વાચકના હૃદય ઉપર પ્રત્યેક પત્રમાં ઠસાવે છે શ્રીકૃષ્ણને આધીન રહેતા દેવો—ચણ્ડી, ભૈરવ, હનુમાન, શિવ, બ્રહ્માદિકનો આશ્રય ફક્તશાથી પણ જે વૈષ્ણવો હાલમાં કેવળ અજ્ઞાનથી કરે છે તેમને કટલો બધો ઉપદેશ આ શિક્ષાપત્રમાંથી મળી શકે એમ છે ?

અતિથય દેહિકજલ ભાષક છે (૨૭) પોતાની ઇન્દ્રિયોના પોષણમાં તત્પર રહેવું-ઇન્દ્રિયે પ્રિય વિષય ભોગ ભોગવવા-એમ કરનાથી વિષયાવેશ વધે છે તેથી ઇન્દ્રિયોનું પોષણ બાધા મૂલમ્-ચ્છેદ્યમિરતિર્માયાપુત્રાદિપુ મનોગતિ ।

કૃષ્ણાનુભાવરહિતદેશે સતતસસ્યિતિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ગૃહાદિમાં પ્રીતિ, મીપુત્રાદિકમાં મનની આસક્તિ, શ્રીકૃષ્ણની સેવા, કીર્તનાદિથી રહિત દેશમાં નિવૃત્ત સ્થિતિ, એ સર્વ દરિના વિચારક છે.

વિવેચન — (૨૮) ગૃહાદિ બોધિત કાર્યમાં અદ્યપ્રવર પ્રીતિ (૨૯) સ્ત્રી પુત્રમાં મળતિ કરવી-તેમના કુળથી કુળી થવું તથા તેમના મુખથી મુખી થવું (૩૦) શ્રીકૃષ્ણ અનુભવ રહિત દેશમાં રહેવું-એ સર્વે દરિના વિચારક છે શ્રીભોવર્ધનનાથજી તથા રસ્ત્રપના મન્દિર, તથા શીવકૃષ્ણકુલના મન્દિર, તથા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદશીકના શાસ્ત્રસેવા, તથા મજા [દેશ] એ સર્વે રથો વૈજયંતે શ્રીકૃષ્ણને અનુભવ થાય છે ને તે પુષ્ટિમાર્ગીય રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ નિરાવમાન નથી, બધા ભવચક્ર કથા સેવા, કીર્તનાદિ યત્નાં નથી તેવા સ્થલમાં સ્થિતિ કરવી એ મહાભાષક છે [૮]

મૂલમ્-હર્ષશોકો લૌકલામતદભાવકૃતૌ તથા ।

સ્વાતન્ત્ર્યભાવન સ્વસ્ય જીવસ્યામાવિકો હઠ ॥ ૯ ॥

અધિકાર પાપરતિ પક્ષપાતો દુરાત્મનામ્ ।

હૃદયમૂરતા દીનજનોપેક્ષાક્ષમા પુન ॥ ૧૦ ॥

પતે ચાન્યે ચ યોદ્ધવ્યા દોષા વિસ્મારકા હરે ।

સાવધાનીમૂષ દાસે કૃષ્ણસ્ય સ્પેષમાદરાત્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — લોકમાં લાભ અથવા દાનિની કૃતિમાં દર્પ વા યોગ થાય તથા મનતાની ભાવના, લગ્નની વ્યાભાષિક દહ અધિહાર પાપમાં પ્રીતિ, દુરાત્મા [દુષ્ટપુરુષ] પક્ષપાત હૃદયમાં કરના દીનજનોની ઉપદ્રા, અને અવમાનના તથા આ સિદ્ધિ અન્ન દોષ છે તે સર્વ દરિનું વિચારણ કરાવનાર છે તેથી શ્રીકૃષ્ણના દાસજનોએ આ પૂર્વેક સાવધાન થઈને રહેવું વિવેચન — દેહસંગ્રહ પી, કુદૃશસંગ્રહ પી તથા કસાગ્રહ પી અનેક ભૌતિક કાર્યો સાધા થાય ત્યારે દર્પ ઉભવે એ એ લોકિક કાર્યોમાં કાવે તે કુળ પ્રાપ્ત થાય. એ દર્પ અને યોગ બસાકૃષ્ણ વૃત્તના ને રૂપ છે એ ને કુળમાં લગ્ન મળ્ય થાય તે રૂપમાં ભાષ આવે છે (૩૨) દુષ્ટાદિકના લાભમાં તે કરવો-એમ કે પદાદી પામે આત્મું રમ્ય છે અને બીજા દેવનું આપવે એટલે વધ થયે-તેમજ કુદૃશને લાભ-એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાષક છે (૧૩) 'દુ' સ્વગત એવું જ્ઞાન મનમાં રાખવાથી પ્રજા પ્રતિ રાસ ૧ જર્મું રહે છે તેથી ને રસગતનાર્તુ તથા (૩૪) લગ્નની વ્યાભાષિક દહ એ સર્વ ભાષક છે (૧) અધિહાર એટલે કાપ ૧ કરવે મટે થના બાંધવની જગત્ જામ થાય તો અર્થ અધિહારના રવાનપર મેમ

જે અનેક જીવો આપણી સત્તા નીચે હોય તેઓનું ભલું ચા ખુરું કરવાનો સમય આવે છે. એ અધિકાર પણ બાધક છે, કારણ કે એ અધિકારમાં ચિત્ત બહુ વ્યગ્ર થાય છે, અને અધિકાર સાચવી રાખવામાં જ સર્વ માનસિક તથા શારીરિક પ્રયાસો કરવા પડે છે. આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે ભગવત્સેવાદિમા બુદ્ધિ ઠરતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રુત્યોદિનીજી તથા નિબન્ધમાં કહ્યું છે, કે નારાયણે બ્રહ્માને શ્રીભાગવત કહ્યું, પણ બ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરવાના અધિકારસ્થાને હોવાથી એમને અનુભવ ન થયો. પુનઃ બ્રહ્માએ નારદજીને શ્રીભાગવત કહ્યું પણ નારદજીનો સર્વ સ્થળે ભટકવાનો અધિકાર હોવાથી એમનું ચિત્ત એકાગ્ર ન થયું તેથી નારદજીને અનુભવ ન થયો. નારદજીએ વેદવ્યાસને શ્રીભાગવતનું કથન કર્યું. એ વ્યાસજી વેદપુરાણના અધિકારી હોવાથી એમને પણ અનુભવ ન થયો. વ્યાસજીએ શ્રીશુકદેવજીને શ્રીભાગવત કહ્યું શ્રીશુકદેવજી કોઇ વાતના અધિકારી ન હતા તેથી તેમને અનુભવ થયો. આ પ્રકારે અધિકાર ફલમાં બાધક છે. (૩૬) જે જીવ પાપમાં પ્રીતિ રાખે છે તેને શુભદોષની પરીક્ષા થતી નથી. એવી પાપરતિ પણ ફલમાં બાધક છે. (૩૭) દુષ્ટ મનુષ્યો-પાપી જનો-નો પક્ષપાત કરવો-સાચાનું જીવું કરવું. તેમજ જીવનું સાચું કરવું એ ફલમાં બાધ કરે છે, આ પ્રકારે ચૈરાદિક દુષ્ટ ક્રિયા કરનારનો કદાપિ પક્ષપાત કરવો નહિ. (૩૮) હૃદયની કૂરતા-કોઇનું ભલું ન વિચારવું-મહાકપટ તેમજ છલ કરવો-એ સર્વ બાધક છે, (૩૯) જે કોઇ દીન જન શરણ આવે તેની ઉપેક્ષા કરવી એ પુષ્ટિભક્તિમાં બાધક છે. (૪૦) ક્ષમા ન કરવી-વિના કારણ ક્રોધ કરવો કોઇ પણ પ્રકારે ક્રોધને દૂર ન કરવો-આ સર્વ ચાલીશ પ્રકારના દોષ શ્રીહરિનું વિસ્મરણ કરાવે છે. અન્ય ઘણા દોષ છે. પરંતુ આ ચાલીશ દોષ શ્રીહરિની સ્મૃતિમાં મુખ્ય કારણરૂપ છે, શ્રીહરિચાલ કહે છે કે 'જે જીવમાં આવા દોષ હોય છે તેનામા હરિ વિરાજતા નથી. તેથી સાવધાન રહી એ દોષથી દૂર રહેવું. (૯-૧૦-૧૧)

મૂલમ્:—ભગવન્માર્ગમાત્રસ્યેસ્તન્માર્ગફલકાંક્ષિભિઃ ।

વિરત્તૈરન્યતઃ કૃષ્ણગુણાસક્તઅન્તરાત્મભિઃ ॥ ૧૨ ॥

સ્વાચાર્યશરણં યાતૈસ્તદ્વિશ્વાસસમન્વિતૈઃ ।

પરિત્યક્તાશિલૈઃ સ્થેયં સદા તદ્દર્શનોત્સુકૈઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાંજ રહેનારા, એ માર્ગના ફલની ઇચ્છા રાખનારા, અન્યથી વિરક્ત, શ્રીકૃષ્ણના શુભમા અન્તરાત્માને આસક્ત કરનારા, આપણા શ્રીઆચાર્યજીને શરણ થયેલા એમનામાં વિશ્વાસ રાખનારા, સમથ પદાર્થોનો ત્યાગ કરનારા, તથા એમના દર્શનમાં ઉત્સુક થઈને નિરન્તર વૈષ્ણવે સ્થિતિ કરવી (૧૨-૧૩) વિવેચન.—ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ થઈ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે, એવા ભગવન્માર્ગમા સ્થિતિ કરવી. (૨) આ પુષ્ટિમાર્ગના ફલની આકાંક્ષા કરવી. મર્યાદામાર્ગના ફલની આશા ન કરવી. કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ-શ્રીકૃષ્ણસેવા, સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગનું ફલ સ્વર્ગાદિક, અતુર્વિધ સુકિત ઇત્યાદિક છે. તે અષ્ટિમાર્ગીય ફલ કરતાં (ઉતરતા વર્ગનાં

છે તેથી જોવા નિરૂપ્ત હવની આકાશ ન કરવી, (૪) અન્ય લૌકિક કાર્યથી વિરક્ત રહેવું. શ્રીકૃષ્ણની સેવા-સ્મરણ સંહિત અન્ય સર્વ સ્વલક્ષી મનને વિરક્ત રાખવું (૪) શ્રીકૃષ્ણ શુભમાં આસક્ત રહેવું આત્મા તેમ જ મનના પ્માનથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી, જ નથી શ્રીકૃષ્ણના જ શુભમાન કરવા, અને ક્રિયાથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી. જે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણમાજ સર્વોત્તમભાવ રાખવે. જોવા ભગવદ્દીક્ષાનો સંગ કરવે. (૫) આપણા શ્રી આચાર્યજીના અરણ્યકમંત્રનો આશય કરવે. (૬) મનમાં જોવો નિશ્ચય રાખવો કે શ્રીમાજાર્યજીની કૃપાથી સકલ કામ સિદ્ધ થશે. (૭) પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ લૌકિક વૈદિક કાર્યનો ત્યાગ કરવે. (૮) શ્રીઆચાર્યજીના તથા શ્રીકૃષ્ણના હર્ષનની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્ક્રાંત રાખવે. (૯) આ નવ પ્રકારના શુભ હૃદયમાં આવે તો સર્વ શામ કર થાય. જે શુભશુદ્ધ ભગવદ્દીક્ષાનો સંગ થાય તો જે શુભ હૃદયમાં આવે છે તમા સમસ્ત દોષ દૂર મધ પ્રભુની કૃપા થાય છે તેથી જોવા ભગવદ્દીક્ષાનો સંગ કરવો (૧૩)

મૂલમ્:-હદાનીમાગત કાલ સર્વબુદ્ધિવિનાશક ।

કરે પતાતિ દુ સક્ષો મીલિતાક્ષસ્ય ચાપિ હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:-હવે સજની બુદ્ધિનો વિનાશકારક કાલ આવ્યો છે, નેત્ર બંધ કરીને માલનાર મનુષ્યને પણ નિશ્ચય હુ સંગ હસ્તમાં આવી પડે છે. (૧૪) વિવેચન—ઉપર દર્શવિદ્યા આલીય દોષના નિવારક નવશુભ ક્રમ. પરંતુ આ જોવા કંઈક કાલ આવ્યો છે કે સર્વની બુદ્ધિ હારી લે છે. જે સ્વપુરુષોની બુદ્ધિ કાલ ભારી લે તો પછી અજ્ઞાન પુરુષોની બુદ્ધિ જાળ માથે જોમાં શું જાહેવું ? આ બાબત કાલ ઉપરાન્ત હુ સંગ વિશ્વ ઇન્દ્રિયોને પોતાની મેળે જ આવી પડે છે તેથી જે કંઈ મનને લેસ હોય છે તે પણ બાહ્યો બંધ છે આમ છે તો પછી ભગવદ્દર્શની વૃદ્ધિ થાય જોમ તો ક્ષમાથી જ સમજવો પ્રતિદિન ભગવદ્દર્શ પડે છે. તેથી કાલદોષ તથા હુ સંગ દોષથી સાવધાન રહેવું

મૂલમ્-કિં કાર્યં કિમકાર્યં વા યત સ્ફુરતિ નૈવ હિ ।

પ્રમુણા સ્વલ તાવદુપસદ્ધતમેવ હિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ -શું કરવા યોગ્ય છે તથા શું કરવા યોગ્ય નથી તેજ સ્ફુરતું નથી । ખચિત જ પ્રભુએ તો પોતાનું બલ સમેટી લીધું છે । (૧૫) વિવેચન—હાલના સમયમાં કંઈ પણ ભગવદ્દર્શન થી કાર્ક કરીએ છીએ તો તેમાં કાલદોષથી વિપરીત સ્ફુરણોનો થાય છે જોકે ક્ષણમાં કંઈક વિચાર આવે તો અન્ય ક્ષણમાં અન્ય વિચાર આવે જે પ્રકારે ભગવદ્દર્શનમાં અનેક પ્રતિબંધ પડે છે કેવલ પ્રમુદ્ધ પ્રતાપબલ જ મનમાં સ્ફુરે છે કે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોપરિ છે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. જોમનો પ્રતાપ હવે દિશામાં પ્રકટ છે તેજ પુરાણ શ્રીભાગવત, બીના હંત્યાદિ સર્વ ગ્રાંથમાં પ્રસિદ્ધ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે તો અમને શું બધ છે ? આવો પ્રભુનો પ્રતાપ જ મનમાં આવે છે પરંતુ પ્રભુએ પોતાના યોગ અલૌકિક બળનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેથી વિચાર છુટી જાય છે, અને લૌકિક શુભ દુઃખનો અનુભવ થાય છે । (૧૫)

મૂલમ્:—સાધનાનિ ન સિદ્ધયન્તિ કાલદોષાદ્દુરાત્મનઃ ।

પ્રતિબન્ધશ્ચ કાલાદિકૃતઃ પ્રત્યહમેધતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કાલદોષથી દુષ્ટ આત્માવાળા મનુષ્યથી સાધનો સિદ્ધ થતાં નથી તેમ જ કાલાદિકૃત પ્રતિબન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૬) વિવેચન:—જો કોઈ એમ કહે કે ‘જે સાધનથી મનમાં દુર્વાસના ન ઉદ્ભવે તે સાધન કરો,’ તો કહે છે કે સાધન સિદ્ધ થતાં જ નથી તો પછી ફલ મહાદુર્લભ હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય? કાલાદિ પ્રતિ બન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે તેથી સાધન સિદ્ધ થતાં નથી.

મૂલમ્:—ઉદ્દેગઃ પ્રતિબન્ધો વા ભોગશ્રાપિ પ્રજાયતે ।

પ્રતિબન્ધસેવનં તૈઃ પ્રત્યાશા કા ફલસ્ય હિ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્દેગ અથવા પ્રતિબન્ધ અને [શરીરાદિકનો] ભોગ ઉત્પન્ન થાય છે, આ (ત્રણ) સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ છે, તેથી તેમનું સેવન કયાથી ખરેખર ફલની શું આશા હોઈ શકે?

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સેવાફલ નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે:— અર્થ:—‘ઉદ્દેગ વા પ્રતિબન્ધ વા ભોગ (સેવામાં) બાધક છે’ આ પ્રકારે પ્રથમ મનનો ઉદ્દેગ થાય તો મન સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેમજ પ્રતિબન્ધ લૌકિક કે ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ થાય ત્યારે સેવા થતી નથી, જો લૌકિક પ્રતિબન્ધ થાય તો બુદ્ધિથી એ પ્રતિબન્ધને ગણકારવો નહિ. ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તો કંઈ ઉપાય નથી એમ સમજી ભગવાનની ઈચ્છા બલિષ્ઠ છે એ ભાવનાથી સમય વ્યતીત કરવો શરીરાદિકના ભોગની ઈચ્છા થાય તો મન વિષયાવિષ્ટ થાય છે તેથી પ્રભુ અપ્રસન્ન રહે છે. આમ ભગવત્સેવા ન થાય તો પુષ્ટિમાર્ગીય ફલની શું આશા રહી શકે? આ માર્ગમાં તો ભગવત્સેવા જ ફલ છે. જો ફળરૂપ સેવા ન થઈ શકી તો પછી શું ફલ હોઈ શકે?

મૂલમ્:—તથાપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાન્મમ ।

નિવર્ત્તતે નિરાશં સન્ન મનઃ ફલલબ્ધિતઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—તોપણ શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી મારું મન ફલની પ્રાપ્તિમાં નિરાશ છતાં નિવૃત્ત થતું નથી. (૧૮) વિવેચન:—આ માર્ગમાં સેવા જ ફલ છે, આ મહાકાલદોષથી હું સેવાના અભાવથી ફલરહિત હોઈ નિરાશ છું, તો પણ મહારા મનમાં એક ભરોસો છે કે ‘મહે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલના ચરણકમલનો આશ્રય, મનમાં કંઈ છે, તેથી ભગવત્સેવારહિત છું તો પણ મને એમના આશ્રયથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ નિશ્ચય સિદ્ધ થશે જ’

इति श्रीहरीरायजीबिरचितं सप्तविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहितं समाप्तम् ॥ १२ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૮ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ અઠ્ઠાવિશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે:—પોતાની દીર્ઘતાનો આવિર્ભાવ, ભગવત્પ્રાર્થનાનો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે.

તથા સેવારહિત હુ તો ખજી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના અવલુભ્યથી નિઃશ્વ કલ યશે જ-જે પ્રકારે યશે જીનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ આ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે આશ્ચર્યથી જે દેખ સુરે છે. તે દેખી જ દીનતાનું વર્ણન આ ખત્રમાં કરવામાં આવ્યો.

મૂલમ્—કદા નન્દાત્મજ સ્વેષુ કૃપાદૃષ્ટિં કરિષ્યતિ ?

પ્રતીક્ષયેવાસ્મદાદિમન આન્ત સહેન્દ્રિયેઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર નિજ ભકતોપર ક્યારે કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ! આ પ્રશ્ને શબ્દ જોવાથી જાણારા સર્વનું મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચાન્ત થઈ જતું છે ! (૧)

વિવેચન.—હવે શ્રીદેશિયજી વિશ્વસિ કરે છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ નન્દના પુત્ર છે,’ કા-
ણકે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર સેવ્ય છે, શ્રીનન્દરાયજીના જાવાત્મક, સ્કા-
ત્મક, લીલાવિશિષ્ટ, ‘શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીકૃષ્ણ’ પુરુષોત્તમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવનીય છે આજ
શ્રીકૃષ્ણ મૂલભૂત પુરુષોત્તમ છે જાન્ય શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ વિશ્વજાત્મક છે તેથી પુષ્ટિમા-
ર્ગમાં તે સેવનીય નથી. ‘શ્રીકૃષ્ણદેવજીએ નન્દમહોત્સવના અભ્યાયમાં કર્યું છે કે-જે
‘નન્દરાયજી આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રના જન્મસમયે જાતિ જ્ઞાનન્દમુક્ત થઈ
ઉદાર મનવાળા થાય’ આ વાક્યમાંથી શ્રીકૃષ્ણ, નન્દરાયજીના જાત્મામાંથી પ્રકટ થાય છે
જેમ બતાવ્યું છે, તેથી શ્રીનન્દમુનુ શ્રીકૃષ્ણ ને જાવાત્મક, પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ છે તેમને
સ્વલ્પ નિજભક્ત મળી ક્યારે પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ? આમ પ્રતીક્ષા કરતાં જાણારા
મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચિવિલ થઈ જાય છે, શ્રીગુણાંજલિ વિશ્વસિમાં કહે છે કે—

અર્થ—‘હે નાય ! હું જેવી છું તેવી આપના અરણ્યરવિન્દની ઠાસી છું ! તેથી
જમે તેમ કરી આપનું આશરવિન્દ આશી રૂઢિગોથર કરો !’ (૧)

મૂલમ્—કરુણાધારિણિ સ્વીયાનિધિ સર્વાધિક પ્રમુ.

ઉપેક્ષતે કૃતઃ સ્વીયાનિતિ ચિન્તાતુર મન ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—દયાના સમુદ્ર, આપણા નિષિરૂપ, સર્વથી અધિક જોવા પ્રભુ શા ક્ષ-
ણથી નિજ ભકતોની ઉપેક્ષા કરે છે તે ન સમજવાતા આશી મન ચિન્તાતુર થઈ રહ્યું છે.

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કરુણાનિધિ છો ? સર્વ પ્રાણિમાત્રના તમા સર્વ જન-
તાના તમે પ્રભુ છો ! જોવા પ્રભુ થઈ સ્વીય ભકતોની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો તે સમજાઈ
નથી ! તેથી જાણારા મન ચિન્તાથી જાતુર થઈ રહ્યું છે શ્રીગુણાંજલિ વિશ્વસિમાં કહે છે કે—
હા નાય ! જીવિતાપીઠ ! રામીપદ્મલોચન ! યપોષિત વિષેરીતિ પ્રાર્થનાવાક્યસ્ય મે ॥

અર્થ—‘હે નાય ! હે જીવનના અધીશ ! હે કમલલલ લોચન ! જેમ મેં
જાય તેમ કરો જોવા હું ને તમારા છું તેની પ્રાર્થના છે.’

હે કમલલોચન ! હું તમને શું પ્રાર્થના કરી ચકુ ? હું તો તમારી કૃપાધીન છું
છું ! તેથી મને તો આ વિપ્રયોગ જ ઉચિત છે ! તમે સર્વમ્ છો ! (૨)

મૂલમ્—નિજાનન્દનિમમસ્ય ભવેચયપિ વિસ્મૃતિ.

મકાર્થમવતીર્ણસ્ય કૃપાલોરુચિતા ન સા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—^૧નિજનન્દમા નિમગ્નને જે કે વિસ્મૃતિ થાય, તો પણ ભકતોને અર્થે પ્રકટ થાય એવા દયાલુ (પ્રભુને) એ વિસ્મૃતિ યોગ્ય નથી (૩)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા છે કે રાત્રિદિવસ પોતાના આનંદમાં મગ્ન રહે છે. તે સમય યદ્યપિ સસારાદિ ભાવની વિસ્મૃતિ છે તો પણ જ્યારે પોતે ભકતોના અર્થે અવતાર લે છે ત્યારે તો પોતે પરમ કૃપાલુ છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! ભકતોના ઉદ્ધારાર્થે અવતાર લઈને પણ જે સંસારમાં પતિત ભકતોની વિસ્મૃતિ કરશે તો આપને યોગ્ય નથી ! ત્યારે તો આપ કૃપા કરી એ સસારી જીવો-ભકતોનો અંગીકાર કરશે જ ! શ્રીગુસાંઈજી વિઙ્ગસિમાં કહે છે કે—અર્થ:—જીવોને વિષે આપનો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી હે પ્રભુ ! હે દયાના નિધિ ! એ જીવો વિચારને યોગ્ય નથી ! તેથી કૃપા કરો !

હે નાથ ! તમારો અંગીકૃત જીવ છે, તમારા અધિકારને યોગ્ય છે લૌકિક સમ્બન્ધથી, આપને ભૂલી ગયો છે, તેથી જે કે લાયક નથી તો પણ આપ કૃપાના નિધિ હોઈ એના પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:--કં પ્રાર્થયેયુસ્તં દીના વિહાય નિજનાયકમ્ ।

તદેકશરણા નિત્યં વિમુક્તાઃ સર્વસાધનૈઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વ સાધનથી રહિત, નિત્ય એક પતિ શ્રીકૃષ્ણજ છે શરણુ જેમનું, એવા દીન ભકતો પોતાના નાયકને ત્યજી કોની પ્રાર્થના કરે ? (૪)

વિવેચન:—હે નાથ ! અમે આપની પાસે શું પ્રાર્થના કરી શકીએ ? અમે તો દીન છીએ ! અમે આપને અમારા નાયક-પતિ-જાણીએ છીએ ! આપના વિના અન્યને અમે જાણતા નથી ! અમે સર્વસાધનરહિત છીએ ! નિત્ય અમને એક આપનું જ શરણુ છે ! એ જ અમને ભરોસો રહ્યો છે ! જે અમે કોઈ સાધન કરી શકીએ તો આપને પ્રાર્થના કરી શકીએ ! પરન્તુ એવા સાધનથી કેવલ રહિત હોઈ કેવલ આપનો આશ્રય કરી સર્વથા આપને શરણુ આપ્યા છીએ ! શ્રીમહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અશક્ય અથવા સુશક્યમાં સર્વથા હરિ શરણુ છે' એ વચનાનુસાર અમને દીન જીવોને કંઈ સાધન ઉપાય-સૂઝતા નથી અમે તો એક આપને-શ્રીકૃષ્ણને-શરણુ રહ્યા છીએ.

મૂલમ્:--મન્નાથ ! પ્રાર્થયે નૂનં ભવામિ ચિરહાકુલઃ ।

દર્શનં સ્પર્શનં વાપિ દેહિ વેણુસ્વરશ્રુતિમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—હે મહારા નાથ ! હું આપના વિરહથી આકુલ થયો છું તેથી નિશ્ચય પ્રાર્થના કરું છું કે દર્શન, સ્પર્શન, અને વેણુસ્વરની શ્રુતિનું દાન કરો ! (૫)

વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા નાથ છો ! હું વિરહથી વ્યાકુલ થયો છું ! આ સસારના કાર્યમાં તત્પર છું ! તમારી સેવાથી રહિત છું ! સસારાગ્નિથી પીડા પામું છું ! શ્રીગુસાંઈજી વિઙ્ગસિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ તમારા દર્શનરહિત તમારા ભકતોનું જીવિત, હે નાથ ! વિધવા સ્ત્રીની નવીન અવસ્થાના જેવું છે । ” શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે

૧ હે શ્રીકૃષ્ણ ! જ્યારે આપ આનન્દાત્મક ધામમાં વિગળે તે સમય તો જીવ સ્મરણમાં ન આવે, પરન્તુ જ્યારે આપ

જોધ્યો.

‘તમે અમને દર્શન આપો અને આપના શીખાવેના સ્પર્શ કરાવો ! અર્થાત્ સેવા કરીને કે જેથી અમને દર્શન તથા ધરણસ્પર્શ થાય વેણુનાદ કરી વેણુદ્વારા અમારા હૃદય સુખા પૂરો ! ત્યારે જ અમને સુખ થાય ! અમે વિરહાગ્નિથી પીઠિત હોઈ અમને આપ દર્શન દેશો તેથી અમારો તાપ નિવૃત્ત થશે નહિ ! દર્શન ઉપરાન્ત અમારી પાસે આપની સેવા કરાવો કે જેથી અમને સ્પર્શ સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ વેણુનાદ વગાડો કે જેથી સુખા મિશ્રિત સૂર અમારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી અમારું સર્વ કુળ દૂર કરે !

મૂલમ્—નિજાચાર્યાશ્રિતાનસ્માન્યદિ કૃષ્ણ ! પ્રહાસ્યસિ ।

ગમિષ્યતિ હરે ! નાથ ! પ્રતિજ્ઞૈવ તદા તથ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપણા આચાર્યજીને આશ્રિત બ્રહ્મજનનો એ આપ ત્યાગ કર્યો તો હે નાથ ! હે હરિ ! આપની પ્રતિજ્ઞા જતી રહેશે (૬)

વિવેચન—આપણા શ્રીવૃદ્ધભાગ્યાર્થજીના આશ્રિત પુષ્ટિમાર્ગીય તરીકે જનોત્તે અસત અણી ત્યાગ કર્યો તો નિશ્ચય આપની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી કૃષ્ણ કો ! કારણકે તમે શ્રીવૃદ્ધભાગ્યાર્થજીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે—‘તમે (શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી) જે જીવોને બ્રહ્મસંગબદ્ધ કરાવ્યો તેમના સકલ દોષ દૂર થશે, અને તેઓને હું અગ્નિ કરીશ.’ એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધા વરહસ્વ નામના પોતાના અન્યમાં કહે છે કે—‘અર્થ—બ્રહ્મસંગબદ્ધ કરવાથી સર્વના દેહના તથા જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે એ નિશ્ચય છે એ દોષ પાંચ પ્રકારના છે ‘આવી પ્રતિજ્ઞા છતાં એ તમે અમારા (જીવોના) દોષ જોશો તો તમારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી આપ આપની પ્રતિજ્ઞા વિચારી અમને શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત અણી, અમારા પર દુષ્ટા કરો ! (૬)

મૂલમ્—વય તુ સર્વથા દુષ્ટા સ્વધર્મવિમુક્તા અપિ ।

ત્વમસદીયાન્ મા ધર્મન્ ગૃહાણ ગુણપુરિતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—અમે તો સર્વથા દુષ્ટ છીએ તેમજ સ્વધર્મથી વિમુખ પણ છીએ તમે છુલ્લુથી પૂરિત, અમારા ધર્મનું બદલુ મા કરો વિવેચના—અમે બાહ્યાવસ્થાથી જ દુષ્ટ આચરણ કર્યા કરીએ છીએ. સર્વ પ્રકારે અમે દુષ્ટ છીએ પુષ્ટિમાર્ગીય વિમુખ છીએ પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ અનુસાર ભાગ્યપૂર્વક સેવા કરી શકતા નથી, કારણ કે સ્વધર્મથી વિમુખ છીએ. હે નાથ ! તમે અમારા જેવા નથી તમે તો સર્વશુદ્ધપૂર્ણ છો તેથી તમારે અમારો ધર્મની વ્યાધના કરવી જોઈએ નહિ. અમારા જેવા અવશુભી જનો ઉપર નિશ્ચય આપને પ્રમેયભલથી દુષ્ટા કર્યો જ શ્રીશુસાંઘજી વિરાસિમાં કહે છે કે, ‘અર્થ—’ મારા ભલના નુર્મા પણ ભલના દોષો તમારી દુષ્ટા પાસે જતિ દુર્ગત છે કારણ કે આપની દુષ્ટ ધર્મર ધર્મ છે જ્યારે દોષો જીવ ધર્મ છે ધર્મરધર્મ દુષ્ટા પાસે જીવ ધર્મ દોષ નિર્જલ થાય જ ’ (૭)

મૂલમ્—પાલો ! પાલનીયાનાં ગુણદોષવિચારણા ।

ન કાર્યા સ્વીયદારણવિદિત ધરણ યદિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—હે કૃપાલુ પ્રભુ ! જો આપનું વરણ આપણા શરણથી થાય એવું છે તો પછી આપને પાલન કરવા યોગ્ય જીવોના ગુણ, દોષનો વિચાર આપે ન કરવો. [૮]

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કૃપાલુ છો તો પાલન કરો ! અમારા ગુણદોષોનો વિચાર મા કરો ! અમે તમારા છીએ ! શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અમારો ધર્મ તમારાથી થયો છે તેથી અમારું વરણ થયું છે અમારા કાર્યને લીધે જો અમારાથી સેવા, ટહેલ આદિ ભગવદ્ધર્મ ન બની આવ્યા અને તેથી વિરુદ્ધ અનેક દોષ તથા અપરાધ થઈ ગયા તો પણ તમે તે તરફ જોશો નહિ ! મને આપનું વરણ થયું છે એમ જાણી મહારા પર કૃપા કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—હે પ્રભુ, જીવને વિષે તમારો અગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી યોગ્ય હોય વા દોષથી અયોગ્ય હોય તોપણ એ દોષનો વિચાર કરવાનો નથી. આપ કૃપાનિધિ છો તેથી કૃપા કરો ! (૮)

મૂલમ્:—અશ્રાન્તોઽપિ હરે ! દોષગણનાયાં મમ પ્રભો ! ।

શ્રમમેષ્યસિ ગોપીશ ! તત્તો વિસ્મર સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હરિ ! આપ શ્રમરહિત છો તો પણ હે પ્રભુ ! તમે મહારા દોષની ગણનામાં થાકી જશો. તેથી હે ગોપીશ ! તમે સર્વથા એ દોષને વિસ્મરો.

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કેઈ વાતમાં હારો એવા નથી ! તમને કેઈ પણ કાર્યમાં શ્રમ પડે એ નહિ ! તમે એક ક્ષણમાં જે ચાહો તે કરો એવા છો ! એવા અશ્રાન્ત, તથા સમર્થ તમે છો તો પણ તમે જો અમારા દોષની ગણના કરશો તો તે દોષો એટલા બધા છે કે તે ગણવામાં તમે થાકી જશો ! એવા અપાર દોષથી અમે પૂર્ણ છીએ ! તેથી હે ગોપીશ ! જેમ તમે સાધનથી રહિત એવા ગોપીજનો ઉપર કૃપા કરી તેમ તમે અમારા ઉપર-નિ:સાધન જીવો ઉપર-કૃપા કરો ! સર્વથા અમારા દોષ હે પ્રભુ ! તમે વિસ્મરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ હે પ્રજના અધિપ ! નિ:સાધનના ક્ષેત્રાત્મક ! તમારે અમારા દોષની ગણના ન કરવી કારણકે આપની પાસે સહજ અશ્વર્ય છે, જ્યારે અમે આતક્ષ્ત્ર છીએ !

મૂલમ્:—દીનેષુ ગુણલીનેષુ તાવકીનેષુ મત્રમો ।

પરાધીનેષુ કરુણા કરણીયૈવ સર્વથા ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—દીન, સસારના ગુણમાં લીન થયેલા, (અથવા ગુણરહિત) પરાધીન, એવા જે તમારા ભક્ત છે તેમના ઉપર સર્વથા કૃપા કરવી જ યોગ્ય છે (૧૦)

વિવેચન:—હે નાથ ! હું અત્યન્ત દીન છું, હઃખી છું, કારણકે માયાના ગુણથી સસારમાં લીન થયો છું ! તેમજ હું પરાધીન છું ! તેથી મારા ઉપર સર્વથા કૃપા જ કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—અર્થ:—“ હે સુંદર ! મારા પ્રતિ કાલકર્મનું અધીનપણું આપ પ્રવર્તીવો છો (કરો છો) તે આપને યોગ્ય નથી ! કારણકે હું આપનો છું એમ આપે મહારો અંગીકાર કર્યો છે ! ” હે પ્રભુ ! હું તમારો છું તેથી તમારે મને કાલ તથા કર્મને આધીન ન કરવો જોઈએ પણ કૃપા જ કરવી એ યોગ્ય છે ! (૧૦)

મૂલમ્ - નિ સાધના ગતધના મનોદીનાઃ સુદુઃખિતા ।

નિજાચાર્યાશ્રિતા શોકલોભમોહમયાકુલા ॥ ૧૧ ॥

ભવન્તિ તે કૃપાપાત્ર મહોદારદયાનિધે ।।

પ્રયચ્છ કરુણાં તેભ્યો દત્ત પાત્રેઽક્ષય ભવેત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—નિ.સાધન, જેમનું ધન જતું રહ્યું છે તે, મનમાં દીન જનો, અત્યંત દુઃખી જનો, નિજ આચાર્યશ્રીના આશ્રિત, તમા શોક, લોભ, મોહ, અને ભયથી બાકુલ જેવા છવે આપની કૃપાના પાત્ર છે તેથી કે દયાનિધિ ! કે મહોદાર ! જેમના ઉપર કરુણા કરે, કેમકે પાત્રમાં ભરેલું જ્ઞાનઅક્ષય થાય છે । (૧૧-૧૨)

વિવેચન—“ હું નિ સાધન છું મહારામાં જે કંઈ આવરૂપી ધન હતું તે નષ્ટ થયું છે, તેથી હું અતિદીન છું હું નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભીશને આશ્રિત છું તેમજ શોક, લોભ, મોહ, ભય, ઈત્યાદિક માયાના અણુથી બાકુલ છું ” એ પ્રકારે ભાવ રાખનાર ઉપર પ્રભુની કૃપા થાય છે શ્રીહરિશયલ કહે છે કે —તમે મહાન્ ઉદારતાવાલા છો ! દયાના નિધિ છો ! તેથી દયાના પાત્ર ઉપર હમા કરે કારણકે પાત્રમાં જે જ્ઞાન છે તે અક્ષય થાય છે.

મૂલમ્ —સસારદાવદગ્ધાનાં જીમૂતજલકાઠક્ષિણામ્ ।

ન નીલજલદાનન્તજલદાન વિના સુખમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—સસારરૂપ દાવાનલથી રમ્ધ જેવા, તેવા મેઘના જલની આકાંક્ષા કરનારા જનોને સધામ મેઘના અનન્ત જલના જ્ઞાન વિના સુખ ન થાય.

વિવેચન —કેવે લૌકિક દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે ‘વનમાં દાવાનલથી સર્વે છવ જલવા ઢાલ છે તેમને શીતલ કરવાને એક મેઘજલનો વર્ષાક થાય જેજ ઉપાય છે, અન્ય ઉપાય નથી કેવલ જલથી શીતલતા ઉત્તમ થતી નથી કારણ કે જલ તો સમુદ્ર નથી, ઈત્યાદિ અનેક સ્થળે ભરેલું છે છતાં જે જલથી દાવાનલ નિવૃત્ત થતો નથી, વનનો દાવાનલ તો મેઘજલના વર્ષાકથી જ દૂર થાય છે તે પ્રકારે આ માયાઅભ્યન્થી, અદન્તામસતાત્મે સસારરૂપ દાવાનલમાં જે છવે બારે તરફથી બળી રહ્યા છે, તેમને નીલમેઘરૂપ શ્રીમેજ્ઞાનનાથલ બ્યારે પીતાના આનન્દરૂપ જલથી જ્ઞાન કરે ત્યારે જ તે છવેને સુખ પ્રાપ્ત થાય. સસારથી બળી રહેલા છવેને શાન્ત થવાને એક પુષ્ટિપુરોષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના સ્થાન જ જરૂર છે જે પ્રભુનો એક સ્વરૂપ આનન્દ વા રસ, અજલિત દુઃખ વા તાપની નિવૃત્તિ કરે છે અન્ય કોઈ ઉપાયથી સસારનું દુઃખ નિવૃત્ત થતું નથી. જે દુઃખ તો એક શ્રી પ્રભુ-શ્રીગોવર્ધનનાથલની કૃપાથી જ દૂર થાય છે (૧૩)

મૂલમ્ —યે મયાક્ષીકૃતાં સર્વે ત્વસ્તેષાયે વૃહસ્પિતાઃ ।

ત ઇવ માધનાશાય ભવન્તિ કરવૈ કિમુ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓને મહે આપની સેવાને અર્થે ગુહમાં રાખ્યા છે-જેમનો અંગીકાર કર્યો છે-તેઓ જ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) નો નાશ કરવાને વધુર થયા છે તો હું શું કરું ?

વિવેચન:—જેઓને મહેં સેવક કરી પ્રભુની સેવાર્થે ગૃહમાં રાખ્યા છે, જેઓને મહેં પ્રાર્થના કરી, પ્રભુના અંગીકૃત કર્યા છે—એવા અંગીકૃત સેવકો બહુ છે. મહારાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં સેવા સારી રીતે થઈ શકે તે અર્થે મહારા ઘરમાં (ગૃહમાં) સેવકોની જરૂર હતી તેથી મહેં કેટલાક જીવોને ગૃહસ્થિત તથા અંગીકૃત સેવક કર્યા મહારો ઉદ્દેશ એ સેવકોને ગૃહમાં રાખવાનો એવો હતો કે ‘ ગૃહસ્થ ભગવાન્-નિધિરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણને સુખ પ્રાપ્ત થાય. આ ઉદ્દેશથી મહેં એમને સેવાનો પ્રકાર પણ બતાવ્યો ? આમ છતાં એ અંગીકૃત સેવકો ગૃહમાં સ્થિતિ કરીને પણ ભગવત્સેવામાં ભાવ નાશ પામે એવાં વિકૃદ્ધ કૃત્યો કરે છે તો હું શું કરું ? (૧૪)

મૂલમ્:—**बहिर्मुखाः प्रकुर्वन्ति स्वसम्बन्धं बहिर्मुखम् ।**

सहायताश्रमादेव न हातुमहमुत्सहे ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધથી (મને) બહિર્મુખ કરે છે. (અથવા બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધને બહિર્મુખ કરે છે) એઓ મને ભગવત્સેવામાં સહાય કરશે એવા ભ્રમથી હું એમનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કરી શકતો નથી. (૧૫)

વિવેચન—જે જીવ સ્વભાવથી બહિર્મુખ છે તે પોતાના સમ્બન્ધમાં આવતા અન્ય સર્વ જીવોને બહિર્મુખ કરે છે, એ જીવો મને સહાય આપશે એમ ભગવત્સેવાની વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી જ મહેં એમને ગૃહમાં રાખી અંગીકૃત કર્યા છે ! પરંતુ એ જીવો વિકૃદ્ધ આચરણ કરે છે ! ભગવત્સેવા કરતા નથી ! તો પણ હું એમનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ! (૧૫)

મૂલમ્:—**सहायश्रममुत्पाद्य वञ्चयन्ति यथा जनम् ।**

मार्गस्थितं तथा नाथ ! वञ्चितोऽहं गृहस्थितः ॥ १६ ॥

यथान्धकूपपतितं मण्डूका दुःस्वरैर्जनम् ।

व्यथयन्ति तथा मह्यं दुर्वचोभिर्गृहस्थिताः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ ઠગ પુરુષો માર્ગમાં સ્થિતિ કરી મનુષ્યને (વટોમાર્ગને) સહાયનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી ઠગે છે, તેમ હે નાથ ! ગૃહસ્થિત જનોથી હું ઠગાયો છું ! (૧૬) જેમ અન્ધારા કુવામાં પડેલા મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી પીડા આપે છે તેમ મને પણ ગૃહસ્થિત જનો દુષ્ટ વચનથી પીડા આપે છે ! (૧૭) **વિવેચન:**—ગૃહસ્થિત વૈષ્ણવો મને ઠગે છે ! મહારી સ્થિતિ માર્ગમાં ચાલનાર વટોમાર્ગના જેવી છે ! જેમ વટોમાર્ગને માર્ગમાં ઠગ મલે છે તેમ ગૃહમાં ઠગ પુરુષો પ્રાપ્ય છે ! જેમ કોઈ કૂપપતિત મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી ભય ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ગૃહસ્થિત લોકોના દુષ્ટ વચનો મને પણ મહાભય ઉત્પન્ન કરે છે ! (૧૬-૧૭)

મૂલમ્:—**कियत्पर्यन्तमेवं हि मदुपेक्षां करिष्यासि ।**

त्यक्तो वा दोषसाहित्याद्विमुखोऽहं दयालुना ॥ १८ ॥

ત્યક્ત કુત્ર ગમિષ્યામિ ન મેઽસ્તિ શરણ ક્વચિત્ ।

નાવસારોપ્ય દીન સ્વ મધ્યેધાર ન મજ્જય ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ —હે પ્રભુ ! ક્યાં સુધી તમે મ્મ પ્રકારે મ્હારી ઉપેક્ષા કર્યો ? અથવા શું કયાં પ્રભુએ મ્હારા દોષસાદિત્યથી મ્હને વિમુખને (ભગવદ્વિમુખને) ત્વજ્યો ? (૧૮) આપ બે મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? અને જન્ય કોઈનું યશસ્વ પ્રાપ્ત નથી ! આપ પોતાના દીન જનોને નીકામાં બેસાડી ધારા (નદીની) મધ્યમાં ડુબાવ્યો નહીં !

વિવેચન —હે નાથ ! બે પ્રકારે હું દુઃખી છું । તેવી મ્હારી ઉપેક્ષા અવગણ્ય કર્યો કે મ્હારો ત્યાગ કર્યો ? જોઈશું તો હું બાણ છું કે તમે હથાણ છો તેથી ત્યાગ બે કદાપિ નહિ કરો । શ્રીગુણાધિપતિ વિશ્વસિર્મા કહે છે કે —અર્થ —હું ચિત્તથી, કાયાથી વચનથી, ક્રિયાથી, જ્ઞાનથી ભજનથી જોમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું । તો હે પ્રભુ ! તમે મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચાર્યો ?” જોઈએ કે મ્હાઈ ચિત્ત તમાશમાં નથી, તેથી દુષ્ટ છે ! મ્હારી વાણી મિથ્યા ભાવણ ક્યાં કરે છે, તમારૂં કીર્તન કરી શકતી નથી, તેથી દુષ્ટ છે ! મ્હારી કાયાથી તમારી સેવા થઈ શકતી નથી, તેથી કાયા પણ દુષ્ટ છે ! મ્હારી ક્રિયાશક્તિ લૈકિકે કાર્યમાં બાંધ છે, કદાચ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી થતી નથી ! મ્હાઈ જ્ઞાન પણ ભગવત્જ્ઞાન નથી પણ લૈકિક છે ! મ્હાઈ ભજન પણ નિષ્કપટ નથી ! આમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું ! તેથી હે પ્રભુ ! કૃપા કરો ! હે નાથ ! તમે ઇશ્વર છો ! તમે કર્તુમ્ અકર્તુમ્, જાતે અન્યથાકર્તુમ્ જોમ સર્વસામર્થ્યમુદ્ધત છો ? તેથી કદાચ જોમ આપના મનમાં આવે કે ‘ આવે દુષ્ટ તથા દુષ્ટ લુપ્ત મ્હારા યશસ્વિયોગ્ય નથી, જોનો તો મ્હારો ત્યાગ કરવો જોઈએ ! જોમ વિચારી બે આપ અને ત્વજ્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? આપની વિના જ મ કોઈ મ્હાઈ આશ્રયસ્થાન નથી । જો આપનું યશસ્વ વિના અને રક્ત પણ ભાન નથી ! આપ ત્યાગ કર્યો તો મ્હારી શું હયા થયો ? બે ખલાસી નીકામાં મડ પોને બેસાડી ધારા (નદીની)ની મધ્યે જોમનો ત્યાગ કરે તો બે મનુષ્યો શું કરી શકે ? બે મનુષ્યને પાર લઈ જનાર વા ડુબાઈનાર જે ખલાસી જ છે તેજ પ્રકારે મ્હને પુષ્ટિમાર્ગની નીકામાં બેસાડયા છે હવે બે આપ અમને (સસારના) પાર ઉતાર્યા વિના ત્યાગ કર્યો તો અમે શું કરવાના છીએ ? સસારને પાર ઉતારવા કે અસારસાગરમાં મગન કરવા (ડુબાડવા) બે આપના દસ્તમાં છે । તેથી આપની ઇચ્છામાં આવે જોમ કરો ! અમે તો તમારે યશસ્વે છીએ (૧૯)

મૂલમ્-નિજાચાર્યકુલે જન્મ વિમર્ય વિહિતં મમ ।

વિહિત ચેન્મયિ સદા દોષપીને કૃપા કુરુ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ —આપના આચાર્યકુળના કુલમાં શું કરવા મારો જ મ ક્યો ? હવે જો જ મ બે કુલમાં આપો છે તો હું સદા દોષથી પુષ્ટ છું તો પણ મ્હારા ઉપર કૃપા કરો

વિવેચન.—બે તમે મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો તમારી પાસે મ્હાઈ શું ચાલવાનું છે ? પણ મ્હા તો બે મનુષ્ય કહેવાનું છે કે મ્હારો જ મ શ્રીવલ્લભચાર્યકુળના કુલમાં

શું કરવા કર્યો તમે શું પ્રથમ જાણતા ન હતા ? હવે કેમ ત્યાગ કરી શકો ? હું સદા દોષપૂર્ણ છું, તોપણ મહારાપર કૃપા કરો. (૨૦)

મૂલમ્:—અસઙ્ગઃ સર્વથા દૂયેઽસત્સઙ્ગસાહિતોઽપ્યહમ્ ।

યથારણ્યે પરિત્યક્તઃ કાંદિશીકો મૃગાદનૈઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગ વિનાનો થઈ દૂર રહું છું છતાં મને પીઠા ઉદ્ભવે છે. જેમ કોઈ વનમાં પરિત્યક્ત મનુષ્ય પોતાની ભૂલો પડેલો હોઈ સિંહાદિકથી ભય પામે છે તેમ હું અસત્ પુરુષોથી ભય પામું છું. (૨૧ વિવેચન.—હે નાથ ! અસત્સંગ મને દશ દિશાથી ઘેરે છે. રચક પણ કુસંગથી બુદ્ધિભ્રમ થાય તો હું સર્વ દિશાથી વેળિત હોઈ, મહારી સુંદર મતિ નાશ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય ! સત્સંગથી દૂર છું, હઃસંગ મધ્યે પડેલો છું. એકલો છું. તો મહારી શુદ્ધ શયે ! જો કોઈ મનુષ્ય વનમાં પરિત્યક્ત હોઈ, પોતાની દિશા ભૂલી જાય છે તો સિંહાદિ-મૃગનું લક્ષણ કરનાર-ભયાનક પશુઓની ગર્જના સાંભળી કોઈ શરણુની દિશા ખોલવા આકુલ વ્યાકુલ થઈ રહે છે, તેમ મને પણ કઈ દિશામાં જવું તે સૂઝતું નથી.

મૂલમ્:—જાતપક્ષાઃ સ્વગાઃ સ્વીયજનનીં ચ ત્યજન્તિ હિ ।

યથા તથા કરાલેઽસ્મિન્ કાલેઽહં ભગવજ્જનૈઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થયેલી છે એવા પક્ષીઓ જેમ પોતાની માતાને ત્યજ દે છે, તેમ ભગવાનના ભકતો મને આ કરાલ કાલ સમયે ત્યજ દે છે.

'જાતપક્ષાન્ સ્વગાન્ સ્વીયજનનીં ત્યજન્તિ ધ્રુવમ્ । એવો પાઠ કવચિત્ ઉપલબ્ધ છે એ પ્રમાણે અર્થ —જેમ માતા જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થઈ છે એવા પોતાના પક્ષીઓનો ત્યાગ કરે છે, તેમ જેને (સ્વરૂપ) ભગવદ્ભાવ થયો છે એવો જે હું તેને આ કરાલકાલમાં ભગવદીયો ત્યજ દે છે.

વિવેચન.—મહારી અવસ્થા એક પક્ષીના જેવી છે, જેમ પાંખ પ્રાપ્ત કરીને નાના પક્ષીઓ પોતાની માતાને ત્યજ ચાલ્યા જાય છે તેમ અમારી પાસે ભગવદીયો કથાવાર્તાદિ કરીને આ કરાલ કાલમાં મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે તો હું શું કરું ? (૨૨)

મૂલમ્:—ચિન્તાપારાવારે પતિતસ્યાત્રૈવ મગ્નસ્ય ।

પ્રતજ્જલવડવાગ્નિઃ શરણં શ્રીવલ્લભાચાર્યાઃ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ —ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડેલો તથા તેમાં જ ડુબતો જે હું તેનું, એ જલંતા (શોષણને અર્થે) વડવાગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શરણુ છે. (૨૩)

વિવેચન.—ભગવદીયોના સંગ વિના મહારા હૃદયમાં અપાર ચિન્તા ભરાઈ રહી છે, હું ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન છું, જેમ કોઈ જીવ મહાગમ્ભીર જલથી પૂર્ણ એવા સમુદ્રમાં ડુબેલો હોય તેને એ વડવાનલ જ તેનું જલ શોષી લઈ સંહાય આપે છે, તેમ હું આ સસારરૂપ ભવસાગરના ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડી ડુબું છું, તે સમય મને સંહાય એક શ્રીઅગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો વડવાનલ જ અદૌકિક અગ્નિ—એક ક્ષણમાં સર્વ ચિન્તા—સર્વ સસારના દુઃખ—શોષી લેશે એમનું શરણુ એ જ એક ઉપાય રહ્યો છે.

મૂલમ્—હા કૃષ્ણ ! હા નન્દસૂનો ! હા યશોદાપ્રિયાર્મક ! !

હા ગોપિકાહૃદાધાર ! ધારયસ્વ કરેણ મામ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—હા શ્રીકૃષ્ણ ! હા શ્રીનંદરાજાના પુત્ર ! ઓયશોદાદાના પ્રિયપુત્ર ! ! શ્રીગોપીજનના હૃદયના આધાર ! વિન્દાસ્વ સમુદ્રમાં મગત જે હું, તેને આપના શ્રી હૃદયથી પકડી લેજો ! વિવેચન—ઉપર દર્શાવેલા પ્રકારે શ્રીહરિરાજા દીનતા કરતા હતા જે દીનતા કરતાં કરતા પોતાને, વિપ્રયોગાત્મક જ્ઞાનિ હૃદયમાં પ્રકટ થયેલા જે વિરહાત્મક જ્ઞાનિ જેવી અત્યન્ત પરકાષ્ઠાને પ્રાપ્ત થયેલા કે પોતાના હૃદયનું અનુસન્ધાન પોતે વિસ્તરે છે, અને ‘હિ કૃષ્ણ’ ‘હિ નન્દસૂનુ’ ઇત્યાદિ વચનો બોલે છે જેમાં ‘હા કૃષ્ણ !’ જે શબ્દ ત્મક નામ સ્વતિરૂપાન્ય ભાવથી યોજાયેલું છે ‘હા નન્દસૂનુ’ જે દ્વિતીય નામ શ્રીનંદરાજાનાં જ્ઞાનને પાળ્યા છે તેમ તમે પણ જ્ઞાનાર્થ પાલન કરો જેમ કુમારિકાને ભાવ સૂચવે છે ‘હા યશોદાદા’ પ્રાણપ્રિય પુત્ર’ જે તૃતીય નામ શ્રીવસુદેવના ભાવ સૂચવે છે ‘હિ ગોપીજનનાં પ્રાણુધાર’ જે નામ ચુપ્પ શ્રીસ્વામિનીના ભાવ દર્શાવે છે, આ ચાર નામ શ્રી કહે છે કે ‘હિ પ્રણુ ! વિપ્રયોગસમુદ્રમાં પડેલો જે હું, તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો (૨૪)

इति श्रीहरिरायजीपिरचितमष्टाविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीहृतं

वीरानुबादसहितं समाप्तम् ॥ ૨૮ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૯ મું

ઉદ્દેશ—હવે આ જોગસુત્રિશયા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ છે—“બુદ્ધિને નાશ કરનાર આ કાલ આબો છે, તેથી સત્સંગ માહુષ્યસ્મરણ તથા યશસ્વાતિથી સાધનથી બુદ્ધિ સ્થિર રાખવી જે જેમ ન થાય તો સર્વ કૃતિ બર્જી છે અને જેકા માટેજ શ્રીઆચાર્યજીએ ‘બુદ્ધિમૈત્રક શ્રીકૃષ્ણના ધરણ્યમથ પ્રસન્ન થાઓ” જેમ પ્રાર્થવ કરી ભાવનીને જર્જર દર્શાવ્યો છે શ્રીકૃષ્ણસ્મરણથી તથા યશસ્વાતિથી શ્રીકૃષ્ણ બુદ્ધિ સ્થિર રાખશે જેવું નિરૂપણ આ પત્રમાં કર્યું છે ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે દેવ્યથી વિપ્રયોગ થઈ શાય ત્યારે ભગવદર્મ સિદ્ધ થાય છે પણ જેમ બુદ્ધિ ક્યે પ્રકારે સ્થિર રહે તે જાણે દર્શાવે છે”

મૂલમ્—બુદ્ધિનાશકકાલોઽર્થ સર્વેયાં સમુપાગત ।

અતો હિ સર્વયા ગોપ્ય બુદ્ધિરત્ન સુબુદ્ધિમિઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—આ કાલ સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરે એવો આબો છે તેથી સુબુદ્ધિમાન જનોએ સર્વયા બુદ્ધિરૂપ રત્નનું રક્ષણ નિમગ્ન કરવું (૧) વિવેચન—આ વર્તમાન કલિકાલમાં સર્વત્ર બુદ્ધિનો નાશ થયો છે આ કલિયુગમાં અનેક ધર્મ થઈ ગયા છે તેથી જ એમ વિચાર કરે છે કે ‘આ ધર્મ ન પળાયો તો શું થયું ? અન્ધ ધર્મ સ્વીકારીને આમ ધર્મથી બુદ્ધિ કષ્ટ થઈ છે જે બુદ્ધિ સ્વધર્મને અનુકૂળ છે તે બુદ્ધિને કાલજો કરી લીધી છે તેથી જ સુન્દર ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. કુબુદ્ધિથી જીવ વિપરીત આચરણ કર્યા કરે છે તેથી શ્રીહરિરાજા આજ્ઞા કરે છે કે ‘સાધમાન રહેજો તમારી બુદ્ધિનું રક્ષણ કરનાર કાલકાલ આબો છે સુબુદ્ધિવાન વૈષ્ણવોએ પોતાના સુબુદ્ધિરૂપ રત્નનું સત્સંગ, કૃષ્ણસ્મરણ

તથા શરણાગતિરૂપ સુબુદ્ધિરત્ન ખતાવવું નહિ, જેમ કોઈને ખતાવવાથી રત્ન ચોરાઈ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ રત્ન બહિર્ભૂજ જનોને ખતાવવાથી ચોરાઈ જાય છે.

મૂલમ્:—સત્સંગકૃષ્ણસ્મરણશરણાગતિસાધનૈઃ ।

તદભાવે કૃતિઃ સર્વા યતો વૈયથ્યમેતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્સંગ, શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, અને શરણાગતિરૂપ સાધનથી બુદ્ધિની રક્ષા કરવી. જો એમ રક્ષા ન કરે તો સર્વકૃતિ નિશ્ચય વ્યર્થ થઈ જશે. (૨)

વિવેચન:....હવે શ્રીહરિરાકળ બુદ્ધિરક્ષણનો ઉપાય કહે છે. જદા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના સત્સંગમાં રહેવું, શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના નિરંતર મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં જે અઘટાક્ષર કહ્યા છે તદ્દત્તસાર શરણની ભાવના કરવી. ભાવ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે, જેમ રાખમાં(ભસ્મમાં)હોમવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ ભાવવિના સર્વ વ્યર્થ છે.

મૂલમ્:—અત એવોક્તમાચાર્યૈઃ સ્વકીયકરુણાત્મભિઃ ।

બુદ્ધિપ્રેરકકૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વકીયજનોના ઉપર કરુણા કરનાર શ્રીઆચાર્યજીએ તેથી જ કહ્યું છે કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.”(૩)

વિવેચન—જો કોઈ એમ શંકા કરે કે “બુદ્ધિરત્નના રક્ષણનો પ્રકાર તમે તમારા મુખથી જ કહો છો કે કોઈ સ્થલે એ પ્રમાણભૂત છે” તો કહે છે કે અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ (વેદમાતા ગાયત્રી, શ્રીમદ્ભાગવત, ગીતા ઇત્યાદિ સકલ પ્રમાણ-શાસ્ત્રના અર્થને અનુસરીને) શ્રીમુખથી કહ્યું કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.” એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી મન, વચન, અને કર્મથી જે કોઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણ રહે તેની સન્દર બુદ્ધિ થશે એ નિશ્ચય છે. (૩)

મૂલમ્:—ઉપકારોઽપિ ગાયત્ર્યા ધ્યાનહેતુરયં મતઃ ।

ગીતાયાં હરિણાપ્યુક્તમર્જુનં પ્રતિ મોદતઃ ॥ ૪ ॥

‘દદામિ બુદ્ધિયોગં તં યેન મામુપયાન્તિ તે’ ।

બુદ્ધિસ્થૈર્યે હૃદિ સ્થૈર્યં હરેરિતિ ન સંશયઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થનારૂપ આ ઉપકાર પણ ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણે પણ આનંદથી કહ્યું છે કે “એવો બુદ્ધિયોગ હું તને આપુ છું કે જેથી તેઓ મારી પાસે આવે છે.” બુદ્ધિની સ્થિરતા થાય ત્યારેજ હૃદયમાં હરિની સ્થિરતા થાય એમાં શંકા નથી,

રૂપકમોઽપિ ગાયત્ર્યા એવો પાઠ ઉપકારોઽપિ ને બદલે પ્રાપ્ત થાય છે. તદ્દત્તસાર અર્થ.—“બુદ્ધિ-પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી પ્રાર્થનાનો પ્રારંભ છે તે ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે ”

વિવેચન:—બ્રાહ્મણના બાલકને ગાયત્રીમંત્ર આપવામાં આવે છે તેના તૃતીયપાદમાંથી બુદ્ધિના પ્રેરણરૂપ અર્થ નીકળી શકે છે. (ગાયત્રીનો મંત્ર.—૪૩૧)

નિર્વૃત્તેષ્ય યર્ગો દેવસ્ય ધીમરિ । ધિયો યો ન મધોદયાત્ ॥ અર્થ—“તે સવિતા દેવના વર
 ધીમ (વરણ કરવા યોગ્ય—અલૌકિક ધીન્દર્યપુરુષ), અવિદ્યાનાયક (સ્વરૂપ)નું જ્ઞાન ઠ
 રીએ ઈએ, જે [સવિતા] અમારી બુદ્ધિને પ્રકર્ષી પ્રેરે.” આ મન્ત્ર ઉપર શ્રીઆચાર્ય
 વર્ષ શ્રીવલ્લભાધીશે જાતિ રમણીય બાપ્ય રમ્યું છે જેનો સારાંશમાં અર્થ નીચે પ્રમાણે
 છે—(સવિતાદેવના) સર્વવિસ્તારાદિલીલારસના અવિદ્યુત પરમક્રોધાપત્ત પુરુષોત્તમના વરધીર
 જાતિમુન્દર—રમણીય, તથા અવિદ્યાનાયક રસાત્મક સ્વરૂપનું રસપાન કરીએ (જ્ઞાન કરીએ
 પ્રીતિ કરીએ)શ્રીએ. કે જે (દેવ) રસાત્મક પૂર્વપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, મહારી તથા મહાત્
 જ્ઞાનતર્પણ પરિકરણી બુદ્ધિએને કૃપા કરી મહારસનેા જ્ઞાસ્વાદ થાય ત્યાં પર્વન્ત પ્રેરે)

આ તૃતીયપાઠમાં દર્શાવ્યું છે કે ‘સવિતા દેવ-જેમાંથી સર્વ જગત્ રમણાર્થ પ્રદ
 થાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ-સદૈ અમારી બુદ્ધિએને સારી રીતે પ્રેરે. શ્રીકૃષ્ણજ અમારી તથા
 અમારા જ્ઞાનતર્પણ સખ ધીઓનો બુદ્ધિના પ્રેરક છે, જગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ મુન્દર બુદ્ધિ
 (બકતોનો) કરી જાપે એ એમનો ઉપકાર છે બાવત્રીના ઉપદેશથી વેદના કર્મો કરવાથી
 યોગ્યતા જાવે છે તે જ પ્રકારે બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી વૈષ્ણવની બુદ્ધિ નિર્મલ થાય
 (અને મહાજલોદ્ધિ જગવત્સનું પાન કરવાને યોગ્ય થાય) એ પ્રશ્નનો અતિશય ઉપાત્ત
 છે બુદ્ધિ નિર્મલ થાય તોજ શ્રીકૃષ્ણજ્ઞાન જ્ઞાન મહા શકે શ્રીભગવદગ્રીવામાં કહ્યું છે
 કે—“હિ અર્જુન । દવે હુ તને જોવો બુદ્ધિયોજ જાપુ છુ કે નેથી તે ભકતો અને પ્રાપ્ત
 થાય છે” શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ અર્થે જે નિર્મલ બુદ્ધિની જાવશકતા છે તે નિર્મલ બુદ્ધિને
 પ્રકાર બીતાના દ્વિતીય જ્ઞાપમાં સ્વસ્તર બતાવ્યો છે જગવાન્ અર્જુનને બુદ્ધિયોજ
 દાન કરે છે કારણ કે એ મુન્દર હોય તોજ સર્વ ધર્મ જપ, તપ, દાન વ્રત, મર્ચાભર્મના
 સાધન, કર્મભર્મના સાધન, જ્ઞાનભર્મના સાધન, યોગભર્મના સાધન, પુરિભર્મના સાધ
 નાદિ સર્વ કાર્ય શક્ય થાય છે (૫)

મૂલમ્ —તદ્વાશ ઇવ ગીતાયાં સર્વનાશો નિરૂપિતઃ ।

અતો બુદ્ધિ સુસંરક્ષ્યા માવમાવનકારણમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—બુદ્ધિના નાશથી સર્વનો નાશ થાય છે એમ શ્રીમદ્ભગવાદગ્રીવાજ
 નિરૂપ્ય કર્યું છે, તેથી સર્વજાણી ઉપચિત્તું કારણ રૂપ જે બુદ્ધિ તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરે.
 વિચેચન.—જગવાન્ ગ્રીવાજમાં બુદ્ધિનાય કેમ થાય છે તે કહે છે કે—

પ્યાપતો વિપયાપુર્ત સદ્સ્તેષૂપજાપતે । સદ્ગાત્સનાયતે કામા કામાત્ક્રોધોઽમિજાપતે ॥૧॥
 ક્રોધાગ્રપતિ સમોદ સમોદાત્ સ્તિવિષ્મય । સ્તિવિષ્મયાદ્બુદ્ધિનાશા બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણયતિર ।
 અર્થ—‘વિષયોનું જ્ઞાન કરવાથી પુરુષનો સજ (બાસહિત) તેઓમાં થાય છે તે
 વિષયમાં જ્ઞાસહિત સ્વાધી તેમને અર્થ કામ [લીલ ઇચ્છા] થાય છે તે ક્લીશ્મૂત ભલી
 નથી તે તેથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, ક્રોધથી સમોદ ઉત્પન્ન થાય છે સમોદથી સ્મૃતિમાં વિષ્મય
 થાય છે સ્મૃતિનો જ્ઞાન થવાથી બુદ્ધિનાશ થાય છે બુદ્ધિનાય થવાથી આત્માનો નાશ
 થાય છે” સ્મૃતિનો વિષ્મય થવાથી અજ્ઞાન થાય છે અજ્ઞાનથી લોકિક સસારને છ
 પાતાનો અધી લે છે એ સસાર પાલવા છપ અમલ્ય કાર્યો જગ કરે છે આ પ્રકારે
 સ્મૃતિનો જ્ઞાન થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે માટે બુદ્ધિની જ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી

મૂલમઃ—પ્રસાદમક્ષણૈર્નિત્યં સેવનાકરણૈરપિ ।

સત્સંજ્ઞેન સદા કૃષ્ણકથા શ્રવણકીર્તનૈઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—મહાપ્રસાદના ભક્ષણથી, નિત્ય ભગવત્સેવા કરવાથી, સત્સંગથી તથા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કર્યાથી તથા શ્રીકૃષ્ણની [લીલાનું] કીર્તન કર્યાથી બુદ્ધિનું રક્ષણ થઈ શકે છે. **વિવેચનઃ—**બુદ્ધિની રક્ષા કરવાના મુખ્ય પ્રકાર હવે બતાવે છે (૧) અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ ન કરવું. સદા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આરોગેલી પ્રસાદિત વસ્તુનું જ—મહાપ્રસાદનું જ ભક્ષણ કરવું. (૨) શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિત્ય કરવી. (૩) ભગવદ્વીયનો સંગ કરવો. (૪) દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો (૫) શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કરવું, લીલા તથા નામનું કીર્તન કરવું ત્યારેજ બુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે, અને પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે. (૭) **इति श्रीहरिरायजीविराचितमेकोनत्रिंशत्तमशिक्षापत्रश्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्**
શિક્ષાપત્ર ૩૦ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ ત્રિશત શિક્ષાપત્રમાં જેમ કર્મફલસિદ્ધિમાં દેશાદિ ષટ સાધન છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલસિદ્ધિમાં પણ દેશાદિ ષટ સાધનો છે. જે સાધનોનું પણ સાધન સત્સંગ છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે ઉપર બુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો. પરન્તુ કાલદોષ મહાન છે તે દોષથી બુદ્ધિ ન લોપાય ત્યારેજ બુદ્ધિ સુંદર રહે છે એ કહે છે.

મૂલમઃ—સ્મર્ત્તવ્યઃ સર્વદા કૃષ્ણો વિસ્મર્ત્તવ્યઃ જગત્ પુનઃ ।

પ્રપન્ચસ્મરણે કૃષ્ણસ્મૃતિર્નૈવ ભવેદિતિ ॥ ૧ ॥

પ્રયતેત તતો જીવસ્તદભાવાય સર્વથા ।

કૃષ્ણાર્થતાભાવનેન ગૃહાદેર્વિસ્મૃતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જગત્ પુનઃ વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં સુધી પ્રપન્ચનું સ્મરણ હોય છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણની સ્મૃતિ થતી નથી. (૧) પ્રપન્ચની વિસ્મૃતિને અર્થે જીવે સર્વથા યત્ન કરવો તેથી શ્રીકૃષ્ણને અર્થે સર્વ ક્રિયાની ભાવના કરીએ તો ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય **વિવેચન.**—સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણદેવજી કહે છે કે.—

તે સમાગ્યા મનુષ્યેષુ કૃતાર્થા નૃપ નિશ્ચિતમ્ । સ્મરન્તિ સ્મારયન્તિ ચે હરેર્નામ કલૌ યુગે ॥

અર્થઃ—હિ રાજન! જે કલિયુગમાં હરિનું નામ સ્મરે છે કે સ્મરણ કરાવે છે તે મનુષ્યો નિશ્ચય કૃતાર્થ અને ભાગ્યસહિત હોય છે. આ વચનાનુસાર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરનાર મહાભાગ્યશાલી છે. આ જગતમાં (અહન્તામમતાત્મક) સસારની વિસ્મૃતિ કર્તવ્ય છે. જ્યાં સુધી જગતમાં દેહસમ્બન્ધી અનેક કુટુંબ તથા ગૃહાદિકમાં મન આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં ચિત્ત લીન થતું નથી તેથી પ્રપન્ચને જોઇ, એવો વિચાર કરવો કે, ‘આ પ્રપન્ચનું કારણ, સર્વના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ છે, આ પ્રપન્ચ શ્રીકૃષ્ણનું અલૌકિક માહાત્મ્ય સૂચવે છે, આ પ્રપન્ચના કર્તા શ્રીકૃષ્ણ છે

તેથી પ્રપન્નના પશુ કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું જોઈએ,' એ પ્રકારે પ્રપન્નને વિસ્તૃત શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું (૧) શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ ઉદ્ભવે એવો પ્રયત્ન સર્વથા કરવો. શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં આવવુદ્ધિ થાય તે અર્થે ગૃહાદિકમાં, શ્રી પુત્રમાં, ધનાદિક અદન્તામમતાનો ત્યાગ કરવો. આપણા શ્રી, પુત્ર, ગૃહ, ધનાદિક તથા આપણા કે સહિત જે કંઈ હોય તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં વિનિયોજવું, સર્વ ક્રિયા શ્રીકૃષ્ણને અર્પી કરવી. આ પ્રકારે સસારના પદાર્થોમાંથી અદન્તામમતા દૂર થઈ શ્રીકૃષ્ણમાં વિજ્ઞાનાસક્તિ થશે જે કંઈ ભગવદ્ભાવમાં આધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ગૃહાદિકની વિસ્તૃત સેવાનો આ જોડ ઉપાય છે (૨)

શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણમાં સસારના પદાર્થો ભી પુત્ર, ગૃહ, વિત્ત, દેહાદિક ઉપરની અદન્તામમતા અપ્પાત્તિ થાય છે એ અદન્તામમતા દૂર કરવા એક ઉપાય ઉપર જતાઓ કે જે અદન્તામમતાના પદાર્થોને ભગવત્સેવામાં વિનિયોજીએ ભી પુત્ર, ગૃહ, વિત્ત, દેહ, આત્મા ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો ત્યારા નથી પણ ભગવાનના છે તેથી મારા સુખાર્થે એમનો ઉપયોગ ન થશે 'તેથી' પણ સવના પોષણ કરતાં સર્વભોક્તા સવહતાં, સર્વનિવન્તા સર્વના પતિ એવા શ્રીકૃષ્ણના ઉત્ત્તેજ એમનો વિનિયોગ કરવો એટલે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં આપણા સમગ્રની જો ભી, પુત્ર, વિત્તાદિક કે તેને વિનિયોજીએ ત્યારે આપણી અદન્તામમતા એમના ઉપરથી ખસી જઈ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જાય વસ્તુતઃ સમ્મય છે એમ જ્ઞાન થાય છે ગૃહાદિકની વિસ્તૃતિનો આ એક પ્રકાર જતાઓ કરે નું પ્રકાર જતાએ છે કે ગૃહાદિક આધક છે તેથી એમનો સવથા ત્યાગ કરી શુદ્ધ હૃદયની ભવ્ય કરી હરિમાં કામ રમેહ ભગાદિકાવ રાખવાથી તથા સવ પ્રપન્નના પદાર્થો ભગવાનની લીલા થઈ જઈ છે એવી ભાવનાથી ગૃહાદિકની વિસ્તૃતિ થાય છે

મૂલમ્ —અથવા યાધકત્વેન ત્યાગમાવનયા પુનઃ ।
અસ્થપ્ન્દાદ્દેતમાયેન કામાધ્યાયેશતો હરો ॥ ૬ ॥

પ્રાપચ્ચિકપદાર્થેષુ લીલાસ્ટિત્વમાયનાત્ ।

શબ્દાર્થ —અથવા (ગૃહાદિકમાં) આધકપણાથી ત્યાગની ભાવના કરી, ભગવાન (શુદ્ધ) અદ્વૈતની ભાવના કરી, હરિમાં કામાદિકના આલેશથી, અને પ્રપન્નના સર્વ પદાર્થોમાં લીલાસ્ટિત્વવાળી ભાવનાથી ગૃહાદિકની વિસ્તૃતિ થાય છે.

૧ ભગવાન શુદ્ધ-અદ્વૈત, અદ્વૈત શ્રીવત્સભાગ્યજનો શુદ્ધાદ્વૈતને નામે ઓળખાય છે તે એક અદ્વૈત શુદ્ધ છે એટલે માન્યરહિત છે બધા જગદ્ગુણ (જન્યમાર્ગીય યાદરાદિ જેમ બ્રહ્માનાં ચારણ પ્રયોજન સ્વીકારે છે તેવી માન્યતા કમ સીક્ષતા વિન્યા) પરિણામ પામે છે બધા પોતેજ પોતામાં કાંઈ પણ ભદતો વિકાર ન થાય એમ અલોકિક પ્રકારે જગદ્ગુણે પરિણામ પામે છે. બ્રહ્મ-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૂજ્ય પ્રકૃષ્ટાત્મ પોતેજ અવિદ્યુત રહિત જગદ્ગુણે જલ જલ છે તેથી સર્વ જગત શુદ્ધ ભવ વદાય છે સર્વ જગત શ્રીકૃષ્ણ છે એવો ભાવ તે શુદ્ધાદ્વૈતનો ભાવ હોવાય છે (શ્રીમદ્ગુણાધ્યાય-૧૨ વર્ગ-૨ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે કમ, ક્રોધ, ભય, રમેહ કૌત્ય, સમ્મય ઇત્યાદિ સવ ભાવ, લીલા પદાર્થોમાં ન રાખવા, પણ પ્રભુમાં રાખવા, ભી પુત્રાદિક સાથે કામરમેહાદિક ન કરવા. પણ પ્રભુ સાથે રમેહ કરવો આમ પ્રભુમાં રમેહ કામાદિક કરવાથી પ્રભુની સાથે તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ આ સર્વ જગત પ્રભુની કીર્તિના ભાવ છે સર્વ પદાર્થ ભગવાનના લીલાસમન્થી છે ભગવાનના રમણાર્થે આ સાષ્ટ છે એમ સર્વ પ્રાપચ્ચિક પદાર્થોમાં ભગવાનની તન્મયતાની ભાવના કરવી

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં સ્ત્રીપુત્રાદિક તથા દેશ ખાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ અદ્વૈત વિચારી-શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સ્થલે સદા વિરાજે છે એમ વિચારી-કામાદિકનો આવેશ પ્રભુમાં કરાવે, જેમ કોઈ લૌકિક સસારી જીવ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ગૃહકુટુંબાદિકમાં ગળે છે તથા અષ્ટપ્રહર પોતાના સસારના પદાર્થોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે-એમની જ ટહેલ ઉઠાવ્યા કરે છે-તેમ વૈષ્ણવે લૌકિક પદાર્થોમાંથી પોતાના કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ઉઠાવી લઈ શ્રીકૃષ્ણનાં એ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ રાખવા, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અષ્ટ પ્રહર મગ્યા રહેવું. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નન્દસુત્રુ મ્હારે ત્યાં ખિરાજે છે, તો એમને સેવામાં કેવી રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય એમને કેવી રીતે કોઈ પણ જાતનો શ્રમ ન થાય' એ પ્રકારના વિચારો તથા કાર્યો દાસજન-ભક્ત વૈષ્ણવના મનમાં નિરન્તર ચાલી રહેવા જોઈએ. 'આજે શ્રીકૃષ્ણને આવા વસ્ત્ર તથા આવી સામગ્રી ધરાવવી જોઈએ. આજે આવો ઉત્સવ છે તેથી આવી સામગ્રી શ્રીકૃષ્ણને આરોગાવવી જોઈએ.' એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણને વિવિધ ભોગ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય તેવા વિચારો તથા તેવીજ ક્રિયાઓમાં વૈષ્ણવે અષ્ટપ્રહર લીન થઈ રહેવું આમ શ્રીકૃષ્ણસેવામાં ચિત્ત વ્યથ થવાથી ધીમે ધીમે પ્રપચની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે આવા પ્રપચના પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિની ભાવના કરવી તેમાં મુખ્ય વિચાર એ રાખવો કે 'શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થોનો વિનિયોગ છે તે સ્વરૂપાત્મક છે, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થોનો ઉપયોગ થતો નથી તે માયા સમ્બન્ધી, પદાર્થ આસુરી છે.'

મૂલમ:—કૃષ્ણસન્નિહિતો દેશઃ કાલઃ સત્સંગ્હેતુકઃ ॥ ૪ ॥

દ્રવ્યં સર્વસ્વમેવાત્ર કર્તાભિમતિવર્જિતઃ ।

મન્ત્રાઃ શ્રીકૃષ્ણનામાનિ ગુણલીલાસમન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

કર્માણિ કૃષ્ણસેવૈવ સર્વસાધનસંગ્રહઃ ।

एतच्छट्कस्य भक्तो हि सत्सङ्गः साधनं मतम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા હોય તે દેશ, સત્સંગના કારણરૂપ કાલ, આપણુ સર્વસ્વ-દ્રવ્ય, અભિમાનરહિત કર્તા, શ્રીકૃષ્ણના નામ તથા શુભ લીલાયુક્ત મન્ત્રો, સર્વ સાધનના સંગ્રહરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ કર્મ-ભક્તિમાર્ગમાં આ છ પદાર્થ (દેશ કાલ દ્રવ્ય કર્તા મન્ત્ર તથા કર્મ) નું સાધન નિશ્ચય સત્સંગ છે.

વિવેચન:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ ખિરાજે છે તે દેશ ઉત્તમ છે જે કાલમાં ભગવદ્દીયોના સમાગમ થાય તે કાલ ઉત્તમ છે, પ્રથમ સ્કન્ધમાં શૌનક કહે છે કે.—“ ભગવાન્ના સંગ કરનારા ભગવદ્દીયોના સંગની એક ક્ષણ સમાન સ્વર્ગની તથા મોક્ષની તુલના કરી શકાતી નથી, તો પછી મનુષ્યના આશિષરૂપ રાજ્યાદિક તો ભગવદ્દીયોના સંગ સમાન ન હોઈ શકે એમાં શું કહેવું ? ” આ વાક્યાનુસાર સત્સંગની સમાન સ્વર્ગ તથા મોક્ષ પર્યન્ત સુખ પણ નથી. તેથી જે કાલમાં સત્સંગ થાય તે સમય અત્યુત્તમ.

ભણવેા. દ્રવ્યમાં મમત્વ રાખવું તેમજ કાર્ય કરવામાં અસિમાન-અઢભાવ, અઢકર-રાખવો-એ બન્ને (મમત્વ, અને અઢભાવ) બાધક છે. તેથી જોમનો ત્યાગ કરવો સર્વ મન્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે તે જ સર્વોપરિ તથા મહામત્ર છે. જન્ય (મનુષ્ય તથા દેવતા) ના શુભચાન કરતા શ્રીકૃષ્ણના બનેકે શુભ તથા લીલાતુ જાન ક્રેષ્ઠ છે. અષ્ટમ સ્ક ધર્માં મુકાબાર્ કહે છે કે—

અર્થ—‘ મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ, કાલ અને દ્રવ્યથી જે કંઈ અપૂર્ણ હોય છે તે સર્વ તમારા નામના કીર્તનથી પૂર્ણ થાય છે. જે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણનું નામ લેવાર સર્વ મન્ત્ર કરી ચુકે છે શ્રીકૃષ્ણાંકુલ કહે છે કે—અર્થ—“ કે હરિ !’ બાપના નામનો અર્થ જે વેદ કહે છે કે ‘ હરિ સર્વના દુષ્ટના હર્તા છે,’ તેના દુર્લભ્યાર કદ છ તેથી હે નામ ! જે વેદાનુસાર અર્થ પ્રમાણે બાપ સર્વ દુષ્ટનું હરણ કરનારા છે. તો તેજ પ્રમાણે કહે થાણે, અર્થાત તમારા ‘ હરિ’ જે નામના અર્થ પ્રમાણે તમે સર્વ દુષ્ટ હરણ કરો ! બાપના નામનો અન્યથા અર્થ આ થાણે !” શ્રીકૃષ્ણનું નામ સર્વ વેદો કૃતિઓનો સાર છે. જે નામ દેવામાંજ સર્વ મત્ર બાવી બાય છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જે ઉત્તમોત્તમ કર્મ છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવામાંજ સર્વ સાધન થઈ બાય છે. અષ્ટમ સ્ક-ધર્માં પ્રણય કહે છે કે—“ જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલનું સિંચન કરવાથી સર્વ યાગ્ય જોમાં જલની તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જોક વિષ્ણુની આરાધના કરવામાં જન્ય (જર્ણ) દેવની તેમજ આદ્રમાંની તૃપ્તિ થઈ બાય છે.” અર્થાત વૃક્ષના મૂલમાં જલ ન સિંચતો વૃક્ષની યાગ્યોમાં જલ સિંચાય તો જન્ય બધે બાય છે—ઉલટો બગાડ થાય છે. તેમ જોક મુલ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરોષોત્તમ રસાત્મક પ્રભુની સેવા રચણ જન્ય દેવની આરાધના થાય તો કશું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી જોમ ન કરતાં મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણની સેવા કર્યાંથી શ્રીકૃષ્ણને પરાધીન સર્વ દેવોની તૃપ્તિ થાય છે. પરન્તુ જેમ યાગ્યોને જલની તૃપ્તિ થતી મૂલને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ જન્ય સર્વ દેવોની આરાધનાથી મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થતા નથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા ત્પણ જન્યદેવની આરાધના કરવી જે વિધિપૂર્વક નથી તેથી જોક શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય સેવા કરવી જોજ સર્વોપરિ શિદ્ધાત છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા જ સર્વ કર્મમાં મુખ્ય છે. સર્વ સાધનના સમહરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ શીશ સાત સ્થંભ શ્રીવલ્લભકુલાદિ સ્વરૂપ બધાં વિરાજે તે દેશ ઉત્તમ છે (૧) સત્સજ પ્રાપ્ત થાય જે મહ ઉત્તમ છે (૨) પ્રભુમાં વિનિયોબ્યતુ દ્રવ્ય ઉત્તમ છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણનું નામ, શ્રીકૃષ્ણની લીલા, શ્રીકૃષ્ણનું ચમુચાન જે સર્વોપરિ છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જોજ સર્વોપરિ કર્મ છે (૬) જા પદ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ ભગવદીયોનો સજ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ સત્તમધર્મી શ્રીકૃષ્ણ સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે (૬)

મૂલમ્—ટૃણસાસિખ્યદેશે તુ પતસ્તિષ્ઠન્તિ સાધવ ।

કાલ સત્સન્નહેતુસ્તુ મિલિતૈસ્તૈરુદોસિ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—સાધુપુરુષો શ્રીકૃષ્ણની સત્તિષ્ઠિના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સત્યુત્થના મત્સાથી સત્સત્તના કારણરૂપ કાલનો ઉદય થાય છે (૭)

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય લગવહીય શ્રીકૃષ્ણની નિકટના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વિરાજે છે ત્યાં લગવહીય પણ દર્શનસેવાર્થે રહે છે. ત્યાં કાલનું સામર્થ્ય આપી શકતું નથી. તેથી શ્રીગોવર્દનનાથજી, સાત સ્વરૂપ, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મન્દિર હોય છે ત્યાં લગવહીય મલી શકે છે. ત્યારેજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે જ ઉપર ખતાવેલી દેશની તથા કાલની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સર્વસ્વસ્યોપયોગોઽપિ સિદ્ધયેત્સદ્બુદ્ધિસ્તુભિઃ ।

અભિમાનનિવૃત્તિસ્તુ તદાશ્રયવતામિહ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સુન્દર બુદ્ધિનું જ્ઞાન કરનાર લગવહીયોથી સર્વસ્વનો (દ્રવ્યાદેનો) ઉપયોગ (શ્રીકૃષ્ણસેવામાં) થઈ શકે છે. (એ પ્રકારે દ્રવ્યની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.) એમના આશ્રય કરનારના અભિમાનની નિવૃત્તિ પણ અહિં થાય છે (એ પ્રકારે કર્તા અભિમાન રહિત થઈ ઉત્તમ થાય છે.) **વિવેચન:**—એવા પ્રભુ અને લગવહીય જ્યાં વિરાજે છે ત્યાં સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે, સર્વ તાદશીયના સંગથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. પ્રભુનો આશ્રય સિદ્ધ થાય ત્યારે અજ્ઞાનથી થતું અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે. લગવહીયનો આશ્રય કરે તો સર્વ સિદ્ધ થાય [૮]

મૂલમ્:—કૃષ્ણનામસ્વરૂપાદિજ્ઞાનં તુ તત્ત્વ એવં હિ ।

ભગવત્સેવનં વાપિ પુરુષાર્થસ્તદૈવં હિ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણનું નામ તથા સ્વરૂપાદિકનું જ્ઞાન પણ તેથીજ થાય છે અને પુરુષાર્થરૂપ એવી જ શ્રીકૃષ્ણ સેવા તે પણ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણના નામનું તથા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની સેવાને પરમ પુરુષાર્થરૂપ તથા ફલરૂપ જાણીએ, અને એમ જણાય તે પણ જ્યાંદે પ્રભુકૃપા કરે ત્યારે જ, સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજીએ કહેલું છે કે.—“શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીકૃષ્ણની માનસી સેવા પર-ઉત્તમ છે.” મનઃપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય, અને પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. આમ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે ત્યારે જ જાણીશું કે માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. તેથી ભગવત્સેવા પરમપુરુષાર્થરૂપ જાણી કરવી. [૯]

મૂલમ્:—યદા તથાવિધાઃ સન્તો દ્વિચન્તે સેવનોચતાઃ ।

અતઃ સત્સંગ્ એવાસિન્ સાર્ગે સર્વસ્ય સાધનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે એવા સેવનમાં [લગવહીયો] જોવામાં આવે છે, [ત્યારે ઉપર ખતાવેલા પદ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે] તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સત્સંગજ સર્વનું સાધન છે.

વિવેચન:—ઉપર ખતાવેલા પદ પદાર્થો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર એવા લગવહીયના સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે લગવહીય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થઈ સમજવી. શ્રી હરિચરણ કહે છે કે ‘અમારા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સત્સંગ જ સર્વોપરિ નિશ્ચય સાધન છે

તેથી નવરત્ન ધન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—અર્થ—“ તાદૃશીયતા સગમાં નિવેદન તો સ્મર્તવ્ય છે ” તેથી ભગવદ્દીવનો સગ કરવો. [૧૦]

મૂલમ્—સદમાવે સર્વથેવ ન કિચ્છિદિહ સિધ્યપ્રતિ ।

તસ્માત્પ્રયત્ન કર્તવ્ય સત્સક્કાય સુબુદ્ધિમિ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—સત્સગના અભાવમાં અથવા માર્ગમાં સર્વથા કશું સિદ્ધ થતું નથી તે સુન્દર બુદ્ધિવાળા હોવાએ સત્સગને અર્થ પ્રયત્ન કરવો એમનો. ૧૧

વિવેચન—ઉપર કહ્યા એવા ભગવત્સેવામાં ઉચિત—તત્પર ભગવદ્દીયોના સગ સર્વ સિદ્ધ થાય છે; અને એવા તદ્દીયના સગ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી. તેથી પ્રયત્ન કરીને ભગવતે સત્સગ પ્રાપ્ત કરવો. સત્સગ કરનાર વૈષ્ણવ ન સુબુદ્ધિમાન છે, એકાદશ સ્કન્ધ ભગવાન કહે છે કે—અર્થ—“ કે ઉદ્ધવ ! મને જેવી રીત સવ દુઃસગ વા આશક્તિને નાશ કરનાર સત્સગ વશ કરી શકે છે, તેમ નથી અને યોગ વશ કરી શકે તે, કે નર્મ સાંખ્ય કે, નથી ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય, કે તપ, કે ત્યાગ કે કૃપારામાદિક, કે ક્રિયા, કે જ્ઞાન, કે છ દો, કે નિષ્ક્રમ, કે વશ—અર્થમાંથી કેમ પણ સત્સગની સમાન વશ કરી શકે નથી.” આ વચનાનુસાર સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન યોગ, જ્ઞાન, વશ, છન્દ, સ્વાધ્યાયથી સાધન કરવાથી વશ થતા નથી, પણ સત્સગથી વશ થાય છે તેથી બુદ્ધિમાર્ગથી સત્સગ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવો.

મૂલમ્—અતઃ પ્યોક્તમાચાર્યૈર્હેરિસ્થાને તદીયકૈ ।

‘અદૂરે વિપ્રકર્યે વા યથા ચિત્ત ન બુધ્યતિ’ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ—તેથી ન શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પાતાના ભક્તિવર્ધિની જન્મ કહ્યું છે કે—“ હરિના સ્થાપનમાં ભગવદ્દીયો સહિત, સમીપમાં અથવા જે પ્રકારે ‘ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ રહેતું ” [૧૨] **વિવેચન—**અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્ધિની ધન્યમાં કહે છે કે—અર્થ—તેથી ત્યાગમાં દુઃસગથી તથા દુઃશાન્ત ભાવથી ઘણા બાધક આવે છે તેથી હરિ વિશાળતા હોય એવા સ્થાનમાં તદ્દીયના (ભગવદ્દીયો) સગમાં, હરિસ્થાનથી બહુ દૂર નિકટ પણ નહિ એમ જે પ્રકારે ચિત્ત ફિર્મ ન થાય એમ સ્થિતિ કરની. ” આ વચનાનુસાર અર્થ શ્રીકૃષ્ણજી વિશાળતા હોય ત્યાં તદ્દીય ભગવદ્દીયો સહિત સેવા કરવી જે પ્રકારે ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ દૂર ના નિકટમાં સ્થિતિ કરવી. જે પ્રકારે નિત્ય સેવા, દર્શનાદિ જાની આવે એમ નિકટ વા દૂર હરિસ્થાનમાં ભગવદ્દીયના સગમાં ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય એમ નિવાસ કરવો. (૧૨)

મૂલમ્—ચિત્તદોષે કય સેવા ચેતસ્તપ્રવળ ભવેત્ ।

અતો વિચાર કર્તવ્યઃ સર્વથેકમ્ વાસકૃત્ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તમાં દોષ પ્રવેશે તો પછી ‘ભગવાનમાં ચિત્તનું પરિણામ’ એમ સેવા કર્યાથી વધ શકે ? તેથી સર્વથા એક સ્થાનમાં (ભગવદ્દીય દોષ હરિસ્થાનમાં) વાસ થાય એવો વિચાર કર્તવ્ય છે **વિવેચન—**જો ચિત્તમાં અનેક પ્રકરના દોષ ઉદ્ભવે તો દોષમુક્ત ચિત્તથી સેવા વધ શકતી નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્ત

ક્રતાવલિ ગ્રન્થમાં તેથી જ એકાગ્રચિત્તથી સેવા કરવાનું કહે છે. અર્થ—“ચિત્તનું ભગવાનમાં પડેલાવું તે સેવા. એવી માનસી સેવાની સિદ્ધિને અર્થે તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સેવા કરવી.” એ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્તથી માનસી સેવા ભગવાનની કરવી એ જ પરમ ફલ છે. એવી ભગવત્સેવા કરવામાં દોષયુક્ત ચિત્ત ઉપયોગી નથી, તેથી ચિત્તમાં દોષનો આવેશ ન થવા દેવો. તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સેવા મન લગાડી કરવામાં આવે ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ રાત્રિદિવસ ચાલી રહી છે, તેમ વૈષ્ણવનું ચિત્ત અહ-નિશ ભગવત્સેવા રસમાં તદ્દીન થઈ રહે ત્યારે માનસી સેવા એને સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ જો તનુજ્ઞ વિત્તજ્ઞ સેવા કરતાં કરતાં ચિત્ત દુષ્ટ થાય તો અગ્રે ફલરૂપ (માનસી)સેવા સિદ્ધ ક્યાંથી થાય?

મૂલમ્:—બુદ્ધ્યા વિચાર્ય મત્પ્રોક્તં નિધાય હૃદિ સર્વથા ।

સ્વાર્થસમ્પત્તેય કાર્યો વાસ એકત્ર તત્પરૈઃ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ:—મહે જે કહ્યું છે તે સર્વથા હૃદયમાં સ્થાપન કરી, બુદ્ધિથી એનો વિચાર કરી, સ્વાર્થની પ્રાપ્તિને અર્થ તત્પર એવા ભગવદીયો સહિત એકત્રવાસ કરવો. (૧૪)

વિવેચન:—એકાન્તમાં સ્થિતિ કરી પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર ન થાય તો ભગવદીયના સંગમાં વિચાર કરવો. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—
અર્થ:—“બાધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તનાં વાસ ન કરવો. હરિ તો સર્વથી રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી” આ રીતે એકાન્તમાં વા ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્સેવા ભગવત્કથાદિક કરવા, તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનામૃત હૃદયમાં વિચારવા, અનેક પ્રકારના મુખ, દુઃખ, એમ કરતાં જો બાધ કરે તો શ્રીમહાપ્રભુજી વિશ્વાસપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે કે ‘કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધથી ચિન્તા મા કરશો. હરિ-ભગવાન-સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી !’ એ પ્રકારે એકાન્તમાં વૈષ્ણવે સેવા દર્શનાદિ સમય સેવા તથા દર્શન કરવા અને અનોસરમાં ભગવદીય સહિત સુન્દર બુદ્ધિથી ભગવત્કથાવાર્તાદિક કરવા. તેમજ શ્રી-આચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોનો વિચાર કરવો. (૧૪)

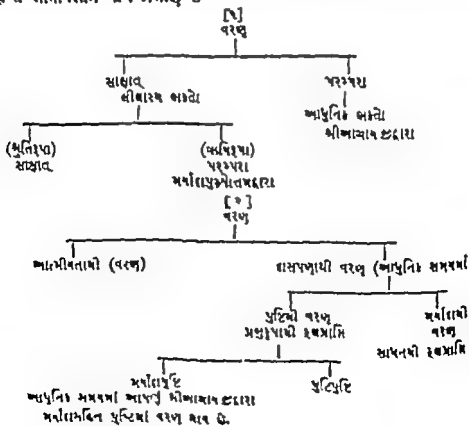
इति श्रीहरिरायजीविराचित त्रिशतित्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૧ મું.

ઉદ્દેશ:—આ એકત્રીયમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે કે.—વરણ એ પ્રકારનું છે, (૧) સાક્ષાત્ વરણ; (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થભક્તોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ હોય છે આધુનિક ભક્તોને વિષે (શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પરમ્પરાથી પ્રભુ વરણ કરે છે લીલાસ્થ ભક્તોમાં પણ એ વિભાગ છે (૧) શ્રુતિરૂપા ભક્તો, (૨) ઋષિરૂપા-અગ્નિ-કુમાર ભક્તો એમાં શ્રુતિરૂપાને વિષે સાક્ષાત્ વરણ પ્રભુએ કર્યું છે તથા ઋષિરૂપા (અગ્નિકુમાર)ને વિષે પરમ્પરાથી એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ વરણ કર્યું છે. વરણના પુનઃ એ પ્રકાર છે—(૧) આત્મીયપણાથી વરણ અને (૨) દાસપણાથી વરણ એમાં અવતારદશામાં આત્મીયપણાથી વળુ થયું છે, તથા અનવતારદશામાં (હાલમાં) દાસપણાથી વરણ થાય છે દાસપણાના વરણમાં એ પ્રકાર છે—(૧) મર્યાદાથી વરણ તથા (૨) પુષ્ટિથી વરણ મર્યાદા રીતિએ જે વરણ થાય છે તેમાં સાધન નિષ્ઠાથી ફલ છે. પુષ્ટિ

રીતિએ જે વસ્તુ યાચ છે તેમાં અનુબ્રહ્મથી-કૃપાથી કૃત યાચ છે પુષ્ટિના વસ્તુમાં પણ પ્રકાર હોય છે-(૧) મર્ચાદાપુષ્ટિનું વસ્તુ તથા (૨) પુષ્ટિપુષ્ટિનું વસ્તુ તેમાં વ્યાપ્તિ તેા શ્રીજ્ઞાચાર્યજીના અનુબ્રહ્મથી મર્ચાદાસહિત પુષ્ટિમાં અંગીકૃત થઈ જાય છે તેથી શ્રીજ્ઞાચાર્યજી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞાએ મર્ચાદા છે તે આપણને હિતવારી છે આપણા પ્રભુ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ છે તે સકલની આ લોક તથા પરલોકસમગ્ર ખી સકલ ચિત્ત દર કરે છે તેથી આપણે નિમ્નિત્ત રહેવું આ માર્ગમાં શ્રીભગવાનની સેવા, કષ્ટ, પ્રવૃત્તિ નાદિ સર્વ આર્તિથી યાચ તે જ સુખ્ય ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત યાચ છે વિપ્રયોગ-આર્તિ એક પ્રભુથી આપણને વિપ્રયોગ થયો છે તેા આપણે જોમના કર્મન ક્યારે કરીશું જોમની જેવ તથા જોમની હોવાનો રસ ક્યારે અનુભવીશું ? ઉત્પાદિ તાપ-કહેશ, જો તાપ કહેશ આર્તિ-વિના, સેવા કયા તથા જીવગાનાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય સુખ્ય ક્ષેત્ર આખી યાચ નહીં પણ ન્યૂન ક્ષેત્ર (સામુદાય વા ભગવાનમાં હવ)નું જ્ઞાન કરે છે જો આર્તિ સિદ્ધ થયો હોય તો જો છે કે ભગવદીયોના સમર્થ જોહાન્ટ ક્ષેત્રે બેસી જીવની નિસ્થાધનતાનો વિચાર કરવો યશસ્વિતાવના કરવો, શ્રીમદ્દાપ્રભુજી તથા શ્રીજીસાંઈજીએ ક્ષેત્રા મય તેમજ સુદિ સ્તુત શ્રીમુખાધિનીજી, નિજ ધાદિ મન્યનો પાક કરવો તેમજ પુષ્ટિમાર્ગનું રક્ષણ સમજવો ભગવદીયો પાસેથી જોના મૂલ્ય સમજવા ત્યારે વિપ્રયોગાભિસ્વરૂપ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કૃપ કરી વિપ્રયોગ-આર્તિનું જ્ઞાન કરે આ માર્ગ નિસ્થાધન ક્ષેત્રાત્મક છે " વસ્તુના પ્રાપ્ત સુદિષ્ટ ભાગવિભાગ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્:—નિ:સાધનફલે માર્ગે વલં નૈવોપયુજ્યતે ।

સાધનાનામતો નાયમાત્મેત્યેષોદિતા શ્રુતિ: ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—નિ:સાધનના ફલરૂપ એવા આ માર્ગમાં [પુષ્ટિમાર્ગમાં] સાધનનું ખલ ઉપયોગી નથી તેથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—અર્થ—“આ આત્મા (પરમાત્મા) પ્રવચનથી લભ્ય નથી. બુદ્ધિથી લભ્ય નથી, બહુ શ્રુતથી—જ્ઞાનથી લભ્ય નથી, પણ તે જીવધીજ આ આત્મા લભ્ય છે કે જેને આ આત્મા (પરમાત્મા) વરે છે. તેવા વૃત્ત જીવનેજ આ આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે.” એ શ્રુત્યનુસાર આ આત્મા—પરમાત્મા પ્રભુ જે જીવનું વરણ કરે છે તેનાથીજ પ્રભુ લભ્ય છે. **વિવેચન**—આ પુષ્ટિમાર્ગ સાધનસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે, જીવ પોતાના બલથી કોટાનકોટિ સાધન કરે તો પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી તેથી શ્રુતિમાં સાધનનો નિષેધ કહ્યો છે. મર્યાદામાર્ગમાં સાધનની કૃતાર્થતા હોઈ શકે પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ભગવાન જ્યારે જીવનું વરણ કરે ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય, મર્યાદામાર્ગમાં પ્રભુની જેટલી કૃપા તેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય, પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પુષ્ટિ તથા મર્યાદામાર્ગનું આ તારતમ્ય અગ્રે નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—કિન્તુ સર્વસ્ય સૂલં હિ હરેર્વરણમુચ્યતે ।

યથૈવ વૃણ્ણતે કૃણ્ણસ્તથા તિષ્ઠતિ વૈ જન: ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—કિન્તુ હરિનું વરણ સર્વનું મૂળ કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ જે પ્રકારે જીવને વરે છે તે પ્રકારે જીવ નિશ્ચય સ્થિતિ કરે છે, (૨) **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ શ્રી હરિના વરણથી થાય છે. જીવના સાધનથી સાધ્ય નથી, જે જીવનું જેવું વરણ ભગવાન કરે છે તે પ્રકારે એ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે છે [૨]

મૂલમ્:—વરણં તુ દ્વિધા સાક્ષાત્પાસ્પર્યવિભેદત: ।

લીલાસ્થિતેષુ વૈ સાક્ષાદન્યેષ્વસ્તિ પરમ્પરા ॥ ૩ ॥

પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલ જીવકૃતસાધનસાધ્ય નથી. ભગવાનના વરણથી ફલ સિદ્ધ થાય છે. એવરણ બે પ્રકારનું છે.

શબ્દાર્થ:—વરણ બે પ્રકારનું છે. [૧] સાક્ષાત્ વરણ (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થિત ભકતોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ થાય છે. અને અન્ય ભકતોને વિષે પરમ્પરાથી વરણ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની લીલાસ્થિત સુષ્ટિને વિષે સાક્ષાત્ વરણ અને અન્યમાં પરમ્પરાથી વરણ એ બે પ્રકારના વરણ છે, [૩]

મૂલમ્:—આચાર્યદ્વારકં તત્ર વરણં ન હરે: સ્વત: ।

લીલસ્થેષ્વપિ ભક્તેષુ વૃત્તેદ્વૌવિધ્યમીક્ષ્યતે ॥ ૪ ॥

સાક્ષાચ્છૃતિષુ હરિણા વરણં વહિસૂનુષુ ।

પરમ્પરાપ્રકારેણ મર્યાદાપુરુષોત્તમાત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા હરિનું વરણ થાય છે. તે સ્વત: [વરણ] નથી, પણ

પરમ્પરાથી વરણ ચમેહું કહેવાય છે હીલાસ્થિત બઠતોને વિષે જે વરણ માય છે તે બે પ્રકારનું છે મુતિરૂપા (ગોપીબન) બઠતોને વિષે હરિએ સાક્ષાત્ વરણ કર્યું છે અને અખિ-
કુમાર (ઋષિરૂપા) ગોપીબન બઠતોને વિષે પરમ્પરાથી-મર્ધાદાપુરુષોત્તમ [શ્રીરામચન્દ્રજી]
દ્વારા હરિએ વરણ કર્યું છે (૪-૫) વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે જીવને વરણ થયું
છે તે સ્વત વરણ નથી પણ પરમ્પરાથી [શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા] હરિ જીવને વરે છે
શ્રીકૃષ્ણની હીલાસુદિ વિષે પોતે બે પ્રકારના વરણ કર્યા છે [૧] સાક્ષાત્ (૨) પરમ્પરાથી.
શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં મુતિરૂપા (ગોપીબન) બઠતોનું વરણ બગવાને સાક્ષાત્-પોતે કર્યું છે.
મુતિજીને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણથી વરપ્રાપ્તિ થઈ જે વાત બદ્ધામનપુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે.
ઋષિરૂપા સોળ હજાર અખિકુમારનું વરણ પરમ્પરાથી જોટલે મર્ધાદાપુરુષોત્તમ (શ્રીરામ-
ચન્દ્રજી) દ્વારા થયું છે જે વાતમાં રામાયણમાં પ્રસિદ્ધ છે જે પ્રકારે હીલાસુદિને વિષે
પણ બે પ્રકારના વરણ છે (૪-૫)

મૂલમ્—અન્યથાપ્યત્ર મેદોઽસ્તિ દાસતાત્મીયતાદિભિઃ ।

આત્મીયસ્વેનાવતારે દાસત્વેનાન્યદા ઘૃતિઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—અન્ય પ્રકારે પણ જનવરણમાં ઢાસતા તથા આત્મીયતા જેમ બે પ્રકારનો
લેહ છે જનવતારદશામાં આત્મીયતાથી વરણ છે અને જનવતારદશામાં ઢાસતાથી વરણ છે.
વિવેચન—સાક્ષાત્ તથા પરમ્પરા જેમ બે લેહ ઉપરાન્ત વરણના અન્ય બે પ્રકાર
રના લેહ છે જેક આત્મીય વરણ અને જેક ઢાસતાવથી વરણ. જનવતારદશામાં બગવાનના
સમ્બન્ધીજીને જે વરણ માય છે તેને આત્મીય વરણ કહે છે જનવતારદશામાં ઢાસતાવ
માય ત્યારે વરણ માય છે (૬)

મૂલમ્—દાસત્વેઽપ્યસ્તિ મેદો હિ મર્યાદાપુષ્ટિમેદત્ ।

અતો ન જીવસ્વાતન્ત્ર્ય દાસત્વાદ્દિ નિસર્ગતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—ઢાસપણના વરણમાં પણ મર્ધાદાથી વરણ તથા પુષ્ટિથી વરણ જેમ
બે પ્રકારના લેહ છે તેથી જીવને સ્વભાવથી ઢાસત્વ છે અને તેથીજ સ્વતન્ત્રતા નથી (૭)
વિવેચન—ઢાસભાવમાં બે પ્રકાર છે જેક મર્ધાદા તથા જેક પુષ્ટિથી વરણ. ઢાસત્વ
ધર્મ જીવમાં સ્વભાવથી છે તેથી સ્વતન્ત્ર નથી જીવ ઢાસત્વધર્મથી પ્રભુનો સમ્બન્ધી
માય છે તેથી ઢાસત્વધર્મ સર્વથી અધિક છે (૭)

મૂલમ્—યથા ઘૃતિસ્તથા સર્વે કૃષ્ણસ્તસ્ય કરોતિ હિ ।

૧ શ્રીરામચન્દ્રજી અચારે વનવાસ કરતા ચાલ્યા જતા ત્યારે જેવાક અખિકુમારે શ્રીરામચન્દ્રજી
સોન્દરથી મોહ પામ્યા અને શ્રીરામચન્દ્રજીની પાસે જઈ વિનંતિ કરી કે તે પ્રભુ ! અમારે બાપનો
અવસન કરેલો છે શ્રીરામચન્દ્રજીને કયું કે આ જનવાસમાં તો તમારો જે અનોરથ મ્હારાથી પરિ-
પૂજ થઈ સો જેમ નથી કારણ કે હું એકાત્મીયનું પણ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં તમારો અનોરથ પરિપૂર્ણ
થો જે અખિકુમાર આ વચનાનુસાર ન કરાવજીને ત્યાં સોળહજાર કુમારિજીઓનું ૧૫ પરી શ્રી-
રામચન્દ્રજી સેવા કરનાર રાસીરે રજા દતા અને એમનો અનોરથ પણ પોતે પરિપૂર્ણ થો. બે પ્રકારે
મર્ધાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુને જે અખિકુમારોનું વરણ કર્યું હતું.

મર્યાદાયાં વૃતૌ તસ્ય ભવેત્ સાધનનિષ્ઠતા ॥ ૮ ॥

પુષ્ટાવનુગ્રહે દૃષ્ટિસ્તયૈવ સકલં પુનઃ ।

વયં ત્વનુગ્રહાચાર્યૈઃ પુષ્ટૌ મર્યાદયા સહ ॥ ૯ ॥

અઙ્ગીકૃતિસમર્યાદૈઃ સર્વેઽપ્યઙ્ગીકૃતાઃ સ્વતઃ ।

અતસ્તદુક્તમર્યાદાસ્થિતિર્હિ હિતકારિણી ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાથઃ—જે જીવનું જેવું વરણ છે તેવું સર્વ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે. જેનું મર્યાદામાં વરણ છે તેને સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે. પુષ્ટિમાં જેનું વરણ હોય છે તેની દૃષ્ટિ અનુગ્રહમાં થાય છે. તે અનુગ્રહની કૃપાની દૃષ્ટિથી તેનું સર્વ સિદ્ધ થાય છે. આપણુ સર્વને તો અંગીકારમાં મર્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. તેથી એમના વચનામૃતની મર્યાદામાં સ્થિતિ રાખવી તે આપણુ હિત કરનારી છે. (૮-૯-૧૦)

વિવેચનઃ—જેવી જેવી વૃત્તિ (વરણ) તે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ તેને ફલદાન કરે છે. એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદાઅન્યમાં કહી છેઃ—એ વચનાનુસાર પ્રવાહી સૃષ્ટિ, પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી મનથી સર્જી છે એ સૃષ્ટિને સંસાર ફલ પ્રાપ્ત છે, પ્રભુએ વચનથી વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી. એ સૃષ્ટિનું ફલ સત્યલોક (મોક્ષ) છે. ભગવાને નિજ શ્રીઅંગમાંથી જે સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ કહેવાય છે, એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ ભગવત્સેવા કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે. એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિનું ફલ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ છે. એ પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવો ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવાને જ પ્રકટયા છે, અન્ય કોઈ કાર્ય કરવાને અર્થ નહિ. એ પુષ્ટિજીવોના શરીર સ્વરૂપથી, શુભથી તથા લિંગથી ભગવાનનો જેવા સુંદર છે, એમને રોગ, પીડા, તથા ઉપદ્રવાદિ, દુઃખ આપી શકતા નથી, એ પ્રકારે જેવો જીવ તેવી જ તેની ક્રિયા અને તે પ્રકારે જ શ્રીકૃષ્ણ તેને ફલદાન કરે છે. જે જીવનું વરણ મર્યાદામાં થયું છે તે જીવની નિષ્ઠા સાધનમાં થાય છે, અને તેથી તે જીવ એમ ઇચ્છા કરે છે કે ‘અમુક સાધન કરીશ તો અમુક ફલ મને પ્રાપ્ત થશે.’ જે જીવનું વરણ ભગવાને પુષ્ટિ-માર્ગમાં કર્યું છે તે જીવ પ્રભુનો અનુગ્રહ ભોંધી રહે છે. એ જીવ સર્વ કર્મકરે, ભગવદ્ધર્મ પણ પાલે પરન્તુ મનમાં ‘હું સાધન કરું છું તેથી મને ફલ પ્રાપ્ત થાય છે’ એમ સ્વકૃત સાધનબલનો વિચાર કરતો નથી. એ પુષ્ટિ જીવ નિઃસાધન-નિષ્કિચન થાય છે. એ જીવ એમ જ જાણે છે કે ‘પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારેજ મ્હારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.’ એ પ્રકારે સર્વ સ્થળે સર્વકાર્યમાં પ્રભુનો અનુગ્રહ જાંચી રહે છે. (૯)

પુષ્ટિમાર્ગમાં જેનું વરણ થયું છે એવો જીવ પોતાનું સર્વકર્તૃત્વ પ્રભુનું છે એમ સમજે છે. એ જીવ જે કંઈ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે તે પોતાના સાધનબલથી થયું છે એમ સ્વીકારતો નથી સર્વ ફલમાં, સર્વ કોઈ કાર્યમાં ભગવત્કૃપાનું જ બલ જાંચી રહે છે એ જીવના સાધન તથા ફલ એ બંને ભગવાન પોતે જ થઈ જાય છે ‘મ્હારું સાધન તથા ફલ ઉભય ભગવાનથીજ થાય છે’ એમ દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે.

અનુગ્રહરૂપ શ્રીઆચાર્યજીએ આપણને પુષ્ટિમાર્ગમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીશુસાઈજી શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ આપે છે કે.—‘અઙ્ગીકૃતૌ સમર્યાદઃ’ અર્થઃ—અંગીકારમાં પણ મર્યાદાસહિત પોતે (શ્રીઆચાર્યજી) છે. એ વાક્યાનુસાર

સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોનો અનીકાર, પોતાની સ્વતઃ મર્યાદાથી' કર્યો છે, તેથી શ્રીમાદ-
નાર્મજી મહાપ્રભુજીની ઉક્તિ પ્રમાણે સ્થિતિ કરવામાં વૈષ્ણવનું હિત યાય છે (૬-૧૦)

મૂલમ્—પુષ્ટિપ્રમુત્વાદસાક લૌકિકી પારલૌકિકી ।

સર્વોચ્ચિન્તા હરેરેવ નિશ્ચિન્તત્વ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—આપણી આ દોષ સંગ્રહ થી તથા પરલોકસંગ્રહથી સકલ ચિન્તા
પુષ્ટિપ્રમુત્વાદથી કરીને જ છે, તેથી નિશ્ચિન્તપણું વિચારણું (૧૧) વિવેચન—અમારું
પ્રભુ પુષ્ટ છે, તેથી પોતાની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવની લોકિક નૈરિકી સર્વ ચિન્તા
દૂર કરશે—એમ નિશ્ચય મનમાં રાખવો. આ પ્રકારે નિશ્ચિન્તપણું રાખવું

મૂલમ્—અતઃ પવોક્તમાચાર્યોર્નિજેષ્ઠાતઃ કરિષ્યતિ ।

નોપેક્ષતે નિજાનાર્ત્યન્યુ શ્રીગોકુલેશ્વર ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે—પોતાની તથા પોતાનાં ભક્તની
કૃષ્ણાથી સર્વ કષ્ટ કમવાનું કરશે.' કીનજન્યુ શ્રીગોકુલેશ્વર નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરવા
નથી (૧૨) વિવેચન—ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે નિશ્ચિત થઈ પ્રભુની કૃષ્ણા બાંધવો. નવરત્ન
અન્યમાં શ્રીનાર્મજીના વચનપ્રમુત છે કે—'સર્વેશ્વરસ્ય સર્વાત્મા નિલેષ્ઠાતઃ કરિષ્યતિ
'પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એ સર્વના કૃષ્ણ છે તથા સર્વના આત્મા છે તે નિલેષ્ઠાથી વિદ્યમાને
સર્વ સિદ્ધ કરશે જાનાર્ત્ય જનોના બધું શ્રીગોકુલેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ નિજ જનની ઉપેક્ષા કરશે નહિ

મૂલમ્—હરીષ્ઠા વિપરીતાપિ દાસદુઃસ્વાલોકનાત્ ।

અનુકમ્પાનિધાનત્વાદ્દરેર્વિપરિવર્તિતે ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ નિલેષ્ઠાથી સર્વ કરશે એમ કહ્યું ત્યાં કોઈ સમ્મત કરે છે કે—પ્રભુ સ્વતંત્ર છે
તો આરે એમની વિપરીત સ્થિતિ થવા ત્યારે માર્ગના કરવી કે નહિ, તો તેના ઉત્તરમાં કહે છે

શબ્દાર્થ—હરિની કૃષ્ણા વિપરીત રેખા છે તે પછી દાસદુઃસ્વાલોકનાત્, તથા સિતે
કૃપાના નિધાન છે તેથી એ વિપરીત કૃષ્ણા પછી અનુકંપ થઈ જાય છે

વિવેચન—હરિની કૃષ્ણા વિપરીત રેખા છે તે તો જીવના અજ્ઞાનથી જ વિપરીત
રેખા છે પ્રભુ વિપરીત દુઃખ જતાવીને પછી અન્તે ભક્તનું મુખ જ કૃષ્ણ છે ભક્તનું દુઃખ

૧ મહાકૃતી સમર્પણ: જગીશ્વરના શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વમાર્ગે મર્યાદા સહિત છે જ શ્રીકૃષ્ણ
જીવન સાધનની જાણના નિયમ કર્યો છે તેથી ભક્તિમાર્ગે મપત્તાવિ સાધનનો ઉપયોગ થઈ જશે
એમ સહા દૂર કરવા કૃતી સમર્પણ એ ગામની આઠા શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરે છે (૨) અમુક જીવની જ
પ્રકારે જ શ્રીકૃષ્ણ એમ જગીશ્વર સમાન છે પણ જગીશ્વરનો પ્રકાર ભિન્ન છે તેથી જગીશ્વર મર્યાદા
સહિત છે નિયમો નથી. (૩) જગીશ્વરના શ્રીકૃષ્ણાર્પણ સમર્પણસહિત શ્રીમાદનામ છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ
પુષ્ટિમાર્ગીયા તત્ત્વ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણાર્પણ મર્યાદાથી જગીશ્વર કરે છે (૪) સમર્પણગીતારમાં શાસ્ત્ર
ગીતિરૂપ મર્યાદા સહિત શ્રીમહાપ્રભુ છે (૫) જગતના શ્રીમાદપ્રભુની સેવાના જગીશ્વરના મર્યાદારૂપ
જગીશ્વર સહિત છે, જુઓ. પુષ્ટિકથિતકૃપા આસિકર્તા સર્વોત્તમ મીમા.

પણ વસ્તુતઃ દુઃખ નથી. એ દુઃખ અનુભવીને પણ ભક્ત અન્તે શ્રેષ્ઠ માર્ગે ચઢે છે. નારદજીને વિવાહ કરવાની ઇચ્છા થઇ. ભગવાન્ જાણતા હતા કે નારદજી વિવાહ કરીને સુખી થવાના નથી. તેથી લૌકિક સુખમાંથી દૂર કરવા નારદજીને મર્કટનું સુખ આપી પ્રભુએ લોકમાં નારદજીનું હાસ્ય કરાવ્યું. નારદજીએ લોકમાં પોતાનું હાસ્ય થતું જોઇ પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો કે “ પ્રભુએ મને લૌકિક માર્ગે જતો અટકાવી, ભક્તિમાર્ગમાં મહારી સ્થિતિ કરાવી,” જીવ લૌકિક સુખમાં અભિલાષા રાખે, પણ વસ્તુતઃ લૌકિક સુખ નથી—અન્ધનકારક છે, તેથી પ્રભુ ભક્તને અન્ધનકારક લૌકિક સુખ ઠઠાપિ સિદ્ધ કરતા નથી. પ્રભુ તો સસારવૈરી હોઇ સસાર સુખમાંથી—લૌકિક સુખમાંથી—ભક્તને, દુઃખ ખતાવી, નિવૃત્ત કરે છે અને ભગવત્સેવા; ભગવદ્ભજન પ્રતિ આકર્ષે છે. ભક્ત લોકમાં દુઃખ અનુભવી વસ્તુતઃ આનન્દ-રસ તો પ્રભુમાં જ છે એમ સમજી ભગવત્સેવા, ભગવત્કથા ભગવદ્વીલાનું શુભગાનાદિ કરવા દોરાય છે. આ પ્રકારે ભગવાન્ લોકમાં ભક્તને કલેશ ખતાવે છે, અને પોતામાં એનો નિરોધ કરે છે, પછી જીવ ભલે લૌકિકમાં કહેવાતા સુખની દૃષ્ટિએ પોતાનાં અજ્ઞાનથી ‘મને પ્રભુએ દુઃખ આપ્યું’ એમ માને. કદાચ પ્રભુની દુઃખ આપવાની ઇચ્છા હોય તોપણ દુઃખ સહન કરવું. પ્રદહાદજીએ હિરણ્યકશિપુના ત્રાસ સહન કર્યા. અન્તે ભગવાને એમનું દુઃખ નિવૃત્ત કર્યું. આ સર્વ ત્રાસ સહન ન કરતાં પ્રદહાદજી તો ભગવદ્વિચ્છા જ માન્ય કરતા. એ પ્રકારે ભગવાન્ ભક્તની પરીક્ષાર્થ ભક્તને દુઃખ આપે છે. પ્રભુ સર્વના આત્મા છે. તે પ્રાર્થના વિના સ્વતઃ દાસનું દુઃખ નિરિક્ષી, હૃદયમાં દયાયુક્ત થાય છે. જે પ્રકારે દાસનું સુખ થાય તે જ આદરે છે. ભક્તના મનોરથ પૂર્ણ કરવા પોતે જ પ્રવર્તે છે

મૂલમ્:—આર્તિમાત્રમતઃ સ્થાપ્યં પ્રાર્થના ન વિધીયતામ્ ।

કૃપાલુરેવ ભવિતા નિજાર્ત્તજનશર્મદઃ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ:—તેથી આર્તિમાત્ર રાખવી, પ્રાર્થના કરવી નહિ. નિજ આર્તિ (દુઃખી તો)ને સુખ આપવા પ્રભુ કૃપાલુજ થશે. (૧૪) **વિવેચન:—**આ પુષ્ટિમાર્ગમાં આર્તિ ન કર્તવ્ય છે. એવી આર્તિ—આતુરતા કરવી કે ‘મહારાથી પ્રભુની સેવા ટહેલ બનતી । મહારો સકલ મનુષ્ય-જન્મ આ પ્રમાણે વૃથા વીતી ગયો,’ લૌકિક અલૌકિક, કોઇ । ફલની પ્રાર્થના ન કરવી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ તો પરમદયાલુ હોઇ નિજજનની આર્તિ ને કૃપા કરે છે જ. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—અર્થ—‘વિરહ આર્તિરૂપ-વિપ્રયોગ તાપરૂપ કલેશયુક્ત નિજજનોને જોઇ પ્રભુ કૃપાયુક્ત થાય છે. આ સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સદા આનન્દરૂપ જે ભગવાન વિરાજે છે તે બહાર પ્રકટે છે.’

‘પ્રભુથી હું કેટલા સમય થયા થયા વિખુટો પડ્યો છું! પ્રભુનું મિલન મને ક્યારે થશે ક્યારે થશે એવો પ્ર વિપ્રયોગ-તાપકલેશ વા આર્તિ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મુખ્ય છે. એ આર્તિ કયે પ્રકારે થાય તે કહે છે.

મૂલમ્:—આર્ત્યૈવ ક્રિયતે યત્તુ સેવાગુણકથાદિકમ્ ।

તદેવાસ્મત્પ્રમૂકેઽસ્મિન્માર્ગે પ્રવિશતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૫॥

અન્યથા ક્રિયમાણં તુ કૃષ્ણસાયુજ્યસાધકમ્ ।

ન મુખ્યફલસમ્બન્ધસ્તતો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—આર્તિથી જ ને સેવા શુદ્ધ ક્યાદિક થાય છે, તે આ આપણા પ્રભુ (શ્રી આર્તિ)ને કહેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિશ્ચય પ્રવિષ્ટ થાય છે, અન્ય પ્રકારે ને [આર્તિ વિ ને સેવાશુદ્ધક્યાદિક થાય છે તે તો મીઠુશ્ચુના સામુજ્ય-સાધક હોય છે તેથી મુખ્ય ફલનો સમ્બન્ધ થતો નથી]ને નિશ્ચય છે વિવેચન.—આર્તિસહિત ભગવત્સેવા કરે આર્તિસહિત વચનથી શુદ્ધ જ્ઞાન કરવા, આર્તિસહિત સંયોગના પદ તથા અન્યેસક વિપ્રયોગના પદનું જ્ઞાન કરવું. આર્તિસહિત ભવલુચી મીમુષામિનીના આદિ અન્ય સંભળ ત્તયામનથી મીઠુશ્ચુની લીલાનું સ્મરણ કરવું. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગથી વેશ્વરે સ્થિત કરવી. ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગથી જ પ્રાપ્ત થાય. કોઈ જોમ થકા કરે કે વિદ્યામાં જોમ સાધનથી જ હવ બતાવ્યા છે, છતાં ‘સાધનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે’ જોમ તમે કહે છે તેનું શું કારણ ? ત્યાં સમાધાન કરે છે કે—‘પુષ્ટિમાર્ગથી ક્રિયાના ભાવ ન સમજી, કેવ સાધન બધી સેવા કરે ને । મીઠુશ્ચુનું સામુજ્યરૂપ [મીઠુશ્ચુમાં લક્ષ્ય] સુઠિત્વક પ્રાપ્ત થાય. પણ તેથી પુષ્ટિમાર્ગના અપ્પ હવનો સમ્બન્ધ કદાપિ થતો નથી, એ સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—તદાર્તિપ્રાપ્તિરેતેષાં તદ્રૂપાચાર્યસેવનાત્ ।

તલ્લપાતસ્તદ્વૃદિતવશોઽનુદવિચારણાત્ ॥૧૭॥

નિવેદનનુસન્ધાનાત્ સદા સત્સન્નસમ્મથાત્ ।

અન્યથા ન ભવેદેવ સ્વકૃતાનન્તસાધનૈઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—ઉપર કહેલી આર્તિની પ્રાપ્તિ વિપ્રયોગના અગ્નિરૂપ શ્રીઆચાર્યના સેવનથી, જોમની રૂપાથી, જોમના વચનામૃતના સમુદ્ધના વિચારથી, નિવેદનના અનુસન્ધાનથી, તથા સદા સત્સન્નથી થાય છે. અન્ય કોઈ પ્રકારે આપણે ‘કરેલા’ જનનન્ત સાધનથી જ આર્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી (૧૭-૧૮) વિવેચન.—વિપ્રયોગાદિક આ પુષ્ટિમાર્ગથી આર્તિની પ્રાપ્તિને અર્થે વિપ્રયોગાગ્નિરૂપ શ્રીવૃદ્ધભાચાર્યના ભરલુકમલની અન્વય પ્રીતિથી સેવા કરવી. ત્યારે શ્રીઆચાર્યના લગ્ન તથા સુવિસ્તૃત અન્ય મીમુષામિનીના આદિમાં વચનામૃતનો વિચાર અદુર્નિય કરીને ત્યારે જોમની રૂપાથી આર્તિનું જ્ઞાન થાય. નિવેદનનું અનુસન્ધાન અષ્ટપ્રકાર કરવું નવરત્નઅન્નમાં શ્રીઆચાર્યના કહે છે કે— ‘ તાદશીય વેશ્વરોના સગમાં સર્વથા નિવેદનનું સ્મરણ કરવું છે ’ એ પ્રકારે આર્તિ થાય છે અન્યથા કોટાનકોટિ સાધન કરે પણ આર્તિ સિદ્ધ થતી નથી અને એ વિપ્રયોગ-આર્તિ-તાપક્રોધના અભાવમાં જ હવની આચાર્ય ક્યાંથી કોઈ થકે ? (૧૮)

મૂલમ્—યે ભાવ ઘર્હ્યન્ત્યેવ દૃઢં ઘચનવર્પણે ।

સગોઽપિ તેષાં કર્તવ્યો નાન્યેપામિતિ નિશ્ચય ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો વચનની વૃષ્ટિથી ભગવદ્વાવની. દૃઢ વૃદ્ધિ કરે એમનો સંગ કરવો અન્ય કોઈનો સંગ ન કરવો એ નિશ્ચય છે. (૧૯) **વિવેચન:**—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ભાવની વૃદ્ધિ કરાવનાર, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુણાંકજીના લઘુ તેમજ સુવિસ્તૃત અન્ય શ્રીસુખોધિનીજી, નિબન્ધ, ભાષ્યાદિકનું શ્રવણ કરાવનાર, તથા એમાં રહેલા ગૂઢ અર્થ સમજાવનાર ભગવદીયનો સંગ કરવો આ પ્રકારે શ્રવણ તથા અર્થનું જ્ઞાન થયા પછી વૈષ્ણવે પોતે એ અન્યનો પાઠ કરવો. ત્યારે આર્તિ સિદ્ધ થાય એમાં સન્દેહ નથી. (૧૯)

મૂલમ્:--તદુર્લભત્વે વાર્ધિર્યં મૂકત્વં વા વરં મતમ્ ।

વાચ: પ્રમૂળાં વદને દુર્જનનાં ભવન્તિ ન ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:—એવા ભગવદીયો દુર્લભ હોય તો બહેરાપણું વા મૂંગાપણું ઉત્તમ છે. કારણ કે દુર્જનનાં મુખમાં પ્રભુનાં ગુણગાનની વાચા હોતી નથી. (૨૦)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યા એવા ભગવદીયનો સંગ આ કાલમાં બહુ દુર્લભ છે. તેથી અન્ય કશું ન થાય તો પણ વૈષ્ણવે લૌકિકમાં મૂક (મૂંગા) તથા બધિર (બહેરા) થઈ રહેવું. વૈષ્ણવે લૌકિકમાં દુઃસગનો ભય દૂર કરવા ન તો કોઈ લૌકિક વાત શ્રવણ કરવી કે ન તો કોઈ વાતનું ભાષણ કરવું. લૌકિકમાં બધિરપણું વા મૂંગાપણું જ આ સમયમાં શ્રેષ્ઠ છે, પ્રભુના મુખમાંથી નિકળેલા વચનામૃત દુર્જનનાં મુખમાં હોઈ શકે નહિ. તેથી એવા દુષ્ટજનની વાર્તા શ્રવણ કરવામાં ફલ નથી, કે એનો સંગથી લાભ નથી. ભગવદીયે દુર્જન વા અન્યમાર્ગીયના મુખથી ભગવદ્વાર્તા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ સર્વથા ન કરવું. અન્યમાર્ગીયના મુખથી શ્રવણ કરવું એ કેમ બાધક છે. તે હવે સમજાવે છે. (૨૦)

મૂલમ્:--સ્લેઞ્છનામિવ ગાયત્રી તતઃ શ્રવણતઃ કિમ્ ।

તત્સધર્માસ્તત્ર વર્ણાં અનુભાવતિરોહિતાઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્લેઞ્છના મુખમાં ગાયત્રી હોય તો તેના શ્રવણથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, કારણકે એ ગાયત્રીના અક્ષરો દૈવીપ્રભાવરહિત તથા સ્લેઞ્છના સમાન થઈ રહે છે.

[તે જ પ્રકારે જે અન્યમાર્ગીય મનુષ્યના મુખથી ભગવદ્વાર્તા તથા કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા અન્યમાર્ગીયના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

વિવેચન:—સ્લેઞ્છના મુખથી ગાયત્રીનું શ્રવણ કરવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલું જ નહિ પણ વિપરીત બાધક પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આસુરના દુષ્ટ ધર્મને લીધે ગાયત્રીના વર્ણમાંથી આધ્યાત્મિક તથા આધિદૈવિક ભાવનું તિરોધાન થાય છે. કેવલ આધિ-લૌકિક ભાવ એ ગાયત્રીમાં રહે છે. તે જ પ્રકારે અવૈષ્ણવના મુખથી ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ કર્યાથી ભગવદ્વાર્તા ફલરૂપ થતી નથી, પરંતુ બાધક થાય છે. ગંગાજલ સુંદર છે. પરંતુ નીચ જાતિ (ચમાર, ચાણકાલાદિક) ના પાત્રમાં પડવાથી એ જલ અશુદ્ધ થાય છે તથા એનું પાન કરનાર ઉચ્ચ જ્ઞાતિજનને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. તે જ પ્રકારે ભગવદ્વાર્તા-કથાદિક વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવના મુખમાંથી ગાયત્રી તથા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે સ્લેઞ્છના સમાન થઈ રહે છે. તેથી તેનું શ્રવણ કરવું ફલપ્રાપ્તિ માટે બાધક છે. (૨૧)

મૂલમ્—અત ફલ ન શ્રવણાદ્યોપ પ્રત્યુત જાયતે ।

સાધધાનતમે સ્થેયમીદફશ્રવણકીર્તનાત્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—એથી, કથાવાત્સલિકના શ્રવણથી ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પણ ઉલટો રોપ ઉદ્ભવે છે તેથી એવા અવૈષ્ણવની કથાના શ્રવણ તથા કીર્તનથી બહુ સાધધાન થઈ વૈષ્ણવોએ રહેવું (૨૨) વિવેચન—એવા કુદ જાદિર્મુખ તથા અન્યમાર્ગીયના યુગથી ભગવદ્ભક્તિ મળવું કર્યાથી કશું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પ્રત્યુત એ શ્રવણના રોપ દૂર કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે એમ છે તેથી “હે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો! તમે સર્વે સાધધાન રહેજો! જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીમાં સ્થિતિ કરતો હોય, તથા, પુષ્ટિમાર્ગને અનુસરી ક્રિયા કરતો હોય એવા સુન્દર પાત્રના યુગથી શ્રવણ તથા કીર્તન કરજો! ત્યારે જ તમારો ભક્તિમાર્ગ—પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થશે” એમ શ્રીહરિશાસ્ત્રીની શિક્ષા છે.

આધુનિક સમયમાં જે વૈષ્ણવો જાણનાથી પુષ્ટિમાર્ગ વૈષ્ણવ ધર્મના સ્વીકાર નજરે મૂકી નથી એવા અવૈષ્ણવ સેવકાચાર્યોના યુગથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાદિ ભગવદ્ગ્રંથો મળવું કરે છે તેઓને કેટલો નથો ઉપદેશ થી દરિદ્રાચ્છ આપે છે! જે એ વૈષ્ણવો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના યુગથી શ્રીમદ્ભાગવતોદિ શાસ્ત્રની કથાનું શ્રવણ કરે તો તેઓ શ્રીભાગવતની આશાના આદર મરે,

મૂલમ્—નિરપેક્ષા કૃષ્ણજના નિજાચાર્યપદાધિતાઃ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞા વુર્લમા યવ મૂતલે ॥ ૨૩ ॥

અત દારણમાત્ર દિ કર્તવ્યમશિલ તત ।

ચયુક્ત સાતશરણેરિતિ વાક્ય્યાદ્ઘવિપ્વતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—નિરપેક્ષ, શ્રીભાગવતની વચ્ચેકમલનો આશ્રય કરનાર, કૃષ્ણના ભક્તો મૂતલ ઉપર દુર્લભ છે (૨૩) તેથી શરણાગત જ કર્તવ્ય છે શ્રીગુણાંજલિએ શ્રી સિર્મા કહ્યું છે કે—“તાત્પર્ય શ્રીમદ્ભાગવતને કહ્યું છે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી આશ્રયસ્થાન છે અને એમના (શ્રીકૃષ્ણના) શરણથી જ અમને નિશ્ચિન્તતા છે” જે વાક્યથી સર્વ સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું યુગ્ય લક્ષણ એ છે કે તે કથાની અપેક્ષા રાખતા નથી, એમના દુઃખ પૂર્ણહામ હોય છે એટલે કે એમના સર્વ હામ—અભિલાષા પરિપૂર્ણ થયા હોય છે જેથી એમને લૌકિક વૈદિક કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની ઉત્કળતા હોતી નથી એ ભગવદીયો. લૌકિક વૈદિક—હામથી રહિત હોય છે એઓ એવા નિરપેક્ષ હોય છે કે એમને બાર પ્રકારના મીઠાની પણ ચાંછના હોતા નથી. એઓ એક શ્રીકૃષ્ણના હાસ્યન હોય છે એ ભગવદીયો શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય દેવ તથા અન્ય તારાદિ કથામાં આસક્તિ રાખતા નથી. આમ અન્યાશ્રય ત્યજી શ્રીગુણેશ્વર—સ્વામી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં જનન-જાણ રાજે છે એ ભગવદીયો નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યના વચ્ચેકમલનો હૃદ આશ્રય કરે છે એ શ્રીભાગવતનું તત્ત્વ, શ્રીમુનેષિનીંજલ તથા નિજ ધાર્મિક શ્રીભાગવત તથા શ્રીગુણાંજલ પ્રણીત ગ્રંથોને અનુસરી પાતે સમજતા હોય તથા અન્યને સમજાવતા હોય એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો દુર્લભ છે. એ એવા ભગ

વદીય પ્રાપ્ત હોય તો એમનો સંગ અવશ્ય કરવો. પરંતુ એમના અભાવમાં ગમે તે કોઈ અન્ય માર્ગીયોનો સંગ ન કરવો, એક શરણુમંત્ર અષ્ટાક્ષરનો જપ કરવો. શરણુ ભાવનાથી સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે જ. એ શરણુમંત્ર પણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ આવનાર જીવને સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાધીપતિ વિજ્ઞાનમાં કહ્યું છે કે:—અર્થ:—“અમારા તાત્પર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે અષ્ટાક્ષર મંત્ર કહ્યો છે તેથીજ અમારી આ લોકની તથા પર લોકની સર્વ કાર્યસિદ્ધિ થશે. તેથી જ અમે નિશ્ચિન્ત છીએ.”

મૂલમ્:—તથા વિધેયં કૃપયા યથા ગોવર્દ્ધનેશ્વર: ।

દર્શયત્યચિરાદેવ નિજં રૂપં તદાશ્રિતૈ: ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—એમના આશ્રિત ભકતોએ તેવું કાર્ય કરવું કે જેથી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી કૃપા કરી શીઘ્ર: નિજ સ્વરૂપનું દર્શન આપે (૨૫) વિવેચન.—આ સકલ ધર્મ શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી કૃપા કરે ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે, જ્યારે શ્રીનાથજી નિજાશ્રિત જનોપર કૃપા કરી સ્વરૂપ દર્શન કરાવે ત્યારે જ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે આ માર્ગ સાધનસાધ્ય નથી પણ કૃપાસાધ્ય છે. શ્રીગિરિરાજજીના સમ્બન્ધથી પુલિન્દીજીપર પ્રભુએ કૃપા કરી તેમ શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથી આપણા પર શ્રીજી કૃપા કરે ત્યારે સર્વ સિદ્ધ થાય. (૨૫)

इति श्रीहरिरायजीविराचितमेकात्रिंशत्तमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૨ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ બીજીશમાં શિક્ષાપત્રમાં એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે, કામાદિદોષથી આવિષ્ટ એવા હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ પ્રવેશ કરતા નથી. દીનતાયુક્ત હૃદયમાં એકક્ષણમાં પધારે છે ઉપર કહ્યું તેમ શ્રીજીની કૃપા હોય તો સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય. પંચપર્વાત્મક અવિદ્યાનો નાશ થાય અને વિદ્યા સિદ્ધ થાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હૃદયમાં વિરાજે છે. પંચલોકથી અવિદ્યાનું નિરૂપણ કરે છે, અને પંચલોકથી વિદ્યાનું કથન કરે છે અને એમ આ શિક્ષાપત્રમાં દર્શાવેલ છે. પ્રથમ અવિદ્યાનો પ્રકાર દર્શાવે છે કારણ કે અવિદ્યા નિવૃત્ત થાય ત્યારે વિદ્યા આવે. શ્રીસુબોધિનીજીને અનુસરીને શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભકતોની અવિદ્યા દૂર કરી ત્યારે નિઃપ્રપચ વિદ્યાનો ઉદય થયો તેમ અવિદ્યા નિવૃત્ત થાય ત્યારે વિદ્યા ઉદય પામે.’

મૂલમ્:—કામાવિષ્ટે ક્રોધયુતે સંસારાસક્તિસંયુતે ।

લોભાભિમૂતે સતતં ધનાર્જનપરાયણે ॥ ૧ ॥

દયાવિરહિતે રુક્ષે નિત્યં સન્તોષવર્જિતે ।

શોકાકુલે મયાક્રાન્તે વિષયધ્યાનતત્પરે ॥ ૨ ॥

અહંકારયુતે ક્રૂરે દુષ્ટપક્ષૈકપોષકે ।

જ્ઞાનમાર્ગસ્થિતે સર્વસામ્યચિન્તનભાવિતે ॥ ૩ ॥

લૌકિકે સન્મુખે કૃષ્ણજનવૈમુખ્યસંયુતે ।

કૃષ્ણલીલાદોષદ્યૌ તથા કર્મજલદેઽપિ ચ ॥૪॥

આચાર્યવિમુક્ષે નિત્યમસદ્વાદવિમૂષિતે ।

પતાદ્દશે તુ હૃદયે હરિર્નાવિશતે કચિત્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ — કામથી આવિષ્ટ, ક્રોધમુગ્ધ, સસારમાં આસક્તિમુગ્ધ, લોભથી ભ્રામ, નિરંતર ધનસમ્પદ કરવામાં વતપર, ક્ષમાથી રહિત, નિત્ય સતોષરહિત, શોકથી આક્રુષ્ટ કામથી અજ્ઞાન્ત વિવશધ્યાનમાં વતપર, ખલકારમુગ્ધ, ક્રૂર, કુટુંબનના / પક્ષનું પોષણ કરનાર, જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર, સર્વદેવસમાન પ્રભુની વ્રતના કરે એવા બિન્દનમુગ્ધ લૌકિકમાં સમુખ, શ્રીકૃષ્ણના જન પ્રતિ વિમુખતામુગ્ધ, શ્રીકૃષ્ણની લીલામાં રોષદર્શિ કરનાર, કર્મમાં જડની સમાન આસક્ત થનાર, શ્રીઆચાર્યજીથી વિમુખ તથા નિત્ય અસત્ વાદમાં મૂષિત-એમાં હૃદયમાં હરિ કદી પ્રવેશતા નથી.

વિવેચન—અવિદ્યાના ઉપર જતાવેલા રોષે જે હૃદયમાં હોય તેમાં ભગવાન કદાપિ પ્રવિષ્ટ થતા નથી એ હૃદયમાં કામદિને આવેશ હોય તો શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત પ્રમાણે વિવશથી પૂર્ણ એવા દેહમાં સર્વથા હરિને આવેશ થતો નથી. શ્રી આચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે—(વિવશથી ભ્રામ કે છે એમના એવા જીવોમાં સર્વથા હરિને આવેશ થતો નથી) આ પ્રકારે કામ ક્રોધ, ક્રોધ, આક્રુષ્ટાદિસ્વરૂપ ક્રોધ હૃદયમાં પૂર્ણ થયો હોય ત્યાં પણ પ્રભુ કેવી રીતે પધારી શકે? એ પ્રકારે ક્રોધ પણ બાધક છે આ લૌકિક સસારમાં દેહસંગળ થી કુટુંબ, મહાદિગ્ના ભરણપોષણમાં અષ્ટપ્રકાર આસક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન આવિષ્ટ થતા નથી. જે લોભથી દ્રવ્ય એકત્રિત કરે છે, જે દ્રવ્યને લીધે આપમાત, ધૌર્ધ, તથા અન્ય ક્રૂર કર્મો કરે છે, જે દ્રવ્યનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માની રહે છે, જે અષ્ટપ્રકાર એક કોટિ થા પાછને એકવામાં વતપર થઈ રહે છે અને જને દેહસંગળ થીએમાં લોભ હોય છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી જે ધન-ઉપાર્જન કરવામાં અષ્ટપ્રકાર પરાવણ છે જેને સદા ધનનીજ વાતો કરવાનું મન થાય છે, અને જે ધનમાંજ સ્થાય રહે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી (૧) જે જીવ ક્ષમાથી રહિત હોય છે, સર્વથા અન્ય જીવોની દ્વિષા કરે છે, તથા કોઈને પણ કુખી એક પ્રસન્ન રહે છે તેના હૃદયમાં વિરાજતા નથી, જે જીવ સ્નેહરહિત હોય છે, જેને ભગવદીય વૈષ્ણવમાં રચક પણ સ્નેહ દોતો નથી, જે ભગે એટલી ભગવદ્વાર્તાનું ભવણ કરે પણ જેને સ્વરૂપ ભગવદ્દસ પશુ ઉદ્ભવતો નથી એવા રુદ્ધ (છપા) હૃદયમાં-શુદ્ધ હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી, જેને વચાલાભથી સન્તોષ થતો નથી જે સદા હાથ ! હાથ પેસાને મારે કરે છે, “આજે તો કંઈ દ્રવ્યોપાર્જન કર્યું નથી કાલે કાલે કેમ નિભાવાશે?” એમાં નિરંતર કલેશ કરી રહે છે તો તેના હૃદયમાં હરિ સ્થિતિ કરતા નથી, જે સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ તથા ચંદ બા પારના શોકથી નિરંતર આક્રુષ્ટવ્યાકુલ થઈ રહે છે ચૂક તથા કુટુંબને નિર્વાહ કેમ ચાલશે એમાં ને એમાં જ બાંધવાવશ્યાથી તે જુદાવશ્યાપર્વન્ત શોકથી વ્યાકુલ થઈ રહે છે-એવા અતિથય સસારી લૌકિક જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી, જે સદા ભગથી કંપા

યમાન રહે છે, જેને સદા રાજભય, કાલ ભય, ચૌર ભય, જ્ઞાતિસમ્બન્ધી ભય, દેહસમ્બન્ધી, ભય, ઇત્યાદિક લૌકિક ભય આકુલબ્યાકુલ કરી દે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી. જે વિષયાદિકના સાધનમાં તત્પર રહે છે, જ્યારે દેહના વિષય સિદ્ધ થતા નથી ત્યારે જે મનમાં વિષય પ્રાપ્ત કરવા અનેક વિચાર કરે છે, જે વૈષ્ણવધર્મ પાલવાના મિષથી અન્ય વૈષ્ણવો પાસેથી સુન્દર ખાનપાન તથા વસ્ત્રાદિકની આશા રાખે છે, તથા જે પરસ્પરી સાથે વિષયલોભ કરવાનું ધ્યાન કર્યા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ સર્વથા આવેશ કરતા નથી. (૨) જે અહંકારયુક્ત રહે છે, જે એમ અભિમાન કરે છે-કે:-મારા સમાન અન્ય કોઈ નથી, હું વૈષ્ણવધર્મનું ખરેખર રહસ્ય સમજું છું! મ્હારામાં વૈષ્ણવતા સારી છે! હું અનેક મનોરથ કરું છું! હું સકલ કુટુંબનું પોષણ કરું છું! સર્વ મ્હારી આજ્ઞા પાલે છે! તેના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી, જે હૃદયમાં ફૂર રહે છે, પર જનનું અનિષ્ટ ઇચ્છે છે, જે મનમાં એમ અભિલાષ રાખે છે કે 'ક્યારે મારો દાવ આવે કે એને હુ.ખ આપું' જે સદા વડિલે વાંકો જ ચાલે છે, તેના ફૂર હૃદયમાં તથા દુષ્ટ કાર્ય કરનારા-ચોરી, અન્યાય તથા અન્ય નિર્દોષ જનોનું અનિષ્ટ કરનારા અસત્ પુરુષોનો પક્ષપાત કરે છે તેમના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને સ્વામિસેવકભાવ જાણતા નથી, તથા સર્વશુભયુક્ત ભગવાનના સ્વરૂપને સમજતા નથી. તેમજ જેઓ ભગવાનને નિરાકાર જાણે છે એવા જ્ઞાનીના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી. કેટલાક જીવો એમ કહે છે કે ભગવાન તો સર્વ દેવની સમાન છે અને તેથી બ્રહ્મા, મહાદેવ, ગણેશ, ઇન્દ્ર, ચણ્ડી ઇત્યાદિક દેવતાસમાન ભગવાનનું ચિન્તન કરવું જોઈએ અને ભગવાનના આશ્રય સાથે એ દેવોનો પણ સમાન આશ્રય કરવો જોઈએ, એ દેવો પણ ફલ આપે છે તેથી એમની પાસે ફલની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ' એમ સમજનાર તથા સમજવનાર લોકો પોતે અન્યાશ્રય કરે છે તથા અન્ય (વૈષ્ણવો) ને અન્યાશ્રય કરાવે છે તેથી એવા જીવોના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવિષ્ટ થતા નથી

ભગવાનથી કોઈ અધિક નથી ભગવાનની સમાન કોઈ નથી ભગવાનની સમાન કોણ હોઈ શકે? એ અર્થની અનેક શ્રુતિ તથા અનેક સૂત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી કૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં કહે છે કે "સકલ દેવ પ્રાકૃત હીન છે-પ્રકૃતિસમ્બન્ધી છે બૃહત્ પદ્મનો આનન્દ ગણિત 'હોઈ શ્રીકૃષ્ણથી નિકૃષ્ટ-હીન છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણજ (અન્યદેવતા નહિ) મ્હારી ગતિ યાઓ!" તેજ પ્રકારે શ્રીગુણાધિજી કહે છે કે-અન્યદેવ કે અન્યમાર્ગીયોના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ-ગળુ કાપે છે, એ પ્રકારે વેદ, ગીતા, તથા શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પ્રમાણશાસ્ત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય પ્રાકૃત દેવના આશ્રયનો ગન્ધ પણ ત્યજવાની સખ્ત આજ્ઞા કરે છે છતાં એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવો આધુનિક સમયમાં અન્યાશ્રય કરે છે એ કેવું શોચનીય છે! (૩)

લૌકિક કાર્યમાં તત્પર રહેનાર-અષ્ટ પ્રહર મિથ્યા ક્રિયા, મિથ્યા ધ્યાન, મિથ્યા ભાષણાદિક લૌકિક કાર્યમાં મગ્ન રહેનારના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવ શ્રીકૃષ્ણ (ભગવદ્દીય) થી વિમુખ રહે છે તથા ભગવદ્દીયોની નિન્દા કરે છે. ભગવદ્દીયોને હુ.ખ આપે છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી. શ્રીકૃષ્ણની લીલા આનન્દમય, નિર્દોષ છે. જેમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે નિર્દોષ છે, આનન્દમય છે તેમ એમની લીલાઓ પણ નિર્દોષ અને આનન્દમય છે. એ રસમય લીલાઓમાં

કામાદિ દોષ જોવા-પ્રભુ પરસ્ત્રીને વચ છે ઇત્યાદિ જોવી દોષદ્રષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. જે જીવ કર્મજનક છે-જેટલે જેલો સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શ્રાદ્ધ, સન્ધ્યા ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી જોઈ જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાજતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલથી વિદ્યુત મનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી. સુ હર ભગવદ્ભાર્તા, ભગવતકથા, ભગવદ્ગીતાદિકનું હાસ્ય કરે તથા લોકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી. જે પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે તેના હૃદયમાં જે દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે જા બાવીશ દોષ યોદાનામ પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે પ્રણયી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન બ્રાજળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્-દીને શ્રુક્ષે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાચાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

ઋજસ્રીચરણામ્મોજરેણુપ્રાપ્ત્યમિલાપુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિમાણુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાત્તપરતા ગતે ॥

મગવદ્ધર્મનિરતે ચિરકે ગુણસક્તિનિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્ચિમાયસયુકે સરસેઽન્યરસાતિગે ।

અચક્ષ્ણે કૃષ્ણલીલાચક્ષ્ણે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।

પતાદૃશે તુ હૃદયે હરિરાવિશતે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ-દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વીચાર્યના દૃઢ આશયગ્રસ્ત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, ભગવદ્ભવના ચરણારવિન્દની રસ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાગ્રસ્ત, સુણવાનમાં તત્પર, ‘શ્રીકૃષ્ણ’ જે નામનો અર્થ ‘હૃદયરમકે’ જે જોમ વધાર્થે ભાવગ્રસ્ત, અનન્ય ભાવગ્રસ્ત અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોઈ નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિગ્રસ્ત, વિરહ, ભગવદ્સુણના સગ્રસ્ત, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાગ્યથી ગ્રસ્ત, ભક્તિના રસસંહિત અન્ય કર્મના રસનું ઉદ્દેશન કરનાર ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચક્ષ્ણ અથવા નિહત મનાર, શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ ગ્રસ્ત, લોકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ ક્ષણમાં પધારે છે (૬-૧૬) વિવેચનાઃ-જે હૃદય દીન દોષ છે-કોઈ જેની નિન્દા કરે વા જેને કટુ શબ્દ કહે તો પણ સદીજ છે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીગુણધર્મ વિસ્તારમાં રહે છે કે-અર્થ-પ્રીતિમાર્ગજીને શ્રીગુણોપનિષદીગ્રંથમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોઈ ઉપાય

ખતાઓ છે તે એક દૈન્ય છે. તેથી વૈષ્ણવે દૈન્ય અવશ્ય રાખવું. શુદ્ધ હૃદય રાખવું. મનમાં
 છલ કપટ ન રાખવા—શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુનું ભજન, સ્મરણ કરવું, ત્યારે ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં
 વિરાજે, શ્રીકૃષ્ણની આનન્દરૂપ અનેક લીલા—ખાલલીલા, દાનલીલા, રાસલીલા, માનલીલા-
 દિકતું ચિન્તન કરવામાં તત્પર રહેવું નિરોધલક્ષણમાં શ્રીગુણાંધજી કહે છે કે ‘ભગવાનના
 શુભમાં આવિષ્ટ છે ચિત્ત જેમનું એવા ભક્તોને સસારના કલેશ તથા દોષ પીડતા
 નથી, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીઆચાર્યજીનું (જેના ચરણકમલની રજને, ભક્તો પોતાનું
 સર્વસ્વ ધનરૂપે ઇચ્છે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી) એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમળનો
 દેહ આશ્રય કરનાર, તથા લૌકિક, વૈદિક સર્વ કામથી જે રહિત હોઈ પ્રભુ વિના અન્ય
 કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર આસક્તિ કરતો નથી, એવા અનન્ય વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ
 બિરાજે છે (૬) ઉદ્ધવજીએ ભ્રમરગીતના અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—અર્થઃ—અરે ! આ વ્રજ-
 ભક્તોના ચરણારવિન્દની રજનું સેવન કરનાર આ વૃન્દાવનમાં (સ્થિતિ કરીને રહેલા)
 શુભ, લતા ઓષધિ [તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક] એમાંનો કોઈ પણ હું જો થાઉં
 તો મ્હારે અહો ભાગ્ય ! આ વ્રજભક્તોએ, જેમને ત્યાગ હુકર છે. એવા પોતાના દેહ
 સમ્બન્ધી જનના વર્ગને તેમજ વેદમાર્ગને ત્યાગ કરી, શ્રુતિઓથી પણ વિમુગ્ધ [શોધવા
 યોગ્ય] એવી સુકુન્દની—શ્રીકૃષ્ણની—પદવીનું ભજન કર્યું; [શ્રીગોપીજન પોતે શ્રુતિરૂપા છે
 તો પણ શ્રીકૃષ્ણને ભજે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ એવા પર છે કે એમને શ્રુતિઓ પણ શોધી રહી
 છે.] શ્રીનન્દરાયજીનાં વ્રજની સ્ત્રીઓના ચરણારવિન્દની રજને હું વારંવાર વન્દન કરું છું;
 જેમની ભગવત્કથાનું પરવશ્યતાથી ઉચ્ચ સ્વરે નીકળેલું શુભગાન ત્રણે ભુવનને પાવન કરે
 છે ! ” “ ઉદ્ધવજી જેવા જ્ઞાનીઓ પણ જે વ્રજભક્તોની ચરણરજની આકાંક્ષા કરે છે
 તથા એ ચરણરજનો નિરન્તર સમ્બન્ધ થવાને વૃન્દાવનના કોઈક લતા વા ઓષધિ થવાની
 વીમ અભિલાષા કરે છે, તે વ્રજભક્તોની ચરણકમલની રજ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ! ”
 એમ નિશ્ચિન વાછના કરનારના હૃદયમાં શ્રીગોપીજનવલ્લભ બિરાજે છે ‘ શ્રીકૃષ્ણના
 કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધ દૂર થાય છે. એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે જે શ્રીકૃ-
 ણના નામનું કીર્તન કરે છે તથા જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી શ્રીકૃષ્ણનું નામ લે છે તેના
 હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે શ્રીમદ્ભાગવતના ૫૪ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે.—“અજ્ઞાનથી અથવા
 જ્ઞાનથી ઉત્તમશ્લોક (ભગવાન) ના નામનું જે સારી રીતે (આર્તિયુક્ત થઈને) કીર્તન કરે છે
 તેના સર્વ પાપ કાષ્ટ જેમ અગ્નિથી ભસ્મ થાય છે તેમ ભસ્મ થઈ જાય છે હે પુત્રો !
 હરિના નામના ઉચ્ચારમાત્રનું તો માહાત્મ્ય જુઓ ! અભિલેખ જેવો હુષ્ટ પણ પુત્રભાવથી
 હરિનું નામ લઈ મૃત્યુના પાશથી થયો ” તેમજ ૧૧ી અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—
 “ હે રાજન્ ! જે આ કલિયુગમાં પોતે હરિનું નામ સ્મરે છે તથા અન્યને સ્મરણ કરાવે
 છે, તે મનુષ્ય સુંદર ભાગ્યવાન તથા કૃતાર્થ છે એમાં સંદેહ નથી.” એ વચનાનુસાર
 શ્રીકૃષ્ણ પોતાના નામમાત્રથી પણ હૃદયમાં વિરાજે છે (૭) જે શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ
 રાખતો હોય, શ્રીકૃષ્ણનું જ શુભગાન, તથા મન, વચન અને કર્મથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય
 હોય તેના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—અર્થઃ—અનન્ય
 આશ્રયવાળા (એક શ્રીકૃષ્ણનો જ અનન્ય આશ્રય કરનાર) તે જ પ્રકારે અનન્ય સાધન

કામાદિ દોષ જોવો—પ્રભુ પરચીને વચ છે ઇત્યાદિ જોવી દોષદષ્ટિ કરનાર જીવના હાં
 થમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી એ જીવ કર્મજનક છે—એટલે જોવો સદા શ્રીકૃષ્ણની જે
 વાણ્ય ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી થાક, સન્મયા ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી જેમ
 જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન
 પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુરિમાર્જના સર્વોપરિ શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થજીના વચ્ચુકમલથી વિમુખ
 થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી મુન્દર ભગવદ્દાર્તા, ભગવતકથા, ભગ
 હીલાદિકર્તુ હાસ્ય કરે તથા હીકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ
 વિરાજતા નથી. એ પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે જેના હૃદયમાં જે દોષ
 રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે જા બાવીશ દોષ પાતાનામાં
 પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે ચલુથી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આમળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્—દીને શુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાધ્યાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

વ્રજસ્ત્રીધરણાસ્મોજરેણુપ્રાપ્યમિલાયુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિમાયુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતસ્પરતા ગતે ॥

ભગવદ્ધર્મનિરતે વિરક્તે ગુણસન્નિનિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્તિમાયસયુકે સરસેઽન્યરસાતિગે ।

અચક્ષલે કૃષ્ણલીલાચક્ષલે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરયશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।

યતાદ્દશે સુ હૃદયે હરિરાવિશતે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વી
 ધર્મના દહ જામવમુક્ત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, મજબાજતના વચ્ચુકમલની રજ
 પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાશુદ્ધ, કુણ્ડાનમાં તત્પર, ‘શ્રીકૃષ્ણ’ જો નામનો અર્થ ‘હૃતાત્મક’ છે
 જોમ વચાર્થે ભાવશુદ્ધ, અનન્ય ભાવશુદ્ધ અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોક નિષ્ઠાથી તત્પર,
 ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિશુદ્ધ, વિરક્ત, ભગવદ્ધર્મના સચક્ષલ, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાવ
 થી શુદ્ધ, ભક્તિના રસરહિત અન્ય ધર્મના રસનું ઈષ્ટ થન કરનાર ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર
 શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચક્ષલ ભગવા વિરક્ત થનાર શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની
 સેવામાં અન્યેક મનોરય શુદ્ધ, હીકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ કણમાં
 પધારે છે (૬-૧૬) વિવેચનાઃ—જે હૃદય દીન કોય છે—કોઈ કોની નિન્દા કરે વા જોને
 કટુ ચબ્દ કરે તો પશુ સહીજ થે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણાંજલિ વિરખિતમાં
 રહે છે કે—અર્થ—શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીમુખાધિનીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોક ઉપાય

સમજી, સર્વાત્મભાવથી, શ્રીહરિરાયની સેવા કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવામાં અનેક મનોરથ પરિ-
પૂર્ણ કરવા. જો દ્રવ્યાદિક ન હોય તો માનસી-મનથી-નાના પ્રકારના મનોરથ કરવા.
ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં વિરાજે છે. લૌકિક, વૈદિક તથા દેહસમ્બન્ધી સર્વકાર્યમાં વૈષ્ણવે પોતાના
મનને ઉઠાસે રાખવું. લૌકિકમાં તેમજ સંસારના સુખદુઃખમાં સાક્ષિવત્-મધ્યસ્થપણથી,
ઉદાસીનતાથી-રહેવું. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે-એમ
મજલકતોની પંચપર્વા અવિદ્યા દૂર થઈ અને વિદ્યા સિદ્ધ થઈ તેમ જ વૈષ્ણવ અવિદ્યાના
ખાવીશ દોષથી મુક્ત થઈ ખાવીશ ગુણને મુક્ત કરે તો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ એના હૃદયમાં પધારે
છે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે. [૧૦]

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૨ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૩ મું.

ઉદ્દેશ:—ખત્રીશમાં શિક્ષાપત્રમાં વિદ્યા તથા અવિદ્યાના પ્રકાર કહ્યા, મજલકતોની
અવિદ્યા પ્રભુએ જ નિવૃત્ત કરી અને પ્રભુએ જ એમને વિદ્યા સિદ્ધ કરી. એ ભકતોનું
સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું તથા વિદ્યા સિદ્ધ કરવાનું ન હતું. પ્રભુએ જ એમને
સામર્થ્ય આપ્યું ત્યારે તેઓ સકલ પ્રતિબન્ધ તોડીને, રાસપચાધ્યાયીમાં ગતાવ્યા પ્રમાણે
પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુએ તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો. એ પ્રકારે એ ભકતોનું
સર્વ કષ્ટ પ્રભુની કૃપાથી જ સિદ્ધ થયું હતું. એમને જ્યારે સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ
અન્તર્ધાન થયા. જે પ્રભુની સાથે પોતે રમણ કર્યું હતું તે પ્રભુ વિના તેઓ રહી શક્યા
નહિ. એ ભકતોએ પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે યાવચ્છક્રય સાધન કર્યો એમના સર્વસાધન વ્યર્થ
ગયાં. અન્તે ભગવદ્દીલા કરી, નિઃસાધન થઈ શ્રીચમુનાજીના તીરપર બેસી એમણે રુદન કર્યું.
એ પ્રકારે જ્યારે પોતે નિઃસાધન થઈ દૈન્ય દર્શાવ્યું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા અને એમના
મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. આમ પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનથી ફલ થતું નથી, ફલ તો પ્રભુ કૃપા
કરે ત્યારે જ થાય છે. સર્વનું કારણ. ભગવદ્દિશ્વા છે એ ઇચ્છાથી પ્રતિકૂલતા પણ દૈન્ય
કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે. દીનજન ઉપર પ્રભુ પોતાની ઇચ્છા અનુકૂલ કરે છે અને જો
ભગવદ્દિશ્વા અનુકૂલ થઈ તો પછી દાસને શું ફલ છે ? જો લોકો પણ દીનજન ઉપર
ફ્યા કરે છે તો પરમકૃપાળુ પ્રભુ દૈન્યમુક્ત ભકતોપર પ્રભુ કૃપા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?
ભકતોને દૈન્ય જ એક જ સાધન છે. દૈન્યના વિરોધી અભિમાન તથા મદનો ત્યાગ કરવો.
જો એ પણ ન બને તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દઢ આશ્રય કરવો, એમના ગ્રન્થો
શ્રીસુભાધિનીજી, નિબન્ધ તથા પોડશગ્રન્થાદિકનું અવલોકન કરવું અને દુઃસગથી દૂર રહેવું.
ત્યારે સર્વ દોષ નિવૃત્ત થાય છે એવું નિરૂપણ તેત્રીશમાં શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે

मूलम्:--अस्मिन्मार्गे प्रभोरिच्छामात्रं सर्वत्र कारणम् ।

सैव चावरणं यावत्प्रतिकूला फलं निजे ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વકાર્યમાં માત્ર પ્રભુની ઇચ્છા જ કારણ છે. જ્યાં
સુધી એ ઇચ્છા આપણુ ફલમાં પ્રતિકૂલ થાય છે ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે.

કરનાર, જન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેનાર એવા જનન્ય સર્વે ભક્તો ભક્તિમાર્ગમાં અધિકારી છે જન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, જન્યદેવનું દર્શન ન કરવું, જન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, જન્યદેવના સ્થાનમાં પણ ન જવું—એમ સર્વથા શ્રીકૃષ્ણને જનન્ય રહેનારના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાળે છે જે છવ પુષ્ટિમાર્ગીય જનન્ય ભગવદ્વીયની સેવા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે એક ભગવદ્વીયે યાચુ છે કે—“એક ભરેસો મજલાકતનકે, દૂલે નન કિયોરકો” તેમજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ભક્તિવર્દિની જન્મમાં કહ્યું છે કે— (ત્યાજમાં દુઃસજબી તથા દુષ્ટાત ભક્ષણથી થયું જામી આવે છે તેથી હરિસ્થાનમાં—ભગવન્મન્દિરમાં જાયવા મન્દિરમાં નિકટમાં—ભગવત્પરામણુ ભગવદ્વીયનાં સળમાં રહેવું) એમ ભગવદ્વીયનો સજ કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે જે ભગવદ્દર્મમાં પ્રીતિ રાંજતો હોય, વિરક્ત હોય તથા ભગવાનના યુક્તનું બાન કરતો હોય તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન જન્મમાં કહે છે કે—(સસારાદિત્ત ધર્મમાં સાક્ષિવત્ સર્વે જનોએ રહેવું—એટલે જન્મમાં જેમ કમલ જલથી લેપાતું નથી તેમ વૈષ્ણવે સસારમાં આસક્તિથી લેપાતું નહિ. સર્વ પ્રભુ ઇષ્ટાથી યત્નુ બાળ છે) એમ ભગવદ્દર્મમાં રતિ કરવી લૌકિકથી વિરક્ત થવું એટલે સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરવું તે ઉચેયથી શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધાન્ત રહસ્યજન્મમાં કહે છે કે—તેથી આરંભમાં સર્વ ધર્મમાં સર્વવસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી” જે પ્રકારે ભગવદ્દર્મમાં રતિ કરનાર, વિરક્ત જનાર તથા પ્રભુનું શુભચાન કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાળે છે (૮) શ્રીકૃષ્ણમાં આર્તિ યાચ તો પ્રભુ કૃપા કરે નિરાપલક્ષણ જન્મમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—“જ્યારે પ્રભુ ભક્તોને આર્તિથી કલેશયુક્ત બુદ્ધિ છે. ત્યારે કૃપાનુકૂલ થઈ સદા જ્ઞાનહમય પ્રભુ હૃદયમાંથી બહાર પ્રકટે છે” જે પ્રકારે જ્યાં આર્તિ હોય છે ત્યાં પ્રભુ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ નિવેદનથી થાય છે, જેમ લૌકિકમાં શ્રીમદ્ ભાવ પતિમાં વિવાહ થયા પછી થાય છે તેમ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થયા પછી શ્રી કૃષ્ણમાં ભાવ હ્રસ્તવે છે જે છવ શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી સર્વસ્વ છે એવો ભાવ રાજે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે છે જે જન્યમાર્ગીય રસ તથા વિવશાદિકના રસથી રહિત હોઈ એક પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતના આસ્વાદની વ્યાકુળા કરે છે એવા વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે જે વૈષ્ણવ જન્યમાર્ગીયના સજથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી બહાવમાન થતો નથી તેવા હૃદ ભગવદ્વીયના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે જે ભગવદ્વીય શ્રીકૃષ્ણની નાના પ્રકારની લીલાના રસમાં અતિજબજ હોય છે, લુપ્તશ્રવણમાં લીલારસમાં નિમજ્જ થઈ જાય છે, તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે જે છવ ભગવાનના તથા ભગવદ્ભક્તના દર્શનને અર્થે આકુલભાકુલ થઈ રહે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાળે છે કુન્જાનદાસજી એક દર્શનના અન્તરાયમાં પણ યાચ છે કે—“જે દીન જેનું ગમે વિનુ દેસે” જે પ્રકારની આર્તિ દર્શનમાં આવે ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુ પધારે. [૬] જેમ જજભક્તો શ્રીકૃષ્ણજીના મુખાર્જી નાના પ્રકારના મનોરથ કરતા, પાત્રા, વસ્ત્ર, આશુવણ અને સામગ્રી, પ્રભુને સમર્પતા અને એમ સર્વાત્મભાવ પ્રભુમાં રાજતા તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીવલ્લભકુલ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પે છે—એક શ્રીકૃષ્ણમાં સર્વાત્મભાવ રાજે છે, નિષિદ્ધ ભગ્ની તન-મન ધનથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે તે પ્રકારે વૈષ્ણવે પણ તન, મન, અને ધનથી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને પીતાતું સર્વસ્વ

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યું છે કે.—અર્થ:—“ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે.—અર્થ:—“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ—ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી.” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી, ગન્ધેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:—અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરસં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ, ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની હુદ્દતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય—ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઇ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાધિપતિ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે.—હે નાથ ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું સુખારવિન્દ મહારી દૃષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે. શ્રીઆચાર્યજી, વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ — ‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ. દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઇ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી હુદ્દ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.—અર્થ:—સંસારના આવેશથી હુદ્દ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી. ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની હુદ્દતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:—અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ સત્પ્રભુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહ્નિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

— વિવેચન—શ્રીવૃદ્ધભાષીયના પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાજ સર્વ કાર્યમાં ક્રમ
 લેવા છે. આ સુધી જે ઇચ્છા પ્રતિકૂલ રહે છે એટલે પોતાની કલ્યાણ કરવામાં વિશેષ
 કરવાની ઇચ્છા રહે છે, ત્યાં સુધી આવશ્યક રહે છે, જે પ્રાપ્ત થતું નથી. પ્રાણ, અન્ન,
 વૈશ્ય, શુદ્ધ, જેમ જેમ તે વર્ણનો અવકાશ અથવા હીનભાવિ, મેષ, વાણિજ્ય, મહાકર્મ
 નીચ ભાવિમાં જન્મેથી હોય તો પણ જેના અનધિકારી તેમજ સર્વધર્મથી રહિત અને
 જે પ્રભુ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા કરે તો એવો હીનભાવિનો અવકાશ પુષ્ટિમાર્ગમાં રહે
 જાય નહીં નિર્મલ કલ્યાણ કરે છે તે જ પ્રકારે જે કોઈ અવકાશ સર્વધર્મસંહિત હોય તથા
 તે પ્રભુને એને કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો એને કલ્યાણ નથી જ થતી વર્તમાન
 પ્રસિદ્ધ છે કે—આહીમાં તથા અહીંયાની પુત્રોને પ્રભુને કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા નથી,
 તેથી સત્વર જે જન્મે આવા ‘હરિવચનદ્વારા’ શ્રીકૃષ્ણસંહિતને શરણ આપ્યા એ પ્રકારે
 શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા-અવધિષ્ઠા આ માર્ગમાં પરમ કરવા છે (૧)

મૂલમ્—તદાવરણનાશસ્તુ દેન્યાદેવ હરો કૃતાત્ ।

સં દાનેષુ નિજામિચ્છામનુકૂલાં કરોતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—જે આવશ્યકનો નાશ, હરિ પાસે દેવ્ય હર્ષાવવાથી થાય છે જે અવરણ
 દીન તરફ પોતાની ઇચ્છા નિર્મલ અનુકૂલ કરે છે વિવેચન—જે અવરણવાળો
 અધિકાર થયો છે, જે અવરણવાળો અધિકાર થયો છે, જેને દીનતાથી હાજર થયો
 છે, તેને પ્રભુ પોતાના તરીકે જ સ્વીકારી લે છે પ્રભુ-જેમ સર્વને છે કે ‘આ અવરણ
 છે આથી એનો ત્યાગ કરવો એકજ નહિ ।’ તેથી પોતે એના ઉપર પોતાની તે પ્રતિકૂલ
 ઇચ્છા હોય તો તે પણ અનુકૂલ કરી દે છે (૨)

મૂલમ્—તદાનુકૂલ્યે દાસાનાં, કિં ફલં વુર્લમ મતમ્ ।

કૃપા ચ જાયતે દીને લોકસિદ્ધિનિર્દશનાત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—અવરણની ઇચ્છા અનુકૂલ થાય તો હાજર થઈ કલ્યાણ થાય ? તે પ્રસિદ્ધ
 દુષ્ટતાથી દીન જનો ઉપર કૃપા થાય છે (૩) વિવેચન—જે પ્રભુની ઇચ્છા અનુકૂલ
 થઈ તો સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થાય એમાં શંકા નથી. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાનું કારણ એક દેવ
 છે લોકિકમાં જે પ્રસિદ્ધ નાત છે છે કે જમે તેવો વેરી હોય, જમે તેવા કાર્યમાં કામ
 કરે એવો હોય તો પણ તેવો હીન જન જે શરણ આવી રહે કે ‘હું તમારો છું,
 મહાકર્મ દુષ્ટ કાર્ય થઈ ગયું છે । હવે તમારે કરવા હોય તે કરો । તમારે કૃપા કરવી
 હોય તો તેમ અથવા શિક્ષા કરો ।’ તો તેવા જન ઉપર લોકો કૃપા જ કરે છે. તે
 માર્ગો જતો નથી. જે જ રીતે અવરણને જ મધી પ્રભુને મૂલી ગયો છે છતાં પણ
 તે અવરણની આશાથી પ્રભુને શરણ આપે અને પોતાનું સર્વધર્મ સંમર્પણ કરે અને
 દીન થઈ જતો તો પ્રભુ નિર્મલ એના પર કૃપા જ કરે છે શ્રીભગવતમાં વાક્ય છે કે—
 અર્થ—‘સસારરૂપ કૃપામાં પતિત, વિપવથી ઘેરાઈ ગયા’ છે નેત્ર એના એવું, તથા
 મહારૂપ સર્વથી ભરત છે આત્મા એનો એવા અવરણને હિંમત વિના અન્ય કોણ રક્ષાને

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂષવાચે કહ્યું છે કે—અર્થ.—“ વ્યલિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકૃત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે:—અર્થ:—“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘેર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સશય નથી.” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂષાદિ, દ્રૌપદી; ગજેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:--અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરમં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:--તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની હુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:--પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય-ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુસામજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—હૈ નાથ ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું સુખારવિન્દ મ્હારી દષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે શ્રીઆચાર્યજી, વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ:—‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી હુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ:—સંસારના આવેશથી હુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની હુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:--અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ મત્પ્રમુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

શબ્દાર્થ — જ્યારે તે આશ્રમમાત્રથી આપણા સ્વામી સર્વદોષનો નાશ કરે. અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સજ્જન ધમાત્રથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત હોવાના સર્વ દોષ સ્વપ્નમાત્રમાં ભરત થઈ જાય છે (૬) વિવેચન.—અન્યાશ્રમથી રૂઢનો નાશ થાય છે હામોદસ્તાસ સમ્ભરવાદાની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે, જોમની સ્ત્રીએ રવજ પવ્વ જન્ય કમ્ય કર્યો તેથી જોમનો પુત્ર મ્હેન્છ થયે. જો પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ વિના તથા પુષ્ટિમાર્ગી ભગવદ્દીય વિના અન્ય દોષ દેવ દેવાન્તર વા અન્યમાર્ગીઓનો આશ્રય કરવાથી મહાઆધ્ય પ્રતિજ્ઞા ધ કૃત્વિત્ત થાય છે અન્યાશ્રમ સવથા ત્વજી અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરવેલો, તે તેથી જોમના સજ્જન ધમાત્રથી સ્વપ્નમાં સર્વ દોષ ભરત થઈ જાય છે (૬)

મૂલમ્:—અતઃ સ્વાધ્યયમાત્રૈકશરણેસ્તુત્પરાશ્રિતૈ ॥ ૭ ॥

તદ્વમ્ન્યાર્થાવિવોધાર્થવિહિતાતિપ્રયત્નકૈ ।

તુ સદ્ગુર્જિતૈ સદ્ગુસમ્પ્રાપ્ત્યાશાયુતૈરપિ ॥ ૮ ॥

સ્યેય સેવાપરૈરન્યાશ્રયત્યાગવિચક્ષણૈ ।

કામલોમાદિદોષૈકપરિત્યાગેષ્છુમિ સદા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ — તેથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત હોવાએ સદા જોકે જોમનું જ કરવું સ્વીકારી, જોમના અન્ધોનો જર્જર મદ્ય કરવા પ્રયત્નવાન થઈ, દુઃસ્વભાવી સંકેત ભક્તિ સત્સત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાને આશાયુક્ત થઈ, સેવામાં યત્નર થઈ, અન્યાશ્રમના ત્યાગમાં યત્નર થઈ, જદા કામલોમાદિ ગુણ્ય દોષનો સર્વથા ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા થઈ રહેતિ કરવી

વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીના વરણકમલનો ૬૬ આશ્રય કરનાર ભગવદ્દીયનો આશ્રય કરવેલો (૭) પુષ્ટિમાર્ગીય અન્ય જે શ્રીઆચાર્યજીએ તથા શ્રીકૃષ્ણજીએ રચ્યા છે તેમનું મનન કરવું શ્રીમદામલુજીના રચેલા શ્રીસુભાષિનીજી, નિલન્ય, ભાષ્ય, પોદશ પ્રવચન શ્રીટિપ્પણીજી, શ્રીસર્વોત્તમજી, (શુભારસમયકાન્દિ) અન્ધનું રક્તસ્થ સ્ત્રમલવાથી આશ્રય ૬૬ થાય છે શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીસર્વોત્તમ અન્ધમાં કહે છે કે—અતઃ (આ પુષ્ટિમાર્ગમાં) શ્રીકૃષ્ણના અધશમૃતનો આસ્વાદ જો જ સિદ્ધિ છે જોમા સચય નથી, તેથી જો અન્ધોને પણ અવસ્થ કરવેલો તેમ ક્યાંથી સુભાષ, કેન્ધ, આશ્વાદિ સિદ્ધ થાય છે દુઃસત્ત્વનો ત્યાગ કરી સત્સત્ત્વ કરવેલો શ્રીભાગવત પ્રથમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—ભગવાન્ત્વા સત્ત્વિ જે ભગવદ્દીય કોષ છે તેના સત્ત્વની જોકે માત્ર સમાન પવ્વ જાય નથી સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરી શકતા, તે પછી મનુષ્યનું સુખ તે શું હોવામાં કોઈ થઈ ?” જો પ્રકારે સત્સત્ત્વ અવસ્થ કરવેલો (૮) શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર રહેવું કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્સેવા જ પરમ ફલરૂપ છે સેવાસમાન અન્ય કંઈ નથી. નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન કહે છે કે—

આર્થ—‘ ભગવદ્દીયે મ્હારી સેવાથી જોટલા બધા પૂર્ણ છે—મ્હારી સેવાને જ જોટલી બધી ફલરૂપ બધે છે કે મ્હારી સેવાથી સાક્ષાત્કાર મળી યતુર્વિધ સુકિતની પવ્વ ઇષ્ટ કરતા નથી તે પછી કાલથી નહ થાય જોવું રાખ્યાદિકરૂપ ફલ તે ક્યાંથી જ ઇષ્ટ ?” જો પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની જ સેવામાં સ્થિતિ કરવી અન્ધદેવનો આશ્રય રૂઢાદિક સિદ્ધ કરવાને પવ્વ ન કરવેલો,

અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવા આતુર થવું. કામ, લોભ, વિષયાદિનો આવેશ થવાથી શ્રીકૃષ્ણજી હૃદયમાં પધારતા નથી. લોભથી સંસારમાં આસક્તિ થાય છે અને તેથી પાપ પુણ્યનો વિચાર આવતો નથી. કામી તથા લોભી પોતાના સ્વાર્થનેજ વશ્ય છે. તેથી કામલોભાદિનો સત્વર ત્યાગ કરવો ત્યારે ફલરૂપ દૈન્ય સિદ્ધ થાય છે

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयास्त्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासाहितं समाप्तम् ३३
શિક્ષાપત્ર ૩૪ મું.

ઉદ્દેશ:—શ્રીકૃષ્ણ સદા સેવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ જ ફલ છે. તેમનું સેવન સુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા તથા ચરણારવિન્દની ભક્તિદ્વારા એમ બે પ્રકારે થઈ શકે છે. ચરણારવિન્દની ભક્તિ કરવી એ દાસધર્મની ભક્તિ છે. અને એ ભક્તિદ્વારા ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે—સાચુજ્ય ફલ થાય છે, સુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ભગવાનના અધરામૃતના સેવનરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રકારે પુષ્ટિભક્તિની અવસ્થા, સાધન અને સર્વાત્મભાવનું નિરૂપણ કરવું એ આ ચોત્રીશમા શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ છે. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં મન્ત્રના બીજ વિના જેમ કંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ દૈન્ય વિના કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પુષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિ તો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી થાય છે. તેથી એમનો આશ્રય કરવો. ઉપર અન્યના બોધથી, સત્સંગથી અને સેવાથી દૈન્ય થાય છે એમ નિરૂપણ કર્યું હવે સેવાના ઉભય પ્રકાર—ચરણારવિન્દની ભક્તિ તથા સુખારવિન્દ—ભક્તિ એમનું નિરૂપણ કરે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણ: સર્વદા સેવ્ય: ફલં પ્રાપ્યં સ્વતસ્તુ સ: ।

મુખ્યારવિન્દમક્ત્યૈવ સાક્ષાત્સેવૈકરૂપયા ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સાક્ષાત્ સેવારૂપ સુખારવિન્દની ભક્તિથી જ સ્વતઃ પ્રાપ્ત ફલ જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ સદા સર્વદા સેવ્ય છે. (૧) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ જ સેવ્ય છે ચતુષ્લોકી અન્યમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:— અર્થ:—‘સર્વદા સર્વભાવથી વ્રજના અધિપ (શ્રીકૃષ્ણ) ની સેવા કરવી જોઈએ, આપણો એજ ધર્મ છે, અન્ય કોઈ પણ ધર્મ અમારો કદાપિ નથી’ પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વ કોઈનો આ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ ધર્મ છે. સુખારવિન્દની ભક્તિ સાક્ષાત્સ્વરૂપસેવાથી સિદ્ધ થાય છે, જેમાં દર્શન, સ્પર્શ તથા સર્વાંગના સુખનો અનુભવ થાય છે. સ્વરૂપસેવામાં સાક્ષાત્કાર થાય છે એવી સુખારવિન્દની ભક્તિ છે. (૧)

મૂલમ્:—ચરણાત્મકમક્ત્યા તુ ધર્મસેવાત્મરૂપયા ।

ધર્મદ્વારા તદ્વિશિષ્ટ: પ્રભુ: પ્રાપ્યો ન સંશય: ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મસેવાસ્વરૂપ ચરણાત્મક ભક્તિથી ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી વિવેચન—ચરણાત્મકભક્તિ ધર્મ સેવારૂપ છે જેમ અગ્રે બ્રહ્મા આદિએ મર્યાદાસંયુક્ત ભક્તિ કરી છે એમ મર્યાદાસંયુક્ત ધર્મવત્ ભક્તિ કરવી તે ચરણારવિન્દની ભક્તિ છે. તેથી પણ પ્રભુ—પ્રાપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. (૨)

ગાઈ તમા કરે કે મુખારવિન્દ અને ચરણારવિન્દની ભક્તિથી જો પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને જાણે એક જ પ્રકારની જેમ' તો પછી શ્રીમદ્દામૃતજીએ શ્રીમુખભક્તિમાં અધિકતા થું જતલી !

મૂલમ્—તત્ર સાયુજ્યસમ્બન્ધો ન લોભામૃતસેવનમ્ ।

મુક્ષારવિન્દભક્તો તુ સાક્ષાત્ તત્સેવનમત્તમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચરણારવિન્દની ભક્તિમાં સાયુજ્યસમ્બન્ધ છે પણ લોભાત્મક અધરામૃતનું સેવન નથી; જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિમાં તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે. (૩) **વિવેચન—**મુખારવિન્દની એટલે પુષ્ટિભક્તિ અને ચરણારવિન્દની એટલે મર્ચાદાભક્તિ એ બન્નેમાં બહુ ભેદ છે, ચરણાત્મક મર્ચાદાભક્તિથી સાયુજ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમાં લોભામૃત-અધરમુધા-ભગવત્પ્રસાદનું સેવન થતું નથી, જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિ તો પ્રભુની સાક્ષાત્ સેવારૂપ છે, ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે, તેથી મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ સર્વોપરિ છે અને ધર્મરૂપ ચરણાત્મક (મર્ચાદાભક્તિ) તેથી ઉત્તરતી છે આ પ્રકારે બન્નેમાં બહુ તારતમ્ય છે (૩)

મૂલમ્—પ્રતાદૃક્ફલિકા ભક્તિર્મયેત્કેવલપુષ્ટિત ।

તત્રાપિ મુક્ષરૂપાસદાચાર્યનુગ્રહાર્પુન ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—લોભાત્મક અધરામૃતના સેવનરૂપ રૂઠને સિદ્ધ કરનારી મુખારવિન્દની ભક્તિ કેવલ પુષ્ટિથી થાય છે અને તેમાં પણ મુખારવિન્દરૂપ જ્ઞાપણ શ્રીમદ્દામૃતજીના અનુગ્રહથી થાય છે (૪) **વિવેચન—**જેમાં અધરામૃતની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ભક્તિ તો માત્ર મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ છે અને શ્રીસ્વામિનીજીની વિપ્રયોગભાવાત્મક પુષ્ટિભક્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરી છે તેથી તે જ્યારે શ્રીજ્ઞાનાર્થજી મદ્દામૃતજી અનુગ્રહ કરી તે ભક્તિનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ તે સિદ્ધ થાય છે (૪)

મૂલમ્—અતઃ પતન્નકિર્મસ્રિઃ શ્રીમદાચાર્યસશ્રય ।

પ્રથમ સર્વથા કાર્યસ્તત્પવાલિલ ભવેત્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—તેથી જો મુખારવિન્દની ભક્તિવાળાઓએ પ્રથમ શ્રીમદ્દાચાર્યજીને આશ્રય સર્વથા કરવો જોઈએ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થાય છે (૫) **વિવેચન—**જો મુખારવિન્દની ભક્તિનું સાધન એક શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો આશ્રયજ છે તેથી પ્રથમ જો કાર્ય કર્તવ્ય છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શરણે આવી નામનિવેદન કરીને પછી પોતાના મનમાં જેમના ચરણ કમલનો આશ્રય કરવો આ આશ્રય વિના અન્ય કોઈ સાધન મુખારવિન્દની ભક્તિમાં નથી.

મૂલમ્—અતઃ પરં તુ તન્નકેરવસ્યાસાધનાદિકમ્ ।

નિરૂપ્યતે સ્વતોપાય તદ્દુપાતો હૃદિ સ્થિતમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—ઉપર જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યા પછી જો ભક્તિની અવરણ તથા સાધનાદિક જે શ્રીજ્ઞાનાર્થજીની દુષાથી મદ્દાચાર્યજીમાં સ્થિત છે તે નું સ્વસન્તોષને અર્થે તથા સ્વદીપ ભગવદીયના સન્તોષને અર્થે નિરૂપણ કરે છ [૬] **વિવેચન—**ઉપર જે

શુભાત્મક તથા મુખારવિન્દરૂપ લક્ષિતનું નિરૂપણ કરી પુષ્ટિલક્ષિતમાં કેવળ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય ખતાવ્યો. હવે એ સમ્બન્ધી સાધનાદિક જેનું શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી અમને જ્ઞાન થયું છે અને તેથી જે અમારા હૃદયમાં સ્થિર રહ્યાં છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

મૂલમ્:—યથા મર્યાદયા મક્તૌ બ્રહ્મભાવસ્તુ સાધનમ્ ।

તથા સર્વાત્મભાવોઽત્ર સાધનેત્વન બુધ્યતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમ મર્યાદાલક્ષિતમાં પ્રદક્ષભાવ મુખ્ય સાધન છે તેમ અત્ર પુષ્ટિલક્ષિતમાં સર્વાત્મભાવ એજ મુખ્ય સાધન છે એમ સમજવું, [૭] વિવેચન:—સકલ પ્રદક્ષમય છે. પોતે પણ પ્રદક્ષ છે, આ પ્રકારનો પ્રદક્ષભાવ અર્થાત્ અક્ષરપ્રદક્ષનું જ્ઞાન, મર્યાદાલક્ષિતનું સાધન છે તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વાત્મભાવ એજ સાધન છે. જેવો મળલક્ષતોનો સર્વાત્મભાવ તેવો રાખવો એજ પરમ સાધન છે.

મૂલમ્:—વસ્તુતસ્તુ ફલં ચૈવ ફલં સ્યાત્તત્પ્રવેશતઃ ।

તત્સ્વરૂપં તુ સર્વેષા દેહાન્તઃ કરણાત્મનામ્ ॥૮॥

યેન ભાવેન ભગવત્યાત્મભાવો હિ જાયતે ।

યસ્માન્નાવાત્સ્વદેહાદિ સકલં સ્યાત્તદર્થકમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—વસ્તુત. તો એ (સર્વાત્મભાવ) ફલરૂપજ છે કારણ કે તેનો પ્રવેશ થાય ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય. તેનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે દેહ, અન્ત કરણ, આત્મા એ સર્વનો જે ભાવથી ભગવાનમાં નિશ્ચય આત્મભાવ થાય. અને જે ભાવથી આપણું દેહાદિક સમગ્ર ભગવદર્થે [ઉપયોગી] થાય [૮-૯] વિવેચન:—મર્યાદામાર્ગમાં વસ્તુતઃ અક્ષરપ્રદક્ષ ફલ છે, જેમાં ગયા પછી પુનઃ માયાના શુભમાં અવાતું નથી. તેમ પુષ્ટિમાર્ગીયનો, પ્રભુનાં લીલારૂપ ફલમાં પ્રવેશ થાય છે ત્યા સ્વરૂપાત્મક રસનો અનુભવ થાય છે. મન, સાથે સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં તત્પર થાય છે પ્રદક્ષસમ્બન્ધમાં કહેલા પ્રકારે મુખ્ય ફલનો અનુભવ પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષતને થાય છે આ પ્રકારે મર્યાદાલક્ષિત અને પુષ્ટિલક્ષિતના ભિન્ન ભિન્ન ફલ ખતાવ્યા તેમાં પુષ્ટિલક્ષિતનું ફલ સર્વોપરિ છે [૮] જ્યારે ઇન્દ્રિય, મન તથા દેહાદિ સર્વ પ્રભુને અર્થે લાગી રહે, તન, મન, અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રભુને અર્થે વિનિયોજ્ય ત્યારે દેહાદિક સર્વની ક્રિયા ભગવદર્થેજ થાય છે આ પ્રકારે તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સેવા થાય ત્યારે એમ જાણવું કે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે (૯)

મૂલમ્:—ન દેહાદ્યર્થસિદ્ધ્યર્થે ભગવાનપ્યપેક્ષતે ।

યતો દેહાદિરક્ષાપિ પ્રમુલીલોપયોગતઃ ॥૧૦॥

ન સ્વાર્થબુદ્ધ્યા સ્વાર્થોઽપિ ભગવા નેવ યત્ર હિ ।

યેન ભાવેનાનિમિત્તા પ્રીતિર્ભવતિ વૈ હરૌ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—દેહાદિક અર્થ સિદ્ધિને લીધે ભગવાન પણ અપેક્ષા રાખતા નથી;

તેથી દેહાદિકની રક્ષા કરવી, છે પણ પ્રભુની લીલામાં ઉપયોગી થાય તેટલા માટે જ કરવી સ્વાર્થભુદિથી ન કરવી, બધાં (જે સર્વાત્મભાવમાં) સ્વાર્થ પણ ભગવાન જ છે અને જે ભાવવટે હરિમાં નિષ્કારણ પ્રીતિ નિશ્ચય થાય છે (૧૧) વિવેચન.—ભગવત્સેવા પણ દેહાદિકની સિદ્ધિને અર્થ છે, દેહસમ્બન્ધી કુદૃઝ તથા, દ્વન્દ્વાદિની કામનાને અર્થ ન કરવી. ભગવત્સેવામાં પોતાના યોગમુખનો કંઈપણ વિચાર ન કરવો, કેવલ ભગવાનની જ અપેક્ષા રાખવી કે પ્રભુને ક્યે પ્રકારે મુખ પ્રાપ્ત થશે? રજેને કાંઈ અપરાધથી પ્રભુને દુઃખ થાય? એમ પ્રભુનું મુખ જ વિચારવું તથા ભગવાનના હર્ષની તથા સ્વરૂપાનન્દના અનુભવની અપેક્ષા રાખવી. મહાપ્રસાદ પણ દેહેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવા ન હોય પણ પ્રભુની સેવા કરવામાં સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તથા ઇન્દ્રિયાદિક શિથિલ ન થઈ અને જે હૃદયથી મહાપ્રસાદ લેવો. શ્રીશુસાંઈજી પરદેશ પધારતા ત્યારે વિપ્રયોગથી કુશ થઈ જતા અને બ્યારે પરદેશથી શ્રીજીદ્વારા પધારતા ત્યારે અત્યન્ત પ્રીતિથી મુકર મહાપ્રસાદ લેતા પણ તે જોવા ભાવથી કે શ્રીભાવદંતનાથજી અમને કુશ થયલા જોયો તો તેમના મનમાં દુઃખ થાય તે યોગ્ય નહિ. પ્રભુ અમને જોઈ મુખ પામે તે જ સાફ છે. મજબાકોએ પણ પોતાના દેહની રક્ષા જોવા જ ભાવથી કરી છે તેમાં તેમણે પોતાનું મુખ વિચાર્યું નથી. આ પ્રકારે દેહાદિકની રક્ષા પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી છે તેથી જ કરવી કાંઈક લૌકિક વેદિક રૂઢ નિશ્ચય થયો તથા પ્રભુની સેવા કરવાથી કૃતાર્થ થવાથી જોવી સ્વાર્થ ભુદિથી ભગવત્સેવા ન કરવી, કારણ કે ભગવાન વિના વિચારે નિલેખાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કર્યો એમ શ્રીભાગ્યાર્થજીએ નવરત્ન-ત્રયમાં કહ્યું છે. અર્થ—પ્રભુ સર્વના ઉચ્ચર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે પોતે નિજ-ઈચ્છાથી ઘસના સકત મનોરથ પૂર્ણ કરશે. તેમ જ જોવું ભાવથી થતી કિંવાના લેવી ભુદિ પણ ન રાખવી. ભાવસમુકત થઈ પ્રીતિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. કારણ કે ભગવાનને જોઈ પ્રીતિથી ધરાવેલા યોગજ પ્રિય છે (૧૧)

આ પ્રકારે પ્રીતિ પણ ભગવાનના રાખવી તે અમુક કારણને લીધે વા સ્વાર્થને લીધે ન રાખવી પણ નિષ્કારણ-નિસ્વાર્થ પ્રીતિ રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગે ભગવદીયોનો સ્વાર્થપણ ભગવાન છે મહાપ્રસાદ સ્વાર્થેન્દ્રિયાદિની તૃપ્તિને અર્થ સેવાનો નથી પણ સ્વાસ્થ્યવિત્ત દેહ દરી રહે અને ભગવત્સેવા કરી શકે એ હૃદયથી જ સેવાનો છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે તે જ અતિસ્તરણ પણ નહિ તે જ અતિશય પણ નહિ એવો કુદા આહાર લેવો-અન્નમ પ્રમાણેના પ્રસાદ લેવો.

મૂલમ્—ન ફલાકાદ્દર્શનં યત્ર લૌકિકાનાં યથા ધને ।

તદભાવે યથા લોકા વુ સ્વેનાસુસ્થજન્તિ હિ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ—બધાં (?) સર્વાત્મભાવમાં) રૂઢની આકાંક્ષા નથી. જેમ લૌકિક જનોની જે ધનમાં પ્રીતિ દોષ છે તે ધન બ્યારે નષ્ટ થાય છે ત્યારે તેઓ દુઃખથી પ્રાણ ત્યાગ કરે છે તેમ [સર્વાત્મભાવવાનું ભક્તવને] સેવામાં પ્રીતિ લાગે છે અને સેવાના અભાવમાં પ્રાણત્યાગસમાન દુઃખ થાય છે, (૧૨) વિવેચન—રૂઢની ઇચ્છા રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગે રૂઢનો નાશ થાય છે તેથી પ્રભુની સેવામાં કાંઈપણ રૂઢની આકાંક્ષા ન રાખવી કામના ભાવમાં ભાષક છે જેમ લૌકિકમાં ધન પર લોકો પ્રીતિ રાખે છે અને તેના અભાવમાં દુઃખી થાય છે, તેમ વૈષ્ણવોને ભગવત્સેવામાં પ્રીતિ અને અભાવમાં દુઃખ થાય છે

મૂલમ્:—સર્વત્યાગસ્તુ સહજો યત્ર લૌકિકવેદયોઃ ।

નૈરપેક્ષ્યં સ ભાવસ્તુ સર્વભાવો નિગદ્યતે ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ:—જેમાં લૌકિક વૈદિકનો સર્વત્યાગ સહજ થાય અને નિરપેક્ષતા થાય તે સર્વભાવ કહેવાય છે. (૧૩) **વિવેચન:—**શ્રીભગવાનમાં સહજ પ્રીતિદ્વારા સર્વત્યાગ પણ સહજ થાય—એટલે આપોઆપ કુદરતી રીતે સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ થાય છે. લૌકિક વૈદિક કશાની આહુતા થતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃસ્લોકીમાં કહે છે કે:—**અર્થ:—**જો સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલાધીશને હૃદયમાં ધારણ કરે તો પછી લૌકિક વૈદિકથી પણ અન્ય શું અધિક પ્રયોજન છે તે કહો ? અર્થાત્ લૌકિક વૈદિકથી અન્ય કંઈ અધિક પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારે સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં ધારણ કરવા એમની સેવા કરવી, લૌકિક વૈદિકની આહુતા ન કરવી નિરપેક્ષ રહેવું એમ સર્વાત્મભાવથી એક પ્રભુમાંજ મન રાખવું.

મૂલમ્:—તથાત્ર દૈન્યમેવૈકં માર્ગે ન શ્રવણાદિકમ્ ।

દૈન્યેનૈવ ચ સન્તુષ્ટઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ ફલં દદૌ ॥૧૪॥

તદેવાત્ર હિ સંસેવ્યં યેન દૈન્યં પ્રસિધ્યતિ ।

યદ્દૈન્યનાશકં તદ્દિ વિરોધિ સકલં મતમ્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેવી રીતે આ માર્ગમાં દૈન્યજ એક મુખ્ય છે શ્રવણાદિક મુખ્ય નથી. દૈન્યથી જ પ્રભુ સન્તુષ્ટ થયા અને પ્રકટ થઇ શ્રીગોપીજનોને ફલદાન કર્યું. (૧૪) જે પ્રકારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારતુ સંસેવન આ માર્ગમાં કરવું. જે દૈન્યનો નાશ કરનાર છે તે સર્વ વિરોધિ છે એમ સમજવું. (૧૫) **વિવેચન:—**આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એક દૈન્યજ સાધન છે તેથી અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે, દોષ નિવૃત્ત થાય છે તથા શ્રીઠાકોરજી પ્રકટ થઇ દર્શન આપે છે રાસપ્રાધ્યાયીમાં પ્રજલકતોએ શુભગાન કરી, નિઃસાધન થઇ, દીનતાપૂર્વક રુદન કર્યું ત્યારે તત્કાલ પ્રભુ પધાર્યા ! તેથી જ્યાં સુધી શ્રવણાદિક સાધનના બલનો વિચાર મનમાં થાય છે ત્યાં સુધી દૈન્ય ઉદ્ભવતું નથી, દૈન્ય થતા પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય છે અને પ્રકટ થઇ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે ? [૧૪] જે દૈન્યભાવનો નાશ કરનાર હોય તે સર્વને વિરોધી સમજી તેમનાથી દૂર રહેવું કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગ વિના અન્યમાર્ગની જે ક્રિયાઓ સાધનરૂપ છે તે સર્વે પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે એવો નિશ્ચય મનમાં આણી તે ક્રિયાઓ કરવી નહિ (૧૫)

મૂલમ્:—एतन्मार्गाङ्गीकृतौ हि हरिर्दैन्यं विवर्धयेत् ।

मदादिजनकं दुष्टं नाशयत्यपि लौकिकम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ:—આ માર્ગમાં અગીકાર થાય તો હરિ નિશ્ચય દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે. મદાદિકની ઉત્પત્તિ કરનારો એવો જે દુષ્ટ લૌકિક તેને પણ હરિ નાશ કરે છે.

વિવેચન:—જે એતન્માર્ગીય ભકતો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીના

આવ્યા છે તે ભક્તોનેા દેન્યભાવ પ્રભુ વૃદ્ધિગત કરે છે મનમાંનું અભિમાન ને દુષ્ટ શૈલિક્ષ્ણને વધારે છે અને દુઃસમાં પ્રતિજ્ઞા કરે છે તેનો નાશ જ કરે છે રાસપ્રભાચારીના પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાને વેણુનૃપક કરી જન્મભક્તોને બોલાવી રાસ કર્યો ત્યારે જન્મભક્તોને મઠ થયો તત્કાલ શ્રીકાકોરજી અન્તર્ધાન થયા અને જ્યારે એ ભક્તોને દેન્ય થયું ત્યારે પુનઃ પ્રકટ થયા આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન શૈલિક્ષ્ણ આસક્તિને નિવૃત્ત કરી વશ મકનો નાશ કરી દેન્યની વૃદ્ધિ કરે છે (૧૬)

મૂલમ્—સ્વાક્ષીકૃતેર્હિ નિર્વાહ પ્રમુખૈષ વિધીયતે ।

જીવા સ્વભાવતો દુષ્ટા હિ પ્રચલેયુ કથં તથા ॥ ૧૭ ॥

અતો દણ્ડપ્રદાનેન પિતેવાચરતિ પ્રમુ ।

દણ્ડોડ્યનુગ્રહસ્યેન મન્તવ્યસ્તુ તદાશ્રિતૈ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ—જેમનો પ્રભુએ અબીકાર કર્યો છે તેમનો નિર્વાહ નિશ્ચય પ્રમુખી જ થાય છે એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે એટલે તે પ્રભાણે કેવી રીતે બાકી થકે ? તેથી પ્રજા પિતાની સમાન હવડ આપીને દિવ કરે છે તેથી ભગવાદામ્રવાળાઓએ પોતાનો રક્ષ થાય તો પણ તે (દુષ્ટ)ને અનુગ્રહરૂપ માનવો એમણે. (૧૭-૧૮)

વિવેચન.—પોતાના અબીકૃત એવોનો નિર્વાહ પ્રભુ સ્વતા જ કરે છે પરંતુ એ આ વાત બાણવા નથી, કારણકે તેઓ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે શ્રીબાલબાધ અન્તર્માં શ્રીચાર્યશ્રીકૃત વચન છે કે—અર્થ—‘ એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે ’ શ્રીકાકોરજી નિજ અબીકૃત એવોનો નિર્વાહ પ્રથમથી જ કરતા આ થા છે, કરે છે અને કરશે એવને એક સમય પણ દુઃસખ પ્રાપ્ત થાય તો મન તે સ્વર્ગમાં કંઈ જુદું જ થઈ જાય. તેથી નિર્વાહ તો પ્રજા કરે ત્યારે જ થાય છે (૧૭) જેમ માતાપિતા અજ્ઞાની જાણકોની રક્ષા અભિજ્ઞતાદિથી હવડ આપીને પણ કરે છે, તેમ પ્રભુ અબીકૃત ભક્તોની રક્ષા, તેમની ભૂલ થાય ત્યારે હવડ કરીને પણ કરે છે એવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી પોતાની ભૂલ સમજતો નથી પણ પ્રભુ તો હવડ એવા ઉદ્દેશથી કરે છે કે પુન તેથી ભૂલ એવ કરતો અટકે, શ્રીનન્દશાસ્ત્રીને પણ અભિજ્ઞાપૂર્વકરૂપ અન્તર્ધામ્રમાંથી નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ સર્પદ શરૂપ હવડ આપ્યો, તેથી ભગવદીયે પોતાને દુઃખ થાય એમાં પણ ભગવદનુગ્રહજ સમજવો, શ્રીકૃષ્ણસંપર્ક વિષ્ણુ સિમાં કહે કે—અર્થ—હિ પ્રમુ । આપ જમને આપના નિજજન સમજ હવડ આપણો તો તે હવડ જમને ઇષ્ટ જ છે જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે આપ જમને આપના માનીને જ હવડ રેણા । ’ આ પ્રકારે હવડ પણ કૃપારૂપ છે, તેથી આમ્રજ ન ત્યજવેલ

મૂલમ્—દણ્ડદાન સ્વકીયેષુ પરકીયે દ્યપેક્ષણમ્ ।

આર્તિરેવાત્ર સતત માવ્યા છુપ્તપરોક્ષત ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રભુ સ્વકીયજનોને હવડ આપે છે અને પારશની ઉપેક્ષા કરે છે જન સતત આર્તિ જ કર્યા છે કારણકે શ્રીકૃષ્ણ પરીક્ષા છે વિવેચન.—જે ભક્તને પ્રભુ પોતાનો કરે છે તેને જ હવડ આપે છે અને જે સધારમાં આસક્ત પ્રવાદી ઘણિ છે

તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને દણ્ડ આપતા નથી, પણ ઉલટી લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિકમાં વધારે ને વધારે આસક્ત કરે છે, દણ્ડ રક્ષણને અર્થે છે. લૌકિકમાં પણ તેમજ છે જે પોતાનું હોય તેને જ દણ્ડ આપી રક્ષવામાં આવે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા થાય છે. રાક્ષવચાધ્યાયીમાં આર્તિને અર્થે પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા હતા તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ટેરા છે, તે આર્તિ વધારવાને અર્થે છે. આર્તિ વિના પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરતા મથી

મૂલમ્:—અત્ર ભક્તાર્તિદૃષ્ટ્યૈવ મુદિતો હિ હરિર્ભવેત્ ।

સજ્જો ભાવવતામેવ ભાવવૃદ્ધિર્યતો ભવેત્ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ ભક્તોની આર્તિચુકત દૃષ્ટિથી જ પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવચુકત વૈષ્ણવોનો જ સંગ કરવો કે જેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય

વિવેચન.—જેમ જેમ ભક્ત આર્તિકલેશ વધારે અને વધારે કરતો જાય છે તેમ તેમ તે ભક્તને જોઈને ભગવાન વધારે અને વધારે પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવચુકત ભગવદ્દીયનો સંગ કરવો કે જેથી ભાવ સત્વર વૃદ્ધિ થાય.

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—“ જ્યારે પ્રભુ નિજ ભક્તોને તાપકલેશથી પીગતા જુએ છે ત્યારે પોતે કૃપાચુકત થાય છે અને ત્યારે જ હૃદયમાં મ્થિત થયેલો સર્વ નિજ-આનન્દ બહાર નીકળે છે.”

મૂલમ્:—વ્યાગ્રસ્યાગ્રે યથા દેહી તથા દુઃસજ્જતો વિભેત્ ।

દુઃસજ્જ એવ ભાવસ્ય નાશકઃ સર્વથા મત્તઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ વ્યાગ્રની પાસે જીવ લય પામે છે તેમ હું સંગથી લય રાખવો. હું સંગ જ સર્વથા ભાવનો નાશક છે એમ માનવું (૨૧) **વિવેચન:—**જેમ વાદની પાસે થીરનો નાશ જ થાય છે તેમ હું સંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે તેથી તેની રક્ષા કરવી

મૂલમ્:—દુઃસજ્જતશ્ચ્યુતાઃ સર્વે શ્રુતા હિ ભરતાદયઃ ।

દુઃસજ્જન્નિજદોષાભ્યામમૂઢ મીષ્મો બહિર્મુલ્લઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—હું સંગથી ભારતાદિક સર્વે અધોગતિ પામ્યા છે એવું શ્રવણ થાય છે. હું સંગ તથા અન્નથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને લીધે ભીષ્મ બહિર્મુખ થાય છે (અર્થાત્—શ્રી ઠાકોરજીની સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા !) [૨૨] **વિવેચન:—**અનેક જીવો હું સંગથી ભગવદ્દર્મમાં પડ્યા છે, શ્રીભાગવતમાં ભરતને મૃગના સંગથી જન્મનો અન્તરાય (મોક્ષમાં) થયો હતો, અને ભીષ્મ પિતામહ જેવા ભગવદ્દીયને પણ દુર્યોધનના દુષ્ટ અન્નના ભક્ષણને લીધે એવો દોષ પ્રાપ્ત થયો કે એવા [ભીષ્મ] ભક્તને પણ શ્રીભગવાનની સામે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! આ પ્રકારે હું સંગ તથા દુષ્ટ-અન્ન ભક્ષણાદિ દોષથી ભગવદ્દીયોનો અધ.પાત થાય છે તો આધુનિક જીવોની હર્દશા થાય એમાં તો શું કહેવું ? (૨૨)

મૂલમ્:—લૌકિકાભિનિવેશાત્તુ મનોનિષ્કાસનં સદા ।

અલૌકિકસ્તુ તદ્ભાવસ્તેનાપિ ચ વિનશ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ — લૌકિકમાં અભિનિવેશ-આવેશ (કરવા)માંથી મનને ચલા ફરકાડ્યા રહેવું અર્થજી, કારણ લૌકિકમાં આવેશ થવાથી અલૌકિક ભાવ પણ નાશ થાય છે, (૨૩) વિવેચના—જ્યાં જ્યાં લૌકિકમાં મન આસક્ત થાય તે સર્વેને દુઃસજ બાણવો અને તેને તણ ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી લૌકિકથી ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ થાય તો જ ભાવ રહે છે.

મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષો ચ હૃદિ માવ્યો નિરન્તરમ્ ।

તદભ્યાસાત્તુ મનસ કદાચિન્નિર્ગતિસ્તત ॥ ૨૪ ॥

કામાભાવાય વૈરાગ્ય ચિન્ત્ય ચેતસિ સર્વથા ।

પરિતોષસ્ત્વલોભાય મક્કો તાવેવ વાધકો ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ — હૃદયમાં નિરન્તર વૈરાગ્ય અને સન્તોષની ભાવના કરવી કારણ કે જ્યેમજ અભ્યાસથી કોઈક દિવસે મન લૌકિકમાંથી નિવૃત્ત થશે. [પ] કામના અભાવને અર્થે વૈરાગ્ય અને ચિત્તમાં સર્વથા ચિન્તન કરવું, અને સન્તોષ તો લોભના અભાવને અર્થે રાજ્યો કારણ કે જો હલય જ ભકિતમાં બાધક છે વિવેચન—દુઃસજ દોષનો નાશ કરવા વૈરાગ્ય અને સર્વ પ્રકારે સન્તોષ—આ હલય નિરન્તર પુદ્ગલમાં ધારણ કરવા સર્વ લૌકિક વિષય તથા દેહસંબધી પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય રાખવો અને સહેજમાં પ્રાપ્ત થયલા પદાર્થોથી મનમાં સન્તોષ રાખવો. આમ અવધાસ રાખવાથી દુઃસજથી બચી શકાય છે મનમાં દેહ વૈરાગ્ય રાખવાથી કામાદિક વિષયનો નાશ થાય છે અને સન્તોષથી લોભનો નાશ થાય છે આ હલય દોષ ભકિતભાવમાં બાધક છે, તેથી જ્યેમનો ત્યાગ કરવા વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવા. ૨૪-૨૫.

મૂલમ્—કામેનેન્દ્રિયવૈમુદ્યં લોમે પાશ્વણ્ડસમ્મવ* ।

ક્રોધસ્તુ મધ્યપાસિસ્વાન્મહાવાધકર્ષ્યસે ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—કામથી ઇન્દ્રિયો વિમુક્ત થાય છે લોભના પાશ્વણ્ડનો સમ્મવ થાય છે ક્રોધ મધ્યે પકતો હોવાથી મહાબાધક ગણાય છે વિવેચન—કામ પ્રકટ થવાથી વિષય દિક કરવામાં આવે અને તેથી સકલ ઇન્દ્રિયો ધીસજવાનથી તથા ભગવદ્ભાવથી બહિર્ગત થઈ જાય છે ઇન્દ્રિયોનો વિષયમાં આવેશ થાય છે, અને લોભ હૃદયમાં હોય તો તેથી પાશ્વણ્ડ પ્રકટ થાય છે સંત્યાસનિર્મુક્તનામના જ થમાં ધીમાવાર્ષણ કહે છે કે—‘અને પોતે વિષયથી આક્રાંત થઈ કાલે કદી પાશ્વણ્ડી થાય છે, આ પ્રકારે કામ પ્રાપ્ત થવાથી ક્રોધ થાય છે તેમજ લોભ સિદ્ધ ન થાય તો પણ ક્રોધ ઉદ્ભવે છે ક્રોધ પછી મોહ થાય છે આ પ્રકારે અષ્ટપ્રકાર લૌકિકમાં આવેશ કરવાથી દેવનો નાશ થાય છે.

મૂલમ્—યતો માર્ગીયસર્વસ્વદૈન્યમાવધિનાશક ।

દૈન્ય સર્વેષુ કાર્યેષુ કૃષ્ણસેવાકથાદિષુ ॥ ૨૭ ॥

ધીજ યથા મન્ત્રશાસ્ત્રે તદ્યુક્તમખિલં ભવેત્ ।

તદમાત્રે ન સેવાદિ સકલં પુષ્ટિસાધકમ્ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્રોધ, પુષ્ટિમાર્ગના સર્વસ્વરૂપ દૈન્યનો નાશ કરનારો છે તેથી મહાબાધક છે. જેમ મંત્રશાસ્ત્રમાં બીજાચુકત મંત્રોજ ફલ આપી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાદિક સર્વ દૈન્યચુકત હોય તો ફલદાન કરી શકે છે, દૈન્યનો અભાવ હોય તો સેવાદિક સર્વ પુષ્ટિને (લગવદતુગ્રહ) સિદ્ધ કરતા નથી. (૨૭-૨૮) વિવેચન:—દૈન્યભાવ આ પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વસ્વ છે. તેનો નાશ કરનાર ક્રોધ છે તેથી ક્રોધનો નિશ્ચય ત્યાગ કરવો. સર્વ કાર્ય વિષે દૈન્ય રાખવું, તેના ઉપાયમા શ્રીકૃષ્ણની તતુજ તથા વિત્તજ સેવા પ્રીતિ પૂર્વક કરવી અને શ્રીકૃષ્ણની કથા શ્રીસુખોદિનીજ આદિ ગ્રંથોમાંથી શ્રવણ કરવી. મંત્રશાસ્ત્રમાં ઐ, હ્રી, ઐ, ક્લી, ક્લી, ઐ ઇત્યાદિક બીજ હોય છે અને તે વિનાના મંત્રો જપવાથી કશું ફલ થતુ નથી એવી જેમ તે શાસ્ત્રની મર્યાદા છે, તેમ સેવામાં દૈન્યભાવ વિના કંઈ પણ ફલ થતુ નથી તેથી દૈન્યપૂર્વક સેવા કરવી. (૨૭-૨૮)

મૂલમ:—તસ્માદ્રક્ષેત્ પ્રયત્નેન દૈન્યં ભક્તિયુતો નર: ।

દૈન્યેન ગોપિકા: સિદ્ધા: કૌંઢિન્યોઽપિ પરોક્ષત: ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી ભક્તિચુકત નરે (જીવે) પ્રયત્નથી દૈન્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ દૈન્યથી ગોપીજન પણ સિદ્ધ થયા અને કૌંઢિડન્ય ઋષિ પણ પરોક્ષથી સિદ્ધ થયા છે, વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે યત્નપૂર્વક દૈન્યની રક્ષા કરવી. એમાં દષ્ટાન્ત કહે છે કે દૈન્યવડે કૌંઢિડન્ય પ્રાપ્તિ અનન્ત! અનન્ત! ૨૮યા કર્યું તેથી એમને પણ સિદ્ધિ થઈ. આમ શ્રીઆચાર્યજીએ સંન્યાસનિર્ણયગ્રંથમા કહ્યું છે કે!—અર્થાત્:—“કૌંઢિડન્ય ઋષિ અને ગોપીજન ભક્તિમાર્ગના શુરુ છે. તેમણે કરેલું સાધન તે જ સાધન છે. ભાવ, ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે અન્ય કોઈ સાધન નથી” આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગના શુરુ ગોપીજન છે અને મર્યાદામાર્ગના શુરુ કૌંઢિડન્ય પ્રાપ્તિ છે. તેમણે આદરેલા પ્રકારનો ભાવ વિચારી દૈન્ય જ ભક્તિભાવમા કાળુ છે એમ જાણવું.

મૂલમ:—ફલમત્ર હરેભાવો વિરહાત્મા સદા મત: ।

રસાત્મકત્વાત્તદ્રૂપે સર્વલીલાસમન્વિત: ॥ ૩૦ ॥

સ્વરૂપે તસ્ય સતતં સાક્ષાત્કારો વિશેષત: ।

યુગપત્સર્વલીલાનામનુભૂતિ: પ્રજાયતે ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિરહાત્મક રૂપમાં રસાત્મકપણું છે તેથી સર્વલીલારહિત જે પ્રભુનો સદા વિરહાત્મક ભાવ છે તે જ અત્ર ફલરૂપ ગનાય છે આ વિરહાત્મક ભાવના સ્વરૂપમાં નિરન્તર વિશેષત સાક્ષાત્કાર થાય છે કારણકે સર્વલીલાનો અનુભવ એમાં એકી વખતે થાય છે [૩૦-૩૧] વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમા હરિમા ભાવ રહે એજ ફલરૂપ છે. તેથી વિરહાત્મક મન થઈ રહે છે કારણ કે સયોગના અનુભવમાં પ્રભુ અન્ત:કરણગામી નથી, બહારની સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેહનો વિનિયોગ પ્રભુમાં થાય છે વિપ્રયોગમાં અન્ત:કરણમા સર્વ સિદ્ધ થાય છે તેથી વિપ્રયોગભાવ હૃદયમા રાખવો એજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધિ છે. સયોગમાં તો જ્યાં સુધી દર્શન થાય ત્યાં સુધીજ સ્વપ્ન છે. પણ વિપ્રયોગમાં રસાત્મક

પુરુષોત્તમને સર્વલીલાસમુદ્ધત અનુભવ સર્વત્ર યાય છે વિપ્રયોગભાવ જોઈજ સરે. પરિ છે કે તેમા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર સર્વસ્થલે યાય છે વિપ્રયોગની લીલાના ભાવમા મમ્મ યવાથી સવત્ર સાક્ષાત્ લીલાસદિત સ્વરૂપનું દર્શન થયા કરે છે, તેથી તેનું મુખ સમે જના મુખ કરતાં આધક છે જોડી વખતે સર્વ લીલાનો અનુભવ સાચે થવાને અર્થે મ્મ વડે મજબૂતોનો ભાવ વિચારવો જોઈલે કે પ્રભુ ગાયો અશવવા પધારતા હતા ત્યારે મજબૂતો વિપ્રયોગની જોવી ભાવના કરતા તેવી ભાવના કરવી, અને ધણી સધાસમયે પ્રભુ વનમાંથી પાછા પધારતા ત્યારે મજબૂતો જેવો ભાવ કરતા તેવો ભાવ વિચારવો આ પ્રકારે વિપ્રયોગમાં જ ને લીલાના ભાવનો અનુભવ થયે શકે છે (૩૦-૩૧)

મૂલમ્ —एव विज्ञाय मनसा पुष्टिमार्गं विभावयेत् ।

પ્રાપ્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણાઙ્ગપ્રસાદત ॥ ૩૨ ॥

अत स एव सतत सर्वभावेन सर्वथा ।

सुधीभि कृष्णरसिके शरणीक्रियता सदा ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—જેમ ભલ્લેને મનથી પુષ્ટિમાર્ગની ભાવના કરે તો શ્રીવલ્લભાચાર્યના વારણવિન્દના પ્રસાદથી (ફળની) પ્રાપ્તિ થાય તેથી નિરંતર સર્વભાવથી નિશ્ચય શ્રીકૃષ્ણના રસને ભલ્લનારા ભુદિમન્ત પુરુષોએ સર્વદા સીવલ્લભાચાર્યના આમણ (દારણ) સ્વીકારવેલ (૩૧-૩૩) વિવેચન—ઉપર વિપ્રયોગ આપ્તિનો પ્રકાર કહ્યો. તેનો અનુભવ ને પ્રકારે યાય તે હવે કહે છે પુષ્ટિમાર્ગના પેલ્લુવે પોતાના મનની ભાવના અન્વેષણને કહેવી નહિ. જે પ્રકારે ભાવના કરતાં કરતાં જ નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગની સિદ્ધિ થાય છે.

અર્થ — અયોગ્યભક્તોથી સારીરીતે જેમના વારણકમલનું રજકૂપ થત સેવકોએ છે જેવા શ્રીવલ્લભાચાર્યના છે—જેમ શીશુમાંપ્રભુએ સર્વાત્તમસ્તાત્રમાં શોમદાપ્રભુનું નામ કહ્યું છે શોભાધાપણના વારણકમલની રક્તને સેવનાર પુષ્ટિમાર્ગના ભગવદ્દેવને શ્રીકૃષ્ણાધરામૂત ફળની રાદિ યાય છે તેથી નિરંતર જેમના આયયપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના સર્જમા કરવી મનમાંથી છડકપાનો ત્યાગ કરી દૃઢપમા શ્રીકૃષ્ણધનનું રાજ સ્વીકારનારને તથા શ્રીકૃષ્ણરસમા રસિક દોષ જેવા શુદ્ધ ભગવદ્દેવને તથા દેવ્યથી નિષ્ઠા થત થનારને પુષ્ટિમાર્ગોચરની નિઃપ્ર પ્રાપ્તિ થાય છે (૩૨)

इति धीहरिणावक्रान्तिरपि ननुविज्ञातमं शिरापर्यं धीगायेभ्यस्त्रीकृतं

રીશાપુષ્પાદગદિતં ગમ્યામ્ ॥ ૩૪ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૫ મું

ઉદ્દેશ—ભગવદ્દેવને વિભવીયોને મમ અને સમનીયના અમમ મદાદાનકાર છે જે બન્ને મન પ્રાપ્ત થયા છે । શોભાધાનનો દેવ દેવનાર જન તણકનાર સમાન છે જમ તણનાર મદાદાનકારી પરીધિને દરેકો તમ ભગવાનનો દેવ કરનાર દુર્ગમો પુત્ર દુષ્કર્મનો ભગવદ્દેવને દુષ્કર્મ આપ છે ભગીનો દેવ કરનાર જનો તણ પ્રાપ્ત થાય છે (૧) ભગ ભગિને તો અનધિરી (૨) આપદિમક અનધિરી જનો તણ દુષ્કર્મ તેમજ વિપરીત દાનકારા દેવ છે (૩) શોભાધિત મદાદાનકાર તથા નુકસા

સમાન હોઈ કોઈ પણ ઔષધથી પ્રીતિયુક્ત થતા નથી. તેવા જનોને આશુરી ગણી તેમનો સગ આશુરાવેશ ઉત્પન્ન કરશે એમ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો. ઉપર વિપ્રયોગભાવ સર્વોપરિ છે એમ સિદ્ધ કર્યું એમા સાધન કૃપા વિના કંઈ નથી. પરંતુ એ વિપ્રયોગ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દુઃસગાદિ અનેક પ્રતિબંધથી દૂર રહીએ તેથી હવે પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક દોષ કયાકયા છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદીયાનાં મહદુઃખં વિજાતીયેન સજ્જમઃ ।

સંભાષણં સજાતીયૈરસજ્જો ભાષણં ચ ન ।

તદેતદુભયં જાતં મમૈવાદ્ય સ્વભાગ્યતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિજાતીય બહિર્ભુજનો સગ અને તેની સાથે ભાષણ તેમજ સજાતીય એટલે ભગવદીયનો સગ પણ નહિ, અને તેથી સાથે ભાષણ પણ નહિ—આ બંને મને મારા ભાગ્યથી હવે પ્રાપ્ત થયા છે । (૧) **વિવેચન:—**શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે આ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને એક મહાદુઃખ છે, તે એ કે વિજાતીય એટલે અન્યમાર્ગીયનો સગ અને એતન્માર્ગીય સગનો અભાવ. આ દુઃખ અન્યને શું પણ મને પોતાને આવી પડ્યું છે । તેથી મને મહાદુઃખ થાય છે. જેમ વ્રજભકતોને શ્રીકૃષ્ણની કથાવાર્તામાં પ્રતિબંધ કરનાર સગ દુઃખદાયી લાગતો અને જેમ તે સર્વે ભકતો એકત્ર થઈ આનન્દપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની લીલા-વાર્તાનું સ્મરણ કરી પરમાનન્દ પ્રાપ્ત કરતા, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ ભગવદ્લોલા વાર્તા કરવી અને વિજાતીયનો સગ તથા તેની સાથે ભાષણ પણ બાધકરૂપ છે એમ સમજવું જેનો સગ અવશ્ય કર્તવ્ય છે તે ભગવદીયો દુર્લભ છે અને જેનો સગ ત્યાજ્ય છે એવા દશેદિશાથી આવી મળે છે એવો વિરોધ પ્રાપ્ત થયો છે ।

મૂલમ્:—દુઃસ્વાન્તરં તુ જ્ઞાનેન ભક્ત્યા વાપિ નિર્વતતે ।

લૌકિકં વિષયપ્રાપ્ત્યા ન હિ દુઃસજ્જનં ક્વચિત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દુઃખ તો જ્ઞાનથી કે ભક્તિથી પણ નિવૃત્ત થાય છે. (શબ્દાર્થિક વિષય ન પ્રાપ્ત થવાથી ઉદ્ભવેલું) લૌકિક દુઃખ વિષયની પ્રાપ્તિથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કદાપિ નિવૃત્ત થતું નથી. (૨) **વિવેચન—**અન્ય સર્વે પ્રકારના દુઃખ નિવૃત્ત કરવાના ઉપાય છે—જેમકે જ્ઞાન ભક્તિ ઇત્યાદિ લૌકિક વિષયાદિકની અપ્રાપ્તિથી ઉદ્ભવતું દુઃખ તે તે વિષયની પ્રાપ્તિથી દૂર થાય છે. પણ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કશાથી દૂર થતું નથી તેથી વિષયના સગી બહિર્ભુજનો સગ ત્યાજ્યવો. (૨)

મૂલમ્:—દુષ્ટાનાં દુર્વચોબાણૈર્મિત્રં સર્મણિ મદ્રપુઃ ।

ન ક્વાપિ લભતે સ્વાસ્થ્યં સમાહિતમપિ સ્વતઃ ॥ ૩ ॥

इदानीं तु जनाः प्रायो दुःसङ्गपदवीं गताः ।

शुद्धं मनः कलुषितुं क्षणेनातिविचक्षणाः ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — દુષ્ટજનના દુર્વચનના બાણથી મારી શરીર મર્મ ભાગ થઈને ભય છે !! સ્વતઃ જોનું સમાધાન થયા છતાં જો શરીરને ઠોકર પહોંચે ત્યારે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ નથી !! હવે તો મનુષ્યો ધણુ કથીને દુસંગપદવીને પહેાંમ્યા છે અને શુદ્ધ મનને મક્કિ કરવામાં અતિવિચ્છેદ (બતુર) છે !! વિવેચન—દુષ્ટજનના દુર્વચનો મહાર્ મર્મને લે છે જોવા દુસંગ અને પ્રાપ્ત થયો છે કે અને સ્વસ્થ પણ ધીરજ રહેતી નથી !! અષ્ટપદ્ધત દુસંગ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમદ્દામણી તથા શ્રીકૃષ્ણાંકલ કહે છે । “ દુસંગથી વૈષ્ણવ નિશ્ચય દુઃખ પામે છે ” જોવા દુસંગ તો મહે છે જ ! હોઠા જ્ય જોવા દુષ્ટ થઈ ગયા છે કે શુદ્ધ મનને મક્કિ કરવામાં ચેતાનું બાહુર્ક ચેતે છે. (૩-૪)

મૂલમ્—અહસ્થિતસ્ય વ્યાવૃત્તિયુતસ્ય ન હિ તાદૃશામ્ ।

સદ્ગુણો વારયિતુ શક્યો વ્યાવૃત્તેર્વિનિરોધત્ ।

અવ્યાવૃત્તો ન વિશ્વાસદાઢ્યર્થેન તથા કૃતિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — જો જન ગુહસ્થાયમમાં રહે છે જે વ્યાવૃત્તિમુક્ત છે તેને જોવા તો ઠિંકજનને સંગ નિવૃત્ત કરવાનું પરવડતું નથી કારણ કે તેમ કરવાથી વ્યાવૃત્તિને વિરોધ નિરોધ થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિમાં દૃઢ વિશ્વાસ નથી તેથી જ આવી કૃતિ કામ છે (૫)

વ્યાવૃત્તિ—કારણપણાઈ વૃત્તિ, ધન્યો રાજગાર. અવ્યાવૃત્તિ—ધન્યો રાજગાર ન હોય જોવા સ્વસ્થ વિવેચન—ગુહસ્થને વ્યાવૃત્તિ વિના કેમ જાયે ! પરશ્વેશમાં મનુષ્યોનો સંગ તો કરવાજ પડે, તેમાં બહિર્મુખ પણ આવી મહે જો સર્વ દુસંગ વ્યાવૃત્તિ ન કરીને તો જ દુર કામ. આ પ્રકારે વ્યાવૃત્તિમાં દુસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિ થવાનું સામર્થ્ય નથી. તો ત્યાં શ્રીઆચાર્યના માર્ગ બતાવે છે કે—અર્થ—અવ્યાવૃત્તિ થઈ શ્રીકૃષ્ણના ભજન, સેવા તથા અવધુ કીર્તનપદ્ધતી કરવું જો માર્ગ ઉત્તમ છે પણ અવ્યાવૃત્તિ થવાનું ન જો અને વ્યાવૃત્તિ કરવીજ પડે તો પાતે કહે છે કે વ્યાવૃત્તિ હોય તો પણ ચિત્તને અવધુપદ્ધતી કરિમાં પરોવવા સદા ચલ કરવેલ’

મૂલમ્—અગવદ્દેપિતા યાત સ તુ તક્ષક યવ હિ ।

યથા વિપ્રાર્મકવચાપ્રેરિતઃ ક્રોધમૂર્ચ્છિત્ ॥ ૬ ॥

અદશત્સ સમાગત્ય મહામક્ક પરીક્ષિતમ્ ।

તથા તુર્જનવાક્યૈકપ્રેરિતો દ્વિતિતામસ ॥ ૭ ॥

અવજ્ઞયા દુર્વચનૈરધિક્ષેપેણ સામયમ્ ।

તુષ્કર્મા મૌલિકો તુષ્ટ સ સાધ્ય સત્ક્રિયોક્તિભિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનના દેખવવાને પ્રાપ્ત થયેલો જો તો તક્ષકન્યમ જ છે જેમ આશ્વના બાલક (ગુ બીજાં) જો મારકેલો અને ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત (જાનરહિત) થયેલો જોવા જે તક્ષક તે આવીને મહાભક્ત જોવા પરીક્ષિત રાખને કસ્યો, તેમ દુર્વચનના દુર્વચનોએ જ મારકેલો જોવા તમામુખી આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર પુરુષ અને નિન્દા, દુર્વચન અને તિરસ્કારથી

સે છે. એ આધિભૌતિક દુષ્ટ છે અને એ સારી ક્રિયા અને સારા વચનોથી સાધ્ય છે (૬-૭-૮)

વિવેચન:—ઉપર વ્યાવૃત્તિથી દુઃસગરૂપ દોષ કહ્યો હવે કાલદોષ બતાવે છે. આ કાલ ભગવદ્ધર્મમાં મહાબાધક છે બ્રાહ્મણના બાલકે ક્રોધચુક્ત થઈ પરીક્ષિત રાજાને શાપ આપ્યો એ કાલદોષનું જ કાર્ય છે. રાજા પરીક્ષિત ભગવદ્ભક્ત હતો, ભગવદ્ધર્મમાં ચતુર હતો. એ ભક્ત હોઈ એની રક્ષા ભગવાને ગર્ભમાં કરી હતી. તોપણ તેને કલિયુગના કાલ દોષથી દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. એ સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે કે—“**ब्राह्मणं प्रत्यभूद् ब्रह्मन् मत्सरो मनुयेव च**” અર્થ:—શમીક ઋષિએ આદર સન્માન કર્યું તેથી રાજાએ બ્રાહ્મણ તરફ મત્સર તથા ક્રોધ થઈ આવ્યો. એ દોષ બુદ્ધિ કલિકાલના દોષથી થઈ એ દુર્બુદ્ધિથી રાજાએ મૃત સર્પને લઈ શમીકઋષિના કણ્ઠે વીટાળી દીધો. શમીકઋષિના પુત્રે આ વાર્તા સાંભળી શાપ આપ્યો કે ‘તક્ષક સર્પ સાત દિવસમાં દશ કરશે’^૧ મહાભક્ત એવા પરીક્ષિત રાજાની બુદ્ધિ પણ કલિકાલના દોષથી ભ્રષ્ટ થઈ !!

કલિકાલમાં દુષ્ટ થયલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદેવિક એ ત્રણ જીવોમાંથી આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રકારે દુષ્ટ જીવો તો કોઈ પણ સમય ભગવદ્ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય. પરંતુ આધિદેવિક દુષ્ટ જીવો તો કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં આવતા નથી, તેથી એમનો સંગ સર્વથા ત્યજવો. જે અનેક દુર્વચન કહે, અજ્ઞાનથી થઈ અવજ્ઞા કરે. દુર્વચન કહી અન્યના મન વિક્ષિપ્ત કરે, અને જે શરીરથી દુષ્ટ કર્મ કરે તેને ભૌતિક દુષ્ટ સમજવો. એવો ભૌતિક દુષ્ટ પણ ભગવદ્દીયના સગથી અને ભગવત્સેવાથી પોતાના મનનો વિક્ષેપ દૂર કરે છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે (૬-૭-૮)

મૂલમ્:—આધ્યાત્મિકો જ્ઞાનશૂન્યો હ્યન્યથાજ્ઞાનવાનપિ ।

कष्टसाध्यः कदाचित्स तत्त्वबोधेन शुध्यति ॥ ९ ॥

प्रीतिशून्यो महादुष्टः स न साध्यः कथंचन ।

यथा नपुंसको नैव ह्यौषधैः पुरुषो भवेत् ॥ १० ॥

यथा त्रिदोषग्रस्तो न कथंचिदपि जीवति ।

प्रीतिशून्यो नीरसश्च न तथा श्रवणादिभिः ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્ઞાનશૂન્ય અને અન્યથા જ્ઞાનવાળો એટલે કે વિપરીત જ્ઞાનવાળો એ આધ્યાત્મિક દુષ્ટ કહેવાય છે અને તે કષ્ટસાધ્ય છે પણ કોઈ દિવસ તત્ત્વબોધથી તે શુદ્ધ થાય છે પ્રીતિશૂન્ય હોય તે મહાદુષ્ટ સમજવો તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી જેમ

૧ જે કે પરીક્ષિત રાજા મહાભક્ત હતા અને જ્યારે ભગવાને એમની રક્ષા ગર્ભમાં પણ કરી હતી ત્યારે ભગવાને તક્ષકસર્પના દશ સમયે કેમ ન કરી ? એમ શંકા થાય તો સમાધાન એ છે કે પરીક્ષિત દ્વારા કેટલુંક કાર્ય ભગવાનને કરાવવું હતું તે કરાવ્યું અને પછી શ્રીભાગવતની પ્રવૃત્તિ લોકમાં કરાવવી હતી તેથી શાપના નિમિત્તે તેને સ્વલ્પ સમયમાં મોક્ષ આપે એવું શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ શ્રીગાંઁના તટપર ખેસાડી શ્રીશુકદેવજીદ્વારા કરાવ્યું આ પ્રકારે શ્રીમદ્ભાગવતની ક્યાનો લોકમાં પ્રચાર કર્યો

નપુસક ઔપધથી પુરુષ થતો નથી, જેમ ત્રિદોષથી પીડાતો જન કોઈ પણ પ્રકારે છુટતો નથી, તેમ તે છવ પ્રીતિશૂન્ય છે નીરસ [રસ વિનાનો] છે તે અવધાનિકથી સિદ્ધ થતો નથી.

વિવેચન.—આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જ્ઞાનથી શૂન્ય કોઈ સર્વ કાર્મિક જ્ઞાનથી ઠરે છે એને જ્યારે કોઈ જ્ઞાનવાન મહાભગવદીય જન મહે અને જો જોવાના સત્સંગમાં બહુ દિવસ રહે તો જો ભગવદીય જોવા દુષ્ટને પણ અનેક પ્રકારે સમજાવી શુદ્ધ કરી શકે. જે છવ પ્રીતિરહિત હોય છે તે આધિદેવિક દુષ્ટ કહેવાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી તેને કૌટુંબિક પર્યન્ત સત્સંગ મહે અને જમે તે પ્રકારે જ્ઞાન આપવામાં આવે તો પણ તેની કંઈ પણ જસર તેના હૃદયમાં થતી નથી જો તે કૈવલ પ્રવાહમાં જ આસક્ત રહે છે જોવા પ્રવાહી છવતું મન આસુરી કોઈ અંજલવાનમાં તથા ભગવદર્મમાં કદાપિ ધ્યાનનું નથી કરાતો ઔપધથી નપુસક પુરુષત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેજ પ્રકારે આધિદેવિક મહા દુષ્ટનું મન ભગવત્સમજની જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતું નથી કહ્યું, પિત્ત અને વાત જો ત્રણ રોગ કુપિત થયા હોય તેનો છવ ઔપધથી જસાવી શકાતો નથી તેમ ભક્તિવરસરહિત મહાદુષ્ટને જમે તેટલી ભગવત્કથાનું અવધુ કરાવે તોપણ તેના હૃદયમાં સ્વરૂપ પણ ભગવદ્ભાવ ઉત્પન્ન કરી શકાતો નથી પુષ્ટિપ્રવાહમર્માદાજન્યમાં શ્રીઆભાર્યું મહાપ્રભુ છે કહે છે કે—

અર્થ:—‘જો પ્રવાહી છવ અર્ધછી કહેવાય છે અર્ધછી છવો સર્વે સર્વ માર્ગમાં પ્રમથ્થ કરે છે જોકે ક્ષુભાત્રમાં સર્વ માર્ગ જમે છે તો પણ તેમની ક્ષેત્ર કોઈ પણ સ્વરૂપ થતી નથી’ જો વચનાનુસાર પ્રીતિશૂન્ય છવ પ્રવાહી આસુરી છવસમાન જ્યોત્સ્ના જન્મ સંસારમાં આસક્ત રહે છે કૃષ્ણદાસજીએ ગાતું છે ‘શુભપ્રતાપ દેખિયત જપને જાજ અશ્મસાર જ્યોત્સ્ના લેહે ન તોય’ જેમ કમળા પત્થરને હલ્દીયે વર્ષ પર્યન્ત જલમાં નાખી મૂકીએ પણ બહાર કદાહીએ કે તરવ સુકાઈને જેવો હોતો તેવો કદા જાય છે તેમ પ્રીતિશૂન્ય આધિદેવિક મહાદુષ્ટ આ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રતાપ દેખે અને શુભ સાંભળે પરંતુ તે કદીએ પોતાના હૃદયમાં લેશ પણ ભગવદ્ધર્મનું પ્રદક્ષ કરે નહિ.

મૂલમ્:—પ્રાય સ આસુરો જીવો યસ્મિન્ પ્રીતેરસમ્મથ ।

સાદૃશીર્નિત્યસદ્ગુણેન ભવેદાસુરભાવવાન્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્કાર્થ —જેનામાં પ્રીતિનો અસમજાવ હોય તેને પ્રભુ કરીને આસુરી અધુરો જોવા આસુરી છવ સાથે નિત્ય સજ કર્મથી આસુરી ભાવવાળા થવાય છે

વિવેચન.—ઉપર જણાવ્યા તેવા મહાદુષ્ટ પ્રીતિશૂન્ય આસુરી છવમાં પ્રીતિની સમજાવના પણ નથી તેથી જોમનો સજ ત્વજવો. ભગવદીયના સજ વિન્ય નિત્ય આસુર ભાવ ઉદ્ભવે છે જ્યારે તાદરશીને સજ થાય છે ત્યારે આ આસુરભાવ નિવૃત્ત થાય છે શ્રીમદ્ભાગવતના બેઠાદશ સ્કંધમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ભવ પ્રતિ કહે છે કે ‘યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ સ્વાધ્યાય, વપ ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂતિ, દક્ષિણા, જત, વ્રત તીર્થ, નિષમ, ધમ—આમાંથી કોઈપણ મને (ભગવાનને) વચ કરી શકતું નથી. જેમ સત્સજ અને વચ કરી શકે છે તેમ અન્ય કોઈ મને વચ કરવા અશક્ત છે કેમકે સત્સજ જો શૂન્ય સર્વ દુઃસ અને દુઃર કરનાર

છે. સત્સંગથીજ રાક્ષસ, દેવ, પક્ષી, પશુ, ગન્ધર્વ, અસુર, નાગ, સિદ્ધ, ચારણ, શુદ્ધક, વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદાદિ નીચ વા ઉચ્ચ યોનિમાં જન્મ પામેલા સત્સંગથીજ મને પ્રાપ્ત થયા છે.

મૂલમ્:--દુષ્ક્રમા કર્મદુષ્ટઃ સ્યાત્ જ્ઞાનદુષ્ટોઽન્યથાદશિઃ ।

પ્રીતિશૂન્યો ભક્તિદુષ્ટસ્તત્તન્માર્ગગતસ્ત્યજેત્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—દુષ્ટ કર્મ કરનાર કર્મદુષ્ટ થાય છે; વિપરીત દષ્ટિવાળો જ્ઞાનદુષ્ટ થાય છે, પ્રીતિથી રહિત જીવ ભક્તિદુષ્ટ થાય છે, જે જે માર્ગમાં આ ત્રણ દોષ હોય છે તે તે માર્ગમાં રહેનારે આ દોષ ત્યજવા [૧૩] વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે દુષ્કર્મ કરનાર જીવને ભૌતિકદુષ્ટ જાણવો અન્યથા (વિપરીત) જ્ઞાવવાનને જ્ઞાનદુષ્ટ જાણવો. આ આ બંને દુષ્ટ જીવના સત્સંગથી ભગવદ્ધર્મમાં ક્ષાલિત પ્રવેશ પણ કરે, પ્રીતિશૂન્ય-ભક્તિરસરહિત જીવને આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જાણવો, એ જીવ કદાપિ ભક્તોનો અધિકારી થતો નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીઓએ સર્વથા એનો ત્યાગ કરવો.

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चविंशतित्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૬ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૬ મું.

ઉદ્દેશ:—વૈષ્ણવોએ ચિન્તા કરવી નહિ વાળી છુડીને શુદ્ધ કરેલા ગૃહમાં ઘરઘણી રહે છે તેમ ચિન્તાદિકથી રહિત ચિત્તમાં પ્રભુ પધારે છે. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી 'કેઈ ચિન્તા પણ કદાપિ ન કરવી' એમ કહે છે. કલિયુગમાં ધર્મમાર્ગના વિચારમાં કર્તા વિપ્ત રહે છે સસર્ગનો એટલો બધો બાધ નથી, જે કે શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા-અવૈષ્ણવનો સગ ન કરવો-એમ છે તોપણ લૌકિક સકોચ (ન છુટકે) રાખવો. અને તેમની નિવૃત્તિ કરવામાં યત્ન કરવો આપણા મનને મોહ કરે એવી ચિન્તા કરવી નહિ. એવી ચિન્તાથી આયુષ વ્યર્થ જાય છે તેથી ભગવચ્ચરણરવિન્દમા ચિત્તને સ્થાપવું, અને આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતા ત્યજવી. પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે શ્રીહરિની શરણાવના કરવી શ્રીહરિજી આપણે સર્વ સિદ્ધ કરશે આપણે તો શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન માત્ર કરવાનું છે' એમ વિચારી મનને ચિન્તાશુદ્ધ કરવું. હવે ચિન્તાનિવૃત્તિનો પ્રકાર દર્શાવે છે

મૂલમ્:--નૈવ ચિન્તા પ્રકર્તવ્યા લૌકિકી ભક્તિમાર્ગગૈઃ ।

चित्ते चिन्तातुरे कृष्णः कथमाविशतेऽगुणः ॥ ૧ ॥

यथा गृहे गृहपतिः शुद्धे संमार्जनादिभिः ।

स्वस्थस्तिष्ठत्यन्यथा तु परावर्त्तેत सर्वथा ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ લૌકિકી ચિન્તા ન જ કરવી, જેમ ઘરઘણી, વિમ્પન તથા બાપટ છુપટથો શુદ્ધ થયેલા ગૃહમાં સ્વસ્થ થઈ રહે છે નહિ તો સર્વથા પાછો ફરે છે તેમ ચિન્તાતુર ચિત્તમાં નિર્ગુણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કેમ આવેશ કરી શકે ?

વિવેચન.—શ્રીકૃષિરામજી હવે સર્વ પુષ્ટિમાર્ગીઓને શિક્ષા આપે છે. “હે લેખકો તમારે લૌકિક ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! જેનું ચિત્ત ચિન્તાથી વ્યાકુલ છે. તેના હૃદયમાં સકલશુભ્રુષ્ટ પ્રભુ કેમ પધારી શકે? ચિન્તા સકલ દોષની માતા છે. જ્યાં ચિન્તા આવે ત્યાં સકલ દોષો આવ્યા, અને જ્યાં હૃદયમાં દોષ આવ્યા ત્યાં સકલશુભ્રુષ્ટ પ્રભુ કે સ્થિતિ કરે? સર્વ કારણસમર્થ ભગવાન આપણે શિર વિરાળે છે તો આપણે શું ચિન્તા હોઈ શકે? હવે લૌકિક દષ્ટાન્ત સ્પષ્ટ કરે છે જેમ લૌકિક ઘરઘણી ઘરમાં રહેતા પહેલ સર્વ મહિનતા ફર કરી શુદ્ધ કરીને રહે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ, જે વૈષ્ણવનું હૃદયરૂપ ગૃહ શુદ્ધ બુદ્ધિ છે તેમાં પ્રવેશ કરે છે જ્યાં લૌકિક ચિન્તા બુદ્ધિ છે ત્યાં પ્રભુ પધારતા નથી, તેથી શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન કર્યા પછી હૃદયમાં મેલ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્તર, ચિન્તાદિક સર્વને છઠ્ઠાડી નાંખી શુદ્ધ અને શાન્ત હૃદયથી જોઈ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયમાં પધારે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. ૧-૨

મૂલમ્—उक्तं च प्रभुमिस्तस्माद्वरत्ने कृपालुमि .

अतोऽन्यविनियोगेऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपि चेत् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—તે કાલણથી કૃપાલુ શ્રીમદ્દાસજીએ નવરતનમયમાં કહ્યું છે કે જો તુ પોતાનો ભગવાનનો છે તો અન્યવિનિયોગ નિમિત્ત પણ ચિન્તા શી?

વિવેચન.—જો કોઈ શક્ય કરે કે પ્રભુની સેવા-ટહેલ ઘટી નથી પણ અન્યવિનિયોગ થાય છે—પ્રભુની સેવામાં દુબ્બાદિનો વિનિયોગ ન થતાં સ્ત્રીપુત્રાદિની સેવામાં દુબ્બાદિનો ઉપયોગ થાય, તો ત્યાં ચિન્તા કરવી કે નહિ? તો શ્રીકૃષિરામજી કહે છે કે, શ્રી આચાર્યજીના વચનानુસાર અન્યવિનિયોગમાં પણ ચિન્તા ન કરવી કારણકે નિવેદન કરું ત્યારે પુત્ર સ્ત્રી તથા ગૃહાદિનું પણ નિવેદન થઈ જાય છે જેથી તે પણ પ્રભુનાં કામ છે તેથી તેમને અર્થે દુબ્બાદિકનો વિનિયોગ થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—धर्ममार्गविचारेऽपि कलौ कर्त्तव्यं लिप्यते .

न ससर्गकृतो दोषस्तथा कलियुगे भवेत् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મમાર્ગના વિચારમાં પણ કલિયુગમાં કર્તવ્ય લિપ્ત થાય છે કલિયુગમાં સસર્ગ દોષ ઘટી નથી વિવેચન—ધર્મમાર્ગની રીતિ વિચારીએ તોપણ ધર્મ શાસ્ત્રમાં સર્વત્ર જોમ જ કહ્યું છે કે કલિયુગમાં જે દોષ કરે તે જ લિપ્ત થાય છે દોષ કર્તાના સસર્ગથી અન્યને દોષ લાગતો નથી તેથી આપણા સ્નેહીના દોષથી આપણે દોષાતા નથી જો સમ્બન્ધીઓ ભક્તિની રીત તથા અન્યાશ્રય કરે તોપણ ચિન્તા ન કરવી. જોમના સસર્ગથી આપણને દોષ નથી. જોમ જ સમજવું કે જે કરશે તે લોકાવશે જોમાં અને શો બાધ છે? જોમ વિચારી આપણે આપણા ધર્મમાં સાવધાન રહેવું (૪)

મૂલમ્—युगान्तरे तथैवाय पञ्चमत्वेन गण्यते .

यद्यप्युक्तं निजाचार्यं स्थेय नविष्णवे सह ॥ ५ ॥

તથાપિ લોકસંકોચઃ કર્તવ્યસ્ત્વગદર્શનૈઃ ।

મનઃ સ્થાપ્યં તન્નિવૃત્તૌ સમયે તન્નિવર્તનમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેમજ અન્યયુગમાં આ કલિયુગ પંચમપણાથી ગણાયો છે. યદ્યપિ આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે કે ‘અવૈષ્ણવની સાથે ન રહેવું’ તોપણ આગળ (કેમ કર્યાથી સારું થશે એમ) વિચાર કરનારાઓએ લોક સંકોચ કરવો. એમની નિવૃત્તિમાં મન સ્થાપવું. સમય આવે અવૈષ્ણવનો સગ નિવૃત્ત કરવો. ૫-૬

વિવેચન—સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, કલિયુગ, એ ચાર યુગોમાં આ વર્તમાન કલિયુગ પંચમ કહેવાય છે—ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, કારણકે આ યુગમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પ્રાકટ્ય છે એ વાત શ્રીગુસાંઈજી સપ્તઽલોકીમાં કહે છે:—

માયાવાદિકરીન્દ્રવર્પદલનેનાસ્પેન્દુરાજોદ્રતશ્રીમદ્ભાગવતારુદુર્લભસુધાવર્ષેણ વેદોક્તિભિઃ ।

રાધાવલ્લભસેવયા તદુચિતપ્રેમ્ણોપદેશૈરપિ શ્રીમદ્વલ્લભનામધેયસદૃશો ભાવી ન ભૂતોઽસ્ત્યપિ ॥

અર્થઃ—માયાવાદિરૂપ મહોન્મત્ત હાથીના ગર્વ તોડવાને લીધે શ્રીઠાકોરજીના મુખચન્દ્ર^૧ રાજથી પ્રકટ થયેલ શ્રીમદ્ભાગવતનામની દુર્લભર સુધાની વૃષ્ટિ^૨—વર્ષજી—કરવાને લીધે વચનથી રાધાવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્થાપવાને લીધે અને એ સેવામાં ઉચિત પ્રેમસહિત ઉપદેશોથી—ભક્તિરસથી પૂર્ણ એવા ઉપદેશોને લીધે પણ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશનાં નામની પણ સમાનતા કરનાર કોઈ થયું પણ નથી છે પણ નહિ અને થશે પણ નહિ.

વળી વધાર્ધમાં પણ કહે છે કે ‘એસી મંડ ન હૈ હે કવહું જૈસી અવ નિધિ આઈ’ એમાં જેવો ભાવ છે તેવો ભાવ મનમાં રાખવો. દૈવીસૃષ્ટિનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રી આચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે. તેથી આ યુગ અન્ય યુગ કરતાં ભિન્ન છે અને તેથી જ આ વર્તમાન યુગને પંચમ યુગ કહ્યો છે. અવૈષ્ણવનો સંગ ન કરવો એમ કહ્યું છે છતાં જો લોકસંકોચ આવી પડે અને અવૈષ્ણવનો ત્યાગ કરવાથી અધિક દુઃખ આવી પડે તો એવો સસર્ગ કરવો પણ મનને સ્થિર રાખી એ સમ્બન્ધી સત્વર સુકત થવાય એમ

૧ ચન્દ્રરાજ એટલે ચન્દ્રનો રાજા, ચન્દ્ર એક છે તો એનો રાજા શીરોતે સમ્ભવે એમ શકા કરનારનું સમાધાન શ્રીઠાકોરજીની વાણીરૂપ શ્રુતિરૂપા અનેક લકત છે તે ચન્દ્રરૂપ છે અને તેમના ભાવાત્મક આપ છે તેથી એમને ચન્દ્રરાજ કહ્યા છે. ૨ યુગલગીતમાં ઇન્દ્ર, શિવ, તથા બ્રહ્માને પણ એ અલૌકિક રસનું તત્ત્વમાન નથી તેથી એ સુધા દુર્લભ કહેવાય છે. ૩ વૃષ્ટિથી જેમ ખીજ ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ આ સુધા—અમૃત વૃષ્ટિ કર્ણદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ભાવરૂપ અકુર ઉત્પન્ન થાય ૪ વેદ (શ્રુતિ) પ્રતિપાદન કરે છે કે અક્ષવર્તા ફલમિદ ન પર વિદામ અર્થ—આંખો તથા અન્ય ઇન્દ્રિયો જેમને પ્રભુએ આપેલી છે તેનું ફલ તો આ—પ્રકટ ભાવાત્મક, રસાત્મક શ્રીગોપીજનવલ્લભ છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો જેમને છે તેઓએ તો પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ એ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની સેવામાં કરવાનો છે અરે ! જો સર્વે ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવા અશક્ત હો તો એક આંખોનો વિનિયોગ પ્રભુના દર્શન કરવામાં તો કરો ! એથી પરમ ફલ—એ રસાત્મક પુષ્ટિપુરુષોત્તમથી અધિગત ફલ—અન્ય કંઈ જ નથી ! કારણ કે અમે ગોપીઓ ઉપનિષદરૂપ—શ્રુતિરૂપા—હોઈ મર્વ જાણીએ છીએ !’ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આ શ્લોકના શ્રીસુખોદિતીજીમાં શુષ્ક માનીઓનો નિરાકાર બ્રહ્માની હીનતા દ્વિત્વ શબ્દથી સૂચવી સાકાર રસેશ શ્રીકૃષ્ણ—શ્રીગોપીજનવલ્લભનું જ પરમફલત્વ સિદ્ધ કરે છે.

મળ કરવેલ. સમય આવે એ દુ સગથી નિવૃત્ત થઈ પોતાના મનને, પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
—સેવા સ્મરણમાં—બોલવું (૫-૬)

મૂલમ્—તત્કાલ તત્પ્રયત્ને તુ રોગસ્પૈવોઙ્ગવો મવેત્ ।

અતઃ કાર્યં શનૈરેવ પ્રતિવન્ધનિવર્તનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—રોગની વ્યવસ્થાને એ તત્કાલ તેના મૂલનું યોગ્ય ધર્મ વિના કાળી દેવામાં
આવે તો પુનઃ તે રોગ વ્યવસ્થા થાય છે તેમ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિ ધીમે ધીમે કરવી
(૭) વિવેચન.—કુટુંબ લોકિકાદિકનો સંકેત આવી પડે તો તત્કાલ એમનો ત્યાગ ન
કરવેલ. તે સમય તેમની સાથે મઠી જવું અને ત્યાગની ભાવના રાખવી. કમશ. એમને
ત્યાગ કરવેલ. તત્કાલ ત્યાગ કરવાથી રોગની માફક પુનઃ એના સંસર્ગની વાસના થઈ આવે.

મૂલમ્—યથા ચિન્તા ન કર્તવ્યા સ્વમનોમોહકારણમ્ ।

યથા સચ્છિદ્રકલશાઙ્ગલ સ્થવતિ સર્વદાઃ ॥ ૮ ॥

તથાયુ સતત યાતિ જ્ઞાયતે ન શ્વસિયતૈઃ ।

एवं हि गच्छत्यायुष्ये क्षण नैव विलम्बयेत् ॥ ९ ॥

भगवद्धारणे चेत् स्यापनेऽतिविचक्षण ।

શબ્દાર્થ—આપણા મનને મોહનું કારણ થઈ પડે એવી વૃથા ચિન્તા ન કરવી
(કારણકે) જેમ છિદ્રવાળા કલશમાંથી સર્વ દિશામાંથી જલ સળી બાધ છે તેમ આયુષ્ય
નિરંતર વાદ્યું બાધ છે । તે ગૃહસ્થાશ્રમીના બાળકમાં આવતું નથી । આમ જો આયુષ્ય
વાદ્યું બાધ છે તો અતિચતુર વૈષ્ણવે ભગવાનના ચરણારવિન્દમાં પોતાનું ચિત્ત સ્થાપવું
એક ક્ષણ પણ વિલગ ન કરવેલ. વિવેચના—મનના મોહનું કારણ એક વૃથા ચિન્તા
જ છે એ નિર્લેપ બાળક જેમ કલશના છિદ્રમાંથી સર્વ જલ સળી બાધ છે તેમ વૃથા
ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વાદ્યું બાધ છે, એક ક્ષણ પણ ભગવદ્ભક્તિ જની આવતો નથી.
એકાદશશ્લોકમાં શબ્દ જનકે કહ્યું છે કે ‘ હવે મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, જેમ
દુઃખ માનું છું તેથી આ માનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ ધર્મ પછી પ્રભુનો આશ્રય કરે તો જ
સાધક થઈ સમજવું ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વૃથા જવ્યા કંઈ સારમાં ન પડવું એક
શીખુનો દહ આશ્રય કરવેલ. આયુષ્ય શણે શણે નૂન થાય છે જેમ ગૃહસ્થાશ્રમી હોય
સમજ ભગવદ્ભક્તિમાં પ્રતિજ્ઞા કરનાર દુ સળી બદિર્મુખોનો ત્યાગ તત્કાલ કરવેલ. એક
ક્ષણ પણ વિલગ ન કરવેલ. ક્યારે દેહપાત થયે તે નિર્લેપ નથી આમ વિચારી પ્રતિ
જ્ઞા પદ્ય ગૃહકુટુંબનો ત્યાગ તત્કાલ કરવેલ, કારણકે એમના દુ સગથી મન વિપરીત અને
સંસારમુક્ત થઈ બાધ છે એ પ્રતિજ્ઞા મનો ત્યાગ કરી વિચક્ષણ હવે શ્રીકૃષ્ણના ચરણ
કમલમાં પડવું એમ કલેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જાની તથા મર્ણાદામાર્ગીય ભગત પણ
શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલનું સ્મરણ કરે છે તથા એમનાથી જુદી રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય રીત
નુસાર સર્વ નિર્લેપ દેહ, મન વગેરેને શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં ચિત્તિયોજવલ.

મૂલમ્—શરીરં પ્રાકૃતં તદ્વિદ્યુનિત્યં સર્વથા મતમ્ ॥ ૧૦ ॥

તત્સમ્બન્ધેઽપ્યવિદ્યાતસ્તતોહંમમતાત્મકઃ ।

સંસારસ્તત્કૃતઃ સવસમ્બન્ધોઽપિ મૃષા મતઃ ॥ ૧૧ ॥

તત્સમ્બન્ધકૃતં દુઃખં નહિ મન્તવ્યમુત્તમૈઃ ।

પ્રતિબન્ધનિવૃત્ત્યર્થે હરિં શરણમાવ્રજેત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—શરીર પ્રાકૃત છે તે પણ સર્વથા અનિત્ય મનાય છે, તેનો સમ્બન્ધ પણ અવિદ્યાથી છે તેથી અહન્તામમતાત્મક સંસાર છે. એવા અહન્તામમતાત્મક સંસારનો સમ્બન્ધ પણ મિથ્યા છે, તેથી એવા સમ્બન્ધથી થતું દુઃખ પણ ઉત્તમ જીવોએ ગણીકારવું નહિ, અને પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણુ જવું.

વિવેચનઃ—હરિના ચરણારવિન્દમાં મન ક્યારે લાગે ? જ્યારે જીવ પોતાના શરીરને પ્રાકૃત જાણે, અને તેથી એવા દેહના પોષણમાં મન લગાડે નહિ, અને ચિત્તપૂર્વક તનુજા તથા વિત્તજા સેવા કરે ત્યારે. શરીરને પ્રાકૃત-પ્રકૃતિનું બનેલું જાણવું, જીવને નિત્ય પ્રભુનો દાસ જાણવો. દેહનો એક દિવસ નાશ થશે એમ સમજવું. જીવ અને આ દેહનો સમ્બન્ધ કોઈ કાલમાં (નિત્ય) નથી જીવ અનાદિ કાલથી લક્ષ ચોરાશીમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેમાંના કોઈપણ શરીર સાથે એને સમ્બન્ધ નથી એનું કારણ એ છે કે દેહ પ્રાકૃત પચ-તત્ત્વથી થયો છે. અને જીવ તો સદા એકરસ અખણ્ડ છે, એને અગ્નિ દાહ કરી શક્તો નથી, શસ્ત્રા ભેદી શક્તાં નથી, એવો તે નિત્ય છે. પણ એને અવિદ્યાનો સમ્બન્ધ છે, તેથી તે આ શરીરને પોતાનું સમજી રહે છે. જીવને અહન્તા-અહંભાવ અને મમતા-આ સર્વ-સ્ત્રી, પુત્રાદિ, દ્રવ્યાદિ મારા-લાગેલી છે, અને તેથી મિથ્યાસંસારમાં આસક્ત થઈ રહે છે અહન્તામમતાત્મક સંસારમાં અવિદ્યાવશ થઈ જીવ દેહને તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર, તથા દ્રવ્યાદિક-જેઓ ખરું જોતા એના નથી પણ ભગવાનના છે-તોપણ એમને પોતાના ગણી લે છે, તેથી જ્યારે જીવ પોતાના ‘ આત્મા, દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, વિત્ત, ઐહિક, તથા પારલોકિક—એ સર્વ ભગવાનના છે, મહારા નથી ’ એમ સમજે અને એમને ભગવાનને સમર્પિત કરે તથા ભગવત્સેવા-સ્મરણમાં પોતાને તથા પોતાના સર્વસ્વને વિનિયોજે ત્યારે જ એ સંસારમાંથી મુક્ત થાય ઉત્તમ ભગવદીયો લૌકિક સમ્બન્ધને ઉત્તમ ગણીતા નથી. તેઓ અહન્તામમતારૂપ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણુ જાય છે. નવમસ્કન્ધમાં ‘શ્રીભગવાન્ હર્વાસા પ્રતિ કહે છે કેઃ—અર્થઃ—જે ભક્તો સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્રો, સ્નેહી વર્ગ, પ્રાણ, દ્રવ્ય, આ લોક તથા પરલોક ત્યજી મારે શરણુ આવ્યા છે તેમને ત્યજી દેવાને હું કેમ ઉત્સાહ કરું ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—અર્થાત્ કાયાથી, વાચાથી, મનથી, ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી વા એમને અનુસરેલા સ્વભાવથી હું જે જે કરું છું તે તે સર્વ પર નારાયણ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ) ને અર્થે કરું છું એમ પ્રભુને સર્વ સમ-પણ કરવું, તે જ સ્કન્ધમાં એમ પણ કહ્યું છે કે “ જે ઇષ્ટ કરેલું, જે દાન કરેલું. જે તપ કરેલું, જે વ્રત કરેલું, અને સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, પ્રાણ વગેરે જે સર્વ પોતાના આત્માને

પ્રિય છે તે સર્વને ૫૧-પ્રભુને અર્પણ કરવું” આ, વચનાનુસાર પુદ્ગિભાગમાં શ્રીઆચાર્ય
જીદાશ પ્રભુને સર્વ અર્પણ કરવું અને આશ્રય માત્ર જોઈ પ્રભુને જ કરવો.

મૂલમ્—મકલુઃલાસહિણ્યુસ્ત તદૈવ હિ નિવર્તયેત્ ।

અર્થ—હરિરેવાસ્તીત્યેષમેવ પ્રમોર્વચઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—અહીંનાં દુઃખને સદન ન કરી શકે એવા પ્રભુ તે જ સમય પ્રતિ-
બધ નિર્ધય નિવૃત્ત કરે, કારણકે આપણાથી કશું ન બને ત્યાં હરિ જ આપણા રક્ષક
છે એમ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચનાનુસાર છે વિવેચન.—ઉપર કથા પ્રમાણે નિવૃત્તિને અર્થે
સર્વ પદાર્થ શ્રીપુત્રાદિક પ્રભુમાં નિવેદન કરી હરિચરણે રહેવું ૫૧-પ્રભુ તેમાં સર્વ કુદૃષ્ટ
દુઃખ આપે, જ્ઞાતિનું, દુઃખ યાચ, પિતે જોઈએ રહે, રોગાદિક યાચ, કલ્યાણિકની હાનિ
યાચ, નેત્રાદિક અંગ શિથિલ યાચ, રાજાદિકનો કપડ યાચ, ખાનપાનાદિકનો સંકેત યાચ
ત્યારે જો જોઈએ હોય તો કોણ સદાય કરે ? જો સદાયનું નિરાકરણ જો છે કે, મીઠામી-
રણ ભજનનું દુઃખ સદી ચાલ્યા નથી, ભજનને દુઃખ પામતો જોઈ શ્રીકૃષ્ણજી તત્કાલ તે
દુઃખ નિવૃત્ત કરે છે વિવેકસૈર્વામ્રથ-અર્થમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચન છે કે—અશક્યમાં કે
સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિજી ચરણ-આશ્રયસ્થાન હોવું જોઈએ” આ પ્રકારે હરિચરણ-
વના રાખી દુઃખ સદન કરવાથી ભગવાન પ્રતિબંધ દૂર કરશે. હજાન્ટમાં પ્રદક્ષિણને
ભગવાને બંધ સર્વ પ્રતિબંધથી નિવૃત્ત થયા ભગવાન ગીતાજીમાં અર્જુનને અતિરક્ષણ
—ઉપદેશ અન્તે આપે છે—અર્થ—સર્વધર્મનો પારત્યાગ કરી જોઈ અને ચરણ આવ ।
હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ । યોગ માં કર । આત્મ અન્તે મુક્ત ચરણમાં
ભગવાન સ્વયં અર્જુનને ઉપદેશે છે બલિવર્દિની થનમાં શ્રીઆચાર્યજી મદ્દાપ્રભુજી
કહે છે અર્થ—આધની સમ્ભાવના હોય તો જોઈએ ત્યાં યાચ થાય નથી. હરિ તો
સર્વતન્ત્રા કરશે જ જોઈએ સદાય નથી તેથી સર્વ પ્રકારે જોઈ શ્રીહરિનો જ આશ્રય કરવો.

મૂલમ્—યાવન્નૃત્તિ પ્રકર્તવ્યો દુપાયસ્તાદિવર્તને ।

પ્રતિકૂલે ચ તત્યાગપર્યન્ત વિહિત પુન ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રતિબંધની નિવૃત્તિ નિમિત્ત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાય કરવો શ્રી
પુત્રાદિક પ્રતિકૂલ હોય તો જોઈએ ત્યાં કરવો જોઈ શ્રીઆચાર્યજી નિબધમાં કહે છે—
“શ્રીપુત્રાદિક ઉદાસીન રહે તો વેળાવે પિતે સેવા કરવી, પણ જો પ્રતિકૂલ યાચ તો મુદ્ધત્યજ્ઞ”

વિવેચન—આ પ્રકારે વેળાવે પ્રતિબંધની નિવૃત્તિપૂર્વક હરિચરણમાં રહેવું
પ્રતિબંધના ત્યાગમાં મન રાખવું જોઈએ કુદૃષ્ટી શ્રી, પુત્ર, માતા, પિતાદિક પ્રતિકૂલ
હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અનુકૂલ ન હોય તો જોઈએ સેવા કરે અને જોઈએ
મદ્દાપ્રભુજી અને પ્રસાદિ વસ્તુ આપી જોઈએ પાપમ કરે જો તેઓ કેવલ પ્રતિબંધ
હોય ભગવદ્દમમાં દેવ રાજે તો જોઈએ ત્યાં કરવો, કારણકે ભગવાન તો આત્મ
સમ્ભવ થી જ મજામના પ્રભુ છે અને શ્રીપુત્રાદિક તો આ દેવસમ્ભવ થી છે, જ્યાં
શુભી આ દેહ માટે ત્યાં મુખી જોઈએ સમ્ભવ છે જ્યાં દેહનું મનુષ્ય થયું ત્યાં શ્રી

પુત્રાદિકનો સમ્બન્ધ નિવૃત્ત થયો તેથી દેહસમ્બન્ધી સગા સ્નેહીને અર્થે આત્મસમ્બન્ધી (પ્રભુ) નો સમ્બન્ધ ન ત્યજવો (૧૪)

મૂલમ્:—સર્વથા સ્વસ્ય ચાશક્તૌ હરિરેવ હિ રક્ષકઃ ।

સ્વકીયચિન્તાં કુરુતે કર્તા સ ચ કરિષ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વથા આપણી અશક્તિમાં હરિ જ રક્ષક છે. સ્વકીય-પોતાના ભક્ત-ની ચિન્તા સર્વ કર્તા ભગવાન્ કરે છે અને કરશે. (૧૫)

વિવેચન:—જો સર્વથા જીવ અશક્ત હોય તો તેના રક્ષક હરિ (- સર્વદુઃખહર્તા) જ છે. તે પોતાના નિજ ભક્તોની ચિન્તા પ્રથમથી કરતા આવ્યા છે કરે છે અને અગ્રે કરશે. ત્રણે કાલમાં કદાપિ ભક્તને ભૂલતા નથી, સન્યાસનિર્ણયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે અન્યથા માતરો વાલાન્ન સ્તન્યૈઃ પુપુષુઃ કવિત્, અર્થ:—જેમ માતા પોતાના બાલક પુત્રને સ્તન અતિપ્રીતિથી પાન ન કરાવે એમ બને જ નહિ, પણ ક્ષણક્ષણમાં બાલકની રક્ષા કરે છે, તેમ ભગવાન્ ચિન્તા કદાપિ ન કરે એમ બને જ નહિ, જે પ્રકારે ભક્તનું હિત થાય તે જ કરે છે. એ નિશ્ચય જાણવું” (૧૫)

મૂલમ્:—સ્વયં કિમર્થં કર્તવ્યા પિતરીવ શિરઃસ્થિતે ।

ન ત્યક્ષ્યતિ કૃપાપૂર્ણઃ સેવકં સર્વદા શ્રિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જો પિતાસમાન શ્રીકૃષ્ણજી આપણા શિર ઉપર વિરાજે છે તો આપણે શું કરવા ચિન્તા કરવી જોઈએ ? કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ, જે સેવક સર્વદા આશ્રિત છે તેનો ત્યાગ કરશે નહિ.

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા શુ કરવી જોઈએ ? કારણકે શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીકૃષ્ણ ધણી આપણા શિર પર વિરાજે છે જો લૌકિક બાલકના શિર પર પિતા હોય તો તેને ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી, તો આપણા શ્રીકૃષ્ણ તો ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે, સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. એવા પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગમાં વૈષ્ણવને શિર બિરાજે છે, જેમની કૃપાદષ્ટિ સદા એકરસ ભક્તોપર છે તેથી વૈષ્ણવે કદાપિ ચિન્તા ન કરવી. [૧૬]

મૂલમ્:—આચાર્યશરણં તસ્ય ચિન્તાલેશોઽપિ નૈવ હિ ।

તસ્માચ્છૈવલ્લભાચાર્યચરણાબ્જદ્વયાશ્રિતૈઃ ॥ ૧૭ ॥

ન કાપિ ચિન્તા કર્તવ્યા કૃષ્ણસેવાં વિના પુનઃ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનચિન્તામાત્રં વિધીયતામ્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને શ્રીઆચાર્યજીનું શરણુ સિદ્ધ થયું છે તેમને ચિન્તાનો લેશ પણ નથી, તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રિતોએ શ્રીકૃષ્ણની સેવા વિના બીજી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ તેમણે તો માત્ર નિવેદનના અનુસન્ધાનની ચિન્તા કરવા ૧૭-૧૮

વિવેચન:—જે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણુ છે અને જે નામમન્ત્ર એટલે અધાક્ષર મહામન્ત્ર પામ્યા છે તેમણે સેવા અને નિવેદનના અનુસન્ધાન વિના અન્ય કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તાનો લેશ પણ રાખવો નહિ. શ્રીગસાઈજીએ વિનિર્ગત: ...

અર્થાત્—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ધીકુળ્યાઃ ઘરણ મમ જોમ કહ્યું છે તેથી જ આ લોક તથા પરલોકના હવ વિગેરેમાં નિમિત્તવત્તા છે” પરંતુ જોથી જોમ સમજવાઈ છે કે પોતાના ઉદારની અને લૌકિક વૈદિક કૃત્યની ચિન્તા ત્યજવી જોઈએ પણ શ્રીકૃષ્ણની સેવા તો આ પુરિમાર્ગમાં સર્વોપરિ છે, તેથી તેની ચિન્તા કરવી તથા અહર્નિશ નિવેદનું અતુસન્ધાન રાખવું કે હું કેટલા સમયથી પ્રભુને ભૂલી ગયો છું હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે હું પ્રભુનો કાસ છું હવે મ્હારું કું કર્તવ્ય છે, મ્હે સર્વ શ્રી પ્રભુને સમર્પણ કરું છે, જોમા આપણી સત્તા નથી સર્વ પ્રભુનું છે.”

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્ય તથા વેદ इति श्रीमत्प्रमोर्वचः ।

स्मृत्वा शीघ्र हृदि स्या सा निवृत्त्या सेवनार्थिभिः ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા કહે છે— હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્વસ્થતા કરશે નહિ, જો વચનનું સ્મરણ કરીને પ્રભુની સેવાના અર્થવાળા વૈષ્ણવોએ પોતાના હૃદયમાં રહેલી ચિન્તાને શીઘ્ર નિવૃત્ત કરવી. **વિવેચન—**શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—
અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ સ્વકૌશલ જનોની સ્વસ્થતા લોકમાં તથા વેદમાં કદાપિ કરશે નહિ, તદનુસાર જે કોઈ વૈષ્ણવ લોકમાં તથા વેદમાં રિષત થતો હશે તો પ્રભુ તે કાર્ણમાં તેને સિદ્ધિ આપશે નહિ, તે વૈષ્ણવે તટલાલ લૌકિક તથા વૈદિક કાર્યસંગ્રહ ખી જિ તાનો ત્યાગ કરવો અને પ્રભુનો આભાર માનવો કે ‘આ કાર્ણમાં મારું અનિદ્ર થવાનું હતું તેથી જ પ્રભુએ જો કાર્ણ સિદ્ધ થવા ન દીધું, પ્રભુનું ચિન્તન કરવું કે પ્રભુ મ્હારા પર પ્રભવક્રી શ્રીઆચાર્યજીના સન્તકાશ્રય નામના મહાસમ્પત્તિવાન સેવક પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય બધા પછી ૨૦ ટકાની પુલકી ૨૧ ટકામાં નિર્બાહ કરીને પ્રથમ રહેતા, ૫૦ નારાયણુએ ૧૦૦ મોહાર મેણલી તો તેનો સમ્પત્ત પણ ન કર્યો અને પ્રભુની ઇચ્છાનુસાર આવશ્ય માંઠનું તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પ્રભુનો શુદ્ધ સર્વશ માનવો.

इति श्रीहरिदासजीविरचितं पदविंशतमं शिष्यापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
वीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૧૬ ॥

શિષ્યાપત્ર ૩૭ મુ

ઉદેશ—હવે આ સન્તનિશ્ચયમાં શિષ્યાપત્રમાં અહર્નિશ આપણી નિઃસાધનતાની લાજના કરવી, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ચિંતા ન કરવી, બધારે નિઃસાધન થવાય ત્યારે ફક્ત પ્રાપ્ત થાય જોમ નિરૂપણ કરે છે, નિઃસાધનતાની લાજનાનો પ્રકાર કયવિ છે

મૂલમ્—न शुद्धभावो नैवास्ति सर्वभावो न दीनता ।

नाज्ञापरस्व विश्वासो न चास्ति परमादर ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવજ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી, દીનતા નથી, શ્રીઆચાર્યજીમાં તત્પરતા નથી, આ પુરિમાર્ગમાં વિશ્વાસ નથી, અને પ્રભુમાં પરમ આદર નથી
વિવેચન—શ્રીદરિશાસજી કહે છે કે આ પ્રકારે જ નિ સાધન થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે પણ પ્રથમ તો શુદ્ધ ભાવજ નથી ખનમાં કપન, છત, ઇર્ષ્યા, ઇત્યાદિક કારણો છે

શ્રીકૃષ્ણમાં શુદ્ધ લાવ નથી, સર્વાત્મલાવ નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃશ્લોકીમાં કહે છે કે “ સર્વદા સર્વલાવથી શ્રીવ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું લજન (સેવા) કર્તવ્ય છે.” એ આજ્ઞાનુસાર સર્વલાવથી શ્રીકૃષ્ણનું લજન મહારાથી થતું નથી. કદાપિ દેહથી લજન કરે છે, તો ઈન્દ્રિયો અને મન તેમાં લાગતાં નથી. મન જો સેવામાં લીન થાય તો દેહ સેવામાં આસક્ત થતો નથી. મન, વચન અને કર્મ એમ સર્વલાવથી સેવા મારાથી થતી નથી. અરે અરે ! અન્ય કંઈ ન બને તો લીનતાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ! શ્રીશુસાંઇજી વિરૂપિમાં કહે છે કે “ શ્રીઆચાર્યચરણ પ્રભુને સન્તોષ કરવા દૈન્ય એક પરમ કારણ બતાવે છે,” એ દૈન્ય પણ નથી. શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા શાસ્ત્રાદિકમાં કરેલી છે તે પણ મહારાથી પળાતી નથી. ચાતકપક્ષીનો વિશ્વાસ પણ હું પ્રભુમાં રાખી શકતો નથી. પ્રભુમાં પ્રીતિ પણ નથી. પ્રભુવિના અન્ય સ્થળે મહાર્ મન આસક્ત થાય છે. (૨)

મૂલમ્:-ન સત્સંગો નૈવ સેવા ન નિવેદનસંસ્મૃતિઃ ।

નાશ્રયો ન વિવેકો હિ ધૈર્યં ન શરણસ્થિતિઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:-નથી સત્સંગ, નથી સેવા, નથી નિવેદનની સારી સ્મૃતિ, નથી આશ્રય નથી વિવેક, નથી ધૈર્ય તથા નથી શરણમાં સ્થિતિ । વિવેચન—અન્ય સાધન ન હોય પણ સત્સંગ હોય તો તેથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલનો અનુભવ થાય, પણ મને તો પુષ્ટિમાર્ગીય (વૈષ્ણવોનો) સત્સંગ નથી. સત્સંગથી અષ્ટપ્રહર લગવત્સેવામાં મન લાગે તો ફળરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય, પણ મહારાથી તતુળ તથા વિતતુળ સેવા જ બનતી નથી, તો પછી માનસી સેવા દુર્લભ હોય એમાં શું આશ્રય ? આ માર્ગમાં તો સેવા જ સુખ્ય છે. તે પણ મહારામાં નથી. નિવેદનનું અનુસન્ધાન પુષ્ટિમાર્ગમાં અવશ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે કે અર્થ:-“સર્વથા તાદૃશીય જનોની સાથે નિવેદનનું તો સ્મરણ કરવું જ જોઈએ,” એ પણ મહારાથી થતું નથી. એક પ્રભુનો આશ્રય મનમાં રાખવો એ પરમ સાધન છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે “ અશક્યમા હરિજ છે તેથી સર્વ આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે ” આ પ્રકારે એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પણ મહારામાં નથી, વિવેક આવશ્યક છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે અર્થ:-“ હરિ પોતાની ઈચ્છાથીજ સર્વ કરશે એમ માનવું તે વિવેક કહેવાય છે.”

“ હરામિ દુ સ્વં સ્મર્તૃણાં હવિર્માગાન્ ક્રતુષ્વહમ્ । વર્જોઽપિ મે હરિચ્છેષ્ટસ્તસ્માદ્ધરિરહ સ્મૃત અર્થ:-“સ્મરણ કરનારાઓનું પાપ હું કરે છું યજ્ઞોમા હવિષનો ભાગ હું લઉં છું” અને મને રંગ પણ હરિત પ્રિય છે તેથી હું હરિ કહેવાઉં છું” એ વચનાનુસાર ભકતોના કૃપાનું કરણ કરવારૂપ જે ‘હરિ’ નામનું માહાત્મ્ય છે એ સમજવામાજી વિવેકનું મૂળ સમાયલું છે આ મહાભારત વાક્ય છે. પ્રભુ સર્વ નિજ ઈચ્છાથી સિદ્ધ કરે છે, જીવનું કરેલું કંઈ સિદ્ધ થતું નથી—એમ વિવેક વૈષ્ણવે અવશ્ય રાખવો વળી એજ ગ્રંથમાં ધૈર્યનું વિવેચન શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:-અર્થ:-મૃત્યુ સમાન સકટ આવી જાય અથવા મૃત્યુ થઈ જાય ત્યાં પર્યન્ત પણ સર્વ તરફથી સહા અધ્યાત્મિક વિગેરે ત્રિવિધ હ.ખ સહન કરવાં તે ધૈર્ય ઈચ્છાશની

(૧-૨) છાશ મન્યનને સહન કરે છે ત્યારે મારગ માખણ તેમથી નીકળે છે, અને પછી

સમાન, જેટલો ભરત સમાન, અને જેટલો ભરતોની સમાન વા જેટલો પાણી સમાન, જે
 નોએ ભાવના કરવી અથવા દેહની સમાન હોવાએ ભાવના કરવી, એમ આશ્ચર્ય
 કાઢી ત્રિવિધ કૃષ્ણ સદન કરનાર વૈષ્ણવપર પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે પ્રદક્ષાદહના
 ટેક રાજવો તેમજ, પરન્તુ તેવું થયે મહારામાં નથી. વળી એજ જ વર્મા “ આ દેહ
 તથા પરલોકમાં સર્વજા હવિનું જ શરણ છે કૃષ્ણની હાનિમાં, પાપમાં, જાતમાં કમળ
 પૂર્ણ ન થાય તેવા પ્રસંગે, ભક્તદ્રોહ થઈ બાપ તેમાં, ભક્ત દ્રોહ કરે તેમાં, ભક્તિ
 અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યારે, અશક્યમાં કે સશક્યમાં—સર્વ અર્થમાં હાનિ
 શરણુસ્થાન છે ” એમ કહેલું છે, શ્રીકૃષ્ણાધ્યયનમાં અર્થાત્ “ શરણમાં રહેનાર હોય
 ઉદાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણ હું વિના ત હરે છું ” એમ કહ્યું છે શ્રીગીતાદર્શમાં પણ જ
 છે કે— ‘ સર્વધર્મનો ત્યાગ કરી અને એકલાને શરણે આવ । હું તને પાપમાં
 અક્ષત કરીશ, શોક મા કર ’ આમ સર્વજ પ્રભુશરણને ભરદેશ કર્યો છે પણ હું
 શરણમાં સ્થિત થયે નથી,

મૂલમ્ —ન માહાત્મ્યપરિસ્ફૂર્તિઃ સ્નેહસ્તુ નહિ કુત્રપિત્ ।

આસક્તિવ્યસનાદીનાં કથાપિ સ્વલ્પ દુર્લભા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —માહાત્મ્યની ખારે તરફથી સ્ફૂર્તિ નથી કેઈ પણ સ્વલ્પમાં સ્નેહ નથી
 આસક્તિ વ્યસનાદિની કથા ખરેખર દુર્લભ છે । વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણનાં માહાત્મ્યનાં
 દૃઢ્યમાં સ્ફૂર્તિ થાય પ્રત્યેકબક્ષી ગાથ જોયી એવા નિઃસ્વાધન હોવાને કૃતસિદ્ધિ થઈ
 અભાસિલને પુત્રભાવના નિમિત્તથી તાર્યે, અવિદ્યારૂપી પૂતનાને એક ક્ષણમાં મારીને
 ભક્તોની અવિદ્યા દૂર કરી છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્ત્રીશુદ્ધાદિને પણ શ્રીમદાપ્રભુદેવે
 ઉદાર કર્યો છે સ્વલ્પકૃપાદંપિથી ભક્તવના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તો અને યો ભ
 છે ? આ પ્રકારે માહાત્મ્યની સ્ફૂર્તિ નથી પ્રભુમાં પ્રયત્ન સ્નેહ થાય તો પછી આસક્તિ
 તથા વ્યસન થાય ત્યારે અનુભવ થાય પણ પ્રયત્ન શ્રીકૃષ્ણના જ છુટકમલમાં સ્નેહ જ
 નથી, તો આસક્તિ અને વ્યસનની શી વાત ? ત્રિવિધનાભાવલિમાં કહ્યું છે કે—અર્થ —
 જાણીલાના નામના પાંદથી શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ થાય છે પ્રોદલીલાના નામના પાંદથી આ
 સક્રિત થાય છે અને રાજલીલાના નામના પાંદથી શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યારવિ હમાં ચલન થાય
 છે તેથી ભાક્ત પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાઓએ સદા એ ત્રણ નામનો અવ કરવો

તેમાં મમત્વ રહેતું નથી. તેજ દેહ વિષયમાન દોષ ત્યાં પવન્ટ કાર્ય કરી ભેડું અને દેહ તથા સમન
 માં મમત્વ રાખવું નથી (૩) જ ભરતને મારવા તેને બચાવતી પાસે લઈ જવા તે પણ તેમજે સદન ક્ષ
 ત્યારે તેમના તેજથી ભદ્રાકલીની મુક્તિ બેદાહ અને તેમાંથી દેવી નીકળી અને તેજે જગત્પતના મારવા
 યજ્ઞોને ઉઘટા મારી નાખ્યા (૪) મત્કાલોએ લીંકાઈ પડે તબ્બા અને તેજ કરતાં બાપી પોત
 કુખો સગાં (૫) અર્થ— રાત્રને મારીને પતિની પાસે થઈ ત્યાં પડીને સર્વ દેહ ધરેસો નીકળે દેહાન્તરમ
 મધ ત્યાં પ્રારબ્ધ મોચથી વરવા થઈ ત્યાં પુત્રની સાથે પતિની સમાન સમાગમ થયો એટલે વિનાશ
 પડી ત્યાંથી દરે મોખાં સી થઈ તો જાણતો કોઈ સામારે કા । ” (૧) દેહમાં ભદ્રાન્તમમત્વ
 કરવાથી મનપન થાય છે અને અપારે તે ભદ્રાન્તમમત્વ તુટી જાય છે તથા તે મમત્વની દુઃખ સદેશમાં
 આવે છે ત્યારે ઉત્તમ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે

જોઈએ.” ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે ‘જેમાંથી પ્રેમ, આસક્તિ તથા વ્યસન ઉદ્ભવે તેને શાસ્ત્રમાં બીજ કહ્યું છે’ પણ આવા સ્નેહ, આસક્તિ તથા વ્યસન મને નથી.

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગપ્રવેશો ન ધર્મમાર્ગે ન ચ સ્થિતિઃ ।

દેશાદિશુદ્ધભાવો ન કાલદોષાન્ન વૈદિકમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ નથી, ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ નથી, દેહાદિશુદ્ધભાવ નથી, અને કાલદોષથી વૈદિક નથી. (૪) **વિવેચન:—**સર્વથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ કે જેમાં પ્રભાદિ તથા શિવાદિનો પણ પ્રવેશ નથી તેમાં મહારો પ્રવેશ નથી. ગોપાલદાસે વલ્લભા-ખ્યાનમાં ગાયું છે કે ‘એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો જ્યાં નહિ પ્રવેશ વિધિ હરનો !’ એવા શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનું એક પણ સાધન મહારામાં નથી. લોકધર્મમાં પણ મહારી સ્થિતિ નથી, તેથી મારી સ્થિતિ નથી લોકક્રમાં કે નથી અલૌકિક ભક્તિમાર્ગમાં કેટલાક જીવો દેશાદિની શુદ્ધતાથી પવિત્ર થાય છે તો મહે કાશી, પ્રયાગ વ્રજદેશાદિનો પણ આશ્રય કર્યો નથી; શાસ્ત્રમાં કર્મમાર્ગથી સ્વર્ગાદિક ફલની પ્રાપ્તિ ગતાવી છે ‘પણ એવું વૈદિક કર્મ પણ મહારાથી થતું નથી સંન્યાસનિર્ણયનામના ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ‘કલિકાલના પ્રબલ દોષથી વિશેષત આવી સ્થિતિ છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—“ સર્વ કર્મ અને વ્રતાદિ નાનાપ્રકારના વાદથી વિનષ્ટ થાય છે પાપ-ભરી જનોના યત્નો સર્વત્ર છે તેથી કૃષ્ણ મહારી ગતિ થાઓ !” આ પ્રમાણે કલિકાળ આવ્યો છે તેથી મર્યાદામાર્ગના સર્વ સાધન નષ્ટ થયા છે તેથી વૈદિક માર્ગમાં પણ હું સ્થિત નથી. (૪)

મૂલમ્:—ન ચ વ્યાવૃત્તિરાહિત્યં વ્યાવૃત્તૌ ન હરૌ મનઃ ।

ન ત્યાગશ્રાપિ સેવાર્થે સ્વતન્ત્રસ્ય તુ કા કથા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્યાવૃત્તિરહિતપણ નથી વ્યાવૃત્તિમાં પણ હરિમાં મન નથી ત્યાગ પણ સેવાર્થે નથી, સ્વતન્ત્રતાની તો શું વાત ? **વિવેચન:—**ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે—**અર્થ—**અવ્યાવૃત્ત થઈને વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણની સેવા તથા શ્રવણાદિથી ટહેલ ઉઠાવવી [એ અવ્યાવૃત્તિપણ મહારામાં નથી.] વ્યાવૃત્તિ કરવામાં પણ ચિત્ત શ્રવણાદિકમાં પરોવવા યત્ન કરવો. [એ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ પણ મહુને નથી. જેમ સન્ત-દાસજી કોડી વેચવાની વ્યાવૃત્તિ કરતા પણ અખોલા રહી હરિમાં ચિત્ત પરોવતા તેમ હું કરી શકતો નથી. ત્યાગ વિના સેવા થતી નથી એમ શ્રીઆચાર્યજી સેવાફલમાં કહે છે કે.—“ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ, અને ભોગ એ ત્રણ બાધક છે તેથી એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો જોઈએ,” ભોગ-વિષયાર્થ સાડે ખાનપાનાદિનો ત્યાગ કરવો સ્વતન્ત્ર પણ હું નથી. દેહ તથા ઇન્દ્રિયોને વશ હું છું આ પ્રકારે” અન્ય સર્વ સ્થળથી સ્વતન્ત્ર થઈ મને પ્રભુ શરણ થતું નથી ! (૫)

મૂલમ્:—ન કૃષ્ણવિરહસ્ફૂર્તિઃ સંયમો ન ચ વ્રાગ્દશોઃ ।

નૌદાસીન્યમમક્તેષુ નાનાસર્ત્કિર્ગદિષુ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્ફુર્તિ નથી, અને મનનો સંયમ નથી; અભ્યસ પ્રતિ ઉદાસીનતા નથી, અને શુદ્ધાદિ પ્રતિ અનાસક્તિ નથી (૬)

વિવેચન—“હે નાથ! હે રમણ! હે પ્રેમ! તું ક્યાં છે! હે મહાસુખ! હે શ્રમ મને—તમારી કૃપણ દાસીને દર્શન આપો।” એ પ્રકારે પ્રભુ-અન્તર્ધર્મ—સમય મજબૂતોને જે ભગવાનના વિરહની સ્ફુર્તિ થઈ તેવી મને થતી નથી શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્ફુર્તિ સર્વ સિદ્ધિ લોકિકે ધર્મને બદલાવે છે એ અુખ્ય ભક્તોનો વિશ્વાસ તથા તેથી જીજ્ઞાસુત્વ કેન્દ્ર પલ્લ મને થતું નથી. તેમજ વાણી તથા નેત્રનો સંયમ જોટલે નિરોધ પણ નથી. શ્રીભાગવતમાં જુ છે કે—અર્થ—“જે નેત્રો ભગવાનના ચિન્હનાં દર્શન કરતાં નથી, તે નેત્રો મોરના પિંચના બાંહા સમાન છે। જે છાંદા ભગવાનની કથાનું બાન કરતી નથી તે કુદ્ધ દેહકાળી છાંદા સમાન બર્ષ છે” એ વાણીને નિરોધ ન થાય તો અંખરવારોષ બાવે છે, જે નેત્રને નિરોધ ન થાય તો મનદ્વારા હૃદયમાં ઉજલવે છે, અને આ ઉભય પ્રકારનો નિરોધ નથી ભગવદીયજનને સાથે સુખ અને સ્નેહ રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમની પ્રાપ્ત સ્નેહ રાખવા ભક્તિહીન હોવો પ્રતિ ઉદાસ રહેવું તે પણ મહારાષ્ટ્રી ભર્તૃ નથી. મન પૂર્વક શુદ્ધાદિ ધર્મમાં આસક્ત રહેવાથી ફલસિદ્ધિમાં બાધ થાય છે. શ્રીમા ભાગવતમાં તથા શ્રીભાગ્યાર્થભૂતા ધ્વન્યોમાં આ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે, તેા પણ મહારાષ્ટ્રી અનાસક્ત રખાવી નથી. [૬]

મૂલમ્—નાર્ઙ્ગકારાદિરાહિત્યં ન સ્વધર્મપરિગ્રહ ।

નાજ્યધર્મનિવૃત્તિશ્ચ કિં કરિષ્યતિ મત્પ્રમુ ॥ ૭ ॥

મયિ દોષનિધાને સુ સર્વસદ્ગુણવર્જિતે ।

નિસાધનસ્યમેવ હિ સ્વસ્ય નિત્યં વિભાવયેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—અહ કારાદિથી રહિતપણું નથી સ્વધર્મ ભક્તિમાર્ગ સર્વ પ્રકારે મરજી કર્યો નથી અન્વધર્મની નિવૃત્તિ પણ મારાથી થઈ નથી તું જોટલા બધા દોષોનો નિધાન હપ છ, સર્વસદ્ગુણરહિત છ તો મારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ મું કર્યો? જેમ નિત્ય આપણા નિસાધનપણાની કાવના કરવી (૭-૮) વિવેચન—શ્રીભાગ્યાર્થે ભક્તિવર્ધિનીય ધર્મ કહે છે—સ્વામીને અધીનપણાની કાવનાથી અભિમાનનો સારી રીતે ત્યાગ કરવો ‘અભિ માન અને અહ કાર ભક્તિમાર્ગમાં બાધક છે જે સ્વતંત્ર હોય તે અભિમાન કદે પણ વેંચવે તો દાસ્યધર્મ સ્વીકારી અહ કાર કરવાનો નથી. અભિમાન અહ કાર—દાસ્યધર્મનો નાશ કરે છે, મહારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને આધીન સેવક થઈ અહ કારરહિત થવું જોઈને જેમ કાવના રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગીય વેંચવને છીતસ્વામીના જેવો ધર્મને દૃઢપરિમિદ જોઈને બીરબલો છીતસ્વામીને પુછવું કે “તમે તો શ્રીયુક્તિભૂતને મોકાકોરણ સમાનરૂપે આજી છો તો દેશાધિપતિ પ્રમ કર્યો તો શું ઉત્તર આપશે?” ત્યારે છીતસ્વામીને કહું કે “મહારે મનતો તમે આવી રીતે કાવજી કરો છો તો એવંચસમાન તમે લાવો છો આજ પછી તું તમારે સુખ જોઈશ નહિ.” જોટલું નહિ પણ બીરબલના વર્ણનનો પણ ત્યાગ કર્યો એ પ્રકારે વેંચવે સ્વધર્મની રક્ષા કરવી કામ, ક્રોધ, મદ તથા મત્સરથી ધર્મને

બચાવવો મને આવો દઢ ધર્મનો પરિગ્રહ નથી બાધક કર્યોથી હું નિવૃત્ત નથી. આ પ્રકારે બીજીશ દોષયુક્ત હું છું ! હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા સ્વામી છો તો મહારો ત્યાગ કરશો કે અંગીકાર કરશો ? એ કાંઈ સમજાતું નથી અગણિત દોષનો ભણકાર હું છું ? મહારામાં એક પણ ગુણ નથી તો હે પ્રભુ ! તમે શું કરશો ?' એ પ્રકારની ભાવના કર્યાથી નિઃસાધનપણું સ્ફુરે છે. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે અને અનુભવ કરાવે છે, (૭-૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तत्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानુવાદસहितं समाप्तम् ॥ ૩૭ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૮ મું.

ઉદ્દેશ:—વ્યાપિવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન પૂર્ણાનન્દ છે રમાવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન વિભૂતિરૂપ અષ્ટિતાનન્દ છે. જેમ વ્યૂહરચનામાં સ્થિતિ કરનાર પુરુષ કોઈને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ વ્યૂહમધ્યે સ્થિતિ કરનાર પુરુષોત્તમ અલકૃતોને પ્રાપ્ત નથી. ભાવાત્મક પ્રભુસદા રસાત્મક લીલા કરે છે. અન્યકાર્ય કરના નથી બહારહરણાદિક કાર્યો તો અંશના એટલે ભગવાનની વિભૂતિના છે, ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત, વ્રજમાં છે. સર્વધર્મવિશિષ્ટ મર્યાદાસહિત શ્રીપ્રભુ મથુરાશ્રમમાં છે. પરમાન્દરૂપ બાલલીલા વિગેરે ઉચ્છ્રબલલીલા વ્રજમાં કરી છે. એ સર્વ લીલામાં રસરૂપપણું ગૃહભાવથી વર્ણવ્યું છે, આવી મૂલલીલાયુક્ત તથા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં નિરન્તર ચિત્તને સ્થાપિત કરવું એ જ આપણા પુષ્ટિમાર્ગની સેવા છે, એ સેવાની સાધ્દને અર્થે તતુબ તથા વિત્તબ સેવા કરવી. તેમજ તાદશીય ભકતોના સંગમાં નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું. પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્ત્તક શ્રીઆચાર્યશ્રમહાપ્રભુશ્રમમાં સુદઢ સ્નેહ રાખવો. શ્રાવણભાચાર્યશ્રમે વિષે દઢ વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. નિજદોષની ભાવનાપૂર્વક નિઃસાધન થઈ દૈન્ય કરી રહેવું જોઈએ. પરન્તુ ત્યાર પછી વૈષ્ણવનું શું કર્તવ્ય છે. તે આ શિક્ષાપત્રમાં દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ છે. વ્રજમાં ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સદા ભકતોની સાથે લીલા કરે છે તેમને સર્વોપરિ જાણી તેમનો અનુભવ થાય ત્યારે સર્વદ્વલ સિદ્ધ થાય એમ નિરૂપણ હવે કરે છે.

સારસ્વતકલ્પમાં શ્રીવ્રજમાં એકાદશ વર્ષ પર્યંત લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે એ જ શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક લીલાવિશિષ્ટ છે અને એ જ મૂલરૂપ કહેવાય છે. અન્ય યુગમાં, તેમજ અન્ય સ્થલે પ્રકટ થયેલા કૃષ્ણ મૂલરૂપ નથી

મૂલમ્:—કૃષ્ણે રસાત્મકે નિત્યં ગોપિકામણ્ડલસ્થિતે ।

યમુનાપુલિનાન્તઃસ્થવૃન્દાવનવિરાજિતે ॥ ૧ ॥

નિત્યગાનરસાવિષ્ટે નિવિષ્ટેઽક્ષરતઃ ક્ષરાત્ ।

ભાવૈકગમ્યે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધે પુરુષોત્તમે ॥ ૨ ॥

યસ્યાવતારઃ પુરુષ આદ્યો વ્રહ્માણ્ડવિગ્રહઃ ।

તસ્મ્યાંકાં ત્વ યે ભમૌ મત્સ્યાદ્યા ઇતિ બુદ્ધતામ્ ॥ ૩ ॥

છતા પુલિન/સમીપ શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજિત છે; નિત્ય જાનરસમાં આવિષ્ટ છે સૂર તથા અક્ષરથી મુક્ત છે, ભાવગમ્ય છે, સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે; જેમનો આદ્ય અવતાર પ્રણયપદસ્વરૂપ-પુરુષ-વિરાટ પુરુષ છે ભૂમિપર જે મત્સ્યાદિ અવતાર છે તે એ પુરુષોત્તમના અંશ છે, એવા રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં જીવિ શખવી (૧-૨-૩)

વિવેચન.—આ શ્રીવૃન્દાભાષ્યર્થલતા પુષ્પિભાર્જમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. તે કયે પ્રકારે મનમાં વિરાજે છે? (તો કહે છે કે, શ્રીવૃન્દાપીઠન (મલખાજી) ના મંડપમાં સ્થિત છે, શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે; એટલે નિત્ય શ્રીસ્થાનિની છતાં સર્વે શાસલીલા કરે છે એ લીલાઈ શ્રીયમુનાલના પુલિન મધ્યે શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે નિસ્પગાનરસામિષ્ટ ને ખડલે નિસ્પગાનરસામિષ્ટા ધત્વાદિ પાઠ લેક છે તો અર્થ—“નિત્યગ્જાન રસમાં આવિષ્ટ એવા શ્રીકૃષ્ણ છે.” શ્રીયમુનાજીમાં શ્રીઆથર્થલ મહાપ્રભુલ કહે છે કે—અર્થ:—“વટમાં રહેલા નવીન વનમાં પ્રકટ મુગન્ધમુક્ત પુષ્પોના મકરન્દવટે/શુદ્ધ ભાવવાળા સૂર અને માનાદિક કરનારા અસુરોએ જેમને પૂજેલા છે એવા’ સ્મરપિતા શ્રીકૃષ્ણ—તેમની શોભાને ધારણ કરનાર શ્રીયમુનાજીને નમસ્કાર કરે હું” શ્રીયમુનાજીના વીરપર વિરાજી પ્રભુ જે પ્રકાશી લીલા કરે છે પ્રથમ સ્વલોકીયા કરે છે અને બ્યારે તેમાં મમ જુગાપ છે ત્યારે જલોકીયા કરે છે ‘અને સદા સર્વદા પ્રભુ એમ જ વિરાજે છે માટે’ તેવું સ્મરણ કરણ એઈએ. અર્થ:—“શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્મરણ વૃન્દાવનમાં સ્થિત થયેલા અને યોગિષ્ઠિએના સમૂહમાં કીડા કરતા એવા સ્વરૂપને વિષે જ કસ્તુ એઈએ.” [૧] શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીયમુનાજીના વીરે નિત્ય ગ્જાન શાસાદિલીલા અત્યન્ત રસાવિષ્ટ થઈ મલખાજીના સર્વે કરે છે આ નિત્યલીલાના બે પ્રકાર છે, છે, એક અવતાર લીલા અને એક મૂલલીલા, અવતાર લીલામાં પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન તથા ફલ એમ ક્રમ છે શ્રીભાગવત દશમસ્કન્ધમાં નિરૂપણ કર્યું છે કે પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણજીનું પ્રકટત્વ પ્રથમ શાસ્ત્રમાં કર્યું છે, તેની વપસ્યા પ્રત્યક્ષરીતિથી કરી, ત્યારે પ્રભુલએ પ્રકટ થઈ પ્રમેયબલ બતાવી વરદાન આપ્યું; એ સર્વ થાત શ્રીયમુરેજી અને રેવકીજીને ત્યાં વ્યૂહરૂપે પ્રકટ થઈને બતાવી શ્રીનન્દરાજી (તથા) શ્રીચૈયાજીને ત્યાં વિપ્રબોજાત્મક ભાવરૂપે પ્રકટીને જ મમહોત્સવથી પ્રમાણલીલાના કરી કરીને માખણ ચોરી, રીંજણલીલા, વિગેરે અનેક લીલાદ્વારા સુખ આપ્યું, પ્રમેયબલ પ્રકટ કરી વેલુગીત પર્યન્ત અનેક લીલા કરી અને ત્યાર પછી પ્રભુમિલનની કામનાથી કુમારીએ કાલ્યાણીનું અર્ચન કર્યું ત્યારથી આરમ્ભી શ્રીગિરદેવોત્સવ તથા વ્યાપિવેકુલક અક્ષરધામકે દર્શન કરાવ્યું અને પછી શાસપથ્યાઆવાથી શ્રીમુગ્ધગીત પર્યન્ત ફલ દર્શાવ્યું, આ અવતારદશાના ક્રમ છે મૂલલીલામાં સદા નિત્યલીલા છે સૂર એટલે રેદાહિતરવ અને અક્ષર એટલે સર્વત્ર વ્યાપક પ્રકાશ એ ઉત્કલ સૂર તથા અક્ષરથી પુરુષોત્તમ મેલ છે એમ બીજામાં કર્યું છે—અર્થ:—“હું સૂરથી પણ અલીત છું તેમ અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું તેથી હોક તથા વેદમાં હું પુરુષોત્તમ કહેવાઈ છું.” એ રસાત્મક પુરુષોત્તમનો એક અવતાર વિરાટ સ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપને શ્રીભાગવતગીતા તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં પુરુષ કહ્યો છે આ પ્રણયક એવું વિગ્રહ શરીર છે અપાર મસ્તક, અપાર મુલ, અપાર ચરણ તથા આકાશ મસ્તક, પાતાલચરણ, વૃક્ષાદિક શોભાવલિ એ સમસ્ત પ્રણયપદનું મૂલ પ્રમુખો આદ્ય અવ-

તાર છે. જ્યારે અર્જુનને એ સર્વનું દર્શન કરાવ્યું ત્યારે અર્જુને યુદ્ધ કર્યું. એવા વિરાટ સ્વરૂપના મત્સ્યાદિ ક્ષેત્રમાં અશાવતાર છે. જેટલું કાર્ય કરવાને એમનો અવતાર છે તેટલું કાર્ય કરી ભગવાનનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરે છે. સમુદ્રમથન સમય મન્દરાચલ ડુબવા લાગ્યો ત્યારે કચ્છપરૂષ ધારણ કર્યું. તેમજ શ્રીવામનજી, શ્રીનૃસિંહજી, શ્રીરામચન્દ્રજી, તેમજ શ્રી-વસુદેવ દેવકીજીને ત્યાં ચતુર્વૃક્ષ સચુકત એ રૂપે પ્રકટયા, એ ચાર અવતાર ભકતોદ્ધારક કહ્યા છે. તેથી ભક્તજનો એ ચાર જયન્તિ માને છે, અન્ય અવતાર માનતા નથી આ પ્રકારે પૃથ્વીપર અનેક અવતાર લઈ લીલા કરા ભકતોને નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરે છે.

મૂલમ્:--અક્ષરં ધામ વૈકુણ્ઠં વ્યાપિવૈકુણ્ઠસંજ્ઞકમ્ ।

બ્રહ્માનન્દસ્તત્ર લક્ષ્મીઃ પૂણાનન્દો હરિઃ સ્વયમ્ ॥ ૪ ॥

રમાવૈકુણ્ઠવાસી તુ વિભૂતિર્યસ્ય વૈષ્ણવી ।

રમા તુ પાલિકા તત્ર શક્તિરિત્યવગમ્યતામ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સંજ્ઞાવાળું અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠ છે. ત્યાં બ્રહ્માનન્દ લક્ષ્મી છે. આ પૂર્ણાનન્દ હરિ પોતે છે.^૧ રમાવૈકુણ્ઠવાસી—વિષ્ણુ, વિભૂતિ છે, જેમની રમા શક્તિ છે. એ શક્તિ વૈકુણ્ઠમાં પાલન કરનારી છે એમ જાણવું. વિવેચન—અક્ષરધામ છે તે વ્યાપિવૈકુણ્ઠ છે તેની ભીતર પ્રભુ વિરાજે છે. એ ધામ લોકલોક પર્વતથી પણ પર છે, જ્યાં અર્જુનને લઈ જઈ દર્શન કરાવ્યું હતું એ સર્વનું મૂલ છે. એ ધામ વ્યાપિવૈકુણ્ઠને નામે જોળખાય છે. એ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વત્ર વ્યાપક છે જેમ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી પ્રભુ ભૂમિ ઉપર વિરાજે છે અને લીલાનો અનુભવ થાય છે, તેમ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વમાં છે તે પણ સર્વને ભિન્ન અનુભવ થાય છે, તથા તેમાં પ્રભુનાં દર્શન ભીતર થાય છે. એજ પ્ર-માણે અક્ષર સર્વમાં વ્યાપક છે અને સર્વથી ન્યારે છે. એ અક્ષરની ભીતર ભકતોને પ્રભુનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞકાર સર્વથી ન્યારો પણ છે, તેમજ સર્વવેદનું મૂલ છે અને સર્વત્ર રહે છે, તેજ પ્રકારે વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ પ-ર્યન્ત પહોંચે છે એ તે પ્રભુને વ્યાપક સમજે છે તેથી એમનો દાસભાવ ફર થાય છે. ભકતોને તે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે એ વાતનો પણ અનુભવ છે તેમજ સર્વથી ન્યારો છે. એ વાતનો પણ અનુભવ છે એટલે તેઓ વ્યાપક જાણીને ન્યારો અનુભવ થાય એમ માને છે અને પોતાને તેનો દાસ જાણે છે એવા અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠમાં બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મી છે તેથી અક્ષરબ્રહ્માની ઉપાસનાવાળા બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મીજીમાં સુકત થાય છે. એમને પૂ-ર્ણાનન્દ હરિનો પૃથક્ અનુભવ થતો નથી બ્રહ્માનન્દ એજ એમનો મોક્ષ છે, વ્યાપિવૈકુણ્ઠ ઉપરાન્ત બીજી કોઈ રમાવૈકુણ્ઠ છે કે ને અક્ષરધામની વિભૂતિરૂપ છે અને જ્યાં સનકા-દિકોએ જયવિજયને શાપ આપ્યો હતો ત્યાંના વાસી વિષ્ણુ છે, તે પૂર્ણાનન્દ હરિની

(૧) રમા એટલે લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાથી જે વૈકુણ્ઠલોક ક્યો તે રમાવૈકુણ્ઠ કહેવાય છે

(૨) શક્તિઃ—શ્રી, પ્રુષ્ટિ, ગિર, કાન્તિ, વૃષ્ટિ, કીર્તિ ઇલા, બર્જ વિદ્યા, અવિદ્યા, શક્તિ. માયા આ દાદશશક્તિ જાણવી

વિશ્વાત છે ત્યાંની લક્ષ્મી છે તે પાલિકા શક્તિ છે, જ્યાં જ્યાં જેવા જેવા પ્રભુ વિશ્વે છે ત્યાં ત્યાં શક્તિ પણ તેવી તેવી વિરાજે છે અને સર્વનાં મૂલમૂલ શ્રીકૃષ્ણાવતાર તે કે ત્યાં પ્રકાર હવે અષ્ટે કહેવાયે, [૪-૫]

મૂલમ્—મૂલમૂતસ્યાવતારે મૂર્તિર્ન્યૂહોભિધીયતે ।

પ્રભુમ્નો વાસુદેવશ્ચાનિરુદ્ધોઽનત યથ ચ ॥ ૬ ॥

ન્યૂહં વિરજ્ય યસ્તત્ર સ્યાપ્યતે પ્રાપ્યતે ન સઃ ।

તથૈતૈરાશ્રુતઃ કૃષ્ણો નાવતારેઽવગમ્યતે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — મૂલમૂલ (શ્રીકૃષ્ણ)ના અવતારમાં મૂર્તિ બૃહદ કહેવાય છે. અને તે બૃહદ પ્રભુમ્નો, વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને અનન્તજ છે બૃહદ રચીને એની ત્યાં સ્થાપન થાય છે તે જેમ પ્રાપ્ત થયો નથી તેમ જા બૃહદથી આપણ સમક્ષ—બૃહદની શીતર વિ શબ્દતા શ્રીકૃષ્ણ અવતારમાં અમ્મ થતા નથી—અવમ્મ રહે છે, વિવેચન—હવે પ્રભુ શ્રી વાસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ થયા તે કહે છે, સર્વ અવતારોના મૂલમૂલ જો છે એ મૂર્તિ તે જો છે કે અતુબૃહદ પ્રકટ થયા છે તેથી અતુબૃહદ રૂપે પ્રકટ થયા, તે બૃહદનાં નામ પ્રભુમ્નો વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને સકર્ષણ છે એમાંથી સકર્ષણ બૃહદ કૃષ્ણોના નામ કરવા વાસુદેવ બૃહદ મોક્ષનું ઢાંચ કરવા, પ્રભુમ્નો બૃહદ વશવૃદ્ધિને અર્થે, અને અનિરુદ્ધ બૃહદ ભક્તોની રક્ષા કરવાને અર્થે—જેમ અનેક કારણથી જા બૃહદો પ્રકટ થાય છે જા આર બૃહદોની શીતર જે પુરુષોત્તમ વિરાજે છે તેમના જ મ વા અવતાર થયો નથી એ વાત શ્રીભામવતના શ્લોકમાં કહી છે—અર્થ—જન છે નિવાસસ્થાન જેમનું જેમ શ્રીકૃષ્ણ; દેવજીજીને ત્યાં એમનો જન્મ છે—જેવો થાક પણ જેમને વિષે જ્ઞાનમાત્ર વા કથન માત્ર જ છે (એટલે કે પ્રભુ દેવજીજીને ત્યાં જન્મ્યા એ વાત નામની જ છે—અસત છે) ચક્રોત્તરના ક્રેષ્ઠ થાકવો જેમની સભા છે, નિજ શ્રીદસ્તથી જે અધર્મને નાશ કરે છે. સ્થાવર અને જલમ એ ઉભવતું દુષ્ટ જેમણે નિવૃત્ત કર્યું છે; અને જે પોતાના હાસ્ય શુદ્ધ શ્રીમુખથી જલની તથા પુરની સ્ત્રીઓના કામદેવને વૃદ્ધ કરે છે જેવા શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી અધિક વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તેા અતુબૃહદ રચીને પોતે સ્વત શીતર વિરાજે છે, પરન્તુ તેથી અન્દેહમાં ન પડવું કે અતુબૃહદ છે તે શ્રીકૃષ્ણસદિત જ છે, એટલે એ બૃહદનું પૂજન કરવાથી શ્રીકૃષ્ણનું પણ પૂજન થઈ જાય. એ કે શ્રીકૃષ્ણ બૃહદવડે આપણ છે, પરન્તુ તેથી એમ ન સમજવું કે જે આરે બૃહદઅવતારોની ઉપાસનાથી શ્રીકૃષ્ણનું અવમાદન થઈ શકે કેમકે પૂર્વપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સર્વમાં છે ને સર્વથી અધારા છે એ

*પૂર્વદિશાથી અન્દ તથા સર્વ પ્રકારે છે પણ જેમ એ અન્દ તથા સર્વના જ મ પૂર્વદિશામાંથી છે—જે વાત કેવળ નામમાત્ર જ છે અન્દ તથા સર્વ વસ્તુત પૂર્વ દિશામાંથી થતા નથી તેમ પ્રકૃત તથા દેવજીજીનો સમન્વ નામમાત્ર છે પ્રભુ વસ્તુત દેવજીજીને ત્યાં જ મ થતા નથી, ૧ શ્રીદન્દ-વનના પક્ષો સ્થાવર હતા, અને તેમને અધારે વેણુનાકો સમન્વ થયો ત્યારે વેણુનાકો, શુધાથી એમનું અન્દરૂપ દુષ્ટ નિવૃત્ત થયું. ૨. માત્ર તથા નાવરિક શ્રીઓને સમાન અનુભવ ન થાય પણ અત્ર તેા માત્ર શ્રીઓને વિશેષ અનુભવ થયો ।

ટલે જે વ્યૂહ છે તે પુરુષોત્તમની આજ્ઞાને અનુસરે છે અને તેમને પ્રભુ જેટલું કાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરે છે તેટલું કાર્ય કરીને તે પુનઃ પોતાના ધામમાં પધારે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ તો નિત્ય લીલાવિનોદ કરે છે. વ્યૂહની ઉપાસનાની સહાયથી સ્વર્ગલોક તથા મુખ્યકૃદ (સાયુજ્ય, સામીપ્ય, સાલોક્ય, સાંરૂપ્ય, એ) ચાર પ્રકારની મુક્તિ મલે છે. ભક્તિરસની પ્રાપ્તિરૂપ કૃણ વ્યૂહની ઉપાસનાથી મલતું નથી. એ કૃદપ્રાપ્તિને અર્થે તો સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણની ન્યારી ભાકત કરવી જોઈએ. વ્યૂહની સસ્યે મળેલી ભક્તિથી તો કૃદને ન્યૂનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાદ્ધશ્રુતું માહાત્મ્ય જીવથી સત્સંગ વિના જાણતું નથી.

મૂલમ્:—અત એવ જના બ્રાન્તા પ્રાકૃતં તં વદન્તિ હિ ।

અંશકાર્ય મૂલરૂપે કલ્પયન્ત્યજ્ઞતાં ગતાઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ જનો બ્રાન્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત મનુષ્ય સમાન ગણે છે. અજ્ઞાનયુક્ત એવા જનો મૂલરૂપને વિષે અજ્ઞાના કાર્યની કલ્પના કરે છે. (૮)

વિવેચન—અંશ અથવા ચતુર્વ્યૂહ જગત્માં અનેક લીલા કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી નાશીને કદાચ શોક કરે છે, કોઈકની ટહેલ કરે છે; અને કોઈ કોઈને મલીને અનેક પ્રકારના વિચાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણની આવી લીલા જોઈ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો મોહવશ થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત (પ્રકૃતિના બનેલા) મનુષ્ય જેવા જાણે છે. અવતારદશામાં કેટલાક ભગવદીય જનો જ પ્રભુને જાણતા હતા. અને કેટલાક જાણતા નહતા, તો પછી કલિના જીવોનું તો શું કહેલું ? અશાવતારના લીલાકાર્યોને જોઈ સર્વ કોઈ એમ કહેતું કે ‘શ્રીકૃષ્ણ આ કાર્ય કર્યું’ આ સર્વ અજ્ઞાનની કલ્પના છે, અને તેથી જ અજ્ઞાના કાર્યોની કલ્પના મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને વિષે એ જીવો કરતા હતા. અજ્ઞાના કાર્યો મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણના હોઈ શકે નહિ, એ મિથ્યાકલ્પનાથી સર્વનો નાશ થયો. કેવલ ઉદ્ધવજી જે ભકત હતા તે શાપથી મુક્ત થયા. શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ અતિદુર્લભ છે. શ્રીકૃષ્ણને કેવલ આનન્દમય, રસાત્મક-લીલાના કર્તારૂપે જાણવા. અન્યત્ર જેલું કાર્ય તેવી વ્યૂહની લીલા સમજવી. આ ભાવ દૃઢ રહે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ ઉત્પન્ન થાય.

શ્રીકૃષ્ણનું શ્રીઅંગ પ્રાકૃત માંસમજ્જથી પૂર્ણ નથી, પણ આનન્દપ્રચુર છે એમના કર, પાદ, મુખ, ઉદરાદિ સર્વ અંગ આનન્દમાત્ર છે આનન્દમાત્રકરપાદસુખોદરાદિ ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રમાણ છે. જ્યાં કેટલાક મૂઠ જીવો શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત ગણે તે એમનો તિરસ્કાર કરે છે તેથી એ જીવોને ભગવાન અધમ યોનિમાં ફેંકે છે તાનંદ્ર દ્વિપ્તઃ ક્રૂરાન્ ક્ષિપામિ—ઇત્યાદિ શ્રીમીતા અર્થ—મ્હારો પ્રદેષ કરનાર તેવા ક્રૂર, અધમ નરોને વારવાર હું સસારમાં ફેંકે છું, આથી શ્રીકૃષ્ણને વિષે પ્રાકૃતત્વની શુદ્ધિ ન કરવી.

મૂલમ્—શ્રીકૃષ્ણસ્તુ કેવલં લીલા કરોતિ રસરૂપિણીમ્ ।

મૂમારહરણં ચક્રે કલાભ્યામેવ સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ તો કેવલ રસરૂપ લીલા જ કરે છે. ભૂભારહરણ તો સર્વથા કલાથી જ કર્યું છે **વિવેચન—**શ્રીકૃષ્ણ તો સદા સર્વદા મજ્જભકતોની સાથે જ રસરૂપ લીલા જ કરે છે એતુ વર્ણન પણ કરી શકાતું નથી. તેથી તેનો શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીના અન્તરંગ નિજભકતોએ મનમાં અનુભવ કરવો એ જ યોગ્ય છે માનાદિ,

વિદ્યાદિ રસરૂપ લીલા કરતા એવા શ્રીકૃષ્ણ છે, સદા સર્વદા શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે, હેતુ, શક્તિ, બળેરેના પાપનો ભાર પૃથ્વીપરથી દૂર કરવા શ્રીકૃષ્ણ કલાવતાર ધારણ કરે છે, દુષ્ટોનો વધ ઠરી કેવલાનું રક્ષણ કરે છે આ પ્રકારે જગતમાં એ લીલા પ્રભુ કરે છે તે લીલા નિત્ય, એકરસરૂપ, (તેમજ મુલભૂત રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણુની) છે; અને યજ્ઞિ કાર્ય કરનારી એ લીલા તે કલાદાસ યાચ છે. (૬)

મૂલમ્—પરમાનન્દદાન તુ સ્વરૂપેણેતિ નિશ્ચય ।

બ્રજસ્થ યવ સતત પુરસ્થો વા કૃપાપર ॥ ૧૦ ॥

તત્રાપિ રૂપભેદેન ક્રીડતિ સ્મ તથા રસ ।

ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત કેવલ બ્રજે ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—જગમાં વિરાજનાર નિરન્તર પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે, પુર (મધુર) માં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ કૃપામુકત યાચ ત્યારે (કલ) સ્વરૂપથી પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે એ નિશ્ચય છે તેમાં પણ રસરૂપ પ્રભુ ક્રીડાઓ રૂપભેદ કરીને કરે છે જગમાં એ રૂપ છે તે સ્વમર્યાદારહિત કેવલ ધર્મિમાત્રરૂપ છે. (૧૦-૧૧)

વિવેચન—પરમાનન્દનું જ્ઞાન તેા સદા જગમાં લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય અને પુરી જોટલે મધુપુરી તથા દ્વારિકાના સ્વરૂપોની જાતું જાતું કૃપા યાચ તેા જ પરમાનન્દનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, નહિ તેા તે સ્વરૂપથી તેા માત્ર મોક્ષરૂપ કલ જ પ્રાપ્ત થાય. જગમાં સ્થિત સ્વરૂપ તેા નિરન્તર જ્ઞાનરૂપ લીલા કરે છે અને, પુરીમાં સ્થિત સ્વરૂપ બુદ્ધસહિત છે, જોટલે એ જીવેા તેમનેા જ્ઞાત્રય કરે તેમને કદાપિ જ્ઞાનન્દ મળવાનેા સુભવ નથી. પુરીમાંનું સ્વરૂપ મર્યાદાસહિત છે તેથી મર્યાદામર્યાદિ રસજ્ઞાન જ કરી શકે છે ગીતામાં જમવાનેાનર્થુનને કહ્યું છે કે—યે યથા યાં પ્રપન્નસે તાસ્તયૈવ યજ્ઞામ્યસ્ય ॥ જે પ્રકારે જેઓ મ્હારેા જ્ઞાત્રય કરે છે તે પ્રકારે હું તેમને જાતું છું ॥ આ જગતમાં શ્રીકૃષ્ણ અનેક સ્વરૂપ ધરી સ્થલે સ્થલે ક્રીડા કરે છે, જ્યાં જતું સ્થલ ત્યાં તેવું જ સ્વરૂપ—તેવેા જ રસ છે. કેવલ મર્યાદાસહિત ધર્મિરૂપ લોકલેલાલીત રસાત્મક સ્વરૂપ સદા જગમાં જાદાર કરે છે (૧૦-૧૧)

મૂલમ્—સર્વધર્મવિશિષ્ટ તુ સમર્પદં પુરે મતમ્ ।

ઉચ્છૃંહલા તુ યા લીલા કેવલેન બ્રજે કૃતા ॥ ૧૨ ॥

પરમાનન્દરૂપા સા ઘાલલીલાદિભેદત ।

સર્વત્ર રસલીલાત્વ ગૂઢભાવેન વર્ણિતમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વધર્મશુદ્ધ મર્યાદાસહિત સ્વરૂપ તેા મધુરા તથા દ્વારિકામાં મનાય છે તે ઉપરાંત જોટલે મર્યાદાસહિત લીલા છે તે તેા કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપે જગમાં કરી છે, અને તે લીલા બાલલીલાઈ લેહરૂપે પરમાનન્દરૂપ છે (એ) રસલીલાપ્રવાત વર્ણન સર્વત્ર મુઠ લાવે કહ્યું છે વિવેચન—જગના સ્વરૂપમાં, તેમ જ મધુરા તથા દ્વારિકામાં

સ્વરૂપમાં લેઈ છે, તેમ જ ફલમાં પણ લેઈ છે. મથુરા તથા દ્વારકાનું સ્વરૂપ ધર્મસંહિત અને મર્યાદાયુક્ત છે, પણ વ્રજમાં વિરાજતું સ્વરૂપ ઉચ્છલિત રસરૂપ છે અને ઉચ્છૃંખલ લીલા કરે છે, અને એ જ પુષ્ટિ પુરુષોત્તમને નામે ઓળખાય છે વૈષ્ણવે એ વ્રજસ્થ સ્વરૂપની ભાવના કરવી જોઈએ વ્રજમાં શ્રીયશોદોત્સગલલિત શ્રીકૃષ્ણપરમાનંદરૂપ છે. એમની ખાલલીલા, પૌગણલીલા કિશોરલીલા એ સર્વરસરૂપ જ છે એનું વર્ણન શ્રીગુસાંધ-જીએ ગૂઢ ભાવે અન્યમાં વર્ણવ્યું છે અન્તરગ લકતોએ તેનો અનુભવ પોતાના મનમાં ધરવો જોઈએ. વ્રજસ્થ રસાત્મક સ્વરૂપની સર્વલીલા જાણવી જોઈએ. (૧૨-૧૩)

મૂલમ્:—કામરૂપતયા કૃષ્ણે વયો ન હિ નિયામકમ્ ।

एतादृशे मूलरूपे मूललीलासमन्विते ॥ १४ ॥

चित्तं निरन्तरं स्थाप्यं सैव सेवा स्वमार्गगा ।

तत्सिद्ध्यर्थं शरीरेण वित्तेनाऽपि विधीयताम् ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ પોતે કામરૂપ હોવાથી એમને વિષે વય કંઈ નિયામક નથી. એવા મૂલ લીલાવાળા મૂલરૂપમાં ચિત્તને નિરન્તર સ્થાપન કરવું એજ સ્વમાર્ગની સેવા છે, અને તેની સિદ્ધિને અર્થે શરીરથી અને ધનથી પણ સેવા કરવી (૧૪-૧૫)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં વ્રજલકતોને સુખ-દાન આપવાને કોટિકામરૂપે પ્રકટયા છે, તેથી રાસપચાધ્યાયીમાં એમને સાક્ષાન્મનમથમનમથ: અર્થાત—“ કામદેવના પણ કામદેવ ’ કહ્યા છે. જન્મતાં જ શ્રીકૃષ્ણભગવાને આનંદરસનુદાન કર્યું એટલે તેમના સ્વરૂપમાં અવસ્થાનો નિયમ નથી. શ્રીગુસાંધજીએ પાલનામાં કહ્યું છે કે, માનિનીમાનહરણં અર્થાત—શ્રીયશોદાજીની નિકટ પાલનામાં જુલે છે અને તેજ સમય શ્રીસ્વામિનીજીનું માન પણ હુરે છે. એ પ્રકારે ખાલલીલા કરતી વખતે પણ સર્વલીલા કરે છે એ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયયુક્ત સ્વરૂપ વ્રજમાં છે, એવા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં મૂલલીલાસંહિત છે. જેમ મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં સદા એક રસલીલા કરે છે તેમ મૂલરૂપ લીલા પણ સદા એકરસ છે. એમાંથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય છે તેમ શ્રીકૃષ્ણની લીલા પણ નિત્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના મૂલરૂપ રસાત્મક છે તેથી તેમના તેવા (મૂલરૂપ રસાત્મક) સ્વરૂપનું સ્થાન હૃદયમાં કરવું એ જ આપણા માર્ગની રસાત્મક સેવા છે. પ્રભુનો લીલા સંહિત અનુભવ નિરન્તર ચિત્તમાં કરવો તનું નામ માનસી સેવા છે.

મૂલમ્:—નિવેદનાનુસન્ધાનં વિધેયં તાદૃશૈઃ સહ ।

सत्सङ्ग एव कर्तव्यो विश्वासः स्थाप्यतां दृढः ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનનું અનુસન્ધાન તાદૃશીય ભગવદીય જનોની સાથે કરવું, સત્સંગ કરવો ને દૃઢ વિશ્વાસ સ્થાપન કરવો **વિવેચન:—**શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ પ્રકટ થાય તે અર્થે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું (૧૬)

મૂલમ્:—કૃષ્ણઃ કૃપાપરાધીનો દીનાનામનુપેક્ષકઃ ।

स्वकीयानामन्यभावात्करिष्यत्यवनं स्वतः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પોતાની કૃપાને લીધે પરાધીન છે તે દીનજનોની ઉપેક્ષા કરતો નથી, અને પોતે જ સ્વદીન ભક્તોને અન્નભાગ્યથી રક્ષી છે છે [વિવેચન—કૃપાકૃપાકૃપા અન્નભાગ્યને લીધે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના હાથને આધીન છે ‘સાવર્યીય જનો ભાગ્ય છે’ “મક્તવિરહકાતર કમ્પામય દોહત વાછે છામે” શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનનો ૧૪ હકિયો, પાંચવેના આજ્ઞાકારી થયા તથા મજ ભક્તોથી તો એક ક્ષણ પણ સ્પર્ધા રહેતા ન હોય એ વાત પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાદ્વારા નિબંધતાધીન છે તેથી શ્રીઆચાર્ય છદ્ધારા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સરણ આવી નિઃસાધન થાય, કેન્દ્રપૂર્વક રહે તેવા ભક્તની ઉપેક્ષા શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ કરતા નથી. સસારાચરત એવોને ‘લોકિક પેદિક મુજ વા ફળ આવી પડે છે પણ નિબંધ ભક્તોને તો પ્રભુ કદાપિ અન્નભાગ્ય ભાગ્ય થવા દેતા નથી. પ્રભુ પોતે સદા ભાગ્યથી રક્ષા કરતા આવ્યા છે, કરે છે અને કરશે.]

મૂલમ્—ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિસ્તુ ચિત્તશુદ્ધયા યથા હરો ।

મતિઃ સ્યાન્નૈવ પાશખંડે તદર્થ સર્વથેષ્યતે ॥ ૧૮ ॥

માર્ગપ્રવર્ત્તકાચાર્યચરણેષુ નિરન્તરમ્ ।

વિશ્વાસ સુદૃઢઃ કાર્યસ્તતઃ સર્વ ફલિષ્યતિ ॥ ૧૯ ॥

વિશેષો ગોવર્ધનદાસપ્રાગ્જ્ઞેય કિમધિકમ્ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની શુદ્ધિથી હૃદિમાં મતિ થાય અને પાશખંડમાં મતિ થવા પામે નહિ તે અર્થે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો સર્વથા જ્યેષ્ઠજેલ (૧૮) પુષ્ટિમાર્ગને પ્રવર્ત્તક તથા શ્રીઆચાર્યના પદપદ્મમાં અતિદૃઢ વિશ્વાસ કરવો તેથી સર્વ સિદ્ધ થશે. વિશેષ વાર્તા ગોવર્ધનદાસ પરના પત્રમાંથી જ્યેષ્ઠ છેવી, અધિક શું લખુ ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितप्रवृत्तिप्रसंगे शिखापत्रे श्रीमोपेन्द्रजीकृतश्रीकान्दबाबुबाबुसहितं समाप्तम् ।

શિશાપત્ર ૩૬ મું

ઉદ્દેશ—સત્સત્ત્વથી નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત રક્ષાપત્ર પ્રથમ જે નામનિવેદનના મંત્રોનું અવગ્રહ થઈ દેખ તેના અર્થનું અનુસંધાન કરવું નિશ્ચય શુદ્ધિથી ભક્તવત્સલ કરવી વૈષ્ણવનું સમાધાન ભક્તવત્સેવામાં જ છે, પ્રભુમાં પ્રપત્તિ વૃદ્ધ કરે એ જ કરવું દુરાચાર્ય પ્રભુ સેવાથી વર્ય થાય છે તેથી ભક્તવત્સેવા કરનાર જીવ ભાગ્યવાન છે ઉપર કદા પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સેવ્ય છે, તેથી ભક્તવત્સલ એ સ્વરૂપની સેવા કરવી હવે સત્સત્ત્વ તથા સેવાનો પ્રકાર જતાવે છે

મૂલમ્—સત્સત્ત્વેન પ્રમો ચિત્ત સ્થાપનીય નિરન્તરમ્ ।

પૂર્વે શ્રુતાનામર્થાનામનુસન્ધાનમાદરાત્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સત્સત્ત્વથી નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત રક્ષાપત્ર પૂર્વે સવગ્ર કરેલા નામનિવેદનના મંત્રના અર્થનું અનુસંધાન આદરણીય કરવું (૧) વિવેચન—નવરત્નઅન્નમાં શ્રીઆચાર્યના મહાપ્રભુ હોય છે કેન્દ્રનિવેદનનું તે સર્વથા તાદરશીય જનની સાથે સમરણ

કરવું !' ત્યારે ચિત્તમાં પ્રભુ નિરન્તર સ્થિત થાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિરન્તર સત્સંગ કરવો. તથા શ્રીવલ્લભદ્વારા પ્રથમ જે અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું શ્રવણ થયું છે તેનું આદર પૂર્વક અર્થાનુસન્ધાન રાખવું. શ્રીકૃષ્ણનામ સકલ વેદ શસ્ત્રનો સાર છે, પરમરસાત્મક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણને શરણુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા આપ્યો છું એમ ભાવ રાખવો. (૧)

મૂલમ્:--ભગવત્સેવનં સમ્યગ્વિધેયમિતિ નિશ્ચયઃ ।

વૈષ્ણવાદિસમાધાનં કૃષ્ણસેવૈવ સર્વથા ॥ ૨ ॥

યતઃ પ્રભૌ પ્રપત્તિર્હિ વર્જ્યતે કાર્યકારણાત્ ।

સેવયૈવ હિ સન્તુષ્ટઃ સુખસેવ્યઃ પ્રમુર્ખવેત્ ॥ ૩ ॥

રાખદાર્થ:—ભગવાનની સેવા સારી રીતે કરવાનો નિશ્ચય રાખવો. સર્વથા શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ વૈષ્ણવનું કર્તવ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કારણ છે અને પ્રપત્તિની વૃદ્ધિ કાર્ય છે એમ કાર્યકારણભાવથી નિશ્ચય પ્રભુમા પ્રપત્તિ વધે છે, સેવાથી સન્તુષ્ટ પ્રભુ સુખ સેવ્ય થાય છે.

વિવેચન:—અત્યન્ત પ્રીતિપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિથી ભગવત્સેવા કરવી એજ વૈષ્ણવનો ધર્મ છે. નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે:—મ્હારી સેવાથી જેમને સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા ભકતો સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની સુકિતને પણ ઈચ્છતા નથી એટલા બધા તેઓ મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે અને મ્હારી સેવામાં તેમને એટલું બધું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેઓ આ ચતુર્વિધ સુકિતની ઈચ્છા નથી રાખતા તો પછી કાલથી નાશ થાય એવા સ્વર્ગાદિક રાજ્યની તો વાંછના તેઓ ક્યાંથી કરે? તેમજ તૃતીયસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

અર્થ:—“હુષ્ટ પૂતના કે જેણે મારવાની ઈચ્છાથી સ્તનમાં કાલકૂટ વિષ ભગવાનને પાન કરાવ્યું તેને પણ ધાત્રી-માતાને યોગ્ય પદવીની પ્રાપ્તિ થઈ, તો એવા પ્રભુ વિના અન્ય કોણ વધારે દયાલુ છે કે જેને શરણુ અમે જઈએ?” અષ્ટમ સ્કન્ધમાં કહે છે કે:—

અર્થ:—“જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલ-સિચન કરવાથી નાની મોટી સર્વ શાખાને તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ વિષ્ણુનું આરાધન સર્વ દેવને તથા આત્માને સન્તોષકારક છે, એ વચનાનુસાર નિત્યનિયમ પૂર્વક ભગવત્સેવા કરી, પ્રસાદી વસ્તુથી તાદૃશીય વૈષ્ણવનું સમાધાન કરવું. પ્રભુની પ્રાપ્તિને અર્થે દીનતાથી પ્રાર્થના કરવી, શ્રીગુણાંબજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—

યદ્દૈન્યં ત્વત્કૃપાદેતુર્ન તદસ્તિ મમાજ્ઞવપિ । તાં કૃપાં કુરુ રાધેશ યયા તદ્દૈન્યમાપ્નુયામ્ ॥૧॥
પ્રિયસહ્ગમરાહિત્યાદ્ વ્યર્થા. સર્વે મનોરથાઃ । નિરપત્રપતાસિદ્ધયૈ જીવામિ સચિ સામ્પ્રતમ્ ॥૨॥
વિજ્ઞાપૌ વાઽપરાધે વા પાષણ્ડે વા મદુક્તયઃ । પર્યવસ્યન્તિ કુત્રેતિ ન જાનેઽહં વિમૂઢધીઃ ॥૪॥
વલિષ્ઠા અપિ મહોષાસ્ત્વત્કૃપાગ્રેઽતિદુર્વલાઃ । તસ્યા ઈશ્વરધર્મત્વાત્ દોષાણાં જીવધર્મતઃ ॥૫॥
ત્વદર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવિતમ્ ॥ વ્યર્થમેવ યથા નાથ ! દુર્ભગાયા નવં વયઃ ॥૬॥

અર્થ:—જે દૈન્યથી આપની કૃપા થાય છે તે દૈન્ય મારામાં આજુ માત્ર પણ નથી, તેથી હે રાધિકેશ ! એવી કૃપા કરો કે જેથી મારામાં આપની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એવું દૈન્ય આવે [૧] પતિના સગમવિના સર્વ મનોરથ વ્યર્થ છે તેથી હે સખી ! નિર્લજ્જપણુની સિદ્ધિને અર્થે હું જીવ છું ! [૨] ચિત્તથી, વચનથી, શરીરથી, ક્રિયાથી, વિજ્ઞાનથી, અને

જાનનાથી હું દુઃખ છું, મહારાજા અપરાધ તમે કેટલા પ્રકારે વિચાર્યો ! (૨) મારાં વધુ વિજ્ઞાપિતો અપરાધોમાં કે ધાજવડમાં શામાં ગણાયો તે મૂક થયેલી બુદ્ધિવાળો હું સમજી શકું નથી (૨) મારા દોષ જાણી જાણવાનું છે, તો પણ આપની કૃપા/આગળ તે અતિદુર્લભ છે કારણકે કૃપા એ આપનો ઇન્દ્રિયધર્મ છે, જાને દોષ તે અમારા જીવનો ધર્મ છે તે ઇન્દ્રિયના આગળ જીવના ધર્મો દુર્લભ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, આપના ભક્તો, આજ ઇર્શનરહિત યશ્ન જીવે એ કે નાથ ! સામ્યદીન વિધવાની યોવનકથા સમાન અર્થ છે(૧) એ પ્રકારે 'હું મહાદુષ્ટ' છું 'આપે મહારાજા પ્રભુ' છો, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા મને આપને સમજાવ થયો છે તેથી કે પ્રભુ, કૃપા, કરો' ઇત્યાદિ બાવના કરવી એ દેવ્ય એક પ્રકારના યશ્ન કૃપા કરવું, બાવની વૃદ્ધિ કરવું, હીન યશ્ન શ્રીકૃષ્ણસેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ નિરુપ્ત થાય છે, ત્યારે પ્રભુ મુજસેવ્ય થાય છે, સેવામાં પ્રતિજન્ય કરવા નથી, તથા શેષમાં વેપદવ ઉપવ્રજ કરવા નથી એમ સકલ આયુષ્યપર્યન્ત નિર્વિધિ શ્રીકૃષ્ણસેવા યશ્ન શકે છે (૨-૩)

મૂલમ્ —દુરાચાર્યસ્ય સેવૈવ વશીકરણસાધનમ્ ।

કૃષ્ણસેવા પ્રકુર્વન્તો ભાગ્યવન્તો જના મતાઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુ દુરાચાર્ય છે તેમને વશ કરવાનું સાધન માત્ર સેવા છે તેથી જીવે શ્રીકૃષ્ણસેવા સારી રીતે કરે છે તેઓ ભાગ્યવન્ત છે (૪)

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ એવા અત્યન્ત દુરાચાર્ય છે કે જાણતા તથા શિવાલિને જ કેટલાં કેટલાં વર્ષપર્યન્ત જાનેક સાધન કરવાથી સમાધિમાં સ્વરૂપ ઇર્શન માત્ર થાય છે જીવ તો જાનેક દોષથી પૂર્ણ છે તેથી એવા દુષ્ટ જીવને પ્રભુ દુરાચાર્ય થાય એમાં કે આશ્ચર્ય ! મહાવૈષ્ણવી જનો હૃદયમાં જેની કષ્ટતા કરે છે, મુનિજનો જેમને અર્થ જાણે જન્મ મત્ત કરે છે એવાં દુરાચાર્ય પ્રભુને જીવ શી રીતે આરાધી (પ્રસન્ન) થઈ શકે ? જો જે દેવી જીવે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણ આપ્યા છે જાને પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિએ ભગવત્સેવા કરે તે તથા હીનતાને સાધન કરે છે તેમને પ્રભુ વરદ થાય છે તેથી જે દેવ્યુવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગીયા પ્રવેશ કરી એમની રીતિએ ભગવત્સેવા કરે છે તે પરમ ભાગ્યવાન છે સત્સમસ્કંધમાં પ્રસ્તાવિત છે કહ્યું છે—“દેવ, અમુર, મનુષ્ય, વહુ કે બધવું—એમાંથી બધું તે કોઈ મોક્ષદાતા ભગવાનના શરણારવિન્દને બાજે છે તે જેવા આપણે અમુર કીર્તિ તેવા દોષ તો પણ કર્યાબહુજા થાય છે” તેમજ અત્તમસ્કંધમાં પાર્વતીને મહાદેવજીએ કહ્યું છે—“નારાયણપરાયણ જીવે કેઈથી ભય પામતા નથી તેઓ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત, જાને નરકમાં પણ તુષ્ઠ અર્થે બેનારા છે” એવા જાનન્ય ભગવદ્ભક્તો સમાન અન્ય કોઈ નથી

મૂલમ્ —તસ્માદ્ દૃઢ મનઃ કૃત્વા કૃષ્ણ યઃ હિ સેવ્યતામ્ ।

અગ્રત્ય શૃત્તમલિલ ઘદિપ્યતિ વિશેષત ॥૫॥

શ્રીવિદ્યલપ્રભોદાસ રૂપામદાસ રૂપ સ્થિત ।

તત્રત્યશૃત્તાન્તોઽગિલો વિવિચ્ય લેખ્ય કિમધિકમ્ ?

શબ્દાર્થ —તેથી મન દૃઢ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરવું અત્યેનું સર્વ વૃત્તાન્ત રચાય

દાસના સગમાં રહેલો અને શ્રીવિકૃલરાયજીનો દાસ, વિશેષતઃ કહેશે. (૫) ત્યાનો સર્વવૃત્તાન્ત વિસ્તારથી લખશે. વિશેષ શું લખું ? વિવેચન:—સર્વોપરિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની સેવા દૈનિક મનથી પ્રીતિપૂર્વક કરવી, શ્રીભાગવતસપ્તમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:— અર્થ:—“દાન, તપ, યજ્ઞ, પવિત્રતા. મત-એમાંના કષ્ટથી પ્રભુ રાજ થતા નથી. જેટલા શુદ્ધ ભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે. તેથી શુદ્ધ ભક્તિ વિના અન્ય સર્વ વિરમ્બનારૂપ છે.” દશમસ્કન્ધમાં ઉદવળએ કહ્યું છે કે:—“દાન, મત, તપ, હોમ, જપ, સ્વાધ્યાય, નિયમ, તથા અન્ય વિવિધ પ્રકારનાં કલ્યાણભાગ્યથી શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે.” એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે—અર્થ:—“ મહારો ભકત સ્વર્ગ, મોક્ષ, મહારૂ ધામ [વ્યાપિવૈકુણ્ઠ] જો એની ઈચ્છા હોય તો એ સર્વ ભક્તિયોગ વડે શ્રમવિના જ પ્રાપ્ત કરે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ જ સર્વોપરિ છે. નિષ્કામ થઈ સેવામાં મન લગાડવું એજ ઈર્ષ્ય છે. અત્રેનું સર્વ વૃત્તાન્ત શ્રીગોકુલનાથજીના પુત્ર શ્રીવિકૃલરાયજીનો દાસ તથા શ્યામદાસ કહેશે. તે જાણીને તમારા ત્યાના સર્વ સમાચાર વિસ્તારપૂર્વક લખશે, અધિક શું લખું ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकोनचत्वारिंशत्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजी-

कृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૯ ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૦ મું.

ઉદ્દેશ—હું સર્વસાવધાનરહિત થયો છું એમ દર્શાવવાને અર્થે આ શિક્ષાપત્રમાં બહુ દીનતાના વાક્યો છે અમારા અધિકારીએ એક નિન્દિત કાર્ય કર્યું છે, તેથી મનમાં બહુ ખેદ થયો છે, પરંતુ પુનઃ શાંતિ થઈ છે. [સગ કરવો તે બહુ વિચાર કરીને કરવો એમ સૂચન કરવા આ વૃત્તાન્ત શ્રીહરિરાયજી ૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-છત્યાદિ શ્લોકમાં નિન્દિત કાર્યને વિષે લખે છે] હવે એની ઉપર મહારી કૃપા પણ પૂર્વવત્ થઈ છે. એમ થવાથી પ્રેમજી હોમ થયો છે, તેથી તમારે પણ ત્યાંથી એના ઉપર ભક્તિ પત્ર લખવા ઉપર કહ્યું કે આ પુષ્ટિભાગમાં શ્રીકૃષ્ણની સેવા સર્વોપરિ છે, એ સેવા જ સાધન તથા ફલ એમ ઉભયરૂપ હોવાથી ઈર્ષ્ય છે પરંતુ મહારાથી કશુંપણ શકતું નથી, આવું નિરૂપણ છે.

મૂલમ્:—પત્રદ્વારા પ્રકરવૈ સ્વદુઃખવિનિવેદનમ્ ।

महत्तराख्ये चलिते दूरगेषु भवत्सु च ॥ ૧ ॥

जानामि निजमार्गस्य धर्मं किञ्चित्कृपाबलात् ।

तदसिद्धिजहत्क्लेशं कोमे दूरीकरिष्यति ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—મહત્તર નામના ભગવદીય દૂર દેશ ચાલ્યા ગયા અને આપ પણ દૂર છો. તેથી પત્રદ્વારા હું સ્વદુઃખનું વિશેષ નિવેદન કરું છું કૃપાબલથી હું કંઈક આપણા આર્ગના ધર્મને સમજું છું તેથી એ ધર્મની અસિદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલા હૃદયકલેશને દૂર કરશે ? વિવેચન:—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે હું હું તમને, પત્રદ્વારા નિવેદન કરું છું કારણકે તમે સર્વ લાયક મહારા પ્રિય બ્રાતા છો તેથી હું અસુખ તમારા વિના અન્ય કોને કહી શકાય ? તમે દૂર છો જો

તેમજ મને તમારા સજ્જામાં દુઃખ પણ યાત નહિ મહત્તર છે નામ જેટું એવા ભગવાન
મહારી પાસેથી કહક મર્ષપ્રસંગે બાધ્યા ગયા છે તમે દૂર હોવાથી તમારા મિત્રનની અવગ
મને નથી । તેથી પત્રદ્વારા સમાચાર જણાવ્યો [૧] શ્રીમાત્માર્થે તમા શ્રીશુભર્ષણ
કૃપાના જલથી મને નિજ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગનો મર્ષ કહક સ્ફુરે છે એ મર્ષ (ભગવદીય દૂર જનાર
મને દુઃસખ પ્રાપ્ત થવાથી) સિદ્ધ થયો નથી તેથી મને હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ થાય છે તે કે
દૂર કરો ? હું સકલસાધન રહિત છું દોષપૂર્ણ છું તો પણ મહાં દુઃખ નિવૃત્ત કરો જ

મૂલમ્—પ્રાય પાપણ્ડિમુસ્યોઽહ હરિણા હૃદિ ચિન્તિતઃ ।

કૃપાહ્વરપ્યુપેક્ષાં મે કુરુતે દીનવત્સલ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રાય 'હું પાપણ્ડિઓમાં અગ્ર્ય છું' એમ શ્રીહરિએ હૃદયમાં વિચાર્યું
છે, (કારણકે) શ્રીહરિ એ કે હમાણ છે દીનવત્સલ છે તો પણ મહારી ઉપેક્ષા કરે છે (૩)
વિવેચન—હવે શ્રીહરિશયે દીનતાના લક્ષણ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને જતાવ્યું
'હું પાપણ્ડિ છું તો તે મહારે અગ્ર્ય શું કહું ?' એમ નિઃસાધનપણાનું કથન કરે છે. શ્રી
હરિજ મને સર્વ પાપણ્ડિ જનોત્પાં અગ્ર્ય બાલે છે એ શ્રીહરિ સર્વદુષ્ટપદ્ધતિ, ખર
હમાણ, તમા દીનવત્સલ છે તેણે પણ ભારે મહારી ઉપેક્ષા કરે છે તો તેથી સિદ્ધ થાય
છે કે 'હું મહાપાપણ્ડિ છું' હવે હું શું કરું ? વિશ્વિમાં કહું છે કે—

અર્થ—શ્રી શુભર્ષણ શ્રીમાવર્દનનાથજીને કહે છે કે—'હું બિતંધી દુષ્ટ છું,
વાણ્ડીથી દુષ્ટ છું, કાવાથી દુષ્ટ છું, કિયાથી દુષ્ટ છું, રાનથી દુષ્ટ છું, ભગ્નથી દુષ્ટ છું
એ પ્રકારે મહારા અપરાધ કેટલા કેટલા વિચાર્યો । હું બાલુ છું કે હું મ હમાગ્રવાન છું,
કારણકે આપ બાલુસેશ્વરે આયો, ઘોષ, ઘોષીયા અને સર્વ પ્રજાની રક્ષા કરી છે, આપે અગ્ર્ય
ભક્તનો કલેશ સહો નથી, આપનો સ્વભાવ જ એવો પરમહમાણ છે તેવા આપ શ્રીમાત્માર્થે
નિજ સ્વભાવ-ભક્તનો કલેશ ન સહન કરવો એવો સ્વભાવ-અન્યથા કથોં જોડે આપ
કોટાર થયા અને ભક્તનો કલેશ સહન કરવા લાગ્યા ।' આ પ્રકારે શ્રીહરિશયજીને કે-
કરું છે એ કે-મજ પુષ્ટિમાર્ગમાં હરિને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે ભગવદીય જનો દે-મજી
'હોં પવિત્રનકો રામા, હોં પવિત્રનકો ર્મિ, હોં પવિત્રનકો ટીકો, હોં પવિત્રનકો નાયક,
ઇત્યાદિઠ માથ છે, એજ ભારે ભગવાનથી આપ પટે છે ત્યારે દુષ્ટ થાય છે તેથી જ
શ્રી આત્માર્થે બાલભાષમાં કહે છે કે-સ્વભાવથી દુષ્ટ છે' એ ભાવને જનુસરીને જન
શ્રીહરિશયજી કહે છે કે—'હું પાપણ્ડિમાં અગ્ર્ય છું' એમ વિચારીને જ શ્રીહરિએ
મહારી ઉપેક્ષા કરી છે (૩)

યાજ્ઞ પુરાણ શ્રીમદ્ભગવત, ગીતા વિગેરેમાં એવું પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ ભક્તની ઉપેક્ષા
કરતા નથી, જ્યાં તમે શ્રી રીતે જાવજો કે 'મહારી પ્રભુએ ઉપેક્ષા કરી છે ।' આ વાતનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્—ઉપેક્ષિતશ્વેદ્ધરિણા સ્વજનૈરપ્યુપેક્ષતે ।

અતઃ ક યામિ દારણ ઘનસ્થ ક્ય વિસ્મૃતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—એની હરિ ઉપેક્ષા કરે છે તેની સ્વજનનો પણ ઉપેક્ષા કરે છે તેથી હું
ઘનસ્થ પુરુષની સમાન (સર્વજનોથી) વિસ્મૃત છું તો હું કેને યારવે ભડ ? (૪)

વિવેચન:—મહારો! પુષ્ટિમાર્ગીય તદીયોએ ત્યાગ કર્યો તેથી હું એમ જાણું છું કે શ્રીકૃષ્ણે મહારી ઉપેક્ષા કરી છે. મહેં મહાનુભાવીના શ્રીમુખદ્વારા શાસ્ત્રવાર્તાનું શ્રવણ કર્યું છે કે ભગવદીયનો સમાગમ થાય ત્યારે જાણવું કે ભગવાન પ્રસન્ન થયા છે, અને જ્યારે ભગવદીયો ત્યાગ કરે ત્યારે જાણવું કે ભગવાન ઉદાસીન થયા છે. હાલ ભગવદીયો મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે તેથી હું એમ જાણું છું કે ભગવાને મહારી ઉપેક્ષા કરી છે ! હવે હું શું કરું ? કોને શરણ જાઉં ? એ વિચારથી હૃદયમા ચિન્તા થયા કરે છે. જેમ કોઈ મહાગાઠ વનમાં બૂલા પડેલા પુરુષને કોઈપણ દિશામાં સ્વમાર્ગ સૂઝતો નથી અને તેથી તેને બહુ ચિન્તા થાય છે તેમ મને પણ બહુ ચિન્તા થાય છે. (૪)

કોઈ એમ શકા કરે કે—‘પ્રભુ ઉપેક્ષા કરી ચાલ્યા ગયા’ એમ કહેવાથી પ્રભુ ઉપર દોષનું આરોપણ કરવા જેવું થાય છે, એવી ભક્તિમાર્ગની રીત નથી. પ્રભુ તો નિર્દોષ છે એવા નિર્દોષ પ્રભુ પર દોષનો આરોપ કેમ લાવો છો ?’ આ શકા થાય તો તેનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્:—પ્રભોરપિ ન વૈ દોષો ગુણલેશોઽપિ નો મયિ ।

વિસ્મૃત્ય દોષનિચયં ચં ગૃહીયાદ્ ગુણગ્રહમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુનો પણ દોષ નથી. પણ પ્રભુ જેનું ગ્રહણ કરે છે તેના દોષના સમૂહનું વિસ્મરણ કરી શુભનું જ ગ્રહણ કરે છે. (૫)

વિવેચન:—પ્રભુનો દોષ સ્વરૂપ પણ નથી, એ સર્વ દોષ મહારો છે. મહારામાં ગુણવેશ નથી, દોષ નખથી શીખા પર્યન્ત ભર્યા છે. મહારા દોષ હું વિસરી ગયો છું. મહારામાં એવી અયોગ્યતા છે એ જ મહારો દોષ છે. પ્રભુ તો સર્વદા શુભસંયુક્ત છે એટલે દોષને જોતા નથી, જેનો અંગીકાર કરે છે તેના શુભને જ જુએ છે. (૫)

મૂલમ્:—યથા નિઃશ્વાસરહિતં કિં કરોતિ સુમેષજમ્ ?

તથા વિગતભાવં માં કથાસેવાદિકં પુનઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્વાસરહિત મનુષ્યને સુંદર ઔષધ કંઈ કરી શકતું નથી તેમ ભાવરહિત એવો જે હું તેને કથાસેવાદિક શું [અસર] કરી શકે ? (૬)

શિષ્યાર્થ:—જો પુરુષને શ્વાસ નથી હોતો તો સુંદર લેખજ પણ વૃથા છે. અર્થાત કંઈ પણ પરાક્રમ કરી શકતું નથી. તે પ્રકારે મહારામા (ભગવાન પ્રતિ) ^૧ભાવ નથી તો મને સેવાકથાદિક ભગવદ્ધર્મ શું અસર કરી શકે ? કંઈ પણ નહિ, તેથી મને હુ.ખ થાય છે. ભાવ વિના સેવાકથાદિક ક્રિયાવત્ હોઈ શુ ફલ સિદ્ધ કરે ? (૬)

મૂલમ્:—પ્રાયઃ કથૈવ^૨ નૈવાસ્તિ યતસ્તિષ્ઠતિ નો હૃદિ ।

ન વાનુભાવં કુરુતે નિજં ત્યાગાઽભિધં મયિ ॥ ૭ ॥

(૧) સેવાફલ અન્યમા દર્શાવેલુ મુખ્ય ફલ—અલૌકિક સામર્થ્ય, સેવામાં ઉપયુક્ત એવો વૈકુણ્ઠમા દેહ વા સાધુન્ય—ભાવ વિના થતું નથી તેથી શુ ફલ સિદ્ધ કરે ? કંઈ પણ નહિ ! એવું અત્ર વિવેચન કર્યું પરતુ ગૌત્મ ફલ તો થાય છે, (૨) નૈવાસ્તિ ને બદલે નૈવાસ્તિ પણ પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે, એટલે કથા પણ એવી (એક) થતી નથી કે જે હૃદયમાં ના થાય એ પ્રાર્થના અર્થ આગે નીચળી ને ન

શબ્દાર્થ—પણ કરીને જોવી કયા પણ થતી નથી અને તેથી હૃદયમાં તે સ્થિત થતી નથી. મહારા પાંચ પોતાના ત્રાજ નામનો અનુભવ પણ કરતા નથી. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણની કથા સેવાદિકમાં જીવ સ્થિત થયો નથી, ત્યારે હૃદયમાં જીવ ક્યાંથી સ્થિત થાય? જે ભગવદ્ગીત દ્વારા અવલોકન થાય તો હૃદયમાં ભાવસિદ્ધિ અને જેમ 'શ્રીમદ્ ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધમાં કહ્યું છે—'અર્થ—'સ્વભક્તના કર્મના દ્વારા ભાવરૂપ કમલ પ્રતિ પ્રવિષ્ટ થમલા શ્રીકૃષ્ણ, જેમ શરદ્ ઋતુ બહનો મલ દ્વારા કરે છે તેમ ભક્તના હૃદયનો મલ નિવૃત્ત કરે છે' વળી શ્રીકૃષ્ણદેવલજીએ કહ્યું છે કે—'અર્થ—જ્ઞાનદરસથી મુન્દર જોવું જે જોવિનું માહાત્મ્ય તેનું અવલોકન કરીને, જે નિશ્ચય કરે છે તે નિશ્ચય કૃતાર્થ થાય છે.' કથા તથા કીર્તનાદિનું માહાત્મ્ય જલુ વચ્ચે નોંધી પ્રતિપાદિત થઈ શકે છે જોવી કથાના અવલોકન વિના હૃદયમાં ભાવ શી રીતે સ્થિત રહે? જ્યાં સુધી હૃદય સમ્યક્થી કાર્યોમાંથી મનનો ત્રાજ ન થાય—મન નિવૃત્ત નહોતું ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો અનુભવ ક્યાંથી થાય? ઠારણ કે મનથી ભાવ સિદ્ધિ થાય છે, અને તે મન તો કૌંઠક સંસારાદિક વિષયમાં અવિષ્ટ છે—અર્થ છે—ત્યારે અનુભવ ક્યાંથી થાય? અર્થ—વિષયોદિક કામનાથી ભરેલા હૃદયમાં હરિનો ભાવેશ સર્વથા થતો નથી, જેવું સંન્યાસનિષ્ઠમાં શ્રીમાધ્વાચાર્યજીનું વચન છે જો અન્યમાં પ્રતિપાદિત લોકો વૈદિકનો ત્રાજ મહારામાં નથી તેથી અનુભવ નથી. (૭)

મૂલમ્—સેવા તુ પ્રતિપદ્ધા મે ભોગોદેગાદિવાધકૈઃ ।

ગૃહ્યવિદ્યાદિકાસપ્ત્યા કર્ય સા માનસી ભવેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—લોજ, હૃદયોદિક પ્રતિજન્યથી સેવા પણ પ્રતિજન્ય થયેલી છે તે મલક થતી, વિશેષની આસક્તિને ત્યારે માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? (૮)

વિવેચન.—તતુજ અને વિતલ ભગવત્સેવામાં અનેક પ્રતિજન્ય છે, શરીર અને મન્દિરોના વિષયની કામના હૃદયમાં છે ત્યારે સેવા કરતાં જોવો હૃદય થાય છે કે જ્યારે સેવા થઈ શકે કે હું આનંદ પામું! આ પ્રકારે મનમાં તે વિષયોજની કામનાને લીધે મનમાં હૃદય મવાથી સેવામાં મન આસક્ત થતું નથી જે પ્રભુને ઇષ્ટ હોતું નથી અને તેથી જ પ્રતિજન્ય આવી પડે છે જેમાં સેવા જની આવતી નથી અને ગૃહ્યદિક કાર્યમાં અર્થ મવાય છે આ સ્થિતિમાં માનસી સેવા ક્યાંથી સિદ્ધ થાય? સેવાદિકમાં શ્રીમાદ્વાચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—'ચેદેગા પ્રતિપદ્ધો વા યોગો વા સ્વાતુ પાપક' આ વચનાનુસાર હૃદય પ્રતિજન્ય અથવા લોજ સેવામાં બાધક છે હૃદય મવાથી તતુજ વિતલ સેવા થઈ શકતી નથી લોકિક આસક્તિ મવાથી માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? તતુજ અને વિતલ સેવાના અભાવમાં માનસી સેવા પણ હૃદયમાં છે (૮)

મૂલમ્—તાતપાદેપુ યાતેપુ દુર્મગસ્ય પરીક્ષતામ્ ।

સત્સુ સર્વેપુ યાતેપુ દશોર્કુરમહ સ્થિત ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તાતપાદ (શ્રીકૃષ્ણપુરાણ) મહારા જેવા દુર્ભાગ્યવાન જીવથી પરાધ થયા! સર્વ સમ્યક્નો દરિયો દૂર ગયા છે અને હું જોલો રહ્યો છું અથવા દરિયો દૂર

સ્ત્રી છું. વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે મહારી આ અવસ્થા છે અને માર્ગ પ્રકટ કર્તા શ્રીઆચાર્યજી, માર્ગપ્રકાશકર્તા શ્રીગુસાંઇજી, નામનિવેદન કરનાર મહારા શુરુદેવ શ્રીગોકુલનાથજી અને મહારા તાત શ્રીકલ્યાણરાયજી—આ સર્વ મહારાથી પરોક્ષ થયા છે ! હું તેમનાથી વિખુટો પડ્યો છું ! આ હુઃખમાં મને કોણ સહાય આપશે ! હું દુર્ભાગી છું કારણ કે સર્વગુણથી યુક્ત એવા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોથી પણ હું દૂર પડ્યો છું. મહાર રચક પણ સમાધાન કરનાર કોઈ નથી તેથી હું શું કરું ? હું હુઃખ પામું છું.

મૂલમ્:—શ્રીભાગવતચિન્તા તુ ન વિના સંગતે: સતામ્ ।

મનસોઽત્યન્તવિક્ષેપાન્ન વા શરણભાવનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્પુરુષની સગતિ વિના શ્રીભાગવતનું ચિન્તન થતું નથી અને મનના અતિશય વિક્ષેપને લીધે શરણુભાવના પણ નથી. (૧૦) વિવેચન:—કોઈ કહે કે તમે મહાજ્ઞાની છો તો સત્સંગ નથી તેથી શું થયું ? શ્રીભાગવતનું અવલોકન કરો ! તેથી સર્વ ચિન્તા અને કલેશ દૂર થશે, તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે, એકાગ્ર ચિત્ત હોય અને સત્પુરુષનો સંગ હોય ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સમજાય છે, મને તો ચિન્તાથી હૃદય દુઃખી થયું છે અને સત્સંગ પણ નથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનો ભાવ ક્યાંથી સ્પષ્ટ થાય ? કોઈ કહે કે હરિના શરણુની ભાવના કરો ! કારણ કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—અર્થાત્—‘અશક્યમાં વા સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિ શરણુ છે’ વળી ગીતાજીમાં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ કહ્યું છે કે:—‘સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરી તું મને (શ્રીકૃષ્ણને) એકલાને જ શરણુ આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !’ આ પ્રકારની શરણુભાવના પણ શ્રીહરિરાયજી કહે છે ‘મહારાથી ચિન્તાના અત્યન્ત વિક્ષેપને લીધે થતી નથી (૧૦)

મૂલમ્:—વાત્તાન્તરકૃતિપ્રેમ્ણા નાષ્ટાક્ષરમનોજપ: ।

મહત્વમત્યા લોકાનાં પ્રપત્યા દૈન્યનાશનમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—(ભગવદ્વાર્તા વિના) અન્ય વાર્તા કરવામા પ્રેમ થવાથી અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો મન:પૂર્વક જપ થતો નથી સર્વ લોકો મને મહાન્ જાણી શરણુ આવે છે એવી મહત્વબુદ્ધિથી—અભિમાનથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. (૧૧) વિવેચન —કોઈ કહે કે બીજું કંઈ ન થાય તો અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરો તેમ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે કે—‘તેથી સર્વાત્મભાવથી નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મય એમ ઉચ્ચાર કરતાં કરતા જ સદા સ્થિતિ કરવી એમ મહારી મતિ છે.’ આ શકાનું સમાધાન કરે છે:—‘મને તો લૌકિક વાર્તાન્તરમા અત્યન્ય પ્રેમ ઉદ્ભવે છે, તેથી અષ્ટાક્ષરજપ શક્ય નથી, કોઈ કહે કે તેમ ન થાય તો પ્રભુ પ્રતિ દૈન્ય દર્શાવો તેમ કરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થશે, શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—દૈન્ય તમને (શ્રીકૃષ્ણને) સન્તુષ્ટ કરવાનું સાધન છે, આ પ્રકારે શકા થાય તો સમાધાન કરે છે—લૌકિકમાં સર્વ લોકોમાં મારી મહત્તા છે તેથી મહને અહન્તામમતા આવે છે કે ‘હું મહાન્ છું બહુ સમજું છું, મહારામા બહુ ધર્મ છે’ અને તેથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. લૌકિક મહત્તાથી ઉન્મત્ત

યથ પ્રકૃષ્ટિત યથ રૂર હ આ પ્રકારે દેવનો નાશ થયો છે (૧૧):

મૂલમ:—નિવેદનાનુસન્ધાન સદ્વિસ્ત્યક્તસ્ય મે કથમ્ ?

કેવલ શરણં સર્વત્યાગાભાવાદ્ વુર્લભમ્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—સત્યુત્પત્તિ ત્યજ્યવદો એવા જે હુ તેને નિવેદનનું અનુસન્ધાન કર્યો છે કેમ શકે ? સર્વત્યાગ પણ નથી તેથી કેવલ શરણુ પણ હર્લભ છે (૧૨)

વિવેચન—કેમ કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થશે તો શ્રી-
રિશભલ કહે છે કે સત્યુત્પત્તિ એવા જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્વિદ્યા છે તેમણે તો આશરે ત્યાજ
કર્યો છે, તો હવે નિવેદનનું અનુસન્ધાન ચી રીતે કરી શકું ? કારણ કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન
ભગવદ્વિદ્યાએ જોઈતું યથ કરવાનું છે, જેમ શ્રીઆચાર્યજી નવરત્નમાં કહે છે—નિવેદનનું
સ્મરણુ તો સર્વથા વાહરીય જનોએ મલીને કરવું; આ વળનાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન
જોઈતાથી યથ શકે નહિ. કેમ કહે કે—કેવલ પ્રભુ શરણુ કરે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞ
જીએ શ્રીકૃષ્ણભગવાન શરણુમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે તે શરણુ સ્વીકારો—તો સમાધાન કરે છે
કે—‘કેવલ શરણુ તો સર્વ લોકોએ વેદિકનો મનમાં ત્યાજ આપ ત્યારે સિદ્ધ થાય પણ
આશરમાં તો લોકિક વેદિક કાર્ય આસકત યથ થઈ છે, તેથી સર્વત્યાગનો અભાવ હોવાથી
શરણુ કર્યાથી યથ શકે ? શરણુ પરમ હર્લભ છે ! હુ શું કરું

મૂલમ—વાચસ્પત્યેતસ કુત્ર હૃદઃ કૃષ્ણપદાશ્રય ?

વિવેકધર્મે તદ્દેતૂ મૂલ્યાધીશસ્ય મે કથમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની અવલોકને દીપે શ્રીકૃષ્ણના વરણારવિન્દનો દહ આશ્રય કર્યો
કેમ શકે ? તે આશ્રયના કારણરૂપ વિવેક તથા ધર્મ છે—જે ઉભય મૂર્ખના અધીશ જોયે
જે હુ તેને કેમ સમજવે ? (૧૩) **વિવેચન—**આઈ ચિત્ત લોકિક દેહસન્નધી કર્યામાં
અવિચલ્ય યથ રહ્યું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણના વરણુકમલનો દહ આશ્રય થતો નથી. આશ્રયની
પાત તો ક્યાં રહી ? પ્રથમ તો વિવેક અને ધર્મ જે આશ્રયની સાધન છે તે આશર્યા-
મૂર્ખના શબ્દમાં—નથી. વિવેક, ધર્મ તથા આશ્રય એ ત્રણ આશર્યક છે જેમ શ્રીઆચાર્ય-
જીએ વિવેકધર્માશ્રયસન્નધી કહે છે—‘વિવેક તથા ધર્મનું નિરન્તર રક્ષણુ કરવું તેમજ
આશ્રય પણ શખવે. અસાનીને વિવેક ધર્મ સમસપતા નથી અને તેથી આશ્રય પણ
આવી શકતો નથી. [૧૪]

મૂલમ—ભાવો યદનુભાવેન મયેક્ષિજ્ઞાસિતસ્તતઃ ।

ક તા પ્રજમુવ કૃષ્ણચરણામ્બુરુહાદિતાઃ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—એના અનુભવથી ભાવ વાજવે છે તે સ્વદેશથી હુ દૂર થયો છું !
શ્રીકૃષ્ણના વરણારવિ દના સિદ્ધ (સ્વજ, વજ અકુચ, પદ ઇત્યાદિક) થી અલિપ્ત
એવી પ્રજમુમિ પણ ક્યાં ? (૧૪) **વિવેચન—**હવે શ્રીકૃષ્ણભલ કહે છે કે ‘કહું ન
જની આવે તો સ્વલીલાની ભાવના કરવી તેમ કરવાથી અનુભવ થાય છે ! પણ તે ભાવનો
અનુભવ તો પ્રજમુમની લીલા સામગ્રી જોવાથી થઈ શકે અને હુ તો તે પ્રજમુમિથી

દૂર પરદેશમાં સ્થિતિ કરે છું. આ પરદેશમાં શું નિરીક્ષણ કરવાથી ભાવ પ્રકટ થાય ?
આ પ્રકારે પોતે દૈન્ય કરે છે એટલામાં નિ સાધનત્વની ભાવના કરતા કરતા તેમને (શ્રીહ-
રિરાયજીને) તીવ્ર વિરહ [વિપ્રયોગ] પ્રકટ થાય છે તેથી પોતે દેહાનુબંધાન બૂઝી જાય
છે અને મજની લીલામાં તનમય થઈ ઉચ્ચાર કરે છે કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ સર્વલીલા સ્થલે સ્થલે
મજબકતોના સગમાં કરે છે તે મજબૂમિ ક્યાં છે ? જે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણના દક્ષિણ ચર-
ણારવિન્દના નવ ચિન્હ જેમકે—ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, સ્વસ્તિક, પદ્મ, અષ્ટકોણ, યવ, બિર્ધ-
રેખા, કલશ, તેમજ વામચરણારવિન્દના સાત ચિન્હ જેમકે ગોપદ, જમ્બુ, મત્સ્ય, ધનુષ,
ત્રિકોણ, અર્ધચન્દ્ર, અને આકાશ—એમ પોડશ ચિહ્નયુક્ત મજબૂમિ ક્યાં છે. ? [૧૪]

મૂલમ્:—ક શૈલઃ કૃષ્ણદાસાશ્રયઃ પુલિન્દીભાવપોષકઃ ।

કવ તે શ્રીયમુનોદેશા લીલારસવિતારકાઃ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પુલિન્દીના ભાવપોષક તથા કૃષ્ણદાસ છે નામ જેમનું એવા શ્રીગિરિરાજ
પર્વત ક્યાં છે ? લીલારસનો વિસ્તાર કરનારા શ્રીયમુનાજીના ઉત્કૃષ્ટ દેશ—પ્રદેશો ક્યાં છે ?

વિવેચન:—ચરમ ભક્ત શ્રીગિરિરાજજી જે ‘શ્રીકૃષ્ણદાસ’ એવા નામથી ઓળખાય છે,
તે ક્યાં છે ? શ્રીગિરિરાજ પર્વત, શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે, અને ક્યાણુ છે કારણુ કે
તેમણે પુલિન્દી જેવા (નિકૃષ્ટ જાતિના) જીવોમાં ભગવદ્ભાવ સ્થાપિત કર્યો ! શ્રીગિરિરાજ
(પર્વત)ના સગથી પુલિન્દીને ભાવ પ્રકટ થયો ! શ્રીગિરિરાજજી સર્વાંગે પ્રભુની સેવા
કરે છે. સર્વજનુમા પ્રભુને સુખ આપે છે, ગાયેને સુખ આપે છે, એવા પોતે ભાવના
પોષક છે, તો તે શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? શ્રીયમુનાજી ક્યાં છે ? કુમારિકાના મનો-
સ્થ પૂર્ણ કરનારા શ્રીયમુનાજી જ્યાં વિરાજે છે, અને જેના આશ્રયથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનો
અનુભવ થાય છે એવા મજના સ્થલો ક્યાં છે ? (૧૫)

મૂલમ્:—ક તે વેણુરવા યૈવાં સમાકૃષ્ટા વ્રજસ્થિતાઃ ।

વ્રજનાથકરામ્ભોજપ્રેંછિતાઃ ક ગર્વાં ગણાઃ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજમાં સ્થિતિ કરનારા (મજબકતોનું) જેમણે આકર્ષણ કર્યું એવા
વેણુરવ ક્યાં ? અને શ્રીકૃષ્ણના હસ્તકમલથી પરમ્પાળાયલા ગાયોનાં ચૂથ ક્યાં ? (૧૬)

વિવેચન—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનાદ કરી સમસ્ત સ્થાવર તેમ
જ ગમને સુધા (અમૃત) નું દાન કર્યું એવા વેણુના રવ ક્યાં છે ? મજના નાથ (શ્રીકૃષ્ણ)
નિજ કરામ્બુજથી જેમને પરમ્પાળે છે અને જેમનું સુખપૂર્વક લાલનપાલન કરે છે એવા
ગાયોનો સમૂહ ક્યાં છે ? (૧૬)

મૂલમ્:—અનન્તલીલાધારાસ્તે દ્રુમાઃ ક વિપિનસ્થિતાઃ ?

વેણુનાદપરા વૃક્ષમુજારૂઢાઃ ક પક્ષિણઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—અનન્ત લીલાના આધારરૂપ અથવા અનન્ત લીલારૂપ (મધુ) ધારાઓને

(૧) કૂજન ગીત, રવ, એમ વેણુકૂજન. વેણુગીત અને વેણુરવ—એ ત્રણ પ્રકારનો વેણુનાદ છે. વેણુ
ગીતમાં તે પ્રસિદ્ધ છે આ ત્રણમાંથી વેણુરવથી આકર્ષણ થાય છે એમ શ્રીમદ્ભાગવતની જાણના વેણુગીતમાં કહ્યું છે.
૩૫

અવનાશ એવા શીવુન્દાવનના વૃક્ષ કયા છે ? અને વૃક્ષની શાખા પર બેઠા બેઠા વેણુનાદનું અવધુ કરવામાં તત્પર એવા (મુનિરૂપ) પક્ષીઓ કયા છે ? (૧૭) વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં ભક્તોના સંગમાં જનન્ટ લીલા કરે છે એવા શીવુન્દાવનના સુન્દર કુમા છે એ વૃક્ષ વેણુનાદનું અવધુ કરતાં જ મધુની ધારાઓ સહે છે એવા વૃક્ષો કયા છે ? વેણુનાદના સ્થન પાન કરવામાં પરાયણ એવા પક્ષીઓ વૃક્ષની શુભરૂપ શાખાપર બેસીને, પાતાનો અન્નક સ્વભાવ ત્યજે છે અને મુનિસમાન (બ્રહ્મચરિત્ર) થઈ ગયા છે વેણુગીતમાં મજા ભક્તો કહે છે કે—અર્થ—શ્રીવશોદાલને મજાભક્તો કહે છે કે જે માતા ! આ વૃન્દાવનના પક્ષીઓ મુનિયો છે કે જેઓ વૃક્ષનાં રૂબિર કુપળોવાળી શાખાપર બેસીને શ્રીકૃષ્ણ માંજ હૃદિ રાખીને, તેમનું ગામણું જેવું જે અત્યન્તર મધુર વેણુગીત છે તેનું ગાંજ મી ચીને અન્નવાર્તાનો ત્યાગ કરી, અવધુ કરી રહ્યાં છે એ વચનમાં મજાભક્તોએ જે પ્રકાર કહ્યો છે તેવાજ ભાવથી શ્રીહરિરામજી મગ્ન થઈ જાયના કરે છે (૧૭)

મૂલમ્—વ્રજસ્ત્રીચરણામ્મોજરેણવ ક ઇજસ્થિતાઃ ।

દધિનિર્મન્યનોત્તાદા ક તે શ્રવણમઙ્ગલા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—મજામાંની મજાવનિતાઓના ચરણરવિન્દની રજા કયાં ? અને અવધુ કરતા મજાક થાય એવા દધિમન્નનના પ્રાટ નાહ કયાં ? વિવેચન—હવે શ્રીહરિરામજી કહે છે કે મજાની સ્ત્રીઓના ચરણમહાની રજા મજામાં સ્થિત છે તે અને કયાંથી પ્રાપ્ત થાય ? શ્રીહરિરામજીની મજાભક્તોના ચરણમહાનાં રજાની એ વિરહભાવના ઉદવળને જામરગીતમાં ગાઈ છે અર્થ—‘ભરે ! મજાભક્તોની ચરણજનું સેવન કરનારા આ વૃન્દાવનના જે સુખ, હતા અને એવધિ છે તેમના કંઈ પણ દુઃખ ‘તો જેવું સાર ! કારણ કે મજાભક્તોએ, જેમનો ત્યાગ કહિને છે એવા સ્વસ્થ પી જનને, અને વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી પ્રતિજ્ઞા જેની જાણ કરી રહી છે એવા મોહકાતા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની પદપીની સેવા કરી છે જેની પ્રાતાઠાકમાં દધિમન્નનનો સ્વર મજાકરૂપ છે હસમજાક થઈ કહ્યું છે કે—

ગોપ્યાઃ સમુત્પાયા નિકુપ્ય વીપાન્ વાસ્તુન્સમમ્પર્યય વર્ષાન્વિમન્યયન્ ॥

મવીક્ષવીર્ષમિમિર્ષિરેજૂ રજૂવિકર્પવૃક્ષમર્કજસગઃ ।

વલ્લભિતમ્બસ્તનહારકુળસત્વિવ્યત્કપોષાસ્મકુલમાનનાઃ ॥

જગ્રાપ્તીનામરવિન્દલોષર્ન વ્રજાક્ષનાનાં વિમસસ્વજત્ ધ્વનિઃ ।

વૃન્નમ્ નિર્મન્યનમ્મિમિતો નિરસ્યતે યેન વિજ્ઞામયઙ્ગમ્ ॥

અર્થ—(ગોપીઓનો પ્રાટ કાઠમાં લટી, લીલા કરી, વૃદ્ધશ્રમિનું પૂજન કરી, દધિમન્નન કરવા લાગ્યા, અને વલ્લભાની દોરીઓ જેવવા લાગ્યા તે સમયે હસ્તાની કંકણમાલા, નિતમ્બસ્તન, હાર તથા કુદકલ જલામયન થઈ રહ્યાં છે, અને કાન્તિશુભ

(૧) કુપયા સ્મિર એટલે સ્વાદિષ્ટ છે જનાં વેણુનાદ એટલે અતિ મધુર રસ ઉત્પન્ન કરે છે કે સ્વાદિષ્ટ કુપયાને ખાવાની ઇચ્છા ત્યજી દઈને પક્ષીઓ વેણુનાદના અવધુમાં ગામકત થયાં છે વેણુનાદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ કર્યો છે અને વેદ પણ પ્રભુએ કર્યો છે તેથી વેણુનાદ વેદાત્મક છે પક્ષીઓ તેના ખાનમાં છે તેથી તેમને મુનિરૂપ વર્ણવ્યા છે એ પક્ષીઓ અન્નસર્વ પાતાનો ત્યાગ કરી વેણુનાદમાંજ નિમગ્ન થઈ રહ્યાં છે

ગાલ રાતા કંકુ જેવા શોભી રહ્યા છે ? તેથી વ્રજલક્ષ્મી અત્યંત પ્રકાશક દીપક જેની પાસે મૂકેલો હોય છે એવા મણિથી પણ અધિક શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે. તેઓ કમલને-ત્રયુક્તા શ્રીકૃષ્ણનું ઉચ્ચ સ્વરે ગાન કરે છે. એ ગાનના શબ્દ અને દહિંના વલોણાને અવાજ મિશ્રિત થઈ આકાશમા પ્રસરવા લાગ્યો છે, કે જેથી સર્વ દિશાનું અમગલ નિવૃત્ત થાય, એવા ભાવમા મગ્ન થઈ શ્રીહરિગાયણ દધિમન્થનના શબ્દની વિરહભાવના કરે છે.

મૂલમ્:—યમુનાવાલુકાદેહસમ્બન્ધઃ ક જલસ્પૃશિઃ ।

વહિર્મુખત્વસાતત્યે તદીયત્વં ચ મે કુતઃ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીયમુનાળની રેતીથી દેહનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? શ્રીયમુનાળના જલનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? નિરંતર બહિર્મુખતાનો ભાવ એટલે મને તદીયત્વ પણ ક્યાંથી સમ્ભવે ?

વિવેચન.—શ્રીયમુનાળની વાલુકા (રેતી) ક્યાં છે ? તથા શ્રમજલના સમ્બન્ધયુક્ત એટલે પરમ લીલારસથી ઉત્પન્ન થયેલા શ્રમજલના [પરસેવાના] મિશ્રણવાલું શ્રીયમુનાળનું જલ ક્યાં છે ? એવા જલ અને વાલુકા(રેતી-રમણરેતી)ના સ્વરૂપ સમ્બન્ધથી પણ અલૌકિક દેહ સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ તેનો સમ્બન્ધ પણ ક્યાં છે ? શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીયમુનાળપદીમાં કહ્યું છે કે:—‘આપના તટમાંની વાલુકાને હું આનન્દથી મહારા સકલ અગમાં ક્યારે વ્યાસ કરીશ ? એ પ્રલોકાનુસાર શ્રીહરિરાયજી ભાવાવિષ્ટ થાય છે. અને વિપ્રયોગભાવથી વ્રજની લીલાનો અનુભવ કરી દૈન્ય કરે છે કે ‘હું નિરંતર બહિર્મુખજ છું’ એટલે મને તદીયત્વ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? તદીયત્વ હોય તો તદીય ભગવદીયનો સંગ થાય અને ભાવ વૃદ્ધિ પામે. પણ મહારામાં તદીયત્વજ નથી (૧૯)

મૂલમ્:—પરમાનન્દદૂરસ્થે ચિત્રં કિં દુઃખસન્તતૌ ?

પોષકાઽભાવતો નૈવ દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—પરમાનન્દ (શ્રીઠાકોરજી)થી દૂર સ્થિતિ કરનારામા હુ.ખની પરમ્પરા આવે એમાં શું આશ્રય ? (ભાવતું) પોષણ કરનારના અભાવથી નિજ આચાર્યનો દૃઢ આશ્રય પણ નથી (૨૦) **વિવેચન—**પરમાનન્દ શ્રીગોવર્દનનાથજી, સત્સ્વરૂપ, શ્રીવિકૃલ્લનાથજી, અને પોતાને માથે વિરાજ્યું હોય તે સ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ સેવવાં જોઈએ, આ પુષ્ટિમાર્ગીમા પરમાનન્દરૂપ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. પરંતુ એવા શ્રીકૃષ્ણ મહારાથી દૂર છે, તેથી મહારા ચિત્તમા નિરંતર હુ ખ થાય છે એક તો મહારામાં ભાવ નથી અને બીજી ભાવના પોષણકર્તા પણ કોઈ પાસે નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી, હું નિરંતર દુઃખ પામું છું (૨૦)

મૂલમ્:—વિષયામિનિવેશેન પ્રેક્ષા ન વિશતિ પ્રભૌ ।

જાતોઽસ્મિ સામ્પ્રતં સર્વસાધનાભાવવાનહમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—વિષયના અભિનિવેશથી મહારી દષ્ટિ પ્રભુમાં પ્રવેશ કરતી નથી હવે હું સર્વ સાધનના અભાવવાળો થયો છું (૨૧) **વિવેચન—**હું વિષયના આવેશથી ભરપૂર છું તેથી મહારામાં પ્રભુ પ્રવેશ કરતા નથી સન્યાસનિર્ણયમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—

વિવેચથી આકાન્ત દેહવાળાના હૃદયમાં સર્વથા પ્રશ્નનો આવેશ થતો નથી." હું વિચ-
ખું છું તેથી પ્રભુ આશા હૃદયમાં પધારવાની કેમ ઇચ્છા કરે ? આ પ્રકારે હું સર્વસા-
ધનસંહિત હોવાથી ભાવ મને ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ! (૨૧)

મૂલમ્—નિ સાધનત્વ માયે તુ વિચમાને પ્રયોજકમ્ ।

તદમાવે કેવલમે દોષાયૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ —આશામાં ભાવ વિચમાન હોઈને નિસાધનપણ હોત તો તે પ્રયોજન
વાળું (ઉપયુક્ત) થઈ ચકત પરન્તુ ભાવના અભાવને લીધે આશા નિ સાધનપણ છે તેથી
એ તો કેવલ દોષને અર્થે જ છે, અન્ય કયાને અર્થે નથી. વિવેચન.—હું ભાવ વિના
નિસાધન થઈ બેઠો છું. સર્વ કાર્ય તથા ભગવદ્ભક્તિ પણ મેં ત્યજ્યા છે એ નિસાધન
પણ અપ્રયોજક છે કારણ કે એનાથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ભગત્માં પ્રસિદ્ધ છે કે
સસારી જીવ ભગવદ્ભક્ત કરી ચકતો નથી તે શું નિ સાધન કહેવાઈ શકે ? તે જ પ્રકારે
હું સસારી જીવ સમાન લૌકિકાસક્તિથી પ્રભુની સેવા સમયે સત્કર્મ ઇત્યાદિક કરતો
નથી તેથી શું હું નિસાધન કહેવાઈ શકું ? (નહિજ) ભગવાનમાં તદ્દર્શ ભાવ થતા વિના
સત્કર્મ ત્યજ નિસાધન થવું એ તો કેવલ દોષરૂપ છે

મૂલમ્—શરીરેણાપ્યશક્તસ્ય ક્રિયા કા વાત્ર સેત્સ્યતિ ?

યથાન્ધો ઘધિરો મૂકો વિહસ્ત પદુરુન્મના ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ —એમ અ ધ, બધિર (બહેરા), મૂક, હસ્ત વિનાનો, પાંચળો અને ઉન્મત
કંઈ ક્રિયા સિદ્ધ કરતો નથી તેમ શરીરથી પણ અશક્ત હોય તેવા જીવથી અથ કંઈ
ક્રિયા સિદ્ધ થઈ શકે ? (૨૩) વિવેચન.—શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોય તો લૌકિક વા
અલૌકિક કાંઈ પણ ક્રિયા જનવી નથી, તેમ ભાવ વિના સકલ સાધન ગૂઢા છે. એમાં
હજાન્ત આવે છે કે અ ધ થી શી રીતે બુદ્ધિ ? બહેરા થી શી રીતે શ્રવણ કરે ? મૂંઝા થી શી રીતે
બોલે ? હસ્ત વિના કંઈ ક્રિયા કરે ? પગ વિના કેમ જાલો શકે ? આરે જાવશે શું કાર્ય કરે ?
તે જ પ્રકારે એ ભાવસંહિત છે, લૌકિકમાં આશક્ત છે તે ક્યે પ્રકારે અત્યન્ત દુર્લભભાવ પ્રાપ્ત કરે ?
ભાવવિના પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થતું નથી. આ સમ્બધમાં એક ભગવદ્ભક્તિ જાણ છે કે—
મમ સત્તિ માયમાયિક વેષ । કોટિ સાધન કરો કોઠ તોઠ ન માને સેષ ॥૧॥

ધૂમકેતુ હુમાર માંગ્યો કોન મારગ પ્રીતિ । પુરુષેતે પ્રિયમાય સપ્તયો સર્વે રસટી રીતિ ॥૨॥
વસન શૂન પછટિ પહરે માણસો સંયોગ । વઠટિ મુદ્રા દર્શ અક્ત વરન સુધે હોય ॥૩॥
વેદવિધિકો નેમ નાંદી પ્રેમકી પરિવાન । વ્રજવધૂ વધ ક્રિયે મોહન સૂર પતુરમ્બજાન ॥૪॥

મૂલમ્—અકામ કામવિક્ષિતો હરિણોપેક્ષિતોઽધુના ।

વિમૃશામિ સદા સ્વાન્તે કા ગતિર્મે મવિષ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ —ભગવદ્ભક્તની કામનાથી રહિત છું અને લૌકિક કામનાથી વિક્ષિત છું
હમણા હરિએ આવી ઉપેક્ષા કરી છે એટલે ચકા મનમાં એમ વિચાર કરું છું કે આવી

શી ગતિ થશે ? (૨૪) વિવેચન—ભગવત્કામના એટલે નાના પ્રકારના સેવા-સમ્બન્ધી મનોરથથી રહિત છું ! મહાર્ મન પ્રભુસેવામાં એક ક્ષણ પણ આસક્ત થતું નથી; પણ લૌકિક કામના વિષયાદિક તથા દેહના ભરણપોષણ સમ્બન્ધી કામનાઓથી ગ્રસિત છું ! તેથી હરિ શ્રીકૃષ્ણ મહારી સુધ (ચિન્તા-સંભાળ) લેતા નથી ! હું મહાદોષનો સમુદ્ર છું તેથી તેથી તેમણે મહારો ત્યાગ કર્યો છે ! હવે હું કયા જાઉં અને શું કરું ? હવે મહારી શી ગતિ થશે ?

એક દોષ મહારામાં સર્વોપરિ છે, તેથી ભગવદીયજનો ઈર્ષ્યારહિત હોય છે. જૈમ વિભીષણને રાવણે પગથી લાત મારી તો પણ વિભીષણે તો વિનતિ કરીને સારી જ વાત કહી, અને કૃષ્ણદાસે શ્રીકૃષ્ણના દર્શન બન્ધ કર્યા તો પણ શ્રીગુણગ્રંથએ તો એમનું બહુજ કર્યું તેવી રીતે સન્તોએ કરવું બેધએ અને તેમ કરે તો પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય. પણ હું તો અષ્ટ પ્રહર ભગવદીયની ઈર્ષ્યામાં જ તત્પર છું તેથી મહારો ત્યાગ પ્રભુએ કર્યો છે

મૂલમ્:—વિરક્તવેષિણાસ્માકમધિકારકૃતા પુનઃ ।

કૃતં યુવતિવચ્ચેન કાર્યમેકમનીદરામ્ ॥ ૨૫ ॥

કસ્યાશ્ચિત્સુરતિગ્રામે વિધવાયાશ્ચ સદ્ગમાત્ ।

દુષ્ટેન સ્થાપિતો ગર્ભઃ પાતિતશ્ચ તથૌષધાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—અમારા અધિકારી, જેણે વિરક્ત વેષ ધારણ કર્યો છે, તેણે, પુનઃ યુવાન સ્ત્રીને વશ થઈને એક અનુચિત કાર્ય કર્યું છે ! એ દુષ્ટે સુરત નામના ગામમાં કોઈક વિધવાના સમાગમમાં આવીને ગર્ભ સ્થાપિત કર્યો અને તે ગર્ભને ઔષધથી પાડ્યો !

શ્રીહરિરાયણ જેવા અલૌકિક, ભગવત્પરાયણ તેમજ નિવૃત્ત અને સદ્વૃત્તિથી પૂર્ણ એવા ગોસ્વામી મહારાજશ્રી પણ પ્રવાસમાં દુષ્ટ જીવના દુષ્ટ કાર્યોનું નિરીક્ષણ કરી ખેદપૂર્વક આ વૃત્તાન્ત પત્રમાં જણાવે છે. એમના પર પણ દુષ્ટ અધિકારીના સમ્બન્ધમાત્રથી આપત્તિ આવે છે અને તે નિવૃત્ત થાય છે ! પત્રમાં આ વૃત્તાન્ત લખીને, શ્રીહરિરાયણ એમ સૂચન કરે છે કે સંગ કરો તો તે બહુ વિચારીને કરજો ! બહારથી વૈરાગ્યનો ઢાંગ જીવે કરે છે અને અન્દરથી કપટી હોય છે ! બહાર વૈરાગ્યયુક્ત ધર્મિષ્ઠ દેખાશે પણ ભીતરથી બ્યભિચાર કરતા હશે—લૌકિક વિષયમાં અનુચિત આચરણ કરતા હશે—ધર્મવિરુદ્ધ કામમાં લપટાયા હશે ! એવા બહારથી ધર્મનો દેખાવ કરનાર લોકોથી બહુ સાવધ રહેજો !

અધિકારી વિરક્ત થઈને પણ પાછળથી યુવતિની જાળમાં ફસાયો ! તેથી વિરક્ત થઈને પુનઃ સ્ત્રીને વશ ન થવું એમ બોધ લેવાનો છે

વિવેચન—મહારા હૃદયમાં ભગવદ્ધર્મસમ્બન્ધી હું જ તો બહુ છે જ ! તેમાં એક લૌકિક હું જ આવી પડયું તે વર્ણવે છે વિરક્તવેશ એવો એક મહારો અધિકારી છે, જેની જગત્માં બહુ જ્યાતિ છે ! મહે એનો કૃપાપાત્ર જાણી સંગ કર્યો, અને પાસે રાખ્યો ! એ અધિકારી સ્ત્રીને વશ થયો ! આ કલિયુગમાં સ્ત્રી એક મોહિની છે, અને તે ધીરજ, જ્ઞાન તથા વિવેકાદિ સર્વને ઢાકી દે છે અધિકારી થઈને સ્ત્રીવશ થવામાં અયોગ્ય કાર્યનું તેણે આચરણ કર્યું એ કાર્યથી એના હૃદયમાં કામ વધી ગયો અને દિવસ જતા એક દિવસ સુરતગામમાં એક વિધવાના સમ્બન્ધમાં આવવા લાગ્યો કોઈ આ વાત

જાણતું હતું તે વિધવા સ્ત્રીને જઈ રહ્યો તેથી જો સ્ત્રી તથા અધિકારી જો ઉચ્ચ મનમાં મહાદુષ્ટ પામવા લાગ્યા કે હવે શું થશે ?' પછી તેમણે અનેક બોધ-ઉપચાર કરી જઈને પાઠ્યો આ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ !

મૂલમ્—મરણ ચોમયોર્મ્યે કસ્યચિત્સ્યાન્ન સશય ।

યત્નેન પ્રેમજિહ્વામ્ના મદાપત્તિર્નિવારિતા ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ—જેમાંથી જોઈતું મરણ થાત જોમા સશય ન હતો પ્રેમજી નામના વૈષ્ણવે યત્ન કરીને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી (૨૭) વિવેચન—જોષધ આપીને તમા પાઠ્યો તે મૃત રહીને પડ્યો ! શબ્દના કાઠેમને ખબર પડી જોટલે નિ સશય મૃત સમાન દુષ્ટ થઈ ! જોમા પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ મ્હારા સખમાં હતો તેણે અનેક પ્રયત્નો કરી રાજ્યદારનું સમાધાન કર્યું અને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી છે તે જાણ્યો, (૨૭)

મૂલમ્—વિશ્વાસ કસ્ય વર્ત્તવ્ય ઇતિ સિદ્ધ મનો મમ ।

ગૃહકાર્ય ન ચલતિ મનુષ્યાણામભાવત ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ—હવે ઠાનો વિશ્વાસ કરવો ? જો વિશ્વાસથી ગૃહાર્થ મન ખિત થઈ છે, મનુષ્ય વિના ગૃહનું કાર્ય ચાલતું નથી [૨૮] વિવેચન—આવી વાર્તા જાનેથી જોઈને હવે ઠાનો વિશ્વાસ કરવો ? લૌકિક સખ ધર્મી દૂર રહેવાને અર્થે ગૃહસ્થને ત્યજી, વિશ્વ અને પ્રામાણિક વૈષ્ણવને સાથે લીધા તેા તેની પણ આવી ખતિ થઈ ! ત્યારે હવે પાસે ઠાને રાખવો ? વિશ્વાસ ઠાનો કરવો જોવો મનુષ્ય મહતો નથી, જો મહાદુષ્ટ છે પરંતુ શમાં જાણીતો મનુષ્ય જોઈએ પણ તેના અભાવ છે વિશ્વાસ ઠામ પર આવતો નથી તેથી મુજ થતું નથી (૨૮)

મૂલમ્—અન્ત સ્તિગ્ધોઽપિ કાર્યે તુ મહોપાનુસ્મૃતે સદા ।

પ્રાયશ પ્રેમજિહ્વામા વર્ત્તતેઽસૌ વિરક્તવત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ અન્ત ક્ષણથી સ્મૃત્યુક્ત છે તેા પણ કાર્યમાં તેા મ્હારા રોગની અનુશ્રુતિને લીધે સદા વિરાગ જોવો રહે છે (૨૯)

વિવેચન—અરે મ્હારા વશ સ્નેહી જોક પ્રેમજી છે કે જોકે લૌકિક કાર્યોમાં ના અલૌકિક કાર્યોમાં ઠામ પ્રકારે અમારી લૌકિક વિક્તિ ક્રિયા જોઈ છે, અને તેથી જોના મનમાં અમારા રોગની સ્વરૂપ પણ વિશ્રુતિ થતી નથી તોપણ તે ઘટી કરીને સર્વ તરફથી મ્હારે વિષ દહ લાવ રાખે છે જો કેવલ વિરાગ જોવે. ૨૯ છે ધર્માશક્તિ મ્હારી દોષ ઉઘાય છે અને વર્ત્તકથી ન્યાત રહે છે તે મુદત્ત્ય । આશ્ચર્ય તથા વિરાગના અર્થો કદા છે તથા વિરાગ ૨૯ છે અને તેથી જોના સમગ્ર મ્હારું મન ઠાને રહે છે (૨૯)

મૂલમ્—ચલિતુ યત્તતે તસ્માદ્દેવ્યા યદુ સમાપ્તિતિ ।

ક્ષાન્તોઽપરાધ સર્વોઽપિ મૃપા ક્રોધવદાસ્તત ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ — મર્વ અપરાધ^૧ સહન કર્યો તેથી મિથ્યા ક્રોધને વશ થયેલો પ્રેમજી જતા રહેવાનો ચત્ન કરે છે. તેથી તેનું સમાધાન થાય એવું લખજો. [૩૦]

વિવેચન — જો પ્રેમજી હવે મ્હારી પાસેથી જવાનો વિચાર કરે છે. તો હવે હું ક્યે પ્રકારે નિર્વાહ કરીશ તેથી તમે કંઈક સમાધાન પત્ર લખો. હું મારું દુ.ખ તમને લખું છું અપરાધ સહ્યો છે તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે, પણ તાદશીયજનોને એવો ક્રોધ ન હોવો જોઈએ, કારણકે ક્રોધ લગવદ્ધર્મમાં બાધક છે. ક્રોધથી લગવદ્ધવેશ દૂર થાય છે.

મૂલમ્:—ઈદાનીં તુ કૃપા પૂર્વવદસ્તીતિભયોઽન્નિતૈઃ ।

भवद्भिः सर्वथा लेख्यं पत्रं सर्वैः पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ.—હવે તો પ્રથમની માફક કૃપા છે તેથી અભયરહિત થઈ તમારે સર્વેએ સિદ્ધ સિદ્ધ પત્રો લખવા જોઈએ [૩૧] વિવેચન.—હવે તો પ્રથમ જેવી કૃપા રાખતા હતા તેવી કૃપા છે તથા અમારા ઉપર સ્નેહ રાખી તમારે લયથી નિવૃત્ત થઈ પત્રો લખવા કારણ કે અમે પરદેશમાં છીએ.

તેથી પાસે મનુષ્યો તો જોઈએ અને બાણીતો મનુષ્ય ચાલ્યો જાય તો બીજો રાખવો પડે. તેથી એના ચિત્તના સમાધાન અર્થે સિદ્ધ સિદ્ધ પત્રો લખશો. (૩૧)

આ શ્લોકને બદલે કેટલાંક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે:—

इदानीं तु कृता (कृपा) पूर्वमनोवृत्तिस्तु सर्वथा । तस्मान्नयोऽन्नितैः पत्रं सर्वैः लेख्यं पृथक् पृथक् ॥

અર્થ:—હવે તો પૂર્વની મનોવૃત્તિ તથા કૃપાપૂર્વક મનોવૃત્તિ સર્વથા કરી છે. તેથી અભયરહિત થઈ તમે સર્વે સિદ્ધ સિદ્ધ પત્રો લખશો, એટલે કે સૂરતને વૃત્તાન્તે પ્રથમ જેવી વૃત્તિ હતી તેવી વૃત્તિ કરી છે, તેથી પત્ર આવશે કે તરત વૃત્તિ સ્થિર થશે.

મૂલમ્:—अतिप्रशंसया चित्तं यथा तस्य स्थिरं भवेत् ।

मुखरोऽपि समीचीनो मुख्यदोषविवर्जितः ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ:—જો પ્રકારે એનું ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ અતિપ્રશંસાથી (એના પર પત્ર લખશો.) કારણકે એ મુખર (બહુ બોલનારો) છે, તો પણ એ મુખ્ય દોષ (અવિશ્વાસ તથા અન્યાશ્રય) થી વિશેષતઃ રહીત છે એટલું સાફ છે (૩૨)

આ શ્લોક તથા ઉપરના તેમજ હવે પછીના શ્લોકના વિવેચનમાં પ્રજ્ઞવાસીના લિખિત પુસ્તકોમાં મૂલથી વરુદ્ધ કેટલુંક લખાણ છે તે અત્રે છોડી દીધું છે

મૂલમ્:—वैद्यकेन गृहेऽस्माकं विशेषपरितोषणात् ।

भवत्सङ्गात्कन्दुकवत्पतितः पुनरुत्थितः ॥ ३३ ॥

૧ વિરક્ત (એવા અધિકારી) નો (બ્યલિયારરૂપ) દોષ સહન કર્યો તેથી પ્રેમજીના મનમાં એવું આગ્ય કે આવો અપરાધ કેમ સહન કર્યો ? અને તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે

૨ ક્રોધ એવું સમાધાન આપે છે કે—કુષ્ટ અધિકારી તે પ્રેમજી જ હતો, અને પ્રેમજીને શ્રીહરિ-રાયજીએ ઠપકો આપ્યો તેથી તે ક્રોધવશ થઈને જતો રહેવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યારે શ્રીહરિરાયજીને એમ લાગ્યું કે એના વિના લૌકિક કાર્યો કાણુ કરશે ? અને તેથી સમાધાન પત્ર લખાવવાનું લખે છે—પણ આ સમાધાન કલ્પિત લાગે છે પ્રજ્ઞવાસીના લખેલા પત્રોમાં નોંધેલા આવા પત્રો ન હોય

વિશેષ પ્રેમજિત્પત્રાદ્યોચ્ચઃ ॥

શબ્દાર્થ—તમારા સ્વયં વૈદ્ય વડે આપણા યુદ્ધમાં વિશેષ સન્તોષ છે, તેથી હઠાની પેઠે પડેલો તે પાછો ઉઠાયો છે (૩૩) વિશેષ સમાચાર પ્રેમભૂના પત્રથી બહુવા.

વિવેચન.—જો આપણા યુદ્ધમાં વૈદ્ય છે સર્વ રાજના બોમણ બધે છે તેથી આપણા યુદ્ધમાં ઉપયોગી છે જેમ હટા પડે છે અને પાછો ઉઠે બાક છે (તેમ જો વિશ્વત પડયો છે અને પાછો વૈદ્ય વડે ઉઠયો. જો ફક્ત તમારા અસંગત છે) વિશેષ સમાચાર પ્રેમભૂના પત્રથી બહુયો. (૩૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं वत्सार्णवख्यं शिक्षापत्रं श्रीगीषेन्द्रजीकृत

वीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૪૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૧ મુ

ઉદ્દેશ.—જા જ્યેષ્ઠત્વાવિશિષ્ટ શિક્ષાપત્રમાં પ્રભુની સેવામાં જે ઉપયુક્ત કોય જેવું લૌકિક કાર્ય ભગવદીયોએ કરવું ભગવાનમાં શુદ્ધભાવ રાખવો લૌકિકમાં દુન્યનો નેટલો આનન્દ્ય કોય તેટલોજ વિનિયોગ કરવો. આ મુર્ખમાં સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફક્ત છે. જા જન્મમાં જે તનુબ્ધ અને વિતબ્ધ સેવા સાથ છે તે જ્યેષ્ઠિત ફક્ત છે અને અલૌકિક દેહથી જે સેવા સાથ તે ખાશૌકિક ફક્ત છે તે જ્યેષ્ઠ સત્સંગ કરવો. પ્રભુના દર્શનાદિક વિષે આર્તિ રાખવી તદીયોની ચિન્તા શ્રીહરિજ કરે છે તો પશુ જે ચિન્તા કરે છે તે મૂર્ખ છે તેથી શ્રીઆબાલભાઈ સેવોને જો જે શિક્ષા લખી છે તે પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રભુની સેવા કરવાથી નિઃશય સર્વ સિદ્ધ સાથ છે જેવું નિરૂપણ છે. આ પત્રમાં શ્રીહરિશાયલ સઠલ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત નિરૂપણ કરે છે જે સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ ધારણ કરવા યોગ્ય છે.

मूलम्—लौकिक सकल कार्यं प्रभुसेवोपयोजनात् ।

पर सर्वत्र पूर्वं हि प्रमुश्चिन्त्यो न लौकिकम् ॥ ૧ ॥

न रोचते हरे स्वाना लौकिकासक्तियुद्धमनः ।

તદોપેક્ષાવશાત્તસ્ય ન સિષ્યત્યપિ લૌકિકમ્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—સઠલ લૌકિક કાર્ય પ્રભુ સેવામાં ઉપયુક્ત સાથ જે ઉદ્દેશથી કરવું ૧ ન્તુ સર્વત્ર સર્વ કાર્યમાં પ્રથમ પ્રભુનું જ ચિન્તાન કરવું લૌકિકનું ચિન્તાન ન કરવું. કારણ કે હરિને સ્વકીય બહતોનું મન લૌકિકમાં આસક્ત સાથ જો રુચરું નથી, અને હરિની ઉપેક્ષા સાથ તો તેનું લૌકિક કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી. (૧-૨)

વિવેચન.—શ્રીહરિશાયલ દવ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે એટલું લૌકિક કાર્ય કોય તે સ્વ નો ભગવદીયજનોએ પ્રભુસેવામાં ઉપયોગ કરવો જે સર્વોપરિ મુખ્ય ધર્મ છે મૂળ પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથી તેની ઉપેક્ષા રાખવી. તેમજ દેહસંબંધી કુદૃઢ, ઇન્દ્રિયાદિ સર્વનો બ્યવહાર પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયુક્ત કોય તોજ રાખવો. જ કયામાં સ્નેહ રાખવો તે જોવા ઉદ્દેશથી કે જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ થઈ પડે એમ છે.

તેથી એમાં સ્નેહ રખાય છે સ્ત્રીનો સગ પણ એવા ઉદ્દેશથી કરવો કે કૃષ્ણભક્ત પુત્ર પ્રાપ્ત થાય. નિરોધલક્ષણમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ભગવદ્ભક્ત-કૃષ્ણભક્ત પુત્રમાં સ્નેહ રાખવો. જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિબંધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો અને જે તેમાં અનુકૂલ હોય તેનો સંબંધ કરવો. જ્યાં જ્યાં મનની વૃત્તિ દોડે, જે જે શ્રવણ કરવામાં આવે અને જે જે જોવામાં આવે તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે એમ જાણવું. આ સકલ જગત તેમની કીડાનું સ્થાન છે એમ જાણવું. પોતાના પ્રભુનું ચિન્તન કરવું અને મનમાં લૌકિક ન વિચારવું. ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. અત્ર કોઈ શકા કરે કે ‘લૌકિક તો અતિપ્રબલ છે. અને એ લૌકિક કાર્ય વિના ચાલતું નથી. તેથી લૌકિક સમય લૌકિક કરવું અને ભગવત્સેવા સમયે ભગવત્સેવા કરવી તો નિર્વાહ થઈ શકે. પ્રભુ તો કૃપાલુ છે ને સ્વદેય (સેવા) થઈ આવે તેનાથી પણ બહુ માની લે છે. તેથી સર્વ લૌકિક ત્યજવાનું શું પ્રયોજન છે?’

આ પ્રકારની શકાનું સમાધાન દ્વિતીય શ્લોકથી કહે છે કે ‘પોતાના ભક્તો લૌકિક કાર્ય કરે એ પ્રભુને સોહાતું નથી, ત્યારે પ્રભુ ઉપેક્ષા કરે છે, ઉદાસ થઈ જાય છે. પ્રભુને ત્યજી ભક્ત લૌકિકમાં આસક્ત થાય તો તે કાર્ય જ પ્રભુ સિદ્ધ કરતા નથી. તેથી મનને સર્વથા લૌકિકમાં આસક્ત ન કરવું. નિરન્તર પ્રભુસેવામાં જ તત્પર રાખવું.

મૂલમ્:—શુદ્ધભાવઃ પ્રમૌ સ્થાપ્યો ન ચાતુર્યં પ્રયોજકમ્ ।

અન્તર્યામી સમસ્તાનાં ભાવં જાનાતિ માનસમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધભાવ પ્રભુમાં સ્થાપન કરવો જોઈએ. ચાતુર્ય પ્રયોજક નથી. સમસ્ત જીવના અન્તર્યામી એવા પ્રભુ મનમાં રહી ભાવને જાણે છે. (૩) વિવેચનઃ—પ્રભુસંબંધી કાર્યમાં શુદ્ધ ભાવ સ્થાપવો, એ કાર્ય સદા એક રસ પ્રીતિપૂર્વક કરવા જોઈએ, કોઈને દેખાડવાને કરવાના નથી. કોઈ વૈષ્ણવ આવે ત્યારે તેને દેખાડવાને અનેક ચતુરાઈથી શૃંગાર કરવા, જપ, પાઠાદિ ભલી ભલી વાર્તા કરવી અને સાધારણ દિવસે કોઈ ન આવે ત્યારે તેમ ન કરવું—એ સર્વ ચાતુર્ય નિરર્થક છે શ્રીગુસાંધજી જ્યારે આશ્રા પધાર્યા ત્યારે તેમણે પ્રથમથી જ એક વૈષ્ણવને મોકલ્યો હતો. તે વૈષ્ણવ ગયો ત્યારે તેમના દેખતાં ત્યાંના વૈષ્ણવે પોતાના ગૃહની સેવા ચાતુર્યથી કરી શ્રીગુસાંધજીએ જ્યારે એ વાત જાણી ત્યારે પોતે કહ્યું કે એ સર્વ ખાલી ઢાંગ છે. તેથી એવી ચતુરાઈ નિષ્ફળ છે. કવચિત્ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય પણ તેવી પ્રતિષ્ઠાથી ઉલટો ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. પ્રભુ અન્તર્યામી છે તેથી હૃદયની વાત જાણે છે. તેમના આગળ કશું કપટ ચાલી શકતું નથી. વિવેક ધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે ‘સર્વત્રતસ્ય સર્વદિ સામર્થ્યમેવ ચ’ અર્થ—સર્વત્ર તેનું સર્વજ છે અને તે સર્વપ્રકારના સામર્થ્યશુકલ છે. જેવા ભાવની સેવા

*સેવામાં ઉદ્દેગાદિ પ્રતિબંધની વાત મૂલને અનુસરતી નથી, છતાં કેટલાક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે—સેવાદ્વક્ષમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ‘સેવાયાં પ્રતિબંધકત્રયમ્—વદ્ધેગ પ્રતિબંધો વા મોગો વા સ્યાસુ વાધક—વાધકાનાં પરિત્યાગે મોગેડ્યેકં તથા પરમ્ ॥ અર્થ—સેવામાં ત્રણ પ્રતિબંધક છે, ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ અને મોગ’ એ સર્વનું મૂલ દેહસમ્બંધી મોગ છે તેથી ખાનપાન, વિવેક ઇન્દ્રિયોનું સુખ વિગેરે જે પ્રત્યે નહિ તો જ ભગવત્સેવા માગી કાઢે ...

તેવું તેવું હવે છે તેથી લૌકિકપૂર્વક કે પ્રતિષ્ઠાને અર્થે કપટસંયુક્ત સેવા કદાપિ ન કરવી. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી જેટલી મર્યાદાસ્થિતિ જનનામાં છે તે રીતિપૂર્વક જ સેવા કરવી અને લૌકિક વૈદિકની કાંઈ કામના મનમાં રાખવી નહિ. (૩)

મૂલમ્:—શુદ્ધમાત્રે સદીય તુ લૌકિક સાધયેત્સ્વયમ્ ।

તત્સાધિતમવિગ્નેન સર્વે સિચ્યતિ નાન્યથા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શુદ્ધ ભાવ ડોષ તો તેવું લૌકિક તો (પ્રભુ) પોતેજ સિદ્ધ કરે છે, અને પ્રભુનું સિદ્ધ કરેલું તો વિગ્ર વિના સિદ્ધ થાય છે, અન્યથા શત્રુ નથી, (૪)

માર્ગ કહેતે કે “પ્રભુમાં શુદ્ધ ભાવ રાખી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કરે તો પછી લૌકિક કાંઈક વિગ્ર સેવા થી રીતે કરી શકાય । તો તે સંકે નિરપ કરે છે

વિવેચન—જે વૈષ્ણવ શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમાં મન આસક્ત કરવા તત્પર થાય છે તેનો શુદ્ધ ભાવ ભેદ પ્રભુ તેવું લૌકિક વૈદિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. સન્તકાસની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ જ છે કે વૌશ ટાકાની પુણ્યમાં પ્રભુ તેવું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરતા હતા. વળી પદ્મનાભદ્રાજીના ઉદ્યામાં પ્રભુ સકલ પદાર્થ સિદ્ધ કરતા જો જોમ સન્દેહ થાય કે લૌકિક વૈદિકવાળા લોકો શુદ્ધ ભાવમાં વિમ્ન કરે તો શું કરવું તો સમાધાન કરે છે કે ત્રી આચાર્યજીનું ભક્તિવર્દિની, જ્ઞેયમાં જયન છે કે જે ભવ સેવા અથવા કામાં આસક્ત છે તેનો નાશ કદાપિ કુનાપિ આવજીવન થતો નથી—જેની સેવા અથવા કામાં હંમેશા આસક્ત થાય છે તેનો નાશ જ્યાં સુધી તે ભવે છે ત્યાં સુધી કદાચ પણ સ્વયં થતો નથી, જોવી મહારી મતિ છે. જોક્ષાન્તમાં રહેવાથી ભાષ થાય જોવો. સ્વચ્છાવ ડોષ તો જોક્ષાન્તવાસ બ્રહ્મ નથી, પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરશે જોમાં સલામ નથી. (૨) આ પ્રકારે અન્ય સર્વ સ્વયંથી મનને જેથી પ્રભુસેવામાં અથવા કામાં આસક્ત કરવું જોવા ભક્તની પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરે છે જેમકે અભયસીવ રાજાની દુર્વાસના શાપમાંથી રક્ષા કરી. આમ છે તેથી પ્રભુના ધર્મમાં મન લગાડી તત્પર રહેવાથી પ્રભુ નિર્વિખતાથી સર્વ સિદ્ધ કરે છે અન્યથા તેમ કરતા નથી અન્યથા વર્તન રાખવાથી નિર્વિખે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તેથી આ લોક, તમા પશ્વેકમાં જોક પ્રભુ જ મિત્ર છે જેમ જ્ઞાન રાખવું જોમજો.

મૂલમ્:—આવશ્યકો હિ કર્તવ્યસ્તદીયેલૌકિકવ્યયઃ ।

અનાસક્તો લૌકિક તુ વર્દતે ન ચ વાપતે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તલીએજે જેટલો અપરજક ડોષ તેટલો જ લૌકિકમાં જય કરવો. આસક્તિ ન હોય તો લૌકિકતા વધે છે ભાષ કરતી નથી, (૫) **વિવેચન:—**શુદ્ધ ભાવ તો જો છે કે લૌકિક કરવું નહિ પણ જો તે જો જોવું ન હોય તો અપરજક ડોષ જોટવું જ લૌકિક કરવું અને તેમાં આસક્ત થવું નહિ. મનની આસક્તિ જો જ ભાષક છે આ સુક્તિ વિના લૌકિક ગમે તેટલું વધે તો પણ તે ભાષક થતું નથી. ત્રીજાચાર્યજી કહે છે—

અર્થ:—“સર્વાત્મ”થી શુદ્ધ ત્વજવા થોગ્ય છે જો ત્વાજ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય

૧ રેક, ૪૧૧ અને વિમેર સપ જહથી ન્યાં જહ જ્ઞાન જોનો ત્વાજ તે સર્વાત્મજાને કરીને થવેશે ત્વાજ કહેવાય છે

તોએ ગૃહને શ્રીકૃષ્ણને અર્થે [વાપરવું] પ્રયોજવું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ^૨ સંસારમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે વળી ભક્તિવર્દિની ગ્રંથમાં વચન છે.

અર્થ.—‘અવ્યાવૃત્ત થઈ સેવાથી તથા શ્રવણાદિથી શ્રીકૃષ્ણને ભજવા વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ હરિમાં અને શ્રવણાદિમાં ચિત્ત પરોવવા સારુ યત્ન કરવો.’ આ વચનાનુસાર તોમ વૈરાગ્ય થાય તો સર્વત્યાગપૂર્વક પ્રભુનું ભજન કરવું અને ત્યાગ ન થઈ શકે તો સર્વ ગૃહ શ્રીકૃષ્ણ સેવાર્થે વિનિયોજવું વ્યાવૃત્તિરહિત થવાય તો તે સર્વથી ઉત્તમ છે. પરંતુ તેમ ન થાય તો એવી વ્યાવૃત્તિ કરવી કે જેથી નિરંતર હરિમાં ચિત્ત રહે. આ પ્રકારે રહેવાથી બાધ થતો નથી.

મૂલમ્:--અન્યથા વૃદ્ધમપ્યેતદ્વાધતે તદુપેક્ષયા ॥ ૬ ॥

કૃષ્ણસેવૈકવિષયે મુખ્યં ચેતો નિધીયતામ્ ।

અન્યત્તદુપયોગિત્વાત્ક્રિયતાં ન તુ મુખ્યતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉપર કહ્યું તેમ ન કરે તો લૌકિક જો કે વધી ગયું હોય તો પણ પ્રભુની ઉપેક્ષાને લીધે બાધ આવે, તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ મુખ્ય વિષયમાં ચિત્તને સ્થાપવું અને બીજી સેવામાં ઉપયોગી થાય છે તેથી કરવું. પણ મુખ્યતાથી ન કરવું. ૬-૭

વિવેચન:—લૌકિક વૈદિકમાં ચિત્ત બહુ વધે તો પણ પ્રભુ તો અન્તઃકરણમાં બિરાજે છે પરંતુ લૌકિકમાં આસક્તિ જોઈ ઉપેક્ષાથી ઉઠાસી ન થઈ જાય છે. તેનો ત્યાગ કરે છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારે મનને લૌકિક વિષયમાં આસક્ત કરવું નહિ. પ્રભુની સેવાસમ્બન્ધી અમુક કાર્ય છે જેમ બાણી તે કરવું. પ્રભુસમ્બન્ધી વિષય ધારણ કરવો કે અમુક ઉત્સવમાં પ્રભુને અમુક વસ્તુ ઘટ્ટ છે તો તે પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો અમુક સામગ્રી પ્રભુ આરોગે તો સાફ, અમુક વાગા, અમુક વસ્ત્ર, આભૂષણાદિનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થાય તો સાફ એમ જેમ પ્રકારે હરિવિષયક રાગ થાય તેમ કરવું. કથા પણ એવી શ્રવણ કરવી કે જેથી લૌકિક વૈરાગ્ય દૃઢ થાય અને પ્રભુના ધર્મમાં અનુરાગ દૃઢ થાય. આ પ્રકારે કૃષ્ણસેવાર્થ ચિત્તમાં વિષયનો આવેશ થાય એ જ સર્વોપરિ મુખ્ય ફલ છે, સકલ પદાર્થ પ્રભુના જ બાણવા. આપણી (જીવોની) સત્તા કંઈ માનવી નહિ સેવાર્થે પ્રભુની પ્રસાદી દાસ ધર્મ બાણીને લેવી પણ તેને પોતાના શરીરના ભોગરૂપે ન બાણવી એ જ ઉત્તમ ભગવદ્દીયનાં લક્ષણ છે.

મૂલમ્:--સેવૈવ સાધનં સેવા ફલમૈહિકમત્ર સા ।

સેવાઽલૌકિકદેહેન સમ્ભવેત્ પારલૌકિકમ્ ॥ ૮ ॥

શ્રીમદ્દાપ્રભુજી સેવાફલમાં ત્રણ ફલ દર્શાવે છે—અર્થ:—સેવા પોતેજ ‘ફલરૂપ છે તેથી સેવાયા સેવાનું ફલ ન કહેતા સેવામાં ત્રણ ફલ દર્શાવ્યા.— (૧) અલૌકિક સામર્થ્ય, (૨) સાયુજ્ય, (૩) વૈકુંઠાદિમા સેવામાં ઉપયોગી થાય એવો અલૌકિક દેહ. શ્રીહરિરાયજી આ શ્લોકના દ્વિતીયચરણમાં ત્રીજા ફલની એટલે અલૌકિક દેહથી સેવા થવી એમ પારલૌકિક ફલનું સૂચન કરે છે.

શબ્દાર્થ:—સેવા જ સાધન છે અને અત્ર જે સેવા થાય છે તે ઐહિક ફલ છે,

૨. જ્યાં અહનંતામતા હોય ત્યાં સસાર સમજવો ગૃહ, દાર, પુત્ર, વિત્ત, આમ, દેહ, ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ, આ લોક તથા પરલોક ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરવાથી પોતાની ‘અહનંતામતા’ છૂટે છે એટલે સંસારમાંથી મુક્તિ મળી સમજવી.

આ લૌકિક દેહથી જે જે સેવા થાય છે તે પારલૌકિક ફલ છે. વિવેચન.—પ્રભુની સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફલ છે. જોજ પુષ્ટિમાર્ગથી સર્વોપરિ ફલરૂપ છે એમ જ મનાઈ જાય છે. જે સેવા સાધનરૂપ છે એમ ન સમજવું; કારણ કે સેવા સાધનરૂપ છે એમ વિચાર કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગથી થઈ જવાય છે. શ્રીકૃષ્ણદેવલોકે માતા પ્રતિ જ્ઞાનની ભાવના કરી હતી નબંધિથી પ્રભુમાં મન લગાડીને પછી મનને (ત્યાંથી) જેથી લઈ નિર્જીવની ભાવના કરી, પણ તે તો જન ફલ છે. આ પ્રકારે સેવાને સાધનરૂપ બાધવાથી મોક્ષ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી જ્ઞાન સેવાને ફલરૂપ સમજવી. અત્ર જે લૌકિક દેહથી સેવા થાય તેને ભૈરવિક ફલ, અને અલૌકિક દેહથી જે થાય તેને પારલૌકિક બાધવું (૮)

મૂલમ્—તદર્થમેવ કર્તવ્ય સત્સન્નો ભાવવર્ધક ।

અનિન્ધનો વહ્નિરિવ ભાવ શામ્યેતુ લૌકિકાત્ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તે જર્ણ જે ભાવને વધારનારો સત્સંગ કરવો, કારણ કે ભલતણ વિના જેમ જ્ઞાનિ શાન્ત થાય છે તેમ ભાવ લૌકિકથી શાન્ત થાય છે (૬)

વિવેચના—ભગવદીયનો સત્સંગ ન થાય ત્યારે સેવાનો ભાવ હુલ્લાસ થતો નથી અને સેવા ક્રિયાવત્ થઈ જાય છે તેથી પ્રલસપ્તજન્ય લઈ પુષ્ટિમાર્ગથી ભગવદીયે સેવામાં વધાર થઈ સત્સંગ કરવો. શ્રીભાગવાર્ણી કહે છે કે—અર્થાત્ —“ભગવદીયના સત્સંગ મીર્તન કરવાથી બહુ જ્ઞાનનું જાગે છે. વૃત્તજ્ઞતા લોકજનનો સ્વાદ મધુર લાગે છે, તેવો સ્વાદ એવા મીર્તનમાં જાગે છે; અને લૌકિક વાર્તામાં તો કુખ્યા લોકજનના સ્વાદ એવો સ્વાદ જાગે છે.” વદીયના મુખથી આવજુ કરવાથી પ્રતિદિન ભાવ વૃદ્ધિ થત થાય છે, પણ લૌકિકના મુખથી આવજુ કરવામાં પેટ તો ભરાય છે પણ કુખ્યા લોકજન જેવું લાગે છે તેથી ભાવવૃદ્ધિને જર્ણ પુષ્ટિમાર્ગથી ભગવદીયે જોડત થઈ સેવાસ્મરણ કરવું જેમ જ્ઞાનિમાં ક્રાંધાદિકની પૂર્તિ ન થાય તો જ્ઞાનિ શીતલ થઈ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ જ્ઞાનિમાં સત્સંગરૂપ ધંધન ન લગાડવામાં જાગે તો જ્ઞાનિ શાન્ત થઈ જાય છે. જે ભગવદીયનો સંગ થાય તો સર્વભાવ જ્ઞાનિવત્ વધે છે, અને લૌકિકનો સંગ થાય તો ભાવનાય પામે છે, તેથી ભગવદીયનો સંગ કરવો (૬)

મૂલમ્—આત્તિરેવ સદા સ્થાપ્યા હૃરિસદર્શનાદિપુ ।

સ્વાસ્થ્ય હુ લૌકિકે નૈવ દદાસિ કરુણાનિધિ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—દરિના મુન્દર દર્શનાદિમાં સદા આત્તિ (આતુરતા) સ્થાપવી, કરુણાનિધિરૂપ પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા આપશે નહિ. (૧૦) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં આત્તિ સર્વોપરિ ફલ છે તેથી પ્રભુના દર્શનની આત્તિ રાખવી તેમ કરવાથી પ્રભુ કૃપા કરે છે એમ નિશ્ચયલક્ષણ મનમાં શ્રીભાગવાર્ણી કહે છે. અર્થ—જેમ કાંઈની લીટર જ્ઞાનિ છે અને તે જ્ઞાનિ જેમ મનન કરવાથી જલાર નીકળે છે તેમ પ્રભુના દર્શનાઈ કલેશ કરે તો પણ કૃપાનન્દ પરમ ફલિત છે. પ્રભુ ભલેતોપર કૃપા જ કરે છે. તેથી દરિદર્યનની આત્તિ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવી. લૌકિકમાં આત્તિ ન રાખવા કારણ કે પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા કરે તો એવ બહિર્મુખ થઈ જાય. પ્રભુ પોતે કરુણાનિધિ છે, તેથી લૌકિકમાંથી

સ્નેહ છોડાવી પ્રભુમાંજ સ્નેહ જોડે છે. શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજીપ્રતિ શ્રીભગવાન કહે છે કે: અર્થ—હે ઉદ્ધવ, તું તો સ્વજનખન્ધુ ઉપરના સ્નેહનો પરિત્યાગ કરી મ્હારામાં મનનો સારી રીતે આવેશ કરી સર્વત્ર સમદૃષ્ટિ રાખીને ભૂમિપર ફર.

મૂલમ્:—તદીયાના સ્વતાશ્ચિન્તા કુરુતે પિતૃવદ્ધરિઃ ।

પુનશ્ચિન્તા પ્રકુર્વાણા મૂર્ખા એવ ન સંશયઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હરિ [સર્વના હુઃખનું હરણ કરનારા પ્રભુ]. તેમ ખાલકોની ચિન્તા પિતા પોતે કરે છે, તેમ તદ્દીય-ભગવદ્દીયોની ચિન્તા પોતે જ કરે છે. તેથી પોતાની ચિન્તા પોતે જ કરનારા મૂર્ખ છે એમાં સંશય નથી, (૧૧) **વિવેચન:**—તદ્દીયોએ પોતાની તથા દેહસમ્બન્ધી તેમજ આ લોક વા પરલોકસમ્બન્ધી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ. પિતા પુત્રના પાલનની ચિન્તા રાખે છે તેથી પુત્રને કોઈ પણ ભય નથી. તે પ્રકારે પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની ચિન્તા કરે છે. તો પણ જે કોઈ ભક્ત અજ્ઞાનથી ચિન્તા કરે તો તે મૂર્ખ છે—એમાં સંશય નથી (૧૧)

મૂલમ્:—તસ્માદાચાર્યદાસૈતુ મચ્છિક્ષાયાં સદાસ્થિતૈઃ ।

સેવ્યઃ પ્રમુસ્તતો મદ્રમશિલં ભાવિ સર્વથા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવી દાસ થયલા-હોય અને મ્હેં જે શિક્ષા લખી છે તેમાં સ્થિત હોય એવા વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવા કરવી તેથીજ તેમનું સર્વ મદ્ર સર્વપ્રકારે થશે. (૧૨) **વિવેચન:**—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યજીના દાસ છે, તેમણે તો નિરન્તર આ મ્હારી શિક્ષા હૃદયમાં ધારણ કરવી, તેમને અર્થ: આટલો બધો યત્ન કર્યો છે. જે અનેક ધર્મ છે તે અધિકારિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન દર્શાવ્યા છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ પાઠ, શુભગાન, વાત્તા, શ્રવણ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે એ સર્વમાં પ્રભુની સેવા મુખ્ય છે. તેમાંજ પ્રભુનું સન્મુખત્વ છે સેવા વિના મુખ્ય ફલનો અધિકાર ન થાય, તેથી જે કોઈ પ્રભુની સેવા કરે છે તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે—એમ મનમાં નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત રાખવો. (૧૨) શિક્ષાપત્રનું વિવેચન પૂર્ણ થતાં શ્રીગોપેશ્વરજી હરિજીવનદાસને કહે છે કે “ધન્ય છે તને! કે તારા હૃદયમાં શ્રીહરિરાયજીએ આવીને મ્હારું હુઃખ નિવૃત્ત કર્યું આ શિક્ષાપત્રમાં મ્હેં જે વિવેચન કર્યું તે મ્હારી કૃતિ છે એમ ન જાણતું, કારણ કે મ્હારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શ્રીહરિરાયજીએ જ કર્યું છે, શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીશુસાંઈજી નિરન્તર વિરાજે છે, તેથી એ ભાવ પ્રકટ થયો છે, તમે પરમ ચતુર છો. તેથી એ રત્નને, અત્યન્ત મૂલ રાખજો કોઈને બતાવવા યોગ્ય નથી”

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकचत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुषादबद्धित समाप्तम् ॥ ૪૧ ॥

ભાવસ્વરૂપનિરૂપણ.

મૂલ શ્લોકનાં એક પુસ્તકમાં આડત્રીસનું શિક્ષાપત્ર નવીન જ છે જે અન્ય કોઈ

પુસ્તકમાં નથી જોઈતે જો કે શિક્ષાપત્રોની જાન્યરનું નથી, તથાપિ શ્રીહરિશબલકૃત છે અને જોનો અભિપ્રાય પુષ્ટિમાર્ગે વેષ્ટવોએ બાણવા જેવો છે તેથી તેના મૂલ સ્થાપના અર્થ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્—રસાત્મકતયા સિદ્ધ પરમાત્મા શ્રુતાવિતિ ।

સયોગવિપ્રયોગાભ્યાં શૂક્તરસરસો હરિ ॥ ૧ ॥

અર્થ — શ્રુતિમાં રસાત્મકતાથી પરમાત્મા [શ્રીકૃષ્ણ] સિદ્ધ છે સયોગ અને વિપ્રયોગના લેહથી શૂન્ધારસથી સરસ [રસપૂર્ણ] હરિ છે કારણ કે વેદમાં પોતે (પરમાત્મા) હરિ સ્વરૂપ છે જેમ કહ્યું છે તેથી રસનું પ્રદક્ષ કરીને પોતે જ્ઞાનનંદમુકત થાય છે પોતે જ્ઞાનનંદપન છે. સર્વ રસમાં શૂન્ધારસ સુખ્ય છે જો શૂન્ધાર સયોગ અને વિપ્રયોગ જેમ બે પ્રકારનો છે તેથી જો બે પ્રકારના શૂન્ધારથી પ્રભુ સરસ છે

મૂલમ્—ધર્મધર્મિવિમેદેન તાવપિ દિવિધૌ મતૌ ।

ધર્મરૂપસ્તુ સયોગો યદ્દિ પ્રાકટ્યપાલિત ॥ ૨ ॥

પરોક્ષ આન્તરો યસ્તુ સ ધર્મિરવેન સમત ॥

વિયોગોઽપિ તથા યસ્તુ પ્રમુપ્રાકટ્યસાધક ॥ ૩ ॥

સ્વતન્ત્રફલરૂપો યઃ સ્વરૂપાવેશતો હરે ।

ધર્મિરૂપ સ વિજ્ઞેયો નાવિર્માવિપ્રયોજનમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — સયોગ અને વિપ્રયોગ પણ ધર્મ અને ધર્મી જોવા લેહને લીધે જો પ્રકારના છે તેમાં જે સયોગ બહાર પ્રભુના પ્રાકટ્યથી સિદ્ધ થાય છે તે ધર્મરૂપ છે, અને પરીક્ષામાં (હૃદય ક્ષીતર પ્રભુ પધારે ત્યારે) ક્ષીતરનો સયોગ જાય છે તે ધર્મિરૂપે મનાયો છે. તેમજ વિપ્રયોગ પણ જે પ્રભુના પ્રાકટ્યને સાધનાર છે તે ધર્મરૂપ છે (જેમ રાસપદ્માભ્યાયોમાં મજ્જાકતોને વિરહ થયો ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા) અને હૃદયમાં પ્રભુનો આવેશ થઈ જાય છે તેથી જે વિપ્રયોગ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ થાય છે તેને ધર્મિરૂપ બાણવેલ (જેમ કે મજ્જાકતોને વિરહદયામાં ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો છે,) શ્રીભાગવતના જોકાદશસ્કન્ધમાં શ્રીભાગવાને ઉદય પ્રતિ કહ્યું છે કે—
અર્થ — મ્હારામાં સ્નેહથી જેમણે જુદી બાંધી છે જોવા યોગીજનો પોતાના રહેને, પરલોકને તથા આ જગતને બાણવા ન હતા. જેમાં દશાન્ત—ગુનિજો સમાધિમાં તથા નદીજો સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થઈને પુનઃ પોતાના નામ તથા રૂપને કંઈ પણ બાણવા નથી, તે જ પ્રકારે યોગીજનો પણ (ભગવાન્માનમાં વહીન થઈ જઈ), પોતાનું કંઈ જનું બાણવા ન હતા. આ પ્રકારે જે વિપ્રયોગમાં ભગવાદાવેશ થઈ જાય તે (વિપ્રયોગ) ધર્મિરૂપ છે, તેમાં આવિર્માવનું પ્રયોગન નથી. (૩)

૧ કૃતિ રહે છે કે—રસી પેલ્લ રસે દિ વર અર્થ કરવા આગળીમયતિ । આગળવાન રસવ વપ આગળા । તે (પરમાત્મા) નિધવ રસ છે નિધવ આ, રસને પ્રાપ્ત કરીને જ જ્ઞાનની થાય છે આ આત્મા (પરમાત્મા) જ્ઞાનનંદપન છે રસપન છે પ્રત્યાહિ

મૂલમ્:--વહિ:સંવેદનં વાપિ તદસંવેદનં તથા ।

તયોરવસ્થાદ્વિતયં ભાવેનૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૫ ॥

અર્થ:--અથવા જે વિપ્રયોગમાં બહારનું જ્ઞાન રહે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચનું જ્ઞાન રહે), તે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગ છે અને જેમાં એ જ્ઞાન ન રહે (અર્થાત્ ભગવન્ભય ચિત્ત થઈ જાય, અન્ય કશું જાણું નહિ,) તે ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગ છે. આ બન્ને પ્રકારના વિપ્રયોગની ઉભય અવસ્થા ભાવથી થાય છે, અન્યથા (ભાવ વિના થતી નથી) (૪)

મૂલમ્:--વિયોગાત્મસ્વરૂપેણ સંયોગાભાવવદ્વયમ્ ।

વહિ:સંવેદનાભાવે તત્ર સાક્ષાત્તથા ક્રિયા ॥ ૬ ॥

તદા સંવેદને વિપ્રયોગાનુભવ એવ હિ ।

एवं सततं द्वावेव स्वतन्त्रा भक्तिरुच्यते ॥ ७ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપે કરીને ધર્મ અને ધર્મિરૂપ એમ બે અવસ્થા છે: તે સંયોગના અભાવવાળી છે એમાં સંયોગ નથી. જે બહારના પ્રપચનું જ્ઞાન ન રહે એવો ભગવદાવેશ થઈ જાય તો એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપમા સાક્ષાત્ [તેવી.] ક્રિયા છે સંયોગમાં જેટલો આનંદ છે તથા જેવી ક્રિયા છે, તે પ્રમાણે આ વિપ્રયોગમાં થાય છે. (૫) વિપ્રયોગ થાય ત્યારે બહારના પ્રપચનું જ્ઞાન રહે તો કેવલ વિપ્રયોગનો જ અનુભવ થાય. ભગવદાવેશને અનુભવ થાય નહિ. એમ નિરન્તર બે પ્રકારનો વિયોગ છે: તેને જ સ્વતન્ત્ર ભક્તિ કહી છે.

મૂલમ્:--ભાવરૂપ: સ્વરૂપાત્મા નિરુદ્ધ: પૂર્ણ: એવ: સ:ત:

ધર્મરૂપવિયોગેઽપિ પ્રવિશન્તિ: ગુણા: હરે: ॥ ૮ ॥

ધર્મિરૂપે તત્ર કૃષ્ણ: કોશવત્પ્રાવિશેત્પુન:

यथा (भगवदाविष्टा मूर्तिः) भगवदावेशो मूर्त्तिकोशे हरेस्तथा ॥ ९ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુ ભાવરૂપ છે અને તે (હૃદયમાં) નિરુદ્ધ થયલા પૂર્ણ છે. ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં પણ હરિના ગુણ એમાં પ્રવેશ કરે છે. અને ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણ મૂર્તિની પેઠે પ્રવેશ કરે છે જેમ મૂર્તિરૂપમાં ભગવદાવેશ થાય છે તેમ એમાં હરિનો આવેશ થાય છે. (૮-૯)

મૂલમ્:--તેષુ: ભાવદ્વયં સિદ્ધં સ્ત્રીભાવ: સહજં પુરા ।

આવિષ્ટભગવદ્ભાવ: પશ્ચાજ્ઞાતો વિશેષત: ॥ ૧૦ ॥

૧ ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં હૃદયમાં પ્રભુના ગુણનો આવેશ થાય છે અને એ ગુણોના અનુભવથી વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય છે. ૨ મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુનો આવેશ થાય છે, તેમ ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણનો આવેશ થાય છે જેમકે વજ્રલક્ટોને વિપ્રયોગથી સર્વાત્મભાવસિદ્ધ થયો હતો.

તેષુ ધર્મા અપિ તથા દૃશ્યન્તે દ્વિવિધા અપિ ॥

एवमेवास्मदाचार्यस्वरूपमवबुध्यताम् ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—ઉપર જે ધર્મ અને ધર્મીના લેહ કહ્યા તેમાં જે ભાવ સિદ્ધ છે પ્રથમ તે સહજ થયેા હોય એવો શ્રીભાવ છે અને પછી જાણિત કયલા ભગવાનનો ભાવ વિશેષતઃ યાચ છે (૬) તેમાં એવા (જે પ્રકારના) ધર્મ પણ દેખવામાં આવે છે આપણા શ્રીઆચાર્ય મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ પણ એવું જ બાબતું.

मूलम्—स्वामिनीभगवद्भावयुतं चापि विलक्षणम् ।

अत एवोभयं तत्तद्ग्रन्थेषु विनिरूप्यते ।

प्रभुमि स्वामिनीभावभगवद्भाववत्त्वतः ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—ઉપર જે શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવનું નિરૂપણ કર્યું તે ભાવયુક્ત શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ છે અર્થાત્ ધર્મ અને ધર્મીરૂપ વિપ્રયોગ ભાવયુક્ત છે તે પણ તે વિલક્ષણ છે તે જ પ્રકારે તે તે જન્મમાં શ્રીગુણાધીજીને શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવયુક્તપણાથી જન્મે ભાવાત્મકનું નિરૂપણ કર્યું છે (૧૧)

मूलम्—‘सर्वलक्षणसम्पन्न’ इति नाम विराजते ।

तथा तत्रैव ‘रासखीभावपूरितविग्रह’ ॥ ૧૩ ॥

घस्तुत कृष्ण एवेति चोक्त श्रीवृद्धभाटके ।

एव विदित्वा तद्रूप कर्तव्य सर्वदाश्रय ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—શ્રીસર્વોત્તમજીમાં ‘સર્વલક્ષણસમ્પન્ન’ (સર્વલક્ષણયુક્ત) જે નામ વિરાજિત છે તે જ પ્રમાણે અત્ર પણ ‘રાસકીમાવપૂરિતવિગ્રહ’ રાસકી જેટલે મજબૂતો, તેમના ભાવથી જેમનું શ્રીભગ પૂર્ણ છે એવા ભાવાત્મક શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતે છે શ્રીગુણાધીજીને શ્રીવૃદ્ધભાટકે જ ધર્માં કર્યું છે કે—

અર્થ—“ત્રિલોકમાં જગાનાદિક જન્મકારની શાન્તિ કરવાનું આતુર્ક પ્રસિદ્ધ કરવાને અર્થે આપનું (શ્રીવૃદ્ધભાચાર્યજીનું) અભિત્ય કવિઓએ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ સદા વસ્તુતઃ આપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. એવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના સ્વરૂપને ભણીને સદા સર્વકા એમનો આશ્રય કરવો (૧૨-૧૪)

इति श्रीहरिरायजीविरचिते गंगाधरपाद्मसत्वरूपनिरूपणे नामाष्टमः ॥

